mezopotamya seferim

KURNA, KÛTÜLAMARE VE SELMANIPÂK MUHAREBELERİ

Charles V.F. Townshend

Çeviren: Gürol Koca

TÜRKİYE İŞ BANKASI

Kültür Yayınları

TÜMGENERAL CHARLES VERE FERRERS TOWNSHEND
MEZOPOTAMYA SEFERİM
KURNA, KÛTÜLAMARE VE SELMANIPÂK MUHAREBELERİ

ÖZGÜN ADI
MY CAMPAIGN IN MESOPOTAMIA

© TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI, 2006
Sertifika No: 11213

İKİ CİLTLİK, THE JAMES A. McCANN COMPANY,
NEW YORK, 1920 BASIMI İNGİLİZCE ASLINDAN ÇEVİREN
GÜROL KOCA

EDİTÖR
PINAR GÜVEN

GÖRSEL YÖNETMEN
BİROL BAYRAM

REDAKTÖR
HAMDİ CAN TUNCER

DÜZELTMEN
ESEN GÜRAY

DİZİNİ HAZIRLAYAN
BORA BOZATLI

GRAFİK TASARIM UYGULAMA
TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI

1. BASIM: TEMMUZ, 2012

ISBN 978-605-360-643-7

BASKI
YAYLACIK MATBAACILIK
LİTROS YOLU FATİH SANAYİ SİTESİ NO: 12/197-203
TOPKAPI İSTANBUL (0212) 612 58 60
Sertifika No: 11931

Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır.
Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında gerek metin, gerek görsel malzeme yayınevinden izin alınmadan hiçbir yolla çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI
İSTİKLAL CADDESİ, MEŞELİK SOKAK NO: 2/4 BEYOĞLU 34433 İSTANBUL
Tel. (0212) 252 39 91
Fax. (0212) 252 39 95
www.iskultur.com.tr

Anı

mezopotamya seferim

KURNA, KÛTÜLAMARE VE
SELMANIPÂK MUHAREBELERİ

Tümgeneral Charles Vere Ferrers Townshend

Çeviren
Gürol Koca

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

İçindekiler

Önsöz ix

I. CİLT

1. Giriş: Temel Savaş İlkeleri 1

I. KISIM: KURNA

2. Basra ve Güney Irak'ın İşgali 35
3. İleri Harekât Hazırlıkları ve Kurna Muharebesi 60
4. Kurna Muharebesi 85
5. Takip: Amare'nin İşgali 97

II. KISIM: KÛT

6. Amare'den Kûtülamare İstikametinde İleri Hareket 119
7. Kûtülamare Muharebesi 172

III. KISIM: SELMANIPÂK

8. Bağdat İstikametindeki İleri Harekâtın Hazırlıkları 211
9. Selmanıpâk'a İlerleyiş 232
10. Selmanıpâk Muharebesi 260
11. Kût'a Çekilme 286

EKLER

I. Kısım Ek 321
II. Kısım Ek: Kûtülamare Muharebesi Harekât Planı 332
III. Kısım Ek: Zor İstikametindeki İleri Hareket Emirleri 351

II. CİLT

IV. KISIM: KÛT

12. Kût Savunması: Birinci Safha 371
13. İlk Kurtulma Girişimleri 417
14. Başka Yardım Teşebbüsleri 447
15. Kût Savunması: İkinci Safha 475
16. Kût Savunması: Üçüncü Safha 517
17. El-Hanne Taarruzu 545
18. Kût'un Teslim Oluşu 590

V. KISIM: İSTANBUL

19. Bir Savaş Esiri 607
20. Osmanlı İmparatorluğu ile Mütareke 632
21. Sonuç 651
IV. Kısım Ek 663

Dizin 703

Yayıncının Notu

Charles V.F. Townshend'in 1920'de yayımlanan *My Campaign in Mesopotamia* kitabı 1921 yılında Tarih-i Askerî Encümeni tarafından tercüme edilip *Irak Seferim* adıyla Matbaa-i Askeriye'de basılmıştır. Encümen, yazarın kitabında aktardığı bilgilerden bazılarının eksik olduğu ve gerçeği yansıtmadığı düşüncesiyle, bu eksikleri tamamlamak ve yanlışları düzeltmek amacıyla çeviriye notlar eklemiştir.

Askerî Tarih Encümeni'nin 1921 tarihli çevirisinden sonra ilk kez özgün dilinden yeni baştan çevrilerek hazırlanan bu baskıda Encümen'in notları da eklenmiştir. Bu notlar (Ask. Tar. Enc.) ibaresiyle, yazarın (G.T.) ile belirtilen notlarından ayrılmıştır.

Çeviri için Charles Townshend'in *My Campaign in Mesopotamia* ve Encümen'in *Irak Seferim* kitaplarının ilk baskılarını temin eden Necmettin Özçelik'e teşekkür ederiz. Kitabın İngilizce baskısında herhangi bir fotoğraf yer almadığı halde, arşivini açarak Russell Braddon'un *The Siege* (Londra, 1969) kitabındaki fotoğrafları kullanma imkânı tanıdığı için Derin Türkömer'e de teşekkür ederiz.

Önsöz

Askeri tarih –ondan beklenen faydayı verebilmesi için– sadece izini sürdüğü olayları aktarırken değil, ele aldığı olaylar üzerinde az veya çok etkisi bulunan nedenleri ortaya koyarken de hatasız ve doğru olmak zorundadır.

Olaylar tazeyken ve askerlerin hassasiyetlerine dokunmak durumunda kalınacağı belliyken böyle bir tarih yazmak zordur; ama resmi belgelerin bazen başarıları abarttığını, başarısızlıkları da küçük gösterip üzerini örttüğünü düşününce, kendi hikâyemi anlatmayı, onu kendi günlüklerime dayanarak yazmayı yeğlerim. Zira kamuoyunu etkilemenin en emin ve en meşru yolu, olayları tartışma götürmez, sade biçimde ifade etmek, yanlış anlamaya izin vermeyen bir tutum sergilemektir.

Askerlerim kendi ölçülerinde ve içinde bulundukları koşullara göre büyük bir kahramanlık sergilediler, zira kazandığımız üç zaferde dört yüz elli kilometrelik toprak fethettik.[1] Bu muharebelerin üçü de manevra muharebesiydi. Kûtülamare ve Selmanıpâk zaferleri (Hint ordusunun ihtişamlı kayıtlarında bir eşi daha yoktur), komuta ettiğim kıtaların kahramanca davranış ve çabalarının hayatımda ilk ve son kez karşılaştığım örnekleridir. Bu iki muharebede kuvvetleri tertip şeklimin askeri öğrencilerin ilgisini çekeceğinden eminim.

1 Zarice, Kûtülamare ve Selmanıpâk muharebelerini ima ediyor. (Ask. Tar. Enc.)

Bu tertibatlara bakıldığında, kuvvetimin sıklet merkeziyle düşmanın yanları ile gerisini çevirme manevrasıyla kuşatmak suretiyle düşmanın en zayıf noktasına, yani, tabii çekilme hattının (ki genelde ulaştırma hattıdır) en yakın noktasına taarruz etme prensibini tatbik ettiğim görülecektir. Çevirme manevrasını gerçekleştirirken, Asgari Kuvvetimle keşif taarruzu gerçekleştirerek düşmanı cepheye sabitliyordum. Napolyon ve Moltke prensiplerini bu şekilde tatbik ettim.

Simla'da Sir Beauchamp Duff'a Bağdat'ı almak için 30.000 ila 40.000 adama ihtiyacım olduğunu, böyle bir kuvvetle Bağdat'ı almakla kalmayıp onu elimde tutabileceğim güvencesini de verebileceğimi belirttim. Ona stratejik taarruzu, yetersiz kuvvetlerle tali muharebe meydanında gerçekleştirmenin Kuvvetlerin Tasarrufu ilkesinin ihlali olacağını, esas muharebe meydanında nihai taarruza geçilene kadar tali muharebe meydanında savunmada kalmak gerektiğini söylemek bana düşmez dedim. "Sizinle tamamen aynı fikirdeyim Townshend. Size 30.000 ila 40.000 adam sağlayana kadar Kûtülamare'den bir adım bile ilerlememelisiniz. El-Amare'den ilerleyip Nureddin Paşa'yla savaşmanıza ve bizim için stratejik açıdan son derece önemli olan Kûtülamare'yi ele geçirmeniz gerektiğine karar verdik" dedi. Bunu yapacağıma söz verdim; sözümde de durdum ve Kûtülamare'de zafer kazanıp orasını ele geçirdim.

Bu zaferden sonra Irak Kuvvetleri Başkomutanı Sir John Nixon'a Bağdat'ı almak için iki tümene (yani 30.000 askere) ihtiyacım olduğunu ifade ettim. Aksi takdirde durumun felaketle sonuçlanması kuvvetle muhtemeldi. Gelgelelim General Nixon, takviyesiz ilerlemem konusunda kararlıydı. Emre itaat etmekten başka seçeneğim yoktu, bir avuç askerle gerçekleş-

tirilecek ve Bonapart veya Hannibal'i bile umutsuzluğa düşürebilecek cinsten bir görevi çaresiz kabul ettim. Bana verilen 13.000 askere karşılık Orgeneral Maude'a aynı görev için silahı, erzakı, buharlı gemisi, treniyle tam teçhizatlı 113.000 ila 120.000 asker verildiği düşünülürse aradaki farkın büyüklüğü daha iyi anlaşılır.

Bu ileri hareket kararı benim dışımda alındıysa da, böyle bir görevin ancak manevra cesareti ve baskın harekâtıyla başarıya ulaşılabileceğini bilsem de, bu eğer yapılabilecek bir şeyse ben de yapabilirim diye düşündüm, çünkü komuta yeteneğime güveniyordum.

Selmanıpâk muharebesinin kesin bir zaferle sonuçlanmamasının nedeni, tam düşmanın sol yanını sardığım ve 18.000 kişilik Türk ordusunu hezimete uğratacağım sırada Kafkaslar'dan kolordu takviyesi alan Halil Paşa'nın Waterloo'daki Blücher gibi sahnede belirivermesiydi. Buna rağmen gece karanlığına kadar kararlı bir şekilde yerimi koruyup savaştım. Kıyım o kadar büyüktü ki, Türklerin karanlıktan yararlanarak geri çekileceklerinden emindim. Bu haliyle Selmanıpâk Marengo'ya çok benziyordu. Sabah Türklerin Diyale nehrinin 21 km gerisine çekildikleri istihbaratını aldık.[2] 8500 piyademden 4500'ünün ölü ve yaralı olduğunu gördüm, bu da elimdeki bütün kuvvetin yüzde 33'ünden fazla bir zaiyat demekti! Türklerin Altıncı Ordusu önümde toplanmışken ve Diyale nehrinin gerisinde siper kazarken artık ilerle-

2 Muharebenin ilk gününü takip eden sabah [10 Teşrinsâni 1331/23 Kasım 1915], Osmanlı kuvveti Diyale hattına ricat etmişti. Bilakis, Tellü's-Sur–Tellü'r-Reşad müdafaa hattında mukabil taarruz hazırlıklarıyla uğraşıyordu. Hakikaten, öğleden sonra bu mukabil taarruzu yaptı; lakin kati bir muvaffakat [kesin bir başarı] sağlanamadı. Nureddin Bey kuvvetinin Diyale hattına ricatı, General Townshend'in vukufu haricinde [bilgisi dışında] ve ancak 11-12 Teşrinsâni'de [24-25 Kasım] vukua gelmiş ve aynı günde tekrar Selmanıpâk'a dönmüştü. (Ask. Tar. Enc.)

mek söz konusu bile olamazdı. Geriye bir tek şey kalıyordu, Kût'a geri çekilip tahkimat kurmak.

Türklerin Altıncı Ordusu karşısında dört gün kaldım. Bu süre zarfında yaralılarımı sessiz sedasız nehrin aşağısına tahliye ettim, böylece düşmana Selmanıpâk'ta kalmaya niyetli olduğumu gösterdim. Bundan sonra, Türk ordusu çekilmemi engellemek için sol kanadıyla beni kuşatıp Kût yolunu kesmek üzereyken bir gecede geri çekilebildim.[3] Türk ordusu peşimdeyken gerçekleştirdiğim 145 kilometrelik çekilme sırasında arkamda tek bir silah ve yaralı asker bırakmadım, beraberimde 1500 Türk esir götürdüm.[4] Aralıkta Türk öncüsü cepheden ve kanatlardan kuvvetimizi kuşattı. Türk öncüsünü tam anlamıyla silip süpürdüm.[5] Başka bir tacizle karşılaşmadan Kût'a

3 Osmanlı Irak ordusu böyle bir ihata [kuşatma] yapmamıştı. General Townshend'in bu iddiası Diyale'den Selmanıpâk civarındaki ikinci müdafaa hattına dönüşünde yolunu şaşırıp epeyce kuzey taraflara ve Huşûmü's-Sade yakınlarına düşen 51. Fırka'nın harekâtından galat [yanılmış] olsa gerektir. (Ask. Tar. Enc.)

4 General Townshend'in bu eserinde de kısmen tespit ve itiraf ettiği üzere, mevzubahis ettiği bu ricat hareketi esnasında, hassaten Delabha muharebesi neticesinde 520 kadar süvari, iki gambot, iki motor ve mühimmat, erzak, tayyare malzemesi ve yaralılarla dolu dört beş duba bırakmıştı. Beraberce aldığı esirler ise Selmanıpâk müdafaa hattının sol cenah bitimindeki "Deriyye" grubunda 9 Teşrinsâni 1331'de [22 Kasım 1915] esir edilen 1200 neferden ibaretti. (Ask. Tar. Enc.)

5 General Townshend'in mevzubahis ettiği bu taarruz Delabha (Ümmü't-Tubl) tesadüfi muharebesinden başka bir şey değildir. Bu muharebede taarruz eden kuvvet Osmanlı ordusu idi; ve General Townshend'in kuvveti ise takip ordusunun taarruzundan kurtulmak için uzaktan uzağa, ancak bir mukabil taarruz nümayişi yaparak öğleden evvel temas kesilmesiyle ricata devam etti. Taarruz edenlerin kuvveti ise dağılmadı. Yalnız 18.9.1331 [1 Ekim 1915] sabahı cephe gerisine tevcih edilmiş olan [yapılan] ateş baskını dolayısıyla XIII. Kolordu'da muvakkat [geçici] bir kargaşalık doğdu ise de pek çabuk önü alındı. Bu iki üç saatlik karışıklığın cephedeki taarruz edenlerin savaş faaliyetine bir tesir etmediği muharebe neticesinde mühim miktarda esir ve ganimet elde edilmesiyle sabittir. (Ask. Tar. Enc.)

ilerlemeye devam ettim. Askerlerimin disiplini ve manevra sırasındaki kıvraklığı mükemmeldi. Süngü savaşlarının en yıldırıcı olanını yaptığımız, Türk siperlerinin ölü yığınlarıyla dolduğu, silahların süngülerinin karşılıklı çalıştığı ve zayiatımızın mevcut sayımızın yüzde 33'ünü bulduğu Selmanıpâk gibi bir muharebeye katılmış askerler bunun ne demek olduğunu gayet iyi bilir. İtiraf etmeliyim ki, böyle bir geri çekilmeyi gerçekleştirmek bir generalin veya komutası altındaki astları ile askerlerin geçirebileceği en zorlu sınavdır.

Seçtiğim çözüm (Kût'ta kalma kararı) birliklerimizin Irak'tan çıkarılmasını engelledi. Geri çekilmeyi bu noktanın, Dicle ile Hayy nehirlerinin bu kesişme noktasının ötesine kadar sürdürseydim, bütün Irak arkamızdan ayağa kalkardı ve o sırada Altıncı Türk Ordusu'na komuta eden Mareşal Von der Goltz, Hayy nehri üzerinden Basra'ya üç ila dört yürüyüş günü mesafedeki[6] Nâsıriye'ye stratejik bir kuşatma harekâtı gerçekleştirebilirdi. Kût'ta kalmak İngiliz hükümetinin dışarıdan takviye kuvvet getirip felaketi tamir etmesini sağlamasının yegâne yoluydu.

Kuşatmadan iki ay içinde kurtarılmamız gerektiğinde ısrar ettim; yoksa Sir John Nixon'a gönderdiğim telgrafta da belirttiğim gibi, bu tarihten sonra kuşatmadan kurtarılmamız imkânsız olacaktı. Bu ve diğer önemli nedenler yüzünden daha erken yardım alma talebinde bulundum. Bunu yapmamın önemli bir sebebi vardı. Türkler 1916 Noel gecesi gerçekleştirdikleri taarruzda başarılı olmuşlardı. Beni o gece bir tek Oxford & Bucks Hafif Piyade Taburu ile 103. Mahratta Hafif Piyade Taburu'nun cesareti kurtar-

6 Bu mesafe 115 mil yani 185 kilometreye yakın olup takriben yedi günlük bir yürüyüşe muhtaçtır. (Ask. Tar. Enc.)

mıştı. Gün ağardıktan sonra Türklerin hücum kolları süngü ve el bombalarıyla muazzam bir zayiat verdirilerek dağıtılmıştı. Büyük taşkın suları ve kabaran Dicle nehri sebebiyle muhasarayı yarmam imkânsızdı. Böylece Kût, tarif etmesi zor zihinsel ve fiziksel zorlukların ve beş aya yakın çetin bir savunmanın[7] (Britanya askeri tarihinde Felemenk William ve Marlborough muharebelerinden beri en uzun savunma bu sanırım) ardından Cenova gibi açlık yüzünden düştü.

Günde ortalama yirmiden fazla askerim açlıktan ölmeye başlayana, Irak'taki başkomutan telsizle düşmanla her türlü anlaşmayı yapabileceğim emrini verene kadar (zira bana zamanında yardım yetiştirememişti) teslim olmadım.

Nasıl ki 1800'de Masséna'nın Cenova'yı elinde tutması Bonapart'ın savaşıp kritik Marengo muharebesini kazanmasına imkân tanıdıysa veya Gazi Osman Paşa'nın Plevne'yi düşmana teslim etmeyişi Türklere Anadolu'dan takviye sağlamak için zaman tanıdıysa, Kût'u beş ay boyunca savunmam İngiliz hükümetinin denizaşırı ülkelerden gelen takviye kuvvetlerini Irak'ta toplamasına ve nihayet 120.000 gibi muazzam büyüklükteki bir kuvvetle ilerleyip Bağdat'ı işgal etmesine imkân vermişti.

Esir alınmadan önce Türk başkomutanından adamlarıma haysiyetli davranılacağına, onlara gerekli ihtimamın gösterileceğine dair yazılı bir söz aldım; İstanbul'da bana gösterilen muazzam ilgiden yarar-

7 Kûtülamare muharebesi 25 Teşrinsâni 1331 Rûmi [7 Aralık 1915]'te başlamış ve 16 Nisan 1332 Rûmi [29 Nisan 1916]'da son bulmuştur. Bu hesaba göre, Kûtülamare'nin mukavemet müddeti 4 ay ve 23 gündür. Muhasaranın birinci gününden 11 Kanunevvel 1331'e [24 Aralık 1915] kadar birçok zorlu hücumlara maruz kaldı ve bu tarihten düşme anına kadar başka hiçbir tazyike maruz kalmamıştı. (Ask. Tar. Enc.)

lanarak esaret altındaki askerlerimin koşullarının iyileştirilmesini sağladım. Askerlerimin esaret altındaki yürüyüşleri sırasında maruz kaldıkları sert ve acımasız muameleler tümüyle, Enver Paşa'nın ve aslen bütün yüksek rütbeli Türk subaylarının etrafındaki Alman kurmay subaylarının tahriklerinin bir sonucuydu. Hem bizden nefret ettikleri için hem de siyasi sebepler yüzünden askerlerimizi Anadolu halkının gözünde küçük düşürmek istemişlerdi. 1918 Ekimi'nde Türk Meclisi İngilizlerle yapılacak anlaşmada benden yardım talebinde bulunduğunda, askerlerimin derhal serbest bırakılmasını şart koştum. Talebim hemen yerine getirildi.

Savaş esiriyken muharebe alanında yapamadığımı gerçekleştirme bahtına eriştim. Türkleri teslim olmaya ikna ettim, böylece Avrupa'daki savaş altı ay kısalmış, dolayısıyla da binlerce hayat ve milyonlar değerinde para kurtulmuş oldu.

Bu karar 17 Ekim 1918'de öğleden sonra Müşir İzzet Paşa'yla Babıâli'deki odasında yaptığımız yarım saatlik görüşmede alındı. Aynı günün akşamı Türklerin Çanakkale Boğazı'nı açacakları sözünü alarak İngiliz donanmasının bulunduğu yere gitmek üzere yola çıktım. Ben Mondros'a ulaştıktan hemen sonra konferans hazırlıkları başladı. Avusturya haberi alır almaz teslim oldu, sonra Almanya da aynı şeyi yaptı.

Asker veya sivil hiç kimsenin, Napolyon'un tespit ettiği altı Temel Savaş İlkesi hakkında yeterli bilgisi olmadan askeri harekâtlar hakkında doğru dürüst bir fikir yürütemeyeceğini düşünerek 1. Bölüm'ü, Napolyon'dan sonra öğrencileri Clausewitz ile meşhur Moltke'nin, bugün de Alman Genelkurmay Heyeti'nin, Mareşal Foch ile Fransa'nın yüksek rütbeli komutanlarının bağlı kaldıkları bu ilkelere ayırdım.

Askeri taktiklerle ilgilenmeyenler kitaba 2. Bölüm'den başlayabilir, ama çoğu askeri öğrenci ile sivilin, özellikle de diplomatlarla meclis üyelerinin ilk bölümü okuyacaklarını ümit ediyorum. Zira bu ilkeler Alman doktrinini, son derece çalışkan olan bu insanların hem ordusunu hem de diplomasisini yönlendiren doktrini meydana getirmektedir.

CHARLES V. F. TOWNSHEND
Tümgeneral
Vere Lodge, Raynham,
6 Ağustos 1919

I. Cilt

Tümgeneral
Charles Vere Ferrers Townshend

1. Bölüm
Giriş:
Temel Savaş İlkeleri

Modern savaş stratejisinin kurucusu Napolyon'un belirlediği "Temel Strateji İlkeleri", hem stratejiye hem de yüksek taktiklere uygulanabilir. Bu ilkeler tespit edilmiş her türlü stratejik ve taktik soruna bir çözüm getirirler ve deniz, kara ve hava savaşlarına aynı şekilde uygulanabilirler.

Bu ilkelere kısaca bir göz atalım:

A. Stratejide asıl hedef
B. Kuvvetlerin tasarrufu
C. Asıl kuvvetler
D. Stratejik taarruz
E. Sürat ya da istikamet seçme
F. Güvenlik

A. Asıl hedef

"İlk hedef düşman ordusunu yenmek olmalıdır." (Hohenlohe)

"Daha en başından bütün kuvvetlerle düşman kuvvetlerinin büyük kısmının peşine düşülmelidir." (Moltke)

Aslında Napolyon Savaşları'nın hepsinde göze çarpan ilkelerdir bunlar.

Ordu gruplarına genel bir istikamet verilmeli ve bu genel istikamet askeri, siyasi hatta iktisadi düşüncelerce açık bir şekilde dayatılmalıdır; bu şekilde coğrafi hedefe varılır.

1870'te Moltke şu talimatları verir: "Genel istikamet, Paris; hedef, düşman –nerede olursa olsun."

Moltke, Fransa işgali için Clausewitz'in 1814'te çizdiği harekât planını aynen kullanmıştır: "Fransa'yla yapılacak bir savaşta yapılması gereken şey her şeyden önce Fransız ordusunu yenmek ve Paris'i almak için 'enkaz'ı Loire'nın arkasına atmaktır."[1] Von Schlichting birkaç yıl önce "Clausewitz'in bu planı 1870'te başarılı oldu; Paris hakikaten de Fransa'nın beyni ve kalbidir" diye yazmıştı.

Hedefi, yani düşmanı belirlemek yeterli değildir. Günümüzde göreve hazır kıtaların muazzam sayıda olduğu düşünüldüğünde, stratejistin izlediği hedefi herkesin iyice bellemesi, böylece savaşta bile ordudaki herkesin manevrayı tahayyül eden başkomutanın niyetleriyle uyumlu hareket etmesi artık çok daha vazgeçilmez bir şeydir. Ayrıca, Jomini'nin "Strateji ve Taktikler" yazısında çok doğru bir biçimde ifade ettiği gibi, kombinasyonlar esas olarak üçe ayrılabilir: Asıl taarruz düşmanın merkezine doğru da gerçekleştirilebilir, sağ veya sol yanına doğru da. Ama erden en üst rütbeli komutana kadar ordudaki herkesin ne yapacağını çok iyi bilmesi şarttır.

Stratejistin muharebeyi görmesi yetmez, muharebenin ötesine de bakabilmelidir. Galip durumda olan taraf elbette düşmanın peşinden gidecektir. Düşman da muhtemelen kendisini koruyabileceği bir istikamete doğru, galip tarafın da aynı durumda olsaydı muhtemelen tercih edeceği bir istikamete doğru geri çekilecektir.

1 1914'te aynı harekât projesi geçerliydi. (General Townshend)

Bundan dolayıdır ki, takipte olan tarafın yanlış manevralar yapmamak için bu istikameti bilmesi gerektiği kabul edilir.

Napolyon'un o ünlü "önce savaşmalı sonra görmeli" vecizesine dayanarak buna itiraz edilebilir. Yani, başkomutanın "ölümcül darbe"yi gerçekleştireceği alanı muharebe meydanında belirlemesi gerektiği ve bu yeri muharebe meydanıyla temas kurmadan önce belirlemenin peşin hükümde bulunmak olacağı ileri sürülebilir. Napolyon'un bu vecizesi 19. yüzyılın başlarındaki muharebe meydanlarında pekâlâ geçerli olabilir. O çağda başkomutan savaştığı alanı çıplak gözle veya teleskobuyla görebilir ve muharebe meydanı küçük olduğu için belli bir noktaya taze kıtalar getirebilirdi; bu kıtalar da kararlaştırılmış bir saldırıda bulunmak için yeterli bir zaman zarfında görev yerine ulaşabilirdi.

Ancak günümüzün muharebe meydanlarındaki geniş cephelerde böyle bir şey artık mümkün değildir. Komutan telgraf, telefon vb sayesinde muharebe meydanında gelişen farklı olaylardan sürekli haberdar edilebilir, ama iş asıl kuvvetlerin sevk ve idaresine geldiğinde, bu kuvvetlerin belirlenen hedefe çok geç ulaşması ve saldırıya geçmekte geç kalması mukadderdir.

Nihai zafer kazanıldıktan sonra düşmanı hiç durmadan takip ederek, sonra da ele geçirmek üzere düşmanın başkentine doğru yürüyerek zaferden kazanç elde etmek gerekir.

B. Kuvvetlerin tasarrufu ilkesi

Bu ilke, istisnasız her askeri savaşmaya yoğunlaştırmak ve dağılmayı, gereksiz ayrılmaları önlemek şeklinde tarif edilebilir. Ortak çaba kuvvetlerin tasarrufu ilkesine eşlik eder. Fransızlar bu ilkeyi, azami kuvveti

asıl hedef üzerinde yoğunlaştırmak, tali harekâtlara asgari kuvveti hasretmek olarak tanımlar. Napolyon, sayesinde büyük zaferler kazandığı bu ilkeyi 1813'te çiğnemiş ve Leipzig'de yenilmişti. 1815'te Waterloo'da yine aynı hatayı yapmış ve 100.000 kişilik kuvvetinin 40.000'ini Grouchy'nin emrinde düşmanın peşinden yollayıp hezimete uğramıştı. Bu ilkeyi çiğnemek felaket demektir. Tarih, bir kuvvetin ordusunun veya ordularının kuvvetlerin tasarrufu ilkesini çiğnediği zaman yenildiğinin kanıtlarıyla doludur. 19. ve 20. yüzyıl savaşlarında bu ilkenin çiğnendiği önemli örnekler şunlardır: Avusturyalıların 1796 ve 1805 muharebeleri (Ulm muharebesinde General Mack) ile 1866'daki muharebeleri (İtalya'ya 80.000 asker göndermişlerdi), Polonyalıların 1806 muharebesi, Napolyon'un 1813 ve 1815'teki muharebeleri, 1811–1812 yılları arasında orduyu İspanya'da bekletmesi, Fransızların 1870'teki muharebesi, Rusların 1904'te Mançurya'daki muharebesi ve Japonların Port Arthur kuşatmasında Nogi ile 150.000 kişilik Üçüncü Ordu'yu ayırmaları. Stoessel görevini yapmadığı için Nogi Japon kuvvetlerinin ana kısmına Mukden savaşından hemen önce katılabildi. Balkan İttifakı ülkeleri bütün kuvvetlerini asıl hedefe, yani bölgedeki Türk kuvvetlerinin büyük bir bölümüne karşı birleştirecekleri yerde (böylece Türk kuvvetlerini kolayca ezip İstanbul'u ele geçirebilirlerdi) kendi bencil hedeflerinin peşinden koşmuş ve bildik sonuçlara neden olmuşlardı.

C. Asıl kuvvetler ilkesi

Napolyon ile Friedrich'in harekâtları incelendiğinde, muharebe sırları hemen göze çarpar. İkisi de her durumda asıl kuvvetlerini düşmanın en zayıf noktasına, stratejide genel olarak düşmanın ulaştırma hattı,

daha yüksek taktiklerde düşmanın tabii geri çekilme hattına, yani ulaştırma hattına en yakın kanadı olarak tanımlanan yere sürmüştür.

Bu ilke ile kuvvetlerin tasarrufu ilkesi Napolyon'a bütün büyük muharebelerini ve seferlerini kazandırmıştır. Jomini, bütün ilke çeşitleri içinde en temel ilkenin nihai noktaya, yani düşmanın en zayıf noktasına (bu kanatları da olabilir, merkezi de) kuvvetlerinizin büyük kısmıyla ve eşzamanlı olarak harekât gerçekleştirmek olduğunu belirtir. Napolyon, 1810'da Portekiz'e ilerleme emri verdiğinde Masséna'ya "düşmanın en zayıf noktasına mümkün olduğunca çok askerle taarruz etmesi"ni söylemiştir. Başka bir deyişle, düşmanının en zayıf noktasını ara ve o noktaya bütün gücünle taarruz et. Ulm muharebesi buna bir örnektir; Avusturyalılar Mack'ın birliklerini başka bir göreve göndermiş, böylece Napolyon'un ordularının her iki kanadını da kuşatmasına fırsat vermişlerdi.

Ratisbon ile Austerlitz, Napolyon'un düşmanın en zayıf noktasının merkezi olduğunu keşfettiği yegâne iki örnektir. Eylau, Friedland, Jena, Wagram, Bautzen ve Ligny, düşmanın en zayıf noktasını kanatlarının oluşturduğu en önemli örneklerdir. Gravelotte, Koeniggrätz ve Mukden de kanat kuşatmalarına, yani çembere almaya örnektir. Napolyon'un savaşlarında, düşmanın en zayıf noktasının merkezi olduğu durumlara sadece iki, kanatların en zayıf nokta olduğu durumlara ise yirmi yedi örnek vardır.

Asıl kuvvetler ilkesi ile kuvvetlerin tasarrufu ilkesi, gerçekte olduğu gibi, birlikte değerlendirilmelidir.

D. Stratejik taarruz ilkesi

"Stratejik taarruz tek başına zaferi getirir." (Napolyon)
"Savaşmak taarruz etmek demektir." (Friedrich)

İsviçre veya Danimarka gibi zayıf kuvvetlerin Almanya'yla yaptığı savaşlarda bu ilke geçersizdir elbette, çünkü bu ilke nispeten eşit kuvvetlerin savaşlarında geçerlidir.

Stratejik taarruzun tek başına zaferi getirdiği 1796, 1800, 1805, 1806, 1807, 1809, 1866, 1870 yıllarındaki savaşlarda, Mançurya'daki savaşta ve son Avrupa Savaşı'nda kanıtlanmıştır. Bütün kuvvetleriyle uyum içinde taarruz eden, her tarafı koruma altında olan, gecikmeden hareket eden ve düşmanın en zayıf noktasına elindeki bütün kuvvetleriyle taarruz eden general (stratejist veya taktik uzmanı) daima zafer kazanır.

Günümüzün savaşlarında stratejik taarruz sadece yararlı değildir, vazgeçilmezdir de. Kuvvetlerini hemen toplayan (kuvvetlerin tasarrufu ilkesi), sonra da savaş meydanındaki düşman kuvvetlerinin büyük kısmının bulunduğu genel istikamette kararlı biçimde ilerleyen ve asıl ve tali kuvvetleriyle doğru stratejik ilkelerin talep ettiği noktaya (düşmanın yanma veya merkezine) doğru harekât düzenleyen stratejistin, düşmanın konumuyla ilgili yeterli bilgiye de sahipse başarılı olma şansı yüksektir. Düşmanın konumuyla ilgili bilgiyi İstihbarat Dairesi'nden, savaş ilanından önce ve sonra bölgede yapılan casusluk çalışmalarından, stratejik süvarilerinden ve hava keşiflerinden elde edilen bilgilerden elde eder.

Rus-Japon Savaşı bu konuda özellikle ilginç ve öğretici bir örnektir. Kropotkin düşmanın gücü ve konumu konusunda yeterince bilgilendirilmediği sürece ilerleyip savaşamayacağını düşünmüştü. Bu bilgiyi alamayınca beklemiş ve sonunda yenilmişti.

Mançurya'daki savaş, stratejistin taarruza geçmek için bilgi gelmesini beklememesi gerektiğini göstermiştir. Planını yaptıktan ve bütün askerlerini topladıktan sonra stratejistin aklında bir tek şey olmalı: Topladığı

bütün kuvvetlerle tam hedefe (muharebe meydanında düşmanın büyük kısmına) doğru yürüyüşe geçmek. Düşman üzerine giderken eline casuslar, süvariler ve uçaklardan bilgiler de ulaşırsa ne âlâ. Stratejist bütün kuvvetlerini toplamadan ilerlememelidir, yoksa kuvvetlerin tasarrufu ilkesini çiğnemiş olur. Düşmanın birkaç saat veya gün önce ilerlemeye geçmesi önemli değildir; stratejist düşmanın emelini gerçekleştirmesine, yani taarruz noktasını seçmesine izin vermeyecektir.[2]

E. Sürat ya da istikamet seçme ilkesi

Arzulanan hedefe (muharebe meydanındaki düşman kuvvetinin asıl kısmına) giden en kısa ve en makul yol.

"Hareket stratejinin kanunudur." (Mareşal Foch)

Hızlı ve vakit kaybetmeden hareket et. 1796, 1800, 1805 ve 1806 savaşları bu ilkenin Napolyon tarafından uygulanmış en parlak örnekleri olduğu gibi, bu ilke savaşların sonuçlarını da fazlasıyla etkilemiştir. 1807'den itibaren Napolyon yüksek süratini kaybeder, bu yüzden de girdiği savaşlardaki başarısı yarı yarıya düşer. Bu ilke bağlamında gerçek Bonapart'ı 1814'te gösterir, ama artık çok geçtir, düşmanlarının sayısı çok artmıştır.

Napolyon 1815'te ordusunu Belçika üzerine sürerken bu ilkenin en büyük örneğini sergiler. Ne Japonlar ne de Ruslar, Napolyon'un bu ilkesinin kıymetini bilebilmişlerdir.

F. Güvenlik ilkesi

Karma müfrezelerce (yandaki askerler, yani yancılar vs tarafından) desteklenen stratejik süvariler sayesin-

2 Son savaştan çıkarılacak derslerden biri de budur. (G.T.)

de hareket ve manevra serbestisini korumak, düşmana kendi iradenizi kabul ettirip onunkini kabul etmemenizi sağlayan önemli bir araçtır.

Modern stratejinin kurucusu Napolyon yönettiği hemen her harekâtta bu ilkenin örneklerini vermiştir. 1796'da İtalya'daki savaşta iç hatlarına dayanan manevralarının başarısının ilk koşulu, küçük ordusuna tam bir hareket serbestliği kazandırmasıdır. Sonra onun kuvvetlerin tasarrufu ilkesine de aynı şekilde sadık kaldığını, bütün yedek tümenlerini birleştirerek bu ilkeyi yayılmak suretiyle çiğnemiş olan düşman ordusunun üzerine peş peşe yürüdüğünü görürüz.

Düşmanın bu yayılmış parçalarından birinin üzerine her yürüdüğünde Napolyon mümkün olduğunca asgari kuvvetle kendini bütün tehlikeli istikametlerden korumaya dikkat etmiştir. Bu şekilde herhangi bir müdahale korkusu olmadan düşmana taarruz gerçekleştirebilmişti. Napolyon buna çabukluk ilkesini de eklemişti. 1796 seferinin stratejik açıdan kendi başına bir model olma özelliğini her zaman sürdüreceği söylenebilir. Bonapart 1800'de emniyet ilkelerinde ifrata kaçmıştı, bu yüzden Marengo'da az kalsın yeniliyordu.

1806'da Napolyon, hareket serbestisi kazanmak için ordusunun önüne bütün bir kolordu biçiminde stratejik bir öncü kuvvet yerleştirmişti. Napolyon'un bütün seferleri, onun stratejik güvenliğe her şeyden daha fazla önem verdiğini gösterir. 1866'da hem Prusyalılar hem de Avusturyalılar bu ilkeyi ihmal etmiş, bunun sonucunda Benedek, Koeniggrätz'te asıl niyetlerini hiçbir biçimde gerçekleştiremediği bir savaş yapmış, Moltke de ordunun kendi emri altındaki bölümünü, diğer bölümünün kendine düşen görevi ne şekilde yerine getirdiğinden emin olmadan Avusturya ordusunun asıl kuvvetlerinin üzerine sürmüştü. 1870'te ne

Fransız generaller stratejik ilkeleri yerine getirmişlerdi ne de Moltke güvenlik ilkesini gözle görülür biçimde uygulamıştı. Öte yandan Japon genelkurmayı, Mançurya'daki savaşta bu ilkeyi ziyadesiyle anladıklarını göstermiştir.

Alman genelkurmayının strateji doktrini Napolyon'un temel ilkelerine dayanır:

A.

1. İlk hedef düşman ordusudur; amaç onu yok etmektir.
2. Bu görüş doğrultusunda, önde, görevi düşmanın asıl kuvvetlerinin nerede olduğunu araştırmak olan çok sayıda süvari olmak üzere kollar halinde düşmanın üzerine yürünür.
3. Ordu bir iki gün içinde toplanıp savaşa hazır hale gelene kadar ordunun cephede düşman tarafından keşfedildiği mesafeyle doğru orantılı bir cephe yürüyüşü gerçekleştirilir.
4. Düşmanın asıl kuvveti bulunduktan sonra, muvazi kollar aynı anda cepheden ve yandan taarruz edip asıl levazım ve ikmal hattını kesecek şekilde bu noktaya yaklaşırlar.
5. Nihai zafer kazanıldıktan sonra zaferden kazanım elde etmek için düşman mütemadiyen takip edilir, sonra da düşmanın başkentine yürünür ve orası alınır.
6. Anavatanın ulaştırma hattının iki yanı mobil ordularla kapatılır ve sıkıntı yaratabilecek müstahkem yerler azaltılır.

B. Taktik açıdan:

7. Taktik yürüyüşlerde, ayrı kolların oluşturduğu hatlarda toplar kolbaşlarına yakın, mühimmat muharip kıtaların gerisinde tutulur.

Süvariler düşmanın cephesiyle yanını keşfeder. Cephe gerisiyle irtibat sağlamak için bisikletlilerden yararlanılır.

8. Güvenlik Hizmeti: Yerinde gözlemle yetinmek yerine peş peşe müfreze ve devriye göndererek düşmanın bulunduğu yer araştırılıp keşfedilir ve yanları belli bir mesafeden gözetlenir.
9. Bir taarruz muharebesinde ilk önce savunmadaki tarafın düzeni konusunda hızlı bir keşif yapılır ve iki yanının nerede bulunduğu kesin olarak tespit edilir. Ordunun esas kısmı düşmanın cephe ve yanına taarruz edecek şekilde (düşman kuvvetlerini daima önünde tutup bir yanını saracak şekilde) yerleştirilir. Arazinin çukur ve tepeleri gibi gizlenmeye müsait özelliklerinden yararlanarak yürüyüş mümkün olduğunca uzun bir süre düşmana sezdirilmemeye çalışılır. Savunma durumundaki düşmanın kanadına üstün kuvvetlerle taarruz edilirken aynı anda cephesi çok sayıda top atışıyla baskı altında tutulur.
10. Savunma muharebesinde, yanlar manialarla veya arazideki engellerle korunur; bu mümkün değilse yanın arkasına takımlar peş peşe dizilir. Süvariler veya karma müfrezeler hangi istikametten yaklaştığını öğrenmek için düşmanın yerini tespite gönderilir. Genel ihtiyat kuvvetleri uygun bir anda düşman üzerine karşı taarruz gerçekleştirmelerine imkân verecek şekilde ve iyi maskelenmiş halde bir kanadın bir tarafına yerleştirilir. Mühimmat muharebe hattının gerisine taşınır. Cephe ve yanlarda geçici tahkimatlar yapılır ve bunlar dikkatle kamufle edilir. Cephe gerisinde yol ve telgraf hatları açılır.

Moltke tarafından ortaya konan yukarıdaki doktrin tamamen Napolyon'un çeşitli seferler sırasında yaptı-

ğı askeri yazışmalarda dile getirdiği temel ilkelerden alınmıştır.

Napolyon'un yukarıdaki ilkeleri, yakın zamanlarda bitmiş olan büyük savaşta muharebe meydanlarına gönderilen ulusal ordu gruplarının sayısı göz önünde bulundurulduğunda, bugün çok daha önemlidir. Albay Repington, *Times*'ta yayımlanan 28 Aralık 1909 tarihli yazısında bununla ilgili olarak şunları söylüyor:

> Unutmayalım ki, Napolyon'un savaşma tarzı hâlâ askeri bilgilerin temel kaynağını oluşturur, ondan sonraki savaş tarzları aynı kaynaktan beslenmemiş olsaydı onları açıklayabilmemiz mümkün olmazdı.

Napolyon'un St. Helena konuşmaları: (16 Kasım 1816)

> Kadim zamanların bütün büyük komutanları ve onların izinden yürümüş diğerleri sırf ilkelere bağlı kaldıkları için büyük işler başarmışlardır. Elde ettiğim büyük başarılar talihe, başarısızlıklarım yaptığım yanlışlara atfedilmiştir, ama yaptığım seferleri yazdığımda bunları okuyanlar her durumda yeteneklerimi savaş ilkelerine uygun şekilde tatbik etmeye çalıştığımı görüp şaşıracaklardır.

Napolyon ayrıca, savaşta "büyük ilkelere mümkün olduğunca uyulması gerekir. Gerisini talih halleder" de demiştir.

Napolyon'un 1809'da yapılan Aspern ve Wagram muharebelerindeki kudretli düşmanı büyük Arşidük Charles şunları yazmıştır: "Otuz seferin tarihini yazmış ve en meşhur on iki sefere bizzat katılmış biri olarak şunu kesinlikle söyleyebilirim ki, savaş ilkeleri tam olarak uygulanıp da zafer kazanılmamış tek bir sefere rastlamadım."

Mareşal Foch'un *Les Principes de la Guerre* (Savaşın ilkeleri üzerine) isimli kitabında şu ifadelere rastlıyoruz: "Savaş sanatının da diğer sanatlar gibi kendi teorisi, kendi ilkeleri vardır; yoksa sanat olamazdı." Bu kitabı yazdıktan çok sonra Mareşal Foch, *Daily Mail*'de çıkan bir röportajında şunları söyler:

> Savaş ilkeleri her zaman aynıdır. Askeriniz açık arazide ayakta da olsa tankın içinde kapalı da olsa fark etmez. Savaşırken uyması gereken ilkeler değişmez. Savaş sanatının gelişimi mimari gelişime benzer. Binanız için kullandığınız malzeme değişebilir. Ahşap da olabilir, taş ve çelik de. Ama evinizi inşa ederken uymanız gereken statik ilkeleri sabittir.

Büyük ilkeler açısından değerlendirdiğimizde, bu savaştan çıkarılacak strateji dersi şudur: Hükümetler tarihten ders çıkarmayarak, büyük kuvvetlerin tasarrufu ilkesini çiğnemiş ve mutat sonuçlara neden olmuşlardır.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, bütün zaferlerini kuvvetlerin tasarrufu ilkesine uyduğu için kazanmış olan Napolyon, 1813'te siyasi nedenlerle kaprislerin bu prensibe bağlılığına müdahale etmesine izin vermişti, öyle ki esas muharebe meydanında, yani Almanya'da Prusya, Rusya ve Avusturya orduları karşısında hayatta kalma mücadelesi verirken 200.000 tecrübeli askeri tali muharebe meydanında, yani İspanya'da tutmuştu. Sonunda ne oldu? Leipzig'de yenildi ve Ren'in karşı kıyısına atıldı. İspanya'daki 200.000 asker Leipzig'de hazır bulunmuş olsaydı zaferi mutlak kazanırdı, çünkü düşmana göre çok az sayıda askeri olmasına rağmen, üstelik düşük rütbeli askerlerle Leipzig'i almasına ramak kalmıştı.

Ne var ki 1870'te Fransa hükümeti bu dersi unuttu. Kuvvetlerin tasarrufu ilkesinin nasıl çiğnenebileceğinin

belki de tarihte hiç görülmemiş bir örneğini verdiler bize. Düzenli ordu Alsace ve Lorraine'de ağır bir yenilgiye uğradı; ihtiyat askerlerinden oluşturulan ordu da Sedan'da yok edildi; bunun üzerine yedek kuvvetlerden, milli muhafızlardan, seyyar kuvvetlerden oluşan 700.000 kişilik bir ordu kuruldu ve bu ordu sayesinde mücadele altı ay uzatılabildi. Mareşal Foch *Conduite de la Guerre* (Savaş yönetimi üzerine) isimli kitabında bu üç ordu savaşın başında birleştirilseydi ne olurdu, diye soruyor ve bu soruyu yine kendisi, Fransa en azından Alsace ve Lorraine'i elinde tutardı, diye cevaplandırıyor. Kuvvetlerin tasarrufu ilkesine göre, bütün bu kuvvetlerin aynı zamanda ve mümkünse aynı noktada birleştirilmesi gerekiyordu. 1913'te benden resmen görüş bildirmem istendiğinde yedek ordu sistemimizin, bir savaş hazırlığı olarak (yedek kuvvetlerin savaş patlak verene kadar savaşa sürekli hazır ve nâzır olmamasının) kuvvetlerin tasarrufu ilkesinin doğrudan ihlali olduğunu, dolayısıyla Bonapart'ın bile umut bağlamayacağı bir sistem olduğunu söylerken aklımda bu örnek vardı. Savaşı kazanmış olmamız bu savı çürütmez. Alelacele oluşturulmuş ordularımızla hazırlanana kadar Fransa ordusu muharebeyi sürdürebilecek durumdaydı, derken Amerika geldi. Savaş patlak verdiği sırada yedek kuvvetlerimiz hazır olmuş olsaydı Marne'a geri çekilmek zorunda kalır mıydık? Bana öyle geliyor ki, düzenli ve yedek kuvvetlerimiz muharebe meydanında hemen Fransa ordusunun düzenli ve yedek kuvvetlerinin yanında yer almış olsaydı savaş 1914'te biterdi.

Yukarıda kuvvetlerin tasarrufu ilkesi kısaca, savaşmak üzere her birliği elinizde toplamak ve ölümcül sonuçlara neden olacak bütün yayılmalardan ve gereksiz yere müfreze (yani, nihai muharebede kuvvetinizin büyük kısmına katılamayacak veya düşman müfrezesini

durdurabilecek güçte, düşman müfrezesinin büyüklüğünde veya ondan daha büyük olmayan müfrezeler) oluşturmaktan kaçınmak biçiminde tarif edildi. Birinci ilkeyi yerine getirmek amacıyla elinizdeki kuvvetleri makul bir biçimde gruplamak şeklinde ifade edilirse bu ilke daha iyi anlaşılır sanırım. Yani, stratejik açıdan ifade edecek olursak, asıl kuvvetinizi asıl muharebe alanınıza tahsis etme işini, tali muharebe alanınıza, yani savunma alanınıza veya alanlarınıza karar verme imkânı tanımasına ve asgari bir kuvvet kazandırmasına dikkat ederek gerçekleştirmeniz gerekir.

Taktik açıdan ifade edecek olursak, kuvvetlerin tasarrufu ilkesi, bir yandan asıl muharebe alanınızda, yani taarruz alanınızda asıl kuvvetlerinizle düşmanın en zayıf noktasına mümkün olduğunca güçlü bir biçimde taarruz ederken, bir yandan da asgari kuvvetinizle "tali meydan" diye tabir edilen muharebe meydanınızda taarruz ederek onu yerine sabitlemek anlamına gelir.

Bu ilkeyle bağlantılı olarak oluşturulabilecek uygun müfrezeler:

Bir müfrezenin mutlak surette oluşturulması gerektiği tespit edildikten ve asgari sayıda adamla, istenen amacı yerine getirmeye yetecek sayıda adamla bir müfreze oluşturduktan sonra bu müfrezenin muharebe esnasında çekilip asıl kuvvetlerinizle birleşmesini sağlayacak bir düzenleme yapmanız gerekir; bu olmuyorsa, müfrezeyi kendisinden daha büyük bir düşman kuvvetini kontrol altında tutacak, böylece düşman kuvvetinin asıl muharebede öteki kuvvetlerine katılmasını önleyecek bir düzenlemeye gitmeniz gerekir.

Kuvvetlerin tasarrufu ilkesi ile asıl kuvvetler ilkesi Napolyon'un tespit ettiği ilkeler içinde en önemli olanlarıdır. Napolyon bu ilkeleri generalleri bu ilkelerden tümüyle habersiz olan diğer kıta ülkelerinin ordularına

karşı kazandığı zaferlerde uygulama imkânı bulmuştu. Napolyon'un 1796 İtalya seferi, savaş sanatındaki bu ilkenin uygulanışına örnek olarak gösterilir. Bu seferde Avusturya kuvvetleri İtalya'nın bütün kuzey bölgesine kümeler halinde dağılmış, Bonapart sırasıyla hepsini ezip geçmişti. Süratli taarruz yürüyüşü sayesinde Napolyon bu ayrı orduların ikisi arasında kendisine merkezi bir mevzi seçiyor, içlerinden birini asgari bir kuvvetle baskı altında tutarken, ötekisini asıl kuvvetiyle bunaltıyordu.

Clausewitz, kuvvetlerin tasarrufu ilkesi hakkında şunları yazar: "Bir başkomutanın uymak zorunda hissettiği ilk ve en önemli kural, kuvvetlerini bir arada tutma kuralıdır. Başkomutan genel kuvvetlerinden ancak ayrılması acil bir zorunluluk arz eden kuvvetleri ayırmalıdır."

Napolyon askeri yazışmalarında, komutanlarını paylarken ve generallerine, özellikle de tali muharebe meydanında kuvvetlerine komuta ettikleri sırada Prens Eugène'e veya Kral Joseph'e tavsiyelerde bulunurken sık sık bu prensibe atıfta bulunmuştur: "Kuvvetlerini neden birleştirmedin?" 1808'de de şunları yazar: "Kordon sisteminiz kaçakçılara karşı ve posta tedbirleri için iyi, ama savaşta hiç işe yaramaz... Ordunuza posta müfettişleri mi komuta ediyor?"

Tarihine karşı ilgisiz davranan Avusturya 1866'da kuvvetlerin tasarrufu ilkesini bir kez daha çiğnedi. Muharebe meydanındaki Başkomutan Mareşal Benedek'in itirazlarına rağmen 80.000 asker, kuvvetlerinden ayrılmış ve gözcülük etmek üzere İtalya sınırına gönderilmişti, o sırada İtalya'nın savaşa girmesi gibi bir tehlike ortada yokken hem de. Sonuç hızla gelişti; Koeniggrätz (yani Sadowa) ve Avusturya yedi gün içinde yenildi. O 80.000 asker muharebe meydanında olsaydı Avusturyalılar mutlaka galip gelirdi, zira bir

ara Moltke geri çekilme emri vermeyi düşünecek kadar yenilmenin eşiğine gelmişti! O zaman modern Avrupa tarihi farklı olurdu.

Kuvvetlerin tasarrufu konusunda son olarak şunu söyleyeyim: Hem asıl kuvvet hem de tali muharebe alanı veya alanları için tek bir harekât planı veya projesi olması gerekir.

Gelibolu, Irak ve Filistin seferi harekâtlarının tarihte kuvvetlerin tasarrufu ilkesinin ihlali şeklinde tarif edileceği muhakkaktır. Bağdat veya Kudüs bizim için ne ifade ediyordu? Onlar tali hedeflerdi. Fransa'daki asıl muharebe meydanındaki savaşı kazanma hedefinin yanında çok tali hedeflerdi. Öte yandan, Gelibolu harekâtında çok kayıp verdikleri, kuvvetleri çok zayıf düştüğü için Türklerin Irak veya Filistin'deki tali muharebe meydanlarındaki ileri harekâtımıza şiddetli karşı taarruzlar gerçekleştirecek güçlerinin olmadığını söylersek abartmış olmayız.

Kuvvetlerin tasarrufu konusunda konuşurken, bu savaş boyunca donanmamızın o muhteşem stratejisinden bahsetmeden olmaz. Donanmamız, kuvvetlerin tasarrufu ilkesine nasıl uyulması gerektiğinin en güzel örneğini sergilemiştir. Savaştan önce donanma kuvvetlerinin zekice oluşturulmuş düzenini incelediğinizde bunu açıkça görebilirsiniz. Asıl muharebe meydanında (Kuzey Denizi) savaş gemilerimizin asıl kuvvetleri bulunuyordu. Tali muharebe meydanlarında (Pasifik, Hint ve Atlantik Okyanusları vs) ise ancak en zorunlu hallerde kullanılacak asgari kuvvetlerimiz yer alıyordu.

Sürat ilkesi ya da istikamet seçme ilkesinin en iyi örneğini ise 1914'te savaşın başlarında Alman genelkurmayı sergilemiştir; ama Alman taarruzu zirve noktasına Almanların yenilgiyle ayrıldığı 1914 Marne muharebesinde ulaşmıştır. Alman genelkurmay heyeti bunun üzerine akıllı bir karar verip tahkimat yapmış

ve kazandığı toprakları elinde tutmuştu. İtilaf kuvvetlerini yormak ve bu süreci kendi lehinde bir barış anlaşmasıyla bitirmek için savunma rolü üstlenmişti.

Marne muharebesinden sonra Napolyon'un benimsediği tarzda manevra veya hareket savaşı imkânsızlaştı ve 18. yüzyıl savaşlarını andıran "mevzi savaşları" tali muharebe meydanlarına daha uygun olan siper savaşları yaygın hale geldi. Bu durum Mart 1918'deki büyük Alman savunmasına kadar ufak tefek değişikliklerle sürdü. Ondan sonra mevzi savaşlarından tekrar hareket ve manevra savaşlarına geri dönüldü. Kısa bir süre sonra yapılan ateşkesle birlikte bu savaşlar son buldu. Öte yandan, Filistin ve Irak gibi tali muharebe meydanlarında düzenlenen harekâtlar manevra ve hareket savaşlarıydı.

Savunmadaki tarafın bir dizi korunaklı hat veya mevziden yararlandığı mevzi savaşlarında taarruzun yavaş ilerlemesi taarruz eden kuvveti yorar, böylece muharebe kararsız hale gelir. Mevzi savaşında savunma, savaşa çok iyi hazırlanmadan gönderilmiş acemi askerlerin siperlerin içinde ve koruma altında kendilerini toparlamalarına imkân sağlar. Halbuki açık arazide yapılan bir manevra ve hareket savaşında bu askerler kendilerinden daha usta olan düşman askerleri tarafından hemen yenilgiye uğratılabilirler. Ayrıca taarruz manevrası ve hareketinde, görevli generallerin manevra konusunda eğitimli ve kabiliyetli, askerlerin de yürüyüş gücü ve dayanıklılığı, manevra kıvraklığı konusunda bir hayli eğitimli ve son derece disiplinli olmaları gerekir.

Savaşta çabukluk tamamen komutan ile karargâh heyetinin tecrübesine ve (tekrar söylüyorum) askerlerin son derece nitelikli olmasına bağlıdır. Mesela, Wellington Portekiz seferinin başlarında acemilerden oluşan bir karargâh heyetine sahipti, topçuları piyadelere

nazaran bir hayli zayıftı ve atları azdı, nakil vasıtaları yoktu, köylülerden kiralamak zorunda kalmışlardı. Irak'taki harekâtlarım incelendiğinde, daima nakil vasıtası eksikliği çektiğim ve her ileri yürüyüş arasında uzun süre beklemek zorunda kaldığım görülecektir. Asker sayımın taarruz için gereken sayının çok altında olması konusuna hiç girmiyorum bile. "Zafere ancak taarruzla ulaşılır" ilkesi hakkında Napolyon şunları söylüyor:

> Savunma savaşını sadece başka çareniz kalmadığında benimseyin. Zaman kazanmak veya kuvvetlerinizle vasıtalarınızı birleştirmek için olsun, düşmanı harekât üssünden (veya zapt edemeyeceğiniz bir mevziden) dışarı çıkarmak veya oradan uzaklaştırmak için olsun, böyle müessif bir durumla karşı karşıya kaldığınızda, hareketinizin hedefi ileride bir taarruz gerçekleştirmek olmalıdır.

Büyük bir sayı üstünlüğü stratejik taarruz için elbette zorunludur. Alman genelkurmay heyetinin son savaşta batı harekât alanında, yani asıl harekât alanında stratejik taarruz kararı almasında bu durum ve siyasi emel ve arzular rol oynamıştır. Ayrıca Almanların elinde büyük çaplı bir manevra taarruzu konusunda hayli eğitimli ve tecrübe sahibi generaller ve karargâh heyeti ile yürüyüş gücü yüksek, disiplinli askerler mevcuttu. Ama stratejik taarruz, sırasıyla asker, mühimmat ve ikmal maddeleri, sonra da demiryolu, karayolu ve nakil vasıtaları şeklinde gerçekleşen takviye gönderme işinin genellikle hiç durmadan devam etmesini de gerektirir aynı zamanda. Alman genelkurmay heyeti 1914'te yüksek su seviyesinde taarruzu sonuna kadar sürdürmek için gerekli asker sayısını yanlış hesaplamıştı. Müstahkem bir mevki bombalanırken nasıl ki bombaların kesafetini sürekli artırmak gerekiyorsa bu tür taarruzlarda da aynı şeyi

yapmak gerekir; mühimmat eksikliği nedeniyle bombardımanı durdurursanız, o zamana kadar yaptığınız her şey heba olur. 1812 ve 1813'te Napolyon, Gustav Adolf, İsveç kralı XII. Karl, Büyük Friedrich ve Hannibal; hepsi de taarruzu en üst seviyede tutabilecekleri asker sayısını yanlış hesaplamış ve ordularına ağır zayiatlar verdirmişlerdir. Taarruz şiddetini aynı seviyede tutmak için çok çaba sarf etmek gerekir.

Yukarıdakilere, askeri nakliyat limanına ve temel ikmal kaynaklarına olan mesafenin giderek artması faktörünü de eklemek gerekir, zira düşman ülkesinde demiryollarına bel bağlayamazsınız. Bir de ilerleme devam ederken zorunlu olarak müfreze oluşturulduğu için kuvvetin yayılması konusu da var tabii; ulaştırma hattını korumak, güvenliği sağlamak, yanlara giden hizmet birimlerini korumak vs. Bunların hepsi için ayrı müfrezeler oluşturmak gerekir.

Böylece stratejik bir taarruzda, önceleri üstün olan taarruz gücünüz, tabii bir zayıflama süreci içinde, zafer kazanmanızı şüpheli hale getirecek kadar zayıflar.

Alman genelkurmay heyeti zirve noktasına 1914 Marne muharebesinde ve 1916 Verdun savaşından sonra ulaştı. Her iki durumda da Almanlar taarruzda başarısız olduklarını fark edince tahkimat yapıp bulundukları mevzii korumuş, bir yandan da düşmanı yorarak barış sağlamaya çalışmışlardı. Joffre ile Haig hem savunma hem de taarruz harekâtını benimseme, yani kararlaştırılmış bir hareketi kasten tehir etme (ki Clausewitz bunun bu iki savaş biçimi içinde en güçlüsü olduğunu belirtir) yolunu seçtikleri koşullarla karşı karşıya kalmıştı. Moltke de 1870'teki savaştan sonra Clausewitz gibi düşünür:

> 1870'te en güçlü mevkilere taarruz edip oraları ele geçirdiğimiz doğru, ama ne pahasına? Düşmanın birçok taarruzu-

nu geri püskürttükten sonra taarruza geçmiş olsaydık daha iyi olurdu gibi geliyor bana.

Tali bir harekât alanında da bu ilke doğrultusunda hareket edilmelidir, ta ki ana kuvvetleriniz asıl harekât alanında nihai taarruzunu gerçekleştirene kadar. Bu açıdan Wellington'ın 1813'te Avrupa'daki savaşın tali harekât alanı olan İspanya'da izlediği strateji iyi bir örnek teşkil eder. Müttefik kuvvetleri Almanya'daki asıl harekât alanında Napolyon'a karşı taarruza geçince Wellington da taarruza geçmişti.

Napolyon, iki büyük ilkeyi, kuvvetlerin tasarrufu ve asıl kuvvetler ilkelerini stratejide ve daha yüksek taktiklerde uygularken taarruz ve savunma ayrımı yapmaz. Napolyon için taarruz veya savunma diye bir şey yoktur, bunların yerine inisiyatif kelimesini kullanır. Ona göre bir ordu ya inisiyatifi eline almıştır ya da almamıştır. Ben de inisiyatif kelimesinin taarruz ve savunmanın yerine kullanılması gerektiğini düşünmüşümdür hep.

Bir başkomutan stratejik bir yığınak yapmakta gecikerek inisiyatifi kaybedebilir veya düşman daha çabuk davranıp yığınak yapabilir veya ordularını daha çabuk düzene sokabilir. 1914'te İtilaf devletleri içinde bir kuvvet, yani İngiltere savaşa hazır değildi, bu nedenle Fransa başkomutanı müsait bulduğu her arazide savunmaya çekilmek zorunda kaldı.

Stratejik savunmanın birçok yararı olduğu çoğu yazar tarafından iddia edilse de insan kendini bunun zayıf bir tarafı olduğu, verilen çabaların çoğunlukla pasif savunmayla sınırlı kalmasına sebep olduğu hissinden bir türlü kurtaramaz. Tek başına savunmayla hiçbir sonuç elde edilemez. Stratejik savunmadan en fazla elde edilebilecek şey, düşmanın yıprandığı için kabul edeceği bir barış anlaşmasıdır. Büyük Friedrich,

Yedi Yıl Savaşları'nın sonunda barış anlaşmasını bu şekilde kazanmış, Silezya'yı elinde tutmayı başarmıştı. Keza, son savaşta, Hindenburg ile Ludendorff, Büyük Friedrich'in Silezya'da yaptıklarını aynen tekrarlayarak Belçika'yı ellerinde tutmaya çalışmıştır. Stratejik savunmanın siyasi ve askeri açıdan en büyük dezavantajı, savaşın başında elde edilen topraklardan çekilmenin anavatanda halk arasında yaratacağı moral bozukluğudur. Son savaşta Fransa'nın kuzey bölgesindeki halk böyle bir şey yaşamıştı mesela.

Stratejik savunmayla asla nihai bir zafer kazanılamaz, olsa olsa yenilmekten kurtulunur. En büyük sonuçlar, düşmanın bozguna uğratılması ve düşman ülkenin ele geçirilmesi gibi kazanımlar ancak stratejik ve taktik taarruzlarla elde edilebilir.

Her sistemli savunmanın bir dönüm noktası olmalıdır, savaşı kazanmak niyetindeyseniz ne zaman taarruza geçeceğinizi bilmeniz gerekir. Marne muharebesi, 1914'te İngiliz–Fransız ordularının dönüm noktası olmalıydı, ama öyle olmadı. Neden öyle olmadığı zaman içinde bize anlatılacaktır herhalde. Türkler Selmanıpâk muharebesini Irak'ı savunmalarında bir dönüm noktası olarak değerlendirmek istediler, ama ben Kût'ta beş ay süren savunmamla onların karşı taarruzuna direndim, bir süre sonra bizi Irak'tan sürme şanslarını tamamen kaybettiler. 1918 Martı'nda Almanların taarruzu durdurulduktan sonra Foch'un taarruza geçmeden önce oluşturduğu gibi stratejik bir yan mevziinin stratejik bir savunmada dönüm noktası için iyi bir fırsat olduğu belirtilir. 1918'in başlarında Alman genelkurmay heyeti Cambrai muharebesini, yaklaşık iki yıldır süren savunma savaşını taarruz savaşma çevirmek için bir dönüm noktası olarak kullanmıştır.

Alman genelkurmay heyetinin doktrinini yakından takip ettiği Moltke'nin Napolyon ilkelerini uyarlayışı

Moltke strateji ve yüksek taktik sistemini Napolyon'un strateji ve taktiklerinden yararlanarak oluşturmuştur.

Taarruz sırasında iki stratejik manevra sisteminden yararlanılır:

(a) Düşmanın kanadına ve gerisine doğru gerçekleştirilen manevra;
(b) Düşman kuvvetlerinin merkezine doğru gerçekleştirilen manevra.

Alman genelkurmay heyeti de buna benzer bir şekilde taarruz muharebesinde iki yüksek taktik sisteminden yararlanmıştır:

(a) Asıl kuvvetle düşmanın kanadı ve gerisine doğru gerçekleştirilen çevirme manevrası
(b) Düşman kuvvetlerinin merkezine doğru gerçekleştirilen taarruz.

Her iki durumda da (a) en çok tercih edilen manevradır, Napolyon da daha çok bu manevra türünü tercih etmiştir. Napolyon'un yaptığı savaşlarda (a) tipi yirmi yedi manevra örneğine rastlarken, (b) tipi manevra örneğinin sadece iki tane olduğunu görürüz.

Yani düşmanın kanadıyla gerisine tali kuvvetle (veya Moltke'nin tabiriyle "manevranın taarruz kanadı"yla) bir çevirme hareketi gerçekleştirmek, sonra da düşmanın çevrilmiş kanadına asıl kuvvetle (veya Moltke'nin tabiriyle "merkez"le) taarruz etmek, en çok tercih edilen manevra sistemidir. Moltke de Napolyon gibi asıl kuvvetin taarruz edeceği yer olarak düşmanın en zayıf noktasını, yani tabii ulaştırma hattına en yakın yan ve kanadını seçmiştir.

Sistemi biraz daha ayrıntılı tarif edelim: Moltke, Napolyon'u yakından takip ederek tali kuvvetiyle düşmanın tabii geri çekilme hattına en yakın yanına bir

çevirme harekâtı düzenlemişti. Bu kuşatma veya çevirme taarruzunu asıl kuvvetiyle düşmanın çevrilmiş, yani kuşatılmış olan kanadına karşı gerçekleştirdiği asıl taarruzla desteklemiştir.

Moltke, düşmanın tabii geri çekilme hattına en uzak duran, kuşatılmamış, yani çevrilmemiş kanadını destek taarruzuna tutmuş, yani buraya asgari kuvvetle, Moltke'nin tabiriyle "savunma kanadı"yla kesif bir taarruz gerçekleştirmiş ve Napolyon'un izinden giderek bu muharebe meydanına açık bir savunma özelliği getirmişti. Bu asgari kuvvet, düşmanı baskı altında tutmak ve yedeklerini kullanmak zorunda bırakmak üzere su yolları, ormanlar vs gibi arazideki engellerden, sahra tahkimatı, yöre halkının, köylülerin vs savunma tertibatlarından yararlanır.

Hazırlık taarruzu, topçu ve istihkâmcıların büyük bir kısmınca desteklenen bu asgari kuvvetle gerçekleştirilir ve bu hazırlık taarruzu sırasında tali kuvvetle düşmanın tabii geri çekilme hattının en yakınındaki ileri kanadı (ve o kanadın gerisi) bir ağ gibi sarılır, yani çevrilir veya kuşatılır. Süvari birliğinin büyük bir kısmı dış yanına doğru hareket ederek bu çevirme taarruzuna yardımcı olur. Tali kuvvetin gerçekleştirdiği çevirme hareketinin tesirli olduğu görülür görülmez asıl kuvvet düşmanın kanadına taarruz ederek onu yok eder.

Asıl kuvvetin taarruzu "bütün kuvvetlerin ilerlemesi" için bir işarettir, bunun arkasından asıl kuvvet ile tali kuvvet düşmanın bir kanadı üzerine hemen nihai taarruz gerçekleştirip onu ezmelidir.

Asıl kuvvet asıl taarruzu, yani nihai taarruzu gerçekleştirir gerçekleştirmez asgari kuvvet tespit taarruzunu nihai taarruza dönüştürür; düşmanın taarruz edilen kanadı, kırık kanadının ezildiğini anladığında çekilmeye başlayacaktır.

Modern savaşlarda ateş tesirinde meydana gelen büyük artışın düşman kuvvetinin merkezine nüfuz etmeyi gittikçe zorlaştırdığını ve kuşatma veya çevirme hareketine dayalı taarruzun daima daha fazla önem arz etmesine neden olduğunu, kendisini taklit eden Moltke ve Alman genelkurmay heyeti gibi Napolyon da fark etmişti. Gerek stratejide gerekse taktiklerde daima çevirme veya kuşatma manevrasına başvurmalıyız, koşullar ve manevra imkânı bu tür hareketlere izin veriyorsa tabii. "Düşmanın cephesini kuvvetlerinin bir kısmıyla baskı altında tutarken, düşmanın kanadına asıl kuvvetiyle taarruz edebilen bir başkomutan kabiliyetlidir." Willisen, Moltke ve Alman genelkurmay heyetinin doktriniydi bu. Alman genelkurmay heyetinin 1914'te gerçekleştirdiği büyük stratejik çevirme manevrası, Napolyon'un 1805 ve 1806'da (Austerlitz ve Jena harekâtlarında) gerçekleştirdiği manevraların bir kopyasından ibarettir ve aşağı yukarı aynı stratejik cephe büyüklüğünde gerçekleştirilmiştir. Harekâtlar mukayese edildiğinde bu açıkça görülür.

Son savaşta, 1914'teki ilk manevra savaşından sonra büyük milli ordu grupları çok yer zapt ettiğinden, batı harekât alanında manevra alanı çok azdı tabii. Fakat Rusya, Romanya, Filistin ve Irak gibi tali muharebe meydanlarında manevra yapacak çok fazla yer vardı, zaten buralarda gerçekleştirilen çeşitli manevra savaşı örnekleri de mevcuttur. Fransa'da çok sayıda açık saha bulunması sebebiyle Hindenburg ile Foch, düşmanın bir kanadına gerçekleştirdikleri ilk stratejik taarruzda, stratejik çevirme veya kuşatma manevrasını kullanmak zorunda kalmıştır. Hindenburg ile Ludendorff, Moltke'nin 1870'te gerçekleştirdiği manevrayı aynen uyguladıkları 1918 Martı'nda bize bunun bir örneğini verir.

O savaşın başlarında Fransız kuvvetlerinin sağ kanadı (MacMahon) Alsace'ta tecrit edilmiş halde duruyor-

du; Fransızların diğer kanadı (Bazaine) Lorraine'deydi. Moltke önce asıl kuvvetiyle sağ kanadı (MacMahon) sarıp yok ederken, asgari kuvvetiyle de Bazaine'i baskı altında tuttu. MacMahon'u bozguna uğrattıktan sonra asıl kuvvetinin etrafından dolanarak Bazaine'i kuşattı, Paris'le arasındaki muhabere hattını kesti ve Bazaine'i kuzeye sürdü. MacMahon'un ordusunun yerine İngiliz ordu gruplarını, Bazaine'in yerine de Fransız ordu grubunu koyarsanız, Hindenburg'un Mart 1918'de düşmanın bir kanadı üzerine gerçekleştirdiği stratejik taarruzun bir örneğini elde edersiniz. Hindenburg, tali kuvvetiyle (asgari kuvvetiyle) Fransızlara baskı yaparken, ordusunun asıl kuvvetini İngilizlerin üzerine sürdü. Britanyalıları imha etmiş olsaydı, asıl kuvvetinin etrafından dolanıp Fransızları kuşatacak, yanıyla gerisine taarruz edecekti. Bu arada Fransızlara baskı uygulayan asgari kuvveti de taarruza geçecekti. Geri püskürtülmelerine rağmen birbirinden kopmayan İngilizlerin sebatı nedeniyle manevra başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Manevranın başarısız olmasında ayrıca Rusya'daki Alman ordusuna bağlı bir grubun vahim bir şekilde dağılması da rol oynamıştır. Napolyon'un 1815'te Blücher'e bağlı kuvvetlere asıl kuvvetiyle taarruz ederken, Wellington'a bağlı kuvvetleri de asgari kuvvetiyle baskı altında tutarak gerçekleştirdiği stratejik yarma taarruzunu incelediğimizde, Almanların bu manevra fikrini nereden aldıklarını görebiliriz.

Napolyon'un "merkez mevzi" veya "orta hat manevrası" ismini verdiği manevrası bu şekildeydi; başkaları bunu "iç hat manevrası" diye isimlendirir. Napolyon, merkezi bir mevzie ani, çabuk ve gizli bir yürüyüş gerçekleştirerek girmiş, asgari kuvvetiyle düşman kuvvetlerinden birini baskı altında tutup oyaladıktan sonra asıl kuvvetiyle imha etmek üzere diğer düşman kuvvetine taarruz etmişti. Bu amacını gerçek-

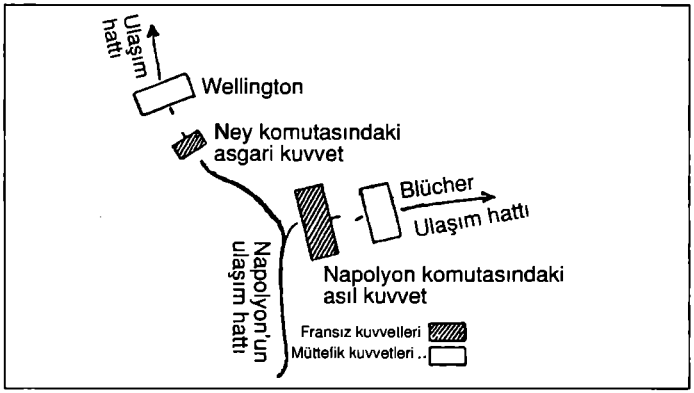

Plan I: Napolyon'un 1815'teki bir merkez mevzi manevrası.

leştirdikten sonra da nihai taarruza geçmek üzere asıl kuvvetini süratle diğer düşman kuvvetini oyalayan asgari kuvvetiyle birleştirmişti. Napolyon'un az sayıda adamla taarruz savunması yapmak zorunda kaldığı 1796 ve 1814'teki seferleri bu manevranın ve asıl kuvvetler ilkesinin uygulanışının muhteşem örnekleridir.

Napolyon düşmanın teşebbüslerine karşı kendini emniyette hissettiği bir yere tutunduğunda, o yeri, tıpkı 1813'te Dresden'de, 1814'te Paris'te veya 1796'da Mantua'da yaptığı gibi, düşmanın merkez mevziine karşı gerçekleştireceği harekâtın merkezi haline getirmiştir.

Hedef ile asıl kuvvetler ilkesinin uygulanması, taarruzdayken her durumda aynıdır. Asıl kuvvetinizi baskı altına almak amacıyla düşmanla çarpışan asgari kuvvetlerinizden biriyle birleştirmek suretiyle düşman kuvvetinin ayrılmış bölümlerinden birini imha etmeye çalışırsınız. Bu harekât sırasında düşman kuvvetinin diğer bölümünü asgari bir kuvvetle, siper gerisinde, savunmada duran yeterli sayıda bir kuvvetle baskı altına almanız gerekir. Mesela, Napolyon'un 1813 sefe-

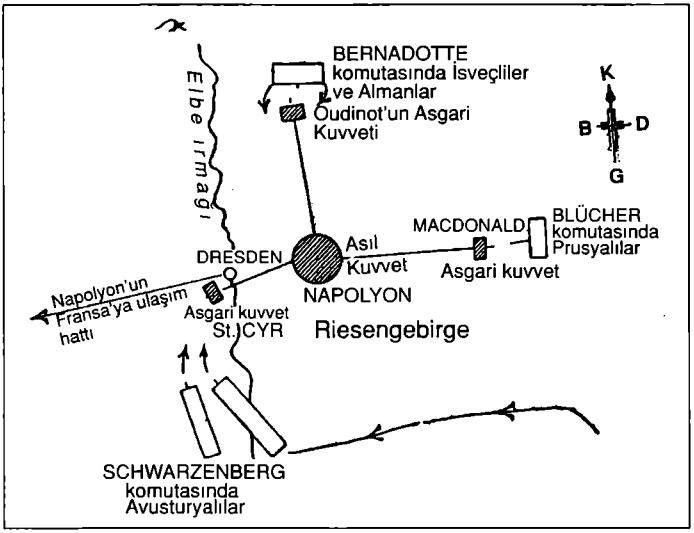

Plan II: Napolyon'un 1813'teki bir merkez mevzi manevrası.

rinde Blücher, MacDonald'ın siper gerisinde bulunan asgari kuvvetine (ki asgari kuvvetin siper gerisinde bulunması gerekir) taarruz etmişti. Napolyon asıl kuvvetiyle birlikte hemen hareket etmiş ve MacDonald'ın kuvvetiyle birleşerek Blücher'i bozguna uğratmıştı. Bu sırada Oudinot baskı altındaydı, yardım istemişti. Napolyon Blücher'i çökerttikten sonra asıl kuvvetiyle Oudinot'a yardıma gitmişti.

Asıl kuvvet ile asgari kuvvetler arasındaki mesafe ilke gereği iki üç kısa yürüyüş mesafesinden fazla olmamalıdır.

Kuvvetlerinizin düşmanın merkez mevziine manevra gerçekleştirmek üzere paylaştırılması veya gruplandırılması hakkında: Bu bir kuvvet tasarrufu meselesidir sadece; nihai taarruzu gerçekleştirecek olan asıl kuvvetinizin gücünü artırmak amacıyla asgari kuvvetinize harcanan gücü iktisatlı kullanmanız gerekir.

Hindenburg ile Ludendorff 1917 ve 1918'de, Napolyon'un 1813'teki stratejisinin izinden giderek Alman ordularının merkez mevziine manevra gerçekleştirdiler. Napolyon'un 1813'te düşmanın merkez mevziine gerçekleştirdiği manevrada başarısız olmasına sebep olan yukarıda saydığım aynı nedenlerle başarısız oldular. Çünkü iki karşı kuvvet arasındaki eşitsizlik çok büyüktü. Keza, Alman genelkurmay heyeti, Napolyon'un 1813'te tali bir harekât alanı olan İspanya'da 200.000 askerini alıkoymak suretiyle yaptığı hatayı yaptı ve ordunun bir grubunu, zorunlu olmadığı halde, tali bir harekât alanı olan Rusya'ya göndererek kuvvetlerin tasarrufu ilkesini ihlal etti.

Bu bölümü 1913'te verdiğim bir konferanstan bir bölümle bitirmek istiyorum:

> Diğer sanat türlerinin olduğu gibi savaş sanatının da teorileri ve ilkeleri vardır ve ömür boyu süren özel bir eğitim gerektirir. Bize göre, gerçek ilkeler üzerine kurulan, gerçeklerle doğrulanan ve tarihin öğrettiği derslerle kuvvetlenen iyi teoriler, yüksek komutanın gerçek okuludur. (Jomini)

Savaşları orduların değil, ordu gruplarının yaptığı yirminci yüzyılda, ordu gruplarının iri cüsseleri de göz önünde bulundurulduğunda, modern stratejinin kurucusu ve bugünkü askeri bilgilerin kaynağı Napolyon'un oluşturduğu büyük temel ilkeler bugün hiç olmadığı kadar önemli ve değerlidir. Bugünün generalleri ve kıta subayları strateji ve askeri tarih konusunda ilim irfan sahibi talebeler olmak ve Napolyon'un ilkeleri hakkında derin bir bilgiye sahip olmak zorundadır. Moltke de 1866 ile 1870'ten önce Alman genelkurmay heyetini bu şekilde eğitmiştir. Fransız generallerin Moltke'nin öğrettiklerini bir kenara bıraktıkları, Napolyon'un temel ilkelerine sırt çevirdikleri için bunun acısını fena halde çektikleri 1870'teki felaket-

lerden ders alan Fransa genelkurmay heyeti bu öğreti üzerinde ısrar etmektedir. Mareşal Bazaine, temel savaş ilkelerine kayıtsız kalan komutanlara bir örnektir. Bazaine'in bir orduya komuta etme sorumluluğunu taşımadığı hemen anlaşıldı ve Bazaine kendini batırdığı gibi Fransa'nın şerefini de düşürdü. Bazaine'nin savaş sanatına karşı nasıl tamamen kayıtsız kaldığını anlamak için harekât emirlerini okumak yeterlidir.

Fransa için ne mutludur ki, askeri konularda yazılar yazan Langlois ve Bonnal, Maillard, Foch gibi generaller Napolyon doktrininin zaruri olduğunu aktarmış, subaylara kendi fatihlerini taklit etmek yerine muzaffer komutanlarının (Napolyon'un) bilgi pınarına ulaşmayı istemeleri gerektiğini göstermişlerdir. Moltke 1870'te, Avrupa'da o çağda Napolyon'u anlayan tek kişi olmakla övünmüştür. Subaylara yüksek komuta eğitimi verirken modern generalin yeteneklerini göz önünde bulundurmamız gerekir. Modern general çevik, kabiliyetli, zeki, görmüş geçirmiş, sakin ve her koşulda kendine hâkim biri olmalıdır. Bu özelliklerin yanı sıra sadece ordu gruplarının başkomutanı değil, onun ordu komutanları, kolordu ve tümen komutanları da yanlış bir değerlendirmenin binlerce kişinin yok yere ölümüne neden olabileceği önemli kararlar alacaklardır. Bu nedenle bu komutanların savaş sanatı konusunda engin bir bilgiye sahip olmaları gerekir; modern savaşın gerekliliklerini göğüsleyebilmek için sürekli daha büyük savaş meseleleri üzerinde kafa yoran, strateji ve yüksek taktikleri benimsemiş talebeler olmaları, askeri tarih konusunda sağlıklı bilgilere sahip olmaları gerekir.

On dokuzuncu yüzyılda bir kişinin başkomutan seçilmesi için savaş tecrübesi ve savaşacak cesareti olması yeterliydi; bu kişinin emrine, 1813, 1814, 1815'te Mareşal Blücher'in emrine verildiği gibi çok kabiliyet-

li ve Gneisenau ile Muffling gibi dürüst ve sadık bir karargâh subayı verilir, olur biterdi.

Ama on dokuzuncu yüzyılda geçerli olan şeyler yirminci yüzyılda geçerli değildir. On dokuzuncu yüzyılda savaş bilimi bugünkünden daha basitti. Son yüzyılın başlarında, hatta ortalarında iyi bir karargâh komutanına sahip, karakterli ve soğukkanlı bir başkomutanın bir orduya layıkıyla komuta etmesi mümkündü.

Ama bugün bir başkomutan sadece bir orduya komuta etmekle kalmaz, belki iki yüz, üç yüz kilometre uzunluğunda bir stratejik cephede yer alan bir ordu grubunu da yönetir. Karargâhın başında bilgisiz birinin bu şartlar altında orduyu bir an bile yöneteceğini düşünemeyiz bile.

Prusya askeri okullarında müfettişlik yapmış olan General Von Pencker birkaç yıl önce şunları yazmış:

> Aldığı eğitim dolayısıyla aydınlanmış olduğunu bilen bir general olağanüstü hallerde bile içinde bulunduğu durumu kavrayabilir, karakteri daha da sağlamlaşır, açık ve hızlı çözümler üretecek ve bunları etkin bir şekilde uygulamaya geçirecek ustalığa erişir. Öte yandan, bilgisizliğinin farkında olan kişiler daima kararsız, müteredditve şaşkındırlar, moralleri çok çabuk bozulabilir.

O halde bilgi zorunlu bir koşuldur. Bilgi bir doktrine kesinlik kazandırır, insana kendine güven, doğru karar verme kabiliyeti sağlar; ona muharebe gücü verir, onun bir muharebe adamı olmasını sağlar, karakterini geliştirir. İyi bir stratejist olmak için sağduyu, iyi bir karar verme yetisi, her şeyden önce de gelişmiş ve derin bir taktik bilgisi gereklidir. Bu temel taktik bilgisine sahip olmayan bir kişi uygulamada felakete götüren fikirler geliştirebilir. Bu nedenledir ki, tecrübeli askerler mesleklerinin ikinci safhasına gelinceye kadar stratejik sorunlarla baş etmeyi gerektiren görevler üstlenmemelidirler.

Doğru ilkeler üzerine tesis edilmiş, doğrulukları olaylar, tarih tarafından ispat edilmiş iyi bir teori her zaman büyük adamların ortaya çıkmasını sağlamasa da (zira büyük adamlar uygun koşullar altında kendi çabalarıyla büyük adam olurlar) en azından büyük generallerin emri altında, rütbesinin hakkını veren şeflerin ortaya çıkmasını sağlarlar." (Jomini)

Moltke, harp okullarında muhakeme ve kararın nasıl öğretileceğini anlatır. Askeri bilgiyi öğretmenin amacının öğrenciyi öğretmeninden öğrendiği teoriyi kullanabilecek hale getirmek olduğunu belirtir. Bu amaca ulaşmak için öğrencinin sadece dersi dinlemesi yeterli değildir. Öğrenci öğrendiği ilkeleri uygulama halinde göreceği alıştırmalar yapmak zorundadır. General Pencker, öğrencilerin teorik bilgilerini uygulamaya geçirmeleri, öğrenim gören subayların kendi başlarına hareket etmeye teşvik edilmeleri gerektiğini belirtir. Moltke'nin okulunda öğrencilerin ne kadar değerli bilgiler elde ettikleri 1866 seferinde somut olarak görülmüştür. Okuldan yeni mezun olmuş subaylardan oluşan öncü müfrezelerin komutanları, görevlerini son derece kolay ve çevik bir biçimde yerine getirmişlerdi.

Komutanlık sanatında öğrenciye tecrübe sağlayacak en iyi eğitim, ilkelerin uygulamalarını tarihten alınan olaylardan örnekler vererek anlatmaktır. Moltke'nin 1866 ve 1870 seferleri için eğittiği ordu, kolordu ve tümen komutanlarından birinin bile öfkeyle ateş ettiğinin görülmediğini unutmayın. Onların örnek aldıkları Fransız generallerse medeni ve gayrimedeni çeşitli seferlere katılmışlardı, ama Napolyon'un büyük ilkeleriyle ilgili bütün derslere kayıtsız kalmışlardı. Bütün bunlar bugün değişmiştir; artık Fransız genelkurmay heyeti büyük Napolyon ilkeleri konusunda aşırı duyarlıdır, aynı şekilde Ruslar ve Japonlar da.

I. Kısım

Kurna

2. Bölüm
Basra ve Güney Irak'ın İşgali

Irak'taki harekâtlarımdan bahsetmeden, ben oraya intikal etmeden önce meydana gelen olayların bir özetini vermek için savaşın bu tali muharebe alanına kısaca bir göz atalım.

1914 Ekimi'nin başlarında Basra Körfezi'nin iç kısmında şaşırtma harekâtı yapmak, petrol tesislerini korumak amacıyla Abadan Adası'nı[3] işgal etmek ve mümkünse Basra Limanı'nı ele geçirmekle görevlendirilen 6. Tümen'e (yani Poona'ya) bağlı 16. Piyade Tugayı, Tuğgeneral Delamain komutasında Bombay'dan gizlice hareket etti. 5 Kasım'da Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaş ilan edildi ve Poona'daki 6. Tümen'den geriye kalan Korgeneral Sir Arthur Barrett komutasındaki kuvvetler gemiyle Bombay'dan ayrıldı ve o sırada inci avcılığıyla meşhur Bahreyn Adası'na[4] ulaşmış olan 16.

3 Abadan, Şatt-ı Behmşîr ile Şattü'l-Arap arasında vâki bir ada olup asıl muhafazası İngilizlerce mültezim olan Abadan Gaz Fabrikası bu uzun adanın Şattü'l-Arap sahilinde ve Fav medhalinden [girişinden], yani Basra Körfezi'nden takriben 33 mil şimaldedir [kuzeydedir]. (Askeri Tarih Encümeni)

4 16. Liva [Tugay] Kumandanı General Delamain'in Sâniye karargâhından 16 Teşrinsâni [Kasım] 1914 tarihinde Hint Ordusu Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne takdim ettiği raporun 2. maddesinde kuvve-i seferiyenin 23 Teşrinevvel'de [Ekim] Bahreyn adalarına muvasalat ederek Manama önünde 2 Teşrinsâni'ye kadar demirli durduğunu zikrediyorsa da kuvvetin ihraç edildiği hakkında malumat vermiyor. (Ask. Tar. Enc.)

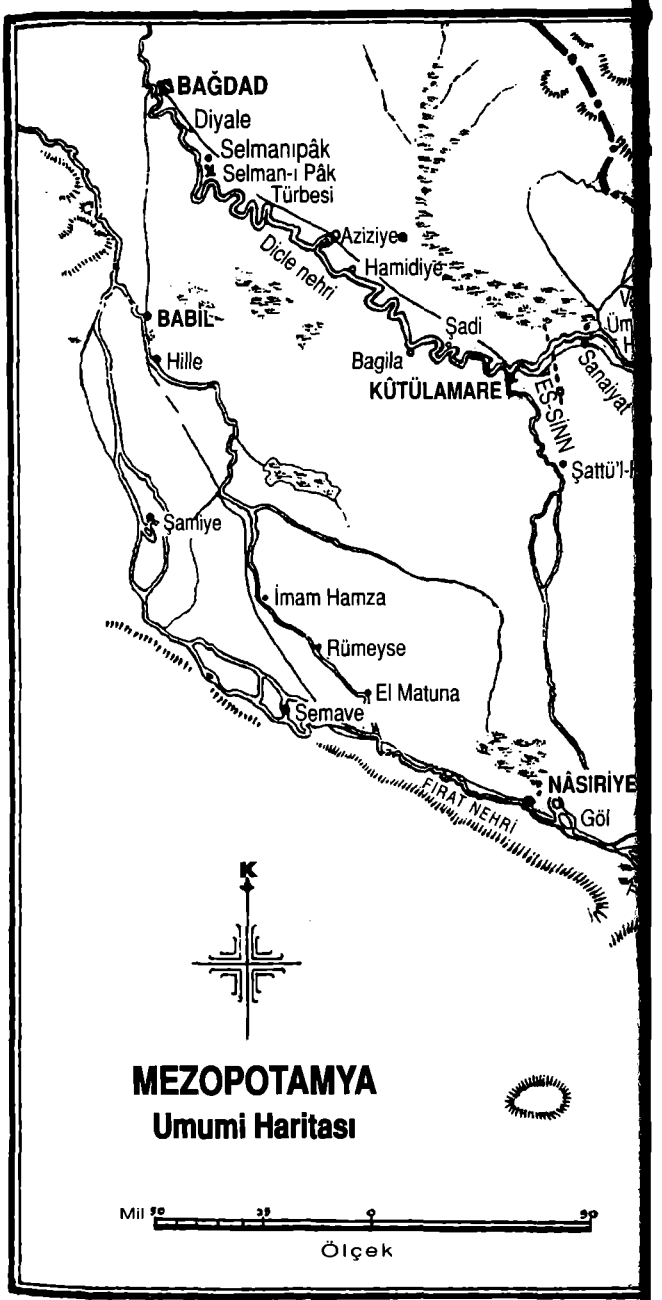
BAĞDAD
Diyale
Selmanıpâk
Selman-ı Pâk
Türbesi
Aziziye
Hamidiye
Dicle nehri
BABİL
Hille
Şadi
Bagila
KÛTÜLAMARE
FESSİNN
Sanaiyat
Şattü'l-
Şamiye
İmam Hamza
Rümeyse
El Matuna
Şemave
FIRAT NEHRİ
NÂSİRİYE
Göl
K
MEZOPOTAMYA
Umumi Haritası
Mil
50
25
0
50
Ölçek

HARİTA 1

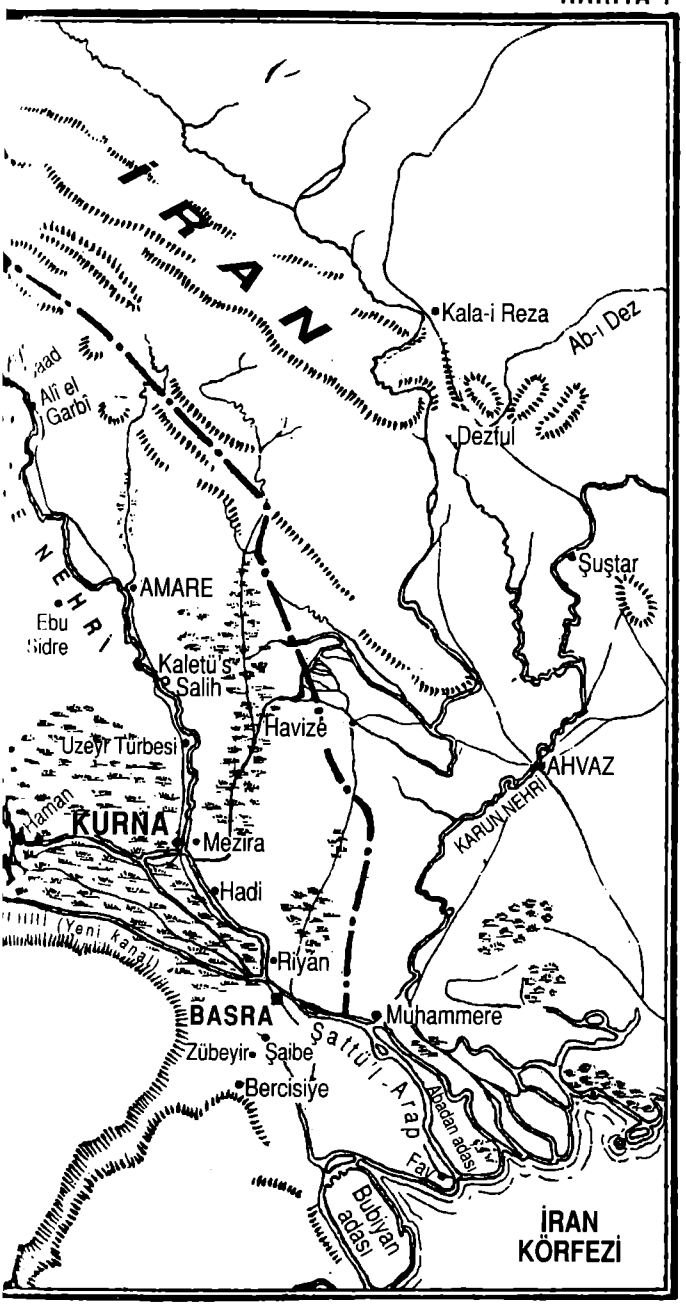
İRAN
Kala-i Reza
Ab-ı Dez
Dezful
Şuştar
Ali el Garbi
AMARE
Ebu Sidre
Kaletü's Salih
Havize
Uzeyr Türbesi
AHVAZ
KARUN NEHRİ
Haman
KURNA
Mezira
Hadi
(Yeni kanal)
Riyan
BASRA
Muhammere
Zübeyir
Şaibe
Bercisiye
Şattü'l-Arap
Abadan adası
Fav
Bubiyan adası
İRAN KÖRFEZİ

Tugay'la birleşti. Böylece Irak Sefer Kuvveti'nin[5] gücü bir tümenin gücüne (yaklaşık 15.000 muharip) çıkmıştı.

General Barrett, 6. Tümen karargâhıyla birlikte 14 Kasım'da Irak'a ulaştı. Teknelerle karaya yanaşan bir piyade bölüğü nehrin ağzında bulunan ve bir deniz feneriyle küçük bir koruganı olan Fav'ı birkaç ateşten sonra ele geçirdi. Bunu takiben tümen Şattü'l-Arap ağzında toplandı.[6] Tümen buradan Basra'ya yürüyecekti (Hindistan'daki ordu karargâhında harekât ilk önce bu şekilde kararlaştırılmıştı sanıyorum). Ama Barrett'in komutasındaki kuvvetin nakil vasıtalarından tamamen yoksun oluşu bu planı geçersiz kıldı.[7]

Denizaşırı seferi harekât geleneklerimize tamamen uygun bir plandı. Bu tarz, 1914–18'deki bu büyük savaşa kadar (nelerin yapılmaması gerektiği haricinde herhangi bir stratejik ders çıkaramadığımız Kırım Savaşı'nı hariç tutarsak) Yarımada Savaşı İngiliz or-

5 Resmi olarak Hindistan Sefer Kuvveti "D" ismiyle de bilinir. (G.T.)

6 General Delamain'in bâlâda [yukarıda] mezkûr [zikredilen] raporunun 3. maddesine göre Fav boğazının zaptı için 2. Dorset Alayı'ndan Kaymakam [yarbay] Rocher kumandasıyla 600 kişilik piyade kuvvetiyle bir cebel bataryası ve bir istihkâm bölüğü tahsis edilmiş ve Odin gambotunun müessir ateşiyle müdafiîn topçusu tahrip edildikten ve mezkûr gambota da bir iki mermi isabet ettikten sonra Fav'ın zaptı mümkün olabilmiştir.

6. Fırka'nın [Tümen] dahi Şattü'l-Arap ağzında tecemmu ettiğine [toplandığına] dair General Sir Arthur Barrett'in raporlarında bir kayıt yoktur. Fırkanın 2. Livası Sâniye'de tecemmu etmiş [toplanmış] ve diğer livası ise Basra'nın sukutundan [düşmesinden] sonra Irak'a gelmiştir. (Ask. Tar. Enc.)

7 D Kuvve-i Seferiyesi tesmiye edilen General Delamain karma livasının emrinde British and India Steam Navigation kumpanyasına mensup Varela, Omaria, Omta, Berberera ve Mason'da büyük nakliye gemileri vardı. 18. Liva'yı ve General Sir Arthur Barrett karargâhını Sâniye ordugâhına nakleden nakliye gemileri de ayrıca nazar-ı dikkate alınırsa her iki livayı nakledebilecek nehir vasıtaları mevcut demektir. [General Delamain'in raporu] (Ask. Tar. Enc.)

dusunun kolordudan daha fazla bir güçle Avrupa kıtasında savaştığı yegâne savaştır; bunu söylerken Yarımada Savaşı'na[8] aynı şekilde başlamış olan 1815 seferini de katıyorum. Hatırlanacağı üzere, 1808'de Sir Arthur Wellesley, 1914'te General Barrett'in komutası altında Basra'da bulunan kuvvete benzer bir kuvvetle ve sahile demirlemiş gemilerden bir metre bile ileri götürecek herhangi bir nakil vasıtası olmadan Mondego Körfezi'ne çıkmıştı. Askeri tarihimiz (Yedi Yıl Savaşı dahil ve bu savaştan beri) küçük bir askeri kuvvetin gemilerle taşınıp karanın içlerine doğru beş kilometre yürümesini sağlayacak herhangi bir nakil vasıtası olmadan bir adaya veya bir sahile çıktığı deniz seferi örnekleriyle doludur. Karaya çıkan kuvvet, ya düşman ordusu üzerine taarruz edip de onu tekrar gemiye binmeye zorlayana kadar su kenarında rezil bir şekilde bekler ya da bir kasabaya ve limana taarruz edip bir kaleyi alır veya geri püskürtülür.

Son savaşta asıl muharebe alanımız Fransa'ydı, çünkü savaşın kazanılması için imha edilmesi gereken düşman kuvvetlerinin büyük bir kısmı oradaydı. Dolayısıyla, bugün hükümette yüksek mevkilerde bulunanların (sadece sivillerin değil, askerlerin de) tarihe ve kuvvetlerin tasarrufu ilkesine hiç aldırmadan Almanya'nın Baltık kıyılarına bir veya iki orduyla çıkarma yapmak suretiyle gerçekleştirilecek bir dağınık kuvvet harekâtına destek verdiklerini okumak insanı hayrete düşürüyor! Alman genelkurmay heyeti doğal olarak, 1870'te olduğu gibi, ikinci muharip kıtalarından oluşan bir orduyu merkez mevki manevrasındaki (bkz. Giriş bölümü) ilkeye göre gruplanmış ve o ilkeye göre hareket eden bir himaye kuvveti haline getirerek bu harekâta çok fazla hazırlık yapmıştı. Cephenin bü-

8 İspanya şibh-i cezîresi (yarımadası) muharebatı. (Ask. Tar. Enc.)

yük bir bölümünü (yani Oldenburg'tan Lübeck'e, hatta daha da ötelere uzanan) kaplayan bu ordu karayolu ve demiryolunu kullanarak on sekiz saat içinde hattın herhangi bölümünde toplanabilecek, yani kuvvetlerini istediği yerde birleştirebilecek durumdaydı.

Gemilerden karaya çıkan bir ordu doğal olarak nakil vasıtalarına ihtiyaç duyacaktır ve top mevcudu düşmanınkine nazaran çok daha az olacaktır. Ama bundan yüz elli yıl önce Quebec'e çıkarma yaparken Wolfe'un karada ilerlemesini sağlayacak nakil vasıtası olmasa da en azından askerlerini karaya çıkaracak mavnaları ve tabanı düz tekneleri vardı; Barrett'te bunlar bile yoktu! İncelendiğinde Irak seferi harekâtının, özellikle de nakliye vasıtası mevcudu konusunda, önceki harekâtların en kötü yanlışlarını tekrarlamakla kalmayıp sadece kendine özgü yanlışlar da sergilediği görülecektir.

Muhammere'nin birkaç kilometre aşağısında, Şattü'l-Arap'ın sağ kıyısında, sahilde Türk kuvveti keşfedildi. 38. Tümen'den (karargâhları Basra'daydı) oluşan Türk kuvveti İngiliz kuvvetinden çok daha güçsüzdü ve büyük bir kısmı yöre halkından askere alınıp Türk subayları tarafından tıpkı bizim Hint taburlarımızdaki askerler gibi talim edilmiş, ama bizim Hintli askerlerimiz kadar iyi ve pek de onlar kadar güvenilir olmayan Arap askerlerden ve dokuz ay kadar önce disiplin suçu nedeniyle Irak'a sürülmüş olan 23. Alay'dan oluşmaktaydı.[9] Ayrıca bazı süvari ve topçu kıtaları da

9 Irak'ta 23. Alay mevcut değildi. 38. Fırka nizam-ı harbinden hariç olarak 26. Alay'ın 1. Taburu'yla bir seri ateşli cebel bataryası vardı. Bu müfreze, su-i harekâtından dolayı bera-yı tecziye [cezalandırmak için] Irak'a sevk edilmiş olmayıp, Necd-i Cenubî Emiri İbnü's-Suud'un Elhassa kıtasına tasallutu [musallat olması] üzerine mumaileyhi tedip için Basra vali ve kumandanı sıfatıyla gönderilen Ferik Süleyman Şefik Paşa'ya terfik ve izâm olunmuştu [katılmış ve gönderilmişti]. Seri ateşli batarya ilan-ı harpten evvel 37. Fırka'ya ilhak edilerek Üçüncü Ordu'ya gönderildi. (Ask. Tar. Enc.)

vardı.[10] Basra valisi Miralay Suphi Bey komutasındaki bu kuvvet olsa olsa 5000 askerden oluşuyordu.

16. ve 18. Piyade tugayları (17. Tugay henüz ulaşmamıştı) nehrin aşağısında nehir kenarındaki hurma ağaçlarından oluşan bir siper hattının gerisinde mevzilenmiş Türk kuvveti nedeniyle zorlukla karaya çıkmış, Türklere karşı cephe taarruzu gerçekleştirmiş[11] ve onları Basra'ya geri çekilmek zorunda bırakmıştı. İşkampavya, römorkör, dibi düz tekne, şalapurya, katlanabilir tekne gibi günümüzde gemilerde istenen miktarda taşınabilen ve bir kuvvetin istendiği an karaya çıkmasına imkân tanıyan çıkarma vasıtalarının olmayışı Barrett'in kuvvetinin karaya çıkışını son derece zor, usandırıcı ve tehlikeli bir operasyon haline getirmişti. Çıkarma sırasında birçok asker boğulmuş ve duyduğuma göre top cephanesi o kadar kısıtlıymış ki, çatışmada top çok az kullanılmış. Neyse ki karaya çıkma esnasında kuvvetimiz bir mukavemetle karşılaşmamış.

Bir gece yürüyüşünden sonra kuvvetimiz 22 Kasım'da herhangi bir mukavemetle karşılaşmadan Basra'ya girmişti.[12] Nehrin yukarı yönünde seyreden gemiler, kaptanları savaş ilanından sonra Türk yetkililerden kaçıp Karun nehrine saklanan birçok nehir teknesi ele ge-

10 Mevzubahis olan Basra havalisinde 18 toplu 4,5 batarya ile 30 süvari mevcut idi. (Ask. Tar. Enc.)

11 Sübhan taarruzunu icra eden kuvvet, karaya çıkan yeni kuvvet olmayıp evvelce Fav'ı zaptla 9 Teşrinsâni [22 Kasım] 1914'te Sâniye'de karaya çıkıp yerleşmiş olan General Delamain kuvvetidir ve mezkûr taarruz dahi 14 Teşrinsâni'de [27 Kasım 1914], yani karaya çıkıldıktan beş gün sonra icra edilmiştir. (Ask. Tar. Enc.)

12 Basra'nın terk ve tahliyesi 2 Teşrinsâni 1330'da [14 Kasım 1914] vukua gelen Sübhan ve 4 Teşrinsâni 1330'da [16 Kasım] Kûtü'z-zeyn civarında cereyan eden Harabe muharebelerinin zıyaı ve müteakiben bombardıman edilmiş olan Belcaniye mevziinin mukavemet edemeyeceği zannı üzerine 6-7 Teşrinsâni 1330'da [18-19 Kasım] vukua gelmiş ve General Sir Arthur Barrett kuvvetleri ancak 9 Teşrinsâni 1330'da [22 Kasım] metruk Basra'yı işgal eylemişti. (Ask. Tar. Enc.)

çirmişti.[13] Kuvvetimizin nehir teknesine sahip olması tamamen şans eseriydi ve bu teknelerin kaptanlarının hareketleri sayesinde mümkün olmuştu, zira kuvvetimizin elindeki teknelerin hiçbiri Hintli yetkililer tarafından tedarik edilmemişti. Bu tekneler olmasaydı Barrett'in kuvveti Basra'nın bir metre ötesine bile geçemezdi.

Üstlerinden aldığı talimatlara göre hareket eden Barrett, Basra'nın 56 km kadar kuzeyinde,[14] Dicle ve Fırat nehirlerinin birleştiği son derece önemli bir noktada bulunan Kurna'yı işgal etti.

Kitabımın giriş bölümünde merkezi mevzi manevrasını tarif etmiştim. Irak tali bir savaş alanı olduğu için Basra ile çevresini merkezi mevzi manevrasındakine benzer bir tertibatla savunmada tutmanın daha iyi olacağını düşünmüşümdür daima. Bu fikirden hareketle Kurna'nın Dicle üzerindeki kasabalarıyla Dicle ve Fırat'ın birleşme noktasındaki Nâsıriye'yi ve Karun nehri üzerindeki Ahvaz'ı, hepsi de düşmanın yaklaşma istikameti olan bu kasabaları sağlam bir şekilde tahkim edilmiş asgari kuvvetlerle ve altı ay yetecek mühimmat ve erzakla işgal ederdim. Asıl kuvvetim Basra civarında, tahkim edilmiş bir ordugâhta yerleşmiş olurdu ve silahlarıyla bu şehre ve limanına gözdağı verirdi. Asıl, yani merkezi kuvvet ile asgari kuvvetler arasındaki mesafenin iki üç kısa yürüyüş mesafesini geçmemesi gerektiğini belirtmiştim. Ama şartlar müsaitse bu ara, buharlı gemiyle iki günlük veya trenle bir buçuk günlük uzaklığa çekilebilir.

13 Ne General Sir Arthur Barrett'in raporunda ve ne de Umum Irak ve Havalisi Kumandanlığı'nın vesaikinde [belgelerinde], zayi edildiği beyan olunan şu vesait-i nehriye [nehir vasıtaları] hakkında bir kayıt ve sarahat [ibarede açıklık] yoktur. (Ask. Tar. Enc.)

14 *Irak'a Dair Harp Raporları* nam risalenin 67. sahifesindeki malumata göre Kurna kasabasıyla Basra arasındaki nehir mesafesi 43,5 mil olup, bu da 70 kilometreye yakındır. (Ask. Tar. Enc.)

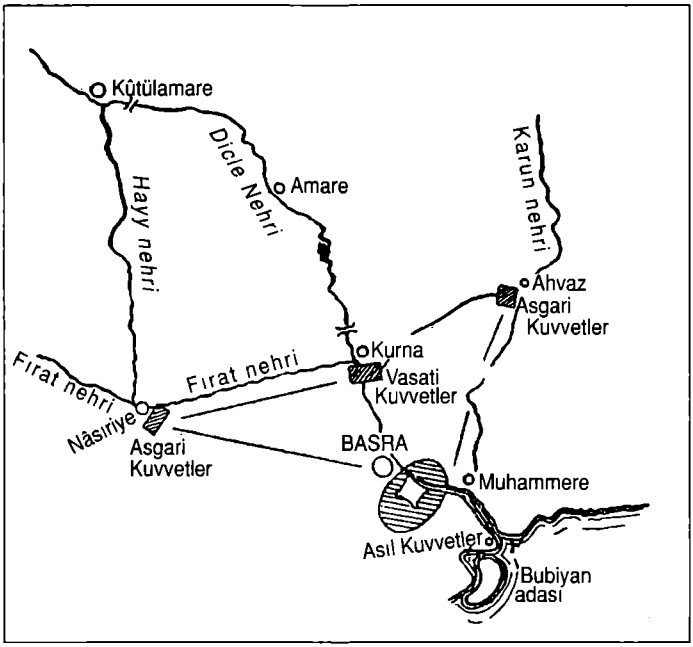

Plan III: Mezopotamya'daki İkincil Savunma Hattı.

Kurna, nehirden gidildiğinde Basra'nın 65 km kadar kuzeyinde; yani akıntıya karşı otuz saatlik gemi yolculuğu mesafesindedir.

Nâsıriye ile Basra arası, nehirden Kurna üzerinden yapılacak bir yolculukta 130 km kadar tutuyor. Yol üzerindeki sığ bir göl nedeniyle seyrüsefer güçlükle yapılıyor; bu nedenle Kurna'da, ağır ilerleyen asıl kuvvet Basra'dan gelmeden önce Nâsıriye'ye hızlı bir şekilde bir takviye göndermeye imkân verecek orta büyüklükte bir kuvvet yerleştirilmesi iyi olacaktır. Ama bir süre sonra Basra ile Nâsıriye arasında doğrudan bağlantı sağlayacak hafif bir demiryolu hattı kurulmalıydı; kuruldu da, Kût düştükten sonra.

Yukarıda da belirttiğim gibi, ben olsam Basra yakınlarında silahlarımla şehri ve limanı tehdit edebileceğim, böylece buralarda düzen sağlayabileceğim müstahkem bir ordugâh şeklinde geniş bir müstahkem mevzi kurardım. Bu garnizonda kuvvetlerime bir yıl yetecek erzak, her türlü mühimmat ve ikmal, top ve istihkâm alanları, teçhizat, giyecek, hastane teçhizatı ve ambarlar, nakliyat hizmeti vs bulunurdu. Bu garnizonda ayrıca, Irak'taki ordularımızın durdurulması veya karşı taarruza uğraması halinde geri çekilip savaş gemilerinin desteğiyle bir yıl boyunca savunmada kalma ihtimaline karşı, büyük hububat depoları, değirmenler vs inşa ettirirdim. Bu şekilde Basra harekât merkezi, bütün savunma hazırlıklarının merkezi haline gelirdi. Geri çekilirken, ateşkes sırasında kuvvetlerimin başına ne gelirse gelsin, üstün düşman kuvvetleri bu üç yaklaşma istikametinden taarruz etse bile başarılı bir manevra gerçekleştirir, üstün düşman kuvvetlerinin taarruzuna uğradığımda askerlerimi, mühimmatımı, teçhizatımı daimi garnizonda, yani müstahkem mevziimde bir yıl boyunca koruyabilirdim.

Tali bir muharebe alanında müstahkem mevziiniz yoksa, ateşkes veya felaket durumunda, bütün savaş teçhizatınız, depolarınız, cephaneniz, erzakınız, giyecekleriniz rasgele etrafa dağılacak ve muharebe meydanında üstünlük kurar kurmaz düşmanınızın eline geçecektir. Ama bir merkezi mevzi, yani daimi garnizon kurulursa, düşman üstünlük kuramaz. Merkezi mevzi olduğu sürece askerlerim savaş kaybetse de merkezi mevziinin tahkimatında soluklanacak zaman bulabilir ve zafer kazanmak için tekrar uğraşabilir veya bir kuşatmaya karşı koyarak kendinden üç kat fazla bir düşman kuvvetini oyalayabilir, böylece denizaşırı yerlerden yardıma gelecek orduyu üç dört ay rahat rahat bekleyebilirdi. Merkezi mevzi düşmana

teslim edilmediği sürece Basra bölgesinin kaderi baştan belli olmazdı ve savunma için toplanan teçhizatın büyük bir kısmı yok olmazdı.

Böyle müstahkem bir merkezi mevzi kurulursa askerlerinizin kendilerine olan güveni artar. Askerler düşman bir ülkede, Aziziye veya Selmanıpâk (Ctesiphon) gibi uzak bir yerde (Basra'dan yaklaşık 600 km uzaklıkta) arkalarında onlara destek olacak tek bir kuvvet olmadan görev yapan komutam altındaki askerlerin hissettiği gibi kendilerini boşlukta hissetmezler. Basra'nın bütün savunma yerleri herkesin malumu olsaydı güvenliğe, istirahata, yiyeceklere ve kuvvetin şerefine halel gelmezdi. Kısacası, bu şekilde Irak'ı İngiltere'ye asgari bir zayiatla ve tam bir emniyetle garantilemiş olurdum, ta ki hükümet taarruza geçmeme karar verene (tercihan nihai taarruzun Fransa'nın asıl muharebe alanında gerçekleştirilmesi halinde) ve bu harekât için bana yeterli kuvvet tahsis edene kadar.

General Barrett Kurna'yı işgal etti. Burası Dicle ve Fırat'ın birleşme noktası olduğu için askeri açıdan değerli bir yerdi. General Fry komutasındaki 18. Piyade Tugayı Kurna'ya hareket etmiş, Dicle'nin sol yakasında, Kurna'nın karşısında yer alan Mezira'da Türklerle çatışmaya girmiş,[15] bu çatışmadan sonra Türklerin bir kısmı geri çekilirken Suphi Bey komutasındaki bir kısmı da 9 Aralık'ta General Fry'a teslim olmuştu. Bin iki yüz askerle 9 top ele geçirilmişti.[16]

15 Mezira mıntıkasında 21-24 Teşrinsâni 1330'da [4-7 Aralık 1914] iki ehemmiyetlice muharebe cereyan etmiş ve Kurna ise, 26 Teşrinsâni'de [9 Aralık] sukut eylemiştir [düşmüştür]. (Ask. Tar. Enc.)

16 Hint Heyet-i Seferiyesi kumandanı General Sir Arthur Barrett tarafından Hint Ordusu Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne Basra'dan 29 Kânûnevvel [11 Ocak] 1914 tarihiyle takdim edilen raporun 3 numaralı ilavesine göre Kurna'da esir edilen Osmanlı kuvveti 45 subay ve 989 nefer olup top adedi de yalnız dörttür. (Ask. Tar. Enc.)

Daha sonra General Fry komutasındaki 18. Piyade Tugayı, Dicle'nin sağ yakasında, Kurna'nın 1,5 km kadar kuzeyinde tahkimat yapmıştı. Aralık ayının sonlarına doğru iki Türk taburu Bahran'ın [Arran] hemen kuzeyindeki Sahrice'ye gelip tahkimat yapmış, bu arada Araplar Kurna'daki askerlerimizi gece ateşiyle taciz etmişti.

Bu zamana kadar 6. Tümen'in bir tugayı eksikti. Daha sonra tümeni tamamlayan 17. Piyade Tugayı Hindistan'dan dönmüş, Kurna'daki ordugâha gitmişti.[17]

17. Tugay komutanı Tuğgeneral Dobbie, 1 Ocak 1915'te Sahrice'ye bir keşif taarruzu yapmış ve tekrar Kurna'ya geri dönmüştü. Bunun üzerine düşman karargâhına "İngilizleri geri püskürttük" diye bir telgraf çekmiş ve cesaret kazanmıştı. Kısa bir süre sonra daha çok sayıda düşman kuvveti gelmeye başlamıştı. 20 Ocak'ta düşman mevziini araştırmak ve gücünü bildirmek üzere nehrin sol yakasındaki Mezira'dan ikinci bir keşif taarruzu yapılmıştı. Türkler 400'ün üzerinde kayıp vermişti,[18] kayıplar arasında top ateşimiz sırasında yaralanan yeni komutanları Süleyman Askerî de vardı;[19] İngilizlerse hiç kayıp vermemişlerdi. Gelgelelim kuvvetimiz tekrar istirahata çekildiğinde düşman başka bir zafer haberi daha geçmişti. Ama "keşif taarruzu"nda her zaman böyle olur. Keşif taarruzunun en sakıncalı tarafı, kesin bir plan dahilinde

17 Umum Irak ve Havalisi Kumandanlığı'nın mevcut vesaikinde bu keşif taarruzunun vukuuna delalet edecek bir kayıt ve sarahat yoktur. (Ask. Tar. Enc.)

18 Sol cenah müfrezesi denilen Rota'daki bu Osmanlı kuvvetinin zayiatı 400 değil, 50-60 kişi raddesinde idi. (Ask. Tar. Enc.)

19 Süleyman Askerî Bey piyade kurşunuyla ve ayağından yaralanmıştı. (Ask. Tar. Enc.)

hareket edilmemesi ve geri çekilmek zorunda olduğunuz için de düşmanın zaferini ilan etmesidir.

Bu keşifler Türk tarafında büyük bir hareketlenmeye ve Kurna'nın kuzeyindeki Bahran'da müthiş bir mevzi oluşturmalarına neden olmuştu. Şimdi inisiyatif Türklerin eline geçmişti, İngilizler ise savunma vaziyeti almıştı. Bu amaçla İngiliz kuvvetleri Dicle'nin sol yakasında, Kurna'nın karşısında yer alan Mezira'da bir tümene yetecek cepheye ve derinliğe sahip tahkimatlı bir ordugâh kurmuştu. Ama Türklerin Dicle hattından ilerlemeye niyetleri yoktu. Bu arada Süleyman Askerî, çöl üzerinden Basra'ya doğru gerçekleştirilecek bir ilerlemeye hazırlık amacıyla Nâsıriye'deki kuvvetlerinin büyük bir kısmını toplamaya başlamıştı. Bahran civarında tahkimat yapan asgari bir kuvvetle İngilizleri gözlemek ve Kurna'da Dicle hattı üzerinde tutmak niyetindeydi; bu arada çoğunluğunu Arap aşiret üyelerinin oluşturduğu Dağıstanlı Mehmet Fazıl Paşa komutasındaki bir kol Amare'den çıkıp Havize yolundan Karun nehrine, oradan da Ahvaz'a gönderilmişti;[20] oradan Muhammere'yi ve Aşağı Şattü'l-Arap'taki seyrüseferi tehdit etmeyi planlıyorlardı.

Arapların bu şaşırtma hareketi üzerine General Barrett, Arap kuvvetini durdurması için Karun nehrinin kuzeyinde Tuğgeneral R.A. Robinson'ın komutası altında Hintli askerlerden oluşan karma bir müfreze oluşturmak zorunda kalmıştı. Şubat ayının başlarında bu iki kuvvet arasında bir çarpışma olmuş, çarpışma sonucunda askerlerimiz geri çekilmek zorunda kalmış

20 Sol cenah kolu namı verilen bu müfreze, Bağdat mebuslarından müstafi [istifa eden] Yüzbaşı Tevfik Bey kumandasında olarak Ahvaz'a doğru gönderilmiş ve Fazıl Paşa ancak Şubat 1330 [1915] evahirinde [son on gününde] bu müfrezenin emir ve kumandasını almıştı. (Ask. Tar. Enc.)

Tümgeneral Mellis.

ve düşmana bir sahra topu kaptırmıştı.[21] Ama Dağıstanlı Paşa bu avantajı değerlendirip üzerine gitmemiş ve Ahvaz'a geri dönerek siperin gerisinde kendini emniyete almıştı.

Bu sırada Askerî'nin asıl kuvveti, kuzeybatıdan Basra'ya taarruz etmek üzere Nâsıriye'de toplanmaktaydı. Sir Arthur Barrett ise Basra'nın batısındaki Şuayyibe ile yaklaşma istikametine hâkim bir yerde alelacele müstahkem bir ordugâh kurmuştu. 16. Tugay siperleri işgal etmiş, kısa bir süre sonra onlara Kurna'dan geri çekilen 18. Tümen de katılmıştı. Tümgeneral Melliss komutasındaki 30. Tugay (ki Mısır'dan gelen ve yeni kurulan 12. Tümen'e bağlanacaktı) Basra'ya gelmiş ve tahkimatlı ordugâha gönderilmişti. Sonra da Melliss, üstsubay sıfatıyla ordugâhın komutanlığına getirilmişti.

21 Muharebe namı verilen bu müsademede [çatışmada] düşmanın bir tabur piyade, yarım batarya ve bir miktarı süvariden ibaret küçük bir müfrezesinin keşif taarruzu maksadıyla Gudeyr ordugâhındaki Tevfik Bey müfrezesine taarruzundan ve Savaid ve Sudan aşiretlerinin himmet [yardım] ve fedakârlığıyla fena bir halde bozulup rücu etmesinden [geri çekilmesinden] ibarettir ki, düşman için iki top, 10 esir ve 300 zayiata mal olmuştur. (Ask. Tar. Enc.)

6. Tümen'e bağlı 17. Tugay, garnizon kurmak üzere Kurna'da bırakılırken, yeni kurulmuş 12. Tümen'e bağlı 12. Tugay, Karun nehrinin yukarısındaki Ahvaz'a gönderilmişti. 1915 yılının Mart ayı ile Nisan ayının başlarında durum böyleydi.

Hindistan ordusu komutanı Orgeneral Sir John Nixon, iki tümenden oluşan, bu yüzden kolordu ismini alan kuvvete komuta etmek üzere gelmişti. Ama yeni kurulmuş olan General Gorringe komutasındaki 12. Tümen, topları olmadığı için tam tümen sayılmazdı. 6. Tümen'e komuta eden Sir Arthur Barrett, sağlık problemleri nedeniyle istifa etmiş ve Hindistan'a gitmek üzere Basra'dan ayrılmıştı. 6. Tümen'in komutanlığını daha sonra ben devraldım. Ama ben Irak'a varmadan önce 14 Nisan'da Şuayyibe muharebesi olmuştu.[22] Süleyman Askerî, 20.000 Arap, Kürt (bu kuvvetin büyük bir kısmı gayrinizami kuvvetlerden ve jandarmadan oluşmaktaydı) ve Türk asker ve 15 ila 20 dağ topuyla birlikte İngiliz müstahkem ordugâhına taarruz etmişti.[23] Şuayyibe ve Bercisiye Ormanı'nda son derece şiddetli geçen ve her iki tarafın da zaman zaman başarı kazandığı bu çarpışma sırasında Türkler ağır bir kayıp (3000 ölü ve yaralı ile 800 esir olarak hesaplanmıştır) vermiş ve nihayet Nâsıriye'ye geri çekilmişti. Süleyman Askerî orada intihar etmişti.[24] İngiliz ve Hintlilerin kayıpları da ağırdı. Günlüğüme toplam 1000 ölü ve yaralı olduğunu, 18 subayın öldüğünü, 42'sinin de yaralandığını yazmışım. Bu muharebe bana sık sık bir

22 Bu muharebe 11 Nisan 1915'te başladı ve üç gün sürdü. (Ask. Tar. Enc.)

23 Süleyman Askerî Bey'in kuvveti, 9 tabur piyade ve 29 top (26'sı sahra, ikisi cebel ve biri obüs), iki süvari ve bir istihkâm bölüğüyle takriben sekiz on bin atlı ve piyade mücahitten ibaretti. (Ask. Tar. Enc.)

24 Süleyman Askerî Bey Nâsıriye'de değil, hemen ricatı müteakip [geri çekilmenin ardından] Bercisiye koruluğu karibinde [yakınında] intihar etmiştir. (Ask. Tar. Enc.)

General Gorringe.

"gayrinizami savaş" olarak anlatıldı. General Melliss ile General Delamain ise bana bunu "düzenli kıtaların savaşı" diye tarif ettiler.

Şuayyibe muharebesinden birkaç gün sonra Karaçi'den bindiğim posta gemisiyle Basra'ya vardım. Seferi hizmetim sırasında komutanlığına atandığım tümen Pencap'ta, Ravalpindi'deydi. Karaçi'ye oradan gittim. Fransa'daki savaş benim açımdan şanssız geçmişti. 1911'de Güney Afrika'daki bir tugaya komutanlık ederken rütbem tümgeneralliğe yükseltilmiş, hemen ardından İhtiyat Ordusu East Anglian Tümeni komutanlığına atanmıştım. 1913'te o tümenin komutanlığı görevimden istifa ettim, istifa eder etmez de Hindistan'a gönderildim. Bir yıl sonra savaş patlak verdi ve 2. Ravalpindi Tümeni, ne yazık ki diyeceğim, sınır görevi için Hindistan'da tutuldu. Bu tümen muhteşem İngiliz alaylarından oluşuyordu. Otuz yıllık askerlik hayatımda onlardan daha iyi kıta görmedim. Aynı zamanda Hint taburlarımızdan bazıları Hint ordusunun en iyi taburlarından olduğu için Hindistan'daki 2. Tümen'e, daima aktif hizmete ilk gönderilecek mükemmel bir tümen gözüyle bakılıyordu.

Hindistan'da görev yapacağımız haberi bize ağır bir darbe olmuştu ve İngiliz askerler Hindistan'da tutuldukları için doğal olarak büyük bir öfke içindeydiler. Britanya İmparatorluğu'nun her yerinden hızlı bir eğitimden geçirilmiş yarım yamalak askerlerden oluşan ordular Fransa'ya savaşa gönderilirken, bizim muazzam bir fizik ve hayranlık uyandıracak disipline sahip en seçkin muvazzaf askerlerimiz Hindistan'da garnizon içinde aylaklık yapmak durumunda bırakılmıştı!

Hükümetin Afganistan ve huduttaki kabilelere göz kulak olsun diye Hindistan'ın kuzeybatısında bazı kıtaların kalmasını istemesi anlaşılır bir şeydi, ama savaşa girse bile Hindistan olsa olsa tali bir muharebe alanı olabilirdi ancak. Bana göre, böyle bir durumda Hindistan'ı savunma görevini dışarıdan getirilecek beyaz askerlerden oluşturulacak kıtalar pekâlâ üstlenebilir ve Hindistan'ın kuzeyindeki 1. ve 2. Tümen gibi iyi eğitilmiş kıtalar da asıl muharebe alanında çok daha iyi işler yapabilirdi.

1915 Nisanı'nın başlarında Ravalpindi Kulübü'nde akşam yemeğimi yerken Savaş Bakanlığından Irak'ta sefer görevi yapan 6. Tümen'in General Barrett'ten boşalan komutanlık görevine getirildiğimi bildiren telgrafını aldığımda ne kadar sevindiğimi tahmin edersiniz. Birkaç gün sonra emir subayım Yüzbaşı Bastow'la birlikte dünyanın en tozlu ve de en sıcak treninde Karaçi'ye doğru yol alıyordum.

Britanya Hindistan Buharlı Gemicilik Şirketi'ne ait *Dwarka* isimli küçük posta buharlısıyla Karaçi'den Basra'ya Basra Körfezi üzerinden gerçekleşen yolculuğumuz beş gün kadar sürdü. Karaçi'den yola 18 Nisan'ı 19 Nisan'a bağlayan gece çıktık. Mısır ve Fransa'daki Hint kıtalarına Irak'a gitme emri verildiği ve Bağdat'ta birçok Alman subayın bulunduğuna dair söylentiler vardı.

19 Nisan'da *Dwarka*'nın güvertesinde günlüğüme şunları yazmışım:

Sabah 6'da uyandım, güvertede uyuyorum. Batı istikametinde gidiyoruz (deniz sakin) küçük gemi 14 mil hızla seyrediyor. Sancak tarafından otuz kilometre kadar ileride kara görünüyor. Mısır'da olduğu gibi Irak'ta da orasını ele geçirip işgal edecek kadar büyük bir harekât ordusu haline geleceğiz belli ki. Roma İmparatoru Jüstinyen zamanında Mezopotamya dünyanın en büyük buğday yetiştiren ülkelerinden biriymiş. Çok sayıda kanalı, barajı ve sarnıcı varmış. Sonra burasını Persler işgal etmiş ve şehirlerini, her yerini ateş ve kılıçla tam anlamıyla yerle bir etmiş. İtalya, Roma ve Kuzey Afrika'yı barbarların elinden alan Romalı general Belisarius can çekişen Doğu Roma İmparatorluğu adına son bir zafer kıvılcımı çakmış ve MS 541'de kalelerle çevrili Selmanıpâk'a kadar inerek Mezopotamya'yı kısmen yeniden ele geçirmişti. 1911'de Fransa'da kayınpederimin Champs'daki evinde atış yaparken Hanotaux'yla yaptığım bir konuşmayı hatırlıyorum. Hanotaux Belisarius'un hayatını örnek almamı öğütledi, 'zira tarih tekerrür eder, bir de bakmışsın onun savaştığı yerde buluvermişsin kendini, bu ülkeler tekrar büyük bir muharebe alanı haline gelivermiş.' O konuşmadan bu yana İtalyanların Trablusgarp Seferi'ne şahit olduk, şimdi de biz Mısır ve Irak'ta, Belisarius'un savaştığı yerde savaşıyoruz. Tarihin tekerrür edişi ilginç. Hiç belli olmaz, bakarsın Irak'ın askeri valisi oluvermişim, olur mu olur... Savaş başladığından beri, Hindistan'da kısılı kalmış olmaktan, Bannu hududunda bekçilik yapmaktan ve Pindi'de asker eğitmekten dolayı sıkıntı içinde geçen (bir yandan İngiltere kadar sevdiğim Fransa'da olamadığım için kendi kendimi yiyip bitirdiğim) onca aydan sonra mutlu olmak için bir nedenim var artık...

20 Nisan – Nal şeklindeki Muskat limanına sabah 9.30 sularında girdik. Sabah 7'den beri Umman sahiline ulaşmaya çalışıyorduk. Umman'ın bu kısmına Korsan Sahili deniyor. Muskat küçük bir kasaba; etrafını saran sarp kayalıklar üze-

rine kurulmuş. Portekizlilerden kalma eski, güzel bir kalesi var. Muskat Sultanı'nın sarayı ve buranın siyasi subayı olan Hint ordusundan General Benn'in ikamet yeri. Dik kayalıklar üzerindeki müstahkem mevkilerden kasabanın yaklaşma istikametlerini gözetleyen 126. Baluchis ile 95. Russel Piyade birliklerinden oluşturulmuş bir müfreze vardı.

23 Nisan'da şafak vakti Fav'daki nehrin sığlığını geçtik ve öğleye doğru Şattü'l-Arap'ın yaklaşık 100 km kuzeyinde bulunan Basra'ya ulaştık. Basra Körfezi çok sıcaktı, özellikle de mektupları bırakmak üzere durduğumuz Kuveyt'in kayalık adasında. Basra ise daha da sıcaktı. Nehrin her iki tarafı da kalın hurma ağacı şeridiyle kaplı yukarı kısımları Nil nehrinin Luksor veya Es-Suyût kıyılarını hatırlatmıştı bana.

Sefer Kuvvetleri "D"ye komuta eden General Nixon, ikâmetgâh olarak da kullandığı İngiliz Konsolosluğu'ndaki karargâhındaydı. Konuşmamız sırasında beni müstakbel Kurna-Amare harekâtlarının komutasına getireceğini söyledi. Yani, Türkleri Kurna'nın kuzeyindeki mevzilerinden uzaklaştırmamı, onları 150 km kadar kuzeye sürdükten sonra da Amare'yi işgal etmemi istiyordu benden. General Nixon, Amare'nin Basra bölgesi içinde bulunan çok önemli bir kasaba olduğunu da belirtti. Görevim buydu. Mümkün olduğunca hızlı bir şekilde hazırlık yapacak ve ona görevimin icraatını içeren harekât planımı gönderecektim. Sefer Kuvvetleri kurmay başkanı Kraliyet Topçusu Tümgeneral Kemball bana gerekli teçhizatı hemen sağlayacaktı. Basra'da bir Rum tacire, Bay Antipas'a ait bir ev tahsis edildi bana. Bay Antipas çok nazik ve misafirperver biriydi. Erkânıma da konakladığım evin hemen yanındaki Aşar deresine bakan ev tahsis edildi. 17. Tugay ile müstahkem ordugâhı görmek ve ordugâhın hemen kuzeyinde bulunan düşman mevzi-

ini teftiş etmek üzere bir buharlı işkampavya istedim. Basra'dan Kurna'ya geçmeden önce, nehrin karşısında, şehrin batısında bulunan Dirhemiye'ye geçip tümenimin dahilinde bulunan Tümgeneral Fry komutasındaki 18. Piyade Tugayı'nı teftiş ettim. Bu tugaya ait İngiliz taburu, yani 2. Tabur Norfolk Alayı Basra'da sıcağa karşı daha korunaklı evlerde istirahat ediyordu. Norfolk'la birlikte 18. Piyade Tugayı'nı oluşturan üç Hint taburunun fiziki durumlarını hiç de etkileyici bulmadım. Üçü de Bombay'dan gelme piyade taburuydu ve görünüm olarak Hindistan'ın kuzey alaylarıyla mukayese edilemezdi; ama düzenli top atışı denemesine tabi tutulduklarında Kuzey Hindistan alaylarından hiç de aşağı kalmadıklarını, hatta bazı hallerde onlardan bile üstün olduklarını da belirtmeliyim.

6. Tümen'e (yani Poona Tümeni'ne) bağlı karargâhları Hindistan'da Belgaum'da bulunan 16. Piyade Tugayı şu birliklerden oluşmaktaydı:

Şuayyibe'de kendini göstermiş olan 2. Tabur Norfolk Alayı;

7. Racput Alayı (Ahvaz'da ayrılmıştı);

110. Mahratta Alayı;

120. Racput Alayı.

Öğlen Basra'ya döndüm. Ertesi gün Basra'da konuşlanmış olan General Delamain komutasındaki 2. Norfolk'u teftiş ettim. Hemen ardından buharlı bir işkampavyayla oradan ayrılıp Kurna'ya gittim.

Basra, Irak'ın eski bir limanıydı. 1001 Gece Masalları'nda buranın Denizci Sinbad'ın memleketi olduğu yazılıdır. Şattü'l-Arap'ın 110 km kadar kuzeyinde bulunan bu şehir şimdi küçük, ilkel bir yer. Tek bir iskelesi bile yok, birkaç ardiye ve tesis var o kadar. Su kesimleri 5,5 metre olan okyanus gemileri Şattü'l-Arap'ta Basra'ya kadar çıkabilirler; su kesimleri 2,5 ila 3,5 metre olanlarsa Kurna'ya kadar ilerleyebilirler, yani bir 60 km daha içeri girebilirler.

Sel mevsimiydi, nehir kenarları kilometrelerce suyla doluydu. Su, göz alabildiğine geniş bir alana yayılmıştı. Küçük gruplar veya şeritler halinde hurma ağaçlarından vahalar vardı; alçak tümsekler üzerine kurulmuş düz damlı, kerpiç evleriyle Arap köyleri bir okyanus üzerindeki adaları andırıyordu. Bu görüntü bana Yukarı Nil'in Kahire ile Es-Suyût arasındaki bölümünü hatırlatmıştı. Kurna yakınlarında yapacağım muharebe konusunda bana bir fikir verdi bu. İlerlemenin ancak tekneler vasıtasıyla mümkün olacağı açıktı, zira sel mevsiminde Dicle'nin her iki yakası da sürekli su altındaydı, bu da bölgenin büyük bir kesiminde her türlü yürüyüşü veya tekerlekli vasıta hareketini imkânsız hale getiriyordu.

Aynı günün gecesi Kurna'ya vardım, yolculuk yaptığım işkampavya hızlıydı çünkü. 17. Piyade Tugayı Komutanı Tuğgeneral Dobbie'yle yaklaşmakta olan muharebe hakkında uzun uzun konuştuk. Dobbie'yle 1903'te 1. Royal Fusiliers Taburu'yla Mandalay'dayken tanışmıştım. O sıralarda o da Burma'daki bir Hint taburunun komutanlığını yapıyordu. Cesareti ve çevikliğiyle nam salmıştı. Cephesi boyunca uzanan derin uçurumlar ve sık sazlıklar nedeniyle Türk mevziinin çok güçlü olduğunu söyledi bana. Türk tabyaları küçük kum tepeleri, bataklığın ortasında ada gibi duran sığ yükseklikler üzerindeydi. Ama bunu kendi gözlerimle görmeliydim. Dobbie Kurna'da, Dicle ve Fırat'ın birleştiği yerde, dar bir kuru toprak şeridi üzerinde konaklamaktaydı. H.M.S. *Odin* Dicle'de Kurna önlerinde demirliydi.

Sabah gözetleme kulesine çıktım. Üst platformuna kadarki yüksekliği 30 metre kadar olan, kumda bir deniz feneri gibi yükselen ve hurma ağaçlarının tepelerine bakan cılız, ahşap bir iskeleden ibaret bir yapıydı bu. Oraya çıkınca düşman mevziini çok rahat gördüm; çok güçlü bir mevzi olduğu anlaşılıyordu.

Ben düşman mevziini dürbünle incelerken yanımdaki subaylar mevzi hakkında ayrıntılı bilgi verdiler. Dicle'nin kenarlarını kaplayan sel suları mevziinin yolundan geriye hiç iz bırakmamıştı; bu haliyle ortama Amerika'daki Superior ve Michigan göllerini andıran bir manzara hâkimdi. Suların üstünde kum tepeli adalar vardı. Türk tabyalarıydı bunlar.

Türklerin asıl muharebe hattı Bahran mevziiydi. Orada suyun içinde yarım ay biçiminde kümelenmiş kum tepeleri, bir köye delalet eden birkaç ev ve bir veya iki tabyada top mazgalına benzeyen şeyler görebiliyordum; hepsi altı mil, yani 10 km kadar uzaktaydı. Rota ve Mezible mevzileri seçilebiliyordu. Ön tarafta mevzi örtüsü vardı –gözetleme kulesinin 3500 ila 4000 metre ilerisinde bulunan Norfolk Tepesi'ndeki tabya, su içinde, aslen Dicle'nin sol yakası üzerinde bulunan bir kum şeridi üzerindeki Tek Ağaçlı Tepe (Norfolk Tepesi'nin karşısında), Tek Kuleli Tepe ve Çift Toplu Tepe. Bunlar Bahran'dan 5000 metre menzillik bir koruma altındaydı.

Bahran mevzii Rota ve Mezible'den top ateşiyle desteklenmekteydi. Sahrice, Mezible'nin 4500 metre uzağındaydı. Kurna savunma mevzilerinin en kuzeyinde yer alan Snipe tabyasının önündeki mania zincirinin kuzeyine, Dicle kanalına mayın döşendiği haberini almıştım. İstihbarat raporlarımıza göre, Türk kuvveti içinde altı tabur, 10 top ve 600 kadar mücahit (Arap piyade eri), *Marmaris* nehir gambotu ve "Norfolk Tepesi" ile "Top Tepe" tabyalarının batı yanındaki bataklıklarla sık sazlıklarda konuşlanmış 1200 Arap'tan oluşan küçük bir tümenden oluşmaktaydı.[25] Oraya Türk mevziine karşı gerçekleştireceğimiz piyade ileri

25 Dicle Fırkası veya Merkez Kolu unvanı verilen buradaki Osmanlı kuvveti iki depo, bir mürettep, iki seyyar jandarma, bir nizamiye yani altı taburdan, iki makineli tüfekle altı adi ateşli toptan ibaret olup kuvve-i adediyesi [sayı gücü] 3932 kişiye bâliğ idi [ulaşıyordu]. Birkaç yüz kişi raddesinde bulunan mücahitler ise muavenet [yardım] yerine bilakis eser-i ihanet göstermişlerdir. (Ask. Tar. Enc.)

yürüyüşümüze karşı taarruzla cevap vermek veya batı istikametinden bir kuşatma hareketi gerçekleştirmeyi denemek için garnizon kurmuş olabilirlerdi.

Topçu mevzileri aşağıdaki gibiydi:

Top Tepe'de 2

Tek Kuleli Tepe'de 2

Bahran'da 4

Rota'da 2

Taşkınlar nedeniyle burası çok güçlü bir mevzi idi. Wolfe'un Quebec'teki görevinin benimkinin yanında çok önemsiz kaldığını düşünsem hiç de haksız sayılmazdım. Manevra gereği asıl kuvvetimle tabyalara karşı batı istikametinden bir kuşatma hareketi gerçekleştirmem icap ediyordu, ama derin sel suları ile bataklıklar yüzünden böyle bir şey tamamen ihtimal dışıydı. Bir cephe taarruzu gerçekleştirmem gerekiyordu, yöntem olarak kuşatma muharebesindeki gibi birbirini izleyen safhalarla gerçekleştirilecek bir cephe taarruzu. Bu pek arzu edilmeyen ve en maliyetli taarruz tarzıdır. Günümüz şartlarında bu taarruz şekli, düşman eğer mevziini korumayı sürdürürse, ki sürdüreceğinden adım gibi emindim, kesin sonuçlar elde edilmesini sağlayamaz.

General Von Willisen, "Bir generalin sahip olması gereken kabiliyetlerinden biri de kuvvetlerinin bir kısmıyla düşmanın cephesini zapt ederken, asıl kuvvetiyle düşmanın yanına var gücüyle taarruz etmektir" der; bunu söylerken düşmanın tabii geri çekilme hattına, yani ulaştırma hattına en yakın yanı diye de belirtebilirdi pekâlâ. Ateş tesirinin muazzam bir şekilde artması dolayısıyla düşmanın cephesine veya merkezine yapılacak taarruz çok daha zorlaşır ve böyle bir taarruzun başarı şansı gittikçe düşer, hatta taarruzun başarısız olması halinde taarruz eden kuvvetin bizatihi kendisi kuşatılıp imha edilebilir. Normal şart-

lar altında hiçbir şey beni bütün kuvvetimle bir cephe taarruzu gerçekleştirmeye sevk edemezdi, ama işte general sıfatıyla aktif hizmette bulunacağım bu ilk komutanlık görevimde tamamen cephe taarruzu yapmak durumuyla karşı karşıya kaldığım yetmiyormuş gibi, piyadelerim bu taarruzu teknelerle gerçekleştirmek zorundaydı, yoksa suda boğulurlardı. Üstelik Dicle'de savaş gemileri kullanmam gerekiyordu, tabii mayınları temizleyebilirsek! İşte size teori ve pratik arasındaki farka bir örnek.

Kuvvetime nasıl komuta edeceğimi bilmediğim son derece zor bir harekât gerçekleştirmek zorunda olduğumu anlamıştım. Avantajlı tarafın Türk tarafı olduğu inancındaydım. Türk generalinin yerinde olsam kesinlikle İngilizleri kanlı bir yenilgiye maruz bırakırdım. Bu muharebeyi yalnızca Türk komutanın azim veya cesaret eksikliği sayesinde kazandık. Ben ileri mevzilerini ele geçirir geçirmez, Türk komutan yerinde sabit duracağı yerde kaçtı (Kurna muharebesinin anlatıldığı bölümde göreceğimiz gibi).[26]

Menzilleri görmek için yaptırdığım birkaç top atışından sonra Basra'ya döndüm. Görevimin çok ciddi olduğunu anlamıştım. Dobbie ile yardımcılarının bu işin hiç de kolay olmadığını düşündüklerini tahmin etmek de zor değildi. Her ne kadar hepsi de hiçbir şeyden korkmayan gözü pek, dayanıklı askerler olsalar da teknelerle yapılacak böyle bir taarruzda felakete bile bile davetiye çıkardığımızı düşünüyorlardı. Ama taarruz etmenin bundan başka yolu yoktu.

Su ve sazlıklarla kaplı geniş bölgenin geçit vermezliği nedeniyle El-Huir'deki[27] Türk mevziine batı istika-

26 Burada "general" diye zikredilen Kuva-yi Osmaniye kumandanı Jandarma Binbaşısı Halim Bey idi. (Ask. Tar. Enc.)

27 Kurna'nın hemen batısında Fırat'tan ayrılan (Bintü'l-Paşa nehri) namındaki kanal olsa gerektir. (Ask. Tar. Enc.)

metinden geniş bir çevirme manevrası gerçekleştirmenin ihtimal dışı olduğuna karar verdim istemeye istemeye. Aslında Türk mevziinin dayanıklılığından çok etkilenmiştim, sonrasında Sir John Nixon'a benimle birlikte Kurna'ya gidip Türk mevziine bakmasını rica ettim.

3. Bölüm
İleri Harekât Hazırlıkları ve Kurna Muharebesi

Sir John Nixon'a daha 23 Nisan günkü konuşmamızda, Kurna'da Dicle'nin her iki yakasında tahkimat yapmış düşman kuvvetini Amare'nin kuzeyine atmayı sağlayacak bir harekât planı veya projesi önermiştim. Dicle bölgesinin su taşkınlarına açık olması her türlü manevrayı imkânsız kıldığından, tümenim Kurna'nın kuzeyinde, Dicle'nin iki yakasında mevzilenmiş Türk kuvvetlerine bir cephe taarruzu, yani hazırlık taarruzu gerçekleştirirken, Gorringe'nin tümeni (12. Tümen) Ahvaz'dan veya Havize'den, yani batı istikametinden stratejik bir çevirme hareketi gerçekleştirmesi üzerine kurulu bir plan yapmıştım. Bu sayede Gorringe'nin Kaletü's-Salih'in bulunduğu yakaya ulaşmasını sağlayacak bir yol, bir patika bulunabilir belki diye düşünmüştüm. Türklerin ve Almanların Havize üzerinden Amare'den Ahvaz'a gitmenin, toplarını karşıya geçirmenin bir yolunu bulduklarının farkındaydım. 12. Tümen'in bu şekilde gerçekleştireceği bir çevirme hareketi Kurna'nın kuzeyinde, Dicle'nin her iki yakasında mevzilenmiş olan kuvvetin kendiliğinden geri çekilmesine neden olacaktı.

27 Nisan'da, Kurna'dan Basra'ya dönüşümde Sir John Nixon planımın iyi bir plan olduğunu düşündüğü-

KURNA ORDUGÂHINDAKİ GÖZLEM KULESİNDEN KUZEYE BAKIŞ: (TÜRK HATLARININ KUŞBAKIŞI GÖRÜNÜMÜ)

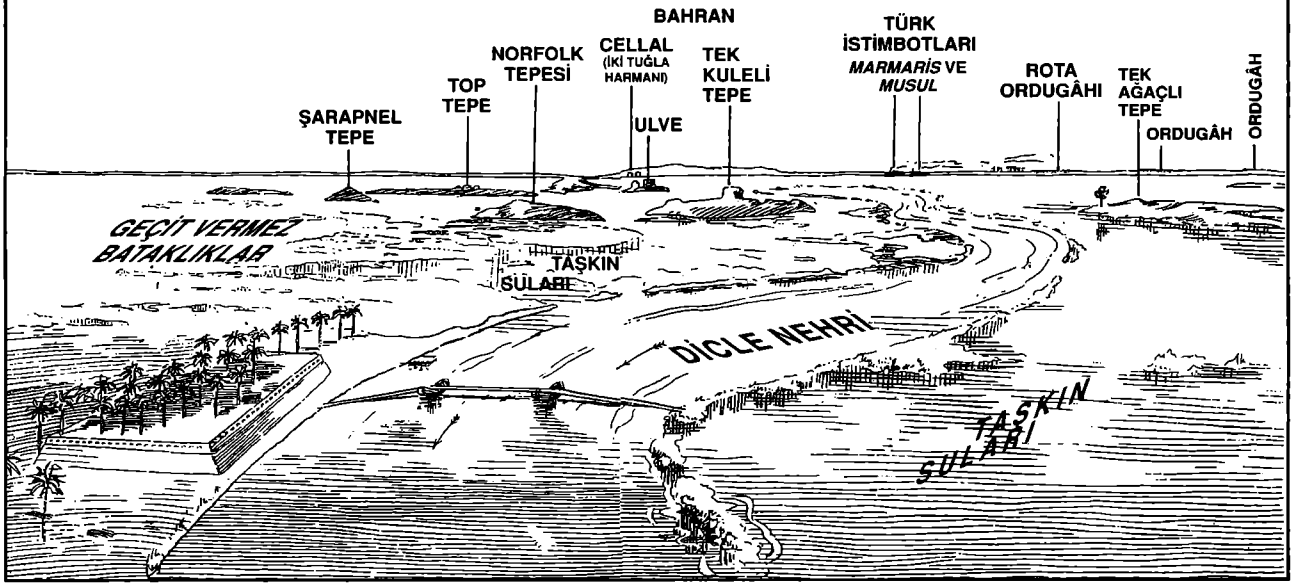

nü, ama planın İran topraklarını taciz anlamına geleceğini söyledi. 12. Tümen çarpışmaya girip de düşmanı yenerse, düşmanın peşinden Amare'ye kadar gidebilirdi, ona göre. "Ben de tam bunu planlamıştım işte" diye yazmışım günlüğüme.

Tümenimi muharebeye hazırlık maksadıyla birleştirmenin ilk adımı olarak aynı gün karargâha, Dobbie'nin tugayının bir bölümünü oluşturan Basra'daki 119. Piyade taburunun kendi tugayına katılması için Kurna'ya gönderilmesine izin verilmesini istedim. Basra'daki 17. Kazmacı ve Lağımcı Bölüğü'nün[28] Dobbie'nin Kurna'daki tugayına gönderilmesini ve Delamain'in 16. Tugayı'nı Dicle'nin doğu yakasında, Basra'nın 24 km kuzeyindeki Katayban'a ilerlemesini sağlamama izin verilmesini istedim.

Hint alaylarından birine mensup üç Pathan sınır bölüğüne karşı güvensizlik oluşmuştu. Sahildeki muharebede kendi silah arkadaşlarına ateş ettikleri, din kardeşleri Türklerle savaşmak istemediklerini uluorta söyledikleri söylentisi dolaşıyordu etrafta. Karargâh komutanlarına silah arkadaşlarının güvenini kaybeden bu üç bölükten Basra'da küçük bir işçi birliği oluşturulmasını, bu tümenin kalan beş bölüğünün benim komutam altında kalmasını önerdim. Bunlar Pathan sınır bölüğünden değillerdi, mükemmel vasıflara sahiplerdi, ayrıca bu adamların yaptıklarının bütün tabura mal edilmesi yüzünden son derece öfkeliydiler. Üç bölük eksik olsa da kalan beş bölüğün (bunlar Sihlerden ve Dogralardan oluşmaktaydı) alayın şeref ve haysiyetini koruyacaklarını biliyordum. Ordu komutanı Kurna'da gerçekleştireceğim harekât için aşağıdaki topçu bataryalarını emrime tahsis etti:

28 Bizde "İstihkâm Bölüğü" tabir olunur. (Ask. Tar. Enc.)

KARA UNSURU: Kara Topçuları

4 adet 5 inçlik obüs, 1/5 Hants (Kraliyet Sahra Topçu Birliği)

2 adet 4 inçlik top, 104. (Ağır) Batarya (Kraliyet Garnizon Topçu Birliği)

2 adet 5 inçlik top, 86. (Ağır) Batarya (Kraliyet Garnizon Topçu Birliği)

Grup Komutanı Topçu Yarbay H.D. Grier (Kraliyet Topçu Birliği)

Bu toplar o sırada Kurna'da veya civarında mevzilenmişti.

NEHİR UNSURU: Şat Üzerinde Seyyar Ağır Topçuları

2 adet 4 inçlik top, 104. (Ağır) Batarya (Kraliyet Garnizon Topçu Birliği), gümrük binasında.

1 adet 5 inçlik top, 86. (Ağır) Batarya (Kraliyet Garnizon Topçu Birliği), Khora postadan (talimatı verildi)

1 adet 18 pound'luk top, Ordu Donatım Deposu'ndan

Muhtemel Grup Komutanı, Yarbay Molesworth Şimdilik mevcut ikinci komutan Topçu Teğmen Johnson (Kraliyet Garnizon Topçu Birliği) komuta edecektir.

30. DAĞ BATARYASI

30. Dağ Bataryası, belum[29] sallar üzerinde (6 top). Komutan Topçu Binbaşı H.J.Cotter (Kraliyet Topçu Birliği)

Yukarıdaki donanım için gerekli şat[30] ve salların sağlanması görevini yerine getirmek üzere 6. Tümen'e

29 belum: Şattü'l-Arap ve Irak civarında kullanılan kano biçiminde tekne –ç.n.

30 şat: Altı düz, özel bir tekne –ç.n.

bağlı topçu bataryaları komutanı General G.B. Smith derhal harekete geçti.

General Nixon'dan mümkünse uzun menzilli seri ve sıhhatli atış yapabilecek bir sahra topçu bataryası daha istedim, ama bu isteğimi yerine getiremedi.

Ağır toplarla obüsler için elimde top başına 300 mermi vardı. İşaret bölüğümün tümenime ve süvari birliklerime geri verilmesini istedim.

Kurmay başkanı General Kemball, "tümenini toplama arzunu gayet iyi anlıyorum, ama muhabere kıtalarımızın olmadığını, 12. Tümen'in şimdi uzakta bulunduğunu ve tümenimizin bu görev için gerekli kıtaları bulması gerektiğini de unutma" dedi. Bana istihkâm bölüğü veremiyorlardı.

Böylece, kısa bir süre içinde savaşacaksam ve doğal olarak tümenimi muharebeye hazırlamak arzusundaysam ulaştırma hattı oluşturma işi için bazı kıtaları görevlendirmekle kalmayıp aynı zamanda bir tugayı da (18. Tugay) Basra'yı güneybatıdan kuşatan Dirhemiye'de bir garnizon kurma işine ayırmam gerektiğini anlamış oldum. Hükümetin Irak'ı istila etmek için harekâtı nasıl başlattığına bakmak öğretici olacaktır. On sekizinci yüzyılda ve 19. yüzyılın ilk dönemlerinde gerçekleştirdiğimiz bütün deniz seferlerinde yapılan hatalar burada fazlasıyla tekrar edildi. Bu yöntemlerle Bonapart bile başarılı olamazdı, zira Kurna'daki muharebemde üç tane olması gerekirken emrime iki tugay verilmişti, üstelik kuvvetlerin tasarrufu ilkesine göre 18. Tugay'ın (bir taburu eksikti) muharebe için bana verilmesi gerektiğini belirttiğim halde. Taarruza uğramayacağı belli olan Dirhemiye'deki tabyayı korumak için bir tabya çok fazlaydı. Bununla kalsa iyi, o evlere şenlik Hint planında Basra'daki karargâh heyetinin ofislerinde görevli bütün yazıcılar benim tümenimden alınan muhariplerden oluşuyordu; üstelik

o bölgede görevli inzibatlarla kurmay subayların emir erlerinin muharip kıtalardan alındığını da öğrendim dehşete kapılarak.[31]

Kuvvetlerin tasarrufu ilkesinin önemine iyice inanmış biri için gönül kırıcı olaylardı bunlar! Ama bu konunun kapanmasına asla izin vermedim ve Sir John Nixon'ın mahkûmlar dahil sayıları 600'e düşmüş olan Dorsetleri takviye için Hindistan'daki Dorset yedek ordusundan asker celp edilmesi talebinde bulunmasını sağladım. Ondan ayrıca bütün İngiliz emir erlerinin kıtalarına geri dönmeleri için bir emir çıkartmasını da rica ettim.

Basra'da komutasını aldığım sırada 6. Tümen aşağıdaki gibiydi:

16. Piyade Tugayı (Tuğgeneral Delamain): Dorsetler; 104. Rifles Alayı; 119. Mahratta Alayı; 20. Pencap Alayı, Basra'da; 119. Piyade Taburu, emre verilmiş.
17. Piyade Tugayı (Tuğgeneral Dobbie): Kurna'daki eksik 119. Piyade Taburu (Basra'da 16. Tugay'ın emrine verilmiş).
18. Piyade Tugayı (Tümgeneral Fry): Norfolk Alayı; 110. Mahratta Alayı; 120. Piyade Taburu; 7. Racput Alayı, Dirhemiye'de.

Tümenime bağlı bazı kıtalar Ahvaz'daki 12. Tümen'in emrine verilmişti. Tümenime bağlı 10. Topçu Tugayı da Hindistan'dan gönderilen ve kendine ait tek bir topu bulunmayan bu tümenin emrine verilmişti.

28 Nisan'da tekrar Kurna'ya gittim. "Belum"larla (başkomutanın Kurna'daki Türk mevziine taarruzumda yararlanmam gerektiğini ısrarla belirttiği, yöreye özgü kürekli küçük sandallar) ilgili bilgi aldım. Bu "belumlar"ın baş taraflarına makineli tüfek kalkan-

31 Karargâhlara mensup zabitân demek istiyor. (Ask. Tar. Enc.)

ları yerleştirilmek suretiyle zırhlı hale getirilmesi kararlaştırılmıştı. Bir tabura 32 zırhlı, 50 zırhsız belum gerekiyordu, yani tugay başına 328 belum düşüyordu. Dicle'nin suyu epey artmıştı. *Lewis Pelly* isimli zırhlı römorkör Kurna'nın 9 km uzağında üç düşman mayını toplamıştı. Mayınlar her iki yakaya gevşek bir halatla bağlanmıştı; tekne birine isabet etmezse halata tutulacak, ilerleyince de mayınları yan kısımlarına sürükleyecek ve havaya uçacaktı böylece. Nehirde mayın bulan her Arap'a dört yüz rupi ödül verilmesini teklif ettim hemen. Bunun üzerine yüzlerce Arap nehirde Türk mayını aramaya başladı.

29 Nisan'da 17. Tugay'ı teftiş ettim. Kavurucu sıcağa rağmen Oxford Hafif Piyade Alayı gayet zinde görünüyordu; tugayın diğer kısımları da öyleydi, özellikle de harika bir alay olan 22. Pencap Alayı. Kurna'daki müstahkem ordugâhı çok güçlü buldum; hatta biraz fazla tahkim edildiğini bile söyleyebilirim.

Kurna'da gece boyunca taciz ateşi oldu; Arap nişancılar ordugâhımızın yakınına gelip ateş ettiler. 29 Nisan'da Basra'ya geri döndüm; Kurna'dan sabah 11.30'da ayrıldım, Basra'ya akşam saat 4.30 gibi vardım (uzaklık 65 km kadardı ve arkamızda güçlü bir akıntı vardı). Hindistan'dan beklediğim atlar gelmişti. Çok zinde görünüyorlardı.

Muhabere üssü ve hattı çalışmaları için tümenimden takviye alınması konusunda Basra'daki genel karargâha tekrar şikâyette bulunmam gerekti. Muhabere komutanı Tümgeneral Davison benim ulaştırma hattı birliklerime emir vermiş, genel karargâh[32] heyeti de Norfolk ve diğer taburlardan emir erleri almıştı. Bütün bunlar Hindistan'daki ordu karargâhının ulaştırma hattı savunması için herhangi bir birlik tahsis etmeme-

32 Karargâh-ı Umumî [genel karargâh] tabirinden maksadı Hint Kuvve-i Seferiyesi Kumandanlığı'nın karargâhıdır. (Ask. Tar. Enc.)

sinden kaynaklanıyordu. Bu durum, hem iki karargâh arasında sürekli bir sürtüşmeye, hem de muharip kuvvetin ciddi biçimde dağılmasına sebep oluyordu. Askeri açıdan bundan daha kötü bir şey olamazdı.

Gorringe'nin tümenine bağlı 33. Süvari Alayı'na ait iki grup Ahvaz yakınlarında pusuya düşürüldüğü, iki İngiliz subayıyla 12 ila 14 askerin öldürüldüğü haberini aldık. Bu iki süvari müfrezesi Binbaşı Anderson komutasında keşfe çıkmış. Bir Arap ordugâhına rastlamışlar. Ordugâhın lideri şeyhle aralarında dostane konuşmalar geçmiş, şeyh onlara Türklerin mevzii hakkında bilgi vermiş. Yemek ve su ihtiyaçlarını gördükten sonra müfrezeye aniden çok sayıda Arap atlı saldırmış.[33]

General Gorringe komutasındaki 12. Tümen şimdi Bireyke'nin 3 km kuzeyindeki Karun nehrinde toplanmıştı.

5 Mayıs'ta General Fry'ın Dirhemiye'deki 18. Tugayı'nı teftiş ettim. Dirhemiye Dicle ve Fırat'tan ta-

33 Karun vadisine doğru Amere'den sevk edilip "Sol Cenah Müfrezesi" unvanı alan kolun vesaikinde [belgelerinde] şu küçük hadise-i harbiye tamamen başka şekilde tasvir edilmiştir: 18 Şubat 1330'da [3 Mart 1915] Gudeyr civarında ordugâh kurmuş olan Osmanlı müfrezesi (Delim Seyyar Jandarma, Bağdat depo, Bağdat Ester [katırlı] Süvari Taburları, iki sahra topu ve üçte biri piyade olmak üzere 3000'e karib [yakın] gönüllü aşiretlerden mürekkep [oluşan], yani 1500 piyade, 114 ester [katırlı] süvari, iki top ve 3000 kadar gönüllü) sabaha karşı düşman baskınına uğrar ve pek feci bir surette inhilal etmek [dağılmak] üzere iken aşiret gönüllülerinin ve bilhassa Savaid ve Sudan mücahitlerinin fedakârane savletiyle [saldırısıyla] düşmanın baskın kuvveti perişan bir halde tard ve 10 esir ile iki top ve bir miktar mühimmat, silahlar, edevat-ı sıhhiye [sağlık malzemeleri] vs igtinam olunduktan maada [ganimet ele geçirildikten başka], 300 kadar da zayiat verdirilir. Osmanlı müfrezesinin bu hadisedeki zayiatı iki mecruh [yaralı], bir şehit ile aşiretlerden 200 kadar mecruh ve 50 kadar şehitten ibaret kalır. Esirlerin ifadesine göre düşman baskın kuvveti, bir tabur piyade, yarım batarya ve bir miktar süvariden ibaretmiş. (Ask. Tar. Enc.)

şan suların yarattığı tam manasıyla bir iç deniz nedeniyle Basra'dan tecrit bir haldeydi. Bu da askerlerin bu büyük gölün bu uzak bölümünde tutulsun mu tutulmasın mı sorusunu gündeme getirmişti, zira acil bir durumda takviye edilmeleri ancak Basra'dan belumlarla ağır ağır ilerleyecek kıtalarla mümkün olacaktı.

Belumumda sadece emir subayımla ikimiz karşıya ancak iki saatte geçebildik. "Eski Basra"ya çıktım. Burası, tümseklerden de anlaşıldığı üzere, Binbir Gece Masalları'ndaki eski şehirdi. Aslında bir zamanların bu büyük şehrinden geriye kalan tek yer Zübeyir. Burada inşası yarım kalmış yeni bir tabyayı inceledim. Bitmiş sayılırdı, dayanıklı ve iyi inşa edilmiş gibi göründü bana. İçinde acil durumlarda kullanılabilecek suyu olan bir kuyusu vardı. (Sahil yakınındaki halicin suyu deniz suyu gibi tuzludur.) Bu tabyanın etrafındaki araziyi düzleştirmek epey külfetli bir çalışma gerektirecekti. Tepecikler oluşturulduktan sonra tabya, çıkarma yerinden batı istikametinde Zübeyir'e, güney istikametinde uzun namlulu top menziline ve kuzeybatı istikametinde Şuayyibe'ye kadar bütün bölgeye hâkim olacaktı. Garnizon için bir taburun yeterli olduğunu düşünüyordum; iki top, bir ay yetecek ikmal malzemesi ve tüfek başına 500 fişek bu garnizona yeterdi. Sir John Nixon'a da bunu önerdim. Ona bir tugayın garnizon kuvveti olarak konuşlandırıldığı Dirhemiye müstahkem ordugâhının son derece gereksiz olduğunu, kuvvetin dağılmasına neden olduğunu, bunun derhal giderilmesi ve kıtaların Basra'ya getirilmesi gerektiğini söyledim. Ona ayrıca Eski Basra'daki tabyaya ışıldaklar takılmasını ve bize karşı her zaman sadık olmuş olan Zübeyir Şeyhi'ne, düşmanla ilgili çabuk bilgi edinmek için cömert ödemeler yapılmasını teklif ettim.

Eski Basra'daki tabya Yeni Basra'daki kıtalarımız için bir köprübaşı vazifesi görecekti böylece. Sular al-

çaldığında, Basra ile tabyayı (buraya "Fort George" isminin verilmesini teklif etmiştim) birbirine bağlayan hafif demiryolu hatlı düzgün bir geçit yapılsa iyi olacaktı. Bütün bu tekliflerimin yerine getirildiğini zannediyorum.

Komutasını devraldığım sırada 6. Tümen'in birlik komutanları şunlardı:

Emir subayı
Yüzbaşı Bastow, Yorkshire Alayı
Kurmay Heyeti
I. Kurmay Subay – Albay R.N. Gamble Britanya Servisi
II. Kurmay Subay – Binbaşı G.A.F. Sanders
III. Kurmay Subay – Yüzbaşı B.G. Peel, 81. İstihkâm Taburu
Merkez Şube Müdürü[34] – Binbaşı J.H.M. Davie, Poona Atlı Süvari Alayı
Levazım Subayı[35] – Albay L.W. Shakespear, Hint Ordusu
Levazım Subay Yardımcısı – Yüzbaşı F.H. Stapleton, 1. Oxford Hafif Piyade
İdari Hizmetler
Sıhhiye Subayı – Albay P. Hehir
Sıhhiye Subay Yardımcısı – Yarbay H.O.B. Browne Mason

34 Zaptürapt [disiplin], kavanin-i askeriye [askeri kanunlar] ve divan-ı harp [askeri mahkeme] işleri zabitanın nasb ve tayinleri ve terfi muamelâtı ile iştigal eder. Sıhhiye Müdür Muavini, Askeri Polis Müdürü taht-ı emrindedir [emri altındadır]. (Ask. Tar. Enc.)

35 Darülharekât [harekât yerleri] dahilinde veyahut haricinde nakliyatın irkâb [bindirme] ve ihraç muamelatı, kıtaatın iskânı ve konakların kıtaata taksimi hususatıyla iştigal eder. İaşe müdür muavini, Mühimmat ve Teçhizat müdür muavini murahhası [vekili], Nakliyat müdür muavini, veznedar taht-ı emrindedir. (Ask. Tar. Enc.)

İdari Subay Yardımcısı[36] – Yarbay A.S.R. Annesley (Geçici Ulaştırma Hattı Nakliyat Başkanı)
Ulaştırma Subayı Yardımcısı[37] – Binbaşı E.E. Preston
İstihkâm Koordinatörü Yardımcısı – Yarbay V.W. Evans
Ordudonatım Subayı Yardımcısı[38] – Yüzbaşı R.H. Begg
Muhabere Subayı Yardımcısı – Yüzbaşı H.S. Cardew, 34. Tümen Muhabere Bölüğü

İnzibat Komutanı

Veznedar – Teğmen G.C.R. Huddleston, 22. Pencap Alayı

Dicle kabarmış ve kısa bir süre önce teftiş ettiğim Basra'daki 16. Piyade Tugayı'nın barakalarını su basmıştı; askerler şehirde, evlerde barınmak durumundaydı. Tugaya Dicle'nin doğu yakasında, Basra'nın karşısında ordugâh yeri ayarlamaya çalıştım, ama orası da çabucak taşkın sularıyla doldu.

9 Mayıs'ta tekrar Kurna'ya gittim. General Dobbie bir keşif hareketini yönetmişti. Keşif, Oxford taburundan otuz asker taşıyan Deniz Kıdemli Yüzbaşı Cookson komutasındaki kıçtan çarklı *Shushan*'la (bu, eski bir Nil gemisiydi) gerçekleştirilmişti. Keşif, Dicle'nin batısındaki El-Huir deresinin amaca uygun olup olmadığını tespit etmek için gerçekleştirilmişti. Yalnızca 3,5 metre genişliğinde ve yaklaşık iki metre derinliğindeki

36 Erzak, yem, mahrukat [yakacak], tenvirat [aydınlatma] ve dezenfekte işleriyle meşguldür. (Ask. Tar. Enc.)

37 Şimendifer ve deniz nakliyatı hariç bütün nakliyatı tanzim ve idare eder (nakliye kumandanı). (Ask. Tar. Enc.)

38 Cephane, teçhizat, melbusat [giyecek], depo işleri, topçu ve istihkâm kıtaları fenni arabaları, menzil hattı üzerindeki tamirhanelerde bunların tamiri hususatı. Bizde bu vazifeyi Fırka [tümen] Topçu kumandanı ifa eder. (Ask. Tar. Enc.)

derenin kenarlarındaki iki metreye yükselen sazlıkların *Shushan*'ın alt güvertesindeki görüşü tamamen kapattığı görülmüştü.

Shushan dereden yukarı doğru ağır ağır ilerlerken Araplar ateş açmıştı. Buharlı dört kayıp verdikten sonra geri çekilmişti; ateş sırasında Yüzbaşı Cookson omzundan vurularak ağır yaralanmıştı. Ama yaraları sarıldıktan sonra cesur bir biçimde köprüye çıkmış ve buharlıyı oradan çıkarmayı başarmıştı.

10 Mayıs'ta Tek Ağaçlı Tepe ile Kule Tepe'ye atış yaparak obüsleri denedim. Kule Tepe'ye yaptığımız atış özellikle iyiydi.

Aynı gün Sir John Nixon'dan, düşmanı Kurna'nın kuzeyindeki mevziinden sürüp Amare'yi işgal etmek için kesin emir aldım. Kuvvetim 6. Tümen, eksik 18. Tugay, birkaç ağır top ve muharebe için bana ayrılan bir filotilladan oluşmaktaydı.

Yukarıda Sir John Nixon tarafından bana verilen görevin çok zor bir görev olduğundan ve içinde tehlikeli bir muharebenin olduğundan bahsetmiştim: Tehlikeli diyorum, çünkü bütün bölgeyi koca bir denize dönüştüren taşkın suları beni bir cephe taarruzu yapmaya zorluyordu, ki bu tür taarruzlar muharebede bedeli en ağır ve hiç arzu edilmeyen taarruzlardandır, üstelik başarı şansları da çok düşüktür. Beni muharebeyi kazandıktan sonra 150 km'lik bir takip bekliyordu. Ayrıca 150 km'nin sonunda Amare, Bağdat'ın güneyindeki en önemli şehir ve yönetim merkezi bekliyor olacaktı. Cephaneleri, ardiyeleri ve bir garnizonu vardı, yani büyük bir ihtimalle kuvvetle savunulacaktı. Bir de harekâtım sürekli olacaktı. Üstsubaylar taktik yetenek imtihanında bunun gibi bir problemle karşılaşınca eminim saçlarını başlarını yolardı, korgenerallik rütbesi karşılığında böyle bir muameleye maruz kalsalar tümgeneraller ne yapardı kim bilir! Daha sonra bu

harekâtla ilgili aramızda geçen bir konuşma sırasında Hint ordusu başkomutanı güldü ve "Savaşta üstesinden gelinmesi en zor meseleyle karşılaşmak istediğini söyler dururdun. Bu Kurna–Amare muhaberesinde istediğin oldu" dedi.

Daha önce de belirttiğim gibi, düşmanın, müttefikleri Alman istihkâmcılarınm yardımıyla Dicle'nin her yerine mayın döşediği biliniyordu. Ayrıca savaş gemilerimizin geçişini engellemek için Rota civarında bir yerlere iki tane kocaman demir mavna batırmışlardı.

Sir John Nixon'ın 10 Mayıs'ta elime geçen talimatı "Düşman Peardrop menderesi ile Kurna arasındaki mevcut mevziinden çıkarılıp silahlarına el konulmakla kalınmayacak, aynı zamanda nehrin kuzeyine doğru sürülecek ve Amare işgal edilecek –harekât süreklilik arz edecek" şeklindeydi. Muharebe başarılı geçerse şu menziller dikkatime sunulmuştu: Nehirdeki ilk engelin kaldırılması için askerlerin istihdam edilmesine uygun bir yer olan Rota; Kurna'nın 35 km ilerisinde, ulaştırma hattında askeri mevki olmaya elverişli bir yer olan Uzeyr; karakol mevkii olarak, Ebu Muhammed aşiretinin pazar yeri olan, Kurna'ya 90 km mesafedeki 2000 nüfuslu Kaletü's-Salih; Mecr-i Kebir Kanalı'nın Dicle'yle birleştiği yer olan Ebu Sidre (buraya Nâsıriye'den bataklık bir arazi geçilerek ulaşılıyordu, Kurna'ya 122 km'lik bir mesafedeydi).

Amare Kurna'ya 140 km mesafedeydi ve Türkler için sivil ve askeri yönden önemli bir merkezdi.

Yukarıda bahsettiğim harekât için mevcut kuvvetlerim şu şekildeydi: 16. ve 17. Piyade Tugayları (daha önce de belirttiğim gibi 18. Piyade Tugayı Basra içinde ve havalisinde görevliydi); Norfolk ve 48. İstihkâm Bölüğü, 30. Dağ Topçu Bataryası'ndan müteşekkil tümene bağlı kıtalar; 22. Kazmacı ve Mayıncı Bölüğü; 86. ve 104. Ağır Topçu Bataryaları; 1/5 Hants Obüs

Bataryası (Yedek Ordu); Sirmur Kazmacı ve Mayıncılarına bağlı köprücü kolları ile bir bölük; 6. Tümen'e bağlı Muhabere Bölüğü (34. Muhabere Bölüğü).

Söz konusu harekât için emrime verilen filotilla şunlardan ibaretti: İngiliz donanmasına ait *Espiègle, Clio* ve *Odin* isimli şalupalar; *Shaitan, Lewis Pelly, Lawrence, Miner* isimli silahlı işkampavyalar (bunlar zırh kalkanlı küçük römorkörlerdi); 4.7 inçlik toplar taşıyan iki kanal teknesi. Kıtaların nakliyesi için *Mecidiye, Blosse Lynch* ve *P.1* isimli buharlılar.

11 Mayıs'ta harekât planımı aşağıdaki muhtırayla Sir John Nixon'a sundum:

A Muhtırası

(A) Kurna'nın kuzeyinde, Dicle'nin taşkın sularının her iki yakasında, Mezible–Peardrop menderesi–Rota hattı üzerinde bulunan ve Birbek deresi hattında, yani Top Tepe ile Kule Tepe, Norfolk Tepesi ile Tek Ağaçlı Tepe'de (doğu yakası) ileri mevkileri olan düşman mevziini ele geçirmek için tasarladığım harekâtla ilgili muhtıradır.

(B) Yukarıda bahsi geçen çetin mevzii ele geçirdikten sonra Amare işgal edilecek ve

(C) Kurna'dan kuzeye, Amare'ye kadarki ulaştırma hattını korumak için gerekli asker sayısı bildirilecektir.

(1) Dikkatli mütalaa ve müşahedelerden sonra üç taarruz şeklinin uygun olabileceğine karar verdim. Bunlar kısaca aşağıdaki gibidir:

1- Dicle'nin Batı Yakası'ndaki asgari piyade kuvveti ve ağır topçuların yardımıyla düşmana nehirden filotillayla cepheden taarruz ederken, asıl kuvvetle çevirme hareketi taarruzu veya kanat manevra taarruzu esasına göre Dicle'nin 5000 metre kadar batısında bir çevirme hareketi gerçekleştirmek ve Mezible'de düş-

mana geniş bir tarama hareketiyle taarruz ederek geri çekilme hattını tehdit etmek. Kuru toprakta gerçekleştirilecek bu manevra, manevralar içinde en basiti ve en iyisidir.

2- Ancak, batı yakasındaki bataklık üzerindeki taşkın suların derinliği, geçilecek derelerin derinliği ile sazlıkların boyu zırhlı veya zırhsız "belum"ların ilerlemesini veya seyrini çok güçleştirmektedir. Ayrıca 9 Mayıs'ta El-Huir'de gerçekleştirilen keşif hareketiyle birlikte mevcudiyetinden haberdar olduğumuz bu bataklıklardaki Arap muhalefeti, batıdan gerçekleştirilecek bir çevirme hareketinin arzu edilebilir olmaktan uzak, neredeyse imkânsız ve ümitsiz bir teşebbüs olduğunu yeterince ortaya koymaktadır.

Bu çok esef verici bir durum, zira böyle bir manevra düşmanın bütün top mevzilerini otomatik olarak toparlayıp temizleyecek, süngüyle işinin bitirilmesini sağlayacak bir manevradır –düşmanın yakasına yapışma imkânı tanımayan böyle bir savunma mevziinin arkasında her ne kadar inatçı ve dirençli olsalar da Türklerin hemen pes etmesini sağlayacak bir tedbirdir bu. Harekâtı kuru arazi üzerinde yürütecek olsaydım, başvuracağım yegâne manevra şekli bu olurdu.

3- Aynı manevra asıl kuvvetle gerçekleştirilecek çevirme hareketi, yani kanat manevra taarruzu için Dicle'nin doğu yakası seçilerek de gerçekleştirilebilir. Ama bu durumun Rota deresi ile Dicle nehrinin taşkın sularını düşmanın top ateşi altında geçmek gibi bir dezavantajı var, ayrıca bu manevrada düşmanın geri çekilme hattını tehdit etmek mümkün değildir.

4- Asgari bir kuvvetle doğu yakası boyunca gerçekleştirilecek bir kuşatma hareketinin yardımıyla düşmanın asıl kuvvetine cephe taarruzu gerçekleştirmek.

Asıl kuvvet, bütün ağır silahlar ve nehirdeki filotillayla gerçekleştirilecek cephe taarruzunun başarısı,

kara kuvveti ile gemiler arasındaki yakın işbirliğine ve ağır top ateşinin tesirine bağlı olacağını tahmin ediyoruz.

Harekât, muhasara muharebesindeki gibi hızlı değil, birbirini izleyen safhalar halinde yöntemine uygun şekilde gerçekleştirilecektir.

Yukarıda da belirttiğim üzere, dikkatli mütalaa ve müşahedelerden sonra 4. harekât planında karar kıldım (pek istemeyerek de olsa) ama 2. maddede atıfta bulunulan keşif hareketi batı yakasında gerçekleştirilecek bir çevirme hareketinin risklerini, tehlikelerini ve böyle bir hareketin ne kadar zahmetli bir hareket olacağını açıkça göstermektedir. 3. maddede de doğu yakasının bir çevirme hareketinin sakıncalı yönlerini yeterince açıkladım zaten.

Kurna'nın kuzeyindeki düşman mevziine cephe taarruzunu birbirini izleyen safhalarda gerçekleştirmem gerekiyor:

Birinci safha:

Birbek deresi hattını oluşturmak üzere Kule Tepe ile Top Tepe'ye taarruz etmek.

5-

Cephe Taarruzu: 17. Piyade Tugayı, 22. Pencap Alayı ve 17. Bölüğün yarısı eksik.

Asıl Kuvvet: (Nehrin batı yakası).

General Dobbie komutasında

Kazmacı ve Mayıncılar, Köprücüler.

Sirmur Kazmacı ve Mayıncı Bölüğünün yarısı.

22. Kazmacı ve Mayıncı Bölüğü.

A bataryası (Kraliyet Sahra Topçu Birliği).

Obüs bataryası.

Batı yakasında ağır topçu bataryası.

Gerektiğinde karaya çıkacak:
General Delamain komutasında
16. Piyade Tugayı.

Nehir:
Donanma buharlıları (bkz. ekteki B Muhtırası)
Silahlandırılmış buharlılar (bkz. ekteki B Muhtırası).

Genel İhtiyat: (Cephe taarruzunu uygun bir fırsat çıkıncaya kadar gemilerde takip edecek.)
2. Tabur Norfolk Alayı.
48. İstihkâm Bölüğü.

Kuşatma Taarruzu:
Yarbay Blois-Johnson komutasında
Karma müfrezeler.
22. Pencap.

Nehrin doğu yakası:
Sirmur Kazmacı ve Mayıncı Bölüğü'nün yarısı.
Sallar üzerinde toplar (mümkünse ağır top veya sal veya tombazlar üzerinde birkaç 18 pound'luk top).

6- Savunmadaki düşmanı sindirmek, silahlarını tahrip etmek vs üzere cephe taarruzunda kullanılacak toplarla gemiden kullanılacak toplar Kule Tepe ile Top Tepe'yi kesif ateşe tutacak. Cephe taarruzunun ileriki aşamasında aynı şey Norfolk Tepesi'ne de uygulanacak.

Doğu yakasına kuşatma taarruzu gerçekleştirildiği sırada Mezira'dan başlayarak Dicle'ye 5000 metre mesafeden paralel bir hatta ilerleyip Tek Ağaçlı Tepe'nin etrafı çevrilecek ve oradan veya civarından Tek Kuleli Tepe ile Top Tepe'ye derinliğine ateş edilecek, Bahran'ın 3500 metre doğusundaki kum tepelerine ayak basılacak. Cephe taarruzunu gerçekleştiren

piyade tugayı (17. Tugay) ilerleyecek, General Dobbie, bir yan müfrezeyle (belum) sol (batı) yanının emniyetini sağlayacak ve bir gambot Arapların ilgisini bu istikamete çekmek amacıyla El-Huir deresinden yukarı ilerleyecek; belumların vs içindeki piyadeler Norfolk Tepesi, Kule Tepe ve Şarapnel Tepe'yi, mümkünse Top Tepe'yi alarak Ulve ve Cellal'e ayak basacak.

7- Yukarıda bahsi geçen ateş altında birbirine çelik halatlarla bağlı olan ve korunan buharlı işkampavyalar mayın taraması yapacak; bunlar aynı zamanda filotillanın Birbek deresinin ağzına ve Tek Ağaçlı Tepe'ye ilerleyişinin koruma altında gerçekleşmesini sağlayacak. Oraya vardıktan sonra savaş gemileri Bahran'ı bombalamaya başlayacak, bu sırada römorkörler, şatlar ve işkampavyalar Tek Kuleli Tepe ile Ulve'ye sallarla vs getirilip tesis edilecek olan ağır topları Kurna'dan buraya taşıyacak.

8- 17. Tugay, Top Tepe ile Kum Tepeleri üzerine yerleşmeye çalışacak; bu arada 16. Tugay getirilecek ve mümkünse Ulve ile Cellal'i işgal edecek (gece karanlığından yararlanarak). Umarım 16. Tugay'ı, yani 1. Grup'u Bahran'a çıkmadan önce boşaltmak zorunda kalmam; yoksa donanma filotillasının bir şaşırtma hareketi yapması gerekir.

Cephe taarruzunda kullanılacak ağır topların Tek Kuleli Tepe ile Ulve'deki tesisiyle birinci safha sona erecek. Düşmanın, mevziinde direnmesi halinde bu safhanın bütün gün süreceğini tahmin ediyorum.

İkinci safha:

9- Mayın taramasından sonra filotilla Tek Kuleli Tepe ile kum tepelerinden (doğu yakasından, kum tepelerinin batı ucundan, Bahran'dan yaklaşık 3500 metrelik menzilden) yapılacak ağır topçu ateşinin koruması altında Bahran'a yönelecek.

10- Kolların başlarında istihkâmcılarla tombazlar olmak üzere 16. ve 17. tugaylar Bahran'a ilerleyecek. Kuvvetin doğu yanındaki geçici tugay, nehri Halla–Cellal dolaylarından geçerek (römorkör ve şatlarla) tümenin başkomutanlık ihtiyatı olacak; Rota'ya vs yönlendirilmesi daha avantajlı görülmediği sürece.

Üçüncü safha (Mezible):

11- Tümen Bahran'a ulaştıktan sonra, nehirdeki savaş gemilerinin derinliğine ateşinin desteği altında tümseklerle siperlere süngülerle şiddetle taarruz edecek. Kıdemli deniz subayları Rota'yı ve Mezible'deki topları taciz etmek üzere bir gemiyi veya gemileri aralarında paylaşacaklar.

(Muhtemel bir engeli ortadan kaldırmak için bu zorunlu.)

B Muhtırası

12- Üçüncü safhanın başlarında düşmanın kaçacağını ve bütün manevraların iyi bir şekilde yerine getirileceğini ümit ediyorum. 16. Tugay'ı (1. Grup) gambotların hemen arkasından gemilere bindirmem gerekiyor. Gambotlar önden gidip emirlerim uyarınca düşmanı topa tutacak, onu geri püskürttükten sonra da topa tutmaya devam edecek.

Ben 2. Tabur komutanına tümeni toplama ve gemilerle arkamızdan gelme emri vererek önden giden kıtalara refakat edeceğim. Hedefim Amare'ye düşmanla birlikte girmek. Amare'de büyük bir ihtimalle muharebeye gireceğim ve düşmanı yenip Amare'yi işgal etmek için kuvvetlerimi tekrar birleştirmem gerekecek.

13- Muhtıranızda Kurna ve teklif ettiğiniz, daha doğrusu ifade ettiğiniz yeni askeri mevkiler için gerekli kuvvetlerin 12. Tümen kıtalarından tedarik edile-

meyeceğini, General Fry ile onun komutası altındaki 18. Tugay'ın emrime ne zaman geri verileceğinin belli olmadığını belirtmişsiniz. Amare'ye girip orasını sağlam bir şekilde elimde tutacak hale getirince tümenin geri kalanını Kurna'ya geri göndereceğim. Sir John'un arzusu da bu yöndedir sanırım; zira Basra bölgesinde elinde bir asıl kuvvet bulundurmak zorunda olduğunu kabul ediyorum.

14- Amare'yi elde tutmak için bir tugay yeterli olacaktır. Kurna'da sadece bir batarya ve bir gambot olacak; mesela Mezible'de birkaç çift bölük, Kaletü's-Salih'te yarım tabur ve Ebu Sidre'de bir bölük.

(Kurna'dan –Kurna dahil– El-Amare'deki son mevki hattına kadar toplam iki tabur olacak.)

Garnizonlar, kuvvetlerin tasarrufu ilkesine göre asgari seviyeye indirilecek. Araplarla, özellikle de nehir civarında yaşayan Araplarla ilişkilerde bir netice alırsak, gözüm arkada kalmaz.

Yukarıdaki muhtırayla ilgili genel değerlendirmeler

15- Yukarıdaki muhtıranın niyetlerimi ordu komutanına yeterince ifade ettiği kanaatindeyim. Lüzumu halinde harekât emirlerini bildireceğim tabii ki. Mesela harekât emirlerimi ancak Kurna'da gerçekleştireceğimiz ilk taarruzdan önce bildireceğim. Bu emirler kısa ve öz olacak; filotillayı, salları, belumları vs ilgilendiren emirler ayrı muhtıralarda yer alacak. Aksi takdirde harekât emirleri, bizimki gibi kara ve deniz kuvvetlerini içeren harekâtlarda çok fazla uzun olmak durumunda kalır. İkinci ve üçüncü safhalarda emirlerimi kısaltılmış olarak, işaretle (muhtemelen bir savaş gemisinin pruva çanaklığından) göndereceğim. Muhtırada yer alan paragraflarda bu emirlere atıfta bulunulacak ve bu muhtıranın bir nüshası bütün tugay

komutanlarına, kıdemli deniz subaylarına ve karargâh komutanlarına gönderilecek.

16- Sahra bataryalarımdan bazılarını 12. Tümen'den geri alabilirsem memnun olacağım. Buharlı gemilerin güvertesine tesis etmek için altı adet 18 pound'luk topa ihtiyacım var. Dağ topları çok fazla geri tepiyor, ağır toplar ise şatların üzerinde yeterince seri ateş edemiyor.

Topları, *Mecidiye*'ye iki; *Malamir*'e bir veya iki; *Salemi*'ye bir şeklinde yerleştirip bu gemileri ateş hattına süreceğim.[39]

17- İstihkâm bölüğü olan 17. Bölüğün geri verilmesini istiyorum. Bunun karşılığında Sirmur İstihkâm Bölüğü'nü ait olduğunu düşündüğüm yere, 12. Tümen'e (yani ulaştırma hattı) vereceğim.

18- Yarbay Annesley'yi İaşe müdür yardımcılığına ve çürüğe ayrılan Swan'ın yerine de yeni birini istiyorum.

19- Bir Deniz Nakliye subayı, Teğmen Marsch teklif olunur.

20- Nakliyeden sorumlu gemi süvarilerinin nehri tanıyor olması gerekir. Öncelikli olarak *Mecidiye, Blosse Lynch, Malamir, Salemi* gemileri ile römorkörlere ihtiyaç olduğu biliniyor, ama nehri tanımadıkları için yandan çarklılar en son gelmelidir.

21- Ulaştırma hattı yaralıları günlük ikmal noktalarına taşıyacak ve yiyecek, mühimmat ihtiyacımızı, istihkâm depolarımızın ihtiyaçlarını vs karşılayacak, ayrıca talep halinde çadır da temin edilecek.

İkmal noktaları–

Kurna: Harekâta başladığımız gün.

Uzeyr Türbesi: İhtiyatımızı ileri hareket ettirdiğimiz günden itibaren.

---

39 Sahra topçu tugayım 12. Tümen'e tahsis edilmişti. Talep ettiğim batarya bana tahsis edilemedi. (G.T.)

Mecr-i Kebir ve Kaletü's-Salih: Öncü kıtalarımız bir sonraki noktaya ulaştıkları gün.

Mesela, öncü kıtalarımız Kaletü's-Salih'e vardıklarında ulaştırma hattı son kıtalarımın nehir yukarı ilerleyişine devam etmesi için Uzeyr Türbesi'ni onlardan devralacak.

22- Kurmayım emirlerin süratle iletilmesinde ve gereği gibi yerine getirilmesini sağlamada son derece elzem olan motorlu tekne dahil çeşitli gemi ve salların bir dökümünü yapmakla meşgul.

C Muhtırası

23- Mayın taraması için, Metemme'de karşılaştığımızda römorkörlerin veya işkampavyaların General Gordon'un gemilerinin 1885'teki tahkimat düzenine göre korunması gerektiği kanaatindeyim. General Gordon'un gemileri alçak tepelerde Dervişler'in elindeki Krupp toplarıyla sık sık yakın bir muharebeye girmişlerdi. Bunlar yan yana dizilmiş üç kaleyi andıran kazan sacı ve kirişli, mazgalları olan ve baş tarafında, bazen de kıç tarafında top bulunan "Penny buharlısı" tipinde ahşap yandan çarklılardı. Çok dayanıklıydılar ve Krupp'lardan atılan birçok mermiye dayanmışlardı.

Basra, 11 Mayıs 1915

Aynı gün tugay komutanları, kıdemli deniz subayları, kıdemli karargâh komutanları gibi komutam altındaki bütün kıdemli subaylara yapmaya karar verdiğim harekâtla ilgili bir muhtıra gönderdim. Sir John Nixon ve onun karargâh komutanıyla yaptığımız bir konuşma sırasında donanma komutanının bu müşterek kara ve deniz harekâtlarında bağımsızlığı meselesi gündeme geldi. Sir John'a ayrı bir komutanın söz konusu olamayacağını söyledim. Komutanın tümüyle

bende olması gerektiğini söyledim ve Sir John'dan bu durumu kıdemli deniz subayına iletmesini rica ettim. General Nixon kabul etti ve durumu kendisine iletti.

Şimdi Basra'da piyadeleri taşkın sularıyla bataklıkların üzerinden düşman mevziine nakledecek olan zırhlı "belum"ları, yani düz tabanlı tekneleri hazırlamak, ağır topları demir mavnalar üzerine kurulmuş top platformlarına yerleştirmek, buharlıların nakli vs gibi hummalı bir çalışma başlamıştı. Albay R.E. Evans ile komutası altındaki istihkâmcıların çalışmaları hayranlık vericiydi. Erkânımın nakliyat ve belumlarla ilgili daha önce edindikleri tecrübelerin çok yararını gördüm.

Bizi bekleyen Kurna muharebesinin en belirgin özelliği, piyadelerin teknelerle ilerleyecek oluşuydu ve Basra'da elimizde bulunan yegâne tekneler, her birine bir astsubay ve dokuz erin yerleştirilebildiği Arapların "belum" veya "balam" dedikleri tekneleri vardı. Elimizde ancak 17. Tugay'a yetecek kadar belum vardı. Kitaba belumların tahsisi konusunda tümene gönderilen talimatları, bu teknelere taşınan teçhizat, erzak ve tayın listelerini ekleyecek kadar yerim yok, olsaydı Abercrombie'nin Mart 1801'de Ebukır'da gerçekleştirdiği harekâta benzeyen (tek fark, piyadelerim gemi sandalları yerine "belum"larla taşınmıştı) bu amfibi harekâtı gerçekleştirmek için uydurmak zorunda kaldığımız onca şey, askeri okul öğrencileri için ilginç olabilirdi.

1915 Mayısı'nın ilk günlerinde Kurna'ya vardığımda 17. Tugay'a bu belumları sırıkla iterek kullanma talimine başlamaları emrini verdim. Bunun Thames'te sırıkla kayık kullanmaktan pek bir farkı yoktu. Ama daha martın başlarında, Kurna civarındaki taşkın bölgelerinde küçük çaplı bir amfibi harekât düzenlenebilir düşüncesinden hareketle 17. Tugay'da bir belum grubu talim yapmıştı. Belum ve teçhizat kıtlığına

rağmen epey ilerlemişlerdi ve nisanın ortalarında her taburda bu talimden geçmiş 32 kişinin, tugaydan talep ettiğim daha geniş tekne talimi projesinin gerçekleştirilmesinde çok değerli katkıları oldu. Şimdi nehrin yukarısındaki Türk mevziine taarruz etmek üzere bütün tugayı belumlarla bataklıktan geçirmeyi planlıyorduk. Bu amaçla tabur başına en az 125 askerin, zaman ve teçhizatın elverdiği ölçüde bu sayıdan daha fazla askerin eğitilmesi gerekiyordu. Bölük başına 16 tekne düşse bunların sevk ve idaresi için 32 adama ihtiyaç vardı, ama kayıpların yerini dolduracak birileri de gerekeceği için mürettebat sayısının bu sayının üstünde olması zorunluydu. Mayıs ayı boyunca çalışmalar gayretle sürdürüldü, ilerleme kaydetmemizin önündeki tek engel tekne kıtlığıydı. Eksik olan tekneler Basra'dan ancak ayın sonunda gelecekti. Yine de 28 Mayıs'ta tam teçhizatlı bir prova yapıldı ve bütün bir tugayın teknelerle nasıl manevra yaptığı görüldü.

Sir John Nixon, piyade ateşinden korumak için ne kadar çok tekne demir levhalarla zırhlandırılırsa o kadar iyi olacağını söyledi. Bu şekilde zırhlandırılmış bir tekneyle Aşar deresinde başarılı bir deneme gerçekleştirildi. Ne yazık ki, Kurna etrafındaki bataklığın açık olmadığını, farklı sıklıkta sazlıklarla kaplı olduğunu unutmuş ve teknelerin her iki küpeştesini bir metreye varan bir mesafeyle kaplayan ve su yüzeyine kadar inen bu levhaların sazların seyrek olduğu yerlerde teknenin ilerleyişini büyük ölçüde yavaşlatacağını, sık olduğu yerlerde ise tamamen durduracağını düşünememiştik. Gelgelelim, piyade ateşine karşı koruma sağlayacakları ve General Nixon ısrar ettiği için bu zırh levhalarında karar kılındı. Ama denge sağlamak için tekneler ikişer ikişer birleştirilecek ve levhaların küpeşte seviyesinin altında kalmayacak şekilde ters çevrilecekti. Levhaların bu şekilde işe yarayacağını umuyorduk, en

azından taarruzun ilk bölümünü gerçekleştireceğimiz, sazlıkların sık olmadığı yerde; öyle de oldu.

Her tabur teknelerinin dörtte birini zırhlı hale getirdi, dörtte üçü zırhsız olacaktı. Bunun dışında özel yapılmış zırhlı salların üzerine makineli tüfekler yerleştirildi; 30. Dağ Bataryası da bu zırhlı sallarda olacaktı, seyyar hastanelere de hafif, zırhsız sallar tahsis edildi. Bütün bu su vasıtaları, mürettebatın tekneyi bu şekilde kullanmayı bilmeyen adamları için hafif bir bambu sırığı ve yedek bir kayık sırığıyla teçhiz edildi. Bu sazlarla kaplı sığ, ama altı sağlam muharebe alanında mümkün olan yegâne ilerleme vasıtası sırıklardı. Hızlı bir eğitimden geçirilen sırıkçıların tam bir denizci oldukları söylenemezdi tabii. Ama çoğu, tugayın yürüyüş tertibinden geniş kol tertibine geçmesini ve bu şekilde ilerleyerek bir manevrayla düşmanın üzerine bölük cepheleri halinde taarruz etmesini sağlayacak kadar iyiydi. Başlangıç için yeterliydi.

Bu önemli olayın arifesinde Hindistan ordusu muharip subaylarından 17. Piyade Tugayı komutanı General Dobbie'nin hizmetlerinden mahrum kaldığıma çok üzüldüm. Dalgalı bir denizde nakliyat yaparken güvertede düşüp bileğini sakatladığı için hava değişimi alıp evine gönderilmişti. Bileği gittikçe kötüleşmiş, nihayet Sir John Nixon bileğinin General Dobbie'nin sahadaki randımanını etkilediğine karar vermişti. General Dobbie bu karara çok üzüldü. 24. Pencap Alayı'ndan Albay Climbo'nun geçici olarak tuğgeneral sıfatıyla tugayın komutanlığına getirilmesini istedim, isteğim hemen yerine getirildi.

4. Bölüm
Kurna Muharebesi

Harekât emirleri ile bunları tamamlayan talimatlar istediğimden daha uzun tutmuştu, ama kuvvetimin amfibi özelliğinden dolayı daha fazla kısaltamadım. Kara ve deniz birlikleri komutanlarının emirleri iyice kavramalarına ve aralarında konuşmalarına imkân vermek için bu emirleri harekâttan yirmi dört saat önce göndermenin iyi olacağı kanaatini de taşıyordum.

29 Mayıs günü öğle üzeri muharebeye hazır kuvveti gruplara ayırdım, yani taksim ettim. 17. Tugay, Dicle'nin sağ yakasından teknelerle, yani belumlarla ilerlemeye hazır bir şekilde Kurna'daki ordugâhta bekliyordu; 22. Pencaplılar da nehrin sol yakasından ilerlemeye hazır bir şekilde Mezira köyünde bekliyordu. Her iki kuvvet de hurma ağaçlı vahalardaydı.

1. Grup (16. Piyade Tugayı), Şattü'l-Arap'ta, Mezira'da gemilerle bekliyordu.

2. Grup (Genel İhtiyat) 1. Grup'un arkasında gemilerle Şattü'l-Arap'ta bekliyordu.

3. Grup (tümen topçusu) Kurna rıhtımı boyunca demirlemiş şatlarda bekliyordu.

4. Grup gemiler 2. Grup'un arkasında demirlenmişti.

Kıdemli deniz subayına bir nöbetçi teknesinin artçı olarak 4. Grup'un arkasına, başka bir tanesinin de yancı olarak Fırat'a yerleştirilmesi emrini verdim. *Shaitan* ve *Lewis Pelly* mayın tarama gemileri Dicle'deki

savaş şalupalarının önünde seyredecek ve genel olarak 17. Tugay'ın ilerleme süratini koruyacaktı.

Hava muazzam derecede sıcaktı, askerlerin, özellikle de İngiliz askerlerinin çoğu güneş yanığından mustaripti. 29 Mayıs'ta askerlerin tamamının sıcaktan telef olacağından korkmaya başladım.

Kurna'dan geri çağırmaya çalıştığım 18. Tugay'ın yokluğu beni endişelendiriyordu.[40] En azından muharebe için tümene katılabilirdi. Basra yalnızca 48 km kadar uzaklıktaydı ve tugayın St. George tabyasından bir haftalığına ayrılması tehlikeli bir durum arz etmiyordu. Taşkın suları ve mevzilerinin dayanıklı oluşu nedeniyle Türklerin bu muharebede kırılmaz bir mukavemet göstereceğini, bu arada muhtemelen ağır kayıplar vereceğimizi düşünmemi gerektirecek çok sebep vardı. Düşündüğüm bu şeyler olursa 18. Piyade Tugayı'nın yokluğu bana çok pahalıya mal olmuş olacaktı. Ama neyse ki Türk komutanın beceriksizliği ve cesaretsizliği kolay bir zafer kazanmamı sağladı.

30 Mayıs günü, öğleden sonra gözetleme kulesine tırmanıp taarruz edeceğim mevzii tekrar inceledim. Ertesi gün yola çıkmak için her şey hazırdı. Kuzey istikametindeki hurma ağaçlarının arka tarafına baktım ve orasında burasında sarı adacıkların bulunduğu büyük bir deniz gördüm; bu adacıklar içlerinde Türkleri barındıran tabyalardı. Bahran'da başka tabyaların olduğunu da gördüm, içlerinde oradan oraya gidip gelen insanlar vardı; Mezible'deki Arap yelkenlilerinin direklerini seçebiliyordum. Hiçbir çevirme hareketi yapamayacak oluşumdan hâlâ rahatsızdım. Taarruzu zorunlu olarak cepheden gerçekleştirecektim, yani taarruzum başarısız olmaya teşneydi. İlk hedefi alınmaya hazır hale getirebilmek için nehrin sağ yakasın-

40 Bu tugay için elimde bellum yoktu gerçi, ama Bahran'ı (Arran) müsait hale getirdikten sonra onu oraya gemilerle nakledebilirdim. (G.T.)

daki Norfolk Tepesi'ni ancak güçlükle (22. Pencap'la nehrin sol yakasındaki Tek Ağaçlı Tepe'yi almak suretiyle) yan ateşine tutabilecektim. Norfolk Tepesi'nde canlı bir kuvvet, düşmanın Bahran'daki ana mukavemet hattı olan Çift Toplu Tepe ile Tek Kuleli Tepe'deki perde hattını ele geçirmemi sağlayacaktı.

Herkes nehre döşendiği söylenen mayınları düşünüyordu. Savaş gemilerinin "belum"larla ilerleyen piyadelerin süratinde gitmesini istediğimi söylediğimde kıdemli deniz subayının, kabiliyetli ve cesur Albay Nunn'ın biraz tereddüt ettiğini hissetmiştim. Norfolk Tepesi, Çift Toplu Tepe ile Tek Kuleli Tepe'den savaş gemilerinden açılacak ateşin düşmana yaklaşırken piyadelerin ilerleyişine çok yardımı olacağını, hatta bu ilerleyişi mümkün kılacağını düşünüyordum. (Gerçekten de öyle oldu.) Muharebenin ikinci gününde düşmanın Bahran'daki ana mevzi kırılmayı bekleyen en çetin cevizdi; orada ağır kayıplar verecektim muhtemelen. Gözetleme kulesinden etrafı gözlemeye devam ettikçe gördüklerim rahatımı iyice kaçırdı.

Ya 17. Tugay'ın taarruzu geri püskürtülürse! Böyle bir şey tam manasıyla felaket olurdu, zira tugayın geri çekilmesi neredeyse imkânsızdı. Belumları sık sazların arasından çekmek, itmek çok zahmetli bir işti ve çok güç ilerleniyordu. Yaralıların hepsi boğulacak, bütün silahlı tekneler kaybedilecek, terk edilecek veya düşmana kaptırılacaktı. Öte yandan, elimde 20.000 adam olsaydı da Türk mevzilerini belumlar olmadan alamazdım; zaten sadece bir tugaya yetecek kadar belum vardı elimde. Piyadenin suda ilerlemesi imkânsızdı, zira birçok yerde suyun derinliği boyu aşıyordu ve geçilecek kanallar çok derindi. Savaş gemileri tek başlarına Türkleri yenemezdi. Dicle kanalına mayın döşenmişti. Bu toplarıyla tabyalar (her ne kadar bunlar sahra topları olsa da) zırhları pek matah olmayan *Espiègle,*

Odin ve *Clio*'yu batırmakta hiç de zorluk çekmezlerdi. Elli yaşındaki bu şalupalar Afrika'nın batı sahilindeki köle trafiğini engellemekte kullanılmıştı; su hattının altına denk gelecek bir sahra topu mermisi bunları batırabilirdi. Aslında muharebenin kaderi 17. Piyade Tugayı'nın ilerlemesine bağlıydı.

Gözetleme kulesinin merdivenlerinden inerken, bugüne kadar hiçbir komutandan, general rütbesiyle katıldığım bu ilk muharebemdeki gibi fevkalade bir muharebede çarpışması istenmemiştir herhalde diye düşündüm. 17. Tugay'ın komutasındaki subayların şu "belum işi"ne çok az güvendiğini, hatta hiç güvenmediğini ve bütün harekâta büyük bir kaygıyla baktığını bilmek de teselli etmiyordu beni.

Türkler güçlü bir şekilde mukavemet etseydi çok büyük bir felaket yaşardık herhalde; Pakenham'ın New Orleans'ta yaşadığı gibi bir felaket mesela. Ben ana mukavemet hatlarını koruyan perde hattını ele geçirdikten sonra Türklerin fevkalade bir biçimde ve aceleyle geri çekileceğini öngöremezdim, ki muharebede öyle oldu. Albay Nunn'ın Dicle kanalından geçerken gemilerinin Türk tabyalarına hedef oluşturacağından endişe ettiğinin farkındaydım. Taşkın sularının üzerinde apaçık belli olan bu gemilerin, nehir kanalı boyunca tek sıra halinde seyrederken vurulmaları nasıl engellenebilirdi ki?

Düşünürken dönüp dolaşıp dayanıksız belumlarıyla sık sazlıklı derin sularda üzerlerine şarapnel yağdıran tabyalara yaklaşmaya çalışacak olan piyadelerin ilerleyişine takılıyordum ve kendimi sonu belli olmayan bir dövüşe hazırlanan ve maçın bir an önce başlaması için can atan bir boksör gibi hissediyordum. On dört yıldır yanımdan ayrılmayan hizmetkârım Whitmore'a o gece endişeli olduğumu söyledim. "Tasalanmayın efendim. Townshend'lerin şansı yanınızda olacaktır"

dedi bana. Söylediği saçma olsa da beni rahatlattı, ama benim ne kadar endişeli olduğumu komutanların hiçbiri tahmin bile edemezdi.

Sancak gemisi H.M.S. *Espiègle*'ı savaş karargâhım yapmaya karar verdim; başkasarası bana harika bir görüş alanı ve mükemmel bir denetim imkânı sağlayacaktı, ayrıca eski tarzda yapılmış tam armalı bir gemi olduğu için istediğim zaman pruva çanaklığına tırmanıp ileride olup bitenleri rahatlıkla görebilecektim.

O gece *Espiègle*'a binmeden önce buharlı işkampavyamla bütün filoyu dolaştım, orada burada grup veya tugay karargâhlarında mola verdim. Herkes hazırdı. Albay Nunn'la yemek yedim, sonra kamarama gittim ve sabah erkenden kalkacağım ve heyecanlı bir güne başlayacağım için giysilerimle yattım.

31 Mayıs'ta şafak vaktinden önce kalktım. Saat 6'da *Espiègle,* açılmış olan tekne köprüsü ve kopuk mania zincirinin arasından nehir yukarı ağır ağır ilerlemeye başladı. Snipe tabyasının yukarısında demir attık. *Espiègle*'ın pruva çanaklığından Blois-Johnson'ın Norfolk Tepesi'ndeki mevzii çevirmek üzere 22. Pencap Alayı'yla birlikte bütün hızıyla ilerlediğini görebiliyordum. Kurna'daki ağır toplarımız Türk örtme mevziini tam zamanında dövmeye başladı. Hemen sonra belumlarla harekete geçen 17. Piyade Tugayı'nın ileri hareketini destekliyorlardı; fevkalade bir görüntüydü. Doğu istikametinde Blois-Johnson'ın komutasındaki kıtalar geniş bir alanda cepheden yaklaşarak Tek Ağaçlı Tepe'yi kuşatıyorlardı. Oradan çok az kayıp vererek geçtiler; tepeye 400–500 metre kala ve tepeyi koruyan gayrimuntazam Arap piyadelerinin düzensiz ateşi altında ilerleme süratleri iki katına çıktı.

Espiègle'ın yakınına birkaç şarapnel düştü. Tabyalardan bize ateş ediyorlardı. Geminin hemen yanına suya bir iki top mermisi düştü, gemi bir iki kere de isa-

bet aldı. Gemi belumlarla seyreden 17. Tugay'a yetişmek için hareket etmeye başlayınca güverteye indim. Mayın taraması yapan silahlı *Shaitan* ve *Lewis Pelly* römorkörleri önümüzden gidiyordu. *Espiègle* başkasarasındaki 4.7 inçlik topuyla ateş etmeye başladı. Kara ve denizdeki bütün toplar tam anlamıyla ateşe boğulmuş olan yaklaşık 2500 metre menzildeki (Nahilat köyünde bulunan obüs topları için de ideal bir menzildi bu) Norfolk Tepesi'ne yönelmişti şimdi. Tek Kuleli Tepe ile Çift Toplu Tepe'den gelen cevabi ateş çok daha cılızdı. Türk tabyalarıyla uzun zamandır ateş teatisinde bulunan nişancılarımız her yeri karış karış biliyordu.

Mayınları temizlemek üzere önümüzde cesurca seyreden birbirine zincirle bağlı *Shaitan* ile *Lewis Pelly*'den birinin her an havaya uçmasını bekliyordum, ama öyle olmadı. Bu durum, hiç mayın olmayabileceği, Alman uzmanların içi mayın dolu mavnaları olduğu hikâyesinin blöften ibaret olduğu düşüncesini getiriyordu insanın aklına ister istemez. Daha sonra işin gerçeğini öğrendik: Aslında çok mayın vardı, ama bunlar müsademeli mayınlar değildi, elektrik anahtarıyla uzaktan ateşleniyorlardı. Biz üzerlerinden geçerken patlamamışlardı, çünkü bağlantıyı sağlayan kablolar suda uzun bir süre kaldıkları için rutubet almışlardı. Mayınlardan biri *Espiègle*'ı yakından takip eden *Odin*'in kıç tarafında patladı; yani biz üzerinden geçtikten çok sonra.

17. Tugay sık sazlıkların arasından güç bela ilerlerken biz de *Espiègle*'da onların hızına ayak uyduruyorduk. Menzilini gittikçe daraltan topçu ateşlerimiz Türk tabyalarındaki topları susturmuştu. Oxford'lar belumlarını terk edip süngülerle Norfolk Tepesi'ne taarruz ederken bütün top ateşi Çift Toplu Tepe ile Tek Kuleli Tepe'ye çevrildi. Tabyaya ilk ayak basan Yüzbaşı Brooke bölüğünün başında vurularak ölmüştü.

Ama Norfolk Tepesi çok az bir zayiatla bizim elimize geçti. Ben Climo'ya Oxford & Bucks Hafif Piyade'nin o müthiş sürati için işaretle kutlama mesajı yollarken askerlerimiz düşman perde hattının (Çift Toplu Tepe ile Tek Kuleli Tepe) kalanını zorlamaktaydı.

Tek Kuleli Tepe ile Çift Toplu Tepe, taarruzumuza karşı çok cılız bir mukavemet gösterdi. Aslında buna mukavemet bile denemezdi. Deniz ve karadaki bütün toplar pek karşı ateşte bulunmayan bu iki tabyayı çepeçevre sarmıştı. Donanmanın filotillasının 4.7 inçlik topları bu tabyalar üzerinde özellikle etkili olmuştu. 103. Hafif Piyade yaklaşırken kısa bir süre sonra Çift Toplu Tepe'de beyaz bayrak göründü. 11.30'da Oxford Tek Kuleli Tepe'yi aldı. Böylece muharebenin ilk hedefi (Norfolk Tepesi, Çift Toplu Tepe ve Tek Kuleli Tepe'nin oluşturduğu örtü ile Birbek deresi hattı) elime geçmiş oldu.

Tek Toplu Tepe'de tabyanın yerle bir olduğunu gördüm. Bir Krupp sahra topuyla bir Türk topçu teğmeni vardı, diğerleri kaçmıştı.

Hava çok sıcaktı, güneşin parlaklığı dayanılacak gibi değildi. Norfolk Tepesi ile Snipe tabyası arasındaki bölgede bütün kuvvetleri gemiden indirdim, başı Norfolk Tepesi'yle bir hizada olacak şekilde bir konvoy oluşturdum. 17. Piyade Tugayı konaklamak üzere Birbek deresi hattının kuzeyine, ele geçirdiği "perde"ye yerleşti. 103. Hafif Piyade Tek Toplu Tepe'de, 119. Hafif Piyade harabeye dönmüş olan Ulve köyünde, Oxford Hafif Piyade de Tek Kuleli Tepe'de konak kurdu. Ertesi gün taarruzun şafak vakti Bahran'daki asıl mevzide sürdürüleceği emrini verdim. 17. Tugay, düşman mevziini oluşturan dikey kum resifine batıdan çevirme hareketi gerçekleştirecekti; suyun sol yanının (yani batı yanının) sığ olduğu tahmin ediliyordu. Tek Kuleli Tepe'den karşı kıyıya kadar nehirde boylu

boyunca sıralanan 22. Pencap Alayı'na 17. Tugay'a katılma emri verdim. *Espiègle* derin Birbek deresine borda etmişti. Düşman topları bu zamana kadar bize ateş etmemişti, ama mayın tarama gemileri Dicle'nin Birbek deresinin hemen kuzeyindeki kıvrımından döner dönmez Bahran'daki toplardan ateş açıldı; hemen karşılık verdik. Geceleyin mayınların aşağı doğru yüzdürülmesine karşı her türlü tedbiri almıştık. Şimdiye kadar önemsiz bir zayiat vermiştik, ama muharebenin ikinci safhasında zorluk çekeceğimizi tahmin ediyordum. Bahran'da çetin bir mukavemetle karşılaşacağımızı zannediyordum, Türklerin gece kaçacaklarını tahmin edemezdim.

Tek Kuleli Tepe'de birçok mayın keşfedilip patlatılmıştı, denizciler nehirde başka mayınlara da rastladılar. Yedi yüz metre kuzeybatıda bulunan yirmi metrekarelik küçük bir kum adasında nehirdeki bütün gözetlemeli mayınları patlatmada kullanılan elektrik tertibatı bulundu. Bu tertibat yaşlı bir Türk deniz subayının sorumluluğundaydı. Yaşlı subay mayınların hiçbirini patlatmayı başaramamıştı. *Espiègle*'ın başkasarasına getirdiklerinde onu hemen mayın tarama gemisi *Lewis Pelly*'ye geçip nehirdeki diğer mayınların yerini göstermeye davet ettim. Bahran yolunda karşımıza epey mayın çıkacağını tahmin ediyorduk. Yaşlı subay bu isteğimi içime dokunan büyük bir neşeyle yerine getirdi. Daha sonra onun mayın tarama gemisinin pruvasına götürüldüğünde görevini son derece dikkatle ve titizlikle yerine getirdiğini, bize çok faydasının dokunduğunu söylediler bana. Bu mayınlar yüzünden hepimiz tedirgindik. Subaylarla askerlerin kum tepelerinde Kral Agag gibi zarif hareketlerle seke seke yürümeleri eğlenceliydi doğrusu. Hiçbiri yerden eski bir şapkayı veya sahipsiz bir matarayı almaya tenezzül etmiyordu!

Belumlar piyadelerin taşkın sularıyla sık sazlıkları aşıp tabyaları ele geçirme harekâtını gerçekleştirmelerine imkân tanımışsa da, zırhlı belumlar sık sazlıkların arasından gerçekleştirilen uzun ilerleme hareketinde tam anlamıyla başarısız olmuştu. Bu nedenle hafif zırhsız belumlardaki piyadeler bile açık denizde çok kötü bir vaziyette kalmışlardı. Zırhlı belumlar ilerlemenin ilk kısmında kuvvetin kalan kısmını o kadar çok geciktirmişlerdi ki, Oxford'un ikinci ve üçüncü bölükleri sonunda aralarından geçip gitmiş, böylece zırhlı belumlar ihtiyat kuvveti olarak taburun sonunda kalmıştı.

Taarruzun insanı çileden çıkaracak derecede yavaş ilerlediğini belirtmeliyim. Mesela, sol yandaki 103. Mahratta Hafif Piyade'ye üzerine doğru gittiği tabyadan (Çift Toplu Tepe) çok az ateş edildiği ve oraya ulaşmadan yarım saat kadar önce düşman garnizonundan beyaz bayrak sallandığı halde, 103. Mahratta Hafif Piyade'nin tabyadan 300 sağlam esir ve iki sahra topunu ele geçirmesi ikindiyi bulmuştu. Bu askerlerin teslim olmaya hazır olmaları bizim için çok hayırlı olmuştu; zira Çift Toplu Tepe, Nahilat köyündeki obüslerimizin menzili dışındaydı ve diğer toplarımızın menziline de uzak kalıyordu. Dolayısıyla, Çift Toplu Tepe'deki garnizonda sadece iki üç kişi yaralanmış, ölen olmamıştı. Halbuki Norfolk Tepesi ile Tek Kuleli Tepe'de (özellikle de Norfolk'ta) siperler ceset doluydu.

Gece düşman açısından sakin, bizim açımızdansa teyakkuz halinde geçti; özellikle de filotillanın emniyetini sağlamaktan dolayı. Türklerin asıl mukavemet hattına ertesi gün yapacağımız taarruzla ilgili harekât emirlerimi akşamın ilk saatlerinde yazdırdım. Harekât 17. Tugay'ın (nehrin karşısındaki Tek Ağaçlı Tepe'den Kule Tepe'ye getirtilen 22. Pencap'la takviye edilerek) Bahran mevziine tıpkı birinci safhadaki gibi ve aynı

usullerle sürdürüleceğinden emirlerin çok kısa yazılması kâfiydi. 17. Tugay aynı şekilde tertip edildi. 103. Hafif Piyade 119. Hafif Piyade'yle birlikte kuvvetin sol yan ucunda yer alacak ve Bahran'ın kuzeyinde sıralanan dik kum tepeleri hattı ile Mezible'ye karşı geniş bir çevirme hareketi gerçekleştirecekti. Bu esnada 22. Pencap tarafından desteklenen Oxford, Bahran'a cepheden taarruz edecekti. Kara taarruzu, sürekli ilerleyen savaş gemileri ile topçularımızın nehir bölümünün açtığı top ateşiyle desteklenecekti. Taarruzun bu safhasında Türklerin mukavemeti sürdürmesi halinde, 16. Tugay'ın bulunduğu teknelerin karaya çıkmaya hazır halde birbirine yakın durmaları emrini verdim. 17. Tugay geceyi zırhlı belumların zırhını sökmekle geçirdi.

1 Haziran'da sabahın alacakaranlığında, 17. Tugay'ın yolunu temizlemek üzere Türklerin top mevzilerini hedef alarak Bahran resifinin güney ucunu savaş gemilerindeki toplar dahil, bütün toplarımızla ateşe tuttuk.

Düşman ordugâhlarının dağınık oluşu ve sık sazlıklar 17. Tugay'ın ilerlemesini geciktirdi; ama tugayın Çift Toplu Tepe'nin kuzeyinde toplandığını da belirtmeliyim. *Espiègle* önünde her zamanki gibi mayın tarama gemileri olduğu halde ve diğer gemilerin önünde harekete geçerken, başkasaradan 17. Tugay'ın zar zor ilerlediğini görebiliyordum. Daha sonra öğrendiğime göre, ilerleme hatlarındaki sazlıklar o kadar sıkmış ki, ağır makineli salları olduğu yerde bırakmak zorunda kalmışlar. Böylece, belumların zırhlarını sökmenin son derece gerekli ve yerinde bir fikir olduğu iyice anlaşılmıştı.

Espiègle Dicle'nin Birbek deresinin doğusundaki kıvrımı dönerken üzerimize ne topla ne de başka bir silahla ateş açıldı. Bu hayret verici sükûnet içinde Bahran istikametinde ilerleyişimizi sürdürdük. Bir

uçak bize doğru yaklaştı (zira şafak vakti Basra ve Kurna'dan üç uçak gelmiş ve keşif için yoluna devam etmişti) ve *Espiègle*'ı selamlayarak bir mesaj attı. Mesajda düşmanın Bahran'ı terk ettiği ve hızla kuzeye doğru kaçtığı belirtiliyordu. (Irak semalarında görülen ilk uçaktı bu.)

Sonra 17. Tugay Bahran'ı işgal etti. Bir yarım bölük resifin kuzey ucuna gidip Mezible'de nakledilecekleri gemilere binmek üzere giden Türk askerlerle dolu son tekneye ateş etti. Şimdi filotillayla Amare'ye tesirli ve süratli bir takip meselesi gündemdeydi. Tümenin 1. Karargâh subayına Bahran'da kıtalarla nakliye vasıtalarını toplaması emrini verdim. Ben de, çok sık rapor edilen şu batırılmış demir mavnaların kanalı gerçekten kapayıp kapamadığına bakmak üzere Albay Nunn'la birlikte buharlı bir işkampavyayla Rota deresine gittim; çünkü mavnalar yolu kapatıyorsa takibimi iki üç gün geciktirebilirdi. Batık mavnaların kanalın sadece yarısını kapadığını görerek sevindik. Mavnaların sol tarafında büyük savaş şalupalarının bile rahatlıkla geçebileceği kadar yer vardı. Bu noktada işkampavyanın mürettebatı, bel hizasındaki suda baltalarıyla birçok mayın kablosu kesti. Sonra Bahran'a ve *Espiègle*'a geri döndük. Gemide takip için harekât emirlerimi şu şekilde yazdırdım:

6. Tümen Harekât Emri No. 19

1- Komutan, Uzeyr Türbesi'ne ilerleyecek.

2- 16. Tugay hemen çanta, çadır ve on günlük erzaklarıyla karaya çıkacaktır.

3- 16. Tugay komutanı bugün Mezible'ye bir tabur gönderecek. 16. Tugay'ın kalan kısmı Bahran'da kalacak ve Uzeyr Türbesi'nde gemiler hazır olunca, 17. Tugay'ı taşıyan nakil vasıtaları bu amaçla geri gönderildiğinde nakliye edilecek.

4- 30. Dağ Topçu Bataryası 16. Tugay'ın emrinde Bahran'da kalacak.

5- 17. Tugay ile yarım 22. Lağımcı ve Mayıncı Bölüğü, 16. Tugay tayın muvazenesini tamamlayıp gemilere biner binmez *Blosse Lynch, Mecidiye* ve *P.1* gemilerine binecek.

P.2 yukarıda ismi geçen gemilere refakat edecek.

6- *P.3*'teki Norfolk Alayı, 17. Tugay'a refakat edecek.

Nehir topçu kısmı (geçici olarak Bahran'da bulunan 18 eksikli kısım) 17. Tugay'a refakat edecek.

63. Batarya Kraliyet Sahra Topçu Birliği gemilerde şimdilik 17. Tugay'la beraber.

7- İntikal için Yürüyüş Emri'ni muharip komutan komutasındaki 17. Tugay verecek.

5. Bölüm
Takip: Amare'nin İşgali

Sir John Nixon'la Bahran'dan ayrılmadan önce görüştüm. Kurna'dan Bahran'a onun buharlısıyla gelmiştim. Sir John Nixon'a düşmanı filotillayla takip etmemin daha iyi olacağını söyledim. Verdiğim emirler konusunda ona bilgi verdim ve Amare'ye kaçak Türk askerleriyle birlikte girmeyi, böylece düşmanın düzene girip mukavemet etmesine zaman tanımamayı ümit ettiğimi söyledim.

Filotilla, başta Deniz Teğmen Singleton (Kraliyet Deniz Kuvvetleri) komutasındaki küçük *Shaitan*, onun arkasında *Espiègle, Clio* ve *Odin* savaş şalupaları ve *Lewis Pelly* ve *Sumana* römorkörleri olmak üzere takibe başladı. Ben *Espiègle*'da kaldım. Akşam 5.30'da *Espiègle*'daki 4.7 inçlik iki baş topumuz 8000 metre menzille geriden kapatma yaptığımız Türk buharlısı *Musul* ile *Marmaris* gambotuna ateş etmeye başladı; karanlık çöktüğünde *Musul*'u vurduk (iki üç yerinden deldik), ama ciddi bir yara almadı. Sonra Uzeyr Türbesi'nin yakınında, sabahki harekât alanından 32 km uzakta bulduk kendimizi. Orada içi mühimmat dolu üç mavna, Türk jandarma birliğinden 200 ila 300 subay ve er, üç sahra topu ve içinde mayın bulunan bir mavna ele geçirildi.

Kurmay başkanım Albay Gamble ile diğer karargâh subaylarını Uzeyr Türbesi'nde bıraktım; onlara tümeni

orada toplayıp diğer tugay kademeleriyle birlikte hemen arkamdan Amare'ye göndermelerini emrettim. Gece yarısı saat ikide ay doğduktan sonra *Espiègle*'da takibi sürdürdüm. Yanıma sadece karargâh heyetimden Yüzbaşı Peel ile yâverim Yüzbaşı Bastow'u almıştım. Öğleden sonra nehrin keskin kıvrımlarını dönerken iki üç kere karaya oturduk. Nehrin bu keskin kıvrımları, yaklaşık 60 metre uzunluğunda, 2,5–3 metre su kesimine sahip *Espiègle*'a bazen geçiş imkânı tanımıyordu. Gemide, güverteler arasındaki eski tip bir el çarkıyla dümen tutuluyordu ve seyir subayının köprüden gelen "iki çark sancak" veya "iki çark iskele" emri ile bu emri kendisine yardım eden bir denizciyle birlikte yerine getiren serdümenin nağmeli "İki çark sancak efendim" sözlerini duyuyordunuz ikide bir. Bütün bunlar zaman alıyordu ve Dicle'nin Bahran ile Amare arasındaki dar, yılankavi sularında dümen tutmak için gerekli sürati sağlayamıyordu. Karaya oturduğumuz her seferinde bu müşkül durumdan çabucak kurtulmuştuk, nehrin tabanı yumuşak olduğu için hiçbir zarar ziyan olmamıştı. *Espiègle, Odin* ve *Clio* gibi büyük gemilerin Dicle'nin bu kadar içlerine kadar girebilmesi muhteşem bir şeydi benim için. Uzeyr Türbesi bölgesindeki engin bataklıklarda seyreden bu gemilerin çok gösterişli ve merak uyandırıcı bir halleri vardı. Bütün o donanım ve gönderleriyle buharlı gemilerden ziyade tam armalı büyük yelkenli gemilere benziyorlardı. Bu halleriyle Arapları çok etkilemiş olmalılar.

Sabah saat 4.20'de *Marmaris*'i tekrar topa tuttuk; yan yatmıştı ve yanıyor gibi görünüyordu. Kıç tarafımızdan gelen *Clio* bir saat önce nehrin bir kıvrımından ona sürekli ateş etmişti. *Marmaris*'i topa tuttuktan biraz sonra *Espiègle* karaya oturdu, su sığ olduğu için daha ileri gidemeyeceğimizi anladık. *Marmaris*'in de bu yüzden karaya oturduğu anlaşılıyordu. Nunn'la

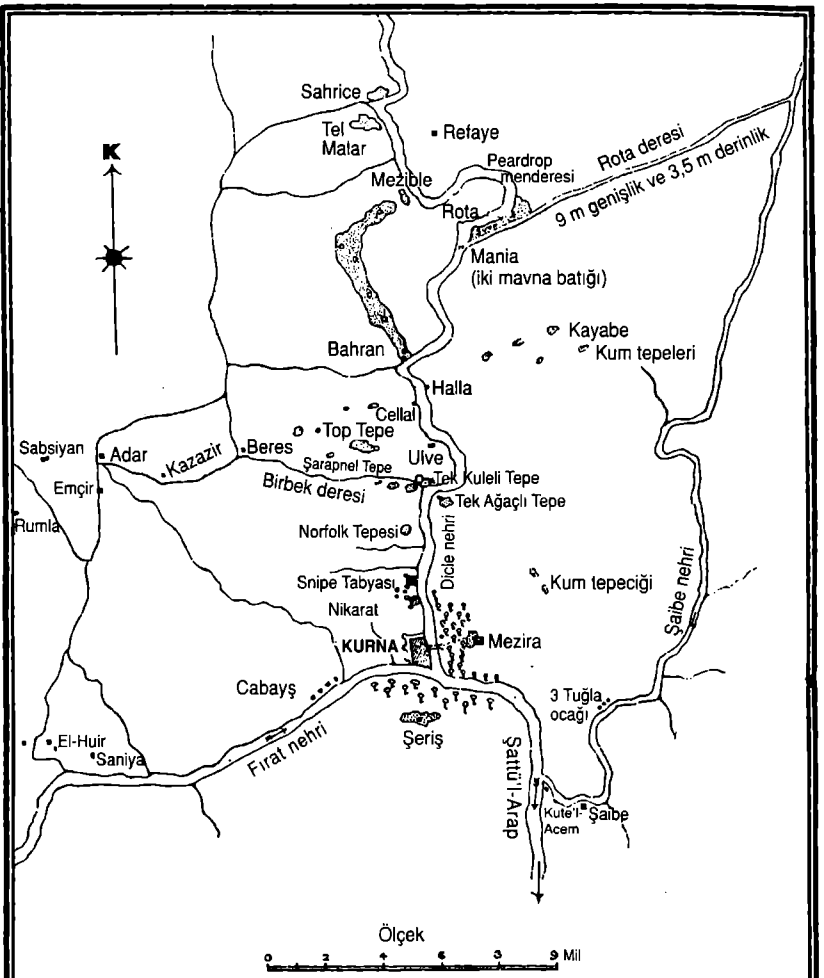

Kurna Muharabesi'ni gösteren kroki

Taşkın seviyesinin üzerinde kalan arazi, gölgeli olarak belirtilmiştir. Bu krokide gösterilen arazinin geri kalanı su altındadır.

birlikte bir tekneye atlayıp mürettebatının terk ettiği *Marmaris*'e gittik. Yanında içi mühimmat dolu iki büyük mavna vardı. *Marmaris* yanıyordu, alevlerin harareti nedeniyle ve geminin cephaneliğinin her an patlayabileceği korkusuyla gemiye çıkamadık. Biz oraya varmadan önce, çapulcu, hatta katil olarak nam salmış silahlı Bataklık Arapları mavnalardaki tüfek ve mühimmatları yağmalamakla meşguldü. Bazıları Türk askerlerini yaralamıştı. Oraya vardığımızda konuştuğumuz bu askerler bize Arapların çok sayıda tüfek ve mühimmat aldıklarını, mavnalar salındıktan sonra bataklığa kaçan Türklerin çoğunu öldürdüklerini söylediler. Albay Nunn'la birlikte daha sonra silahlı nakliye gemisi *Comet*'e bindik ve *Espiègle, Clio* ve *Odin*'i Uzeyr Türbesi'nin on kilometre kadar kuzeyinde bırakıp takibi hafif gambotlarla sürdürdük. *Marmaris*'in üç kilometre ilerisinde beyaz bayrak çekmiş halde nehir kenarına bağlı duran Türk nehir buharlısı *Musul*'la karşılaştık. Gemide birçok subay (çoğu sıhhiye subayıydı) ve bir bölük piyade vardı, bazıları yaralıydı. Bize teslim olduklarına çok memnun oldular, zira Araplardan çok korkmuşlardı. Top mermilerimizin geminin üst kısımlarını tahrip etmiş olduğunu gördüm, ama gövdesi sağlamdı. Sabah saat 11.00'de takibe devam ettik, öğleden sonra 2.15'te Kaletü's-Salih'in görüş alanına girdik. Bataklık araziden çıkmış, bilardo masası kadar düz, yeşil ot kaplı bir ovaya girmiştik. Bir ordu nehrin her iki yakasından Amare'ye kadar kolayca manevra yapabilirdi burada. Kurna'dan Uzeyr Türbesi'ne kadarki nemli, dayanılmaz sıcaklıktaki berbat arazinin ikliminden çıkmış gibiydik. Hâlâ çok sıcaktı, ama hava çok daha kuruydu burada. Bütün Arap köylerinde beyaz bayraklar görülüyordu. Oradan geçerken nehir kenarlarında erkeği, kadını, çocuğu, herkes bizi selamlıyordu. Araplar böyledir, dünyanın en dönek insanlarıdır; hep galip tarafı selamlarlar.

Comet öğleden sonra 3.20'de Kaletü's-Salih'e ulaştı. Oraya varmadan önce ateş açarak çevredeki birkaç süvariyi ve bir bölük piyadeyi dağıtmıştık. Bunlar yanımıza yaklaşmış, *Comet*'in başkasarasındaki 4.7 inçlik topun üzerlerine birkaç mermi atması üzerine dört nala kaçmışlardı. Kaletü's-Salih, Kurna kadar büyük bir kasabaydı. Bütün evlerin üzerinde beyaz bayrak vardı. Şeyh, yani kasabanın lideri *Comet*'in güvertesine çıktı. Ondan 15.000 askere yetecek kadar ikmal malzemesi toplamasını istedim; bunların parasını vereceğimi belirttim. Şeyhe 15.000 askerin geriden geldiğini ve kısa süre içinde burada olacaklarını söyledim. Bunu söylemekteki amacım, bu haberin ben oradan ayrılır ayrılmaz Amare'deki Türklere ulaşacağından emin olmamdı. Bu bilginin Türkleri daha fazla mukavemet göstermekten caydıracağını, Amare'yi terk edip kuzeye doğru geri çekilmelerini sağlayacağını düşünmüştüm.[41] *Comet*'le karanlık çökünceye kadar yol aldık, sonra durup gemiyi nehir kıyısına bağladık. *Shaitan* önümüzde, yakınlarda bir yerdeydi. Civardaki köylerde yaşayan birçok Arap kıyıya gelip bize Türk askerlerinin Amare'de olduğunu söyledi.

3 Haziran günü sabah saat 5'te Amare'ye doğru hareket ettik. Köylerin hepsinde beyaz bayraklar dalgalanıyor, tarlalarda çalışan erkekler, kadınlar, çocuklar bize el sallıyordu. Ebu Sidre'de mola verdik. Amare hemen 20 km ötemizdeydi. İlk düşüncem, en öndeki tugayım gemilerle gelene kadar beklemekti, zira Amare'deki Türk kıtalarının kasabayı savunma ihtimali vardı. Türklerin savaşacağına ve orasını 3 pound'luk topa ve 10 mürettebata sahip zırhlı bir römorkör olan *Shaitan* ile 12 pound'luk topa ve 15 mürettebata sahip küçük bir nehir yandan çarklısı olan *Comet*'le almaya çalışmanın gülünç olacağına inanıyordum.

41 Bu hile işime çok yaradı. (G.T.)

Albay Nunn, yola devam edip böyle bir şeye kalkışacağımdan endişe duyuyordu, her denizcinin duyacağı gibi. Ona kesin bir ifadeyle "Hayır, aptalca bir şey yapmam. Orada bir savunma olacağı muhakkak, o yüzden taarruz etmeden önce birkaç kıta birleştirmem gerekecek" dedim. Ama bir saat kadar sonra, Nunn'a yine de gidip şansımı bir deneyeceğimi söyledim. Ondan, üç kilometre kadar önümüzde bulunan *Shaitan*'ı öncü olarak göndermesini istedim. *Shaitan*'ı silahlı *Comet, Sumana, Lewis Pelly* römorkörleri ve kanal teknelerinin çektiği 4.7 inçlik üç topla takip ettik.

Shaitan'ın Amare'ye doğru bir Türk buharlısının peşinde ilerlemeye devam ettiğini gördük. Öğleden sonra saat 1.30'da Amare'nin gümrük dairesinin önündeydik. Orada Kurna muharebesinde Türklerin komutanı olan Halim Bey, Amare Kaymakamı Aziz Bey, üç dört miralay (albay)[42] ve 30 ila 40 subay gemiye gelip teslim oldular. İstanbul'dan gelen bir itfaiye taburu[43] da kışlalarında teslim olacakları haberini yollamıştı. Bunun üzerine Nunn'a deniz subaylarından birini oraya göndermesini söyledim. (*Comet*'te iki teğmen vardı.) Nunn, serdümeni ve Dorset'lerden denizci olduğunu tahmin ettiğim bir İngiliz askeriyle birlikte bir teğmeni gönderdi. Bu üçü, taburdan teslim olduğu teyidini aldı ve taburu iskeleye yürüttü. Oradan taburu büyük demir mavnalardan birine yerleştirdi.[44] Onları, mavna içinde, nehrin ortasında silah denetimi altında tutmak istiyordum! Unutulmasın ki, yanımda yalnızca yirmi beş kadar İngiliz denizci ve karacısı vardı.

---

42 Amare'deki esirler meyanında [arasında] hiçbir miralay [albay] mevcut olmayıp, kaymakam olarak yalnız mevki kumandanı Seyfullah Bey vardı. (Ask. Tar. Enc.)

43 Bu tabur, 38. Tümen Komutanı Halim Bey'e İstanbul'dan takviye kuvvet olarak gönderilen iki itfaiye taburundan biriydi. (G.T.)

44 Zırhlı duba olacak. (Ask. Tar. Enc.)

Görünüşü kurtarmak için elinde ikmal malzemesi bulunmadığını söyleyen kaymakamla laf olsun diye biraz atıştım. Ona, bir filo gemiyle 15.000 askerimin gelmesinin an meselesi olduğunu söyledim. O da ellerinde çok sayıda Türk peksimeti olduğunu söyledi. Teklifini homurdana homurdana kabul ettim ve derhal koyun toplanmasını istedim.

Sonra *Shaitan*'dan gelen top ateşini duyduk ve biz gelmeden önce Amare'den kaçan kıtalara ateş ettiğini düşündük. Ama *Shaitan* akşam karanlığında döndüğünde, harekâtını Ahvaz'dan sürdürmekte olan Gorringe'nin kuvvetinden ayrılan bir müfreze karşısında Halfiye'den[45] Amare'ye çekilmekte olan Dağıstanlı Fazıl Paşa'nın öncü kıtalarına ateş ettiğini öğrendim. Anlaşılan Amare'yi işgal ettiğimden haberdar değillerdi. *Shaitan* üzerlerine ateş açınca, kasabanın kuzeydoğusundaki Müşerre kanalı boyunca ilerleyen bu öncü kuvvet hemen dağılmış ve çöle kaçmıştı; Dicle'nin daha kuzeydeki bir kıvrımına gitmeyi amaçlıyorlardı belli ki. Asıl kol olduğunu tahmin ettiğim bir kuvvet de arkasından gidiyormuş. Amare bizimle bu düşman kuvveti arasında bulunduğu için bütün bu olup biteni görememiştik.

3 Haziran gecesi çok çabuk geçti. Bir Türk istihkâm subayı akşam yemeğinde Nunn'la bana eşlik etti. Subay birçok Türk subayı gibi Fransızca konuşuyordu; bağıra çağıra Halim Bey'e hakaretler yağdırdı. *Marmaris*'in çarkçı subayı da yemekteydi. İngilizcesi çok iyiydi. Onun bu yeteneğini Nunn'la onun önünde gerçekleştirdiğim bir konuşmayı anlamasından sonra fark ettim. Bu konuşmamız sırasında Nunn'a, bütün Türk esirleri römorkörde yakın silahlı denetimimiz altında bulundurmamız gerektiğini, böylece kuvvetlerimin gerçek sayısını öğrenip kaçmaya kalkmaları

45 Müşerrah civarındaki Ümmü'l-Halib demek istiyor. (Ask. Tar. Enc.)

halinde (ki bunu kolayca yapabilirlerdi) hepsini derhal batırabileceğimizi söylemiştim. Dostum Türk deniz subayını Norfolk'lar gelene kadar yanımda alıkoydum!

Ertesi sabah, yani 4 Haziran sabahı, kasabadaki Araplar Türk subayların ikametgâhlarını, hastanelerini, erzaklarını vs yağmalamaya başladı. Karaya indirip asayişi sağlayabileceğim nöbetçilerim yoktu. Araplar resmi binalardan ve hastaneden mobilya, halı, yatak, battaniye vs alıyor ve nehre yakın mahallelerde karınca gibi çalışıyorlardı. Kasaba içinde olan biteni ise göremiyordum, ama tek tük tüfek seslerini duyabiliyorduk. Bu keşmekeşe derhal son vermek şarttı. *Comet*'in köprüsündeki makineli tüfekle nehir yakınındaki hastaneyi talan eden Arapların üzerine ateş açılması emrini verdim. İçlerinden üç dört kişi hemen devrildi, diğerleri birbirine girerek ve ellerindeki bohçaları yerlere düşürerek oradan kaçtı. Nehir civarında sükûnet sağlanmış, ama kasabadaki ateş sesleri artmıştı. Araplar adamlarımızın az olduğunu hemen öğrenmişler ve elimdeki yedi ila sekiz yüz esirle karaya bir tek adamımı bile çıkaramayacağımı anlamışlardı. Nihayet buharlı gemilerimizin göründüğü haberini alınca çok sevindim. Norfolk'lar öğleden sonra vardı, ondan sonra herhangi bir sıkıntı yaşanmadı.

5 veya 6 Haziran akşamı Amare'de bütün kıtalarımı topladım. General Nixon ile kurmay heyeti de beraberce Sir Nixon'ın buharlısıyla geldiler. Sir Nixon, ortalığı kana bulamadan gerçekleştirdiğim harekâtın başarısından dolayı beni kutladı.

Kendimin, 17. Tugay'ın subay ve erlerinin ve deniz subaylarının haricinde kimsenin bu harekâtın zorluğunu ve bir felaket ihtimali barındırdığını fark etmemiş olması beni daima şaşırtmıştır. Amare'ye birkaç saat sonra varmış olsaydım şiddetli bir mukavemetle

karşılaşmış olacaktım.[46] Halim Bey ile bütün subaylarının ve askerlerinin teslim olmaya karar vermesinde Kaletü's-Salih şeyhinin onlara 15.000 asker için yiyecek talebimi bildirmesi etkili olmuştu.[47] Teslim olmak istemeyenlerse nehrin kuzeyine kaçmıştı.

Amare'yi aldıktan sonra yaptığım ilk iş, orada 18. Piyade Tugayı dahil bütün tümenimi birleştirmek oldu. 18. Piyade Tugayı, Türk kuvvetinin esas kısmının Şuayyibe muharebesinde geri çekildikten sonra toparlandığı Nâsıriye'deki yaklaşma istikametini korumak üzere Basra'nın batısındaki St. George tabyasında bulunuyordu hâlâ. Sir John Nixon şimdi de, daha önce belirttiğim gibi sahra topu bulunmayan General Gorringe komutasındaki zayıf 12. Tümen'i 18. Tugay'la takviye ederek Nâsıriye'yi almayı düşünüyordu. Nâsıriye alındıktan sonra 18. Tugay'ı alacak ve Amare'den ilerleyerek Kûtülamare'yi alacaktım. Kûtülamare gerek ticari faaliyetleri açısından gerekse Dicle ve Hayy (Kût ile Nâsıriye'yi bağlayan nehir) nehirlerinin birleşme noktasında bulunması açısından önemli bir stratejik noktaydı.

Amare'yi işgal ettikten sonraki durum aşağıdaki gibiydi:

Karargâh istihbarat bölümümüzün verdiği bilgiye göre, Dicle hattı üzerindeki veya bu hatta getirilmesi muhtemel Türk kuvvetleri şöyle tahmin ediliyordu:

---

46 Hakikaten İtfaiye Alayı'nın takriben 600 mevcutlu iki taburu Ebu Hılâne civarında karaya çıkarılmıştı; bir müdafaa hattı intihap [seçmek] ve tahkim etmek üzereydiler. Mamafih topçudan mahrum, sınırsız ihtiyaçların, hassaten Şuayyibe hezimetinin maddi ve manevi tesiriyle pek ziyade düşkün olan bu mıntıkanın uzunca mukavemet edebilmesi pek de muhtemel değildi. (Ask. Tar. Enc.)

47 Halim Bey mevki kumandanı değildi. Ağır hasta olarak hastanede yatıyordu. Teslim kararı onun değil, belki, mevki kumandanı olup, son Yunan harekâtında Ayvalık tarafından alayıyla beraber Yunanlılara teslim olan Kaymakam [yarbay] Seyfullah Bey'in olsa gerektir. (Ask. Tar. Enc.)

Bağdat'ta: 1 düzenli tabur
2 ihtiyat taburu (eksik malzemeli)
Top yok

Kût'ta: 1 düzenli tabur (Şuayyibe'de savaşmış)
4 Arap taburu (Şuayyibe'de savaşmış)
2 yeni kurulmuş tabur (Bağdat'tan gelmiş ve malzemesi eksik)
12 top (Şuayyibe muharebesinde kullanılmış)

Kût ile Amare arasında geri çekilmiş olan kuvvetler:
Halim Bey'in Kurna'daki kuvvetinin kalan kısmı
Dağıstanlı'nın Arabistan'daki[48] kuvvetinin kalan kısmı
3 Haziran'da Amare'de alınamayan İtfaiye Tugayı'na ait 2 taburun kalan kısmı

Bu kuvvetler müthiş bir mevcuda sahip değildi ve büyük bir kısmının gayrimuntazam olduğu ve yeterli sayıda topa sahip olmadığı biliniyordu. Aslında Dağıstanlı'nın çöle saparak gerçekleştirdiği o hızlı geri çekilme hareketi esnasında Halim Bey'in kuvvetine ait bütün topları yanında götürmesinin pratikte imkânsız olduğu anlaşılıyordu. Amare'ye ulaşan ve bizim 6. Tümen'in yolunu kestiği öncü kuvvetin yaptığı gibi, toplarının çoğunu bataklığa atmış veya Halfiye yakınlarında terk etmiş olmaları hiç de uzak bir ihtimal değildi. 3 Haziran'da bütün topları geride kalmıştı.[49]

Türklere Anadolu'dan veya Kafkaslar'dan gelecek olan takviye birliklerinin Bağdat'a ulaşana kadar haftalar alacak uzun ve zorlu bir yürüyüş gerçekleştirme-

48 Irak-ı Acem'den demek istiyor. (Ask. Tar. Enc.)

49 Fazıl Paşa'nın Amare imdadına koşturduğu pişdâr [öncü], Alay 103'ten bir tabur ile iki top idi. Bu toplar Beni Lam Araplarının tasallutu [saldırısı] üzerine terk edilmiş ve pişdâr taburu da perişan bir halde kısm-ı külliyi takiben Kûtülamare yolunu tutmuştu. (Ask. Tar. Enc.)

Nureddin Paşa.

leri gerektiği; ayrıca, esas Türk kuvvetlerinin bu her iki istikamette de tesirli bir biçimde düzenlenmesinin imkânsız olduğu söyleniyordu. İstihbarat teşkilatımızdan da Bağdat'a böyle bir takviye sevkıyatı yapılacağıyla ilgili güvenilir bir teyit gelmemişti. İstihbarat teşkilatımızın Bağdat'ta casusları vardı, oraya büyük sayıda askerin ulaşması halinde bundan anında haberdar olacağımıza güvenebilirdik.

Irak'taki kuvvetin kurmay heyeti, İstanbul'dan yeni komutan, yani Nureddin Bey Bağdat'a ulaşsa bile, ne kadar muktedir olursa olsun (onun muktedir bir subay olduğu bildirilmişti), mevcut kaynaklarla 6. Tümen'in Amare ve civarındaki iki tugayına; ağır toplarla, donanma toplarıyla ve yenilerde uçaklarla, telsiz telgrafla vs donatılmış olan bu iki tugaya tesirli bir taarruz gerçekleştiremeyeceği görüşündeydi. Türklerin Yukarı Dicle'deki buharlıları kömür, petrol ve her türlü stoktan mahrumken, ben güvenebileceğim tesirli bir deniz kuvvetine sahiptim.

Arapların Kaletü's-Salih ile Uzeyr arasındaki telgraf hatlarını kesmesi nedeniyle Kurna'yla bağlantımız sürekli aksıyordu. Bu tür hareketler ulaştırma hattındaki

askerlerimiz tarafından derhal cezalandırılıyor veya siyasi bölümümüzün Bataklık Araplarına para dağıtması gerekiyordu.

Sir John Nixon, eylül ayında Kûtülamare'ye yapacağım ileri harekâttan önce tümenimin Amare'deki konaklamasıyla ilgili görüşlerimi bildirmemi istedi. Amare'nin 70–80 km kuzeyinde (buharlıyla bir iki günlük mesafede) Dicle üzerinde Kûtülamare'ye karşı keşif üssü olarak hizmet verecek bir hava indirme meydanı inşa etmek üzere oraya iki karma müfrezeden oluşan bir öncü emniyet kuvveti göndermeyi tasarlıyordum. Tümenin büyük bir bölümü Amare'de, kasabanın karşısında, Dicle'nin sağ yakasında, hafif tahkimatlı bir şekilde ve silahlarımızın emniyeti altında bir arada duracaktı. Amare'nin Arap halkı bize karşı kesinlikle düşmanca bir tutum içindeydi, Türklere karşıysa dostça davranıyorlardı. Askerlerimin kasabanın dar sokak ve geçitlerinde konaklamasının çok sakıncalı olacağını düşünmüştüm.

Amare'nin 25 km güneydoğusundaki Müşerre kanalı üzerinde bulunan Halfiye'de küçük bir emniyet müfrezesi oluşturmayı teklif ettim. Çünkü burası önemli bir yer gibi görünüyordu ve Amare'ye bir çevirme hareketi gerçekleştirilmesine imkân tanıyan Ahvaz'a giden bir yola hâkimdi. Bu müfreze buharlı gemiyle birkaç saat içinde Amare'deki tümenle birleşebilirdi. Amare'nin 32 km güneyindeki Kaletü's-Salih'e de bir müfreze koymayı düşünüyordum. Burası önemli bir kasabaydı, ama karargâhtakilerin orayla ulaştırma birlikleri hattı üzerinden bağlantıda kalmalarını sağlayamadığım için garnizon kuvvetini asgariye düşürmüştüm. Karargâhtakilerin ulaştırma hattı askerlerinin meşru görevlerini yerine getirmeleri için gerekli tedariki yapmalarını sağlamak çok zordu. Bana hiç ulaştırma hattı askeri vermediler. Muharebe hattında görevli

askerleri ulaştırma hattı işinde kullanmak, kuvvetlerin tasarrufu ilkesinin mutlak ihlalidir. İmkânsızlıklar içinde bir şeyler başarmaya çalıştığımız Irak'ta ulaştırma hattı kıtalarını muharebe hattında görevli askerlerden oluşturduk. Bunun ne kadar tehlikeli bir âdet olduğunu Amare'nin ötesine gerçekleştirdiğim ilerleme hareketinde öğrenecektim.

Amare'ye altı ay yetecek yedek ikmal maddeleri ve uygun oranda top ve tüfek mühimmatı (yani tüfek başına 1000 fişeğe karşılık top başına 500 mermi) gönderilmesini istedim. Yardım almadan kendi imkânlarıyla dayanmak durumunda kalabilecek tecrit haldeki bir kuvvetin (benim kuvvetim de muhtemelen bu şekilde dayanmaya çalışacaktı) altı aylık bir dönem boyunca kendine yeter hale getirilmesi yaygın kabul görmüş bir prensiptir.

Sir John Nixon'a, Nureddin Paşa Amare'ye doğru ilerlerse, bir günlük yürüyüş zamanı içinde yanımıza ulaşmadan önce savunmaya geçmem gerektiğini belirttim. "Savunma–taarruz" biçiminde bir harekât benimsemeyi tasarlıyordum. Amare'yi, kasabanın karşı kıyısında tahkimat yapacak olan asgari bir kuvvetle savunacak, asıl kuvvetimle de Nureddin Paşa'nın kuvvetinin büyük kısmına manevra yapacaktım.

Kuvvetimin büyük kısmını taarruz kuvveti olarak muhafaza etme fikrimi Sir John Nixon da onayladı.

Sir Nixon ayrıca Amare'nin 70–80 km kuzeyine, Dicle yakınına bir hava indirme meydanı kurulması için iki bölük asker gönderilmesi fikrimi de onayladı. Ama Halfiye'de bir müfrezenin gerekli olduğuna ikna olmadı. Kaletü's-Salih'e bir müfreze gönderilip orada askeri bir mevki oluşturulmasını da kabul etti.

Sir John Nixon, Amare'deki garnizonu aslen nehrin sağ yakasına alarak kasabadan uzaklaştırma teklifimi ise kasabanın ve kasabalıların tehlike arz ettiği düşüncesi doğurduğunu, bu fikrime katılmadığını belirterek

Genel Vali Lord Hardinge.

kabul etmedi. Kasabayı emniyet altında tutmak ve ticari faaliyetlerin sürmesini sağlamak için, vuruş kuvveti geri çekildikten sonra kuvvetin Amare'de, kasabanın bulunduğu yakada, gerektiğinde köprü başlarıyla birlikte konaklamasının zorunlu olduğu görüşündeydi. Ayrıca kasabada halihazırda mevcut olan mükemmel cephaneliklerden, depolardan vs yararlanmanın iyi olacağını da düşünüyordu ve ileri depolarımızın sağ yakaya, uygun binaların veya uygun iskelenin bulunmadığı nehrin bu yakasına yerleştirilmesi fikrine karşıydı.

Sir John Nixon, yaz boyunca İngiliz askerlerimi binalardan tahliye etmeden önce "vurucu kuvvet"imin yeri konusunda Sıhhiye Hizmetleri başkan yardımcısına danışmamı tavsiye etti, ama kuvvetin kalan kısmının kalacağı yer konusunda uygun gördüğüm her türlü düzenlemeyi kabul etmeye hazır olduğunu söyledi. Ancak bina varken askerleri çadırlara veya kulübelere yerleştirmekten yana değildi.

Benim altı aylık yedek erzak talebim, Nixon'a göre, komutası altındaki kuvvete verilecek tedbir amaçlı ikmal malzemeleriyle ilgili alınmış kararların yanlış bir şekilde yorumlanmasından kaynaklanıyordu. Hindis-

tan'daki genel karargâhın emrettiği gibi tedarik edilen altı haftalık yedek erzak hükmü Irak'taki ordunun tamamı için geçerliydi ve bu yedeği artırmanın imkân ve ihtimali yoktu.

Kendimi buna göre hazırlamam gerekecekti; ikmal malzemesi ihtiyacım Hindistan genel komutanlığı tarafından ordu komutanının zaman zaman zorunlu addettiği erzak miktarına uygun olarak karşılanacaktı ve şimdilik erzak yedeğim, yerel ikmal malzemeleri hariç, bir aydan az olmayacaktı.

Tümene verilecek top ve tüfek mühimmatı talimatnamede belirtilen asker başına gerekli mühimmat miktarı kadar olacak, ayrıca fazladan Tümen cephane kolunun belirttiği miktar kadar daha verilecekti.

Bunun dışında, Amare'de ulaştırma hattında kurulacak Ordu Donatım İleri Deposu'nda fazladan bir stok daha bulunacaktı. Sir John Nixon, ordu komutanının zaman zaman belirlediği miktar kadar ikmal malzemesini bu depoda tutma sorumluluğunun Hindistan genel komutanlığı yetkisi dahilinde olduğunu ve acil durumlar için çok sayıda mühimmatın benim için hazır edileceğini söyledi.

Cevaben yazdığım yazıyı aşağıya aktarıyorum:

No. 28/2 Karargâh
6. Tümen Karargâhı,
Amare, 6 Haziran 1915

Tümgeneral, Kurmay,
Ordu Komutanlığı'na

Muhtıra.

139.113-0 sayılı talimatınıza istinaden.

1. Emrinizin 1. maddesi anlaşıldı.

2. Emrinizin 2. maddesi anlaşıldı –yeri belirlemek için yarın veya öbür gün harekete geçeceğim.

3. Emrinizin 3. maddesine: Müfreze oluşturmak için kuvvetimi ayırma fikrinden vazgeçmek isterim, zira kuvvetlerin ayrılması her zaman için istenmeyen bir durum; ama Türklerin orasını uzun süredir tutmalarından ve Halfiye ile Ahvaz'ın öneminden ve yöredeki Arapların tesirlerinden dolayı tümenle bir gün zarfında birleşebilecek bir müfrezenin ayrılmasının önemli olduğunu kabul ediyorum.

4. Emrinizin 5. maddesine: Ordu Komutanı'nın emrine elbette itaat edilecektir, ama şunu da belirtmem gerekir ki, vuruş kuvvetimi çekip orada bir taburu yalnız başına bırakmak durumunda kalırsam, büyük bir Türk kuvvetinin taarruz ettiği sırada Araplar arasında bulunmasının bu tabur için büyük bir tehlike arz edeceğini düşünüyorum ve bu düşüncemde ısrarlıyım. Bu durumda kasabayı nehrin batı yakasındaki toplarımız savunacak.

Mükemmel durumdaki Türk askeri deposunu kullanmanın faydalarının farkındayım, ne var ki cephanelik nehrin yanlış tarafında. Çarpışmam gerekseydi kasabayı, gambotların nehirden açacakları ateşin de yardımıyla nehrin batı yakasından taarruz ederek kolayca alabilirdim.

5. Emrinizin 6. maddesine: İngiliz askerlerinin yerleştikleri binalardan bu yaz tahliye edilmelerini düşünmüyordum.

6. Emrinizin 7. maddesine: Tümüyle taktiksel bir bakış açısıyla Amare'de tümenin zayıf ve tecrit edilmiş bir hale gelebileceği ihtimalini de göz önünde bulundurmam son derece tabii (buraya yalnızca 6 haftalık yedek erzakla bir kuvvet bırakmak bana doğru gelmiyor). 6 aylık yedek tecrit edilebilecek ve kendi imkânlarıyla idare etmek zorunda kalabilecek her kuvvet için genel kabul görmüş bir prensiptir. Altı ay dememin nedeni buydu.

Sizden sadece bir aylık ikmal yedeği alabileceksem, başka ikmal maddeleri satın alıp bunları depolamam gerekecek.[50] Mesela, ben Bağdat'ta tehdit altında kalır, siz de

50 Bu söylediğimi yaptım ve satın aldığım bu ikmal maddeleri daha sonra Kûtülamare'de depolandı. (G.T.)

Nâsıriye'de geri püskürtülürseniz ve aramıza Bataklık Arapları girerse, Hint ordusu genel komutanı bana pek yardımcı olamaz. Siz Nâsıriye'ye gider gitmez Nureddin Paşa, aptal değilse, ilerleyecek ve Bağdat'tan beni tehdit edecektir. Buna şüphe yoktur.

Mühimmat meselesine gelince, altı aylık erzak talebimle aynı sebepten dolayı tüfek başına 1000, top başına 500 atımlık mermi istemiştim. Talimatnamelerin bu konuda mesele edilmemesi gerektiğini düşünüyordum.

Amare'deki Ordu Donatım Deposu hususunda söylediklerinizi dikkate alınmıştır.

7. Erkânıma 139/111-0 sayılı talimatınıza harekât planını içeren muayyen bir cevap hazırlanması ve bunun birkaç gün içerisinde (bağlantılarla ilgili bazı pürüzler var çünkü) size gönderilmesi emrini verdim.

C.V.F. Townshend
Tümgeneral,
6. Hint Tümeni Komutanı

Sonra Dicle'nin 65 km kadar kuzeyine bir keşif gönderdim. General Nixon, Nâsıriye'yi almak için gerekli hazırlıkları başlatmak üzere Basra'ya döndü. Bu harekâtı tümenime bağlı General Gorringe komutasındaki 18. Tugay gerçekleştirecekti, bütün sahra topçularım bu harekâta hasredilecekti. Topçularımla istihkâmcılarımın Fırat veya Karun vadisindeki harekâtlarda kullanılmak üzere alındığını öğrendim. Bana göre bu durum, teşkilatlanmamızda kara ve nehir nakliye vasıtalarının, tıbbi malzemenin vs olmaması gibi Irak Komisyonu'nun şiddetle kınadığı şeyler kadar kötüydü.

3 Haziran'da Amare'yi alma harekâtı bu şekildeydi. Sıcaklık o kadar yüksek ve iklim o kadar sağlıksızdı ki, Amare'ye ulaştıktan on gün sonra hasta listesinde

1100 ila 1200 kişi vardı, ayrıca Kurna'da da çok sayıda hasta bırakmıştım.

Amare'nin ötesine gerçekleştirdiğim keşfin dönüşünde, kusma ve ishalin eşlik ettiği, güneş çarpması olduğunu sandığım bir hastalığa yakalandım. Üç gün içinde "nükseden ateş"le birlikte bir çocuk gibi zayıf düştüm. Bombaylı doktorlar bu ateşin Doğu Afrika'ya özgü bir ateş olduğunu söylediler. Amare'de buz olmadığı için beni Basra'ya götürdüler. Orada Sir John Nixon'ı gördüm, hava değişikliğinin bana iyi geleceğini düşünerek beni Bombay'a giden bir hastane gemisine bindirdi. Ne yapıp edip bir ay içinde geri döndüm, çünkü eylül ayının başlarında Amare'den ilerleyip Kûtülamare'yi alma görevim beni bekliyordu. Bünyem sağlam olduğu için hastalığı atlattım. Sıhhiye hizmetlerindeki en iyi doktorlardan biri olarak bilinen ve tanıdığım en nazik insanlardan biri olan Binbaşı Simmons'un, rahatım için elinden geleni yapıp bakımım için her türlü itinayı gösterdiği o gemi yolculuğunda ölümden kıl payı döndüm.

Bombay'daki St. George Hastanesi'nde bir hafta geçirdikten sonra dostum Sir James Roberts'ın (İmparatorluk Sıhhiye Hizmetleri Birliği) talebi üzerine Simla'ya götürüldüm ve bir süre onun evinde kaldım. Oradayken bir cerrahi müdahalede bulundular, ateşten hemen kurtuldum. Çok zayıf ve merdivenleri bile zar zor çıkacak denli takatsiz olmama rağmen temmuzun sonunda Basra'ya gitmek üzere Simla'dan ayrıldım. Oradan ayrılmadan önce Genel Vali Lord Hardinge'de kaldım ve başkomutanla görüştüm. İkisi de Kurna–Amare harekâtını öve öve bitiremedi.

Lahor–Karaçi yolculuğum sırasında trenin içindeki sıcaklık zaten takatsiz kalan vücudumu iyice yordu. Hint Okyanusu'nun sıcak ve muson yüzünden nemli havası da üzerine tuz biber ekti.

Ağustosun ilk haftası içinde Basra'ya vardım. Oradayken Kûtülamare istikametinde ilerlememle ilgili ayrıntıları konuşmak üzere Sir John Nixon'a gittim. Ben Simla'dayken hükümet oraya hareket edilmesine karar vermişti.

II. Kısım

Kût

6. Bölüm
Amare'den Kûtülamare İstikametinde İleri Hareket

7 Ağustos'ta Simla'da doktor heyetinden, Irak'a dönüp kuvvetimin komutasını tekrar devralacak durumda olduğumu gösterir rapor aldım. Günlüğümde o günlerde yazdıklarıma baktığımda, Bağdat'a ilerleyeceğimiz sonucuna vardığımı görüyorum. Aşağıdaki mektupta da bu görülüyor. 8 Ağustos 1915, Simla tarihli bu mektubu o sıralarda Londra'daki Savaş Bakanlığı'nda yüksek bir makamda görevli olan bir dostuma yazmıştım:[51]

> Adresi görünce şaşırmışsındır. 9 Haziran günüydü galiba, Amare'de ateş nöbeti geçirdim. İyileşmem için Bombay'a götürüldüm, oradan da dağ bayır derken Simla'ya getirildim. Dün doktor heyetinden geçtim. 15 Ağustos'ta Irak'taki komutayı tekrar devralmak üzere Karaçi'den gemiyle hareket edeceğim. Çok hastaydım, ama çabuk iyileştim, doktorların dediğine göre, bünyem sağlam olduğu için böyle çabuk iyileşmişim.
>
> Amare'deki karargâhıma döner dönmez Amare'den Kûtülamare'ye ilerlemem gerekecek galiba. Irak'ta nerede duracağımız sorusu ise muallakta. Geçen ay genel valiyle beraberdim, ama Irak'taki politikamız konusunda ağzından

51 General Sir James Wolfe Murray. (G.T.)

laf alamadım. Şu anda Amare, Nâsıriye ve Basra'yı kapsayan eski Basra bölgesi elimizde.

Bağdat'ın alınmasını kesinleştirecek kadar askerimizin olmadığı kesin. Duyduğuma göre orası tahkim edilmiş ve toplarla mevziler oluşturulmuş. Doğu'da hiçbir yenilgi riskine giremeyiz. Bağdat'tan geri çekildiğimizi ve arkamızdan ülkedeki bütün Arapların ayaklandığını düşün; ardından İranlıların, hatta Afganlıların ayaklanması işten bile değil, zira Emir ülkesini savaşın dışında tutmak için çok çaba sarf ediyor. Fransa yenilgileri ve geri çekilmeleri kaldırır, Mons'tan Marne'a kadar bunun örneklerini görebilirsin; ama Doğu'da yenildikten, geri çekildikten sonra prestijini koruyamazsın.

Irak'taki iki tümenimizden benimki, yani 6. Tümen eksiksiz; 12. Tümen'in (Gorringe) topları veya süvari birlikleri yok; Gorringe bir yere gideceği zaman Nixon toplarımla süvari bölüklerimi alıp ona veriyor.

Aldığımız yerleri elimizde tutmamız ve daha fazla ilerlememiz gerektiğini düşünüyorum; yani Çanakkale'de olduğu gibi, durdurulduğumuz yere kadar gidelim, fazlasına bakmayalım. Çanakkale, Mısır, Irak, Doğu Afrika, tali muharebe meydanlarında gerçekleştirdiğimiz bütün bu taarruz harekâtları korkunç strateji hatalarından başka bir şey değildi! Bu seferlerin en temel savaş ilkeleri, özellikle de kuvvetlerin tasarrufu ilkesinin ihlal edilerek gerçekleştirilmesine nasıl izin verildi bilmiyorum, bilemiyorum. Tarihte bu tür ihlallerin ceremesi hep çekilmiştir. Milletlerin ve bütün bu tali muharebe meydanlarının kaderinin tayin edileceği yer olan Fransa'da herkes yekvücut olmalı. Çanakkale'de olanlar karşısında hayretten donakaldım.

1812'deki durumu Rusların geri çekilmeleriyle mukayese edebiliriz pekâlâ. Almanların Narew, Bug, Ukra ve Vistula'nın kesiştiği yerde tertip ettikleri Napolyon'un 1807'de Varşova'dakine benzer merkez mevzii, Alman asgari (veya tali) kuvvetinin kendinden iki kat büyüklüğündeki bir kuvveti durdurmasına imkân tanıyor. Almanlar o bölgedeki bütün köprüleri, demiryollarını tahrip ederek batıya doğru büyük bir

Rus kuvvetinin ilerlemesi ihtimalini uzun bir süre geçersiz kılacaktır. Bu aynı zamanda bir milyondan fazla askerin (Rus cephesindeki Alman asıl kuvvetinin) Fransa ve İngiltere'nin yakasına yapışmak üzere Batı Muharebe Meydanı'na gideceği anlamına da gelir; Fransız kuvvetlerinin güneydoğu yanını kuşatacaklarına eminim, zira kuvvetin o kısmı müttefiklerin asıl üslerine (yani Loire'ya) doğru giden geri çekilme hattına en yakın kısmı.

Durumun çok kritik olduğunu düşünüyorum, çok ciddi; işin en rahatlatıcı yanıysa soluklanacak zamanın, fırtınaya hazırlık yapacak zamanın olması...

Korkarım ki, burada bizi ayazda bıraktılar. Çanakkale'de sizin çarpıştığınız düşmanla çarpışıyoruz burada, müthiş bir sıcaklık ve ardından giderek kabaran hasta listesi de cabası (haziranın sonunda Amare'den ayrılmadan önce hastanede 2400 hasta vardı). Buna rağmen Irak harekâtlarına pek önem gösterilmiyor. Fransa'da yaşanan zorluklar bunun yanında hiç kalır.

Burada epey övgü aldım ve takip alanında rekor kırdım! Düşmanın toplarını tamamen boğan, böylece düşman piyadelerinin kafalarını kaldırmalarına bile fırsat tanımayan toplar ve ağır top düzenleri (4 inçlik, 5 inçlik ve 4.7 inçlik toplar) sayesinde muharebede çok az zayiat verdim...

Simla'daki yetkililerle (Dışişleri Bakanlığı yetkilileriyle de görüşmüştüm) yaptığım konuşmalara dayanarak, bu mektubu yazdığım sıralarda Kûtülamare'nin işgali meselesinin henüz muallakta olduğunu söyleyebilirim; ama General Nixon'ın ve Hindistan hükümeti yetkililerinin kesin ifadelerinden bu harekât için İngiltere'den onay geleceğine şüphe olmadığı anlaşılıyordu. Dışişleri Bakanlığı'nın çok önemli yetkililerinden biri bana Bağdat'a ilerlemek gibi bir fikrin henüz söz konusu olmadığını söyledi. Tam olarak söylediği şey şuydu: Dışişleri Bakanlığı, elimizde bu amacı gerçekleştirmeye yetecek kuvvetler oluşturulmadığı sürece

böyle bir harekâta kesinlikle karşı çıkacaktır. Ardından da şunları söylemişti: "Asıl muharebe meydanında işler yolunda giderse, Bağdat konusunda istediğimizi yapabilecek hale geliriz." Ne yazık ki Hindistan hükümeti bu görüşte değildi.

10 Ağustos'ta Başkomutan Sir Beauchamp Duff'ın evine öğle yemeğine gittim. Yemekten sonra çalışma odasında uzun uzun konuştuk.

Sir Duff, ben Amare'ye döner dönmez Kûtülamare'ye ilerlemem gerektiği konusunda karar verildiğini söyledi (yani kuzeye doğru 190 km daha ilerleyecektim). Sir John Nixon bu adımın atılmasının gerekliliği konusunda güçlü sebepler ileri sürmüştü, ama İngiltere'den henüz bir onay gelmemişti.

Başkomutana, Kûtülamare'yi kuşatan bir mevzide tahkimat yapmış olan Nureddin Paşa'yı yenip onu Dicle'ye dökeceğim garantisini verebileceğimi, ama bana mevcut kuvvetimle Bağdat'a ilerleme emri verilmemesi gerektiğini söyledim. Haddim değil, ama stratejik taarruzu yetersiz kuvvetlerle ve arkamda ulaştırma hattında (350 ila 450 km'lik bir hattı bu) tek bir kıta olmadan sürdürmek ciddi tehlikeler yaratır, dedim. Sözlerime tamamen katıldı ve üstüne basa basa şunu söyledi: "Sana yeterli destek sağlanana kadar Kûtülamare'den bir adım bile ileri gitmeyeceksin Townshend."

Bağdat'ı alıp elimde tutmam için eksiksiz bir kolorduya ihtiyacım olacağını söyledim. Başkomutan herkesin kendisinden asker istediğinden şikâyet etti. Elinde verebileceği tek bir adam bile olmadığını, Afganistan ve sınır ülkelerinin her an arkamızda bitebileceğini söyledi. İran da mesele yaratıyormuş, orada da ayaklanma olabilirmiş. Bütün bunların Bağdat'a ilerlemek için daha fazla sebep oluşturduğunu düşündüm, ama bunu ona söylemedim.

Başkomutan "Varşova'dan gelen haberler, siyasi açıdan Hindistan'daki bizler için son derece üzüntü verici" dedi. "Bütün Doğu, savaşı Almanların kazanacağını düşünmeye başladı." Rusların geri çekilmesinin askeri açıdan hiç de ciddi bir önem arz etmediği, asıl siyasi açıdan zarar verdiği yönündeki fikrime katıldı. İranlılarla ilgili olarak da, ayaklandıkları vakit bizim ulaşım ve geri çekilme hattımızda olacaklarını söyledi. "Onlarla Irak'takiler, yani sizler baş etmek durumunda kalacaksınız. Hindistan'dan size ayıracak adamım yok."

Sir Duff, Irak'taki tümenimin açığını gidermek için bin ihtiyat askeri gönderdiğini hatırlattı bana. Aşırı çalışmaktan yorgun düşmüş görünüyordu; hafta sonları Simla'nın ilerisindeki tepelere gitmesini önerdim, hava değişikliğinin ve dinlenmenin kendisine iyi geleceğini söyledim. Böyle bir şey yaparsa işlerinin yığılacağını söyledi. "Sadakatine ve yeteneğine güvenebileceğim, başkomutan yardımcılığı[52] gibi bir görevi üstlenebilecek ve kısa süreli tatile çıktığım zamanlarda işlerimi görecek üst düzey bir general arıyorum" dedi. Ama bu özelliklere haiz birini bulamamıştı.

13 Ağustos'ta Karaçi'ye gitmek üzere Simla'dan ayrıldım. İçinden geçtiğim ova çok sıcak geldi bana. 16 Ağustos'ta Karaçi'de Basra Körfezi'nde çalışan süratli bir posta gemisi olan *Dumra*'ya bindim ve bir muson fırtınasının ortasında yola çıktım.

20 Ağustos'ta Buşir açıklarında demirledik. İngiliz hükümetinin emriyle orası Tuğgeneral Brooking komutasındaki iki Hint piyade taburuyla işgal edilmişti. Buşir'in 32 km kadar doğusunda çarpışma olmuştu. H.M.S. *Juno*'dan İngiliz mavi ceketliler ile Hint Piyade Taburu'ndan bazı askerler karaya çıkmıştı. Donanmada 9 ölü, 17 yaralı (ölenler arasında *Juno*'nun komuta-

52 Yani kendisine icap ettiğinde vekâlet edecek bir muavin demek istiyor. (Ask. Tar. Enc.)

nı da vardı), Hintli askerlerde ise 50 ölü ve yaralı vardı. Arapların bitişikteki geçitlerden ve hurma ağaçları arasından geri çekildikleri söyleniyordu.

Aynı günün akşamı Buşir'den hareket ettik ve 21 Ağustos'ta Basra'ya vardık. Oraya varır varmaz Sir John Nixon'la onun evine gittim, Amare'den Kûtülamare'ye, Nureddin Paşa'nın[53] kuvvetine karşı gerçekleştireceğim ileri hareket konusunu uzun uzun konuştuk.

Ordu Kurmay Başkanı Tümgeneral Kemball'ın verdiği istihbarat notlarını okudum. Notlarda Nureddin Paşa'nın Es-Sinn'de Dicle'nin iki yakasında mevzilenmiş kuvvetinin nehrin sağ yakasındaki sağ yanını çok güçlendirdiği belirtiliyordu. Kemball, Nureddin Paşa'nın sol yanını kuşatan, bizim bilmediğimiz bazı doğal engeller olabileceğini söyledi. Sir John Nixon, Amare'ye gitmeden önce yanında üç dört gün daha kalmamı ve birlikte durum değerlendirmesi yapmamızı istedi. Kûtülamare'ye yapılacak ileri hareketi onaylamada neden bu kadar gecikildiğini anlamadığını belirttikten sonra ileri hareket için tümenimin eksiklerini tamamlamamı söyledi. Ondan ayrıca ulaştırma hattı için asker almaya kararlıydım. Ulaştırma hattıyla ilgili görevleri o sıralarda 12. Tümen yürütmekteydi.

Gorringe, Türklerin bir hafta süren güçlü mukavemetinin ardından 24 Temmuz'da Nâsıriye'yi almıştı. Türk kuvvetinin büyük bir kısmı kuzeye, Şattü'l-Hayy civarına geri çekilmişti. Bu kuvvetin Kûtülamare'de Nureddin Paşa'nın kuvvetine katıldığı söyleniyordu. İstanbul'dan Bağdat'a kendini geliştirmiş, ünlü bir komutan sıfatıyla gelen Nureddin Paşa, Dicle'nin iki yakasında, Es-Sinn'de ve Kûtülamare'nin 12 km kadar aşağısında (yani doğusunda) tahkimat yaparak mev-

53 Nureddin Bey mezkûr tarihte henüz miralay [albay] idi. (Ask. Tar. Enc.)

zilenmiş ve bu mevzide elindeki bütün kıtaları birleştirmişti. Es-Sinn'deki istihbarat ajanlarından Türklerin nehre engeller koydukları yolunda çok sık haber geliyordu.

Nureddin Paşa'nın elinde üç tümen vardı:

Kût'taki 35. Tümen: Bu tümen Nâsıriye'den geri çekilmişti ve asker sayısı muhtemelen 3000'den fazla değildi.

37. Tümen (Bağdat'tan gelen İhtiyat tümeni): 4000-5000 askeri vardı.[54]

38. Tümen (Arap kıtaları), sayısı 3500'e düşmüştü.

İstihbarat bölümümüzün bildirdiğine göre yakın bir tarihte muhtemel takviyeler şu şekildeydi:

(a) Van ve Erzurum'dan 500 kişilik 12 tabur (bir kolordu). Bu taburların 9 Ağustos'ta Musul'da görüldüğü ve ayın 11'inde Bağdat'a hareket edecekleri bildirilmişti.

Bu kuvvetin oradan "killik"lerle, yani sallarla ayrılmayı tasarladığı bildirilmişti. Yerel kaynaklardan alınan bilgilere göre, günde 200 adam, sevkıyat için çok cömert bir sayıydı. Killik yapmak zaman alan bir işti, önce tepelerden kütük getirilmesi ve kütüklerin kabuğunun soyulması gerekiyordu. Yılın o dönemlerinde Musul'dan Bağdat'a yapılacak bir yolculuğun en az iki hafta süreceği tahmin ediliyordu.

Yürümek daha süratli olacaktı muhtemelen; o durumda nehrin sol yakasındaki yolu (yaklaşık 400 km) seçmeleri kuvvetle muhtemeldi, çünkü sağ yakadaki yoldan daha uzun olsa da bu yol ikmal malzemelerinin nakli için daha uygundu.

(b) Türklerin Hanikin'de, kuvvetlerinin bu yanının emniyetini sağlamak üzere oluşturulmuş, her biri 500

54 37. Fırka daha seferberlik ibtidalarında [başlarında] Kafkas cephesine sevk olunmuş ve bu tarihte bir tabur halini almıştı. (Ask. Tar. Enc.)

kişilik beş taburu[55] vardı. Bir muhbir Kût'taki Türk komutanın bu taburları beklediğini bildirmişti. Gerek taburların mevcudu gerekse bu taburların hareketi konusundaki bu bilgiler teyit edilmemişti; tek bildiğimiz Hanikin'de bir kuvvet olduğuydu.

(c) Bağdatlılar ile aşiretlerden askere alınanlar olmuştu. Son gelen bilgilere göre, bunlar "askerlik hizmeti yapmaya gönüllü değiller"di. Ama öyle veya böyle hizmet edecekler, diye düşündüm.

Türkler Selmanıpâk'ta bir mevzii tahkim etmekle meşguldüler aynı zamanda. Bu hazırlığı Nureddin Paşa'nın Es-Sinn'de yenilip geri çekilmek zorunda kalması durumunda Bağdat'ı savunmak için yapıyorlardı belli ki. Türklerin Dicle'nin sol yakasında, Bağdat'tan Kût'a giden ana yolun kenarında, topların geçiş güzergâhına bakan sel çukurlarına rampa ve köprü yaptıkları da bildirilmişti.

Kût'ta üç buharlı gemi olduğu, iki buharlının da Bağdat'la Kût arasında gidip geldiği bildirilmişti.

Nureddin Paşa'nın Kût ile Es-Sinn'in aşağısında, Şeyh Saad'da karma bir koruma müfrezesi vardı.

23 Ağustos'ta karargâh komutanı Tümgeneral Kemball bana genel talimatı ulaştırdı:

Genel Karargâh,
Hint Sefer Kuvveti "D"
Basra
23 Ağustos 1915

1- Göreviniz, alınan ve size de iletilen istihbarat bilgilerinden anlaşıldığı üzere, ilerleme hareketinizi geri püskürtmek ve Basra vilayeti üzerinde denetimimizi pekiştirecek

55 Bu tarihte Hanikin'de bir hudut taburundan başka bir şey yoktu. (Ask. Tar. Enc.)

Kûtülamare'nin işgaline engel olmak amacıyla hazırlık yapan düşmanı yok edip dağıtmaktır.

2- Bu görevi ifa etmeniz için emrinize verilecek kıtalar aşağıdaki gibidir:

6. Tümen;
7. Lancers;

Tümen kıtaları
- 12. Tümen'den gelecek bir Maxim bataryası hazır olduktan sonra [56]x;

10. Tugay (Kraliyet Sahra Topçu Birliği)

Tümen kıtaları
- 1/5 Hants Obüs Bataryası;
- 86. Ağır Topçu Bataryası, Kraliyet Garnizon Topçu Birliği, 5 inç
- 104. Ağır Topçu Bataryası, Kraliyet Garnizon Topçu Birliği, 4 inç [bir kısmı (çıkarma şatı üzerinde) eksik]
- Sabit top mevziinde kullanılmak üzere iki adet 15 pound'luk top
- 48. İstihkâm Bölüğü;x
- 17. ve 22. Lağımcı ve Mayıncı bölükleri;x
- 6. Tümen cephane kolu;x
- Dört adet 4.7 inçlik top (çıkarma şatı üzerinde)

Kraliyet Donanması'na ait *Comet, Shaitan, Sumana* işkampavyaları.

Önce iki uçak, daha sonra belki iki tane daha gönderilecek.

İki telsiz, bunlardan biri *Blosse Lynch* buharlısına daimi olarak monte edilecektir.

Kût işgal edildikten sonra oraya Amare'den bir yük vagonu takımı gönderilecek.

---

56 x işaretli olanlar 6. Tümen'e ait olup, geçici olarak Karun'da bulunan 12. Tümen'e katılmışlardı. (G.T.)

3- Nehrin iki yakasındaki aşiretlerle kurulacak ilişkiler konusunda Siyasi Subay Yardımcısı Yüzbaşı Leachman size yardımcı olacak. Yüzbaşı Leachman aşiretlerin davranışları ve onlarla en iyi nasıl ilişki kuracağınız konusunda size bilgi verecek. İlerleyişiniz sırasında kurulacak olan daimi telgraf hattının uzatma çalışmalarının sürmesi ve emniyetinin sağlanması gerekecektir.

4- Amare ile Kût arasındaki ulaştırma hattınızda bulunan ikmal maddeleri, depolar vs için kurulan tahkimatlı askeri mevkilerin sayısı ve konumu hakkında rapor verilmesi gerekmektedir.

İlk aşamada bu mevkileri sizin askerleriniz koruyacaktır.

Alî el Garbî ve Şeyh Saad'daki savunulması gereken mevkilerin planıyla ilgili talimatlar verilmiştir.[57] Amare'ye geri gönderilmek durumunda kalınmaması için bu mevkilerin ihtiyaç duyduğu her malzemenin kuvvetinizin beraberinde hazır bulunmasını temin edecek tedbirlerin alınması gerekmektedir.

5- Şeyh Saad'da 2 tugayın (bir tabur eksikli) birleştirilmesi için halihazırda bir plan yapıldı. Planın ayrıntıları 23 Ağustos'taki konferansta tartışıldı.[58] Konferansta teklif edildiği üzere, bu plan üzerinde değişiklikler yapıldıktan sonra yürürlüğe girecektir.

Kût istikametindeki ilerleyişinizin ileri safhalarıyla ilgili ayrıntılı plan sizin tarafınızdan yapılacak ve şu unsurları içerecektir:

(a) Es-Sinn mevziine yapılacak taarruz ve Kûtülamare'nin işgali konusunda alınması tasarlanan tedbirler.

(b) Hava keşfi için uçuş komutanına, uçakların emniyetine ve muhabere amacına en uygun asgari menzile dikkat edilerek verilecek talimatlar.

---

57 Ben Simla'dayken verilmişti. (G.T.)

58 Şeyh Saad'da iki tugayın birleştirilmesiyle ilgili bu plan ben yokken hazırlanmıştı. Düşmanın vuruş mesafesinde olduğu için böyle bir yığınak yapılmasına karşıydım. Ama bir şey söylemedim, Amare'ye ulaştığımda plana uymamaya kararlıydım. (G.T.)

Mesela, Şeyh Saad'da mevzinizi sağlamlaştırana ve orada hava indirme üssü kurana kadar Kût'a yönelik hiçbir hava keşfine teşebbüs edilmemelidir.

6- Kûtülamare işgali tamamlanır tamamlanmaz şeyhlerle temas kurmanız ve bir sivil yönetimin başlamasına zemin hazırlamak üzere askeri bir vali görevlendirmeniz gerekmektedir.

7- Kraliyet İstihkâm sınıfından Teğmen Slater komutasındaki bir "enkaz ekibi" Es-Sinn'de olduğu bildirilen engelleri kaldırmak (ve gerekli başka şeyleri yapmak) üzere dalgıç ve patlayıcılarıyla birlikte kuvvetinize gönderilecektir.

E. Kemball,
Tümgeneral, Kurmay

Böylece, Kurna'dan Amare'ye gerçekleştirdiğim ilerleme harekâtında olduğu gibi bana gene bağımsız bir komuta verilmişti; harekât planını da kendim yapacaktım.

Harekât emirlerimin kolayca ve süratle yerine getirilmesini sağlamak için kuvvetimi aşağıdaki gibi gruplara ayırmaya karar verdim:

"1. Grup" Tuğgeneral Delamain
16. Piyade Tugayı
22. Kazmacı ve Mayıncı Bölüğü'nün yarısı
1 İngiliz seyyar hastane takımı
2 Hint seyyar hastane takımı
34. Muhabere Bölüğü'nden bir takım
Yeşil Flama

"2. Grup" Tuğgeneral Hoghton
17. Piyade Tugayı
17. Kazmacı ve Mayıncı Bölüğü'nün yarısı
1 İngiliz seyyar hastane takımı
2 Hint seyyar hastane takımı

34. Muhabere Bölüğü'nden bir takım
Kırmızı Flama

"3. Grup" Tümgeneral Fry
18. Piyade Tugayı
22. Kazmacı ve Mayıncı Bölüğü'nün yarısı
1 İngiliz seyyar hastane takımı
2 Hint seyyar hastane takımı
34. Muhabere Bölüğü'nden bir takım
Sarı Flama

"4. Grup" Tuğgeneral Smith
Tümen Topçu Birliği
17. Kazmacı ve Mayıncı Bölüğü'nün yarısı
34. Muharebe Bölüğü
Köprücü Kolu
48. Kıta Taburu
Mavi Flama

"5. Grup" Kıdemli Kraliyet Topçu Subayı
Tümen Cephane Kolu
Seyyar hastane ve hastane gemisi
İstihkâm depoları ve tamir botu
Mavi-Beyaz Flama

Tümen İkmal Kolu
(Nehir nakliyatında daima yüklü olacak)
Beyaz Noktalı Mavi Flama

Kuvvetleri nehir üzerinden nakledecek gemiler hareket etmeye hazır hale gelince taşıdıkları grupların yukarıda bahsedilen flamalarını çekeceklerdi.

Filotillaya Kraliyet Donanması'ndan en kıdemli deniz subayı Mackenzie komuta edecekti.

25 Ağustos'ta *Julnar*'la Basra'dan ayrılıp Amare'ye gidecektim. Gemiye binmeden önce Sir John Nixon'la

görüştüm. Ona Amare'den harekât planımı göndereceğimi, Şeyh Saad'a ilerlemeye hazır olduğumda da tel çekeceğimi söyledim.

Sir John Nixon'a, tıpkı Kurna'da olduğu gibi bu muharebede de Türkleri bozguna uğratıp kaçmalarını sağlayabilirsem, onları Bağdat'a kadar takip edebilirim, dedim. Yani, Türklerin kaçması ve herhangi bir mukavemet göstermemesi halinde Bağdat'a girme sorumluluğunu üzerime almaya gönüllü olduğumu belirttim. Anladığım kadarıyla hükümet, Bağdat'a girdikten sonra üstün kuvvetlerle karşılaşıp (Bağdat'ı almak üzere Anadolu'dan takviye gönderilmesi halinde) geri çekilmek durumunda kalmamızı istemiyordu. Aldığım resmi talimatlar açık ve netti: Nureddin'in kuvvetini imha edip dağıtmak ve Kûtülamare'yi işgal etmek. Ama bir kuvveti imha etmek için o kuvveti takip etmek gerekiyordu ve Bağdat'ta hiçbir kuvvetin kalmadığını öğrenirsem oraya gambot filotillasıyla birlikte ilerleyebilirdim; kuvvetimin büyük bir kısmını Selmanıpâk mevziinde bırakıp yanıma bir tabur alarak Bağdat'a gider ve esir olarak tutulan Avrupalı kadınları oradan uzaklaştırırdım.[59]

Sir John Nixon, Bağdat'a girmeye niyetlenirsem kendisine bir tel çekmemi istedi; böylece oraya birlikte girmek için tam zamanında yanımda olabilecekti.

Siyasi subay Sir Percy Cox, Bağdat'a girebilirsem, bunun siyasi açıdan İstanbul'a girmek kadar önemli ve dikkat çekici bir etkisi olacağını söyledi bana. Bağdat'a girdiğim haberi bütün Asya'ya yayılacaktı.[60]

Julnar öğleden sonra saat 2'de, 6. Tümen'deki İngiliz taburlarımdan eksik olanlarının (Norfolk, Dorset

59 Bağdat'ta ecnebi aileleri esir değil, bilakis serbest ve ancak hafif surette taht-ı tarassutta [gözetim altında] idi. (Ask. Tar. Enc.)

60 Bu paragrafı 25 Ağustos 1915 tarihli günlük notumdan olduğu gibi buraya aktardım. (G.T.)

ve Oxford taburları) yerini doldurmak üzere gönderilen 1000 İngiliz ihtiyat askeriyle birlikte yola çıktı. 28 Ağustos sabahı saat 7.30'da Amare sahiline indim, karargâh binasına yerleştim ve ilerleme harekâtı planımı inceledim. Kuvvetime tahsis edilmiş bütün topların bir gün içinde geleceğini öğrendim.

Benim yokluğumda bir "konferans"ta kararlaştırılan ve tümenin iki tugayının düşmanın vuruş mesafesindeki Şeyh Saad'da birleştirilmesini içeren planı uygulamayı asla düşünmüyordum. Derhal genel karargâha, vakit kazanmak için bütün tümenimi düşmanın vuruş mesafesinin dışında olan Alî el Garbî'de birleştireceğimi, ondan sonra –"size gönderdiğim harekât planımın kısaltılmış halinde de göreceğiniz üzere" diye eklemiştim– kuvvetimi birleştirip rahat yürüyüşle Şeyh Saad'a ilerleyeceğimi bildiren bir telgraf çektim.

Mecidiye'nin komutanı Yüzbaşı Cowley,[61] hiçbir *P* sınıfı buharlının nehrin mevcut durumunda Alî el Garbî'nin 25 km ötesine gidemeyeceğini söyledi. Cowley, Basra ile Bağdat arasında çalışan, Lynch şirketi yapımı buharlı gemilerden biri olan *Mecidiye*'ye yıllardır kumanda ediyordu; bu yüzden söylediklerini bir telgrafla genel karargâha bildirdim ve elimizdeki bütün gemi ve şatların bir listesini istedim. Amare'deki hastanede 6. Tümen'den 500 muharip askerin yattığını, Amare'de elimizde İngiliz askerleri için 105, Hintli askerler için 129 gün yetecek kadar erzak ve atlarla katırlar için 127 gün yetecek kadar hububat olduğunu öğrendim. Simla'ya gitmek üzere Amare'den ayrılırken hükümetin göndereceği erzaka bağımlı kalmayalım diye Annesley'ye mahalli satın alma emri vermiştim; elimizdeki yerel kaynaklardan temin ettiğimiz ikmal

61 Daha sonra, bana erzak ulaştırmak üzere Kût yolunda karşılaştığı ablukayı yarmaya çalışırken girdiği çatışma sırasında *Julnar*'ın güvertesinde ölmüştü. (G.T.)

malzemesinin miktarları şu şekildeydi: 30.000 maund [batman][62] küspe; 40.000 maund arpa; 9000 maund ot; 3000 maund pirinç; 927 maund soğan; 1156 maund yakıt. Elimde yaklaşık altı aylık hayvan yemi vardı, bir o kadar da arpa.[63]

28 Ağustos günü öğleden sonra harekât planımı yaptım (II. Kısım Ek'te bu planla ilgili fikirlerim de yer alıyor). Harekât planımı, Alman taarruz sistemi denilen, ama aslında Napolyon'un taarruzlarda (stratejik amaçlı olsun daha yüksek taktik amaçlı olsun) en çok kullandığı manevranın tam bir kopyası sayılabilecek bir sistem üzerinde şekillendirdim. Bu sistem yüz yıl önce ne kadar değerli idiyse bugün de aynı derecede değerlidir, zira büyük, temel strateji ilkeleri asla değişmez. Kitabın Giriş bölümünde de belirttiğim gibi, bu sistemi Moltke Napolyon'dan almıştı: "Düşmanın cephesini kuvvetinin bir kısmıyla baskı altında tutarken asıl kuvvetiyle düşmanın kanadına taarruz etmek bir başkomutanın sahip olması gereken meziyetler arasındadır" sözüyle tanınan Moltke, Napolyon'un en iyi öğrencisiydi. Alman genelkurmay heyeti de yüz yıl kadar önce Napolyon'un benimsediği bu doktrini benimsemişti. Moltke 1866'da Avusturyalılar, 1870'te Fransızlar karşısında bu doktrin sayesinde muhteşem bir başarı sağlamış, Alman genelkurmay heyeti (ve 1870 tecrübesini yaşamış olan Fransız genelkurmay heyeti) bu doktrini kullanmaya devam etmişti. Bu doktrin, temel asıl kuvvet ilkesinin (düşmanın en zayıf noktasına mümkün olan en fazla kuvvetle taarruz etme) vücuda getirilmiş halidir. Kullanılacak strateji ve yüksek taktiklerin işe yaraması isteniyorsa, bütün bunlarda bu ilkenin uygulanması şarttır.

62 Bir maund 39,91 kg'dir. 30.000 maund yaklaşık 1197 tondur. (G.T.)

63 Kût'un savunmasıyla ilgili bölümde, verdiğim bu emrin ne kadar akıllıca olduğu görülecektir. Bütünüyle bu erzakla dayandım. (G.T.)

Napolyon'un seferleri dikkatle incelendiğinde, onun sisteminin asıl kuvvetinizle (stratejik ifadeyle harekât alanındaki, taktik ifadeyle muharebe meydanındaki kuvvetinizle) düşmanın en zayıf noktasına, zorunlu olarak ya iki yanından biri ya da merkezine taarruz etmeyi içerdiğini görürsünüz. Napolyon kazandığı zaferlerde, asıl kuvvetiyle düşmanın yanına (yani, düşmanın tabii geri çekilme hattına, dolayısıyla da ulaştırma hattına en yakın yanına) ve gerisine uyguladığı yirmi yedi çevirme hareketi örneği sunar bize. Napolyon'un çevirme hareketi örnekleri arasında düşmanın en zayıf noktasının merkezi olduğu sadece iki örnek vardır.

19. yüzyıl ile 20. yüzyılın başlarındaki bütün büyük tayin edici muharebeler, çok sayılı kuvvetler için yapılması kolay ve bu tür kuvvetler için uygun olan çevirme, yani kuşatma harekâtıyla kazanılmıştır. Koeniggrätz, Gravelotte, Sedan ve Mukden buna örnektir. Yarma taarruzunun başarılı olduğunu ancak hareket halindeki ordular arasındaki savaşlarda, yani iki düşman ordunun göğüs göğüse çarpıştığı büyük meydan muharebelerinde (birbirine yakın paralel kollar halinde bir arada yürüyen bir ordu Almanların sisteminde geniş bir cepheye yayılmış halde yürüyen düşman ordusuyla karşılaştığında) görebiliriz.

Napolyon, Büyük Friedrich ve Moltke'nin çıktığı seferler dikkatle incelendiğinde, uyguladıkları strateji ve taktiklerde üçünün de düşmanın en zayıf noktasına karşı asıl kuvveti kullandığı açıkça görülür.

Günümüzde düşmanın merkezine karşı taarruz gerçekleştirmenin taktik açıdan başarı şansı çok düşüktür, hatta hiç yoktur; çok güçlü bir top kuvvetine sahipseniz, o başka tabii, zira düşman savunmasını güçlendireceği için merkezinin yarılması gittikçe güçleşir ve taarruzun başarı şansı azalır, hatta taarruz yapan kuvvetin kuşatılıp imha edilmesi bile söz konusudur. Kuşatma,

yani çevirme hareketi günümüzde çok daha zorunlu bir harekettir.

Seferî Hizmet Talimnamemiz[64] bunun doğruluğunu tasdik eder:

> Duruma göre yayılmadan önce veya sonra hedefin belirlenip asıl kuvvetle düşmanın yanlarından birinin üzerine taarruz etmek genellikle yapılacak en doğru harekettir. Savaş planında düşmanın bir veya her iki kanadı hedef olarak seçildiğinde ateş tesiri genellikle daha da artar.

Son yıllarda kıdemli subayların düşmanın her iki kanadının kuşatılmasından yana olduğunu çok sık işitir oldum. Böyle bir şey ancak düşmana göre sayıca çok üstün olduğunuzda, mesela Ulm'de Napolyon'un Mack'e veya Sedan'da Moltke'nin MacMahon'a karşı sahip olduğu gibi bir üstünlüğe sahip olduğunuzda kabul edilebilir. Aksi takdirde, düşmanı her iki yanından kuşatmak zayıflatıcı bir harekettir ve kuvvetlerin tasarrufu ilkesinin ihlali anlamına gelir. Napolyon'un savaşlarında, düşmanın her iki yanının kuşatılmasıyla ilgili sadece tek bir örnek vardır: Ulm. Çok iyi hatırlıyorum, 1913'te İngiltere'deyken bir konferansta yaptığım konuşmadan sonra önde gelen generallerimizden biri bana "Ama Wellington, Vittoria'da Fransız kuvvetinin her iki yanını da kuşatmıştı" demişti. Ona "Kral Joseph gibi yeteneksiz bir komutana karşı istediğinizi yapabilirsiniz. Wellington aynı şeyi Napolyon'a, Masséna'ya veya Marmont'a yapamazdı" demiştim. Ama aslında Wellington, Vittoria muharebesinde tam bir cephe taarruzu gerçekleştirmişti; yaptığı şey kuşatma veya çevirme hareketi değildi.

---

64 Seferî Hizmet Talimnamesi, Bölüm I, Harekâtlar, 1909, tekrar baskı 1914, kısım 102. (G.T.)

Çevirme manevrasının büyük risk taşıdığı söylenir, temkinli Moltke de bu yüzden Napolyon'un gözde çevirme taarruzundan ziyade daha sağlam olan düşmanın yanını kuşatma, yani kapatma hareketini tercih etmiştir zaten. Çevirme manevrasından büyük sonuçlar elde edilebilirken, bu hareketten vasat sonuçlar elde edilebilir ancak. Napolyon çevirme manevrasının riskli oluşu konusundaki tartışmalara cevaben "kaybetmekten korkuyorsan kumara oturmayacaksın" der.

Çevirme taarruzu ile kuvvetin diğer kısmı arasındaki boşluk çok tehlikeli biçimde fazlaysa, böyle durumlarda Napolyon'un yaptığı gibi, o boşluğa bir ara kuvvet yerleştirilebilir. Mesela, Jena'da çevirme manevrasını gerçekleştirmiş olan Bernadotte'nin kolorduları Napolyon ile Davoust'un kolorduları arasına yerleştirilmişti. Davoust, Napolyon'un kuvvetinden 22 km uzaktaydı.

Bağımsız hareket eden küçük bir kuvvette, mesela tümende veya kolorduda, bu boşluğa prensipte sahra topu menziliyle (yaklaşık 5000 metre) hâkim olunur. Ordularda ise bu boşluğa ağır top menzili hâkimdir. Birinin cepheden tespit taarruzu gerçekleştirecek asgari kuvvetten, diğer ikisinin çevirme manevrasında asıl kuvvet rolünü üstlendiği bir grup orduda bu boşluk, düşmanınızın talim durumuna, disiplinine ve prestijine bağlı olarak bir veya iki kısa yürüyüş mesafesiyle kontrol altında tutulur. Napolyon'un seferleri incelendiğinde, çok önemli bir bilgiyle karşılaşırsınız, çevirme manevrası gereken durumlarda onun asıl manevra ve niyetlerine uygun olarak önlemler ve hareketler geliştirdiğini görürsünüz.[65]

Almanlar Napolyon'un izinden gitmiştir sadece; ama Fransız generallerin büyük bir çoğunluğu son yıllarda düşmanın merkezini hedefleyen asıl kuvvetler ilkesini, yarma taarruzu ismiyle anılan taarruz biçimini benimsemiştir. Tuhaftır, çoğu bu taarruza inanıyordu,

65 Bkz. Napolyon'un Bautzen, Wagram ve Austerlitz muharebeleri. (G.T.)

hatta 1905'te Paris'te askeri ataşelik görevim sırasında Fransız Harp Okulu'nda (Ecole de Guerre) genelde bu manevranın Napolyon'un en gözde manevrası olduğuna inanıldığını öğrenmiştim! Bu olacak şey değil elbette. Napolyon merkeze yönelik sadece iki manevra örneği vermiştir: Austerlitz ve Ratisbon. Diğer bütün büyük zaferlerini, düşmanın yanı ile gerisini çevirme hareketiyle kuşatarak kazanmıştı.[66]

Fransız generaller düşmanın merkezine doğru taarruzda bulunma fikrini savunmakla kalmadılar. Manevraları genellikle önceden belirlenmiyordu. Düşmanın en zayıf noktasını tespit etmek için muharebe başlayana kadar bekliyorlardı ve o noktayı düşmanın merkezinde tespit etmek gibi genel bir eğilimleri vardı. Bu yöntem çok fazla kararsızlığa ve tereddüte neden olur (ayrıca, günümüzün aşırı büyük muharebe meydanları hazırlıksız yapılan hiçbir manevrayı kabul etmez). Manevranız önceden belirlendiyse, ne yapacağınızı iyi bilirsiniz, düşman sizi durdurmak için ne yaparsa yapsın o manevrayı gerçekleştirmek için elinizden geleni yaparsınız. Farklı gruplarınız veya kollarınız hedeflerine şaşmadan ilerler ve düşmanın asıl kuvvetinizle taarruz etmeyi düşündüğünüz kanadına hâkim olmanız gerektiğini bilirsiniz; oraya buraya saldırmanın veya el atmanın size fayda getirmeyeceğini, bunun düşmanın rahat bir mevzie çekilmesine zaman tanımaktan başka bir işe yaramayacağını bilirsiniz.

Askeri okul öğrencilerine manevranın neden önceden kararlaştırıldığını anlatmak için yaptığım bu uzun açıklamadan sonra asıl konumuza dönersek: Düşman

66 Napolyon'un sayı bakımından yaklaşık kendi kuvvetine denk bir düşmana taarruz ederken kuşatma harekâtı düzenlediği muharebelerden biri Borodino'dur. Lützen de buna örnek gösterilebilir, ama o daha ziyade kuvvetlerin göğüs göğüse çarpıştığı bir meydan muharebesiydi. (G.T.)

benim önceden kararlaştırılmış manevramı bozmak için ne yapabilirdi? Ajandama o günlerde, asıl hedefi Es-Sinn'de mevzilenmiş olan Nureddin'in kuvvetini yenip Kûtülamare'yi işgal etmek olan bu harekâtta meydana gelebilecek çeşitli durumlarla ilgili şöyle şeyler karalamışım:

(a) İki zayıf tümene sahip olan Nureddin, ben taarruz edene kadar, her halükârda Musul'dan gelecek bir tümenle takviye edilecektir. Türk askerlerin Musul'dan Bağdat'a geldiğine dair bir sürü rivayet dolaşıyor ortalarda. Takviye edildikten sonra kuvveti benimkine hemen hemen denk olacaktır. Top gücü benden yana olacaktır, ama Nureddin'in mevziinin çok dayanıklı olduğu bildirildi (öyle olduğunu daha sonra da anlayacaktım zaten).

(b) Nureddin yaklaşmamla birlikte geri çekilip Bağdat'ı savunmak üzere Selmanıpâk'ta mevzilenebilir. Ama bu mümkün değil, çünkü sadece Es-Sinn'de savunma mevzii oluşturmak için gece gündüz çalışıyor olması bile böyle bir şeye kalkışmayacağını gösteriyor.

Gerekli nakliyat hizmetinden, taarruzu tek başına zafere taşıyacak olan temel sürat ilkesinin bu vazgeçilmez unsurundan yoksun oluşumuz, bu temel ilkeye uygun hareket etmemizi imkânsızlaştırıyordu. Sürat sayesinde baskın harekâtı da gerçekleştirilebilir. Kara ve su nakliyatıyla ilgili çok fazla adam eksiğimiz olması sebebiyle Dicle'nin yukarı istikametinde yaptığımız her ileri hamlede çok fazla gecikme yaşandı.

İlerlemem karşısında Nureddin geri çekilirse (ve hava araçlarım bana anında haber ulaştırırsa) donanmanın filotillasında bulunan B koluyla (18. Tugay ve bir miktar topla birlikte) ilerlemeyi (bir seferde bir tugaydan fazla kuvveti taşıyacak sayıda gemim yoktu çünkü) ve Nureddin'in kuvvetinin bir kısmını, mesela

gerisini yakalayıp o kısmını imha etmeyi tasarlıyordum. Nureddin'i yakalamayı başaramazsam, Kût'a geri dönecek ve orada mevziimi sağlamlaştıracaktım, çünkü Hindistan'dan gelen emir o noktanın ötesine ilerlememem yönündeydi.

(c) Çok takviye gelebilir ve Nureddin kendini bana doğru ilerleyecek ve benimle bir meydan muharebesi yapacak kadar güçlü hissedebilir. Bu durumda taarruz savunması savaşı yapmam gerekir.

Napolyon'un böyle bir savaş için geliştirdiği sistemde tam taarruz savaşında uygulanan aynı ilkeler (kuvvetlerin tasarrufu ve asıl kuvvet) geçerlidir. Gelgelelim asgari kuvvet burada, düşman kuvvetinin büyük kısmının asıl yaklaşma istikametini savunma (mümkünse manialar arkasında sağlam bir şekilde tahkim edilmiş olarak) amacıyla kullanılır. Asgari kuvvetin mevzii aynı zamanda istihkâmcının bütün hünerlerini kullanarak hazırladığı tahkimatlarla (muvakkat tahkimatlar, müstahkem köyler vs) güçlendirilir. Bu tahkimatlar, ileri mevki biçimindeki savunma mevziinin önünde genellikle bir örtü oluşturur. Asgari kuvvetin savunma gücünü artırmak amacıyla topların büyük bir kısmının da bu kuvvetin emrine verilmesi gerekir.

Süvari birliğinin büyük bir kısmını dış yanına alacağım asıl kuvvetimi bir taarruz savaşındaki gibi kullanacaktım. Taarruz öncesinde asıl kuvvetimi tabii geri çekilme hattıma, yani ulaştırma hattıma en yakın yanımın arkasına gizleyecek, böylece onu düşmanın asıl kuvvetine taarruz etmede, düşmanın o kuvvetini çevirmede veya kanat taarruzu manevrası gerçekleştirmede kullanacaktım; zira düşmanım savaş taktiklerinden biraz bile anlıyorsa, tabii geri çekilme hattıma en yakın noktada bulunan yanımı mutlaka kuşatmaya çalı-

şacaktı. Dicle'de her zaman istirahat halinde bir yancı tutuyordum; bu durumda düşmanın taarruza geçtiğinde hangi yanımı kuşatacağı belliydi, çöldeki yan kuvvetimi kuşatacaktı.

Asgari kuvvetime doğru ilerleyen düşman öncü kol başları kuvvetimle çatışmaya girer girmez kaide gereği asıl kuvvetimi düşmanın yanına sürmem gerekirdi. Bu manevra Alman kuşatma taarruzunun panzehiri olacaktı.

Düşmanın taarruz manevrası gerçekleştiren kanadı tabii geri çekilme hattımızın karşısındaki yanımı kuşatırsa, çok da önemli değildi, çünkü asıl kuvvetimizin kollarının düşmanın yanı istikametindeki ilerleyişi, düşmanın bu yanının bütün hareketlerini anında hareketsiz kılacak ve düşmanda tam bir korku ve tereddüt yaratacak, hatta onun kaçmasını sağlayacaktı. Bu sistem, Aralık 1915'te, Türkler bana yetişip de bir savunma savaşı yapmak zorunda kaldığım Ümmü't-Tubl muharebesinde uyguladığım bu kitapta görülecektir. Atlı askerden oluşan tugayım ve atlı topçularımla, düşmanın yanına karşı taarruz düzenleyip bu taarruzu bütün toplarımla desteklerken, yukarıda sözünü ettiğim tertibatı uyguladım. Düşman durdu, tereddüt etti ve geri çekildi, böylece düşmanın harekâtını kırmayı ve daha düzenli bir geri çekilme gerçekleştirmeyi başardım.[67]

Yeni keşif vasıtaları, yani uçaklar yüzünden baskın günümüzde artık gerçekleştirilmesi çok daha zor bir harekât; ama küçük kuvvetlerle (40.000 ila 50.000 askerle) gerçekleştirilecek gece yürüyüşleri gerekli baskın imkânını sağlar. Çoğu kişinin düşündüğünün aksine,

67 Delabha (Ümmü't-Tubl) her iki tarafın bütün kuvvetleri arasında vukua gelmiş bir muharebesi olup dümdar [artçı] muharebesi olmaktan ziyade bir "tesadüfi muharebe" idi. Burada beyan edildiği veçhile Osmanlı kuvve-i takibiyesi [takip kuvvetleri] ricat etmedi [geri çekilmedi], bilakis taarruzuna devam etti. (Ask. Tar. Enc.)

ordu gruplarıyla savaşırken de pekâlâ baskın düzenleyebilirsiniz. 1914'te Belçika'dan giren Alman ordularının asgari kuvveti Alsace–Lorraine'e tahkimat yapıp yerleşirken, asıl kuvvetiyle Fransa'ya karşı gerçekleştirdiği stratejik çevirme hareketini nasıl kotarmıştı?

Kitabın ilerleyen bölümlerinde Sir John Nixon'ın bütün kuvvetime yeterli kara nakliyatı desteği veremediği görülecektir. Kendi başıma çareler ararken özellikle B kolunun kara nakil vasıtasının olmadığını fark ettim.

Bir sefer kuvvetinin kara nakliyatını kesmenin tehlikelerini ne kadar anlatsanız azdır. Üç piyade tugayımdan biri nehrin kıyısında kısılmış kalmıştı, nakil vasıtası olmadığı için nehirden ve gemilerden 4–5 km'den fazla uzaklaşamıyordu. Bu durum, 1808'de komutam altındaki kuvvetten daha küçük İngiliz sefer kuvvetinin Portekiz halkına ülkelerinden Fransızları çıkarmada yardımcı olmak üzere Portekiz'in Mondego Körfezi'ne çıktığı sıralarda Wellington'ın Lord Castlereagh'a yazdığı protesto mektubunu hatırlattı bana:

> Bu bölüm tarafınızdan ciddi bir ilgi görmeyi hak ediyor. Ordunun mevcudiyeti bu ilgiye bağlıyken, orduyu yönetenler muhasebe dairesi dışında herhangi bir şeyi yönetmekten aciz. Spencer'ın toplarını, taşıyacak bir vasıta olmadığı için arkamda bırakmak zorunda kalacağım. İrlanda Levazım Birliği'nin atları olmasaydı kendi toplarımı da bırakmak zorunda kalacaktım. Avrupa'nın bir bölgesine toplarını çekecek atı olmayan bir kuvvet göndermenizi isteyenlere rıza göstermeyin.

İngiliz kuvvetlerini nakil vasıtası olmadan denizaşırı seferlere göndermek, Yedi Yıl Savaşları'nda ve ondan önce (hatta Yarımada Savaşı'ndan günümüze kadar) neredeyse sıradan bir olaydı. Bunun, İngiliz seferlerinin

çoğunun amfibi harekât olmasından kaynaklandığını düşünüyorum; Batı Hint adalarında bazı adalar alınacaktır veya Güney veya Kuzey Amerika kıyısında bir kasabaya taarruz edilip yakılacaktır. Bu harekâtlarda kara içlerine doğru yürüyüş olmaz, bunlar manevra gerektirmez. Bir filo asker sahile yanaşır; askerler karaya çıkar, çıktıkları anda sahilden sürülürlerdi veya karaya çıkıp kasabaya taarruz eder, limanı ele geçirirlerdi. Taarruz başarısız olursa askerler tekrar süratle gemilere biner, generallerle amiraller birbirlerini müteredditdavranmakla falan suçlar ve bir başka yere (Porto Riko, Havana, Buenos Aires vs) başka bir akın düzenlemek üzere oradan çekip giderlerdi. Bütün askeri tarih boyunca hükümetin harcamalardan sorumlu daireleri genelde, reel ekonominin, varlıkları verimli kullanmak üzerine kurulu olduğunu unutan, pintiliği meziyet zanneden kişiler (belki de başka meziyetleri olmayanlar) tarafından yönetilmiştir. Fransa'da asıl muharebe alanında yapılan bu savaş, zannedersem İngiliz askeri tarihinde nakliyat hizmetinin kesilmediği (yani, paranın cömertçe harcandığı) yegâne savaştır.

Kurna–Amare harekâtından sonra tümen karargâh heyetim değişmişti, daha doğrusu görev dağılımında değişiklik yapılmıştı. Kurmay başkanı Albay Gamble tavsiyem üzerine tuğgeneralliğe terfi etmişti. Ondan boşalan göreve Kraliyet istihkâm sınıfından Albay Evans'ı getirmiştim.[68] 2. kurmay subaylığı görevine, Kurna–Amare harekâtı sırasında 3. kurmay subaylığı görevini yürütmüş olan Hint ordusundan Yüzbaşı Peel'i getirmiştim. Oxford & Bucks hafif piyade taburundan Yüzbaşı Morland 3. kurmay subayı olmuştu. Hint ordusundan Binbaşı Davie görevine aynen devam ediyordu. Hint ordusundan Albay Chitty, Kurna–Ama-

68 Bundan önce tümen istihkâm komutanlığı görevini yürütüyordu. (G.T.)

re harekâtında olduğu gibi bu harekâtta da levazım dairesi başkan yardımcısıydı. Daha önce levazım dairesi başkanı görevinde bulunan ve tifo nedeniyle görevden alınan Oxford & Bucks hafif piyade taburundan Stapleton'ın yerine, karargâh başkanı görevini sürdürdüğü 18. Tugay'dan gelen Hint ordusu subaylarından Binbaşı Gilchrist getirilmişti.

İkmal ve nakliye hizmetinden Albay Annesley, Kurna–Amare harekâtlarındayken yürüttüğü ordu iaşe başkan yardımcısı görevini sürdürüyordu. Hint sıhhiye hizmetinden Albay Hehir sıhhiye hizmetleri başkan yardımcılığı görevini sürdürüyordu. Binbaşı Browne Mason onun yardımcısıydı. Kraliyet topçusu Yüzbaşı Begg, ordu donatım subayımdı. İkmal ve nakliyat kolordusundan Binbaşı Forbes, nakliyat kısmı başkan yardımcısıydı.

Bir kuvvetin yürüyüşünü düzenlemek çok önemli bir karargâh hizmetidir. Bir kuvvetin, kısmen kara yoluyla, kısmen nehir nakil vasıtalarıyla gerçekleştirilecek müşterek ilerleme hareketini düzenlemekse çok daha önemli bir karargâh hizmetiydi. Nehir ve kara nakliyesinin yetersiz olduğunu belirtmiştim. Eldeki imkânlarla bir şeyleri yoktan var etmek gerekiyordu her zamanki gibi. Sağlıksız iklim koşulları sıhhiye tedbirleri ile sıhhiye hizmetlerinin düzeni konusunu son derece önemli kılmaktaydı ve Nureddin gibi meşhur bir generalin komutası altında güçlü bir mevzide tahkimat yapmış bir Türk kuvvetine karşı gerçekleştirilecek taarruzda bayağı bir kan dökületeceği belliydi. Albay Hehir, sıhhiye konusunda en iyi tavsiyeleri alabileceğim en deneyimli kişilerden biriydi. Makul tercihlerde bulunuyordu, muharip kuvveti bir sedye dizisine dönüştürmek gibi hayalleri yoktu, ama seyyar hastane için gerekli tedbirleri almak üzere ikmal ve nakliyat kolordusunun bütün imkânlarından sonuna kadar yararlandı. Ama

imkânsız olanı düşünemezdi. Irak çöllerinin ortasında buzlu şampanya fevkalade bir ilaç olurdu tabii, ama bir çöl harekâtında hasta ve yaralı adamlarımıza Fransa'nın kuzeyinde yapıldığı gibi böyle şeyler vermiş olsaydık seferi harekâtı Basra veya Kurna'nın ötesine taşıyamazdık. Kût'u almak üzere Amare'den ilerlemem için daha fazla asker istediğimde Sir John Nixon'ın bana söylediği gibi: "Ayağını yorganına göre uzatacaksın."

Küçük ordumun iaşesini ayarladıktan, adam ve hayvan başına düşen tayını ve yiyecek çeşidini, hasta ve yaralıları taşıyacak araba sayısını, adam ve top başına düşen ikmal malzemesi ile mühimmat sayısını belirledikten sonra en önemli ayrıntıya geldi sıra: 13.000 muharip askerimin teşkilini sağlamaya ve düşmanı yenmemi, hatta mümkünse imha etmemi sağlayacak harekât planımı yapmaya. Bu yüksek taktik ve stratejik görevi şahsen üstlendim, kurmay heyetim emir ve kararlarımı harekât emri haline getirdi; ama harekâtlarımın başarısı, levazım dairesi başkan yardımcısı ile onun yardımcısının, ikmal malzemeleri başkan yardımcısının ve sıhhiye hizmetleri başkan yardımcısının işlerine taktik ve strateji planlarımı yerine getirirken gösterdikleri hassasiyeti göstermelerine bağlıydı. Kûtülamare'ye, oradan da Bağdat'ın yakınına, Basra ve denizin 580 km kuzeyine kadar ilerlemem bu heyetin neler başardığını tek başına gösteriyor zaten. Bu heyetle ne kadar iftihar ettiğimi başardığı işlere dikkat çekerek gösterebilirim ancak.

Tuğgenerallerim şunlardı:

16. Tugay Komutanı General Delamain, Hindistan Ordusu'ndan

17. Tugay Komutanı General Hoghton[69] – Sahra Topçusu
18. Tugay Komutanı General Fry, Hindistan Ordusu'ndan
6. Topçu Tümeni Komutanı Kraliyet Topçusu General Smith

Tümen-İstihkâm Komutanı, Kurna-Amare harekâtında olduğu gibi yine Kraliyet İstihkâm Birliği'nden Binbaşı Winsloe'ydu.

6. Tümen birlikleri komutanları aşağıdaki gibiydi:

16. TUGAY
2. Dorset Alayı – Binbaşı F.W. Radcliffe
20. Pencap Alayı – Binbaşı R.S. St. John
104. Wellesley's Rifles Alayı – Yarbay C.B.L. Clery
117. Mahratta Alayı – Yarbay H.K. MacGeorge

17. TUGAY
1. Oxford & Bucks Hafif Piyade Alayı – Yarbay E.A.E. Lethbridge
22. Pencap Alayı – Yarbay T.G. Blois-Johnson
103. Mahratta Hafif Piyade Alayı – Yarbay W.H. Brown
119. Piyade Alayı – Yarbay J.R. Darley

18. TUGAY
2. Norfolk Alayı – Binbaşı F.C. Lodge
7. Racput Alayı– Albay H.O. Parr
119. Mahratta Hafif Piyade Alayı – Yarbay G.S. Frazer

---

69 Kurmay başkanlığı görevinden 17. Piyade Tugayı komutanlığı görevine terfi ettirdiğim ve Amare'deki yokluğum sırasında hastalanıp iş yapamaz hale gelen İngiliz ordusundan Albay Gamble'ın görevini devralmıştı. (G.T.)

120. Racputana Piyade Alayı – Yarbay E. Codrington

10. TUGAY – Yarbay E.S. Cleeve
63. Batarya – Binbaşı H.B. Smith
76. Batarya – Yarbay T. Nevison
82. Batarya – Binbaşı H.N. St. J. Maule

7. Hariana Alayı – Binbaşı G.P.O. Carnegy
16. Süvari Alayı – Binbaşı C.D. Mears

Kuvvetlerin tasarrufu ilkesince birliklerimin eksikliklerini gidermeye çalıştım. Mesela, Amare'ye döndükten sonra hemen oradaki reviri teftiş ettim. Bu tür yerler suiistimale açık yerlerdir ve hastalık bahanesiyle kaytaranların uğrak yeridir. Bu tür yerler, itinayla seçilmiş (katı ve kararlı, ama adil) daimi bir subayın komutası altında olmalı ve komutan tarafından sürekli teftiş edilmelidir. 5 Eylül'de taburlarına hemen katılabilecek durumda (muharebenin gidişatını değiştirebilecek yapıda) üç ila dört yüz asker ile taburlara katılamayacak kadar zayıf, ama tüfek tutacak düzeyde olan askerlerin Amare'de garnizon görevinde tutulduğunu, hiçbir şey yapmadığını fark ettim. Amare'deki askerler el bombası talimi yapmışlar, pilotlar top ateşi için uygun yer gözlemi yapmayı öğrenmişlerdi.

Bütün birlik komutanları ile bölüm başkanlarına adam tasarrufu sağlamaları için ellerinden gelen gayreti göstermelerini bildiren talimatlar gönderdim. "Ulaştırma hattında bir adam demek cephede bir tüfek eksik demektir."

Muhabere için garnizona adam gerektiğinde iyileşmek üzere olanları kullanacağımı bildirmiştim.[70]

70 Napolyon'un her zaman yaptığı şeydi bu. Askeri yazışmalarında böyle emirlere çok sık rastlanır. (G.T.)

Bütün bu garnizonlar asgari güçte olacaktı ve kara ve sahra tahkimatının büyüklüğünü zaruri ihtiyaçlar belirleyecekti.

Basra'daki genel karargâhın bana on bir buharlı, iki römorkör ve yirmi üç şat ve mavna tahsis edeceği kesinleşmişti. Mavnalardan sadece beşinin güvertesi hayvanlara göre yapılmıştı; bana tahsis edilen nakil vasıtaları arasında iki kömür ve yağ şatı ile top şatları da vardı. Buharlılardan biri hastane gemisi yapılmıştı. Söz konusu buharlı, Türkleri Kurna'dan Amare'ye doğru takip ederken ele geçirdiğim *Musul* isimli gemiydi. Kraliyet istihkâm sınıfından Binbaşı Winsloe'nun elinde aşağıda belirtilen levazımla birlikte altı Arap dohası[71] vardı:

1. Doha – askerlerin karaya çıkmasını sağlayacak iskeleler.
2. Doha – ulaştırma hattındaki savunma mevkileri için malzeme.
3. Doha – savunma mevzilerinde veya askerlerin ordugâh kurarken gerekli olacak malzeme.
4. Doha – patlayıcılar.
5. ve 6. Doha – köprücü kolu donanımı.

Su taşımak gerektiğinde kullanılması için taburlara tahıl kapları ve sal yapmak için eldeki bütün halatlar dağıtıldı.

6. Tümen'in 330 nakil vasıtası, at arabası ve 740 hayvanı vardı, ama asıl kuvvetimle çölde geniş çevirme hareketi gerçekleştirebilmek için bunlardan daha fazlasına ihtiyaç duyuyordum, gerekli sayıyı elde etmek için elimden gelen gayreti gösterdim. Karargâha bu amaçla deve satın almalarını istedim, ama çok az deve

71 doha: Kızıl Deniz, İran Körfezi ve Hint Okyanusu'nda kıyı boyu ticarette kullanılan tek yelkenli, 150–200 tonluk tekneler –ç.n.

gönderildi, onlar da atmaca gibi vahşiydi, onlara yük taşıtmayı bir türlü beceremedik. 1885 ve 1896–98 Nil seferlerimde de develerden yararlandığımı ve hiç böyle bir zorluk yaşamamış olduğumu düşününce bu durum beni hayrete düşürmüştü.

Aldığım geniş çaplı taarruz emri, adam sayısı, malzeme ve kara ve deniz nakil vasıtaları bakımından daha yüksek standartlarda bir hazırlık gerektiğine işaret ediyordu. Kısacası, stratejik taarruzun gerektirdiği bütün unsurlardan yoksundum.[72] Taarruz için gerekli adam sayısına (ki bunun için epey bir adam gerekiyordu) sahip değildim; vuruş kuvvetinin ardından bir takviye kuvvet, mühimmat ve ikmal malzemesi gelmeyecekti ve nakil vasıtası eksikliği sebebiyle taarruza eşlik etmesi gereken sürat ilkesini uygulamak söz konusu değildi; düşman topraklarından geçen ulaştırma hattının çok uzun oluşundan hiç bahsetmiyorum bile. Askeri tarih, stratejik taarruzun benimsendiği en cesur ve en iyi savaş planlarının bile, eldeki kaynaklar yetersizse ve bu kaynaklar tamamlanmadığı takdirde tam bir hezimetle sonuçlandığını söyler bize. Bunun örneklerini Hannibal'de, İsveç kralı XII. Karl'da ve Napolyon'un 1812 harekâtında görürüz. 1914'te Alman genelkurmay heyetinin Fransız ordusunu hezimete uğratıp Fransa'yı ele geçirmek ve ülkedeki kalan mukavemetin üstesinden gelmek için gerekli adam sayısını ve kaynakları hesaplaması da buna bir örnektir. Kuvvetlerin tasarrufu ilkesi, tali bir muharebe meydanında kullanı-

72 General Townshend'in burada şikâyet olarak zikrettiği nokta hakkında dürüst bir hüküm verebilmek için Osmanlı Irak kumandanının Kûtülamare önündeki kuvvetine bir göz gezdirmek iktifa eder.
Mezkûr kumandanlığın Eylül 1331 [Eylül 1915] iptidalarındaki [başlarındaki] kuvveti 8000 kadar muharip piyade ile yalnız 782 hayvandan ibaretti; buna karşılık General Townshend'in 10.275 muharip piyadesi ve 330 nakliye arabasıyla 740 hayvanı vardı. (Ask. Tar. Enc.)

lacak kuvvetin asgari bir kuvvet olmasını ve savunma amaçlı kullanılmasını gerektirir.

Tekrar söylüyorum, Amare ile Nâsıriye'yi aldıktan sonra Basra vilayetindeki mevziimizi, kitapta daha önce bahsettiğim şekilde (asgari kuvvetler Amare, Nâsıriye, Ahvaz'da, asıl kuvvet de Basra'daki merkezi mevkide güçlü bir tahkimat altında olacak şekilde ve asıl kuvvetin tehlike halindeki asgari bir kuvvetle hemen birleşmesini sağlayacak yeterli su nakil vasıtalarıyla birlikte) sağlamlaştırmamız gerekiyordu. Müttefiklerin Gelibolu'da veya Fransa'da, yani asıl muharebe meydanında başarı kazanmaları halinde, ancak o zaman Irak'ta stratejik taarruz hareketi benimsenmeliydi.

29 Ağustos'ta ordu kurmay başkanından bir telgraf mesajı aldım. Ordu kurmay başkanı mesajında, Es-Sinn'deki muharebeden sonra koşulların düşmanı Bağdat'a kadar takip etmemi gerektirmesi halinde bu takibi nasıl gerçekleştirmeyi düşündüğümü soruyordu. Cevabi mesajımda ona, takibi, Kurna muharebesinden sonra yaptığım gibi donanmanın filotillasıyla gerçekleştirmeyi düşündüğümü, ben düşmanın geri çekilen müfrezelerini baskı altında tutup nehirden uzaklaştırırken, tümenimin ikinci kıdemli generalin komutası altında beni rahat yürüyüşle takip edeceğini söyledim. Filotillayla birlikte Bağdat'a keşif hareketi düzenler de koşulların gerektirdiği şekilde hareket edip oradaki Avrupalı esir kadınları kurtarmam gerekirse, bütün bu zaman zarfında kuvvetimi Selmanıpâk'ta hazır bekletmem gerekebilirdi. Filotillaya bir tabur ve makineli tüfek de alabilirdim belki.

Ordu kurmay başkanından, Amare'nin güneyinde, Kaletü's-Salih'te bulunan garnizondaki bir taburluk asker sayısının bir bölüğe düşürülmesini istedim. Bu garnizonu 12. Tümen'e bağlı 7. Gurka taburu kurmuştu. Bu taburun ben ilerlerken Amare'de garnizon kur-

masını teklif ettim. Amare ile Kût arasındaki ulaştırma hattının harekâtım sona erene kadar komutam altında olacağını düşünmüştüm çünkü.

18. Piyade Tugayı (bir tabur eksikli, çünkü Norfolk Amare'de yanımdaydı) hâlâ Amare'ye gelmemişti. Bunun üzerine 31 Ağustos'ta Sir John Nixon'a, bu tugayın mümkün olduğunca kısa bir süre içinde tümenimin emrine verilmesini arzuladığımı belirten özel bir mektup yazdım. Nureddin'in Es-Sinn'de durmayıp Selmanıpâk'a geri çekilme ihtimali vardı. Öyle bir durumda onu takip edip Selmanıpâk'ta taarruza geçmek için izin istemem gerekirdi. Sir John Nixon'a, kıtaların ulaştırma hattı boyunca yayılması meselesiyle ilgili olarak kuvvetlerin tasarrufu ilkesini subaylara sürekli hatırlattığımı, ulaştırma hattında gereksiz yere bulundurulan bir askerin bütün ülkenin kaderini tayin edecek olan muharebede bir tüfeğimizin eksik olacağı anlamına geldiğini söylediğimi yazdım. Her askeri mevkiin garnizonundaki asker sayısını asgari düzeye indirecektim. Bu şekilde askeri mevkiler için, toplu veya topsuz yapılan yakın ateş koruması, derinliğine ateş ve karşı ateş korumasıyla yakın emniyet sağlanması, açık ateş sahası, otomatik alarmlar, tüfek başına 500 fişek ve mevki başına üç ay yetecek su ve yiyecek yeterli olacaktı. Bu topraklarda, ulaştırma hattında bir mevki için bir takımın yeterli olacağını düşünüyordum.

Nehrin sağ yakasındaki geniş düzlüğe yayılmış olan askerlerin eğitimi bakımından Amare'yi ikinci bir Ravalpindi haline getirmiştim. O sabah bir baskın yapıp 17. Tugay'ı teftiş etmiş, gördüğüm şeylerden çok memnun kalmıştım.

Sir John Nixon'a, Basra'dan gemiler gelir gelmez hareket etmeye hazır olduğumu belirttim. Amare'deki hava sıcaklığı 43 ila 47 dereceydi! Gündüzleri her zamanki gibi sıcak geçiyordu, ama geceleri serindi ve

hasta sayısı hızla düşüyordu; zira askerler kısa bir süre sonra savaşa gireceklerini artık anlamışlardı.

Aynı gün, yani 31 Ağustos'ta ordu kurmay başkanına, ben Şeyh Saad'dan ilerlerken bütün kuvvetim yürüyüşe geçeceğinden ve muharebede çevirme hareketi gerçekleştirmeyi düşündüğümden tümenin ileri hat nakil vasıtalarının hepsini, ayrıca alayların mühimmat yedeğini ve bir günlük tayınlarını taşımak için ikinci hat nakil vasıtalarını almam gerektiğini bildiren bir telgraf mesajı yolladım. Kuvvetimin yeterince hareketli ve kendi kendine yeter hale gelmesi adına dile getirilmiş asgari bir talepti bu. Ordu kurmay başkanından ayrıca elimdekilere ilaveten 450 yük, 300 çekme katırı ile 150 at arabası da istedim.

Albay Annesley'yi mavnalardaki tayınların boşaltılması işi için 300 Arap ırgat bulmakla görevlendirdim. Yürüyüşte yorulacağını bildiğim muharip askeri o sıcağın alnında çalıştırıp yormak istememiştim.

İleri hatta yiyecek ikmaliyle ilgili taleplerimden sonra, birinci kademenin bütün kuvvet için on günlük, ikinci kademenin 20 günlük, üçüncü kademenin de 30 günlük gıda malzemesi almasına karar verildi.

1 Eylül'de, harekât emirlerinin kolay ve hızlı bir şekilde yerine getirilmesini, kıtaların iskânını vs sağlamak için tümenimin kitabın önceki sayfalarından birinde belirttiğim şekilde "gruplara ayrılması" talimatını verdim. Sıhhiye hizmetleri başkan yardımcısı Albay Hehir'e, kendini yüzde altılık zayiata göre hazırlamasını ve her kırk hasta veya yaralı için bir sıhhiye subayına ihtiyacımız olduğunu söyledim.

10. Tugay (Kraliyet Sahra Topçu Birliği) için top başına 600, 4 inç ve 4.7 inçlik top ve obüsler için 300 mermi ile piyade için tüfek başına 300 fişek vardı; kuvvetim 10.275 muharip ve 30 toptan oluşuyordu. Hants yedek taburunu hariç tutmuştum; bu tabur Amare'de kalacaktı.

On bir buharlı gemi ile yirmi beş şat gelmişti. 1 Eylül'de kuvvetimin ileri yığınağını gerçekleştirmek üzere kıtaları Alî el Garbî'ye sevk etmeye başladım. Genel karargâh, nakil vasıtaları talebimden dolayı harekâtın iki hafta gecikebileceğini bilmemi istedi. Karada savaşmak için gerekli nakil vasıtalarıyla ilgili bu talebim asgari bir talep olduğundan genel karargâhın muharebeyi gemiden kazanmamı istediğinden şüphelenmeye başlamıştım!

Kurna–Amare harekâtındaki gibi zor ve hassas bir harekât planı yapmam ve uygulamam isteniyordu benden. Elimde bu harekâtı gerçekleştirmeye yetmeyecek kadar az sayıda vasıta vardı. 2 Eylül tarihli günlük notumda bununla ilgili düşüncelerimi yazmışım.

> Kût istikametinde yapacağım bu ilerleme hareketinde ne yapmamam gerektiği belli değil. Nureddin'in yerinde olsaydım, İngiliz komutanın beni nehirden on on iki kilometre içeride, güçlü bir mevzide bulacağını bilir, casuslarımdan İngilizlerin gemi ve şatların dışında nakil vasıtaları olmadığını öğrenirdim. Yani, nehir boyundaki ilerleme hattına karşı bir stratejik çevirme mevzii hazırlardım. Yapabilirsem bir merkep birliği oluşturmalıyım.

Nakliye meselesine canım sıkıldığı için Basra'da bulunan Sir John Nixon'a 2 Eylül'de aşağıdaki özel mektubu yazdım:

> Harekât planlarımı bana tahsis edilen kara ve nehir nakil vasıtaları üzerine kurmam gerektiğinin söylenmesine çok içerledim. Bu sabah Kemball'ın bana gönderdiği telgraf mesajına bakın. Birlikleri asgari düzeye indirdim ve elimde Lord Wolseley'in 1885 Nil Seferi'nde sahip olduğundan daha fazla asker var. Bana çok ciddi ve önemli bir harekât emri verdiniz, son otuz yılda gerçekleştirilen harekâtlar içinde bildiğim en

önemli ve en ciddi harekât bu... Hangi manevrayı kesinlikle yapmak zorunda kalmayacağımı bana söyleyebilecek kimse var mı? Bağdat'a girme ihtimalim var ve oraya nehirden gitmeyebilirim de.[73] Nureddin nehrin ilerleme hattında, birkaç kilometre içeride bir yan mevzii alabilir, çünkü aldığı istihbarat bilgilerinden gemilerimizin dışında elimizde çok az nakil vasıtası olduğunu öğrenmiştir. Nureddin'in yerinde olsaydım ben de aynı şeyi yapar, generalinize iyi bir vakit geçirirdim.

Ordu kurmay başkanının nakil vasıtası talebim yüzünden harekâtı iki hafta geciktirmemle ilgili söylediklerine gelince: Söylediklerinde ciddi olmadığını zannederim... Elimde katır nakliyesi olursa düşmanı takip edebileceğimi umuyorum, elimde istediğimden az sayıda katır olduğu için merkep veya ırgat birlikleri oluşturmaya çalışacağım. Kuvvetimi Alî el Garbî'de teksif edeceğim. Delamain koruma müfrezelerimi oluşturuyor. Onun kuvveti Alî el Garbî'nin sağ yakasında, bu yüzden tümenimi o yakada teksif edeceğim. Şeyh Saad'daki karışık düşman müfrezesi de sağ yakada.[74] Bu yakadan Şeyh Saad'a doğru yürüyeceğiz, sonra sol yakaya geçeceğiz. Şuayyibe muharebesinden sonra nakil vasıtası olmadığı için takip olmadığını unutmayın. Aynı sebeple Nâsıriye muharebesinden sonra da takip olmadığını duydum, şimdi de işte Nâsıriye'den kaçan 2000 Türk firari Nureddin'in Es-Sinn'deki kuvvetine katılmış durumda.

3 Eylül'de Alî el Garbî'nin 15 km kadar kuzeyinde, telgraf tamir ekibine refakat eden Hint ordusuna bağlı 7. Lancers'a ait bir süvari grubu ile yaklaşık iki yüz Türk süvarisi arasında bir çatışma çıktı. Süvarilere destek olsun diye Delamain 22. Pencap'ı oraya göndermiş; oraya vardıklarında Türk süvarilerinin geri çekildiğini öğrenmişler.

---

73 Bununla nehirden uzakta uzun bir yürüyüş, hatta birkaç yürüyüş yapmam gerekebileceğini kastediyordum. (G.T.)

74 Nureddin Paşa'nın sağ yakadan taarruz edeceğimi zannetmesini sağlamak niyetindeydim. (G.T.)

Karada 4 inçlik toplar ile 4.7 inçlik toplardan en az ikisini kullanmak istediğimden (muharip kuvvetimde bayağı bir fark yaratacaklardı çünkü) 3 Eylül'de ordu kurmay başkanına fazladan kırk çift öküz ile beş cephane arabası istediğimi bildiren bir telgraf mesajı çektim. Bu öküzlerin yirmi beşi Kurna'daydı, Amare'de de on altı tane vardı. Kurmay başkanından sayıyı dengelemek için Basra'daki otuz dokuz öküzü göndermesini istemiştim. Alî el Garbî'den Amare'ye ikmal için giden son buharlı kademesi istediğim öküzleri getirdi.

2 Eylül'de, 12. Tümen'e bağlı 30. Tugay'ın Amare ile Kûtülamare arasındaki ulaştırma hattım için emrime tahsis edildiğini bildiren bir telgraf mesajı almıştım. Kuvvetler şu şekilde taksim edilmişti:

Amare'de:	30. Tugay Karargâhı
	4. Hants Alayı'nın 1. Taburu
	24. Pencap Alayı'nın bir kısmı
Alî el Garbî'de:	24. Pencap Alayı'nın diğer kısmı
Kûtülamare'de:	76. Pencap Alayı
	7. Gurka Alayı'nın 2. Taburu

Tavsiyem üzerine Kaletü's-Salih terk edilmişti.

Günlüğüme, 21 Eylül'de Alî el Garbî'den hareket edeceğim hesabıyla 23 Eylül'de muharebeye girmeyi umduğumu yazmışım. Muharebenin başladığı günden itibaren elimde kırk gün kadar yetecek yiyecek olmalıydı.

3 Eylül'de, Alî el Garbî'de bulunan Tuğgeneral Delamain'e bulunduğu yöreden mümkün olduğunca çok ikmal maddesi satın almasını, genel karargâhın beni katırsız bıraktığını, bu yüzden mümkünse nakil vasıtası da toplamasını bildiren bir telgraf mesajı yolladım. Elimdeki katır sayısı ihtiyacım olandan 300 eksikti. Delamain

100 deve, 100 öküz ve merkep (bu sayı, eksiğim olan 300 katıra denk olacaktı) bulabileceğini, arpa ve küspe aldığını bildirdi. Mesajında Delamain ayrıca, Dicle'nin sol yakasında, Es-Sinn civarında bataklık derinliğiyle ilgili istihbaratın derece çizelgesindeki bilgilerle uyuştuğunu ve sağ yakada derinliğin 45 cm olduğunu da bildirmekteydi. Sol yakada haritada görülen bataklığın kurumaya başladığı söyleniyordu, ama ağır toplar için uygun bir zemine sahip olup olmadığı şüpheliydi. Nehir ile bataklık arasında sadece bir buçuk kilometrelik bir kuru zemin vardı.

Yine de bu yürüyüşün önceden kararlaştırdığım çevirme hareketime engel olmayacağı kanaatindeydim, çünkü bu manevraya ağır toplarla girmeye hiç niyetlenmemiştim. Ağır toplarla birlikte bütün tümen topları asgari kuvvetimi desteklemek üzere nehir kenarında olacak ve düşman mevziiyle cephe taarruzuna girecekti.

Nureddin Paşa ile kuvveti hakkında elde ettiğim bilgiye gelince: 23 Ağustos'a kadar alınan istihbarat bilgilerinde, Nureddin'in 7000 ila 8000 muharip askeri ve 3000 Arap atlısı olduğu bildiriliyordu. Es-Sinn mevziinde on sekiz top vardı. Nureddin, haziranın ilk günlerinden beri tahkimat yapıyordu ve sahra tahkimatını güçlendirmek için Bağdat'tan demiryolu malzemesi (demir levha, travers vs) ile kereste getirtilmişti. Nehrin her iki yakasındaki iki müstahkem hat arasında, nehrin içinde engeller olduğu bildirilmişti. Engellerin, birbirine zincirlerle bağlı ve içleri kum ve tuğla dolu iki doha ve sekiz şattan oluştuğu düşünülüyordu. Engeller seyrüsefere müsait bir kanaldaydı; Es-Sinn'de Dicle suyunun derinliği, Basra'daki Şattü'l-Arap'ın yarısı kadardı.

Sağ yakada, arka arkaya üç siper hattı vardı; bu hatların yanı sıra yan siperler vs gibi hendek ve siperler

de vardı. Sol yakada sadece bir tahkimat hattı vardı ve yan kuvvet çöle açıktı.[75-76]

Bölge açık ve genellikle engelsizdi, arazi temmuza kadar ilerlemeye pek imkân vermiyordu. Düşmanın nehrin iki yakasını bağlayan bir tekne köprüsü vardı; köprü vazifesi gören bir tekne müstahkem mevziinin gerisine, top mevzilerimizin dışına yerleştirilmişti.

Düşmanın Selmanıpâk'ta 500 askerle mevzilendiği ve bu mevzide tahkimat yapıp orasını güçlendirdiği bildirilmişti. Ayrıca Bağdat'ta Kût'a gönderilmeyi bekleyen 15 top olduğu da söyleniyordu.

İstanbul ve Halep'ten takviye birliklerin geleceği söylentisi dolaşıyordu etrafta. Haziran ayında Anadolu'dan iki bin asker, Halep'ten de bir tabur gelmişti. Cemal Paşa'nın Suriye'deki iki kolordusunu Bağdat'a getireceği bildirilmişti.

Nureddin'in altı buharlı nehir gemisi ve üç motorlu işkampavyası vardı.

Kût'tan Aziziye'ye güzel bir çöl yolu, Aziziye'den Bağdat'a da bir araba yolu vardı.

6 Eylül'de Sir John Nixon'a aşağıdaki özel mektubu yolladım:

> Anladığım kadarıyla Nureddin tahkimat yapıyor ve daha fazla topu var; ama uçaklarım düşman mevziine keşif uçuşu gerçekleştirene kadar işin doğrusunu bilemeyeceğim.
>
> Şahsen Nureddin Paşa'nın ya sayıca az, dolayısıyla ilerleyemeyecek kadar zayıf ya da savaş sanatından bihaber olduğunu düşünüyorum. Sebebini söyleyeceğim. Delamain'in tugayı Alî el Garbî'nin kuzeyine, kendi tümeninden ziyade düşmana bu kadar yakın bir yere gönderilmemeliydi![77]

---

75 Fakat düşman bütün gün ve günler boyu siper kazıyordu. Ayrıca Türkler köstebek gibi ve çok seri bir şekilde siper kazar. Muharebe günü sol yakadaki mevzi epey dayanıklı hale gelmişti. (G.T.)

76 Mevzubahis yolların her ikisi de tabii yollar idi. (Ask. Tar. Enc.)

77 Delamain'in tugayı, 1915 Haziranı'nın sonlarında ben Simla'dayken gönderilmişti. (G.T.)

Nureddin'in yerinde olsam Delamain'i siler geçerdim. Koruma görevi ilkesine göre iki kuvvet arasında iki kısa yürüyüş veya bir yürüyüş mesafesi olmalıdır; buharlı gemilerin seyrine müsait nehirlerde ise, gemiler arasındaki mesafe en fazla 30 km olmalıdır. Döndükten sonra böyle tertiple karşılaşınca pek memnun olmadım ve bu memnuniyetsizliğim 17. Tugay'ı Delamain'in tugayıyla birleştirene kadar sürdü. Felaketler bu tür hatalardan doğar. Mecbur kalırsam elimdeki bütün askerlerle riski göze alırım, ama benim böyle taktik hatalar yaptığımı göremezsiniz. Riske bu şekilde girmem.

İlerlemem size yavaş görünüyor zannederim, ama elimdeki kıt nakil vasıtalarıyla askerlerim ile ambar arasında mekik dokuduğum için böyle bir şey kaçınılmazdı. Nureddin'in 30 topu olduğunu sanmam; varsa o zaman biraz yanacağız demektir! On sekiz topu olduğunu zannediyorum, ama onun gücünü sürekli artırdığına dair her gün rapor geldiğini de görüyorum. Nureddin'e top menzilim dahilinde yaklaşabilirsem yakasına yapışacağımdan emin olabilirsiniz.

Hehir'in 8 Eylül'de Amare'de nekahet durumundaki İngiliz astsubay ve erleri tıbbi muayeneden geçirildikten sonra kuvvetime 67 İngiliz ve 110 Hintli asker daha katıldı.

Kuvvetimin büyük bir kısmı gemilerle tugay kademeleri halinde teksif edileceği Alî el Garbî'ye yollandıktan sonra, 10 Eylül'de Kraliyet Deniz İhtiyat Teşkilatı'ndan Yüzbaşı Cowley komutasındaki *Mecidiye* gemisine binip tümen heyetimle birlikte yola çıktık. Alî el Garbî'ye 11 Eylül'de, sabah saat 11'de vardık. Delamain, Gunfad'daki[78] karışık düşman müfrezesinin geri çekildiğini bildirdi bana.

78 Alî el Garbî ile Şeyh Saad arasında bu isimde bir mevki ve köy yoktur. Agleb-i ihtimal (büyük ihtimal), Beyt-i Kunfed isminden galat olarak yazılmıştır. Filhakika Süvari Livası mezkûr tarihlerde Kunfed ve Şuveyme civarlarında bulunuyordu. (Ask. Tar. Enc.)

Artık neredeyse bütün kuvvetimi Alî el Garbî'de toplamıştım; sadece Amare'de kalan 63. Kraliyet Topçu Bataryası ile obüs bataryası eksikti; onlar da buharlı gemi ve şatlarla alınıp Şeyh Saad'a götürülecek ve oradaki kuvvetle birleşecekti. Alî el Garbî'de, 12. Tümen'in 30. Tugayı'nın yarısı hariç yaklaşık 11.000 muharip askerim ve 30 topum vardı; 30. Tugay'ın yarısı ulaştırma hattı için tahsis edilmişti, ama ben onu muharebede kullanmayı düşünüyordum. Kuvvetimde ayrıca yukarıda bahsettiğim Amare'deki iki batarya da eksikti.

Muharebede kullanacağım birlikler aşağıdaki gibiydi:

6. Tümen (16., 17. ve 18. Tugaylar) daha sonra Albay Climo komutasındaki 30. Tugay'ın yarısıyla takviye edildi.

Tümene bağlı birlikler şunlardı:

7. Lancers (daha sonra da 16. Süvari)
12. Tümen'den bir Maxim bataryası
10. Tugayı (Kraliyet Sahra Topçu Birliği)
Tümen Cephane Kolu
1/5. Hants Obüs Bataryası
86. Ağır Bataryası (Kraliyet Garnizon Topçu Birliği), 5 inçlik top, şat üzerinde
104. Ağır Bataryası (Kraliyet Garnizon Topçu Birliği), 4 inçlik top (bir kısım eksik), şat üzerinde
Sabit top mevziinde kullanılmak üzere iki 15 pound'luk top
48. İstihkâm Bölüğü
34. Tümen Muharebe Bölüğü
17. ve 22. Lağımcı ve Mayıncı Bölükleri ve bir Köprücü Kolu

Işıldak Kısmı
Kolordu Muhabere Bölüğü
1, 2 ve 106 no'lu Sahra Ambulansları
19 no'lu Hasta/Yaralı Ayırma Hastanesi'nden 2 kısım
4.7 inçlik 4 top, kanal tekneleri üzerinde
Comet, *Shaitan*, *Sumana* isimli kraliyet donanmasının silahlandırılmış gambotları, daha sonra iki deniz uçağıyla takviye edildi.
2 adet uçak (daha sonra iki tane daha takviye geldi)
2 adet telsiz seti
Toplam 11.000 muharip asker

Tümeni Alî el Garbî'den iki kol halinde ilerletmeyi tasarlıyordum:

A kolu. 16. ve 17. Tugaylar ve iki Kraliyet Sahra Topçu bataryası nehrin sağ yakasında rahat yürüyüşle ilerleyecekti.

B kolu. 18. Tugay ile Tümen Topçu birliği.
Tümen Cephane Kolu
Tümen İkmal Kolu } gemiyle
Sahra hastanesi

11 Eylül'de Alî el Garbî'de ertesi gün Şeyh Saad'a yapılacak ilerleme hareketi için tam emir gönderdim.

13 Eylül'de Kraliyet Donanması'ndan Kıdemli Deniz Albay Mackenzie'yle birlikte *Comet* gambotundan Şeyh Saad'a keşif yaptım. Birkaç tüfek ateşinden sonra bir yarım süvari birliği dörtnala kaçtı; kaçışlarında geminin köprüsündeki makineli tüfeğin de etkisi oldu. Karışık düşman müfrezesi Şeyh Saad'ı terk edip ilerleme istikametimizdeki Es-Sinn'de bulunan Türk asıl kuvvetine doğru geri çekildi.

Tümen, aynı gün Musandak menzilinde mola verdi. Hava sıcaklığı ancak korkunç olarak tarif edilebilirdi (gölgede 43 ila 46 dereceydi). Ne var ki, şafak vaktinden sabah 8.30'a kadar yürüdüğümüz için, yürüyüş sırasında zayiat fazla olmadı. 12 Eylül'de 67 asker düzeni terk etti; bunların 39'u İngiliz (biri öldü), 28'i de Hint askeriydi. 13 Eylül'deki yürüyüşte 25 İngiliz, dokuz Hint askeri düzeni terk etti. O günden sonra düzeni terk edenlerin oranı sıfıra düştü.

14 Eylül'de Binbaşı Reilly, Kûtülamare'nin yakınında, Es-Sinn'deki Türk mevziine bir hava keşfi gerçekleştirdi; 45 km (Kût'un 7–8 km ilerisine) veya 90 km gidip geri dönmüştü. Keşif raporunda sağ yakadaki düşman siperleriyle ordugâh yerlerinin terk edildiği, top mevzilerinin görülebildiği, ama hiç topa rastlanmadığı, sol yakada ordugâhların olduğu, mavna ve buharlı gemilerin görüldüğü bildirilmekteydi. Daha sonra düşmanın toplarını gizlediği ve uçak fark edince piyadelerin örtülü siperlere yerleştirildiği anlaşılacaktı.

Bu raporu aldıktan sonra başka bir hava keşfi yapılması emrini verdim. Filotillanın da keşfe çıkmasını istedim. Filotilla keşfe kısmen katılacak ve düşmana toplarını göstermesini sağlayacaktı, çünkü düşmanın kendini gizlediğinden şüphelenmiştim. Filotillanın keşif kuvveti döndükten sonra filotilla komutanı, Nureddin Paşa'nın bütün kuvvetiyle Es-Sinn'de mevzilendiğine ikna oldu. Es-Sinn yakınındaki nehir kenarlarında yaşayan Araplar da siyasi işler yardımcısına[79] Türklerin sol yakadaki mevzilerinin kuzey ucunda bulunan Suvade ile Suveyce bataklıkları arasındaki kuru arazi boyunca tahkimat yaptıklarını, altı top ve "birkaç süvari birliği" daha geldiğini bildirmişti. Bu yan kuvvetin önünde geniş bir bataklık olduğu da bildirilmişti. Asıl kuvvetimle düşmanın bu yanını çevirmeyi düşünüyordum ben de tabii.

79 Binbaşı Leachman, Kraliyet Sussex Alayı. (G.T.)

15 Eylül'de düşman mevziine 12 km uzaklıktaki Ebu Ramaney istikametinde tekrar yürüyüşe geçtim.

63. Kraliyet Sahra Topçu Bataryası, obüs bataryası ile Amare'deki kalan ikmal malzemelerini beklemek üzere Ebu Ramaney'de mola verdim. Bu iş bütün gemilerimi geri göndermemi gerektirdiğinden ayın 25'ine kadar ilerleyemedim; 25 Eylül gecesi son gemi de geldi. Bu durum beni çok endişelendirmişti, sırf yetersiz sayıda güvertesi değiştirilmiş şat verildiği için yaşanan bu gecikme çok ciddi bir gecikmeydi çünkü.

Düşman hızla tahkimat yapıyordu ve gün geçtikçe güçleniyordu. Nureddin'in sol yanının en uç noktasını güçlendirdiğine dair haberler alıyordum; düşmanın kuzey (sol) yanında ayrıca bir bataklık da vardı, bu durum ciddi ciddi düşündürdü beni. Tümen Ebu Ramaney'e döner dönmez onu nehrin sağ yakasına yerleştirdim. Su burada daha derin olduğundan gemileri nehrin bu tarafından getirecektik; yoksa muharebeden önce geçmemiz gereken sol yakada mola vermek niyetindeydim.

Binbaşı Reilly'yle durum değerlendirmesi yaptım ve ondan bir hava keşfi yapmasını istedim. Ayrıca iki bataklık arasındaki kuru arazinin büyüklüğünü belirlemek ve bu mevkide yapıldığı söylenen tahkimatları incelemek üzere bir süvari keşif emri de verdim. Son derece cesur ve yetenekli bir pilot olan Reilly, Şeyh Saad üzerinden mükemmel bir keşif gerçekleştirdi ve Türk kuvvetinin büyük kısmının nehrin sağ yakasında değil, sol yakasında olduğunu, nehir kenarı boyunca kuzeybatı yönünde son derece güçlü bir tahkimat yaptığını kesin bir biçimde teyit etti. Sağ yakada Nureddin eski bir kanal boyunca açılmış dört kilometrelik bir siperi işgal eden küçük bir kuvvet bulunduruyordu. Nehirle ayrılmış kuvvetleri bir tekne köprüsü birleştirmekteydi.

16 Eylül'de bir uçak ile iki subay zayiatı verdik ve buna çok üzüldük. Donanmanın filotillası uçağın düş-

man siperlerine çok yaklaştığını ve kesif bir ateşe maruz kaldığını görmüş. Uçak ilk kez, en az 4500 fitlik bir yükseklikten aşağı doğru süzülürken fark edilmiş. Sol yakadaki siperlerin üzerinden geçerken kesif bir ateş açılmış. Uçak çakılmadan yere inmeyi başarmış, o sırada gizli siperlerden üç ila dört yüz asker çıkıp uçağın çevresini sarmış. Gemiler hemen top ateşine başlamış, uçağın çevresindeki askerler hemen yere yatmış. Nureddin'in âlicenaplığına ve İngilizler ile Türkler arasındaki (Almanların entrikaları yüzünden o sıralarda iyice azalan) karşılıklı güven ve dostluğa güvenerek Türk komutana yaşadıklarını ümit ettiğim bu subaylar için biraz para ve giysi göndermek istediğimi yazdım.

Ebu Ramaney'den hareket eden Binbaşı Reilly ondan istediğim hava keşfini son derece başarılı bir şekilde yerine getirdi. Keşif sırasında ona gambotlar destek vermişti. Keşif dönüşünde beraberinde harika bir şeyler getirmişti: Bir harita ve ayrıntılı bilgi. Reilly çok sayıda çadır bulunduğunu söyledi, ki bu çadırlar takviye kuvvet olduğuna işaret ediyordu. Düşmanın Torres Vedras'takine[80] benzer toprak setlerinden, siperlerden ve son derece modern tabyalarından oluşan toplam tahkimat hattı nehrin her iki yakasında 32 km kadar uzanıyordu. Ama sol yakada çevirme hareketi gerçekleştirmeme yetecek kadar kuru arazi olduğu için taarruz planımı değiştirmedim.

Süvari keşfinden elde edilen bilgilerden, iki bataklık arasındaki arazinin zemininin sert ve iyi olduğu ve 3 km genişliğe sahip olduğu anlaşılıyordu.[81] Nahilat[82]

80 Wellington'ın Lizbon müdafaası. (Ask. Tar. Enc.)

81 Nureddin Bey'in sol sahilde intihab ve tahkim ettiği [seçtiği ve sağlamlaştırdığı] hattın sol cenahı Süveyce bataklığına ve sağ cenahı da Dicle nehrine müstenid idi [dayanmaktaydı]. Bilahare Süveyce bataklığının kuruyup şimale doğru çekilmesi üzerine sol cenah açıkta kaldı ve müdafiîn bu açıklığa ancak iki süvari ve bir piyade bölüğüyle ve bir miktar gönüllü mücahit tahsis edebilmişti. (Ask. Tar. Enc.)

82 Nahilat değil Benî Temim köyüdür. (Ask. Tar. Enc.)

köyünden bu geçide giden yol da aynı şekilde iyiydi ve üç kolun geçmesine müsaitti.

17 Eylül'de ordu komutanına keşif sonuçlarını bildiren bir telgraf mesajı gönderdim. Mesajda ayrıca düşman mevziinin çok güçlü olduğunu ve Nureddin Paşa'ya çok büyük bir takviye kuvvet geldiğini,[83] mevzinin Irak seferi içinde karşılaştığımız diğer mevzilerden çok daha güçlü olduğunu, bu yüzden Alî el Garbî ile 6. Tümen arasındaki ulaştırma hattında bulunan 30. Tugay'a bağlı iki taburdan istifade etmek istediğimi de belirttim. Ne kadar adam alabilirsem o kadar iyiydi. Bu yarım tugayın (bu tugayın komutanı, Kurna'da bana çok yardımı dokunmuş olan Albay Climo'ydu) emrime verilmesi talebim kabul edildi.

18 Eylül'de kuvvetin hafif tahkimatlı bir ordugâh kurması (aslında müstahkem bir ordugâh kurulması) emrini verdim. Bu şekilde ileri mevzi veya emniyet müfrezeleri oluşturmaktan ziyade, muhtemel yaklaşma istikametlerine küçük karakollar yerleştirilmiş olacaktı. Sol yakanın ucundaki müfrezeyi köprübaşı mevzii şeklinde güçlendirdim ve düşmanı gerçekleştirmeyi düşündüğüm taarruzun istikameti konusunda yanıltmak için sağ yakadaki düşman mevzii istikametinde iyi bir yol inşa ettim.

İncelendiğinde Alî el Garbî'den yola çıktığım sırada kuvvetimin muharebeye hazır iki kısım (asıl kuvvet ve asgari kuvvet) halinde tertiplendiği görülecektir, gerçi emirlerim sırasında bu kuvvetleri bu şekilde isimlendirmemiştim.

---

83 Nureddin Bey'in alabildiği takviye kıtaatı iki piyade ve bir topçu taburuyla takriben 450 muharipten ibaret bir hecinsüvar [develi süvari] alayı idi; ve bununla beraber kuvveti ancak 9000 muharibe yaklaşmıştı. (Ask. Tar. Enc.)

Konak yerinin özelliği sebebiyle, kuvvet ordugâhtan ayrılır ayrılmaz mevcut "grup" veya "tugay bölgeleri"nin dağılması emrini verdim, çünkü artık düşmanın vuruş mesafesindeydik. Ayrıca birlik komutanlarına çatışma sırasında yaralılarla yalnızca sedyecilerin ilgileneceğine dair kesin talimat vermeleri emrini verdim. Yaralılar için kuvvetimizin düşmanı yenmesinin her şeyden daha önemli olduğunu ve yaralılarla ilgilenmek için cephe hattından geriye ne kadar az adam giderse başarı şansının o kadar artacağını belirttim. Sefer sırasında, özellikle Şuayyibe'de gerideki yaralılara yardım etmeye çalışan çok sayıda muharip askerin düzeni terk ettiğini, bu yüzden o muharebenin sonucunu tehlikeye düşürdüğünü de hatırlattım. Bu son derece yanlış ve müsaade edilemez bir durumdu. Böyle bir şey tekrar ederse bundan birlik komutanlarını sorumlu tutacağımı ifade ettim. Her muharebede bu tür şeyler olur, komuta subaylarına kati sorumluluk yüklemezseniz bunların önüne geçemezsiniz. Yaralılara bakmak bahanesiyle cephe gerisine sıvışıp bir daha ortalarda görünmeyen birileri mutlaka olur. Askeri tarih öğrencileri bilirler, General Colin Campbell, Alma muharebesinde Highland Tugayı'na hitaben yaptığı bir konuşmada yaralılara yardım bahanesiyle düzeni kim terk ederse, memleketine isminin yanında korkak yazılı pusula göndereceğini bildirmiştir. Colin Campbell, böyle bir sinsiliğe izin vermenin tehlikelerini çok iyi bilen Hint ordusunun eski kıdemli generallerindendi.

Alî el Garbî'den nehrin yukarısına doğru hareket edecek gemilerin, hareket saatini levazım dairesi başkan yardımcısı kıdemli deniz subayına bildireceği talimatını verdim. Kıdemli deniz subayı bir gambotun gemilerle buluşmasını ve Orah Harabeleri bölgesini geçerken onlara refakat etmesini sağlayacaktı.

Reilly hava keşfini ve krokiyi tamamladıktan sonra elime epey bir kesin bilgi geçmişti. Tugaylara komuta eden genel karargâh subayları ile kıdemli deniz subayına savaş talimatnamesi dağıttım. Aynı zamanda heyetimdeki subaylara, hazırladığım savaş talimatnamesine ilave edilecek olan ve yaralıların kara ve sudan gerçekleştirilecek nakilleri ve tanzimleriyle ilgili talimatları içeren bir yönetim talimatnamesi hazırlamaları emrini verdim. Bu "genel talimatları" dağıtmanın gerekli olduğunu düşünüyordum, zira sulh zamanında tümeni taktik eğitimden geçirme imkânım olmamıştı, tümenin komutanlığını bir sefer esnasında almıştım. Talimatnameyi II. Kısım Ek bölümüne tam metin olarak koydum, çünkü bu talimatnamede yer alan talimatlar kitabın birinci bölümünde ifade ettiğim temel ilkelere nasıl sıkı sıkıya bağlı olduğumu göstermeleri bakımından önemlidir.

Binbaşı Reilly'nin hava keşfinde çıkardığı mükemmel iş sayesinde düşmanın mevzii ve modern ateş siperleri, ana ateş siperleri ve muhabere yollarından oluşan tahkimatları konusunda elimde kesin bir bilgi ve bir kroki vardı. Düşmanın savunma hattının nehrin sol yakasında, Suvade bataklığı ile Dicle arasındaki kısmı en güçlü kısmıydı ve dikenli tellerle ve başka manialarla kaplı bir sahayla çevriliydi. Nahilat köyünden hareket edecek olan asgari kuvvetim düşman hattının işte bu kısmına taarruz edecekti.

Nureddin'in asıl kuvvetimle bunaltmayı düşündüğüm ileri sol yanı, yukarıda tarif ettiğim ana kısım kadar ayrıntılı tahkim edilmemişti. Burası düşman mevziinin ana kısmından Suvade bataklığının oluşturduğu 2000 metrelik bir boşlukla ayrılmıştı. Nureddin nehirden 10 km'lik geniş bir kuşatma hareketiyle taarruz edeceğimi asla düşünmemişti belli ki, daha son-

ra görüleceği gibi, bu tam anlamıyla bir sürpriz oldu onun için.[84] İngiliz kuvvetinin klasik taarruzuyla karşılaşacağını düşünmüştü. Gemilerden asker indirilecek, geçit vermez Dicle'nin iki yakasından iki kol halinde ilerlenecek ve iki ayrı cephe taarruzu gerçekleştirilecek sanmıştı herhalde. Güçlü mevzii içinde zafer kazanacağından kesinlikle emindi. Onun beklediği gibi bir taarruz gerçekleştirmiş olsaydım çok ağır bir yenilgiye uğrardım, çünkü tahkimatı çok güçlüydü. Ama bu tür taktiklerle ona zafer kazandırmaya hiç niyetim yoktu. Nureddin'in kuvvetinin yüklü bir kısmını nehrin sağ yakasına dağıttığını öğrendiğimde anlatılmaz derecede memnun olmuştum.[85] Sonra, köprüsü olduğunu bildiğim için sağ yakada asıl kuvvetimle görünüp oradaki düşman mevziine taarruz edecekmiş gibi yapmak, bu kuvveti tekne köprüsü üzerinden gece gizlice sol yakaya geçirip Nahilat'ın doğusundan ilerlemek niyetindeydim. Asıl kuvvetim gece Atabe'ye kadar (10 km'lik bir yol) yürüyecek, batıya sapıp Atabe bataklığının her iki yanından geçecek, düşmanın sol yanı ile gerisinin arkasından dolanıp güneye yönelecek ve Dicle'ye doğru ilerlerken düşman hattını saracaktı. Nureddin'in benim nehrin her iki yakasından taarruz edeceğim yanılgısına düşmesi,[86] nehrin sağ yakasında, Sanaiyat'ta kurdu-

84 Nureddin Bey'in bu hususu düşünememiş olması gayri kabildi. Lakin zayıf kuvveti, mevcut tahkimatın işgal ve müdafaasına bile gayri kâfi olduğu için böyle bir ihata [kuşatma] hareketini karşılayabilecek kuvvetli ihtiyatı tedarik edemezdi. (Ask. Tar. Enc.)

85 Nureddin Bey, kuvvetinin kısm-ı küllîsini sağ sahilde bulundurmadı. Mezkûr sahilde yalnız 4000 muharip kuvvetindeki 35. Fırka mevcut idi ve mütebâki kuvveti kâmilen sol sahilde bulunuyordu. (Ask. Tar. Enc.)

86 Nureddin Bey'in böyle bir vehme kapıldığına dair mevcut vesaikte malumat yoktur. Gerçi her iki sahilde tahkimat vücuda getirilmiş olması bu tarz telakkiyi haklı gösterir gibiyse de tahkimat-ı mezkûrenin her ihtimale karşı vücuda getirilmiş olduğuna şüphe yoktur. Nitekim düşmanın sol sahilden taarruzu akabinde sağ sahilde yalnız iki tabur piyade ve bir batarya top bırakılmış ve mütebaki 35. Fırka kâmilen sol sahilde celp edilerek mukabil taarruza sevk olunmuştu. (Ask. Tar. Enc.)

ğum ordugâhtan kaynaklanıyordu (böyle bir yanılgı içinde olduğunu ümit ediyordum). 26 Eylül'de nehrin sağ yakasında asıl kuvvetimle Es-Sinn'e doğru gerçekleştirdiğim şaşırtma hareketi de bu yanılgının pekişmesinde etkili olmuştu. Şaşırtma hareketim Nureddin'in başkomutanlık ihtiyatını tekne köprüsü vasıtasıyla sol yakadan sağ yakaya geçirmeye sevk etmişti. Daha sonra anladık ki, başkomutanlık ihtiyatı makul bir süre içinde sol kanadının arkasında olmuş olsaydı (ki sol yakada kalmış olsaydı böyle bir şey mümkündü) Delamain'in çevirme taarruzunu kesinlikle geri püskürtürlerdi. Delamain bir süre bekledi, çok kritik bir zamanda taarruza başladı ve bir iki saat içinde sol kanadı sarmayı başardı.

Asıl kuvvete içme suyu taşıyacak su arabası ve yeterli kara nakil vasıtam yoktu. İçme suyu taşımak çok büyük bir külfetti, zira süvari keşif grubu Suvade bataklığındaki suyun "acımtırak olduğunu, ama acil durumlarda içilebileceği"ni bildirdiyse de Delamain'in askerleri suyu içilebilir bulmamışlar ve o gece nehir kenarına ulaşana kadar en az 30 km yol yürümüşlerdi, üstelik arada düşmanla sert çarpışmalara girmişlerdi. Bu mücadeleyi susuz, hem de eylül ayında Irak'ta vermişlerdi!

Biz Ebu Ramaney'deyken Hintli süvarilerimiz ile düşman Arap atlıları arasında ufak tefek çatışmalar yaşanmıştı. Bir gece düşmana ait hafif toplu bir Thorneycroft tekne nehrin yukarı yönünden üzerimize birkaç dakika boyunca ateş açtı, ama herhangi bir hasar meydana gelmedi.

Çölde serabın etkisiyle olağandışı şeyler görüyor insan. Sanaiyat'ta konaklarken bir sabah güneybatı istikametinden bize doğru düşman kollarının geldiği haberi ulaştırıldı bana. Gözetleme kulesini kurdum, 9–10 km kadar ötede çeyrek kollardan oluşan bir hat

benzeri bir şeyler gördük belli belirsiz. Derhal bütün askerlere silahlanmaları emrini verdim, hatta düşmana yandan taarruz etmek üzere asıl kuvvetimi harekete geçirdim. Meğer serapmış! Mısır ve Sudan çöllerinde de sık sık serap gördüğüm olmuştu, ama böyle muazzam bir serap hiç görmemiştim ve serap etkisi hakkında her şeyi bildiğim halde tam anlamıyla aldanmıştım.

Karşımda apaçık biçimde asker kollarını görünce gözlerime inanamamıştım. "Nureddin, Amare'yi aldığımdan beri askerleriyle birlikte canla başla meydana getirdiği o güzelim mevziini bırakıp da yenileceğini bile bile açık sahaya çıkacak kadar aptal olamaz" dedim kendi kendime! Çok sevinmiştim, onun pek başarılı olma şansı olmadığı halde meydan muharebesinde şansını denemek istediğini düşünmüştüm.

O sıralarda Lahor'un ruhani lideriyle çok sık görüşüyordum. Sir John Nixon ona yanımıza gelip kuvvetimizi görmesi için izin vermişti. Kendisi hastane gemisi *Musul*'da kalıyordu; *Mecidiye* gemisinde akşam yemeklerinde sık sık görüşürdük. Onunla sohbet etmekten büyük zevk duyardım. Faal hizmetin nasıl bir şey olduğunu görmeye bu kadar hevesli birini hiç görmedim; ayrıca herkes tarafından sevilen, hayatımda tanıdığım en cana yakın insandı. Muharebe sırasında bir buharlı işkampavyada yazıcılık işlerimi gördü, ateş altında hayatını tehlikeye atarak B kolundaki yaralıları hastane gemisine taşıdı. Cesur ve iyi bir insandı, ona şükran borçluyum, resmi mektuplarımda ondan söz ettim.

B kolu için ihtiyacım olan 63. Kraliyet Sahra Topçu Bataryası ile 5. Hants Obüs Topçu Bataryası'nı beklediğimden hareket tarihim 25 Eylül sabahına kadar gecikmişti. Onlar gelmeden ilerlemeye niyetim yoktu, çünkü her ikisi de benim için hayati önem taşıyordu, özellikle obüslerin Delamain'e ulaşmasını istiyordum,

Dicle nehrinde bir hastane gemisi.

çünkü Nureddin'in ileri sol yanındaki siperleri ancak bu toplarla temizleyebilirdi. Nureddin'e sürekli küçük takviye kuvvetleri ulaştığını bilmeme[87] ve bana İran'daki siyasi olayların Irak seferinin başarısına bağlı olduğu söylenmesine rağmen bu iki kuvvet gelene kadar ilerlemeyecektim. Hiçbir siyasi sebep uğruna kuvvetlerin tasarrufu ilkesini ihlal etmeye niyetim yoktu. 25 Eylül'de bu kuvvetler diğer kuvvetlerime katıldı, artık ilerlemeye hazırdım. Kuvvetler geldikten sonra bütün tugay komutanları ile kıdemli deniz subayına gönderdiğim (bu yüzden de kitabın II. Kısım Ek bölümünde yer verdiğim) genel talimatnameyi uygulamaya geçiren harekât emirlerimi yayımladım.

Sir John Nixon, muharebede hazır bulunmak istediğini bildirmişti. 20 Eylül'de Amare'den, ordu kurmay başkanından bir telgraf mesajı geldi bana. Ordu

87 O sıralarda yapılan bir keşif sırasında bir Türk süvari subayı ile yâveri esir alınmış, yâver Nureddin'in elinde 15.000 muharip asker olduğu bilgisini vermişti. (G.T.)

kurmay başkanı, Sir John Nixon yanıma gelmek istediği için Nureddin'e karşı ne zaman taarruza geçeceğimi soruyordu. "İşinize müdahale etmek istemiyorlar, ama harekâtla ilgili genel siyasi meseleleri hal yoluna koymak için harekât alanında bulunmak arzusundalar. Sanaiyat'a hangi tarihte gitmesini önerirsiniz?" Ayrıca nehrin yukarı istikametindeki yolculuğu sırasında Sir John Nixon'a refakat edecek bir gambot da istiyorlardı benden.

Cevabi mesajımda 25 Eylül'de taarruza geçmeyi planladığımı (ki en erken ancak bu tarihte harekete geçebilirdim), General Nixon'ın geliş tarihi için ayın 24'ünü önerebileceğimi belirttim. Mesajıma, General Nixon'ın planlarımı aceleye getirmek gibi bir niyetinin olduğunu asla düşünmemem gerektiğini bildiren bir cevap geldi.

22 Eylül'de Sir John Nixon'ın aynı gün yazdığı bir mesaj geçti elime. Mesajında, Hindistan Bürosu'na 6. Tümen'in son on bir ay içinde beş muharebeye katıldığını, altıncısına hazırlandığını, İngiliz subayların aldıkları mükâfatların evlerine bir ay önce bildirildiğini belirten ve bu mükâfatların hemen yayımlanmasının mümkün olup olmadığını soran bir telgraf mesajı gönderdiğini belirtiyordu. Sir Nixon, Hindistan Bürosu'ndan şöyle bir mesaj almıştı:

> Dışişleri Bakanı verdiği büyük hizmetlerden dolayı 6. Tümen'e minnettarlığını sunar ve bu hizmetlerin resmi gazetede kısa bir zaman içinde yayımlanacağını ümit eder. Sayın Bakan ayrıca tümenin bütün askerlerine önceki zaferlerini taçlandıracak süratli ve mutlak bir başarı diler, hizmetlerinin unutulmadığını bildirir.

Bu telgraf mesajını aldıktan sonra aşağıdaki tebliği askerlere ilettim:

Dışişleri Bakanı, General Sir John Nixon'a 6. Tümen'e önceki başarılarını taçlandıracak süratli ve mutlak bir zafer dilediğini ve hizmetlerinin unutulmadığını bildirmektedir.

Bu mesaja ben de şunları ekledim:

Tümen, son on bir ay içinde beş muharebeye katılmış ve İmparatorluk içinde ne Flanders'deki Yser nehri civarında ne de Irak'taki Dicle ve Fırat civarında görülmüş bir şöhret kazanmıştır.

Askerlere kralları ile ülkelerinin onlardan neler beklediğini söylemeye ayrıca gerek yoktur. Tümgeneral Townshend askerlerinin iyi bir taarruzla Irak'taki görevlerini layıkıyla sona erdireceklerini ümit eder.

O günün tarihini taşıyan günlük notuma baktığımda bu muharebe için hazır olan muharip asker sayısının 11.103 olduğunu görüyorum. Bu sayıya Amare'den yola çıkan ve ertesi gün veya ondan sonraki gün ulaşacak olan 711 hizmet postası da dahildi. Toplam sayının 3148'i İngiliz, 7955'i Hint askeriydi. İngiliz birliklerinden 2. Tabur Dorset Alayı 640, 2. Norfolk Taburu 660, 1. Oxford & Bucks Hafif Piyade 756 muharip askerden oluşuyordu. 24 Eylül günü iki bombalı deniz uçağı, 25 Eylül'de de Sir John Nixon *Malamir* isimli gemiyle erkânının büyük bir kısmıyla birlikte geldi. Sir Nixon, Hindistan'daki başkomutandan "Kûtülamare'nin ötesine geçilmesin" yazan bir telgraf mesajı aldığını söyledi. Sir Beauchamp Duff'la Simla'da yaptığım ve V. Bölüm'ün başında bahsettiğim konuşma düşünüldüğünde ilginç bir durumdu bu. Şu soru takılıyordu akla: Sir Beauchamp Duff fikrini ne zaman değiştirmişti; onu bu fikrinden kim caydırmıştı?

7. Bölüm
Kûtülamare Muharebesi

26 Eylül'de sabah karanlığında muharebe için aldığım ilk tedbire göre hazırlanan emirlerim uygulanmaya başlandı. Her şey umduğum gibi gitti, B kolu nehrin sol yakasına, Nahilat'ın aşağısına kazasız belasız çıktı. Ağır toplar genel talimatnameye uygun biçimde mevzilendi. Tekne köprüsü kısa bir süre içinde inşa edilmeye başlandı ve A kolu nehrin sağ yakasındaki Çahala tepesinde[88] sahte taarruz için şaşırtma yapmaya hazır bekliyordu. B kolu ayın 26'sında geceleyin sol yaka boyunca düşman mevzii istikametinde ilerleyip karanlıktan istifade ederek toplanma mevzii oluşturacak, gündüz vakti oradan Dicle kenarındaki Suvade bataklığında bulunan Türk mevziine taarruza geçecekti. 48. İstihkâm Bölüğü, genel talimatnamede belirtilen mevzilere ağır topları yerleştirdi; toplar bir daha yerinden oynatmak gerekmeyecek şekilde yerleştirilmişti, zira düşman siperleriyle aradaki 4500 ila 5000 metre mesafe, düşman tahkimatlarına taarruz edecek mesafeye ulaşan piyadelere 4 ve 4.7 inçlik toplarla etkili destek vermek için yeterliydi. Lağımcılar top mevziinin arkasında bana bir gözetleme kulesi kurdular. Kuleyi ince kerestelerle çabucak kurmuşlardı, kule sallanıyordu,

88 Nahilat karşısındaki Çahala yahut Rumeyle tepeleri olacak. (Ask. Tar. Enc.)

üzerine tırmanmak –itiraf etmeliyim ki– tehlikeli bir işti.

Karanlık çöktükten sonra B kolu ilerledi ve nehir kenarında bolca bulunan su ve toprak engellerinden yararlanarak taarruza geçecek şekilde mevzilendi. Fry, B kolunun cephesini önerdiğim şekilde 1000 metre yaydı.

27 Eylül sabahı muharebe başladı. A kolu sağ yakadan Es-Sinn istikametinde şaşırtma harekâtına başladı. B kolu, yani asgari kuvvet kısa bir süre içinde taarruza geçti. Dicle'nin Suvade bataklığı (Eyer Sırtlı Tepe) hattındaki bütün Türk topları, ağır topçu ateşinin desteğiyle ilerlemekte olan B koluna ateş etmeye başladı. Talimatları harfiyen yerine getiren Fry akşama doğru ateş hattını düşman siperlerini 800 metre mevzi alanı içine alacak şekilde ayarladı.

Alacakaranlıkta köprüden A kolunun sağ yakadan sol yakaya geçişini izledim. Sol yakaya ulaştıktan sonra askerler asıl kuvvetle çevirme hareketini gerçekleştirmek üzere çöle doğru intikal yürüyüşüne geçtiler. Sağ yakada kendini asıl kuvvetin ileri kolu gibi göstererek Es-Sinn istikametinde ilerlemiş ve düşmanı yanıltmaya devam etmek için öğleden sonra tahkimat yapmış olan A kolunun karma müfrezesi karanlık çöktükten sonra geri çekildi ve nehrin karşısına geçirildi. Bu müfrezeden 20. Pencaplılar Alayı'na bağlı bir Hintli havildar[89] ile iki üç Hintli askerin Türklere katıldığını öğrendim. Bu kötü bir haberdi, düşman asıl kuvvetin manevrasını öğrenecekti. Nureddin'e ertesi sabah götürürler diye ümit ettim, çünkü o zaman tertibatını kendi lehinde değiştirecek zamanı bulamazdı.[90]

89 Hint kıtaatına mahsus bir küçük zabit rütbesidir. (Ask. Tar. Enc.)

90 Aslında Nureddin durumu öğrenince inanmamış. Haberi kıdemli subaylarıyla yaptığı bir toplantı sırasında almış ve bunun benim hazırladığım bir oyun olduğunu, askerlerini sol yana sevk etmesini sağlamak için ona sahte firariler gönderdiğimi düşünmüş! (G.T.)

KÛTÜLAMARE MUHAREBESİ

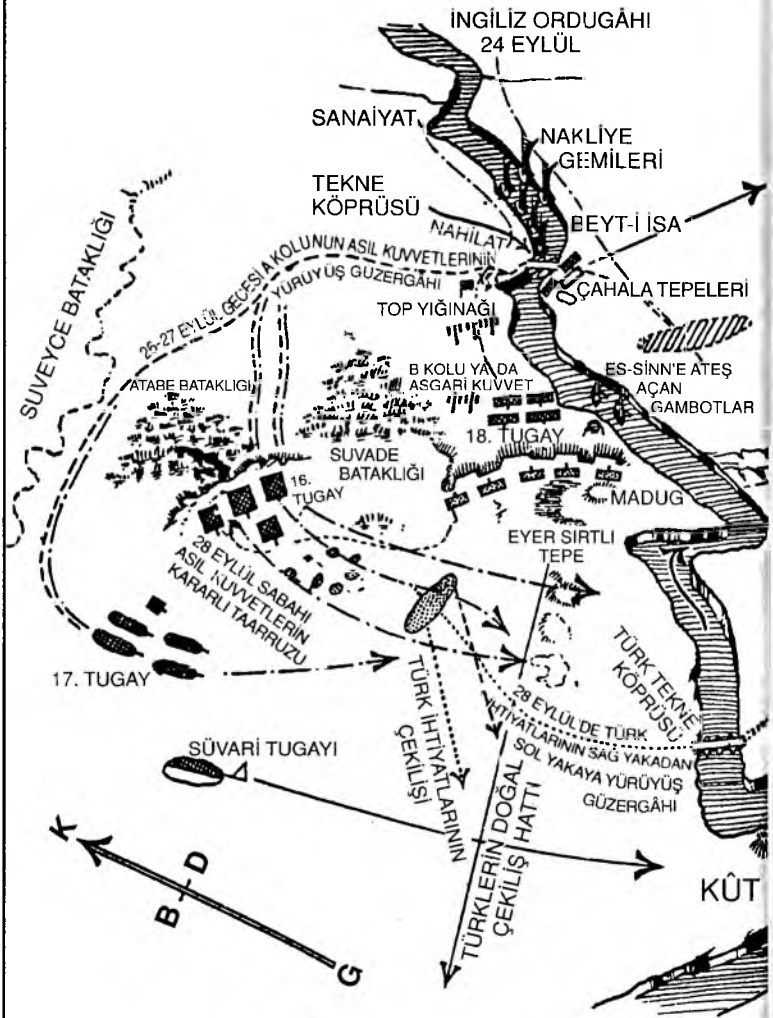

27/28 EYLÜL 1915'TE KÛTÜLAMARE MUHAREBE MEYDANININ KUŞBAKIŞI GÖRÜNTÜSÜ. ÇİZİM ASGARİ KUVVETİN KEŞİF VE CEPHE TAARUZU İLE ASIL KUVVETLERİN ÇEVİRME HAREKÂTINI TASVİR EDER.

27-28 EYLÜL 1915

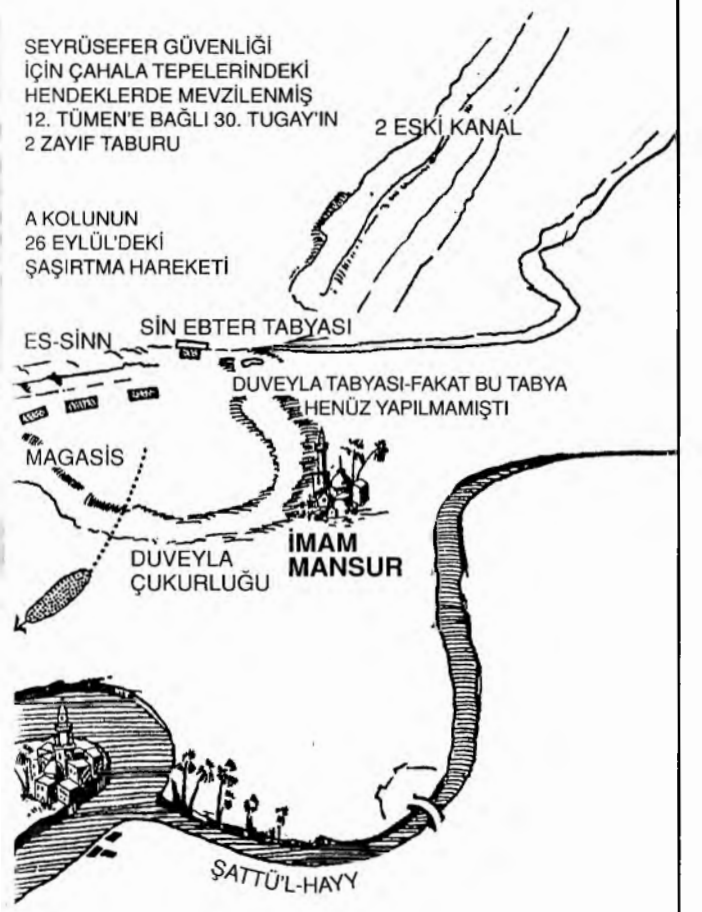

Nahilat'ın batısındaki gözetleme kulesinde karanlık olduğu halde iyi dayandım. Şafakta B kolu talimatlara uygun olarak ateş hacmi ve kesafetiyle, her haliyle gerçeğini aratmayan bir taarruz gerçekleştirdi, ama aslında düşmanı bu kısımda tutmak ve oyalamak için yapılmış bir harekâttı bu. Taarruz 1000 ila 1200 metrelik bir cephede (bir tugayın normal cephe genişliğinden çok daha geniş bir cephede) gerçekleştirildi. Düşmana kuvvetimin büyük bir kısmıyla B kolunu desteklemek üzere beklediğimi düşündürmek için kolun epey gerisine birçok nakliye arabası ve saire de koydurtmuştum.[91] Kendi buharlı gemisiyle Amare'den Nahilat'a gelmiş olan Sir John Nixon erkânıyla birlikte gözetleme kulesindeki görev yerime geldi ve bütün gün yanımda kaldı. Emirlerime hiç karışmadı, ben de harekâtı o sanki hiç orada değilmiş gibi yönettim. Bazı üst rütbeli generallerle böyle bir şeyi yapmak mümkün değildir. Onlardan biri olsaydı işime karışır, hatta belki de bana talimatlar verirdi; ama Sir John Nixon beni kendi halime bıraktı. Doğru dürüst konuşamamıştık bile, çünkü günün tamamını birinci karargâh subayım Evans'la birlikte o sallantılı kulede geçirmiştim.

General Fry'ın rolü, hazırladığım genel talimatnamede açıkça belirtilmişti, o yüzden ağır toplarla desteklenmekle kalmayıp nehirde sıralanan, daha doğrusu kademelenmiş olan gambotlardan da ateş desteği alan B koluyla pek ilgilenmedim. Bütünüyle Delamain komutasındaki asıl kuvvetin yapacağı çevirme taarruzuna odaklanmıştım. On, on bir kilometre kuzeybatıda toplarından çıkan dumanları görüp dehşetli ateş seslerini işitince asıl kuvvetin düşmanın sol yanıyla gerisine süngü taarruzu gerçekleştirdiğine ve kısa bir süre içinde etrafını çevireceğine kanaat geti-

91 Uzaktan bu arabalar, ilerleyen toplar veya askerler gibi görünüyordu. (G.T.)

rebilirdim. Ondan sonra B kolunu gerçek bir taarruza yönlendirecektim ve muharebeyi fiilen kazanmış olacaktım. Taarruzu düşmanı tam anlamıyla bozguna uğratarak tamamlayabilirdim, çünkü çevirme hareketi gayet başarılı olmuştu; gece yürüyüşü hiçbir pürüz çıkmadan gerçekleştirilmişti; asıl kuvvetimi düşmanın yanı ve gerisine, yani düşmanın tabii geri çekilme hattına (Bağdat yoluna) en yakın yerine geniş bir tarama manevrası yapacak şekilde ayarlamıştım. Asıl kuvveti, tıpkı balıkçının ağını vira ettiği gibi çekerek çevresini sardığı düşmanı yakalayabilir, böylece de kesin bir sonuç elde edebilirdim. Zafer büyük sonuçlara sebep olacaktı, Nureddin'in kuvveti imha edilebilirdi, bu durumda, ilerleme emri verilirse, Bağdat'ın kaderi ellerimde olacaktı. Aklımdan bunlar geçiyordu. Ama askeri tarih öğrencilerinin, özellikle de Napolyon'un seferlerini incelemiş olan öğrencilerin bildiği gibi, çevirme hareketi daima büyük riskler taşır, temkinli Moltke de zaten genellikle pek kararlı olmayan, ama riski daha az kuşatma taarruzunu da bu yüzden tercih etmiştir. Çevirme taarruzunun tehlikelerini bizzat yaşayacaktım. Napolyon seferleri tarihinde çevirme taarruzlarını sekteye uğratan öngörülmez kazalar listesini aklımdan geçirince A kolunun başına gelen kazalar beni hiç şaşırtmadı, bunları olgunlukla karşıladım.

Sabah saat 7 ile 8 arasında Delamain, yolu üzerine döşenmiş telefon hattından bana çevirme taarruzunun gerçekleştirildiğini bildiren bir mesaj gönderdi. Havada süzülen duman ve toplarının sesi ilerlediğini gösteriyordu, ama uzaktaki kum tepeleri A kolunun hareketini görmemi engellemekteydi. Saat 11 sıralarında Delamain'den, önündeki düşman siperlerini baskı altında tuttuğunu bildiren bir mesaj daha geldi. Bütün bu siperleri kuzeyden güneye kadar silip süpüreceğini ve

Türklerin çok geçmeden panik halinde kaçacağını düşünerek bu habere çok sevindim. Daha sonra öğrendim ki, Delamain siperlere cepheden iki taburla, Dorset ve 117. Mahratta taburlarıyla taarruz etmiş, bu esnada kuvvetinin büyük kısmı (Tuğgeneral Hoghton komutasındaki altı tabur) Türk ileri yanını tamamen çevirmek üzere süvarilerin arkasından Atabe bataklığının kuzey ucuna gitmiş. Taburların bataklığı geçmeleri çok uzun sürmüş, öyle ki Delamain onları daha fazla bekleyememiş ve sadece iki taburla taarruza geçmiş. Asıl kuvvetle düşmanın en zayıf noktasına taarruz etmenin bütün avantajı böylece yok olmuştu, hatta bu hareket muharebeyi kaybetmemize mal olacaktı az kalsın. Delamain o müthiş çevikliğinin ve büyük şahsiyetinin gücüyle düşman kuvvetinin ileri yanının siperlerini baskı altında tutmayı başardıysa da, sayıca onun iki taburundan daha üstün olan düşman diğer siperlere sıkıca tutunmuştu (Türk askerlerin her zaman yaptığı gibi). Kısa bir süre sonra Delamain'den, siperleri daha fazla zapt edemeyeceğinden endişelendiğini bildiren rahatsız edici bir mesaj aldım. Hepsi birleştiğinde asıl kuvveti hiçbir şeyin durduramayacağını bildiğim için buna bir anlam verememiştim.

Muharebenin kaderini belirleyecek olan bu noktada verilen mücadele hüsranla sonuçlanmıştı. Dorsetler her zamanki gibi zafer kazanmıştı, keza 117. Mahratta Taburu da iyi bir savaş çıkarmıştı. Hoghton en nihayet düşmanın batı tarafına, yani arkasına çevirme taarruzu gerçekleştirip mücadeleyi Delamain'in lehine çevirmiş, Türk kuvvetinin ileri sol yanı güneybatı istikametinde geri çekilmişti.

Böylece Türkleri öğleye doğru çevirmekten vazgeçmiş, bunun çok uzun bir iş olacağından endişelenmeye başlamıştım; çünkü aradan saatler geçmesine rağmen Delamain'den hiç haber alamamıştım. Telefon hattı

kesilmişti, mesaj yollanıyorsa bile bana ulaşması mümkün değildi. Daha sonra öğrendik ki, Delamain kuvvetlerini tekrar birleştirmiş ve bitkin askerlerini istirahata çekmiş. Gün çok sıcak geçmişti ve söylendiğine göre Suvade bataklığındaki su tatsızmış, içmeye uygun değilmiş.

Bu söylenenler suyun iyi olmadığını, ama su ihtiyacını karşılayacak kadar içilebileceğini bildiren süvari keşif raporuyla tezat içindeydi. Büyük bir hayal kırıklığı yaratmıştı bende, çünkü o sırada asıl kuvvetin çoktan Dicle'nin Suvade bataklığındaki savunma mevziinde (Eyer Sırtlı Tepe[92]) bulunan artçı Türk kuvvetinin peşine düşmüş olması gerekiyordu. Öyle bir durumda Türklerin kaçması gerekiyordu, çünkü General Fry aynı müstahkem mevkie B koluyla cepheden taarruz ediyordu. Delamain o sırada ilerleseydi düşmana karşı ezici bir zafer kazanmış olurdum.Neler olup bittiğini öğrenmesi için Reilly'yi bir uçakla keşfe gönderdim. Delamain'in kuvvetinin bulunduğu yere inmiş, dönüşünde bütün hikâyeyi bana anlattı. (*Mecidiye*'de bir tane telsiz seti bulunduğu halde o sırada askerlerin yanında telsiz seti yoktu.) Nihayet Delamain'den askerlerinin sıcaktan tam anlamıyla "piştiği"ni ve hareket edemediğini bildiren bir mesaj aldım. Çölde gece dahil yirmi, yirmi beş kilometre yürüdükten ve düşmanla şiddetli bir çatışmaya girdikten sonra bunda şaşılacak bir şey yoktu.

Süvari birliği gözdağı vermek üzere artçı Türk kuvvetinin üzerine gönderilmiş olsaydı bile onları önüne katabilirdi, ama süvarilerin nereye gittiklerini ve ne yaptıklarını kesin olarak bilebilecek durumda değildim. Delamain askerlerini ancak öğleden sonra 4'te harekete geçirebilmişti. Önceden hesaplanmayan ge-

92 Nal şeklinde olan Müddehi gölünün iç tarafındaki tepeyi ima etmek istiyor. (Ask. Tar. Enc.)

cikmelerle başlayan bu çevirme taarruzunun başarılı olmasını ne kadar arzuladığımı hiç kimse (eminim ki karargâh heyetimdeki subaylar bile) bilemezdi. Tam bu sırada Dicle'deki savunma mevkilerimizden birinden Arap ve Türk süvarilerinden oluşan büyük bir grubun kendilerine karşı bir taarruz hazırlığı içinde bulunduğunu, yardıma ihtiyaçları olduğunu bildiren bir telgraf mesajı aldım.[93] Muharebe sürerken oraya adam göndermek niyetinde olmadığımı, onları muharebeyi kazanarak rahatlatacağımı, mevzilerini korumaları gerektiğini bildiren bir mesaj gönderdim.

Gözetleme kulesinden Delamain'in kuvvetinin batı–güneybatı istikametinde çok şiddetli bir çarpışmaya girdiğini duyduğumda güneş batmak üzereydi. Şiddetli bir çarpışmaya işaret eden alevleri görebiliyorduk. Delamain ile Türk başkomutanlık ihtiyat kuvveti[94] (muharebe mevkiini sol kanada taşımak amacıyla Kût yakınındaki teknelerle meydana getirilmiş köprü üzerinden nehrin sağ yakasından sol yakasına geçen iki ila üç taburdan oluşan bir tugay) arasındaki bir çarpışmaydı bu. Bu çarpışmadan Reilly'nin uçakla yaptığı keşif sayesinde haberdar oldum. Onun bu keşifleri paha biçilmezdi, çünkü çevirme taarruzundan hiç haber alamıyordum. Kısa bir ateş muharebesinden sonra Delamain süngüyle genel bir ilerleme emri vermiş. Türkler daha sonra hep yapacakları gibi, siper savaşı yerine, açıkta gerçekleştiği

93 Bu taarruz, muharebeden bir gün evvel Şeyh Saad istikametine gönderilip mezkûr karye zapt ve düşmanın gerisini muvakkaten kat ettikten [geçici olarak kestikten] sonra nehir boyunca yukarıya çıkan Binbaşı Sabri Bey kumandasındaki süvari livası tarafından icra edilmişti. (Ask. Tar. Enc.)

94 Nureddin Bey'in ihtiyat livası yoktu. Bu akşam muhaberesini yapan kuvvet Es-Sinn hattındaki 35. Fırka'dan sol sahile geçirilen taburlar idi. (Ask. Tar. Enc.)

için göğüs göğüse muharebeye girmemiş ve Kût istikametinde geri çekilmiş.[95]

General Fry komutasındaki askerlere asıl kuvvetin yeni ilerleme hareketiyle birlikte genel bir ilerleme hareketi başlatılması emrini verdim. General Fry'a taarruzunu nihai bir taarruza çevirmesini emretmiştim, ama şiddetli Türk top ve tüfek atışları nedeniyle General Fry düşmanın Dicle'deki Suvade (Eyer Sırtlı Tepe) mevkiindeki siperlerine beş ila altı yüz metreden fazla yaklaşamadı ve bulunduğu yerde tekrar tahkimat yaptı.

Filotillaya bu ilerlemeye elinden gelen her türlü desteği sağlaması emrini verdim. Emir subayım Yüzbaşı Bastow'u bir buharlı işkampavyayla kıdemli deniz subayına, Deniz Kıdemli Yüzbaşı Cookson'a gönderdim. Ondan Yüzbaşı Cookson'a Türklerin Dicle'nin iki yakasındaki siper hatlarının nehirde kesiştikleri noktaya yerleştirdiği maniayı kaldırmalarının mümkün olup olmadığı yönündeki mesajımı iletmesini istemiştim. Cookson orayı yarıp geçer de Kût'a ulaşırsa Türk buharlılarını ele geçirebilir, diye düşünüyordum. Cesur Cookson üç gambotuyla (kendisi *Comet*'teydi) ilerlemiş ve mania zannettiğimiz şeyin aslında köprü niyetine kullanılmış, zincirlerle bağlı serbest yüzen bir demir mavna olduğunu görmüş ve şiddetli ateş altında mavnanın zincirlerini kesmeyi başarmıştı. Cookson elinde balta, zinciri keserken vurulup ölmüştü. Cookson mavnaya geminin dingilerinden[96] biriyle, *Comet*'in bacası ile su kesimi üzerindeki kısımlarını delik deşik eden şiddetli tüfek ateşi altında ilerlemiş. Cesur Cookson öldükten sonra gambotlar

95 Türklerin açıkta muharebe kabiliyetinden mahrumiyetini ima etmek isteyen bu ifadenin aksini ispat edecek birçok misaller, Selmanıpâk ve Delabha muharebelerinde mevcuttur. (Ask. Tar. Enc.)

96 dingi: Hinducadaki dengi veya dingi kelimesinden türemiş olan, bindirme inşa tekniğiyle yapılmış, kürekle işleyen, iş amaçlı veya yata alternatif olarak genelde nehirlerde kullanılan bir çeşit tekne –ç.n.

biraz gerilemiş, ama 500 metrelik bir menzilden Türkleri top ateşine tutmayı sürdürmüş.

Karanlık çöktükten sonra, Türklerin gerisindeki Delamain'in askerlerini vurabilirler endişesiyle Fry'ın toplarına ateşi kes emri verdim. Gözetleme kulesinde bana refakat eden Sir John Nixon'a muharebeyi tam anlamıyla kazandığımızı söyledim. Türklerin gece gideceğini biliyordum, çünkü asıl kuvvetimin çevirme hareketi yüzünden içine girdikleri çukurda gündüz vaktine kadar kalmak istemeyeceklerdi.

Nahilat'taki karargâhıma gitmek üzere gözetleme yerimden ayrılmadan önce Fry'a Türklerin hâlâ orada olup olmadıklarına bakmak için gece devriye göndermesi emrini verdim. Türkler yerlerinden ayrılmazsa, gündüz o mevzie ne pahasına olursa olsun taarruz etmeleri gerektiğini söyledim. Oradan ayrılırken de General Nixon'a "Karanlıkta gideceklerinden eminim" dedim. Nehrin sol yakasındaki asıl kuvveti gittikten sonra sağ yakadaki Türk kuvvetinin de geri çekileceğinden emindim.

Tahminlerimde yanılmamıştım; gündüz savunma mevzilerinin terk edildiği haberini aldım. Türklerin hepsi gece Delamain komutasındaki asıl kuvvetin önünden geçip nehir kıyısına kaçmıştı. Toplarının çoğunu beraberinde götürmüşlerdi, ama on yedi top elimize geçmişti, ayrıca 1289 esir almıştık.[97]

Türklerin 1700 ölü ve yaralı zayiatı vardı; bizim zayiatımız ise 1229 ölü ve yaralıdan oluşuyordu.

Kûtülamare muharebesinin Hindistan'daki Britanya ordusunun tarihindeki en önemli muharebelerden biri olduğu söylenebilir. Bugüne kadar ne Afgan sava-

97 Bu zayiat, Umum Irak Kumandanlığı'nın raporuna göre, esir olarak altı piyade bölüğüyle bir miktar şehit ve mecruh [yaralı], bir mantelli batarya, bir makineli tüfek takımı ve birkaç kaval toptan ibaretti. (Ask. Tar. Enc.)

şında ne de Hint isyanında görülmemiş büyüklükte bir muharebeydi bu, çünkü aynı şekilde silahlanmış ve eşit sayıda askere sahip kıtalara karşı yapılmıştı.[98] Ayrıca düşmanı, tarama ateşine engel olmanın hiçbir biçimde mümkün olmadığı bilardo masası gibi düz ve açık, son derece güçlü ve modern bir hâkim mevziden defetmeyi başarmıştık.

Türklerin muharebede yenildiğini duyunca Sanaiyat mevkiindeki Arap ve Türk süvarilerin taarruzdan vazgeçip geri çekildikleri, ama geri çekilirken iki kömür ve petrol şatını ele geçirip yaktıkları haberini aldım. Bu kötü bir haberdi, çünkü bu şatlar buharlılarımın ilerleyişini engelleyecekti. Vakit kaybetmeden takip emrini geri aldım.

Ayın 29'unda B kolunu gemilere bindirme işi ancak öğleden sonra bitmişti, çünkü 18. Tugay ile 63. Batarya'yı toplayıp gemilere bindirmek günün büyük bir kısmını almıştı. Askerleri gemiye bindirmek saatler sürmüş, canımı fena halde sıkmıştı.

General Delamain'i Kût kasabasını işgal etmeye göndermiştim. General Hoghton'ın tugayı, yaralıları nakletmek, silah toplamak vs üzere nehir kıyısında,

98 Nureddin Bey'in bu muharebedeki kuvveti, General Townshend'in fırkasına ne adeden müsavi ve ne de aynı derecede bir silahla teçhiz idi.

Townshend'in 13.000 küsur muharip, 40'ı mütecaviz top ve 1200 kılıcına mukabil Nureddin Bey'in elinde kıymet-i harbiyeleri dûn [az] 9000 kadar muharip ve yalnız dokuz adedi seri ateşli, mütebakisi [kalanı] adi ateşli, mantelli ve daha kadim olmak üzere 37 top ile muharebeye iştigal etmeyen 700 küsur kılıcı vardı.

Teslihât [silahlandırma] meselesine gelince, 38. ve 35. fırkalar büyük çaplı mavzer tüfeğiyle müsellah [silahlanmış] olup yalnız bu fırkalar haricindeki bir iki tabur, küçük çaplı ve modern bir silah taşıyordu. Toplara gelince, 28'i adi ateşli mantelli ve daha kadim havanlardan ibaret olan Osmanlı toplarının kıymet-i harbiyesi mukabil taraf toplarına göre hiç yok demekti. (Ask. Tar. Enc.)

Eyer Sırtlı Tepe'nin güney kıvrımına yakın bir yerde ordugâh kurmuştu. Hoghton işlerini bitirdikten sonra Delamain'in peşinden Kût'a gidecekti. Buradaki takibi, beni Kurna muharebesinden sonra gerçekleştirdiğim takip hareketine sevk eden benzer sebeplerle şahsen gerçekleştirmek niyetindeydim. Hesaba katılması gereken bir sürü şey vardı. Mesela, gemilerle gerçekleştirdiğim ileri yürüyüşte Türklere yetişebilirsem, onları çözebilir ve nehrin uzağında tutabilirdim; ki su için nehrin kenarına gelecekleri muhakkaktı. Böylece Kurna'dan sonraki takipte yaptığım gibi, düşmanın düzenli geri çekilme hareketini bir bozguna çevirebilirdim, o zaman Amare'ye girerken yaptığım gibi önümden kaçan düşman askerleriyle birlikte Bağdat'a bile girebilirdim. Bu sefer de blöf yapabilirdim belki. Türkler Selmanıpâk'taki hazırlanmış mevzilerinde (ki buranın çok güçlü bir mevzi olduğu söyleniyordu) mukavemet eder ve kuvvetini artırırsa da tugayımı gemilere bindirip prestij kaybına uğramadan Kût'a tekrar dönebilir ve mevzimi sağlamlaştırabilirdim.

Bu tür karmaşık meselelerin, ancak kendi kendime neyi yapıp neyi yapmamam gerektiğini sorarak tahlil edebileceğim meselelerin çözümünü astıma havale etmem mümkün değildi. Bu yüzden Delamain'i tümeni yeniden teşkil etmek üzere Kût'ta bıraktım ve ben emredene kadar yanıma gelmemesini söyledim. Ama savaşta teori ile pratik arasında, tenkit ve uygulama arasında büyük bir fark vardır. Senenin bu döneminde nehirde çok az su, üstesinden gelinmesi gereken çok fazla sığlık olur. Kût'un hemen yakınlarında bütün gün gemilerimiz arka arkaya karaya oturdu. Kût'tan ayrılmamız yaklaşık iki günümüzü aldı (onu da bin bir güçlükle başardık), ama artık çok geçti. Türkler Dicle'nin iki yakasında düzenli bir şekilde geri çekilmişti. Son derece düzenli ve iyi çarpıştılar, Kûtülamare'de Kurna

Kuşatmadan önce tozlu topraklı Kûtülamare şehrinin kerpiç evlerinde 6000 kişi oturuyordu.

muharebesinde, sonrasında da Amare istikametindeki ilerlemede karşılaştığım kıtalardan (oradaki Türk kuvveti bir düzenli Türk taburu hariç tümüyle Arap taburlarından oluşuyordu) çok farklı kıtalarla karşı karşıya olduğumu anladım. Kûtülamare muharebesinden sonra Türkler Kurna'daki gibi kaçsalardı, niyetim daha önce de belirttiğim gibi, bu fırsattan yararlanıp onları gambotlarla Bağdat'a kadar takip etmekti.

Kûtülamare ile Bağdat arasındaki mesafe aşağı yukarı Kurna ile Amare arasındaki mesafe kadardı (yaklaşık 145 km). Ama buradaki takip çok farklı olacaktı. Türkler yekpare gruplar halinde ve düzenli bir şekilde geri çekilmekteydi; nehir en sığ dönemlerini yaşıyordu; zaman zaman yarım gün boyunca karaya oturmuş vaziyette beklemek zorunda kalıyorduk; kısa bir süre sonra da Türklerin Selmanıpâk'taki mevzilerinden taarruza geçecekleri iyice belli olmuştu. Amare'ye girdiğim gibi (bozguna uğramış düşman kuvvetiyle birlikte) Bağdat'a giremeyeceğim aşikârdı.

Kûtülamare muharebesini tek başına çevirme manevra-sıyla kazanmıştım. Kısmi bir kuşatma harekâtıyla eş-zamanlı olarak cepheden taarruz gerçekleştirmeye kalkışsaydım, kesin geri püskürtülürdüm. Asıl kuvvetin çevirme taarruzu (yani nihai taarruz) 28 Eylül günü öğleden sonra sıkıntılı bir bekleyiş içinde bir süre muallakta kalmıştı. General Delamain daha sonra Aziziye'de bana, taarruzu tekrar etmeleri istendiğinde Hintli askerlerin siperlere taarruz edebileceğine pek ihtimal vermediği şeklindeki düşüncesini benimle paylaşmasının görevi olduğunu düşündüğünü, çevirme taarruzunun başarısının büyük oranda Dorset Alayı'na bağlı olduğunu, bu alayın da savaşta zaten her zaman olduğu gibi büyük cesaret örnekleri gösterdiğini söyledi. 6. Tümen'in Kurna ve Kûtülamare harekâtlarından önce Sahil ve Şuayyibe'de savaştığı ve bu sonuncu muharebede iyice yorulduğu

(ve bu muharebenin akıbetinin uzun bir süre muallakta kaldığı) unutulmamalı. Ayrıca, Kurna muharebesi ile önce senenin en sıcak mevsiminde Amare istikametinde, sonra da eylül ayının başlarında yine havanın çok sıcak olduğu bir dönemde Kût istikametinde gerçekleştirilen ilerleme hareketi askerlerin sağlığını bayağı etkilemişti ve üzerlerinde bir bıkkınlık vardı. Dolayısıyla, Delamain'in anlattığı şeyler beni şaşırtmadı. Bütün ordularda taarruz kuvvetindeki bütün askerler sık sık değiştirilmelidir.

Kara nakil vasıtası olmadığı için süvarilerimin sürati gemilerin süratine bağlıydı, bu yüzden takip hareketinde pek başarılı olamadılar. Burada, Hindistan dışındaki ülkelerde yapılan savaşlarda Hint askerlerinin kastlarına özgü önyargıların sakıncalarına da değinmeliyim. Süvarilerin komutanına neden ilerleyip geri çekilmekte olan düşmanla temasa geçmediğini sorduğumda, komutan nakil vasıtamız olmadığı için pişirme kaplarını yanında getiremediğini, Sihler ile Hinduların yemeklerini Arap köylerinden ele geçirilecek kaplarda pişirmek istemediklerini söyledi. Bunu yazmamın amacı Hint süvari birliğinin cesaretini tenkit etmek falan değil, cesaretlerini benden daha iyi kimse takdir edemez, başka ülkelerde onlardan yararlanmanın dezavantajlarına dikkati çekmek istedim.

14. Hussars, kuvvetlerime ancak aralık ayında katıldığı için, bu dönemde elimde hiç İngiliz süvari birliği yoktu. O sırada kuvvetlerime bir tane bile İngiliz süvari alayı katılmış olsaydı, Türklere geri çekilme harekâtları sırasında ağır zayiatlar verdirebilirdim. Ama Türklere hiçbir tacizde bulunamadık; bunun bütün sebebi de pişirme kaplarıydı üstelik!

3 Ekim'de Dicle'nin sol yakasında, Kûtülamare'nin 95 km kadar kuzeyinde küçük bir köy ve telgraf istasyonu olan Aziziye'ye vardığımda elime Binbaşı Reilly'nin hava keşif raporu ulaştı. Geri çekilen Türk

kuvveti Selmanıpâk'taki önceden hazırlanmış mevzide durmuş ve nehrin her iki yakasında kurulmuş olan (tıpkı Kûtülamare'deki gibi) o heybetli savunma mevkiine yerleşmişti. Reilly raporunda, sol yakada, asıl tahkimatın kurulduğu yerde on kilometrelik bir siper olduğunu bildiriyordu. Ayrıca üç buharlı gemi, altı tane büyük demir mavna ve çok sayıda asker ve ambar vardı.

Aziziye'ye vardığım gün ayrıca genel karargâh kurmay subayı beni telsizle aradı. Ordu kurmay başkanı, Sir John Nixon'ın Hindistan ordusu genelkurmay başkanına gönderdiği durum değerlendirme raporunu aktardı. Raporunda Sir John benim takip harekâtlarımı tarif ediyor ve Türklerin önlerinde gemiler olmak üzere iki kol halinde geri çekilmekte olduğundan bahsediyordu. Türk başkomutanın haziranın başlarından beri Selmanıpâk'ta hazırlık yaptığını belirttikten sonra Türklerin bu mevzie tekrar geri döndüğünü ifade ediyordu. Takibim sırasında bütün bunları Nixon'a bizzat rapor etmiştim, ama onun raporundaki Türklerin Bağdat'tan veya daha uzak bir yerden başka takviye alma ihtimalinin pek olmadığı, olsa olsa Fırat hattından 1500 piyade ve iki top gelebileceği değerlendirmesine katılmıyordum.

Nixon değerlendirmesinde önümüzde iki yol olduğunu da belirtiyordu:

(1) Takibi sona erdirmek;

(2) Gemi ve gambotlarımızla ilerlemeye devam edip düşmanla temasa geçmek ve bekleme mevzii oluşturmasına izin vermemek için geri çekilme hareketini mümkün olduğunca taciz etmek.

Türklerin bekleme mevzii oluşturması durumunda ise takip kıtaları düşman mevzii üzerinde uçaklarla keşif yapabilir, bu arada kuvvetime katılmak üzere diğer tugaylar ve tümene bağlı kıtalar gönderilebilirdi. Nixon, sığ kanalların seyrüseferde yarattığı zorluklardan

kaynaklanan kaçınılmaz koşullar sebebiyle yavaş gerçekleşse de takip harekâtının Türkler üzerinde moral bozukluğu yaratabileceğini, Irak'ın İngilizlerin elinde bulunan kısımlarında yaşayan halkın moralini ise yükseltebileceğini belirtiyordu. Nixon, Türk kuvvetinin 4000 süngü, 500 kılıç ve 20 toptan oluştuğu tahmininde bulunuyordu.

3 Ekim tarihli günlük yazımda şu ifadeler yer alıyor:

> Ordu komutanı ulaştırma hattının ne kadar zayıf ve tehlike içinde olduğunun farkında değil herhalde. Şu anda denizden 600 km kadar uzaktayız ve benimki dahil iki zayıf tümen mevcut burada! Tümenimin görevi muharebeyi gerçekleştirmek, Gorringe'ninkinin ise Kût'tan denize kadar olan ulaştırma hattını elde tutmak. Dolayısıyla, bir engelle karşılaşmam halinde bir destek alma imkânım yok.

Takibi daha fazla sürdürmek bana gereksiz görünüyordu. Bu yüzden durmaya ve 18. Tugay ile tugayın topçu bataryasını Aziziye'ye çıkarmaya ve o sırada Kût'ta bulunan Sir John Nixon'a Kût'a geri dönüp kuvvetimizi birleştirmemiz gerektiğini düşündüğümü bildirmeye karar verdim. Sir John orada olduğu için geri dönme konusunda kendisinden onay almak zorundaydım. Amare'de veya Basra'da olsaydı ona sormadan Kût'a dönerdim, zira emrimde iki tümen (bir kolordu) olmadığı sürece daha fazla ilerlemeye kesinlikle karşıydım. Bunun üzerine parlamentoda ve basında üzerinde çok konuşulan o ünlü telgraf mesajını yolladım.

Bu raporu önce emir subayım vasıtasıyla göndermeyi düşünmüştüm. O sıralarda Araplar Dicle boyundan giden konvoylara saldırıyorlardı, bu yüzden düşmanın eline geçer endişesiyle raporu telgrafla yolladım. Mesaj General Nixon'ın kurmay başkanlığına hitaben yazılmıştı ve 3 Ekim'de Aziziye'den yollanmıştı:

Ekteki hava subayının raporunda geri çekilen ve şu sıralarda Selmanıpâk'ta mevzilenmiş olan Türk kuvvetlerini dağıtma imkânı artık kalmamıştır. Bu mevzi Bağdat yolu ile Dicle üzerindedir ve on kilometrelik bir tahkimata sahip olduğu tahmin edilmektedir... Müsaade buyurursanız burada şahsi fikrimi arz etmek isterim. Kût muharebesine kadar hedefimiz stratejik Kût mevziini ele geçirmek ve bütün kuvvetlerimizi Basra vilayetinde birleştirmekti. Selmanıpâk şimdi yenilmiş Türk kuvvetlerinin kontrolü altındadır. Çanakkale'deki muğlak durumdan ve küçük kuvvetimizin Anadolu'dan gelecek güçlü düşman kuvvetlerince Bağdat'tan geri püskürtülmesi ihtimalinden (ki böyle bir durumda, Bağdat'ın denize olan uzaklığının 650 km kadar olduğu da hesaba katılırsa, uzun bir ulaştırma hattı boyunca, şimdi bize karşı az çok düşman olan Araplarla dolu bir hatta geri çekilmek durumunda kalabiliriz ve geri çekildiğimizi gören Arapların düşmanlıkları daha da artabilir) dolayı hükümetimiz Bağdat'ı işgal etmeyi siyasi açıdan uygun bulmazsa, tamamıyla askeri açıdan Kût'ta mevzimizi güçlendirmemiz gerektiği kanaatindeyim. Su seviyesinin ani düşüşü ve bundan dolayı gemilerimizin ilerleyişinin zor, yavaş ve zahmetli hale gelmesi, düzensiz biçimde geri çekilen Türklerin peşinden Bağdat'a girme planımızı altüst etti. Ama yine de hükümet Bağdat'ı işgal etme arzusundaysa, büyük bir riske girmektense Kût'tan karadan yapılacak ilerleme harekâtının Nâsıriye, Ahvaz ve Amare gibi önemli yerlerdeki garnizon kuvvetleri haricinde eksiksiz bir tümenle yakından desteklenecek iki tümenle veya bir kolorduyla sistemli bir şekilde yürütülmesinin son derece zorunlu olduğu inancındayım...

3 Ekim 1915 tarihinde Aziziye'de günlüğüme Kûtülamare muharebesinden sonra tuttuğum durum değerlendirme raporunu yazmıştım.

1- Hükümetin Bağdat'ı işgal etmeyi düşünmemesi durumunda esas hedefimiz, Basra vilayetinde kuvvetlerimizi birleştirmek amacıyla Kûtülamare'yi işgal etmekti; Kûtülamare,

Dicle ile Şattü'l-Hayy'ın (Nâsıriye'de Fırat'la birleşir) birleştiği noktada olması dolayısıyla stratejik açıdan Amare'den çok daha önemli bir yerdi ayrıca. Nureddin Paşa'ya karşı düzenlediğim harekâtın arkasında bu sebepler yatıyordu anladığım kadarıyla. Bunun için onu yenmem ve 9000 ila 10.000'den az olmayan bu kuvveti mümkünse imha etmem gerekiyordu.

Nureddin Paşa'yı ağır bir yenilgiye uğrattık, şimdi doğruca Bağdat'a doğru geri çekiliyordur; Bağdat'ı savunan mevzie, Selmanıpâk'taki hazır mevzie yerleşmiş olması kuvvetle muhtemel.

Hükümet,

(a) Çanakkale'deki durumun muğlaklığı ve oradaki kuvvetlerimizin başarılı olacağı ümidiyle;

(b) Irak'a başka bir tümen (ki Bağdat'a emniyet içinde ilerlememiz için gerekli asgari kuvvettir bu) göndermenin imkânsızlığı sebebiyle şimdilik Bağdat'a ilerlemek niyetinde değilse:

Kendi tümenimle tek başıma Bağdat'a taarruza kalkışmak (burasının denizden yaklaşık 600 km mesafede bulunduğu, ulaştırma hattının en ufak bir aksaklıkta ayaklanmaya hazır olan güvenilmez ve düşman Arap aşiretleriyle dolu olduğu ve yegâne desteğin çoğu kuvveti Amare, Nâsıriye, Kurna, Basra, Ahvaz vs gibi yerlere dağıtılmış zayıf bir tümenden geleceği düşünülürse) bana göre, sadece stratejik ve taktik açıdan değil, siyasi açıdan da, en hafif tabirle, affedilmez bir hata olacaktır. Burada alınacak bir yenilgi büyük bir felaket olacak, Hindistan'ın istikrarını bozacaktır. Böyle bir adımı destekleyenler varsa bu onların savaş sanatından zerre kadar anlamadıklarını gösterir bana göre.

(c) Çanakkale'de başarı kazanmamız Irak'taki mevcut kuvvetimizle (yeterli sayıda sahra topuna sahip olmayan çok zayıf iki tümenle) Bağdat'a girmemize bağlı ise:

Kurna'dan Amare'ye doğru gerçekleştirdikleri ve dağılan kuvvetlerinin bizim tarafımızdan imha edildiği, Arapların bir-

çok Türk askeri öldürdüğü o kötü geri çekilme hareketinden ders alan Nureddin'in kuvvetleri intizamlı ve yekpare gruplar halinde ve mükemmel bir artçıyla geri çekiliyor.

Nureddin'in kuvvetlerinin geri çekilme esnasında dağılmamış olması tümüyle nehirdeki suyun çok azalmasından kaynaklanıyor.[99] Tam olarak iki gün kaybettik, sığlıklara ve çamur yığınlarına saplandık. Mesela, dün sadece 12 km kadar ilerleyebildim. Kaçan Türk buharlıları bütün kargolarını, yüklerini atarak ve dohaları serbest bırakarak sığlıkları aşmıştı. Türkler tabiatları gereği güçlü bacaklara sahiptir, şu sıralarda Selmanıpâk'taki müstahkem mevzilerine girmişlerdir.

Wellington, Lord Liverpool'a yazdığı bir mektupta, hükümet ile basının benden beklediği her şeyi yapabilseydim, aya çıkardım demişti. Gemilerin kanaldaki sudan daha fazla su çekmesi gibi tabii engellerle kimse baş edemez. İki gambotumdan biri Bagila yakınlarında karaya oturdu, onu arkada bırakmak zorunda kaldık. Muharebede yan yatmış ve 12 pound'luk topunun güverte plakası zayıflamıştı, topun 20 atış yapabileceği bile şüpheliydi! Bunlar süratle üstesinden gelinemeyecek engeller. Muharebeden önce Sanaiyat'ta olduğu gibi normal su koşulları olsaydı, kaçan düşman askerleriyle birlikte Bağdat'a girebilir ve onları bir daha toparlanamayacak şekilde dağıtabilirdik. Ama su seviyesinin ani düşüşü bunu engelledi.

Bütün bunları gerçekleştirmiş olsaydık bile İstanbul'daki Osmanlı hükümeti Bağdat'ı tekrar almak için üstün bir kuvvet gönderirdi, çünkü Çanakkale'de zaten kuvvetleri var ve görünüşe göre böyle bir şeyi yapabilecek durumdalar. O zaman Hindistan hükümeti bir geri çekilme hareketi düzenlemek durumunda kalırdı, bu da her açıdan kırklı yıllarda Kabil'deki geri çekilme hareketinden çok daha kötü olurdu.

Bağdat'a gidersek, orada kalmamız gerekir. Bu kesin.

2- Hükümetin Bağdat'ı işgal etmeye karar verme-

99 Bu ricat hareketinin muntazamca cereyanı, takipte gösterilen ihmal ve Irak Kumandanlığı'nca ibraz edilen şiddetli azim ve irade sayesinde idi. (Ask. Tar. Enc.)

si halinde: Esas hedefimiz, Türkleri Bağdat'ı koruyan Selmanıpâk'taki mevzilerinde yenmek olacaktır. Bunun için Irak'a başka bir tümenin gelmesini talep etmeyi ve nehirdeki durum gemi nakliyatını imkânsız hale getirdiği için iki tümenin (yani bir kolordunun) Kûtülamare'den karadan ilerlemesini teklif etmeyi düşünüyorum. (Nehirden sadece boş gemiler geçebiliyor.) İki tümen gerekiyor, çünkü kesin bir başarı elde etmek ve risk almak istemiyorsak bu gereklidir.

Nureddin'in elinde halihazırda 5000 asker ve 20 top var, daha sonra ona mevcut bütün takviye kuvvetleri gönderilecektir.

Sir John Nixon'ın elimdeki yetersiz kuvvetle Bağdat'a taarruz etmemi istediği aşikârdı. Tali bir muharebe meydanında asgari kuvvetlerle gerçekleştirilecek taarruzlar hakkında ne düşündüğümü daha önce de belirtmiştim. Kuvvetlerin tasarrufu ilkesinin bu şekilde ihlalinin felaketle sonuçlanacağından emindim. Ayrıca ancak düşmanıma karşı uyguladığım üstün manevra taktikleri sayesinde kazandığım kritik bir muharebeden daha yeni çıkmıştım. Nureddin'i yalnızca manevra kabiliyetiyle yenmiştim.[100] Ona cepheden taarruz etmiş olsaydım, felaket bir yenilgi alırdım. Zaten zafer kazanılıp kazanılmadığı birkaç saat boyunca belirsizdir her zaman. Karargâh subaylarım ile Sir John Nixon'a belli etmesem de çok endişeliydim.

Sayfa 189-190'da aktardığım telgraf mesajını uzun bir süredir tasarlıyordum zaten. Bu bir disiplin itaatsizliği değildi. Ordudaki uzun tecrübelerim, özellikle de askeri tarihe olan yakın alakam, bana verilen gö-

100 Nureddin Bey'in hakiki mağlubiyet sebebi, elindeki kuvvetin sayıca az, kıymet ve kabiliyetçe büsbütün aşağı bir derecede olması, vesâit-i harbiyesinin [savaş araçlarının] mukabil tarafınki ile gayri mütenasip ve pek eski bulunmasıydı. (Ask. Tar. Enc.)

revin ülkeme felaket getireceğine kanaat getirdiğimde, üstlerimi bu konuda uyarmanın görevim olduğunu öğretmişti bana. Bu uyarıyı yaptıktan sonra bana verilen her emri yerine getirebilirdim. Bunu yaparken özellikle Wellington'ın 1808'de Portekiz'deki Cintra Konvansiyonu'ndan sonra tahkikat kurulunda yaptığı açıklama vardı aklımda. Onun gibi ben de bir generalin üst rütbeli bir general karşısında yapabileceklerini iyice ileri götürmüş ve uygulamanın acele yapıldığına işaret etmiştim. Sir John benden farklı düşünüyorsa, onun emrini yerine getirmek için elimden geleni yaparım, böyle bir harekâtın doğruluğu konusunda ondan tamamen farklı düşünüyor olsam da. Askeri hayat ile sivil hayattaki astların durumunun farklılığı da burada. Sivil hayatta bir ofiste çalışan biri kendinden daha üst konumda olan kişiden tamamen farklı düşüncelere sahipse istifa edebilir; ama askeri görevlerde alt rütbeli komutanın görevi üstüne kendisinden en iyi şekilde faydalanmasını sağlayacak şekilde yardımcı olmaktır. Bu olayda bu ilke doğrultusunda davrandım, gerekseydi başka zaman da aynı şeyi yapardım. Hindistan'daki başkomutanın iki üç ay önce Simla'da görüştüğümüzde benimle aynı fikirde olduğunu da hatırlamıştım. Başkomutan bana şöyle demişti: "Sana 30–40.000 asker sağlayana kadar Kûtülamare'den bir adım bile ileri gitmeyeceksin."

Önümdeki Selmanıpâk muharebesini kazansam ve Bağdat'ı işgal etmeyi başarsam bile zaten zayıf olan ve muharebede iyice zayıflayacak olan kuvvetimle orasını almak için Kafkaslar'dan gelecek büyük kuvvetlerle ellerinden gelen her türlü çabayı sarf edecek olan Almanlarla Türklerin karşısında orasını ne kadar elimde tutabilirdim? Bağdat'a ancak Gelibolu'daki seferin başarılı olması durumunda yönlendirilmem gerekiyor-

du. Bunun için de ayrıca bana yeterli sayıda kuvvet verilmeliydi.

Sir John Nixon'a kuvvetimin yetersiz olduğunu ifade ederken Mareşal MacMahon'un 1870'te yaşadığı olay vardı aklımda. Bilindiği gibi MacMahon, Wörth'te yenildikten sonra Chalons'da bir ordu kurmaktayken hükümet ona Metz'de kısılmış olan Bazaine'i kurtarması emrini vermişti. MacMahon hükümete, Fransa'daki mevcut bütün kuvvetleri Paris'i kuşatan bir mevzide birleştirmesinin daha iyi olacağını düşündüğünü bildirmişti. Hükümet emri tekrar etmiş, MacMahon da bunun üzerine ilerlemiş ve kuvveti Sedan'da imha olmuştu.

Burada sivil okurlara, genelde ulaştırma hatları ile harekât hatları arasında bariz bir fark olduğunu açıklamak isterim. Harekât hatları, bir ordunun üssünden hedefine hareketinde takip etmesi gereken genel yönergeler, yani yollardır. Ulaştırma hatları ise o ordunun beslenmesinin ve ikmalinin gerçekleştirildiği kara ve su yollarıdır. Zaman zaman ulaştırma hatları harekât hatlarından tamamen farklılaşır, bir ordu geniş bir cephede manevra yapmak zorunda kaldığında mesela. Gelgelelim Irak seferinde ulaştırma hattımız ile harekât hattımız aynıydı. Nasıl ki Nil Seferi'nde Nil yolu ile nehri ilerleme ve ikmal hattımızı oluşturduysa, Irak'ta da Dicle yiyecek ikmali için tek yoldu ve bu yol da Nil'de olduğu gibi nehir boyunca ilerliyordu. Ayrıca Dicle'de muazzam boyutlardaki taşkın suları sebebiyle nehir kıyısında yürümek yalnızca ağustosun sonları ile mart ayı arasında mümkündü.

Aziziye'ye vardığımda ulaştırma hattımızın 500 km civarında olduğu ve Kûtülamare muharebesinden sonra elimdeki zayıf tümenin 13.000'den (eksiksiz bir Hint tümeninin asker sayısı) ziyade 10.000 ila 11.000

askerden oluştuğu düşünülürse yiyecek durumum kritikti. Uzun ulaştırma hattı, konvoylarımıza, hatta nehrin yukarısında önlerinden geçerken kuvvetimize bile ateş etmekten çekinmeyen ve küçük kuvvetimizin düşman tarafından kontrol altına alınması halinde Kût'tan Kurna'ya kadar isyana hemen hazır düşman Araplarla dolu bir arazi üzerindeydi. Kuvvetimizi 12. Tümen'e bağlı iki zayıf piyade tugayı koruyordu; 12. Tümen ise Basra'dan Kûtülamare'ye kadar çeşitli yerlere dağıtılmakla kalmamıştı, aynı zamanda Nâsıriye, Ahvaz ve Amare garnizonlarını (bunlar çok önemli mevkilerdi) işgal etmekteydi.

Hatırlanacağı üzere Napolyon'un 1812'de Moskova'ya girdiği sırada Niemen'den başlayan ulaştırma hattı da 900 km civarındaydı. İmparatorla birlikte 213.000 asker yürümüştü. Kalan 600.000 asker Almanya'da, özellikle Almanya'nın doğu bölgesinde garnizon kurmuş ve Fransa'ya kadar uzanan ulaştırma hattını korumuştu. Napolyon'un 213.000 askeri 180.000 kilometrekarelik bir alanı kat ve işgal etmişti. 1870'te Alman orduları Paris'in önünde beklerken Alman sınırıyla aralarında 300 km uzunluğunda bir ulaştırma hattı vardı. 475.000 asker 50.000 kilometrekarelik bir alanı kat ve işgal etmişti. Savaş sanatı bakımından bu hazırlıkların hangisinin daha akılcı olduğuna karar vermek zor değil. Bu haliyle Moltke'nin başına Napolyon'unki gibi bir felaket asla gelmezdi.

Benim durumumda ne tür risklerle karşı karşıya olduğum söylenebilirdi peki? Ülkede ulaştırma hattını tutan iki zayıf tugaydan başka kuvvet yoktu. Karşımızdaki düşmanın top ve tüfek bakımından bizim kadar

iyi silahlanmış, bolca mühimmat ikmaline sahip,[101] savunmada ve siperde eşsiz bir mücadele kabiliyetine sahip Türk askeri olduğu unutulmamalı. 1886 veya 1896–1898 Nil seferlerinde karşılaştığımız eğitimsiz ve disiplinsiz, topu olmayan Dervişlerden çok farklı bir düşmanla karşı karşıyaydık burada. Ayrıca, kuvvetimde İngiliz piyadelerinin oranı düşüktü; her biri yarım tabura düşmüş üç tabur vardı elimde sadece. Gerek Kûtülamare'de gerekse Selmanıpâk'ta kazanacaksam bu taburlarla zafer kazanacaktım. Kuvvetimin açık sahada Türklere karşı üstün olduğu kabul ediliyordu (öyle olduğuna benim de şüphem yoktu), ama kuvvetimin tehlikeli biçimde küçük olduğu da su götürmez bir gerçekti.

Gelibolu harekât alanında Müttefik kuvvetlerinin ellerinden gelen gayreti gösterdikleri ve Türklerin mükemmel savunma mevzileri sayesinde onları pek de zorlanmadan baskı altında tuttukları her halinden belliydi. Bağdat'taki tali muharebe meydanı için artık Avrupa'daki asıl muharebe meydanından asker alabilecekleri aşikârdı. Ayrıca suyun taşma düzeyine göre asker, top, ambar, cephane, nakliyat, yiyecek vs durumu göz önünde bulundurularak stratejik bir taarruz gerçekleştirmemiz gerekiyordu. İlerleme harekâtını hava sıcaklığının dehşet verici olduğu (bunu tarif edecek başka bir kelime yok) bir ülkede gerçekleştirecektik ve her gün nehrin aşağısına Basra ve Bombay hastanelerini doldurup taşıracak sayıda hasta gönderiliyordu.

101 Nureddin Bey kuvvetinin silahları hakkında yukarıda izahat verilmişti. İstanbul'dan Cerablus'a kadar şimendiferle ve oradan da Felluce'ye şahturlar ve Bağdat'a el ile müteharrik [kullanılan] dekovil ve orduya kadar vapurlarla nakledilen mühimmat ise mebzul [bol] olmak şöyle dursun, bilakis ordunun her türlü icraatını sekteye uğratacak derecede kıt idi. (Ask. Tar. Enc.)

Ele geçirdiğimiz bir yeri elimizde tutmamıza yetmeyecek sayıda bir kuvvetle taarruza neden karar vermiştik peki? Muharebelerde bu tür şeyler sık sık yaşanır. Bir ülkenin hükümeti siyasi güdülerle hareket eder ve çoğu zaman stratejik güdüleri çiğner. Böyle bir şeye meydan vermek daima felaketle sonuçlanır. Napolyon 1813'te stratejiye siyasetin karışmasına izin vermemiş olsaydı savaşı kazanırdı. Ama o ne yaptı, asıl muharebe meydanında hayatta kalma mücadelesi verirken en iyi 200.000 askerinin Wellington'la tali bir muharebe meydanında savaşıp İspanya'nın kuzeyinde kısılıp kalmasına izin verdi.

Bu açıklamalardan sonra tekrar kaldığım yerden devam edeyim. 18. Piyade Tugayı ile sahra bataryasını karaya çıkarıp Aziziye köyüne yerleştirmeye karar vermiştim. Bu kararımı uygulamaya geçirmeden önce ordu kurmay başkanından bir telgraf mesajı daha aldım:

> Bütün işaretler sizin Türkleri çevirip Selmanıpâk mevziinden çıkarmanız gerektiği yönünde. Tümeninizi teksif etmeyi düşünüp düşünmediğinizi, düşünüyorsanız nerede teksif edeceğinizi Aziziye'den bize bildirebilir misiniz lütfen? Aziziye uçaklar açısından uygun bir yer; uçaklarımız oradan Bağdat'ı rahatça ziyaret edebilirler. Uçaklarımızın düşmanın üzerinde rahatsızlık yarattığı belirtiliyor. Kuvvetinizi teksif ettiğiniz yerde bir ileri depo kurarsanız ve bütün gemilerle şatları yeniden yüklenmek üzere Kût'a gönderirseniz iyi olur.

3 Ekim günü yolladığım ve Bağdat'ı almam isteniyorsa bana iki tümen tahsis edilmesi gerektiğini belirttiğim telgraf mesajıma akşam saat 9'da ordu kurmay başkanından cevap geldi. Sir John Nixon'ın Selmanıpâk'ta büyük ihtimalle karşılaşacağım Türk kuvvetinin (4000 süngü, 500 kılıç ve 20 top) durumuyla ilgili değerlen-

dirmelerini dikkate almadığımı düşündüğünü, bu kuvvetin moral ve dayanıklılık bakımından Kûtülamare'de yenilgiye uğrattığım kuvvetten daha kötü durumda olduğunu belirtiyordu.

> Mevzi güçlü sayılmaz. Ordu komutanı, Fransa'dan bir tümen daha yollanacağı için Bağdat yolunu açmaya niyetli. Sizin Kûtülamare'deki kuvvetiniz, dört süvari grubu ve bir atlı topçu bataryasıyla bu hedefin gerçekleştirilmesine katkı doğrultusunda yapacağınız harekâtın planını merak ediyor.

Sir John Nixon'ın uyarılarımı dikkate almadığına ve dört süvari grubu ve bir atlı topçu bataryası ilaveli mevcut kuvvetimin bu harekât için yeterli olduğunu düşündüğüne hiç şüphem kalmamıştı artık. Fransa'daki tümenin buraya zamanında ulaşması mümkün değildi; daha harekete bile geçmemişti belki de. Öte yandan, düşmanımın Kafkaslar'dan Musul'a gelip Dicle'den aşağıya inen çok fazla askerle hemen takviye edildiği muhakkaktı.

Daha fazla tartışmanın anlamsız olacağını düşünmüştüm. Savaş sanatını iyi silahlanmamış gayrimedeni halklarla yapılan vahşi savaşlarda öğrenmiş ve Napolyon'un temel savaş ilkelerini, Moltke'nin, daha sonra da Fransız genelkurmay heyetinin bu ilkeleri uygulama tarzlarını incelememiş olan Hint ve İngiliz ordularındaki birçok general Nixon'ın beni Bağdat'a ilerlemeye zorlamakta haklı olduğunu düşünürdü. Sir John Nixon vahşi savaşlarda mükemmel bir başkomutandı. Kabiliyetime ve becerilerime güvendiğini sık sık söylerdi bana; muharebede bütün sevk ve idare yetkisini bana vermiş olması, elinde harekât planlarını yapabilecek çok sayıda subay olmasına rağmen bu planları tek başıma uygulamama izin vermesi bunun kanıtıdır. Ona ilettiğim çekincelerimden benim başarılı olmak

konusunda tereddütlerim olduğu sonucunu çıkarmış, bunu komutayı bizzat devralmasını istediğime yormuş ve muharebede beni emri altına almıştı.

Aynı günün gecesi ordu kurmay başkanına, Sir John Nixon'ın düşman kuvvetle ilgili değerlendirmelerini elbette dikkate aldığımı, ama aldığım bilgilerin Selmanıpâk'ta daha büyük bir Türk kuvvetine işaret ettiğini bildiren cevabi bir mesaj yolladım. Mesajımda ayrıca Sir John Nixon'ın Irak'a Fransa'dan bir tümenin geleceğinden bana bahsetmediğini, dikkatle hazırlanması gerektiği için harekât planımı ertesi gün göndereceğimi, kuvvetlerimi Aziziye'de teksif edeceğimi, kalan kuvvetlerimin rahat yürüyüşle ilerleyip diğer kuvvetlerime orada katılması gerektiğini, böylece bütün gemilerin ikmal ve mühimmat nakliyatı için hazır olabileceğini de belirttim.

Shaitan suyun sığ olması sebebiyle Bagila'yı geçemediği, *Comet*'in güverte plakaları 12 pound'luk topunu kullanamayacak şekilde hasar gördüğü için elimde kullanabileceğim gemi kalmamıştı.

3 Ekim'de Sir John Nixon, Hindistan hükümetine bir telgraf mesajı çekmiş, bir nüshasını da bana yollamıştı. Sir John Nixon mesajında Nureddin'in Selmanıpâk'ta kalıp savaşmasının muhtemel olduğunu, Bağdat yolunu açma konusundaki düşüncelerinin yanlış olduğuna kanaat getirdiğini ve kuvvetlerimizi Aziziye'de teksif etmek niyetinde olduğunu belirtmişti. Mesajında ayrıca, Alman ve Türk subayların ailelerinin Bağdat'tan ayrılıp Halep'e gittiği bilgisini aldığını ve bu mevsimde Bağdat'ın daha kuzeyine gidemeyecek olan düşmanın buharlı gemilerini ele geçirmenin çok iyi olacağını da bildirmişti.

Ordu kurmay başkanına gönderdiğim telgraf mesajı:

Harekât planım aşağıdaki gibidir:

Aziziye'ye bütün kuvvetlerimi yerleştirmeden önce 18. Tugay'ı yerleştireceğim. 16. Tugay'ı kendi kara nakliyat vasıtalarıyla birlikte Şidhefü'ş-Şarki[102] kıyısına, 17. Tugay'ı Şadi'ye yerleştireceğim. Bütün kıtalar rahat yürüyüşte ilerleyecek. Ağır bataryalar, süvariler ve ağır topçu bataryası dahil tümen kıtaları Aziziye'de toplanacak. Düşmanın Aziziye'de tecrit durumdaki tugaya taarruz etmesi halinde yukarıdaki tertibat sayesinde bütün kuvvetimi bir buçuk gün içinde birleştirebilir, aynı zamanda taarruz niyetimi Nureddin'den gizleyebilir ve Selmanıpâk'tan Bağdat istikametine geri çekilmesi halinde de süratle ilerleyip kuvvetlerimi birleştirebilirim. Bütün kuvvetim için Aziziye'ye 21 günlük ikmal malzemesi ile mühimmat yerleştirilmesini istiyorum. Bu 21 günlük ikmal malzemelerine Selmanıpâk'a yürüyüşe geçene kadar dokunulmayacaktır.

Genel idare konusundaki düşüncem şöyle: Düşmanın sol yanı, yani doğu yanı ile gerisini çevirmek ve düşmanın sadece Bağdat'a giden anayol dahil bu yola doğru uzanan kısmına taarruz etmek. Düşmanın Diyale'de kalması halinde aynı şekilde bir taarruz gerçekleştireceğim. A kolu ile süvari birliği Diyale'nin 4-5 km kuzeyindeki Diyale nehrini geçecek. Daha önce Kût harekâtında da talep ettiğim kara nakil vasıtası talebimi tekrarlıyorum, bana elinizde ne kadar kara vasıtası varsa gönderin. İleri harekâta karar verdiğinize göre deve, merkep, doha vs kiralamak için gerekenleri yaptığınızdan eminim.

Fry'ın tugayını Aziziye'ye yerleştirdikten sonra hazırlıkları hızlandırmak üzere gemilerle birlikte Kût'a döneceğim.

5 Ekim'de General Fry komutasındaki 18. Piyade Tugayı ile 63. Sahra Topçu Bataryası'nı karaya çıkarıp Dicle'nin sol yakasındaki Aziziye köyüne yerleştirdim.

102 Delabha (Ümmü't-Tubl) civarıdır. (Ask. Tar. Enc.)

Fry'a köyün etrafında müstahkem bir ordugâh oluşturması ve Aziziye köyünün 6 km aşağısında ve güneybatısında Dicle'nin kıvrımının boynuna yerleşmiş olan bir tabura tahkimat yapması emrini verdim. Aziziye'nin 1,5 km kuzeyinde daimi bir süvari mevkiinin oluşturulması ve havaalanı inşaat çalışmalarının başlatılması talimatını verdim.

Kût'ta görev yapan General Delamain'e bütün kuvvetlerim için 21 günlük ikmal malzemesi göndermesini istediğimi bildiren bir telgraf mesajı gönderdim. Bu ikmal malzemelerini Aziziye'de ambarlayacak ve ilerlemeye geçene kadar bunlara dokunmayacaktım. Ondan ayrıca Selmanıpâk'a karşı taarruza geçildiğinde 14 gün yetecek ikmal malzemelerini gemilere yükletmesini ve ne kadar verebiliyorlarsa o kadar mühimmat göndermesini de istedim.

General Delamain'e ayrıca Kûtülamare'de yaralanmış olan 1500 askerimin iyileştirilmesini istediğimi belirttim ve o muharebede başkomutanlık ihtiyatı olarak kullandığım 12. Tümen'e ait yarım tugayın mümkünse eksiksiz olarak bana verilmesini istedim.

Aynı mesajda General Delamain'e tümeni nehir boyunca aralarında bir tam günlük yürüyüş mesafesi olacak şekilde kademelendirmeyi düşündüğümü, böylece tümenimi istediğim anda bir buçuk gün içinde birleştirebileceğimi bildirdim. Hava keşfi bana en azından üstün kuvvetlerin taarruzuna uğramadan gerekli haberi ulaştırabilecekti ve bu kademe sistemi Nureddin'in niyetimi anlamasını önleyecekti. Kût'un ötesine ilerlememiz yönünde bir karara varılırsa, aynı şekilde kademeler halinde istirahata çekilebilir ve bütün kuvvetim Aziziye'deymişçesine kuvvetlerimi bir arada tutabilirdim.

Bütün kuvvetlerimle blok halinde istirahata çekilmemi Araplar bir geri çekilme olarak algılayabilirlerdi,

İngiliz birlikleri ele geçirecekleri umuduyla Kûtülamare'ye ilerlerken.

bu yüzden kuvvetlerimin akordeon prensibine göre kademelendirilmesini çok önemli buluyordum.

Bütün hava ve diğer keşifler oradan rahat bir şekilde gerçekleştirilebileceğinden ve bir komutanın seri kararlar alabilmesi için bütün taarruz harekâtlarında öncü kuvvetinin yanında durması gerektiğinden, Aziziye'yi karargâhım haline getirmeye karar verdim.

5 Ekim'de bir deniz uçağı Selmanıpâk üzerinde bir keşif gerçekleştirdi ve orada düşman askeri bulunmadığını bildirdi. Pilot orada herhangi bir asker, mavna veya ambar görmediğini, ama Diyale nehrinin 6 km kadar güneyinde kuzey istikametinde ilerleyen bir kol gördüğünü zannettiğini belirtmişti.

Reilly'ye bu raporu teyit etmesini söyleyen bir tel çektim. Hemen havalandı ve akşama doğru saat 5.30'da Aziziye'ye geldi. Akşama doğru saat 5'te Selmanıpâk üzerinden uçtuğunu ve mevziinin kesinlikle işgal edildiğini söyledi. Dört adet büyük yandan çarklı buharlı gemi, mavnalar, dohalar, ambarlar ve en az 3000 ila 4000 asker görmüştü. Aziziye'nin 22 km

kadar batı–kuzeybatısındaki Zor Bend'de[103] bir buharlı gemi ile içi asker dolu iki şat bulunuyordu. Reilly ayrıca üzeri saman ve yapraklarla örtülmüş çadırlar da görmüştü. Onun raporu, deniz uçağı pilotunun verdiği raporla tam bir uyuşmazlık içindeydi.

Durumu ordu kurmay başkanına ilettim ve genel karargâha Selman-ı Pâk, Hazreti Muhammed'in sadık hizmetkârlarından birinin ismi olduğu için telgraf mesajlarında "Selmanıpâk" yerine "Ctesiphon" ismini kullanmaları teklifinde bulundum. Selman-ı Pâk'ın kabri Ctesiphon'daydı [El-Medayin], Müslümanların duygularını rencide etmemek için bu ismi kullanmamanın daha iyi olacağını düşünmüştüm.

Zor Bend kıvrımıyla ilgili bilgileri teyit etmek için oraya bir süvari keşif grubu gönderdim.

Sir John Nixon'ın erkânının tedbirler vs alma işini çok ileri götürmeye başladığını öğrenince 6 Ekim'de Aziziye'den bir tel çekerek "Ordu komutanı bu harekâtı şahsen mi idare ediyor, yoksa Kûtülamare'deki gibi benim idare etmemi mi istiyor?" diye sordum. Gelen cevap (önceden olduğu gibi 6. Tümen'e elbette siz komuta ediyorsunuz cevabı) bana biraz kaçamak bir cevap gibi gelmişti, çünkü önceki harekâtlarda 6. Tümen'den daha fazla bir kuvvete komuta etmiştim.

Kût'tan Aziziye'ye gerçekleştirdiğim ilerleme sırasında Sir John Nixon'dan Kûtülamare'de kazandığım zaferle ilgili aşağıdaki kutlama mesajları geldi:

> Ordu komutanı harekâtlar sırasında yaptığınız plan neticesinde elde ettiğiniz başarılardan dolayı sizi ve tümeninizi yürekten tebrik eder. General Delamain'in cesur taarruz harekâtını ne kadar övsem azdır, askerlerinin yaptığı kahramanca işlere duyduğum hayranlığı ifade edecek kelime bulamıyorum.

103 Rebîza demektir. (Ask. Tar. Enc.)

Irak kuvvetleri başkomutanının yukarıdaki mesajını askerlerime ilettikten sonra, 16. ve 17. Piyade Tugayları ile A kolunu meydana getiren bütün kuvvetlerin ne kadar değerli olduğunu bildiğim için muharebe sırasında A kolundan haber alamadığım süre boyunca kafamın rahat olduğunu da ifade ettim. Özellikle de bataryaların muhteşem işler başardıklarından bahsettim. Ayrıca, A kolunun başarısının B kolunun azim ve kararlılığıyla mümkün olduğunu da belirterek B koluna teşekkür ettim. Muharebede Kraliyet Donanması'nın gösterdiği cesur ve gayretkeş işbirliğinden ve gambot mürettebatının gösterdiği sürekli dikkat ve gece gündüz hiç aksatmadan tuttukları nöbetlerden dolayı kıdemli donanma subayına da teşekkür ettim. Kraliyet Donanması'nın cesur subaylarından Deniz Kıdemli Yüzbaşı Cookson'ın görevi başında ölümüne duyduğum üzüntüyü dile getirdim.

Bana ulaşan 1 Ekim 1915 tarihli aşağıdaki telgraf mesajı D ordusu vekâlet müsteşar yardımcısı tarafından gönderilmişti:

> Ordu komutanı, genelkurmay başkanı tarafından gönderilen müteakip mesajı size göndermekten memnuniyet duyar: '13 Eylül S/22912, Komutan (yani Hindistan ordusu başkomutanı) Townshend ve Delamain'i ve ilgili bütün kuvvetleri Kûtülamare'de gerçekleştirdikleri başarılı harekâtlardan dolayı yürekten tebrik eder. Kaçınılmaz zayiatlarından dolayı üzüntülerini bildirir ve yaralılara acil şifalar diler.'

Kral da Sir John Nixon'a şu mesajı göndermişti:

> Sizi ve komutanız altındaki bütün kuvvetlerimi zor ve zahmetli koşullar altında elde edilen unutulmaz başarılardan dolayı tebrik ederim. Hasta ve yaralılara acil şifalar dilerim.

Sir John Nixon'ın Kral'a gönderdiği cevabi mesaj şöyleydi:

> Kralımızın emrine amade olduğumu belirtir ve ekselanslarının kadirşinas sözlerinin ve teveccühünün burada rütbeli rütbesiz her askere ulaştığını bizzat ve ekselanslarının askerleri namına ifade etmek isterim. Hasta ve yaralıların durumları gayet iyi, çoğunun kısa zaman içinde birliklerine geri döneceği ümit ediliyor. Askerlerin moralleri çok yüksek.

Hindistan genel valisinin Sir John Nixon'a gönderdiği telgraf mesajının bir nüshası da bana aynı gün gönderilmişti:

> Kûtülamare'de elde edilen büyük başarılardan dolayı sizi hararetle tebrik ederim. General Townshend ile komutası altındaki bütün subay ve askerlerini böylesine dikkate değer bir başarı elde etmelerini sağlayan o cesaret ve fedakârlıklarından ötürü hararetle tebrik ettiğimi onlara iletin lütfen. Yaralıların durumunun iyi olduğunu ve bu zor şartlar altında mümkün olan her türlü rahatlığa sahip olduklarını ümit ederim.

Bu mesaja Sir John Nixon'ın Hindistan genel valisine gönderdiği mesajın bir nüshası iliştirilmişti:

> Ekselanslarının nazik tebriklerinden dolayı hepimiz çok müteşekkiriz. General Townshend ile komutası altındaki askerlerin gıyabında moral yükseltici sözleriniz için size teşekkürlerimi sunarım. Yaralıların durumunun iyi olduğunu ve burada bulunan önemli sayıda askerin iyileşip birliklerine katılmalarının beklendiğini memnuniyetle ifade etmek isterim.

Sir John Nixon'ın bana karşı gösterdiği tevazudan da bahsetmeliyim. 7 Ekim'de Sir John, Hindistan Dışiş-

leri Bakanlığı tarafından Hindistan genel valisi namına Kûtülamare'deki zaferle ilgili yazılmış şu telgraf mesajını almıştı:

> Deniz Kıdemli Yüzbaşı Cookson'ın kaybını öğrendim, derin bir üzüntü duydum. General Sir John Nixon'a D kuvvetinin elde ettiği başarıdan dolayı tebrik ettiğimi iletmenizi rica ediyorum.

Sir John Nixon, valiye aşağıdaki cevabi mesajı yollamıştı:

> Aşağıdaki mesajı Dışişleri Bakanı'na göndermenizi rica ediyorum:
>
> 'Ayın otuzunda gönderdiğiniz nazik ve umut verici mesajınız ancak bugün elime geçti. Bu zaferin elde edilmesinde yegâne pay sahibi olan General Townshend ile 6. Tümen'in gıyabında tebriklerinizin onlar ve şahsım tarafından ne kadar şükranla karşılandığını belirtmek isterim.'

Bu arada ordu kurmay başkanının Kût'tan çektiği bir telgraf mesajı da almıştım. Mesajda Avam Kamarası'nda verilen bir demeçten kabinenin düşmanın takip edilmesi fikrinde olduğunun anlaşıldığı belirtiliyordu; bir zaferden sonra taktik bir takip girişiminde bulunup bulunmamam konusunun Avam Kamarası'nı neden ilgilendirdiğini anlamamıştım doğrusu.

Aziziye'nin 22 km kuzeyinde ve Selmanıpâk'ın aynı mesafeyle güneyinde bulunan Zor'a gerçekleştirilen süvari keşfi, Nureddin'in Zor'a bir emniyet müfrezesi gönderdiğini ortaya çıkarmıştı. Bu kuvvet orada tahkimat yapmıştı. Kuvvetin gücünün bir süvari alayı, üç piyade taburu ve iki sahra topundan oluştuğu bildirilmişti. Bu karma müfreze Zor'un kuzeydoğusuna, nehirden üç kilometre kadar içeriye yerleşmişti. İki buharlı gemi kıyıya bağlı olduğundan bunun Selmanıpâk'ta mevzi-

lenmiş olan asıl kuvveti gizlemekle görevli bir kuvvet olduğunu, kuvvetimle ilerlemeye başlayınca geri çekileceğini düşündüm.

Keşif raporunu aldıktan sonra General Delamain ile Hoghton'a her türlü ihtimale karşı tugaylarını Aziziye'de 18. Tugay'la en kısa zamanda birleştirmeleri emrini verdim.

Türklerin bu himaye kuvveti, gizli servisin Nureddin'in Hille'den bir Türk müfrezesi istediği haberini doğrular nitelikteydi. Nureddin'in bu kuvveti Kûtülamare muharebesinden önceki durumdan istifade edip getirmiş olması mümkündü.

III. Kısım
Selmanıpâk

8. Bölüm
Bağdat İstikametindeki İleri Harekâtın Hazırlıkları

General Delamain'in komutası altında olan ve 16. Piyade Tugayı, üç sahra bataryası, Maxim bataryası, 22. Lağımcı ve Mayıncı Bölüğü ile Tümen cephane kolunun yarısından oluşan kuvvet, 9 Ekim'de Aziziye'de bulunan kuvvetlerime katıldı. Hoghton'ın kuvveti ise hızlı bir yürüyüşle ayın 11'inde katılacaktı.

Delamain'in tugayına ise ancak 1508 muharip asker katılmıştı, bunların içinde Dorsetlerin sayısı sadece 297'ydi. Aziziye'deki ikametgâhımda yaptığımız konuşmada Delamain Hintli askerlerinin durumunun Kûtülamare muharebesinden önceki durumlarından çok farklı olduğunu söyledi bana. Muharebede düşman mevziinin kuzey siperlerine taarruz ettiğinde bir Hint taburu iyi bir savaş çıkarıp kuvvetinin yüzde 45'ini kaybetmiş olsa da, Hintli askerlerinden bazılarının isteksiz davrandığını söyledi. Sağlam savunulan siperlere tekrar taarruz ettiklerinde askerlerinin başarılı olamayacağına kani olduğunu belirtti. Askerlerinin yıprandığını, istirahata ihtiyaçları olduğunu ifade etti. Delamain, askerlerinin Aziziye'nin denizden 480 km kadar uzak olduğunu bildiklerini ve bütün bunların sonunda olacaklardan endişe duymaya başladıklarını söyledi.

Günlüğüme, "Bunları duymak hiç hoş değil, ama bütün bunlar doğru. İngiliz askerler eskisi gibi güvenilir, ama Hintliler artık yalpalamaya başladı ve güvenilmez hale geldi" diye yazmışım.

Ekim ayının sonlarına doğru 6. Tümen'e katılmak üzere nihayet Hindistan'dan acemi askerler geldi. Hindistan'da görevde bulunduğum süre boyunca bunlar kadar pespaye acemi asker görmedim. Tabur komutanları bu askerlerin pespayelikleri konusunda demediklerini bırakmadılar. O sıralarda Hintli askerlerin içindeki Müslüman unsurlar yüzünden de sıkıntılar yaşıyorduk. Muhammed Peygamber'in sadık hizmetkârı Selman-ı Pâk'ın kabrinin bulunduğu Ctesiphon'a ilerlemek konusunda Hintli Müslüman askerler arasında genel bir isteksizlik vardı. Bu sebeple Hindistan'ın kuzeybatı sınırından gelen askerlerin çoğunlukta olduğu bir Hint taburunu düşman saflarına çok fazla firar yaşandığı için Basra'ya göndermek zorunda kaldım. Kuvvetim üzerinde tehlike oluşturduğu için bu taburu artık komutam altında istememiştim.

Muharebe meydanına 8600'den fazla süngülü asker getiremeyeceğim bir durumdayken aldığım bu karar bana pahalıya mal olmuştu. İleri harekete başladığımda kuvvetim 14.000 muharip askerden oluşuyor olacaktı, ama bu sayıya topçular, istihkâmcılar, telsizciler, denizciler, muharebe bölüğü ve saire de dahildi. Ama muharebenin kaderini piyadeler belirleyecekti.

Aziziye'deyken Norfolk, Dorset ve Oxford taburlarındaki askerleri genel karargâha geri göndermeye ikna etmek için çok çaba sarf ettim. Bu askerler Basra'da akla gelebilecek her türlü işe koşulmuştu: Şehrin asayişini korumak üzere polislik yapıyor, subaylara yedek yazıcı, emir subayı görevlerinde bulunuyorlar (İngiliz askerlerini hizmetleri altında kullanma hakları olmadığı halde Hint ordusundan kurmay subaylar bile asker-

lere yazıcılık yaptırıyor, onları emir subayı olarak kullanıyorlardı), düzenli motorlu istimbotlarda dümencilik, gambotlarda denizcilik yapıyorlar, ihtiyat deniz mürettebatını güçlendirmek için yedek denizci olarak hizmet ediyorlardı ve bu askerlerin hepsi tümenimin süngücülerindendi! Bütün çabalarıma rağmen bu askerlerden çok azını geri getirmeyi başardım.

Üç İngiliz taburum tümenimin belkemiğini oluşturuyordu. Zafer kazanacaksam bu taburlarla kazanacaktım, üstelik bunların her biri yarım tabur gücündeydi. Bütün bunlar yetmiyormuş gibi Aziziye'de beriberi hastalığı baş gösterdi, İngiliz askerlerimden kırk kadarının ölümüne yol açtı.

Bu seferde elde ettiğim tecrübelerden, tugay başına bir İngiliz taburuna karşılık üç Hint taburunun düştüğü, üç taburdan oluşan bir Hint tümeniyle bizim kadar iyi teşkilatlanmış, eğitilmiş ve silahlanmış medeni bir düşmanla modern koşullar altında muharebeye girmenin tehlikeli olduğuna hiç şüphem yoktu. Tümenimdeki bu oranla kötü teşkilatlanmış, topu olmayan gayrimedeni kabilelere veya vahşilere karşı gayet başarılı bir savaş çıkarılabilirdi; hatta bu oran Hindistan'daki savaş koşulları için bile uygun olabilirdi. Ama savunmada ve siperde Avrupa veya Asya'nın en azimli askerlerinin (yani Türk askerinin) işgal ettiği güçlü mevzilere taarruz etmek için her tugayda iki İngiliz taburuna karşılık iki Hint taburu şeklinde bir oranın olması gerekir. Bir tümende üç homojen tugayın mevcut sistemden daha iyi olacağı kanaatindeyim; yani dört İngiliz taburundan oluşan ve askerlerinin hepsi İngiliz olan bir İngiliz tuğgenerali komutasındaki tugay ile her biri dört Hint taburundan oluşan ve Hintli tugay komutanlarının komuta ettiği iki Hint tugayı. Bana göre böyle bir düzenleme Hindistan için sulhte ve savaşta en iyi düzenlemedir; demek istediğim, Hindistan hükümeti-

nin bütçesinin her tümende iki İngiliz taburuna karşılık iki Hint taburu bulundurulmasını karşılayamayacak olması durumunda böyle bir düzenleme iyidir.

9 Ekim'de genel karargâhtan birinci ve ikinci nakliyat hattıyla tam olarak teçhiz edileceğimi (yani 6. Tümen ile Süvari Tugayı'nın kollarının tamamen ikmal edileceğini) bildiren bir mesaj aldım. Bunlar taleplerimi karşılıyordu.

10 Ekim'de ordu kurmay başkanından bir mesaj aldım. Bu mesajdan Hindistan hükümetinin İngiliz hükümetinden Bağdat'a ilerlememle ilgili bir onay almadığı sonucunu çıkarmıştım. Mesajda ayrıca Bağdat'ı almamın istenmesi halinde gerekli takviye kuvvetleriyle ilgili uyarılarımın dikkate alındığı açıkça belirtiliyordu:

> Hindistan genel valisi tarafından Sir John Nixon'a gönderilen mesaj 10 Ekim'de alınmıştır: 'Dışişleri Bakanı takviye kuvvetlerle ilgili kesin bilgi vermeyi ümit ettiğini, şimdilik mevcut durumunuzu korumanız gerektiğini ve talep edilen takviye kuvvetlerin size gönderileceği anlaşıldığı zaman ilerlemeye hazır olmanızı belirten bir telgraf çekti bana. Benden size bu konuda bilgi vermemi istedi. Talep edilen kuvvetlerin geleceğini ve ilerlemenin daha fazla gecikmeyeceğini ümit ederim.' Son. Ordu komutanı şu şekilde cevap vermiştir: Başlangıç: Ekselanslarının 10 Ekim'de gönderdiği mesaj derhal General Townshend'de tebliğ edilmiştir. Kendisinin askeri zorunluluk arz eden bir durum olmadıkça aksi şekilde hareket etmeyeceğine güvenebilirsiniz.' Son.

(Son cümle benim bağımsız bir komutan olduğumu ve olacaklardan dolayı sorumlu tutulacağımı açıkça ortaya koyuyordu.)

Ordu kurmay başkanı mesajın devamında, yukarıda söylenenler ışığında Hoghton'ın tugayını tekrar Şidhef'te veya benim gerimde nehirde uygun başka

bir noktada kademelendirmeyi ve orada 15 pound'luk toplu bir mevki oluşturmayı düşünebileceğimi belirtiyordu. Aksi takdirde, mevcut durum devam ederse düşman atlılarının yanımı çevirebileceğini ve nehir ulaşım hattını kesebileceğini söylüyordu.

Gönderdiğim cevabi mesajda genel valinin "mevcut durum"dan Kûtülamare'yi mi Aziziye'yi mi kastettiğini sordum.

> Kût'u kastediyorsa, Aziziye'de çok fazla ilerdeyiz. Mevcut durum Aziziye anlamına geliyorsa, o zaman öncelikle düşmanın Zor'daki karma müfrezesini baskınla imha etmem, sonra da Aziziye ordugâhını sağlam bir şekilde tahkim etmem gerekiyor. (O sırada oraya önlem amacıyla, sadece hafif bir tahkimat yapılmıştı.) Genel vali Kût'u kastediyor ve Aziziye'den geri çekilmem emrediliyorsa, geri çekilirken yapmam gereken ilk iş yine düşmanın Zor'daki emniyet müfrezesini imha etmek olacaktır. Hoghton'ın tugayını ancak Zor'daki düşman müfrezesine taarruz ettikten sonra nehrin aşağısında kademelendirebilirim.

(Hoghton'ın tugayı emrime daha yeni girmişti.)

Mesajımı acemi askerlerin celplerinin yapılacağını ümit ettiğimi belirterek ve Sir John Nixon'ın siyasi subayım Leachman'ın raporu hakkında ne düşündüğünü sorarak bitirdim. Leachman söz konusu raporunda, savaşmaya hazır durumda binlerce adama sahip olan ve diğer Arap aşiretleri üzerinde büyük bir siyasi etkisi bulunan Anize ve Şammar Araplarının savaşa Türklerin yanında katıldığını bildirmekteydi.

Aziziye'deki kaba tahkimatların yanı sıra köyün karşısına Dicle nehri üzerine dubalı bir köprü kurmuş, Aziziye'nin güneyinde, nehrin sağ yakasındaki kıyısında Frazer tabyasının 6 km ilerisinde tahkimatlı bir mevki oluşturmuştum. Düşman süvarisi oraya birkaç

top yerleştirip gemileri rahatsız edebilir düşüncesiyle bu mevkiye bir tabur yerleştirmiştim.

11 Ekim'de Selmanıpâk'taki Türk kuvvetinin sayıca aşağı yukarı kuvvetime denk ve hâlâ Nureddin Paşa'nın komutası altında olup olmadığını araştırdım. Nureddin Paşa'nın Zor'daki (Aziziye'nin 20–22 km kuzeyinde) himaye kuvveti yaklaşık 4000 askerden oluşuyordu. Bu kuvvet 1500 kadar deve kıtası, 1000 kılıçlı ve dört toptan oluşan hafif bir müfrezeyi El-Kutuniye'ye sürmüş, süvarilerim ile çok sayıda Arap atlının yardım ettiği bu Türk kuvveti arasında sürekli bir çatışma başlamıştı. Maalesef 6. Tümen'in büyük bir kısmını meydana getiren tecrübesiz ve eğitimsiz acemi Hintli askerlerin moralini yükselteceği düşüncesiyle gece düşmanın bu müfrezesinin üzerine yürümeye ve baskın düzenleyip imha etmeye karar verdim. 27 Ekim'de, El-Kutuniye'de nehir kıyısındaki büyük bir koruluğun kenarında ordugâh kurmuş olan düşman müfrezesinin kendine güveninin arttığına ve lakayt davrandığına kanaat getirerek, o gece Türk mevkiine karşı yürüyüş tertiplenmesi emrini verdim.

Ordugâhın emniyetini sağlamak için geride iki taburdan oluşan asgari bir kuvvet bırakarak kuzeybatı istikametinde çöle doğru hareket ettim, El-Kutuniye hizasına geldiğimde istikamet değiştirip güneye doğru yürüdüm. Yıldızlı, açık bir geceydi, yürüyüş gayet iyi koşullar altında gerçekleştirildi. Hatta diyebilirim ki bu yürüyüş, yürüyüş disiplini, sessizlik ve emre itaat bakımından o güne kadar yer aldığım yürüyüşler içinde en iyisiydi. Bu yürüyüş ayrıca sayı bakımından o güne kadar yer aldığım veya komuta ettiğim yürüyüşler içinde en büyüğüydü. Yürüyüşü tümen birliklerim

ve süvari tugayıyla yaklaşık 12.000 askerle[104] ve hızlı hareket imkânı sağlamak için iki paralel kol halinde gerçekleştirmiştim.

Faal hizmet hayatımda o güne kadar yer aldığım gece yürüyüşleri, Napier'in gece yürüyüşlerinin nadiren memnuniyet verici olduğu şeklindeki sözünün haklılığını doğruladı daima. Ebu Kale muharebesinden sonra 1885 Şubatı'nda Sir Herbert Stewart'ın 1500 kişilik çöl koluyla gerçekleştirdiği gece yürüyüşünde yer almıştım. O yürüyüşün bizzat katıldığım yürüyüşler içinde en kötüsü olduğunu samimiyetle söyleyebilirim. 1896'da, Nil üzerindeki Firket'e düzenlenen harekâttan önce de Burn Murdoch'un süvari birliğine destek amacıyla kendi taburumla çölde bir gece yürüyüşü gerçekleştirmiştim.

Bu yürüyüşte ise düşman ordugâhını tam anlamıyla hazırlıksız yakaladım. Günün ilk ışığıyla birlikte asıl kuvvetimle dağınık düzende El-Kutuniye'deki düşman ordugâhına hareket ettim, bir piyade tugayı ile bir süvari tugayına düşmanın kuzey yanını çevirip kuzey istikametindeki geri çekilme hattını taciz etme görevi verdim. Kısa bir süre sonra düşman ordugâhının içinde telaşla oradan oraya hareket eden ışıklar gördük. Türk kuvvetinin komutanı Sabri Bey'in çok şaşırdığı anlaşılıyordu. Düşman hafif deve kıtasının toplarıyla ateş etmeye başladı. İlk mermiler az kalsın beni ve birinci karargâh komutanım Albay Evans'ı vuruyordu. İlerlemeye devam ettik ve düşman kuzeye doğru kaçtı. Süvarilerimiz taarruz etseydi düşmanın süvari ve deve

104 Yalnızca 1500 süvariden oluşan bir kuvvete karşı bu kadar büyük bir kuvvetle harekât gerçekleştirmemin sebebi bu kuvvetin önüme atılan bir yem olabileceğini ve Nureddin'in bu harekât esnasında bütün kuvvetiyle bana taarruz edebileceğini düşünmemdi. Gereksiz yere risk almaya hiç niyetim yoktu. (G.T.)

kıtaları ile topları imha edilir veya elimize geçerdi. Ne var ki, süvari tugayının komutanı Tuğgeneral Roberts bana ileri sağ yanımızdaki arazinin taarruzu imkânsız kıldığını ve düşmanın kaçmayı başardığını söyledi. Uçaklarımız düşman kuvvetinin Zor'a doğru kaçışını ve Selmanıpâk yolunda ilerleyişini yukarıdan izledi.[105]

El-Kutuniye'deki ordugâhı yakıp oradaki müstahkem bir binayı havaya uçurduktan sonra tekrar Aziziye'ye yürüdüm. Topları ele geçiremediğim ve düşmanı kaçırdığım için canım sıkılmıştı, ama harekâtın acemi askerler ile Dicle'nin her iki yakasındaki Arapların moralleri üzerinde yarattığı etkiden memnundum.

O sıralarda en büyük endişe kaynağım arkalarında şatların bağlı olduğu gemi konvoylarının emniyetini sağlamaktı. Araplar, nehrin her iki yakasında, Aziziye'nin kuzeyinde düşmanca bir tutum içindeydiler, nehirdeki uygunsuz kıvrımlardan, sığlıklardan geçmeye çalışan gemilerimizi kesif tüfek ateşine tutuyorlardı. İncelendiğinde, harekâtlarım esnasında nehrin dar geçitlerini tutmak için kuvvetimi, Hindistan'ın kuzeybatı sınırındaki dağ savaşlarında bir ordunun dağ geçitlerinden geçen ikmal konvoylarının emniyetini sağlamak için muharip kuvvetinin önemli bir kısmını dağıttığı gibi dağıttığım görülecektir.

Aziziye'den hareket etmeden önce kuvvetimi muharebe için (aynı zamanda yürüyüş için) Kûtülamare muharebesindeki gibi gruplara ayırdım; ama burada kuvvetimi iki yerine üç kola ayırmıştım. Süvari aynı zamanda bir uçan kol oluşturmuştu, bu kol ona destek olması amacıyla seçilmiş bir piyade taburuyla güçlendirilecekti. Piyade taburu mümkünse arabalarla taşınacaktı, yanlarına bir de telsiz verilecekti.

105 Burada baskına uğrayan Osmanlı süvari livası ile hecinsüvar alayı üç zabit, 27 nefer mecruh vermiş ve iki neferi şehit, 16 neferi de kaybolmuş ve 48 hayvan da zayi olmuştu. (Ask. Tar. Enc.)

Nihai taarruzu gerçekleştirecek olan asıl kuvvet A, B veya C kollarından ikisinin birleştirilmesiyle oluşturulacaktı. Üçüncü kol, düşmanın baskı altında tutulup yerine mıhlanacak olan kanadını örtecek olan asgari kuvveti oluşturacaktı. Ben de asıl kuvvetle öteki kanadın ileri yanı ile gerisini kıracaktım. Aşağıdaki kroki, Selmanıpâk muharebesinde asıl kuvvetle düşmanın en zayıf noktasına gerçekleştirmeyi düşündüğüm taarruzu gösteriyor.

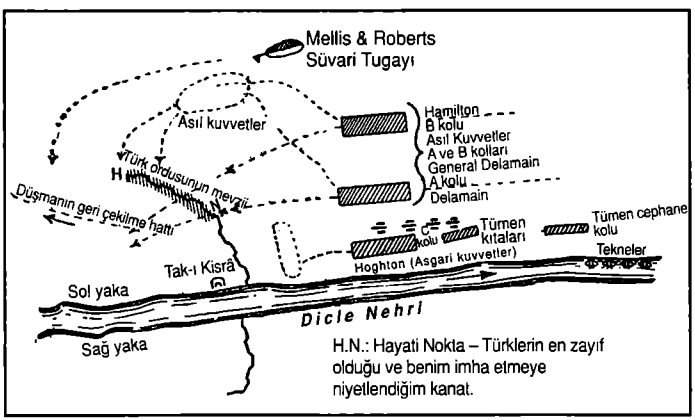

Düşmanın nehir kenarında bulunan sağ kanadı, topların büyük bir kısmının desteğiyle C kolu (Hoghton) tarafından önceden belirlenmiş manevrayla baskı altında tutulup ele geçirilecek, sol yanı ve gerisi ise (yani geri çekilme hattına en yakın kısmı) Delamain ve Hamilton komutasındaki A ve B kollarından oluşan asıl kuvvet tarafından bunaltılacaktı.

Nehrin sağ yakasındaki Türk mevziine ise donanma filotillasının top atışları hariç dokunulmayacaktı. Kısacası, savaş planı Kûtülamare muharebesinin planına çok benziyordu.

Kollara ayrılan kıtalar şu şekildeydi:

ASIL KUVVET
A KOLU
Tümgeneral Delamain, 16. Piyade Tugayı komutanı
16. Piyade Tugayı
30. Piyade Tugayı'nın yarısı
82. Batarya Kraliyet Hafif Topçu Birliği
22. Lağımcı ve Mayıncı Bölüğü'nün yarısı
2 Kısım İngiliz ve 3 Kısım Hint Sahra Ambulansı

B KOLU
Tuğgeneral Hamilton, 18. Piyade Tugayı komutanı
18. Piyade Tugayı
63. Kraliyet Sahra Topçu Bataryası
22. Lağımcı ve Mayıncı Bölüğü'nün yarısı
1 Kısım İngiliz ve 3 Kısım Hint Sahra Ambulansı

C KOLU
Tuğgeneral Hoghton, 17. Piyade Tugayı komutanı
17. Piyade Tugayı
17. Lağımcı ve Mayıncı Bölüğü'nün yarısı
1 Kısım İngiliz ve 2 Kısım Hint Sahra Ambulansı

Asıl Kuvvet'in ileri yanından manevra yapmak için.
SÜRAT KOLU[106]
Tümgeneral Sir Charles Melliss,[107] 30. Piyade Tugayı komutanı
Süvari Tugayı (Tuğgeneral Roberts) ve S Bataryası (Kraliyet Ağır Topçu Bataryası)

106 Savaşı kazandıktan sonra Melliss komutasındaki Sürat kolu yenilgiye uğramış olan düşmanın peşinden Bağdat'a gidecek, filotilla da takibi nehirden gerçekleştirecekti. (G.T.)

107 Sir Charles Melliss, ulaştırma hattında bulunan ve General Gorringe'in tümeninin bir kısmını oluşturan 30. Tugay'a komuta etmekteydi. Sürat koluna komuta etmesini kendisinden şahsen rica etmiştim. Onun enerjisi ve herkese kanıtladığı cesareti sayesinde muharebede hem Türklerin gerçekleştirmesi muhtemel karşı taarruzları önleme, hem de karşı taarruz olmaması durumunda yıldırım gibi düşmanın gerisine yetişme işini yerine getireceğine güveniyordum. (G.T.)

76. Pencap (Piyade) Taburu, 61 at arabası,
Süvari Tugay Cephane Kolu, Maxim bataryasıyla birlikte
1 adet telsiz seti

6. Tümen'in 30. Tugay'la (bir tabur eksikli) takviye edilmiş piyade tugaylarının savaş düzeni.

16. Piyade Tugayı Komutanı Tümgeneral W.S. Delamain:
2. Tabur Dorset Alayı
66. Pencap Alayı (20. Pencap Alayı'nın yerine)
117. Mahratta Alayı
104. Rifles Alayı
17. Piyade Tugayı Komutanı Tuğgeneral Hoghton:
1. Oxford & Bucks Hafif Piyade Taburu
22. Pencap Alayı
103. Mahratta
119. Piyade
18. Piyade Tugayı Komutanı Tuğgeneral W.G. Hamilton:
2. Tabur Norfolk Alayı
110. Mahratta Alayı
120. Piyade Alayı
7. Racput Alayı
30. Tugay (1 tabur eksikli) Komutanı, Tümgeneral Sir Charles J. Melliss:
76. Pencap
24. Pencap (Aziziye garnizonunda ulaştırma hattında, yarım taburdan az askere sahip)
7. Gurka Alayı'nın 2. Taburu
Süvari Tugayı Komutanı Tuğgeneral Roberts:
7. Hariana Lancers
16. Süvari Taburu
33. Süvari Taburu (6. Tümen Süvari Grubu'ndan bir grup eksik)
S Bataryası (SüvariTopçu Birliği)

Tümen Kıtaları:

10. Tugay (Kraliyet Sahra Topçu Birliği) (2 batarya eksik)
1/5 Hants Obüs Bataryası
Ağır Batarya – iki adet 4.7 inçlik COW topu
Tümen Cephane Kolu
Bir süvari bölüğü 33. Süvari Alayı'ndan (Tümen Süvari Birliği)
17. Lağımcı ve Mayıncı Bölüğü'nün yarısı
Işıldak Kısmı
Köprücü Kolu
1 adet arabalı telsiz seti
6. Tümen Ordu Muhabere Bölüğü

Donanma filotillası:

Firefly (yeni model nehir gambotu)
Sumana (eski bir zırhlı römorkör)
Comet (eski bir yandan çarklı buharlı nehir gemisi)
Shaitan (zırhlı römorkör)

Nehir Nakliyat Buharlıları: *Mecidiye, Blosse Lynch, Musul, Julnar, Salemi.* Hasta/yaralı ayırma gemileri: *Blosse Lynch* ve *Musul.*

Geniş bir cephede üç paralel kol halinde hareket etmek, taarruz için seri biçimde yayılmaya, kolay ve kıvrak manevraya imkân tanıyacak, sadece kollarımı birbirine yaklaştırmak suretiyle düşmanın bir kanadını kuşatmamı sağlayacaktı. Bu düzen bir çarpışma halinde de yararlıydı, çünkü düşmanı kollardan biriyle durdurabilir, yanını bir veya iki kolla dövebilirdim. Ayrıca kollardan birinin ilerleme esnasında sağlam bir muhalefetle karşılaşması halinde bu kola yanındaki kollardan biriyle düşmana çevirme manevrası gerçekleştirmek suretiyle yardım edebilirdim; bu kollar bu şekilde birbirlerine yardımcı olabilirdi. Bu harekât incelendiğinde, bu şekilde I. Bölüm'de açıkladığım temel ilkelere daima uygun hareket ettiğim görülecektir.

Hizmetler, savaş levazımı vs ile ilgili emirlerim harekât emirlerinin ikinci kısmında, "Ek Talimatlar" başlığı altında yayımlanmıştı. Burada ayrıca emirlerin yanı sıra ileri ikmal deposunun Kûtülamare'de bulunduğunu, kuvvetler için yedi günlük erzakın Aziziye'de ambarlandığını, her muharip askerin bir adet boş kum torbası taşıyacağını ve köprücü kolu ile istihkâm levazımının buharlı gemiler tarafından çekileceğini bildiren bir tebliğ de yer alıyordu. Verdiğim emirlerle talimatların gizli tutulmasını, sadece komutan ile daire başkanlarına yazılı olarak verilmesini emrettim. Komutan kendi kuvvetlerinin birimlerine gerekli gördükleri emir ve talimatları sözlü olarak ileteceklerdi. Bu durum yazılı emirler ile talimatların kuvvetin dışına çıkmasını önleyecekti, zira düşmanın gizli ajanları, yazılı bütün emirler vs ile ilgili her türlü bilgiyi toplama emri almış olmalıydı.

Ordu kurmay başkanı 14 Ekim'de bana bir telgraf mesajı çekerek taarruzu hangi tarihte gerçekleştirmeye hazırlandığımı ve nasıl bir genel harekât planı yaptığımı sordu. Mesajına siyasi subay şefi Sir Percy Cox'tan gelen bir mesajı da iliştirmişti. Sir Cox mesajında, eline harekât zamanının belli olmaması yüzünden bazı Arap aşiret reislerinin sabırsızlandığına ve Türklerle müzakere etmeye başladığına dair bilgi ulaştığını belirtiyordu. Harekât planımı yollarken bu telgraf mesajının stratejik ve taktik kararları etkilemediğini, stratejiye siyaset veya politika karıştırılmasına izin veren bir komutanın işlerinin rast gitmeyeceğini (bunun için tarihe bakmanın yeterli olacağını) ifade etme cüretinde bulundum. Kısacası, elimdeki bütün kuvvetleri birleştirmeden Türklere taarruz etmeyeceğime sevinmiştim.

Mesajımda, Aziziye'nin 6 km aşağısında, nehrin sağ yakasında bulunan ve Albay Frazer'ın komuta ettiği

110. Mahratta Taburu'nun koruduğu Frazer tabyasının 10–11 Ekim gecesi bir Arap aşiretinin adamlarının saldırısına uğradığını belirtmemiştim. Bu saldırı bir baskın şeklinde gerçekleşmişti. Araplar dikenli telleri kesip içeri dalmışlardı. Hintli askerler ne yapacaklarını şaşırmışlar, en nihayet bizzat Albay Frazer'ın komuta ettiği bir avuç asker Arapları dışarı atmayı başarmıştı. Albay Frazer, tabyaya saldıranların otuz ila kırk kişiden oluştuğunu tahmin ettiğini söylemişti. Saldırı sırasında dokuz ila on Hintli asker ölmüş, bir düzine tüfek de kaybolmuştu.

Yabanilerle yapılan savaşlarda askerlerin (beyaz askerlerin de) panik yaşadığını ilk kez duymuyordum veya bunu ilk kez yaşamıyordum. Olaydan sonra Frazer tabyasına gidip inceleme yaptım. İki Hintli subay divanı harbe verildi ve korkaklıklarından dolayı üç dört Hintli askerle birlikte firar etti. 110. Mahratta Taburu sonraki harekâtlarda çok iyi işler başardı. Gece baskınlarının en iyi kıtalarda bile panik yarattığı yaygın bilinen bir durumdur.

15 Ekim'de Sir John Nixon'dan istihkâmcılarımın Aziziye'deki tahkimat çalışmaları için savunma malzemeleri talepleriyle ilgili "burnundan soluyan" bir telgraf mesajı aldım. Mesajı "İstihkâmcılarınız ne yapıyor orada?" cümlesiyle başlıyor, istihkâmcılarımın 50 kilometrelik tel kullandığını, bunun üzerine daha fazla tel ve ayrıca tarama ışıldakları istediklerini söyleyerek devam ediyordu. Sir John, mesajının devamında Kurna'daki ordugâhın tafsilatlı savunması hakkındaki görüşlerini ilerleme hareketimden önce bildirdiğini, savunma ve sipere inme fikirlerinin 6. Tümen'in taarruz ruhunu öldüren bir mantar olduğunu, Şuayyibe ile Cebelitarık haline getirilen Kurna'nın bunun bir örneği olduğunu belirtiyordu. Sir John'un, taarruz ruhunu önceki iki muharebede İngiliz ordusunun tarihinde o güne

kadar görülmemiş diyebileceğim biçimde kanıtlamış ve Selmanıpâk muharebesinde Sezar'ın ünlü Onuncu Lejyonu'nu bile kıskandıracak bir şevkle kanıtlayacak olan cesur 6. Tümen'le ilgili bu sözleri çok ağırdı.

Gönderdiğim cevabi mesajımda savunmayla ilgili bir meselem olmadığını, ama Aziziye'de, düşmana yakın bir mevzide bulunduğum sürece taarruz savunmasının söz konusu olduğunu; normal önlemler aldığımı; telin Aziziye ve Frazer tabyasında kullanıldığını; müstahkem ordugâhımın sadece fırtınaya dayanıklı dört küçük tabyadan oluştuğunu; bunların beni emniyet müfrezesi oluşturup belli noktalara nöbetçi dikmekten kurtardığını; kendi hizmet sınıflarımın tetkikini karargâh heyetinin subaylarından ziyade şahsen yapmama izin verirlerse memnun olacağımı belirttim. Sir John'a ayrıca, Frazer tabyasında panik yaşanmasına sebep olan olayla ilgili açıklamaları okursa telin emniyet için zorunlu olduğuna kanaat getireceğini de ifade etmiştim.

12 Kasım'da kuvvetime yeni katılan, son derece süratli ve kalın zırhlı *Firefly* isimli gambotu, uzun zamandır dört gözle beklediğimiz bir doha konvoyuna yardım etmesi için nehrin 32 km kadar aşağısına gönderdim. Günlüğümde bu konuyla ilgili olarak şunları yazmışım:

> Bu konvoyun Allah cezasını versin! Bütün gemilerimi geciktiriyor, isteğim dışında Kût'tan Aziziye'ye gidiyor. Ne var ki, gıda maddelerini getirmenin başka da bir yolunu bilmiyorum.

Bizimle dost olan Araplar 11 Kasım günü, Acil'in konvoyu ele geçirmek üzere 200 atlıyla birlikte nehrin güneyine indiğini bildirdiler. *Firefly*'ın komutanına, siyasi subay Leachman oraların emniyetli olduğuna kanaat getirene kadar öğlen saatlerini geçirmeden (14

Kasım günü) geri gelmesi gerektiğini söyledim. Konvoya 400 Hint askeri refakat ediyordu; bu sayı, askerler gerektiği gibi taksim edildiği takdirde, konvoyu Araplara karşı savunmak için yeterliydi.

İlerleme harekâtı için Chitty ile Annesley içlerinde aşağıdaki maddeler bulunan yedi ikmal şatı ayarlamıştı:

Kuvvetimdeki İngiliz askerleri için 15 günlük tayın.
Kuvvetimdeki Hint askerleri için 15 günlük tayın.[108]
17 günlük yakıt
14 günlük hububat
14 günlük yem
Çok sayıda tıbbi malzeme ve rom

Bunun dışında Aziziye'ye içinde bütün kuvvete ve hayvanlara iki gün yetecek ikmal malzemeleri bulunan bir şat bırakılacaktı.

Elimde şu kara nakil vasıtaları vardı:

1000 katır
620 deve
660 araba
240 merkep

Elimde sadece 6. Tümen için kara nakil vasıtası vardı. Sir John Nixon, Gorringe'nin komutasındaki 12. Tümen'e ait olan zayıf 30. Tugay'la ilgili samimi taleplerimi cevapsız bırakmamıştı, ama gönderilenler arasında kara nakil vasıtaları yoktu. Süvari cephane koluna da herhangi bir nakil vasıtası tahsis edilmemişti. Karargâh subaylarım Süvari cephane kolu ile obüs cephanesi için eldeki imkânları zorlayarak araba ve katır ayarlamıştı.

108 Askerlere ayrılan bir günlük tayın ve ikmal koluna ayrılan iki günlük tayınla birlikte elimde ben dahil bütün kuvvetime 18 gün yetecek tayın vardı. (G.T.)

Hint birlikleri nehir yukarı ilerlerken.

Albay Chitty'den, genel karargâhın emriyle toplatılan hurda mallarla (tüfek vs) dolu 24 arabayı ortalıktan kaldırmasını söyledim. (Kûtülamare muharebesinden sonra genel karargâh hükümet namına toplanan tüfek ve silahların yetersizliği konusunda çok katı tedbirler almıştı.) Ama şimdi hurda malları düşünecek halde değildim. Albay Chitty'ye, "Muharebeyi kazanmak zorundayım, içi ıskarta tüfek dolu arabaları düşünecek halim yok" dedim.

10 Kasım itibariyle 6. Tümen'in hasta listesinde toplam 54 Hint askeri ve 75 İngiliz askeri görünüyordu.

İlerlemenin arifesinde, 30. Tugay'ın iki buçuk taburu, donanma filotillası, gayrimuharipler ve yerli kuvvetler dahil toplam kuvvetim 17.000'den oluşuyordu. Bunların içindeki muharip sayısı 14.000'den azdı ve bu 14.000'in sadece 8500'ü piyadeydi.

İkide bir kendini hissettiren endişe kaynaklarımdan biri de Kût ile Aziziye arasındaki ulaştırma hattında gidip gelen doha konvoylarının emniyetinin sağlanması konusuydu. Nehrin sağ yakasındaki Araplar düşmanca tavırlar sergilemişlerdi. Oradan geçmekte olan konvoylara tüfekle ateş açmışlardı. Türk süvarilerin topların eşliğinde ulaştırma hattına düzenlediği akınlara karşı birkaç kez karşı saldırı gerçekleştirmiştim. Bir geminin sığ ve dolambaçlı yollardan (dünyada Dicle kadar dolambaçlı bir nehir daha yoktur herhalde) ihtiyatla geçerken 300 metre veya daha az bir mesafeden kesif bir tüfek ateşine maruz kalması işten bile değildi.

Genel karargâh, Kût ile Aziziye arasında gidip gelen konvoylara refakat edecek kuvvet tahsis etmem için beni zorladılar. Zaten çok zayıf olan kuvvetimi daha da zayıflatacak olan böyle bir uygulamaya karşı çıktım doğal olarak. Uzlaşmaya açık olmalıydım, ama askerlerimi konvoyların emniyetini sağlamada kullanmak kuvvetlerin tasarrufu ilkesine tamamen aykırıydı. Konvoyu koruyacak kuvveti ulaştırma komutanının sağlaması gerekiyordu. Her konuda yetersiz adama sahip olduğumuzu göstermek için söylüyorum bunları. Genel karargâh ulaştırma hattı için asker sağlayamıyor, doğal olarak benim piyadelerimden, gözüm gibi baktığım piyadelerimden medet umuyorlardı! Piyadelerim muharebeyi kazanmalı ve Bağdat'ı ele geçirmeliydi; bunu başaracaksak biz başaracaktık.

11 Kasım günü, Selmanıpâk istikametindeki ilerleme hareketine hazırlık amacıyla Tuğgeneral Hamilton'ı fazladan bir batarya eklenmiş 18. Piyade Tugayı'yla birlikte ileri muhafız kuvveti olarak El-Kutuniye'ye gönderdim. Tuğgeneral Roberts komutasındaki Süvari Tugayı'nı da Hamilton'ın emrine vermiştim. Hamilton'a her şeyin yolunda gidip gitmediğini anlayabilmem için büyük kısımdan ayrıldıktan sonra Azi-

ziye'den bana sabah ve öğlen sinyal mesajı göndermesi talimatını verdim. Ondan Zor'a giden yola keşif düzenlemesini istedim. Düşmanın nehrin Bağdadî mevkiinde[109] hâlâ topu bulunup bulunmadığını tetkik edecekti. Çünkü El-Kutuniye koruluğuna taarruz ederken süvarilerimize buradan top atışı yapılmıştı.

Hamilton'a Zor'u dikkatle tetkik etmesini söylemiştim, ama Hamilton El-Kutuniye'ye yerleşir yerleşmez düşmanın oradaki himaye kuvvetinin Türk kuvvetinin büyük kısmının bulunduğu Selmanıpâk'a geri çekileceğini tahmin ediyordum. Nehir keşfi için Hamilton'ın emrine *Sumana* gemisini de vermiştim. *Sumana*'nın nehirden Bağdadî'yi keşfederken çok dikkatli olunması gerekiyordu, zira nehrin bu çatal noktasında gövdesine delik açılmasını hiç arzu etmiyordum. Hamilton'a süvarinin nehrin sol yakası boyunca bir keşif gerçekleştirmesini ve orada gizlenmiş olan topları ateşe teşvik etmeye çalışmasını tavsiye ettim.

Defterime Selmanıpâk istikametindeki ilerleme hareketimi şu şekilde tertiplediğimi görüyorum:

> 11 Kasım – Önden Hamilton'ın karma tugayı ile süvari tugayı El-Kutuniye'ye gidecek. *Sumana* Hamilton'ın emrine verilecek.
>
> 15 Kasım – Kuvvetimin büyük kısmı El-Kutuniye'ye yürüyecek ve bütün gemiler aynı gün orada toplanacak.
>
> 16 Kasım – Kuvvetler birleşip Zor'a (El-Kutuniye'den 10 km'lik bir yürüyüş mesafesinde) yürüyecek ve oradaki düşman kuvvetini müstahkem mevkiinden sürecek. Bu çarpışmaya muhtemelen sadece öncü kol katılacaktır. Bugün bütün gemilerin Zor'da toplanması gerekir. Zor'da emniyet sağlanana kadar tümen ağırlığı ile tümen ikmal kolu El-Kutuniye'den hareket etmeyecek.

109 Bu mevki sağ sahilde ve Cezire yakınındadır. (Ask. Tar. Enc.)

17 Kasım – Birleşik kuvveti nehrin Leç düzlüğüne doğru yürüteceğim.

18 Kasım – Selmanıpâk'a keşif yapılacak ve mümkünse düşmanı yanıltmak amacıyla nehrin sağ yakasında şaşırtma hareketi yapılacak.

19 Kasım – Muharebe.

Harekât planım yukarıdaki gibiydi, ama daha sonra planı değiştirmem icap etti, çünkü muharebe ancak 22 Kasım'da başladı.

İkmal kolu ile tümen ağırlıklarını Leç'te konaklamış olan bagaj kısmıyla birlikte arkada bırakmayı düşünüyordum. Ayrıca bir Hint taburunun yarısından oluşan bir artçı kuvvetin korumasında (ki bu kolu korumak için gerekli asgari bir kuvvetti bu) bütün gemileri de arkada bırakmak niyetindeydim. Arkada bıraktığımız bu unsurların Arap atlıları, belki de Türk süvarisinin saldırısına uğrayacakları kuvvetle muhtemeldi.

11 Kasım'da Aziziye'deki ordugâhı koruyan tabyaların doldurulması emrini verdim. Arkada bırakmak zorunda olduğum önemli miktarda erzak ve cephaneyi koruyacak olan ve asgari sayıda kuvvetten oluşacak olan garnizona uygun büyüklükte bir müstahkem mevki oluşturmak için savunma tertibatlarını asgari düzeye indirmek zorundaydım. Frazer tabyasının tahrip edilmesi ve garnizonun 17. Tugay'a katılması talimatını verdim. Aynı gün kıdemli deniz subayıyla birlikte *Firefly* gambotuyla nehrin yukarısına doğru ilerleyip Bağdadî'yi bombaladım. Nehir kıyısından üstümüze tüfekle ateş edildi; hiç top atışı yapılmadığını görünce Türklerin toplarını Bağdadî'den geri çektiklerine iyice kanaat getirdim.

Akşam geri döndükten sonra Aziziye'de bırakacağım garnizonu seçtim; 24. Pencaplılar Taburu'nun (30. Tugay'a bağlı) yarısı. Bu taburun diğer yarısını Selma-

nıpâk muharebesi esnasında gemilerin, ikmal kolunun ve tümen ağırlıklarının emniyetinin sağlanmasında kullanmak niyetindeydim. Aziziye'de ayrıca tüfek kullanabilecek kabiliyete sahip, ama yürüyüşe katılamayacak durumda olan yüz hasta asker, nakledebilecek vasıta bulamadığım 4 inçlik iki top ve 15 pound'luk sahra topu da bıraktım. Garnizona Kraliyet Garnizon Topçu Binbaşısı Farmer komuta edecekti.

13 Kasım'da Sir John Nixon, erkânı ve siyasi subay Sir Percy Cox'la birlikte *Malamir* gemisiyle Aziziye'ye geldi. Sir John Nixon, Dorset Alayı'nın komutanı Binbaşı Utterson'a bunun için özel olarak tertiplenen bir törenle üstün hizmet nişanı taktı. Utterson Irak seferi boyunca göze çarpan birçok cesaret örneği göstermişti; bu özelliğini Selmanıpâk'ta da gösterecekti.

9. Bölüm
Selmanıpâk'a İlerleyiş

Bağdat ileri hareketiyle ilgili plan ve projelerimi 8 Kasım'da Sir John Nixon'a teslim ettim. Harekât planım şu şekildeydi:

Asıl hedef

1) İlerleme hareketimin ikinci evresinde asıl hedefim muharebe meydanında düşman kuvvetinin büyük kısmını belirleyip imha etmek, ardından Bağdat'ı işgal etmektir.

2) Bu amaçla, nihai zafer kazanıldıktan sonra bu zaferden yararlanılarak düşman kesintisiz biçimde takip edilmeli, arkasından Bağdat'a yürünüp ele geçirilmelidir. Kûtülamare harekâtlarında da niyetim buydu, ama meydana gelen çeşitli olaylar Bağdat'a ilerleme konusunun belirsiz kalmasına sebep oldu. Muharebede kanat taarruzu manevrası planladığım gibi gerçekleşmiş olsaydı, seferin Amare'den Bağdat'a geçiş safhası muhtemelen Bağdat'a mukavemetsiz girişimizle sonuçlanırdı.[110]

3) (*a*) Düşman kuvvetinin büyük kısmı (yani 4000 piyadeden oluştuğu tahmin edilen asıl kuvveti) Dicle'nin sol yakasında, Selmanıpâk'ın 6 km yukarısında (kuzeyinde), her iki yakaya naklini sağlayacak kapasitedeki teknelerden kurulu köprünün yanında bulunmaktadır.

110 Orada ne kadar bir süre kalmayı başarırdık, ayrı bir mesele. Ama bir kolordu olmadığı sürece orada çok uzun bir süre kalamazdık. (G.T.)

(*b*) Tahminen 2500 piyade, 700 süvari ve 400 develi süvariden oluşan bir himaye kuvveti nehrin sol yakasında, Zor'da tahkimat yapmıştır.

(*c*) Sağ yakada, Selukiye'deki bir buçuk kilometre uzunluğundaki siperde (burada güçlü bir tabya[111] da var) 1500 piyade ve 500 süvariden[112] oluşan bir müfreze bulunuyor.

Sahadaki düşman kuvvetlerinin toplamının 10.900 muharip, 30 top ila 12.000 veya 13.000 muharip ve 40 top arasında olduğu tahmin ediliyor.

4) Bu sebeple, Aziziye'den nehrin sol yakası üzerinden ilerlemem daha uygun olacaktır. Bağdat yolu hedeflenen amaca, yani düşman kuvvetlerinin muharebe meydanındaki büyük kısmını yenip Bağdat'ı işgal etme amacına ulaşmayı sağlayacak en kısa ve en iyi yol. Temel fikrim, Nureddin'i mümkünse açık alanda savaşmaya sevk etmek, zira siperlere sürekli taarruzda bulunmak askerlerimin savaşma hevesini kırıyor.

5) Yukarıdaki ilke ve fikirler doğrultusunda bütün kuvvetlerimi birleştirmek ve düşmanın Zor'daki himaye kuvvetine taarruz etmek üzere birleşik vaziyette ilerlemek niyetindeyim. El-Kutuniye'den Zor'a ilerlediğim vakit, buradaki himaye kuvveti, taktik ilkeleri gereği, kuvvetlerinin Selmanıpâk'taki büyük kısmına doğru geri çekilecektir.

Eğer geri çekilmez de savaşmak için Zor'da kalırsa, benim için daha iyi. Bu durum taktik bir hatadan (kuvvetin dağıtılması hatasından) yararlanıp bu müfrez kuvveti imha etmeme imkân tanıyacaktır.

---

111 Sağ sahildeki Menari mıntıkasında kuvvetli hiçbir tabya mevcut değildi. Bu sahil alelade avcı hendeklerinden ibaret ve "ada", "seyafiye" ve "tepeler" grubu namıyla üç manzumeden müteşekkil idi. (Ask. Tar. Enc.)

112 Nureddin Bey kumandasındaki kuvvet de süvari olarak zayıf bir alay ve bir hecinsüvar [develi süvari] alayından ibaret olup bu da kâmilen Zor denilen Rebîza ileri mevziindeydi. Selmanıpâk mevziinde hiçbir süvari yoktu. (Ask. Tar. Enc.)

Zor, Selmanıpâk'tan 25 km (düşmanın Selmanıpâk'taki büyük kısmının bulunduğu yere 30 km) uzaklıktadır. El-Kutuniye ile Zor arası ise sadece 10 km'dir. Bu sebeple, düşman kuvvetinin Selmanıpâk'ın kuzeyinde bulunan büyük kısmı Zor'daki kuvvetle birleşecek zamanı bulamayacak, onu imha etmemi engelleyemeyecektir. Doğrudan Zor'daki kuvvetin üzerine yürüyüp kuvvetin sol yanı ile gerisine ağ atar gibi bir çevirme taarruzu düzenleyeceğim.

6) (*a*) Düşmanın Selmanıpâk'a geri çekilmesi halindeyse, bu kuvveti mümkün olduğunca süratli bir şekilde takip edip (süvari tugayımla kuvvetin artçısının önünü kesmeye çalışarak) Selmanıpâk'ta, nehrin sol yakasındaki mevziinde ona Kûtülamare muharebesinde kullandığım aynı taktikle taarruz edebilirim, yani asıl kuvvetimle sol yanı ile gerisine çevirme taarruzu gerçekleştirebilirim; bu arada asgari bir kuvvetle Bağdat Yolu'nun kuzeyinde yer alan mevziini (sadece 5 km'lik bir tahkimat ve tabyalardan oluşan mevziini) baskı altında tutarım. Çevirme taarruzunun ileri yanında görev yapacak ve taarruz esnasında geniş bir daire çizecek olan süvari tugayım düşmanın sol artçısına taarruz edecektir.

(*b*) Ya da düşmanın ona Selmanıpâk'taki müstahkem mevkiinde taarruz etmemi sağlamasına fırsat vermemek ve düşman kuvvetinin nehrin karşı yakasına geçmesini sağlayıp onu girebileceği herhangi bir siperin bulunmadığı, dolayısıyla daha güçsüz olacağı açık sahaya çekmek için Zor'a yaklaşık 8 km mesafedeki Saisbannah'da[113] gece Dicle'ye teknelerle geçici bir köprü kurar, sağ yakaya geçer ve Bağdat'a yürürüm.

Bu sayede Nureddin'i Selmanıpâk'ın yukarı kısmındaki kendi tekne köprüsü üzerinden sağ yakaya geç-

113 Hamâş denilen mevkidir. (Ask. Tar. Enc.)

mek ve bu yaka üzerindeki siperleri (bu siperler sadece 1,5 km uzunluğunda) işgal etmek üzere 8 km kadar yürümek durumunda bırakırım. O daha varmadan bu siperleri rahatlıkla çevirmiş olurum. Bu durumda kuvvetinin büyük kısmı açık sahada savaşmak zorunda kalır. Burada da tek çare, asıl kuvvetimle düşmanın geri ve sağ (batı) yanına çevirme taarruzu gerçekleştirmek, süvari ve atlı topçularla batı istikametinde geniş bir tarama yapıp düşman mevziinin yaklaşık 4,5 km kuzeyinde bulunan ve tekne köprüsüne yakın, ona hâkim bir konumda bulunan tümsekleri (6 metre yüksekliğinde) işgal etmek; düşman elindeyse bu tepelere taarruz etmek.

7) Ben B planını tercih ediyorum, zira Nureddin'in bu şekilde savaşması halinde bu planla nihai sonuç elde edebilirim ve böylece Diyale nehrinden zorla geçmek durumunda kalmam. Tekne köprümü yanımda götürüyorum, Bağdat'a girmek için istediğim yerden karşıya geçebilirim.

Karara'da bir tekne köprüsü var, Diyale'nin ağzındaki tekne köprüsü henüz kaldırılmadı zannediyorum. Selmanıpâk mevziine sol yakadan taarruz etmek istemeyişimin diğer sebepleri şunlar: Bir kere, düşman bu yakadan taarruz etmeye davet ediyor beni; ikincisi, Müslümanlar için çok kutsal bir yer olan Selman-ı Pâk'ın türbesi orada; Hint kıtaları içindeki Müslüman askerler arasında daha şimdiden Selman-ı Pâk gibi kutsal bir yere ateş etmenin dine saygısızlık olacağına dair konuşmalar geçiyor.

8) B planımı uygulamam halinde Nureddin Bağdat istikametinde geri çekilir ve halkına Kutsal Şehir'i savunma çağrısında bulunursa (ki böyle bir şeyin olacağını zannetmiyorum, çünkü şehre girer girmez Arap taburları kendi kendilerini feshedeceklerdir) şehrin güneydoğusunda mevzilenip duruma göre hareket edebilirim. Şehir sakinlerine durum değerlendirmesi yapa-

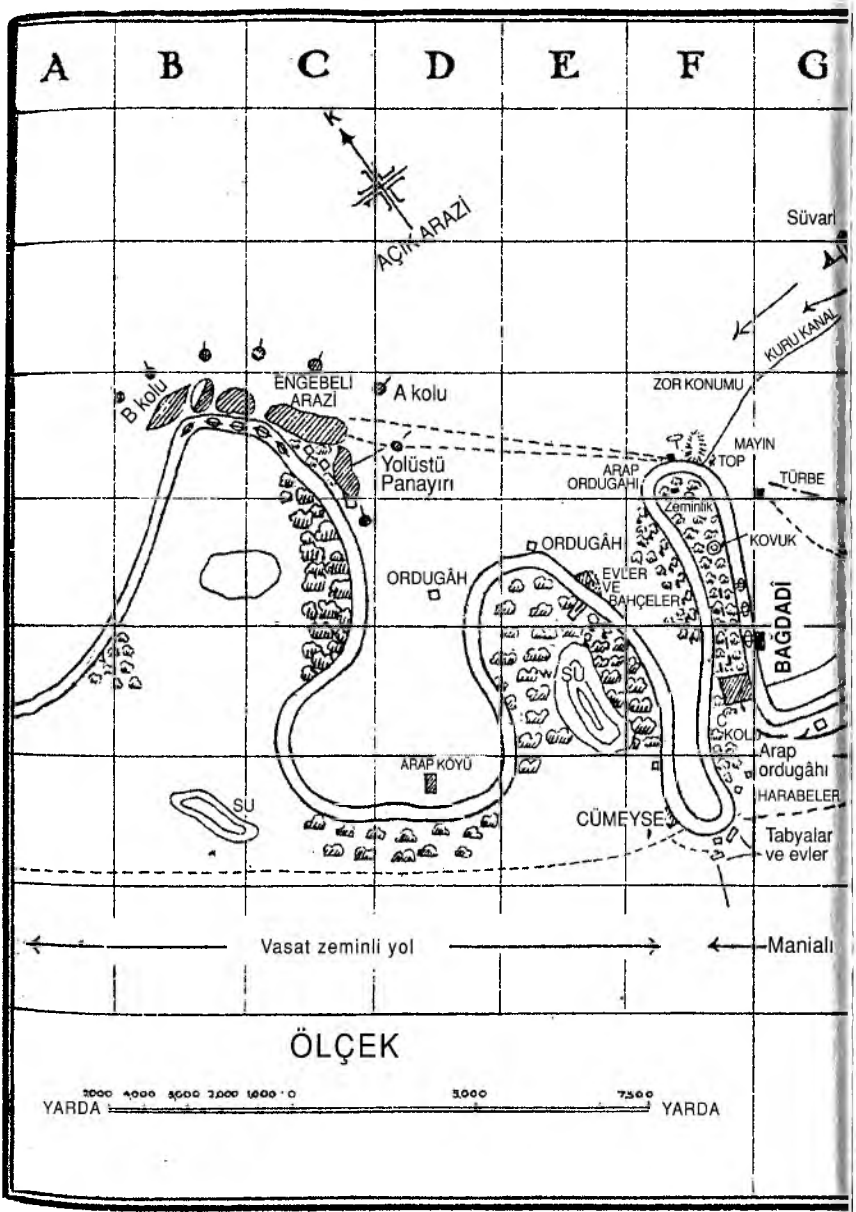
A
B
C
D
E
F
G
K
AÇIK ARAZİ
Süvari
KURU KANAL
ENGEBELİ ARAZİ
B kolu
A kolu
ZOR KONUMU
MAYIN
TOP
Yolüstü Panayırı
ARAP ORDUGÂHI
TÜRBE
Zeminlik
ORDUGÂH
KOVUK
ORDUGÂH
EVLER VE BAHÇELER
BAĞDADİ
SU
KOLU
Arap ordugâhı
ARAP KÖYÜ
HARABELER
SU
CÜMEYSE
Tabyalar ve evler
Vasat zeminli yol
Maniali
ÖLÇEK
2000 4000 5000 7000 8000 0
5000
7500
YARDA
YARDA

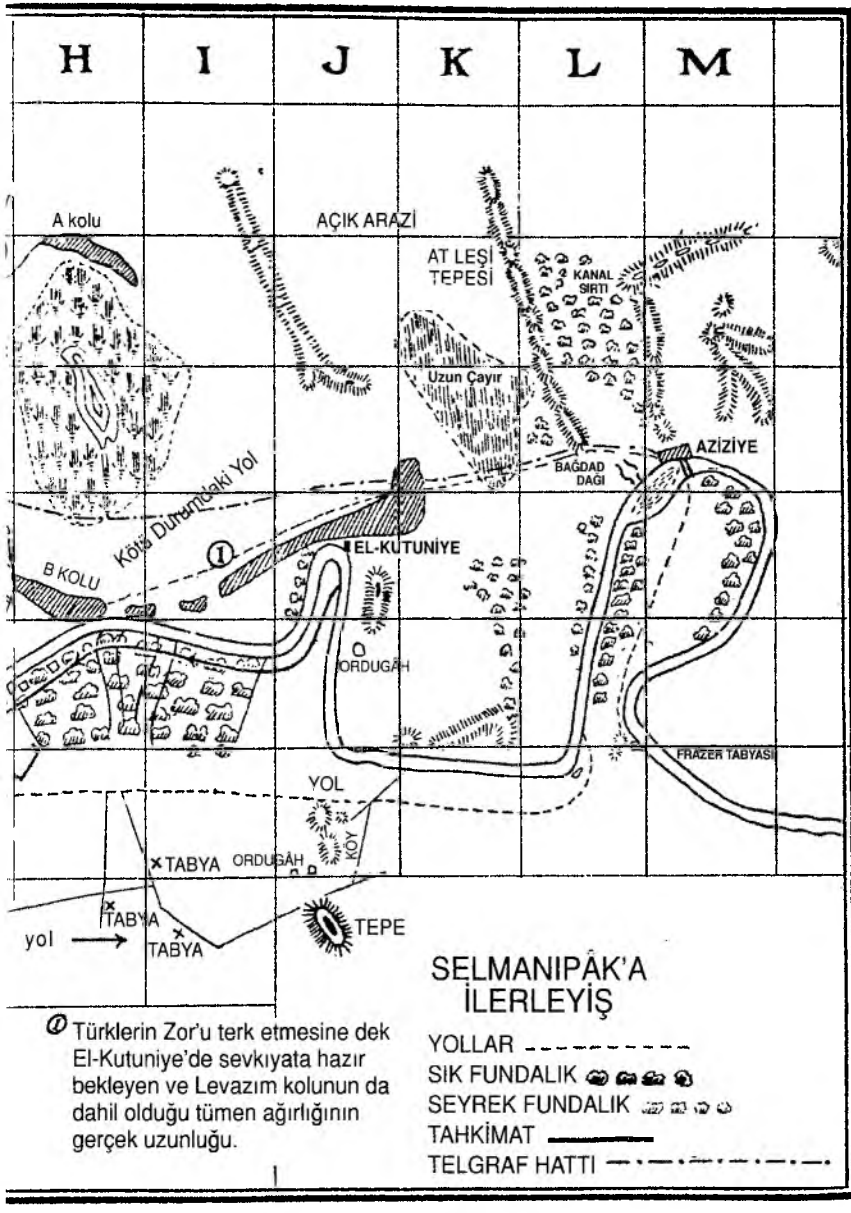

① Türklerin Zor'u terk etmesine dek El-Kutuniye'de sevkıyata hazır bekleyen ve Levazım kolunun da dahil olduğu tümen ağırlığının gerçek uzunluğu.

cak vakit tanıdıktan sonra şehri bombalayabilir veya taarruza geçebilirim; olmadı, istihbarat servisinin parasını sivillere harcayarak Türk kuvvetini savaşmadan geri çekilmek zorunda bırakır, böylece şehrin taarruzun korkunçluğunu yaşamasını engelleyebilirim.

Şehre Dicle'nin sol yakasından taarruz etmek durumunda kalırsam, cephe taarruzunu gemi ve gambotlarımın iştirakiyle nehrin sol yakasından gerçekleştiririm, manevra taarruzunu gerçekleştirecek kanat (asıl kuvvet) şehri doğudan çevirir ve Bağdat'ın kuzey ve kuzeydoğu cephelerinden şehre giriş sağlayan yolları zorlarım.

9) Düşmanın buharlı gemileriyle şatlarından başka nakliye vasıtası yok.

10) Düşman ne yapabilir?

Savunmayı taarruza dönüştürecek hareket kabiliyetine ve bu değişikliği yapacak güce sahip olmadığı için daima savunmada kalma stratejisini sürdürebilir.

Kurna'ya gerçekleştirdiğim taarruzdan beri Türk generaller daima pasif savunmada kaldılar. Son yüzyıl boyunca, hatta daha uzun bir süredir bu taktiği izlemişler:[114] Bonapart'ın kuvvetine karşı gerçekleştirdikleri Akka savunmasından, Plevne savunmasına ve

114 Türk ordusunun kabiliyet-i tedafüiyesi [savunma yeteneği] olduğu gibi, icabında kıymet-i taarruziyesini de pek çok defalar göstermiştir: Lofça kahramanı Rıfat Paşa'nın Skoblif'e karşı Lofça'da icra ettiği parlak taarruz, Şıpka harikaları, 1312-13/1896-97 Yunan Harbi, Harb-i Umumî'de [I. Dünya Savaşı] Irak'ta, İran'da, Romanya ve Galiçya'da, harbin ilk ve son devrelerinde Kafkasya'da, Çanakkale'de yapılan büyük ve küçük taarruzlar ilâh...

Türk ordusu ancak adet ve teçhizatça zayıf olduğu zaman bizzarure [ister istemez] ve icabat-ı harbiye [savaşın gerekleri] dolayısıyla hal-i müdafaayı ihtiyar eder [savunmaya geçer] ve fakat bu müdafaa hiçbir zaman, iddia edildiği gibi, mutlaka olmayıp, bilakis daima "müdafaa-i müteaddiye" [saldırgan savunma] şeklinde vâki olmuştur. Nureddin Bey'in bizzat General Townshend'e karşı yaptığı müdafaat dahi birçok mukabil taarruzlarla pirayedardır [süslüdür]. (Ask. Tar. Enc.)

İstanbul'u kuşatan o ünlü Çatalca savunma hattında gerçekleştirdikleri savunmaya kadar. Türkler yalnız siper gerisinde iyi savaşıyor, açık alanda yaptıkları muharebelerin kalitesi genelde, en hafif tabirle, vasattır. Düşmanın Şuayyibe'den sonra Irak'taki stratejisi, taarruz dalgasını sürekli zayıflatacak faktörlerin (Avrupa'da takviye kuvveti, mühimmat eksikliği vs; Doğu'da hava sıcaklığı, hastalık vs) taarruzu gerçekleştiren kuvveti etkilemesini sağlayacak belli bir süre kazanmak amacıyla bir savunma mevziinden bir savunma mevziine geçerek ülkenin iç kesimlerine geri çekilmek olmuştur. Yavaş yavaş geri çekilmiş, ama bu arada ikmal kaynağına, yani Bağdat'a yaklaşmıştır. Stratejik açıdan Türklerin bu hareketi temel savaş ilkeleriyle tam bir uyum içindedir. Türkler ellerindeki bütün kuvvetleri esas kararın mücadelesinin verildiği asıl muharebe meydanında, yani Gelibolu Yarımadası'nda savaşmaya seferber ederken, Suriye, Irak ve Arabistan gibi tali harekât veya savunma harekâtı meydanlarını asgari kuvvetlerle savunmaları tamamen kuvvetlerin tasarrufu ilkesine uygundur.

Bu sebeple, Türklerin Gelibolu Yarımadası'nda başarı kazanana kadar Irak'ta bize karşı taarruza geçeceklerini zannetmiyorum, yoksa Irak'ta şimdiye kadar üstün kuvvetlerle çoktan taarruza geçerlerdi.

11) Ümit ederim ordu komutanı Basra'da dağınık haldeki askerlerimin tekrar tümenime katılması için elinden gelen gayreti gösterir ve Hindistan'daki yetkililerin en azından bir tümen göndermesini, hem de kısa bir süre içinde göndermesini sağlayabilir. Ülkeye daha fazla asker geldikçe Araplar da durulacak, kendimize güvenimiz artacaktır. Zira şu anda İngiliz ve Hintli askerler denizin çok uzağında oldukları için tedirginler.

Aziziye'deki toplam asker sayısı şu an itibariyle 9183 muharipten ve birkaç gün sürecek yürüyüşleri

gerçekleştiremeyecek, ama tüfek kullanabilecek durumda olan 365 zayıf askerden oluşuyor.

Not: Yukarıdaki genel harekât projemi yazarken sağ yakada, nehrin eski kıvrımının güney ucundaki (kuş uçuşu Selmanıpâk'ın 12 km güneyindeki) arazinin çok pürüzlü olduğuna, derin yarıkların, engebelerin, büyük su geçitlerinin bulunduğuna dair tatsız haberler aldım. Bu haber, sol yakayı düşünmeye sevk etti beni, ne de olsa düşman kuvvetinin büyük kısmını açık sahada imha etme amacım için en kısa ve en iyi yol burası. Selmanıpâk muharebesinde sol yakayı Bağdat'a yaklaşma istikametim olarak kullanmanın bir başka yararı da, düşman kuvvetinin yanında geçit vermez bir nehir, gerisinde yine geçit vermez bir nehir olan Diyale nehrinin bulunması ve bir iki ince köprüden başka geçişi sağlayacak köprünün olmamasıdır. Böyle bir durumda düşmanın yenilgiye uğraması tam anlamıyla imha olması anlamına gelebilir.

Ordu kurmay başkanının 7 Kasım 1915 tarihli telgraf mesajı:

> Ordu komutanı genel fikirlerinize tümüyle katılıyor ve nihai kararınızı beyan ettiğiniz gibi tehir etmenin makul olduğunu düşünüyor.

Harekât planımı ilk aldığında Sir John Nixon, harekâtı sağ yakada Zor'dan başlatma planımı, yani B planımı uygun bulmuştu. Ama Zor'a vardıktan sonra değiştirmemi gerektirecek iyi bir sebep görmediğim sürece planımı değiştirmek niyetinde değildim, çünkü düşman kuvvetinin büyük kısmını açık alanda yakalama ilkesinden ayrılmamam gerekiyordu. Bu harekâtların sevk ve idaresinin sorumluluğu bana aitti, bu yüzden bütün riskleri göze almıştım. Sir John

Nixon'a kendi kararlarıma uygun hareket etmem gerektiğini belirttim.

15 Kasım'da tümenimi Aziziye'de birleştirdikten sonra on kilometre mesafedeki El-Kutuniye'ye yürüdüm. Orada kuvvetimi 11 Kasım'da gönderilen öncüyle birleştirdim, gemilerin hepsi oraya geldi.

İstihbarat teşkilatı ile hava keşif birliğimiz Selmanıpâk'taki Türk kuvvetinin yaklaşık 11.000 muharip ve 36 toptan oluştuğunu tahmin ediyordu; ama ileride de görüleceği gibi, bu tahmin düşmanın gerçek gücünü yakından bile tutturamamıştı. Düşman kuvvetinin 15.000'den[115] fazla asker ve 40 ila 50 toptan oluştuğuna şüphe yoktu. İstihbarattan ordu karargâhından Albay Beach sorumluydu, eline bilgi geçer geçmez bana iletiyordu. Aziziye'den hareket etmeden hemen önce Albay Beach'e, yöredeki birçok Arap'tan gelen, Selmanıpâk'a çok sayıda takviye Türk kuvvetinin ulaştığına dair haberlerin doğru olup olmadığını sordum. "Bu söylentileri duyduk, ama bu konuda resmi bir teyidimiz yok" dedi. Musul ve başka yerlerden çok sayıda takviye kuvvetin geldiği ve kiminin muharebeden önce, Halil Paşa'nın kolordusunun da muharebe sırasında Nureddin'in Selmanıpâk'taki ordusuna katıldığı artık biliniyor.[116] Yani nihayetinde yerel bilgi ve söylentilerin doğru olduğu anlaşıldı. Beach aynı zamanda Sir John Nixon'ın Londra'daki Savaş Ofisi'nden ellerinde Osmanlı ülkesinden Bağdat'a

115 Sir John Nixon telgrafında Türk kuvvetinin "13.000 kişilik düzenli birlik ve 38 top"tan oluştuğu tahmininde bulunuyor ve "başka takviye kuvvetlerinin geleceğine dair raporlar" olduğunu bildiriyordu. Muharebeyle ilgili görüşlerimi bildirdiğim telgraf mesajımda yaklaşık 20.000 Türk askeri ile 40 ila 50 top olduğunu bildirmiştim. (G.T.)

116 Nureddin Bey ordusuna gelen takviye kıtaları, Teşrinsâni 1331 [Kasım 1915] iptidasından itibaren tedricen vürud eden [yavaş yavaş gelen] ve Selmanıpâk muharebesine yalnız 7 taburu iştirak edebilen Halil Bey'in kolordusundan başka bir şey değildi. (Ask. Tar. Enc.)

bir seferin yolda olduğuna dair son derece güvenilir bilgiler olduğunu belirten bir telgraf mesajı aldığını da söylemişti. Bundan, Irak'taki istihbarat biriminin, özellikle de enerjisine ve kabiliyetine çok saygı duyduğum Albay Beach'in çalışmalarını beğenmediğim anlamı çıkarılmamalı. Bir sürü raporun içinden doğrularını seçmek kolay bir iş değildir. Amacım karşı karşıya kaldığım, üstesinden gelmek zorunda olduğum olayları olduğu gibi anlatmak ve tali bir muharebe meydanında çok sayıda takviye kuvveti olmadan asla taarruza geçmememiz gerektiğini göstermektir. İstanbul'da bir Alman subay bana şunu söylemişti: "Elinizde 9000 değil 90.000 piyade olmalıydı!" Bağdat'a ikinci ilerleme harekâtını düzenlemesi için General Maude'a verilen kuvvetin gücü ile benim kuvvetimin gücü mukayese edildiğinde bu subayın söylediklerinin yanlış olduğunu kim söyleyebilir?

> Esaretten döndükten sonra Irak tahkikat raporunu okudum. Raporda:
>
> General Townshend itirazlarında ısrarcı olmamıştır (uyarılarım kastediliyordu burada) ve Türklerin Selmanıpâk'taki iki mukavemet hattına taarruzda bulunmak üzere 21 Kasım'da ilerlemeye başlayınca genel karargâh ile idari heyette müthiş bir iyimserlik havası esmiştir.

Bu "müthiş iyimserlik" nedir bilmiyorum. Bildiğim bir tek şey var, o da bu harekâtı, olabiliyorsa eğer, sonuna kadar götürmekti. Ayrıca üstümün emirlerini yerine getirmek için elimden geleni yapmakla mükelleftim, bu emirlere hiç katılmasam bile. Şahsen bu ileri hareketin (yetersiz kuvvetlerle, kuvvetlerin yetersiz oluşu bir yana, asgari kuvvetlerle savunmada kalma stratejisini benimsememiz gereken tali bir muharebe meydanında yapılmaya çalışılan bu taarruzun) ağır sonuçlar doğu-

racağına hiç şüphem yoktu. Askeri bilgilerim bu işin sonunun felaket olduğuna işaret ediyordu.

Ne var ki ok yaydan çıkmıştı, üstüm benim gibi düşünmemiş, farklı bir karara varmıştı. Bu yüzden, harekâtı her zaman yaptığım gibi kendime güvenerek ve neşeyle, ordugâhlarda gülünüp geçilecek bir olaymış gibi yürütmeye karar verdim. Bütün harekâtlarda bir parça iyimserlik kesinlikle olmalıdır; askerlere bir kendine güven, bir emniyet duygusu aşılamak için özellikle karargâh subayının sahip olması gereken bir şeydir iyimserlik. İleri emri verdikten sonra yüzünde bir heyecan ve korku ifadesiyle bir kolun üzerine taarruz eden karargâh subayının askerler üzerindeki etkisini düşünün! Askerler ortada ters bir şeyler olduğunu düşüneceklerdir hemen. Bu sebeple Sir John Nixon muharebenin arifesinde bana "Kazanacağından emin misin, Townshend?" diye sorduğunda, ona "Evet eminim, kazanacağım" cevabını vermiştim. Kazandım da.

Hamilton'ın El-Kutuniye'de aldığı emniyet önlemlerini teftiş etmek için Zor yolunda 4000 ila 5000 metre uzunluğundaki bir hattı kontrol etmek üzere bir karma müfreze gönderdim. Ayrıca ordugâhımızın tam karşısına, nehrin sağ yakasına ordugâhı saldırılardan korusun diye, her birinde 50 asker bulunan tahkim edilmiş iki nöbet yeri diktim. Nöbet yerlerini *Firefly* ile *Sumana*'nın toplarıyla destekledim.

16 Kasım günü artık gelir diye beklediğimiz *Şihab, Şirur* veya *Şirin* isimli gemiler akşam olduğu halde hâlâ ortada yoktular. Sinir bozucu bir şeydi bu. Bu da yetmiyormuş gibi, gemilerin ihtiyacı olan kömür ve petrolü taşıyan *Salemi*'nin kayıp gemilere bakmak üzere gönderildiğini öğrendim!

Daha fazla bekleyemezdim. On santimetrelik iki topumuzu taşıyan iki şatı yedekte çekmesi için *Sumana* gambotunu yolladım. C kolunun Aziziye'den El-

Kutuniye'ye yürümesi gerekiyordu, köprücü kolunu taşımak üzere buraya gelen buharlı işkampavyalar dahil bütün gemiler buradan hareket edecekti.

Beklediğimiz gemiler nihayet 18 Kasım günü öğleden sonra geldi, hemen ertesi gün Zor'a ilerleme emri verdim. Ben ilerlerken oradaki himaye kuvvetinin Türk kuvvetinin büyük kısmının peşine ağır ağır takılacağını bekliyordum gerçi, ama Türk komutanın yanında Alman karargâh subayları olmadan neler yapabileceğini bilmiyordum. O yüzden kuvvetimi muhtemel bir muharebeye hazır bir şekilde tertiplemiştim. Nehrin sağ yakasındaki müstahkem Arap köyleri Cümeyse[117] ve Bağdadî'yle başa çıkmak zorunda kalacağım için bu yakada bir müfreze yürütmeye karar verdim.[118] Bu köyler Şeyh Acil Arapları tarafından korunuyordu[119] ve nehrin tehlikeli bir biçimde kıvrılan sığ bir geçidinde gemilerimin geçişine tam anlamıyla engel oluşturuyordu. Ne var ki, bu köylerde Arapların yanında iki sahra toplu 500 Türk süvarisinin de olduğu söyleniyordu. Bu yüzden, hiç istemediğim halde geçit vermez bir nehrin karşı yakasına bir müfreze gönderdim; bu müfrezenin ilerleyişinin engellenmesi veya durdurulması gibi risklerle karşılaşmayacak güçte olması gerekiyordu. Bu iş için bir tugay ayırdım; bu tugay aynı zamanda Zor'a yapacağım taarruzda bana yardımcı olacaktı, zira Cümeyse ile Bağdadî etkisiz hale getirildikten sonra sağ yakadaki nehir kıvrımının

117 "Cümeyse" ismi "Cezire" kasabasının ismidir. (Ask. Tar. Enc.)

118 "Cezire" kasabası civarında tahkimat yoktu. Bağdadi mevkiinde ise gayet zayıf ve bir tek hattan ibaret bir avcı hendeği vücuda getirilmişti. (Ask. Tar. Enc.)

119 Mevaki-i mezkûrede [adı geçen mevkilerde] Şeyh Acil Arapları değil, belki 2. Aşiret Livası vardı ve bunların ilerisinde 35. Fırka'ya mensup bir piyade taburuyla bidayette [başlangıçta] iki adi ateşli top bulunuyordu. (Ask. Tar. Enc.)

üzerinden Zor siperlerine derinliğine ateş sağlamak çok kolay olacaktı.[120] Müfreze, nehir üzerine kuracağım tekne köprüsünden geçerek Zor'da bana katılacaktı. Gambotlardan açılacak ateş top ateşinin yerini dolduracaktı.

Ben de asıl kuvvetimle Zor müstahkem mevkiine, geniş bir cephede paralel iki kol halinde ilerleyecektim. Sol kolla (yani Dicle'nin sol yakası boyunca yürüyen kolla) Zor mevkiine cepheden bir tespit taarruzu gerçekleştirirken, sağ kolla (yani manevranın taarruz kanadıyla) müstahkem mevkiin kuzey yanı ile gerisini çevirip düşmanın savunma mevziini çevirecektim.

Uzun zamandır beklediğimiz gemilerin gelişiyle birlikte tümene, donanma filotillasına ve gemi konvoyuna ertesi sabah ilerleneceği uyarısında bulunan ilk emir yayımlandı. Zor istikametindeki ileri hareketle ilgili tam harekât emrim 18 Kasım 1915 tarihinde öğleden sonra saat 4.30'da yayımlandı.

Akşam üzeri saat 6'da nehrin sol yakasında Selmanıpâk'tan Zor'a 4000 ila 5000 düşman askerinin yürüdüğünü (o bölgede tahkimat yapmış olan himaye kuvvetine takviye amacıyla gönderilmişti bu kuvvet belli ki), nehrin sağ yakasından da Selmanıpâk'tan 5000 ila 6000 Türk askerinin üzerimize doğru geldiğini, bunların 3000 kadarının 7–8 km kadar yakınımızda olduğunu bildiren bir hava keşif raporu aldım. Bu raporu, yaptığı işe son derece güvendiğim Binbaşı Reilly'nin gerçekleştirdiği hava keşfinden gelen bilgiler

120 Ayrıca müfrezenin sağ yakadaki yürüyüşü sayesinde Selmanıpâk'ta bulunan Nureddin'i sol yakadan sağ yakaya daha fazla asker göndermeye teşvik etmeyi umuyordum. Ama Kûtülamare'de başarılı olan bu numaranın burada aynı şekilde başarılı olacağını pek sanmıyordum. (G.T.)

de teyit ediyordu.[121] İlk rapordaki bilgilere böyle bir şeye ihtimal vermediğim için güvenmemiştim. Ama bu bilgiler Reilly'nin ilettiği bilgilerle teyit edilince hemen asgari kuvvetime, nehrin sağ yakasında, El-Kutuniye'de gemileri korumakla görevli C koluna tahkimat yaptırmaya karar verdim. Bu arada gündüz asıl kuvvetimle (A ve B kolları ile süvari tugayıyla) Zor'da düşmana taarruz etmek veya yolda karşılaşırsam göğüs göğüse çarpışmak üzere yürümeye başladım. Düşman kuvvetlerini geçit vermez nehrin iki yanına dağıttığı için uygulayacağım taktik açıktı: Sol yakadaki kuvvetini asgari kuvvetimle tespit ederken, sağ yakadaki kuvvetini azami kuvvetimle imha edecektim.

Sabahın erken saatlerinde, aralarında 4,5 km mesafe bırakarak iki kolla Zor'a ilerledim; süvari birliği dış kolun dış yanında görevliydi. Her iki tarafın süvarileri arasında meydana gelen hafif bir çarpışmadan sonra düşman alanı boşalttı.

Düşmanın Selmanıpâk'tan iki yandan düzenleyeceği haberini aldığım taarruz harekâtının bana vakit kaybettirmek için yapılan düzmece bir harekât, yani bir şaşırtma hareketi olduğu inancım asılsız değildi.[122] Düşmanın hava keşfi yapan subayları kolayca yanıltılabiliyordu, uçağı fark edince düşman kuvveti derhal yürüyüş istikametinin tersine dönüp yürümeye başlıyor, uçak birliğine haberi vermek üzere oradan uzaklaşır uzaklaşmaz da yürüyüşüne tekrar kaldığı yerden devam ediyordu.

---

121 Bu hareket, ileri mevzideki kuvveti değiştirmek meselesinden galat olabilir. Sağ sahilden 6000 kişilik bir kuvvetin ilerleme meselesi ise tayyare tarassudatına [gözlemlerine] rağmen gayrivâkidir. Çünkü mezkûr sahildeki tekmil 35. Fırka'nın muharip kuvveti bile mikdar-ı mezkûreye baliğ değildi [bu sayıyı aşmıyordu]. Esasen, mezkûr fırka böyle bir hareketi icra etmemiştir. (Ask. Tar. Enc.)

122 Nureddin, Halil'in kolordusunu sabırsızlıkla bekliyordu. (G.T.)

Türk süvarileri.

C kolu ile gemilere telsizle Zor'a gelmeleri talimatını verdim. Gelmeleri akşam 9'u buldu, ama köprü gece kurulduğu için C kolu kuvvetime ancak gündüz katılabildi. 20 Kasım sabahı saat 9'da nehrin düzlük kısmı olan Leç'e[123] yürüdüm. Oradan Selmanıpâk'taki Türk kuvvetine karşı savaşmayı tasarlıyordum.

Zor'da, sol yakanın amacıma ulaşmamı sağlayacak en kısa ve en makul yol olduğunu düşünüp sağ yakaya geçmemeye karar verdim. Düşmanı bir yanını geçit vermez Dicle üzerinden, gerisini de aynı şekilde geçit vermez olan Diyale üzerinden savaşmaya zorlamak istiyordum. Düşmanın bir iki tekne köprüsü vardı elbette, ama bunlar düzensiz biçimde geri çekilmesini önleyemezdi.

Artık savaş hazırlığına geçmiştim. Hazırladığım genel talimatları, muharebede yüreğini ve canını ortaya

123 Leç mevkii Hamaş ve Deriyye harabeleri arasında ve nehir kenarında bir mahaldir. (Ask. Tar. Enc.)

koyup ellerinden geleni yapmalarını, tek bir doktrin içinde hareket etmelerini sağlamak amacıyla bütün tugay komutanlarına, ayrıca katılabilen bütün üstsubaylara hitaben yaptığım bir konuşmada okudum. Bu muharebede Kûtülamare'de gerçekleştirdiğim manevra tarzını benimsediğim görülecektir. Asıl kuvvetimle düşmanın en zayıf olduğuna kanaat getirdiğim noktasına, yani sol yanına taarruz ederek zafer kazanmak amacındaydım.

Üç taarruzun oynayacağı rolle ilgili genel talimatlar:

Hazırlık Taarruzu:	
Asgari Kuvvet	17. Tugay
Çevirme Taarruzu	18. Tugay ve atlı kıtalar
Nihai Taarruz:	
Asıl Kuvvet	16. Tugay ile Atlı Kıtalar ve 30. Tugay (1 tabur eksik)

Önümüzdeki muharebede, ister nehrin sağ yakasında yapılsın, isterse sol yakasında, Kûtülamare muharebesinde kullandığım manevrayı kullanacaktım, yani düşmanın yanına ve gerisine taarruz edecektim (Bkz. Seferî Hizmet Talimnamesi, Kısım 102, paragraf 3, I. Bölüm, 1909; tekrar baskı 1914). Elinde talimname bulunmayan subaylar için ilgili bölümden alıntı yapıyorum:

> Genel olarak, başkomutanın elinde az sayıda ihtiyat bulunması halinde, düşmanın cephesine ve yanına kuvvetleri birbirine yakınlaştırmak suretiyle taarruz gerçekleştirerek muharebede başarı elde edilmeye çalışılabilir.
>
> Düşmanın cephesine karşı düzenlenecek kararlı bir taarruz, düşman kuvvetini ikiye bölme imkânı tanıyabilir ve büyük ve geniş kapsamlı sonuçlara neden olabilir. Gelgelelim, modern silahların sahip olduğu uzun menzilli tesir ve isabet gücü ile seri atış kabiliyeti böyle bir taarruzun (düşmanın

merkezine doğru gerçekleştirilen manevranın) başarı şansını düşürür, hatta taarruzun başarısızlığı taarruz kuvvetinin kuşatılıp imha edilmesine bile yol açabilir. Dolayısıyla, genelde düşmanın yanlarından birine kararlı bir taarruz gerçekleştirmek daha makuldür; taarruz hedefi duruma göre yayılmadan önce veya sonra tespit edilebilir. Savaş planı düşmanın bir, hatta güç üstünlüğüne sahip olunması durumunda *iki* yanını hedef aldığında ateş tesiri daha kolay artırılır.

Kûtülamare'de kuvvetimi iki kısma ayırmıştım: Asgari kuvvete (B kolu) ve asıl kuvvete, yani azami kuvvete (A kolu). B koluyla düşmanı durdururken, A koluyla düşmanı çevreleyip onu dövmüştüm. Süvari birliği taarruz manevrası kanadının dış yanında (ki muharebe sırasında Fransız ve Alman ordularında süvarinin büyük kısmının burada yer alması gerektiği kabul edilmiştir) görev almış ve onunla birlikte hareket etmişti. Önümdeki muharebede bir kısım daha eklediğim, daha doğrusu kuvvetimi üç kısma ayırdığım görülecektir:

Asgari kuvvet veya hazırlık taarruzu;

Atlı birliklerin yardımcı olarak katıldığı çevirme taarruzu;

Asıl kuvvet veya nihai taarruz.

Bu tertibatta karar kılmamın sebebi, düşmanın kuvvetleri Kûtülamare'deki gibi dağıtacağım beklentisiyle çevirme hareketimi Kuseybe'ye kadarki bir hat üzerine yerleştirilen 3000 ila 4000 askerlik ihtiyat kuvvetiyle karşılamaya çalışacağını düşünmemdi. Çevirme taarruzuma karşılık verdiği sırada düşmanı asıl kuvvetimin haritada "H.N." olarak işaretlenen noktaya gerçekleştireceği taarruzla gafil avlayacağımı ümit ediyordum. H.N., hayati noktaydı.

Asıl kuvvetin taarruzu esnasında düşmanın kuvvetimin diğer kısımlarından birine karşı taarruz gerçekleş-

tirmesi halindeyse taarruza uğrayan bütün askerlerin yapması gereken tek şey mevziini elinden bırakmamaktı, böylece nihai taarruzun gücü artacaktı. Asıl kuvvetin hayati noktadaki başarısı, her noktada mutlak başarı demek olacaktı.

Ayrıca, C kolunun (atlı birliğin) düşmanın başkomutanlık ihtiyatının gerisine taarruz ederek onu etkisiz kılacağına da güveniyordum.

Üç taarruz (dört demek daha doğru, çünkü atlı birliğin taarruzu 18. Tugay'ın çevirme taarruzundan bağımsızdı) birbirinden ayrı görünse de, aslında öyle değildi, zira onları aralarında sahra topu menzilinin dışına çıkmayacak, yani 2,5 ila 4 km'lik mesafeler olacak şekilde tertiplemeyi düşünüyordum.

Hazırlık taarruzunun rolü

Sol yakadan taarruz etmem halinde, General Hoghton komutası altındaki hazırlık taarruzu (veya asgari kuvvet) sağ yanı telgraf hattında olacak şekilde düşmana 1000 metrelik bir cepheden taarruz edecekti.

Tümen topçusu (kara kısmı), hazırlık taarruzuyla birlikte hareket edip güçlü toplarıyla ona yardımcı olacaktı. Dolayısıyla General Hoghton'ın rolü düşmanın geri çekilme hattına en uzak kanadına taarruz etmek olacaktı. Onun rolü savunma özelliği taşıyordu ve stratejideki "tali muharebe alanı veya savunma alanı"ndakine benzer bir roldü bu. Kürek ve tahkimat teçhizatı ve tümen topçusunun yardımıyla Hoghton, mümkünse düşmanın uzun menzili dahilinde ilerleyecekti. Sadece düşmanı kıskıvrak yakalama rolüyle değil, aynı zamanda büyük bir şaşırtma yapıp savaşarak düşmanı ihtiyatlarını tüketmek durumunda bırakacaktı. Kuru kanallar, su yolları ve engebeli zemin gibi her türlü tabii ve suni manialardan yararlanacaktı. Asıl kuvvetin taarruza katılmak üzere ileri hareket ettiği-

ni görene kadar taarruza geçmeyecekti. Asıl kuvvetin taarruzu, kuvvet içindeki eli silah tutan herkesin düşmanın üzerine yürüyeceğini belirten bir işaret olacaktır. Asgari kuvvetin rolü düşmanı etkisiz hale getirme ve çok yüksek kazançlı bir muharebe olarak isimlendirilebilir pekâlâ.

Çevirme taarruzunun rolü

Asgari kuvvet muharebeyi iyi bir şekilde başlattıktan sonra, Tuğgeneral Hamilton komutasındaki 18. Tugay ile tümen süvarisi (bir süvari grubu) düşmanın sol yanı ile gerisine taarruz edecekti; bu taarruz düşmanın tabii geri çekilme hattına doğrudan bir tehdit oluşturacaktı. Bu taarruz sebatla ve gayretle gerçekleştirilmelidir, hiçbir şey onu durdurmamalıdır.

Süvari Tugayı, "S" Kraliyet Ağır Topçu Bataryası ve 48. İstihkâm Bölüğü'nden oluşan Tümgeneral Sir Charles Melliss komutasındaki C kolu atlı kıtaları, kuvvetin dış yanında (18. Tugay'ın kuzeyinde) görev alacak ve yaklaşık 30 km'lik alanda bir kavis yaparak Ağır Topçu Bataryası'nın toplarıyla düşmana Kuseybe yakınlarında taarruz edip derinliğine ateşle ikinci siper hattını ele geçirecek, böylece geri çekilme hattını ciddi biçimde tehdit edecekti. C kolunun taarruzu etkili bir şekilde gerçekleştirilmeli, tek başına toplarının gümbürtüsü güney istikametindeki Türk kuvvetlerinin arkalarına korkuyla bakmalarına sebep olmalıydı. C kolu atlı kıtaları, hazırlık taarruzuyla birlikte tümen topçusunun yanında yer alacak olan tümen karargâhıyla sürekli irtibat halinde olacaktı.

Asıl kuvvetin veya nihai taarruzun rolü

İlke olarak, asıl kuvveti düşman çevirme taarruzu yapılacağını anlar anlamaz ileri sürecektim. Bu taarruz doğrudan haritada H.N. diye işaretlenen noktaya

gerçekleştirilecekti. Asıl kuvvetin ileri hareketi bütün kuvvetin düşman üzerine ilerlemesi için bir işaret olacaktı ve tümen topçu komutanı, H.N. üzerine himaye ateşi sağlamak için elinden gelen her türlü gayreti gösterecekti. General Delamain komutasındaki asıl kuvvet için yaklaşma istikametlerini temizlemek amacıyla çevirme taarruzunun topları bile mümkünse atışlarını H.N. üzerine yöneltecekti.

Bu taarruzun sistemini özetlemek gerekirse:

(*a*) Cepheden düşmanın kanadını kıskıvrak yakalayıp onu olduğu yere mıhlamak amacıyla asgari kuvvetle üzerine tespit taarruzu düzenleyecektim.

(*b*) Asgari kuvvet, taarruzunu başarıyla gerçekleştirdiğinde, düşmanın tabii geri çekilme hattına en yakın yanına çevirme taarruzu düzenleyecektim.

(*c*) Çevirme taarruzu tesirini gösterdiğinde, çevirme taarruzuyla sarsılan kanada asıl kuvvetle nihai taarruz gerçekleştirecektim.

Bu tertip en temel iki savaş ilkesini yerine getirecekti:

(*a*) Kuvvetlerin tasarrufu, yani zafer kazanmak için kuvvetlerin makul bir biçimde gruplanması. Başka bir deyişle, asıl kuvveti, yani azami kuvvetinizi asıl harekât meydanına, asgari kuvvetinizi de tali harekât (veya savunma) meydanına yönlendirmek.

(*b*) Asıl kuvvet ilkesi (ki kuvvetlerin tasarrufu ilkesinin ayrılmaz bir parçasıdır) kuvvetinizin en büyük kısmıyla nihai noktaya, yani ilke gereği düşmanın geri çekilme hattına en yakın yanında yer alan en zayıf noktasına veya hayati noktaya harekât düzenlemeyi kapsar.

Napolyon ile onun en iyi öğrencilerinden Moltke, zaferlerinin hepsini bu ilkeler sayesinde kazanmıştır. Bu ilkeler, günümüzün büyük kıta ordularının öğretilerinin bir parçası haline gelmiştir. Fransız ve Alman teorileri ismiyle geçen teoriler Napolyon'un bu iki te-

mel ilkesinin uyarlanmasından başka bir şey değildir aslında. Napolyon, isabet gücü yüksek olduğu için geniş bir alanı kapsayan tehlikeli çevirme hareketi veya taarruzu benimserken, ondan çok daha temkinli olan Moltke riski daha az olduğu için kuşatma hareketini veya taarruzunu benimsemiştir. Ama bu taarruz çevirme taarruzu kadar kesin sonuç vermez. Napolyon'un da belirttiği gibi, "Kaybetmekten korkuyorsan kumar oynamayacaksın". Bu yüzden de bu taarruz için kuvvetlerimi tıpkı Kûtülamare'deki gibi, birbirine yaklaştıklarında bir kuşatma taarruzu gerçekleştirmemi sağlayacak şekilde tertiplemiştim.

Alman genelkurmay heyeti, kendi sistemleri ile Napolyon'un sistemi arasında hiç fark olmadığını bizzat beyan etmiştir zaten. Alman genelkurmay heyeti, asıl kuvvetinin artık nüfuz edilemez olduğunu, düşmanın imhasına sebep olacak kesin bir sonuç elde etmek için yanların çevrilmesi veya kuşatılması gerektiğini belirtmiştir. "Düşmanı cepheden tespit ederken veya durdururken, kanatlarından birini çevirip imha et." Taarruz, müteakip taarruz biçiminde yapılırsa etkili olur; neticede kuşatma en avantajlı taarruz biçimidir.

> Kuşatıcı kıtalar, dış yanlarını tehdit eden tehlikeyle yüz yüze gelmek zorunda kalırlar, bu yüzden ihtiyat kuvvetlerinden destek almaları gerekir. (Von der Goltz)

Bizim durumumuzda, atlı kıtaların düşmanın karşı taarruzuna karşı güvencemiz olacağını düşünüyordum; düşmanın manevra gücü bulunmuyordu veya siperlerini terk edip çevirme hareketine karşı taarruza geçmeye niyeti yoktu.[124]

---

124 Cereyan-ı vukuat [olayların akışı] bunun aksini ispat etmiştir. (Ask. Tar. Enc.)

Talep ettiğim ve beni tahkimatlı mevziindeki düşman karşısında sayıca üstün konuma getirecek olan (ki taarruz sayıca düşmandan üstün olmayı gerektirir) o iki tümen elimde olsaydı, yarım tümenle cephe taarruzu gerçekleştirir, kalan bir buçuk tümenle de düşmanın yanı ile gerisini kuşatır ve zaferi kesinleştirirdim.

Halbuki en az benim kadar kuvvetli bir düşmana, savunmada ve çok güçlü bir mevzide bulunan bir düşmana karşı taarruz gerçekleştirecektim,[125] bu yüzden sayı eksiğimi kuvvetlerin tasarrufu ilkesinden yararlanarak kapatmayı ümit ediyordum. Kıtalarımın küçük bir bölümünü asgari kuvvet haline getirmeyi, güçsüzlüğünü cesur hareketlerle ve hileyle gizlemek suretiyle büyük bir kuvvetmiş gibi göstererek geniş bir cephede tahkimat yapmış olan düşman kuvvetinin üzerine gönderip düşman kuvvetinin büyük bir kısmını etkisizleştireceğimi, bu arada asıl kuvvetimle düşman kuvvetinin yanı ile gerisine darbe indireceğimi ümit ediyordum. Bana zafer getirecek nihai bir darbe olacaktı bu. Von der Goltz *Silahlanmış Millet* [Millet-i Müsellaha] isimli kitabında kuvvetlerin tasarrufu ilkesinin bu şekildeki kullanımını tarif eder:

> Kabiliyetli bir general düşman kuvvetlerini, kendi kıtalarından bir bölümüyle nasıl etkisiz hale getireceğini, bu kuvvetin güçsüzlüğünü atılganlıkla nasıl örtebileceğini, aksi takdirde kuvveti altından kalkamayacağı bir maceraya sürüklemenin bedelinin ağır olacağını bilir. Kuvvetini bu şekilde kullandığı takdirde nihai darbeyi indireceği noktada sayısal bir üstünlük sağlayabilir, ki bu bile tek başına ona kazanç sağlar. Bu iktisadi bir kabiliyet meselesidir, kuvvetin iktisatlı kullanılması meselesidir ve taarruzun başarılı olması için ortam sağlar.

125 Müdafiin kuvve-i adediyesi [savunmada olanların kuvveti] taarruz edenlere müsavi kabul edilse bile mevzinin gayet kuvvetli olduğu iddiası kabul edilemez. Çünkü mevzi-i müdafaa ne şeklen ne de mevzi olarak şayan-ı itimat [güvenli] ve kuvvetli mevzilerden değildi. (Ask. Tar. Enc.)

Asıl kuvvetimle yapacağım çevirme manevrası sayesinde Türkleri Dicle'ye dökebileceğimi ya da onları on kilometre arkalarındaki Diyale nehrinden karşıya geçmek gibi tehlikeli bir durumla karşı karşıya bırakabileceğimi ümit ediyordum. Diyale nehri geçit vermez bir nehirdi ve orada sadece bir tekne köprüleri vardı. Okuduğunuzda bunu başarmama ramak kaldığını göreceksiniz. Harekâtın başarısı için daha ziyade bomba ve süngülere bel bağlamak durumundaydım. Görevimin öneminin bilincindeydim ve tek başarı şansımın yukarıdaki plan olduğunu biliyordum. Düşmanı mevziinden sırf ateş tesiri üstünlüğüyle çıkarabileceğini düşünenler büyük bir hayal kırıklığı yaşarlar. Taarruz top ve tüfek mermileri sağanağı altında gerçekleştirilmeli, bu arada ileri hareket kararlı ve sabit bir şekilde devam ettirilmelidir. Bizi durduramayacaklarını anlayınca Türklerin tüfek, süngü ve el bombalarından medet ummayacağını düşünüyordum.

Bağdat'ta sokak çatışması yaşanması halinde[126]

Sokak çatışması iki başlık altında değerlendirilmelidir:

(1) Sokaklarda, köylerde ve evlerde çatışmak. Bu yerleri savunan askerleri buralardan çıkarmak.

(2) Şehir içindeki isyanı bastırmak veya İspanya'nın Zaragoza şehrinde yapıldığı gibi, evlerini savunan sivil halkla savaşmak.

Öncelikle sokakta, köyde çatışırken veya bir nehir geçidini, bir dağ dizisini çarpışarak aşmaya çalışırken veya dağda, ormanda vs savaşırken temel savaş ilke-

126 Bağdat'ta sokak çatışmasına gireceğimizi sanmıyordum, ama her şeyi önceden düşünmek şarttır. Türklerin şehir savunmasıyla ilgili çok değerli örnekler verdiğini tarihten biliyordum. Bu örneklerin içinde belki de en dikkate değer olanı, askerlerimizin talimat eksikliği yüzünden feci bir felaket yaşadığı Reşit ve Dimyat savunmalarıdır. (G.T.)

lerine uygun hareket etmenin önemi unutulmamalıdır. Daha önceleri askeri konularla ilgili yazı yazanlar bir yere taarruz etme veya bir yeri savunmayla ilgili sayısız taktik ve manevra çeşidi öne sürdüler. Bu tamamen yanlış bir şeydi; asgari kuvvetle savunmak, azami kuvvetle vurmak şeklindeki kuvvetlerin tasarrufu ilkesi ile asıl kuvvetle düşmanın en zayıf noktasına (ki bu nokta düşmanın yanlarından biri de olabilir, merkezi de) taarruz etme ilkesi karada ve denizde daima işe yaramıştır.

O halde sokak çatışmasında, bir şehirde savunmaya geçmiş askerleri bulundukları yerlerden çıkarma görevi kısımlara ayrılmalıdır. Bu kısımlardan biri tali muharebe meydanıdır; bu meydanda asgari kuvvet bir tespit taarruzu gerçekleştirir ve bu taarruz hareketsizleştirme ve kontrol altına alma taarruzuyla gerçekleştirilecek yavaş bir ileri hareketle birleştirilir. Asıl muharebe meydanı, yani taarruz meydanı asıl kuvvete tahsis edilir. Asıl kuvvetin rolü, yollarda ve sokaklarda çarpışarak bir çevirme veya kuşatma manevrası gerçekleştirmek ve amaçlanan hedefe ulaşmaktır.

Kol veya kollar, barikatlardan ve güçlü bir şekilde savunulan evlerle dolu sokaklardan çarpışarak ilerlemek zorundadır. (Birkaç kazma darbesi evlerin duvarlarında delik açmaya yeter.) Kollar düz damların üzerinden de çalışabilir. Düşman kuvveti geri çekilme hattının tehlike altında olduğunu anladığında, barikatlı garnizonları, tahkimatlı evleri vs daima boşaltır. *Karşınızdakine daima kaçma imkânı tanıyın.* Aksi takdirde evin içinde umutsuzluğa kapılmış birkaç kişi sizi uzun bir süre uğraştırabilir. Savunulan bir evin savunmasını kıramazsanız müzakere yoluna gidin. Evi çatışmaya girmeden ele geçirmek için her türlü öneride bulunun.

Kışla ve kule, açık bir meydandaki belediye binası veya kilise gibi savunma altındaki müstakil binalara

yaklaşırken içi çuval, odun, taş vs dolu bir veya iki at arabasından yararlanın ve arabayı kendinize siper ederek ilerleyin. Bu şekilde başınıza hiçbir şey gelmeden ana giriş kapısına kadar ilerleyebilir ve kapıdan içeri girebilirsiniz.[127]

Bir sokakta evlerden açılan ateş altında ilerlerken adamlarınızı, her biri kendi tarafındaki evlere mümkün olduğunca yakın iki sıra halinde tertipleyin. Her sıradaki adamlar sokağın karşı tarafındaki pencere ve kovuklara ateş etmelidir; böylece savunmadakiler sokaktaki hasımlarından daha kötü bir duruma düşecektir.

Paralel kollar mümkünse, çapraz geçit veya sokaklardan, evlerin yanlarındaki aralıklardan birbirleriyle irtibat kurmalıdır.

Her kola sürekli takviye sağlayın, yoksa kolbaşı arkasından hiç asker veya takviye gelmediğini görüp sabırsızlanmaya ve tereddüt etmeye başlar.

Kolların başında daima çok sayıda balta ve küsküyle lağımcı bulundurun. Kapı kilidine tüfekle bir el ateş etmek onu paralamaya yeterlidir. Evlere delik açmak için küskü şarttır.

Sokak çatışması yukarıdaki (2) numaralı başlık altında verildiği şekilde gerçekleştiriliyorsa, yani bir isyanla baş etmek için yapılıyorsa, aynı ilkelere göre hareket edilmelidir. Taarruz gerçekleştirilecek şehrin etrafı tecrit edilir, şehir kısımlara bölünür ve bu kısımlar tek tek halledilir.

Daima savunma halindeki bir yerin veya evin etrafını çevirin. Buralara asla cepheden taarruz etmeyin.

Halkı isyan halinde olan bir şehri tespit etmek için asgari bir kuvvetle her yaklaşma istikameti tutulmalı, asgari kuvvetlere gerektiğinde kuvvet göndermek üzere merkezi bir mevzide bir asıl kuvvet bulundurulmalıdır.

127 Tank, binalara yukarıdaki gibi hareketli bir kalkanla yaklaşma fikrinden ilham alınarak icat edilmiştir. (G.T.)

Kuvvetimi Türk mevziine çok kısa bir yürüme mesafesindeki Leç'te durdurup konak kurdum. Uzaktan meşhur Tak-ı Kisrâ'yı görebiliyorduk. Farklı taarruzların (süvari kolu ile çevirme taarruzu; asıl kuvvet ve asgari kuvvetin gerçekleştireceği tespit taarruzu) buluşma vakitlerini belirlemek üzere keşifler gerçekleştirdik; keşiflerin emniyetini süvari tugayı sağladı. Haritada görülen Leç'in kuzeyinden gidip düşman mevziini çevreleyen yolun gerçekten mevcut olduğunu ve düşman mevziine doğru yürüyüp orada mevzilenecek olan kollara harika bir kılavuz görevi göreceğini teyit ettik. Kısacası, muharebe için her türlü hazırlığı yaptık.

Düşmanın Selmanıpâk mevziine hava keşfi de gerçekleştirildi. Bu keşifle düşmanın savunmada yaptığı değişiklikleri ve kuvvetini nasıl gruplandırdığını gördük. Sefer sırasında değerli keşifleriyle bana çok yardımı dokunan ve düşmanın mevzileriyle ilgili mükemmel krokiler hazırlayan eşsiz havacı Binbaşı Reilly o gün öğleden sonra kayboldu. Muharebenin arifesinde Bağdat'ın kuzeyinde yer alan birçok telgraf telini kesmeye karar vermiş, ben de bu taarruzu tasdik etmiştim. (Hatta bizatihi muharebede Diyale üzerindeki köprüyü bombalayarak imha etme vazifesini kendi kendine üstlenmişti.) Akşam olmuş, karanlık çökmüş, hâlâ dönmemişti. Başına bir şeyler geldiğini anlamıştım, ama sadece uçağına bir şey olmuştur, nehirden yolunu bulur diye ümit etmiştim. Kısmeti buraya kadarmış. Kût muhasarası sırasında Arapların, uçağının iniş yaptığını gördüklerini ve onu esir alıp Türklere teslim ettiğini duydum.[128] O sırada böylesine değerli bir subayı kaybetmek çok üzücü bir şeydi.

128 Bu kişinin râkib olduğu [kullandığı] tayyare 8.9.1331'de [21 Kasım 1915] 44. Alay'ın makineli tüfekleri tarafından zedelenerek inmeye zorlanmış, tayyare iğtinam edilmiş [ele geçirilmiş] ve râkibi de [pilotu] esir olunmuştur. Arapların bunda hiç dahli ve tesiri olmamıştır. (Ask. Tar. Enc.)

Artık muharebeye hazırdım; harekât emirlerimi 21 Kasım günü öğleden sonra saat 1.30'da yayınladım. Ayrıca kol komutanları ile daire başkanlarına, düşmanın bizi geri püskürtmesi halinde kuvvetin A kolunun koruması altında Leç'e geri çekileceğini (A kolu bu durumda artçı olacaktı) bildiren gizli talimatlar da gönderdim.

10. Bölüm
Selmanıpâk Muharebesi

Harekât emirlerine bakıldığında, farklı taarruz kollarının veya gruplarının 21 Kasım'ı 22 Kasım'a bağlayan gece, gece yürüyüşüyle toplanma mevzilerine doğru ilerlediği görülecektir.

Hazırlık taarruzu, yani cephe taarruzu gerçekleştirecek olan C kolu ordugâhtan gündüz saat 2'de ayrıldı. Çevirme manevrasını gerçekleştirecek gruplarla asıl kuvvet, akşam karanlığında mümkün olduğunca gizli bir şekilde yürüyecekti. C kolu ise aksine, kendini göstere göstere yürüyecek, onu yine aynı şaşaayla tümen kıtaları izleyecekti. C kolu, düşmana kuvvetimizin büyük kısmı olduğu yanılgısını yaşatacak şekilde geniş bir alana yayılarak yürüyecekti. Tümen karargâhı, tümen kıtaları ile birlikte C kolunun arkasından yürüyecekti.

Bu muharebe için en iyi karargâh subaylarımdan birini, Oxford & Bucks Hafif Piyade Taburu'ndan Yüzbaşı Morland'ı General Delamain'in yanına göndermiştim. O ve istihkâmcı Teğmen Matthews, Leç'in kuzeyinden batısına doğru giden yolda birleşik B ve A kollarına refakat edecekti. Bu yol onları çeşitli toplanma mevzilerine götürecekti. Leç'teki gemi konvoyunun emniyetini sağlamak üzere 103. Mahratta Hafif Piyade Taburu'nun yarısını (Hoghton'ın tugayından veya C kolundan aldığım) orada bırakmıştım. Diğer muhariplerin hepsi kendi sırasındaydı. Gambotlardakiler de

dahil toplam 40 topum vardı; karadaki toplardan yalnızca sahra toplarıyla obüsler (toplam 22) hareketliydi. Emirlerimde işaret ettiğim hayati noktaya düzenleyeceği taarruzda ve o bölgede çok güçlü ve çok sayıda olduğunu bildiğimiz Türk siperlerini imha etmede yardımcı olması için son anda obüs bataryasını Delamain'in emrine verdim. Sir John Nixon ile genel karargâh heyeti bana refakat ediyordu. C kolu Bostan'da[129] nehrin kıyısına varıp su temin ettiğinde saat akşam 8 olmalı; o karanlıkta kolay bir iş değildi bu, zira arazi gür ve uzun otlarla ve ekin öbekleriyle, hendeklerle ve su yollarıyla kaplıydı. Askerler su teminlerini tamamlayana ve hepsi uzun bir mola için teksif olana kadar içim rahat etmedi.

Işık ve sigara konusunda katı emirler vermiştim. Gece yürüyüşü esnasında bu emre uymayanları askeri mahkemeye vereceğimi bildirdim. İngiliz ve Hint askerleriyle ilgili tecrübelerimden bu tür hallerde bunlara engel olmanın çok zor olduğunu biliyordum. Emri bildirdikten kısa bir süre sonra birini gizli gizli sigara yakmaya çalışırken yakaladım, yanına gidince onun karargâh subaylarından biri olduğunu gördüm. O gece ve benim azarlarım hiç aklından çıkmamıştır herhalde! İyi bir subaydı ve muharebede firarileri düzene sokmak vs konularında çok iyi işler başarmıştı; ona herhangi bir garezim olmadığını göstermek için onu azarladıktan sonra sigara ikram ettim.

C kolu, uzun bir molanın ardından harekete geçti ve gecenin kalan kısmında mevzi olarak belirlenen yerde mola verdi. Gün ışığında düşman mevziine 3000 metre mesafeye kadar ilerledi. Hoghton, geniş bir cephede dikkatle ilerliyordu, bu arada Melliss, Hamilton ve Delamain'den diğer taarruz gruplarının yerlerinde hazır beklediği haberini aldım. Birleşik kolların gece

129 Deriyye harabesinin bulunduğu mahaldir. (Ask. Tar. Enc.)

yürüyüşü kazasız belasız tamamlandı, hepsi yerlerine yerleştiği için ben de tümen erkânıyla birlikte topların yanına yerleştim.

Dicle'nin sol yakasında, Selmanıpâk'taki Türk savunma mevziini oluşturan siper ve tabyalar nehirden kuzeye doğru on kilometre uzanıyordu. Siper ve tabyalar tamamen görünmezdi. Siper ve tabyaların yerini gösteren harita (şartların zorluğu düşünüldüğünde son derece isabetli bir harita sayılırdı bu) Binbaşı Reilly'nin bu mevzi üzerinden gerçekleştirdiği keşif uçuşları sayesinde ortaya çıkmıştı. Bakıldığında tek görülebilen şey uçsuz bucaksız düzlük ve o meşhur ve göz alıcı Tak-ı Kisrâ ile çevresindeki mezarlıklardı; bunlardan biri de Selman-ı Pâk'ın meşhur türbesiydi.

Hoghton'ın asgari kuvvetinin ilerleyişi ihtiyatla devam ediyordu. Hoghton bir tuzak kurulmuş olabileceğinden çekiniyordu; Türk mevziinin sağ yarısının dolu olmaması imkânsızdı. Hoghton ateş açmadan mevzie yaklaşmaya devam etti. Düşmanın onun yaklaşmasını beklediği belliydi, Hoghton'ın ise yakalanmaya niyeti yoktu. Sinir bozucu gecikme devam ediyordu. Saat altı oldu, 7.30 oldu, ne C kolundan ne de düşman tarafından ateş açıldı. Belli ki, Türkler Hoghton yakın bir menzil içine girene kadar ateş etmeme emri almışlardı. O nedenle, çevirme taarruzundan sorumlu Hamilton sabah saat 7.45'te C kolunun toplarından ses çıkmadığını, ilerlemek için benden talimat beklediğini belirten bir mesaj yollayınca ilerlemesine izin verdim. Saat 8'de çevirme taarruz kuvveti hedefine, Türklerin ikinci mevziinin bir kısmına, yani haritada nokta şeklinde işaretlenen (nokta şeklinde işaretlenmişti, çünkü bu siperler tam değildi) siper hattına doğru ilerlemeye başladı. Çok geçmeden kuzey istikametinden gümbürtü halinde tüfek ateşi sesleri geldi; çevirme taarruzunun başladığının işaretiydi bu. Bu ses nihayet Türk kuvveti-

nin sağ kanadının C kolu üzerine ateş açmasına sebep oldu ve tümen topçu birliği ile nehirdeki gambotların ateşe katılmasıyla birlikte muharebe genel bir muharebe halini aldı, ateş şiddetini ve kesafetini artırarak devam etti.

Muharebede olaylar gelişmeye, kaleydoskopa benzer bir hal almaya, flaş gibi hızlı bir biçimde birbirini izlemeye başladı. Hamilton'ın çevirme taarruz kuvvetinin sağ yanı düşmanın sol yanının arkasından dolanarak geri çekilme hattını tehdit etmiş olmalıydı, zira Türk kuvvetinin büyük bir bölümü birinci mevzii terk edip ikinci mevzie geri çekilmişti. Düşmanın kitleler halinde geri çekildiğini görebiliyorduk. Bunu fark ettiğim esnada General Delamain bana bir mesaj gönderdi: "Düşman topyekûn geri çekiliyor. Asıl kuvvetle H.N.'ye ilerleyeyim mi?"

Ona ilerlemesini bildiren bir mesaj gönderdim; bu harekât planıma uygundu. Asıl kuvveti, Hamilton'ın çevirme taarruzu düşmanı ciddi biçimde etkilemeye başladıktan sonra H.N. üzerine göndermek niyetindeydim, savunmalarının bu kadar kısa sürede dağılacağı hiç aklıma gelmemişti.[130] Asıl kuvveti birleştirmeye karar verdim, zira bu önümüzde düzensiz biçimde geri çekilen düşmanla birlikte Diyale üzerine genel bir ileri harekete delalet ediyor olabilirdi. C koluna güçlü bir taarruza geçmesi emrini verdikten (zira H.N.'ye ilerle-

130 İlk bakışta, Türk komutan işini biliyor olsaydı, kuşatma taarruzunu zor duruma sokmak için kısa bir geri çekilme hareketiyle elimizden kurtulmaya çalışırdı diye düşünülebilir. Böyle bir şeye kalkışmadığı, savaş planı incelendiğinde açıkça anlaşılıyor. Plan incelendiğinde, daha işin başında General Hamilton komutasındaki çevirme taarruz kuvveti ile General Melliss komutasındaki süvari tugayını Türklerin ikinci mevziinin yanma doğru yönlendirdiğim açıkça görülebilir. Ayrıca Türk askerlerinin büyük bir kısmı birinci mevzide mevkiini muhafaza etmişti. Burada yakın bir çarpışma gerçekleşmiş, H.N.'de bütün bir tümen ve civarındakiler imha edilmişti. (G.T.)

mesi emrini verdiğim için asıl kuvvetle taarruz edemeyecektim) ve kol komutanları ile tümen topçu komutanlarını mevzi değişikliği konusunda bilgilendirdikten sonra şiddetli bir çarpışmanın yaşandığı H.N.'ye doğru dörtnala gittim. Düzlükte atıyla dörtnala giden İngiliz kuvvetlerinin başkomutanını görünce düşman topları üzerimize şiddetli bir ateşe başladılar, bazı mermiler bayağı yakınımıza düştü.

Önünde cesur Climo'nun komutası altındaki 30. Tugay'ın gittiği asıl kuvvet kısa ve çok şiddetli geçen muhteşem bir ateş ve süngü çarpışmasının ardından H.N.'yi zapt etti. Türklerin çoğu sonuna kadar göğüs göğüse mücadele verdi, bazıları çarpışma sırasında siperlerini terk etti. Bazı yerlerde siperlerin ölü ya da ölmek üzere olan Türklerle dolduğunu gördüm; bu arada siperlere taarruz ederken birçok askerimizin, özellikle de Gurkalar ile Pencaplıların bütün yolları zapt ettiği gözümden kaçmadı.[131] Bölge tel engellerle derin siperlerle dolu olduğu için H.N.'ye yakın bir yerde attan inmek zorunda kaldık. Konuşmak için Delamain'in yanına giderken uzun bir siperi aşmam gerekiyordu; siperde o kadar çok ölü vardı ki, cesetlerin üzerinden yürüdük. Delamain'i bir kum tepesinin arkasında bul-

131 Burada "PV" yani "Point Vital: Hayati Nokta" tabir olunan müdafaa hattının sağ cenah veyahut Deriyye grubunda 45. Fırka'nın 142. Alayı vardı. Bu alay cenah ve gerisinden düşman ihata kolunun, cepheden tekmil düşman sahra ve ağır topları ateşiyle ana kısmının taarruzuna uğradı. Bir tek ateş hattından ibaret olan Deriyye grubunun 11 ve 12 numaralı istinat noktaları tamamen harap olmuş ve tahkimattan pek az eser kalmıştı. Buradaki müdafiîn [askerler] zevale [akşama] doğru kısmen şehit ve mecruh [yaralı] ve kısmen de esir oldu ve pek az bir kısmı da ricat edebildi. Yalnız alayın kumandanı muhterem şehit kaymakam [yarbay] Muhtar Bey bir iki takımlık kuvvetle öğleden sonra saat 1'e kadar sebat ederek bulunduğu 11 numaralı istinat noktasında şehit oluncaya kadar cesurâne çarpışmıştır. (Ask. Tar. Enc.)

dum; zira o nokta, geri çekilirken yolları kesilen ve H.N.'nin yaklaşık 6,5 km güneyindeki bir tabyaya[132] yerleşen Türklerin ateşi altındaydı. Delamain bana kuvvetinin tertibatıyla ilgili bilgiler verdi.

Delamain, Climo'nun komutası altındaki 30. Tugay'ın hâlâ başını çektiği asıl kuvvetleri, Türklerin H.N.'nin kuzeyindeki ikinci siper hattına, düşmanın yeniden toparlanmaya çalıştığı hatta doğru sürmüştü. Bu hat H.N.'ye 3500 metre mesafedeydi. Delamain'in Dorsetlerden bir iki bölük ayırıp H.N.'nin güneyine, Tak-ı Kisrâ istikametine gönderdiğini görmüştüm. Delamain, bu müfrezenin Binbaşı Utterson'ın komutası altında olduğunu ve General Hoghton'a yardım etmek amacıyla oraya gittiklerini söyledi bana. Bu müfrezenin ilerleyişi C kolunun karşısındaki düşman kuvvetinin geri çekilmesini sağlayacaktı.

Evans'a, Hoghton'a sol kanadını getirip H.N. üzerine hareket etmesini bildiren bir mesaj göndermesi talimatı verdim; muharebenin henüz bitecek gibi görünmediğini anlamıştım çünkü. Düşman ikinci mevzii elinde tutmak için savaş veriyordu; A koluna, yani asıl kuvvete yardım etmesi için C kolunu H.N.'de teksif etmem gerektiğini hemen anlamıştım. Kendi hallerine bırakılırsa Türklerin sağ kanadının geri çekileceğini tahmin ediyordum (haritaya şöyle bir göz attığınızda Türklerin o sırada bir şişenin dibinde bulunduğunu rahatlıkla görebilirdiniz), öyle de oldu, gerçi gece nehir kenarını izleyerek kaçtılar.

İçinde yer aldığım bütün o muharebelerin hiçbirinde, dağınık düzen halinde ince bir zincir şeklinde H.N.'nin güney istikametinde ilerleyen Dorsetlerinki gibi kararlı ve telaşsız bir ilerleme hareketi görmemiş-

132 Deriyye grubunun gerisinde ayrıca tabya, yani istinat noktası yoktu. Zikredilen mevzi ihtiyatlara mahsus hendeklerden galat [bozma] olsa gerektir. (Ask. Tar. Enc.)

tim; Türkler onların önünde kitleler halinde siperlerini terk edip Tak-ı Kisrâ'ya doğru geri çekiliyordu.[133] Tam o sırada kemerin orada gambotlar kendilerini bir gösterseydi! Ancak gambotlar durdurulmuştu, Bostan'dan ileri geçemiyorlardı. Nehrin kıvrımının ucuna, sağ yakaya yerleşmiş olan Türk ağır toplarının en tesirli menzili içindeydiler. Oradan geçmeyi başarıp da Kuseybe'ye yaklaşmış olsalardı her şey ne kadar farklı olurdu! Bu sözlerimden onların geçmek için daha fazla çaba göstermeleri gerektiğini düşündüğüm gibi bir anlam çıkarılmasın. Onların görevlerini layıkıyla yaptıklarından eminim, donanma her zaman görevini son derece saygıdeğer biçimde yerine getirmiştir, önceki iki muharebemde yaptıkları yardım ve katkılar da bunu gösteriyor zaten. Karşı karşıya kaldıkları zorlukların oradan geçmelerini engelleyecek derecede ciddi olduğuna hiç şüphem yok. Türklerin sol kanadının ikinci mevzie doğru geri çekilme hareketi,[134] ikinci hatta yerleştirilen sahra toplarının, özellikle de nehrin sağ yakasında, sal köprü yakınında[135] bulunan ağır top-

133 General Townshend'in burada mevzubahis ettiği ricat, 38. Fırka'nın 3-8 numaralı istinat noktalarında bulunan 112. Alayı'na ait olması gerekir. Halbuki mezkûr fırka vesaiki [belgeleri] bu ricat meselesini şu tarzda tasvir ediyor: 8 numaralı istinat noktasında bulunan müdafiîn, cepheden taarruz edip yanaşamayarak ricat eden düşmanın (C kolu) 8 ve 9 numaralı istinat noktaları arasındaki birkaç yüz metrelik gayrimeşgul [işgal edilmemiş] kısımdan geçip sözü edilen istinat noktasını ihata etmesi [kuşatması] ve "ateş etmeyiniz, teslim olacağız!" gibi bir hileyle müdafiîni kandırmasıyla ıskata muvaffak olmuş [düşürmeyi başarmış] ve müteakiben alayın diğer kısımları da ricat eylemiştir. (Ask. Tar. Enc.)

134 İkinci hattın sol cenahından geriye doğru kıtalar çekilmemiş, birinci hattan çekilen 142. Alay bakayasıyla düşman ihata [kuşatma] kolunu karşılamış olan 141. ve 3. alaylar da mezkûr hattın gerisine toplanmış ve ordu ihtiyatının yetişmesiyle karşı taarruza geçmişti. (Ask. Tar. Enc.)

135 Sal köprü, hemen Selukiye Harabeleri yanında ve ağır toplar ise mezkûr harabelerin 8-10 kilometre cenubunda [güneyinde], kesik devre başındaydı. (Ask. Tar. Enc.)

ların ağır ve istikrarlı ateşlerinin koruması altındaydı. Düşmanın top ateşi A kolunun ikinci mevzie taarruz etmek amacıyla ilerleyişini derinlemesine ateşle etkilemiş, ama onu durduramamıştı. Tümen karargâhını H.N.'de kurmuştum, nehrin karşısındaki düşman topları bana özel ilgi gösteriyordu. Çevreme sürekli top mermileri yağıyordu, top mermilerinden kaçmak için yerimi sürekli değiştirmem, oradan oraya yürümem icap ediyordu. Sir John Nixon ile genel karargâh heyeti H.N.'ye, öncü tugayın (ki aynı tugaydı yine, yani A kolundan 30. Tugay) süngü taarruzuyla düşmanın ikinci mevziini yarıp altı ila sekiz topu[136] ele geçirdiği (bu şerefe nail olmak için Dorsetler, Gurkalar ve Pencaplılar birbiriyle yarışmıştı) sıralarda gelmişti hemen hemen. Dorsetlerin önde oluşu ve 30. Tugay'dan olmayışı, o sırada kıtaların nasıl karışık olduğunun bir alametidir.

Sir John Nixon'a her şeyin yolunda olduğunu söylemekten memnundum. Ne var ki o sıralarda aleyhimize bir olay yaşanıyordu. Hamilton bana çok şiddetli bir mukavemetle karşı karşıya olduğunu bildiren bir mesaj yolladı. Çok zor ilerleyebiliyorum, diyordu. İkinci mevzie ulaşmayı başarmış ve bir tutunma bölgesine nüfuz etmişti, şimdi ise düşman çok sayıda askerle onu bastırmaya başlamıştı.[137] Mesajından kuvvetinin düşmanın kontrolüne geçtiği ve durdurulduğu sonucunu çıkardım. Atlı toplarının yardımıyla düşmanın bu karşı taarruzunu savuşturmayı ve Türklerin ikinci mevziinin tamamını derinlemesine ateşe tutmayı düşündüğüm Melliss komutasındaki süvari kolu da ciddi bir güçlükle karşı karşıyaydı. Süvariler siperin sol yanına taarruz etmek üzere attan inmiş, ama bir ilerleme kaydedeme-

136 Bu toplar, 45. Fırka'nın mantelli sahra taburunun topları olup, birinci ve ikinci müdafaa hattının arasındaydı. (Ask. Tar. Enc.)

137 Bu kuvvetli kıtalar dediği, sol cenahtan mukabil [karşı] taarruza geçen 51. Fırka'nın beş taburu idi. (Ask. Tar. Enc.)

mişti, çünkü Kuseybe'deki Türk ihtiyat kuvveti mevzinin bu bölümünü daha önce işgal etmişti. Melliss, süvarilere yardım eden 76. Pencap'ı süngü hücumuna yolladı. Pencaplılar taarruzu gayet başarılı bir şekilde yerine getirdi. Pencaplılar taarruza geçtiğinde bir iki Türk taburu siperlerini terk etti.[138] Süvari tugayı ikinci mevzinin siperlerinin etrafını sararken Melliss'in koluna doğru ilerlemekte olan çok sayıda düşman piyadesi kolun bir yanına karşı taarruza geçmiş, Melliss tekrar harekete geçtiği noktaya geri çekilmek zorunda kalmıştı. Melliss'e karşı taarruza geçen Kafkaslar'dan gönderilen Halil'in kolordusunun öncü tümeniydi ve muharebe meydanına ilk girişiydi bu. Bu kolordu Türk ordusunda yarmacı kolordu olarak biliniyordu, Halil de atılgan bir komutan olmakla ünlüydü. Bu yeni kolordu Bağdat'tan buharlı gemi ve şatlarla gönderilmişti.[139] Hava hizmetinden bana Bağdat'tan bir takviye kuvvet gönderildiğine ilişkin herhangi bir bilgi gelmemesini buna bağladım, zira harekât emirlerimde bu ihtimali göz ardı etmediğim açıkça görülüyor. Süvari tugayında 200 asker ölmüş, 1200 Hintli asker yaralanmıştı. 76. Pencaplılar da çok ağır zayiat vermişti; son derece cesur bir subay olan komutanları Albay Smithett bu çatışma sırasında can vermişti.

138 Süvari kolunu karşılayan 51. Fırka'nın beş taburu olup pek hafif bir tesirle süvari kolunu geriye sürmüşlerdi. Binaenaleyh mezkûr cephede hiçbir taburun geriye kaçtığı vaki değildir. Zaten 51. Fırka'nın vusulünden [ulaşmasından] evvel de mezkûr mahalde hiçbir piyade kıtası yoktu. (Ask. Tar. Enc.)

139 51. Fırka kıtaları Bağdat'tan itibaren vapurlarla değil, karadan gelmiş ve Şeyh Muhammed civarında ordugâh tesis etmişlerdi. Düşman tayyarecilerinin, peyderpey gelmiş olan fırka kıtalarını, o civardaki ağırlık ve kollara karıştırmış ve şayan-ı ehemmiyet bulmamış olmaları muhtemeldir. Mamafih, son keşfi yapmış olan Binbaşı Reilly mezkûr fırka kıtalarını krokisinde işaret etmiş ve fakat tayyaresinin sukutu [düşmesi] sebebiyle düşmana isal edememişti [ulaştıramamıştı]. (Ask. Tar. Enc.)

Sabah saat 11 sularında Hamilton, Norfolklar ile 110. Hafif Piyade'nin başını çektiği çevirme taarruz kuvvetiyle (7. Racput ile 120. Piyade onlara destek veriyordu) Türklerin ikinci mevziindeki bir tutunma bölgesine nüfuz etmeyi başardı. Kısa bir süre sonra durduruldu ve daha fazla ilerleyemedi. Hamilton ağır zayiat verdi ve kısa bir süre sonra Halil'in gelişiyle birlikte yeniden toparlanan Türk kuvvetinin karşı taarruzuna maruz kaldı.[140] Halil'in gelişi Nureddin'i yenilmekten kurtarmıştı. Türkler şimdi İngilizleri yerleşmeye başladıkları ikinci mevziden atmak üzere karşı taarruza geçmişti.

Öğle saatlerini biraz geçe H.N.'deki tümen karargâhına düşmanın takviye kuvvet aldığı ve genel bir karşı taarruza geçtiği şeklinde raporlar gelmeye başladı; bu arada Türklerin ikinci mevziinde bulunan askerlerimiz, özellikle düşmanın nehrin sağ yakasındaki ağır toplarından gelen kesintisiz bir top ateşi altındaydı. Kuvvetlerimizin gerisine çok sayıda yaralı gelmeye başlamıştı. Verdiğim emirlerin aksine çoğu zaman yaralılara sağlam askerlerin refakat ettiğini endişeyle gördüm. Buradan subaylar arasında çok sayıda zayiat olduğu, bu yüzden kontrolün kaybedildiği sonucuna vardım. Kûtülamare muharebesinde de bu konuda kesin emirler vermiş ve bu emrim tam anlamıyla yerine getirilmişti; çünkü o muharebede çok fazla subay kaybetmemiştim ve kontrolü çok iyi sağlamıştık. Bu kritik zamanda bunu durdurmak için bir şey yapamazdım, bu olanlar durumun ne kadar kötü olduğuna açıkça işaret ediyordu. Albay Climo'nun[141] üç yerinden feci şekilde yaralanmış vaziyette önümden geçtiğini gördüm; neşesi yerindeydi ama. Bu cesur askerin kaybı be-

140 Bu karşı taarruz, ordu ihtiyatı olan iki taburla 45. Fırka efradı tarafından icra edilmişti. (Ask. Tar. Enc.)

141 Şimdi Tümgeneral Climo. (G.T.)

nim için her zaman büyük bir kayıptı, ama böyle kritik bir dönemde kaybı bir felaketti.

Asıl kuvvete katabileceğim tek bir adam bile kalmamıştı elimde. Bırakın fazladan bir tümeni, elimde fazladan tek bir tugay daha olsaydı Türkleri Dicle'ye dökerdik. O muharebede bulunmuş olanların inkâr edemeyeceği bir gerçek bu. Birkaç kıta olmadığı için zaferin avcumun içinden göz göre göre kayıp gittiğini bilmek dayanılacak gibi değildi.

Düzlük H.N.'ye ağır ağır yürüyen yüzlerce askerimizle dolmuştu. Geri çekilme emri verilmediği halde çok geçmeden bir geri çekilme başlamıştı. Hint birliklerindeki İngiliz subaylar arasında ağır zayiatlar verildiği için bütün kontrolün kaybedildiği anlaşılıyordu. Onları bir arada ve kontrol altında tutacak sayıda beyaz subay olmadığı için yüzlerce Hintli asker akınlar halinde geri istikamette ilerliyordu. Bütün erkânımı, Sir John Nixon'ın, hatta General Kemball'ın subaylarını topladım, atlara binip askerleri tekrar muharebe alanına sürdük. Karargâh subayları[142] o ağır top ateşi altında harika bir iş başardılar. Zira bütün o bir alay askeri geri çekilmekten alıkoymasaydım, tam bir hezimete uğramamız işten bile değildi. Muharebelerin ateş ve zayiatın çok fazla olduğu kritik dönemlerinde bu tür şeyler sık sık olmuştur, başka muharebelerde de olacaktır. Alma muharebesinin en kritik döneminde aynı şey askerlerimizin başına gelmiştir, Inkerman'ın da başına gelmiştir. Hint yarımadasında Wellington'ın da başına kim bilir kaç kez gelmiştir? Waterloo'da ise aynı olay çok daha büyük bir boyutta yaşanmıştı. Bu muharebede aynı şey Fransa'nın da başına gelmişti. Bunda şaşılacak bir şey yoktu; tek üzüntüm elimde bu olaydan kurtulmamı sağlayacak bir ihtiyat kuvvetinin

142 Bir gece önceki sigara olayındaki arkadaşımın da aralarında olduğu bu gruptan, raporlarımda da bahsetmeye özen gösterdim. (G.T.)

Halil Paşa.

bulunmamasıydı. İlerleyen askerlerin görüntüsü bu adamların geriye dönüp onlara katılmalarını sağlayabilirdi. Büyük zayiatlar vermeme rağmen durumum o kadar da vahim sayılmazdı. En azından ele geçirdiğim birinci mevzii elimde tutmaya, muharebe meydanında konaklamaya kararlıydım; çok fazla zayiat vermiş olan Türklerin gece Diyale'nin öteki tarafına geri çekileceğini ümit ediyordum, ki öyle de oldu.[143] Kuvvetimdeki 8500 süngülü asker, benim kuvvetimdekinden daha fazla topla desteklenen dört Türk tümenini, modern tabyalar, siperler ve muhabere yollarından oluşan son derece güçlü bir savunma mevziinden geri püskürtmeyi başarmıştı.[144] Üstelik Avrupa'da savunma ve siper savaşında, altını çizerek söylüyorum, Türklerle kıyaslanabilecek tek bir asker yoktur.

143 Kesinlikle böyle bir şey vaki olmadı. (Ask. Tar. Enc.)

144 General Townshend'in müdafaa hattından sürüp çıkardığı kuvvet, bizzat müdafaa hattında bulunan 142. ve 112. alaylarla (113. Alay kendiliğinden ve bilâ-tazyik çekilmişti) müdafaa hattının sol cenahı gerisindeki 45. Fırka ihtiyatından (iki alay) ibaret olup bunun muharip mevcudu nihayet 8000 tüfek ve müdafaa hattı gerisindeki adi ateşli 16 mantelli sahra ve 4 adi ateşli ağır toptan ibaretti ki, General Townshend'in gerek piyade (8500 süngü) ve gerekse topçusundan (45 seri ateşli sahra ve ağır top) da aşağıdır. (Ask. Tar. Enc.)

Almanlar savunmada iyidir, ama siperde Türklerle kıyaslanamazlar, bunun için Gelibolu örneğini verdim: Gemilerimizden açılan ateşin etkisiyle ağır zayiatın yaşandığı siperlerde Alman askerler daha fazla kalamamış, yerlerine Türk askerler gelmişti. Selmanıpâk'ta 8500 süngüyle nihai bir zafer elde edemeyeceğimi anladığımda şaşırmadığımı tahmin edebilirsiniz.

Türk piyadeleri 1877–78 Türk–Rus Savaşı'ndakinden daha iyi bir savaşçı şimdi. O savaşta genellikle başlarında, bölük veya tabur komutanlarının görevi konusunda en ufak bir bilgisi bulunmayan subaylar vardı ve çok kötü idare edilmişlerdi. Şimdiki subayları ise çok daha eğitimli ve 1877'den gelen alaylı subay sınıfı ortadan kaldırıldığı için de artık hepsi Harbiye mezunu. Son olarak şu önemli gerçekten de bahsetmek lazım: Türk subayların askeri düzeyini yükseltmek amacıyla çok sayıda seçkin Alman subayı Irak'ta görev yaptı.[145] Türk piyadelerinin çok kötü bir performans sergilediği Bulgaristan'daki savaş, bütün Avrupa'nın Türk'ün savaşma kabiliyetiyle ilgili yanlış kanılara varmasına yol açtı. Osmanlı ülkesinde, Bulgaristan'da neden yenildiklerini kime sorsanız, hangi Türk subayına sorsanız Türk generallerin dahil olmak zorunda olduğu "Jön Türkler" partisinin dini unsurları aptalca görmezden geldiği için yenildikleri cevabını alırsınız. Türk ordusunun en seçkin kısmını oluşturan Anadolu askeri işin içinde dini bir unsur olmadığı sürece savaşmaz. Vatanperverliği bilmez ve bence vatan da umurunda değildir, ama din onun her şeyidir, dini için canla başla savaşır. Jön Türkler partisi bu hatayı hemen fark etti; bu mu-

145 Miralay [albay] Nureddin Bey, Irak ordusundan ayrılıncaya kadar Irak'ta hiçbir Alman zabiti, ordu kıtalarına ve karargâhlara hiçbir suret ve vazife ile sokulmamıştır. Selmanıpâk muharebesi sırasında yalnız Alman Şimendifer Kumpanyası'na mensup Mühendis Mösyö Yoel'e(?) bir torpil hattı tesis ettirildiyse de bu hattın düşmana değil, bilakis bize zararı dokunmuştu. (Ask. Tar. Enc.)

harebede Tanrı namına savaşma ifadesi Türk bülten ve resmi tebliğlerinde Almanya'daki gibi yaygın olarak kullanılmıştır.

Her biri yarım tabur gücünde sadece üç İngiliz taburu olduğu ve Hint taburlarının büyük bir kısmı acemi askerlerden oluştuğu halde 6. Tümen'in Selmanıpâk'ta yaptıklarını düşündüğümde, İngiliz basınının onlara "Yenilmezler" ismini takmasına hiç şaşırmıyorum. Gerek Yarımada Savaşı'nda, gerek Kırım'da, hatta gerekse büyük savaş sırasında Fransa veya Gelibolu'da hiçbir askerin bu kadar şiddetli savaşmadığından emin olduğumu bile söyleyebilirim. Hiçbir askerin bu kadar zor bir görev üstlenmediğinden, böylesine acayip olaylarla karşılaşmadığından eminim.

Ayrıca bir muharebede başkomutanın elinde sağlam bir başkomutanlık ihtiyatının bulunmasının şart olduğuna da iyice ikna oldum.

Karargâh subayları çok sayıda askeri yeniden toparlamayı ve onları kelimenin tam anlamıyla muharebeye doğru sürmeyi başarmıştı, ama bunun sonucunda birlikler telafi edilmez bir biçimde birbirine karışmıştı. Çok sayıda subayımız askerlerin Türklerin karşı taarruzuna mukavemet etmelerini sağlamaya çalışırken ölmüştü. Askerlerimin tekrar ağır ağır geri çekildiğini gördüm, arkalarından Türkler geliyordu. Toplarımızı ele geçirmişlerdi, ama neyse ki askerlerimiz daha önce topların kama gövdelerini sökmüştü. Ateş daha da şiddetlenmişti.

Hoghton'ın tugayını kontrol altına alır almaz taarruza gönderdim. Tugayı, geri çekilmekte olan Delamain komutasındaki asıl kuvvetin üzerindeki baskıyı azaltması ve Türk ileri hareketini durdurması için asıl kuvvetin güneyine göndermiştim. Bu teşebbüsümde başarılı oldum, çünkü asıl kuvvetin H.N. tabyaları ile siperleri istikametindeki geri çekilme hareketi topçu

ateşi hariç taciz altında değildi. O sıralarda saat öğleden sonra 5.30 veya 6 civarında olmalı. Ele geçirdiğimiz mevzide kalmak, bütün kuvvetlerimi birleştirmek, muharebe meydanında konaklamak, birlikleri yeniden tertiplemek ve ertesi sabah tekrar taarruz etmek niyetindeydim. Çok zayiat vermiş olan Türklerin (Delamain'in H.N.'ye taarruzu esnasında bir tümen tamamen imha olmuştu) büyük bir ihtimalle gece Diyale'ye geri çekileceğini düşünüyordum, bu düşüncemi Sir John Nixon'a da dile getirdim. Düşündüğüm gibi de oldu.[146] Düşman muharebe meydanını bana bırakıp gitti. Askeri tarih dersinde, muharebe meydanını terk etmeyen kuvvetin zaferi kazanmış sayılacağını öğrenmiştik. Beni hiç taciz etmeden parçalanmış kuvvetimi H.N. ve çevresinde tek parça halinde yeniden birleştirmeme izin vermişlerdi (haritadan çevirme hareketinin, yani Melliss ile Hamilton'ın gerçekleştirdiği taarruzların boyutu incelendiğinde bunun hiç de kolay bir manevra olmadığı görülebilir). Çok tedirgindim, ancak kuvvetlerimi birleştirdikten sonra içim rahat etti. H.N.'ye akın akın getirilen yaralıları ve parçalanmış tugayları (daha sonra incelediğimde bunların hiçbirinin savaş gücü bakımından bir İngiliz taburundan daha büyük olmadığını gördüm) gördükten sonra taarruzu gerçekleştirebilecek halde olmadığımı anladım. Hoghton'ın tugayı bütün birlikleriyle beraber yaklaşık 700 askerden oluşuyordu; Delamain'in elinde, bana söylediğine göre 1000 asker vardı; Hamilton'ın elindeyse 800 ila 900 asker kalmıştı. Zayiatımız 8500 süngülü asker içinde toplam 4000 ölü ve yaralıydı, her mevzi savaşında olduğu gibi burada da zayiatın tamamı piyadeler arasında yaşanmıştı. Teksif edilmiş kuvvetimle savunmaya geçmek, olayların seyrine göre hareket etmek üzere beklemek

146 Osmanlı ordusu Diyale gerisine değil, bilakis ikinci mevzie çekildi. (Ask. Tar. Enc.)

Türk piyadeleri.

ve ağır zayiata uğramış olan Türklerin geri çekileceğini ümit etmekten başka çarem olmadığını anlamıştım.

H.N.'de kuvvetimi yeniden toparlayıp birleştirdikten sonra sağ yanım H.N. tabyasında yerleşmiş olarak o bölgedeki siperlerde savunma mevziine geçtim. Zayiatımın boyutları ile tugaylarla birliklerin düzensizliğini tam olarak bilmeden aşağıdaki emri verdim:

> Kıtalarımız bugün kazandığımız mevzii hale yola koyacaklar. Taarruz yarın devam edecek. C kolu H.N.'nin 1,5 km güneyindeki siperlere yerleşecek, B kolu hattı güneye doğru daha da indirecek ve A kolu nehre uzanan siperleri savunacak.

Birinci karargâh subayıma, kıdemli deniz subayına gambotlarını kuvvetimin sol yanının hizasına getirmesi, Leç'teki ordu donatım ikmal koluna da bana ertesi gün yiyecek göndermesi emrimi iletmesi talimatını verdim. General Hoghton'ın tugay komutanı öldüğü için Morland'ı Delamain'in emrinden alıp Hoghton'ın emrine verdim.

Gelgelelim o gece kuvvetimin parçalanmış vaziyette olduğunu anladıktan ve merkez karargâha olan uzaklığımı göz önünde bulundurduktan sonra riske girmemeye karar verdim. Dolayısıyla taarruzu sürdürmek şimdilik söz konusu olamazdı. Önceki emirlerimi aşağıdaki gibi değiştirdim:

> Komutan idaresindeki kollar en kısa süre içinde yeniden teşkil edilecek. Teşkilat tamamlanır tamamlanmaz hayvanlarla askerlere su temin etmek, mühimmat ve yiyecek tedarik etmek ve gemileri getirip yaralıları tahliye etmek üzere tümeni nehrin en güneyine taşıyıp mevzi oluşturacağım. Tümenin mevzii kabaca H6 dilimi ile H7 diliminin ayrılma hattında bulunan H9 dilimi olacak;[147] kıtalar halihazırdaki Türk tahkimat ve siperlerine dizilecek.

Türklerin zayiatının benimkinden çok daha fazla olduğunu düşünüyordum. Sadece H.N. civarındaki siperler değil, bırakmak zorunda kaldığımız ikinci mevzideki siperler de kelimenin tam anlamıyla ölüleriyle tıka basa doluydu. H.N.'de bir, ikinci mevzide de bir başka Türk tümeninin bozulduğunu biliyordum.[148] Tıpkı Şuayyibe'de yaptıkları gibi, "yaraları kabuk bağlar bağlamaz" gece geri çekileceklerinden emindim.

Yüz sene yaşasam da yüzlerce yaralının arasında o gece H.N.'de kurduğumuz ordugâhı hiç unutmayacağım. Yaralılar geliyor, askeri mağaza arabalarına yerleştiriliyordu ve bu işlem gece boyunca saatlerce sürmüştü. Yaralıların bu küçük, yaysız arabaların içinde

147 Bu hat, Selmanıpâk şarkındaki [doğusundaki] uzun ve amudi [dikey] setler gerisine rastlamaktadır. (Ask. Tar. Enc.)

148 Alınan bu haber doğru değildir. Çünkü gerek "hayati nokta" ve gerekse garbındaki [batısındaki] ikinci mevzinin taarruza uğrayan kısmı yalnız 45. Fırka tarafından müdafaa edilmişti, ki zayiatı yüzde 60 raddesindeydi. (Ask. Tar. Enc.)

neler çektiğini varın siz tahmin edin; ama sıhhiye subaylarımızın gösterdiği çabalar ne kadar takdir edilse azdır.

Sabah, hava keşfinden sonra Türk kuvvetlerinin Diyale nehrine, on on iki kilometre ötemize geri çekildiğini öğrendim.[149] Havacı orada canla başla siper kazdıklarını ve önceki gün harekete geçtikleri Diyale'nin arkasındaki mevzii düzenlediklerini görmüştü. Bir iki taburdan oluşan küçük bir artçı müfreze ikinci mevzide yaralıları toplamaktaymış. Kuseybe'deki tekne köprüsünü de sökmüşlerdi; havacı köprüyü Diyale'nin ağzına yakın bir yerde, nehrin biraz yukarısında yeniden kurduklarını görmüştü. Böylece düşman mevziinin Tak-ı Kisrâ'nın civarında bulunan sağ yanının tamamı oradan tahliye edilmişti.

Artık onların çok sayıda takviye kuvvet aldığını ve Diyale'nin gerisinde savunma savaşına hazırlandığını biliyordum. Aziziye'de hazırladığım harekât planına şöyle bir göz attığınızda bile, kuvvet ve canlılıkla yeniden taarruza geçebilecek durumda olsaydım, o sırada kuvvetimi nehrin sağ yakasına geçirip oradan Bağdat'a ilerlemem gerektiğini görebilirsiniz; bu sayede Türklerin Diyale hattını bırakıp Bağdat'a geri çekilmesini sağlayabilirdim. Ne var ki, 23 Kasım sabahı gün ağardıktan sonra, tekrar taarruza geçmemin mümkün olmadığını daha iyi anladım. Ayrıca suyun olduğu yere doğru gitmeliydim, hem de süratle, zira ayın 21'inde Leç'ten hareket ettiğimizden beri ne hayvanlar ne de askerler su almıştı; su ihtiyaçlarını şişelerdeki sulardan temin etmişlerdi sadece. Birkaç at artık düşmanın bulunmadığı Tak-ı Kisrâ'nın yakınındaki nehirde su ihtiyacını karşılamıştı. Irak'ın nehirlerden uzak olan bu bölgesin-

149 Bu haber doğru değildir ve Türk ordusunun bugün (10 Teşrinsâni 1331 [23 Kasım 1915]) öğleden sonra umumi mukabil taarruz yapması da bunu fiilen ispat eder. (Ask. Tar. Enc.)

de su bulunmuyor, bu da her çeşit çevirme manevrasını çok zorlaştırıyordu.

23 Kasım sabahı mevzimi Türk mevziinin daha güneyine taşıdım, askerler bir siper şebekesi içine yerleştirildi. Önümüzde büyük Tak-ı Kisrâ vardı. Bu kemer Roma döneminde şehir surları içinde kalıyormuş; onun 2000 metre kadar yakınında Muhammed Peygamber'in berberi Selman-ı Pâk'ın türbesi bulunuyordu.

Mevzimin bin metre kadar gerisinde (başkomutanlık ihtiyatını buraya yerleştirmiştim) yüksek Selmanıpâk surları duruyordu. Bunlar İngiltere ve Fransa'daki Roma ordugâhları harabelerine benzeyen, bir kare duvarın iki köşesinden ibaret çok yüksek bir tepe şeklinde bir harabeydi. Bu yapının Romalılardan kalma Selmanıpâk şehrinin kale harabeleri olduğu söyleniyordu. Savaştığımız meydan, Jüstinyen'in hükümranlığında İstanbul'daki son günlerini yaşamakta olan Roma İmparatorluğu'nun son parlak askerlerinden meşhur Belisarius'un Mezopotamya'yı Perslerin elinden almak için çıktığı meşhur seferinde güney istikametinde ulaştığı son nokta olan surlarla çevrili Selmanıpâk şehrinin bulunduğu yerdi. İlk Türk mevzii eski surun temeli boyunca kurulmuştu; surun temel kalıntıları küçük tepeler halinde H.N.'den kuzeye doğru uzanmaktaydı.

Tümenin yer değiştirmesi sakin bir şekilde gerçekleştirildi; ama yaralıların yüksek Selmanıpâk surlarına tahliyesi ağır gerçekleştiğinden ben gene de ihtiyatı elden bırakmayarak Tuğgeneral Hoghton komutasındaki C kolunu H.N.'de bıraktım. Bu hayati meseleyi, yani yaralıların tahliye edilmesi meselesini halletmek için son derece büyük bir çaba sarf edildiği halde şafağa kadar yaralıların ancak yarısı tahliye edilmişti. Akşama doğru bu gecikmenin son derece önemli olduğunu anladım, çünkü bu yüzden küçük kuvvetimi yaymak zorunda kalabilirdim. Türkler hareketime bakarak be-

nim geri çekildiğime hükmedebilirlerdi pekâlâ; çünkü mevzimi terk etmediğim halde H.N.'den yüksek surlara yaralı taşıyan arabaların hareketi geri çekildiğim şeklinde algılanabilirdi. Bu yüzden gece düşmanın taarruza kalkmasını bekliyordum, çünkü H.N.'deki tabyada bulunan çok sayıda yaralıyı korumaları için sayısı 700 muharip askere düşmüş olan C kolu ile bir sahra bataryasını H.N.'de bırakmak zorunda kalmıştım. Bundan kaçış yoktu. Türklerin ertesi sabaha kadar yaralıların tahliyesini tamamlayıp C kolunu kuvvetimin büyük kısmıyla gerçekleştireceğim taarruz manevrasıyla yeni mevzie taşıyana kadar harekete geçmemesini ümit etmekten başka çarem yoktu.

Beklendiği üzere Türklerin akşam saatlerinde büyük kitleler halinde Diyale'den ilerlediği görüldü.[150] Son derece endişe verici bir durumla karşı karşıyaydık. Türklerin taarruza geçtiği haberi bildirildiği esnada General Delamain'in ele geçirdiği mevzii görmeye gitmiştim. Haberi alınca çok endişelendim ve Delamain'in komutasındaki kuvvetle hattın sağ yanında bir garnizon kurmaya karar verdim. Hamilton hattın sol yanındaydı, Melliss başkomutanlık ihtiyatıyla birlikte yüksek surlara yerleşmişti.

Saat 9'da düşmanın asıl kuvveti büyük bir şiddetle taarruza geçti. Gece zifiri karanlıktı. Çok şiddetli en az altı taarruz gerçekleştirdiler, altısını da geri püskürttük. Zaman zaman düşman kuvvetinden bazı gruplar siperlerimizin içine kadar girmeyi başardı, o kadar yakınımıza geldiler yani. Tüfek ateşlerinin uğultusu saatlerce sürdü; Delamain'le beni en çok düşündüren ve endişelendiren şey cephanenin harcanmasıydı. Askerlere sürekli cephanelerini idareli kullanmaları talimatı verildi; ama öte yandan taarruzların geri püskürtülmesi

150 Bu mukabil taarruz Diyale'den değil, ikinci müdafaa hattından geliyordu. (Ask. Tar. Enc.)

gerekiyordu, yoksa işimiz biterdi. Delamain'in kuvvetini Hamilton'ın emrinden aldığım Norfolklarla takviye ettim, zira Hamilton ciddi bir baskıyla karşı karşıya değildi. Delamain ağırlığınca altını hak edecek şeyler yaptı, her zamanki gibi sakindi, kendine hâkim ve ciddiydi, kontrolü hiç elinden bırakmadı; muharebede siperlerdeki mücadele göğüs göğüse çarpışma derecesine ulaştığında kontrolünü kaybetmemenin ne kadar zor bir şey olduğunu her asker bilir. Bir seferinde Türkler siperlerimizin içine kadar girdi, ama Dorsetlerin el bombacılarının attıkları bombalarla geri püskürtüldü. Geride yirmi ölü ve yaralı bıraktılar; birkaç da sağlam esir aldık, bunlardan biri Anadoluluydu ve tam bir devdi.[151] Bir seferinde de Hint askerlerinden bazıları dış siperleri terk etmeye başladı. Delamain ileri atılıp onları tekrar siperlere topladı. Bir ara taarruz çok yakınımızda cereyan etmeye başladı, öyle ki sonumuzun geldiğini düşündüm ve gayriihtiyari tabanca kılıfımın kapağını açtım.

O zorlu gecede beni en çok endişelendiren General Hoghton oldu. Sürekli artık daha fazla dayanamayacağını bildiren mesajlar gönderdi bana. Düşmanın daha küçük olan kolunun taarruzuna uğramıştı. Gece H.N.'nin etrafındaki parlamaları ve düşmana cevap veren askerlerimizin silahlarından çıkan ateşlerin ışıklarını görebiliyorduk. Hoghton mesajında cephanesinin bittiğini, bataryasının sadece birkaç atımı kaldığını, onu takviye edemezsem kısa bir süre içinde her şeyin biteceğini bildiriyordu. Ona gönderdiğim cevaplar hep aynı minvaldeydi:

> Bulunduğun yeri korumalısın; düşman bizi senden daha yakın mesafeden baskı altında tutuyor. Seni takviye etmem imkânsız; seni yarın kurtaracağım.

151 Bu hücum, Cevat Bey müfrezesi ve 45. Fırka kıtaları tarafından icra edilmişti. (Ask. Tar. Enc.)

Birkaç saat sonra H.N.'de ses kesildi. Artık mesaj gelmiyordu, olabilecek en kötü şeyin olduğundan korktum ve H.N.'deki yaralılar için endişelendim. Neden sonra Hoghton'dan düşmanın taarruza son verdiğini bildiren mesajını aldım. Saat gece yarısı 2 gibiydi. Derhal yüksek surlardan arabalarla birlikte yola çıkıp Hoghton'a cephane götürecek ve H.N.'den yaralıları getirecek gönüllülere ihtiyaç olduğunu bildirdim. Birçok asker çok cesur bir tavır göstererek çağrıma hemen cevap verdi. Askerlerin yolda saldırıya uğramaları da söz konusuydu, çünkü araba tekerleklerinin sert zemin üzerindeki gıcırtısı sessiz gecede üç veya dört bin metre öteden rahatlıkla duyulabilirdi. Yolları kesilmediyse bu, Türkler karanlıktan yararlanarak geri çekildikleri içindi. Bu göreve talip olanların ve Selmanıpâk harekâtlarının bu en zorlu evresinde cesur faaliyetlerde bulunanların isimlerine daha sonra resmi raporlarımda yer verdim.

24 Kasım sabahı gün ağardıktan sonra ortalıkta düşman olmadığını gördük. Hava keşfinden, düşmanın önceki gece yaralılarını tahliye ettikten sonra tekrar Diyale'ye geri çekildiği bilgisi geldi.[152] Bu arada Hoghton'ın kolu ile yaralı konvoyunu yüksek surlara götürmek üzere başkomutanlık ihtiyatı ile taarruz manevrası yaparak H.N.'den çıktım.[153] Delamain ile Hamilton'ın tugaylarını geri çektim, öğle saatlerinde bütün kuvvetim yüksek surlarda birleşmiş, yaralıların hepsi Bostan'a tahliye edilmişti. Yaralılar Bostan'dan gemilere bindirilecek ve Kût'a gönderilecekti. Kuvvete

152 Tayyarenin vermiş olduğu bu malumat doğru değildir. Osmanlı ordusu 10.9.1331 [23 Kasım 1915] akşamına doğru başladığı mukabil taarruzdan, gece karanlığı ve tevhid-i harekât [harekât birliği] eksikliği sebebiyle müspet bir netice alamayınca tekrar ikinci hatt-ı müdafaaya çekildi. Ertesi günü akşama ve 11-12 gecesi gece yarısından sonraya kadar mezkûr mevzide bekledikten sonra aldığı yanlış ve heyecan verici bir malumat üzerine ancak 12.9.1331 [25 Kasım 1915] sabahı Diyale hattına çekildi. (Ask. Tar. Enc.)

153 Böyle bir mukabil taarruza dair hiçbir malumat yoktur. (Ask. Tar. Enc.)

mühimmat, yiyecek ve su temin etmiştim ve tekrar her türlü olayı göğüsleyecek hale gelmiştim. Böylece ivedi endişelerimden kurtulmuştum.

Artık parçalanmış kuvvetimin durumunu sakin kafayla düşünebilirdim. Stratejik ve taktik açıdan akla gelebilecek en kötü durumdaydık, bu aşikârdı. Medeni savaş tarihinde, desteksiz küçük kuvvetlerin büyük kuvvetlere böylesine başarılı bir biçimde mukavemet gösterdiği görülmemişti; olsa olsa yabani savaşlarında veya Hindistan'da, Hindistan'ın kuzeybatı sınırındaki savaşlar ile Afganistan'daki savaşlarda, temel savaş ilkelerinin zaman zaman çiğnendiği halde başarılı olunduğu savaşlarda görülmüştür belki.

Düşmanın, sahip olduğu o son derece üstün kuvvetle atacağı bir sonraki adımın, asıl kuvvetiyle mevzimi çevirerek geri çekilme hattıma hâkim olmak, bu arada asgari kuvvetiyle cepheden taarruz ederek beni olduğum yere sabitlemek olduğunu biliyordum. Türk başkomutanının yerinde olsam karşı taarruzun başında ben de bunu yapardım. Ayrıca İngilizlerin müstahkem cephesine tehlikeli bir gece taarruzu düzenleyerek adamlarımın canını tehlikeye de atmazdım.[154] Düşmanın sahip olduğu büyük sayı üstünlüğü, çevirme hareketini gizlemek için gece gerçekleştirilecek böyle bir manevra için müsaitti. Siyasi gerekçelere rağmen geri çekilmek zorunda olduğumu görmüştüm. Bir generalin stratejik gerekçelere siyasi gerekçeleri karıştırdığı

154 Nureddin Bey'in bu mukabil taarruz için aldığı tertibat, iyi tatbik edilmek şartıyla, düşmanın mahvından ibaret olan maksadı temine kâfiydi. İkinci derecede şayan-ı itimat 45., 38. ve 35. fırkalarla cepheden taarruza geçiyor ve en ziyade güvendiği 51. Fırka ve süvari livasıyla da düşmanı sağından kuşatıyordu. Lakin, harekâta pek geç ve ancak akşama doğru başlandı. Karanlık çökmesiyle idare birliği kayboldu. Hedefler şaşırıldı ve sonuç olarak mukabil taarruz hareketi akîm [sonuçsuz] kaldı. Harekâta sabahleyin başlansaydı, şüphesiz ki netice başka türlü tecelli edecek ve 51. Fırka'nın kuşatması büyük ihtimal parlak bir neticeye ulaşacaktı. (Ask. Tar. Enc.)

anda o generalin işinin bittiğini bilecek kadar askeri tarih bilgim vardı. Bütün askeri tarih bunu doğrulayan örneklerle doludur.

Aklımda bu düşüncelerle yüksek surlara ulaştım ve Sir John Nixon ile erkânının Kût'a hareket ettiğini öğrendim. Benimle konuşması için genel karargâh komutanı General Kemball'ı bırakmıştı. General Kemball'a ne yapmayı düşündüğümü anlattım; ona siyasi gerekçelerin kuvvetimi tehlikeye atmasına izin vermeyeceğimi, kuvvetimin imha edilmesi durumunda Irak'ın tamamının olgun bir erik gibi Türklerin eline düşeceğini anlattım. Zorunlu olmadıkça geri çekilmeyeceğimi, Türklerin neler yaptığını iyice anlamak için hava keşfi yolladığımı söyledim. Türklerin Diyale'den geri çekilmeyeceği muhakkaktı. Askerlerimiz 3 km'lik bir alanda ölülerimizi defnetmekle meşgulken ben de mevzimin durumu hakkında kafa yormaya, kıtalarımı yüksek surlara olabildiğince iyi bir şekilde yerleştirip savunmaya hazırlansam mı diye düşünmeye başladım. Dicle'nin sağ yakasında, nehir kıvrımının kıvrım noktasındaki Türk topları bize sürekli ateş etmişti. Bunların 22 Kasım'daki muharebe esnasında donanma filotillasının Bostan'dan öteye geçmesine izin vermeyen toplar olduğunu yeni öğrenmiştim.[155] Yani bu toplar düşmanın diğer kuvvetlerine Kurna ve Kûtülamare muharebelerindeki gibi tesirli, hatta yakın menzilden ateşle değil de, uzun bir menzil ateşiyle destek vermişlerdi. Bu toplar, Türklerin ikinci mevziine piyadelerle taarruza geçtiğimde nehrin güney ucuna bakan tarafında ortaya çıkmış olsalardı kim bilir neler olurdu? O zaman zafer kazanma ihtimalim ortadan kalkmazdı. Yenilen Türk askerleri toparlanamazdı. Bozguna uğra-

155 Bu toplar, 12 santimetre çapında, 4 adet adi ateşli muhasara topu olup sağ sahilde ve hemen Selmanıpâk hatt-ı müdafaasının ilerisini yan ateşine alabilecek vaziyette yerleştirilmişti. (Ask. Tar. Enc.)

mış düşman kuvveti Diyale'ye kadar geri çekilirdi ve oradaki tek tekne köprülerini tahrip edebilirdik. Haritaya bakıldığında, sadece Türklerin büyük toplarının değil, aynı zamanda siper ve tahkimatlarının da gambotların yaklaşma hatlarını 1000 metreden düşük bir menzil içinde nasıl tehdit ettiği rahatlıkla görülebilir. Türk kuvvetinin bu kanadındaki askerlerin kaçacağını daha bu kanadın sol yanını H.N.'de baskı altına aldığım esnada tahmin etmiştim; öyle de olmuş ve Türk kuvvetinin büyük kısmı mevkilerinde gece karanlığına kadar kalmıştı.

İsabetli olmalarına ve Selmanıpâk'ın yüksek surları bariz bir hedef meydana getirmesine rağmen 24 Kasım'da Türklerin büyük toplarının uzak menzil atışları bize çok az zayiat verdirmişti. Şanslıydık. Top mermilerini askerlerin bulunduğu araziye göndermelerine rağmen, birçok atın, katırın ve askerin isabet almaması fevkalade bir durumdu. Bu ateş esnasında bir istihkâm subayı öldü; ben de bir mermiden kıl payı kurtuldum. Mermi tam tepemden geçmiş, yere düşüp patladığında da vücudumun yarısı toz duman içinde kalmıştı.

Bu topları ele geçirip susturmaları için sığır toplarını göndermeyi ve böylece gambotlarımın Selmanıpâk hattını güney ucundan geçmesini sağlamayı düşündüm, ama kuvvetimin kuzey yanı tehlike içindeydi. Bu yanımı düşman eninde sonunda çevirebilir ve doğruca Leç'e yürüyebilirdi. En fazla bu yere kadar geri çekilmek zorunda kalabileceğimi düşündüm, ondan sonra Türklerin Diyale'den ilerlediği haberini her an alabilirdim. Çok sayıda düşman askerinin taarruzuyla tekrar bulunduğum yere sabitlenmemin, artık tahammül sınırlarına dayanmış olan 6. Tümen'in sonu anlamına geleceğini anladım.

24 Kasım günü ve 24'ü 25'e bağlayan gece sakin geçti. Üzerinde iyice düşünüp taşındıktan sonra 26 Kasım

sabahı Leç istikametinde rahat adımda geri çekilmeye karar verdim. 25 Kasım sabahı kurmay başkanıma sayısı azalmış olan tümeni sadece iki kol halinde yeniden tertiplemesi emrini verdim: General Delamain'in komutasında olan ve 16. ve 18. Piyade Tugayı'ndan oluşan A kolu ile General Sir Charles Melliss komutasında olan ve 30. ve 17. Piyade Tugayı'ndan oluşan B kolu. Her tugayın gücünü bir İngiliz taburunun gücüne düşüren ağır zayiattan dolayı bu tertip zorunluydu. Tuğgeneral Roberts komutasındaki süvari tugayı değişmedi elbette.

Tümene bildirilen ilk emir şöyleydi:

25 Kasım 1915

Tümen yarın, yani 26 Kasım'da saat öğleden sonra yaklaşık 2'de Leç'e yürümek üzere hazır bekleyecek.

Tümen ağırlıkları yürüme emrine kadar hazır bekleyecek.

Tam emirler daha sonra bildirilecek.

Taarruza uğramamız halinde kolay manevra yapabilmek için önce büyük kısmı yan yana iki kol halinde yürütmeye niyetlendim, ama Leç ile Selmanıpâk arasındaki arazinin çok sık fundalık ve çalılıklarla dolu olduğunu görünce tek kol halinde yürümeye karar verdim. General Delamain komutasındaki A kolu artçı olacak, tümen topçusu da düşmanı makul bir mesafede tutacaktı. Artçı birliğe süvari tugayını da eklemiştim.

11. Bölüm
Kût'a Çekilme

25 Kasım 1915'te Leç'e geri çekilme emrim ile tümeni oluşturan İngiliz ve Hint askerlerine hitaben iki tebliğ yayımladım. Tebliğleri geri çekilme esnasında askerin moralini yüksek tutmak amacıyla yayımlamıştım; zira geri çekilme, askeri harekâtlar içinde en zor olanıdır ve askeri tarihten de bilindiği üzere, İngiliz askerlerin kontrolden çıkmaya en meyilli oldukları bir harekâttır.

Verdiğim emrin ne anlama geldiğini pekâlâ bilsem de, askerlerime durumumuz hakkında samimi bir açıklama yapmanın gerekli olduğunu düşünmüştüm. Böylece onlarla dolaylı olarak hislerimi paylaşıp sağduyularına seslenmiş olacak, bu sayede yürekten işbirliği yapmalarını, dolayısıyla da son derece disiplinli hareket etmelerini sağlayacaktım. Bu tebliğlerin askerlerin kendine güvenini sağlayacağını ve çatlak sesleri susturacağını da ümit ediyordum. Çok sayıda askerin bir arada olduğu yerlerde bu tür seslerin daima çıktığını edindiğim tecrübelerden biliyordum.

Hint askerlerine hazırladığım tebliğ:

> Bu tebliğ Hint askerlerine duyurulmadan önce komutan tarafından Hintli subaylara dikkatle izah edilecek.
>
> Leç'e geri çekilmemin sebebinin yiyecek olduğunu askerler iyice anlamalı. Bağdat'tan şu anda bulunduğumuz yer ile Leç arasında düşmanın toplarıyla gemilerimi

durdurabildiği bir yol var. Askerlerimin açlık çekmesini ve sürekli susuz bir ortamda yaşamasını istemiyorum. Kısacası, Leç'e[156] geri dönmemizin sebebi iaşe sorunudur. Bir hafta, on gün içinde Fransa'dan Basra'ya gelecek birçok asker kuvvetimizle birleşip Bağdat'ı alacak.

İngiliz ve Hint askerlerine hazırladığım tebliğ:

Sir John Nixon, ordu talimatında hissiyatını benim de memnuniyetle kullanabileceğim kelimelerle ifade etmiş. Rütbeli rütbesiz bütün askerlerin gösterdikleri kahramanlıklara duyduğum hayranlığı ve minnettarlığı anlatamam. Dört tümeni çok güçlü bir mevziden çıkarıp Diyale nehrine geri çekilmesini sağladınız, bu nasıl cesurca savaştığınızı gösterir. Ama düşmanı bozguna uğratmaya yetecek sayıya sahip değildik; 4000 ölü ve yaralımız var, Türklerin zayiatı bundan daha fazla. Hint ordusunun şanlı savaş siciline parlak bir sayfa eklediniz. Memleketlerinize döndüğünüzde Selmanıpâk muharebesinde savaştığınızı gururla söyleyebilirsiniz.

Leç'e şu sebeplerden dolayı geri çekilme emri verdiğimi bildirmek isterim:

(1) Yiyecek ve ikmal sebebiyle. Gemilerimiz Bostan'da[157] ateşe maruz kaldı, topların refakatinde süvariler düşmanın nehrin yukarı kısmından ordugâhımıza doğru gerçekleştireceği ilerleme harekâtını durdurabilir.

(2) Leç'te bir hafta içinde Fransa ve Mısır'dan Basra'ya gelecek olan takviye kuvvetlerini emniyetli bir şekilde bekleyebilirim.

Leç'teki gemiler emniyette.

Birkaç gün içinde bana üç kıyı koruma gemisi daha verileceği sözünü aldım.

---

156 Leç mevkii, Deriyye harabesiyle Hamaş arasında, yarımadanın münteha-yı garbiyesindedir [batı ucundadır]. (Ask. Tar. Enc.)

157 Bostan, Deriyye harabesidir. (Ask. Tar. Enc.)

Öğleden sonra, hava keşfinden tahmin ettiğim bir haberi; her biri bir tümen büyüklüğünde üç büyük kolun Diyale'den hareket edip güneye, yani üzerimize doğru geldiği bilgisini aldım. Başka bir büyük kol onlardan ayrı olarak kuzeydoğu istikametinde ilerliyordu; belli ki beklediğim çevirme manevrasını gerçekleştirmek üzere.[158] Hava keşif raporunda ayrıca düşmanın asıl kuvvetinin akşam saatlerinde durup ikinci mevziini yeniden işgal ettiği de bildirilmekteydi.

Düşmanın beni yakalayıp etrafımı çevirmesini önlemek için gece (25 Kasım) geri çekilmem gerektiğini anlamıştım. Hemen bütün tugay komutanları ile daire başkanlarına ilk emrimde belirtilen geri çekilme saatinden on iki saat önce hareket edilmesi emrini gizli olarak verdim.

Akşam saat 8.30'da tek kol halinde yürümeye başladık. Düşman çok yakınımızda olduğu halde artçı tek bir ateş bile açılmadan sessizce arkamızdan geldi.[159] Manevra sahih ve sessiz bir biçimde tamamlandı, gece yürüyüşü iyi koşullar altında gerçekleştirildi. Nehre ulaştığımızda Bostan'ın civarında yolun ötesine berisine saçılmış küçük silah mühimmatı sandıklarıyla karşılaştık. Bu durum tümen ağırlıklarına bağlı nakliyat vasıtası sürücülerinin panik yaşadığına ve muhtemelen Arap atlılarla karşılaştıklarına işaret ediyordu.[160] Artçı durup sandıkların çoğunu topladı; daha sonra bu san-

158 Bu kol, yolunu şaşırıp kuzeye düşen 51. Fırka'dan başka bir şey değildi. (Ask. Tar. Enc.)

159 Takibin icra edilmemesi, düşmanın daha evvel ricat etmiş olduğu hakkında Irak Süvari Livası'ndan alınmış olan muhtelif raporlardan kaynaklanmıştır. Bu hususta daha salim bir fikir edinmek için derdest-i tab olan [baskıya hazırlanan] "Selmanıpâk Meydan Muharebesi ve Zeyli" isimli esere müracaat etmek iktifa eder [gerekir]. (Ask. Tar. Enc.)

160 Daha sonra gerçekten de böyle bir olayın meydana geldiğini öğrendim. (G.T.)

dıkları nehir kenarına yakın bir yerde keşfettiğimiz bir gambota yükledik. Gece esnasında yaptığımız bir saatlik molalardan birinde ayakta durmuş erkânımdan bir subayla konuşurken ay ışığı altında çölden bize doğru on, on iki atlının dörtnala geldiğini gördüm. Bizi konvoy zannetmişlerdi belli ki, bağırıp çağırarak neredeyse içimize kadar dörtnala geldiler. Piyadelerden bir kısmı onlara ateş etmek zorunda kaldı, ateş açıldığını görünce yine dörtnala oradan uzaklaştılar.

26 Kasım sabahın erken saatlerinde, hafif bir yağmur altında Leç'e vardık. Oraya varır varmaz o esnada Kûtülamare'de bulunan ordu komutanına aşağıdaki telgraf mesajını gönderdim:

> 25 Kasım'da gönderdiğim telgraf mesajımda belirttiğim düşüncelerim hâlâ geçerlidir. Toplam 4500 zayiatla ve tam bir İngiliz taburundan hallice olan tugaylarımla Selmanıpâk'ta daha fazla kalmak çılgınlıktı. Dün öğleden sonra saat 4'te, hava keşif subayının her birinin sayısının 5000 civarında olduğunu tahmin ettiği üç büyük Türk kolu, Kuseybe'nin kuzeyindeki Diyale'yi kaplayan siper hattından ilerlemeye başladı. Saat 5'te bu düşman kuvvetlerinin nehir kenarı boyunca ilerlediği görüldü. Bunlardan biri çevirme mesafesinde kara içinden ilerlerken bir düşman süvari tugayı da Bostan'ı (geri çekilme hattımı) tehdit etti. Mevcut halimle, adamlarım bitkin bir haldeyken böyle bir kuvvetle çarpışmaya girmem söz konusu olamazdı. Bu yüzden karanlık çökene kadar bekledim ve Leç'e hareket ettim. Şimdi Leç'teyim, tahkimat yapıp istirahata çekileceğim. Leç'le ilgili gerekçelerimi kabul etmiştiniz hatırlarsanız. Selmanıpâk'ta düşmana karşı koymayı başardım, kuvvetimi akla gelebilecek en zor şartlar altında güzel bir manevrayla oradan salimen kurtardığım için kendimle övünüyorum.[161] Böyle bir harekât esnasında taarruza uğra-

161 İcra edildiği beyan edilen manevradan Osmanlı ordusu haberdar bile olmamıştır. (Ask. Tar. Enc.)

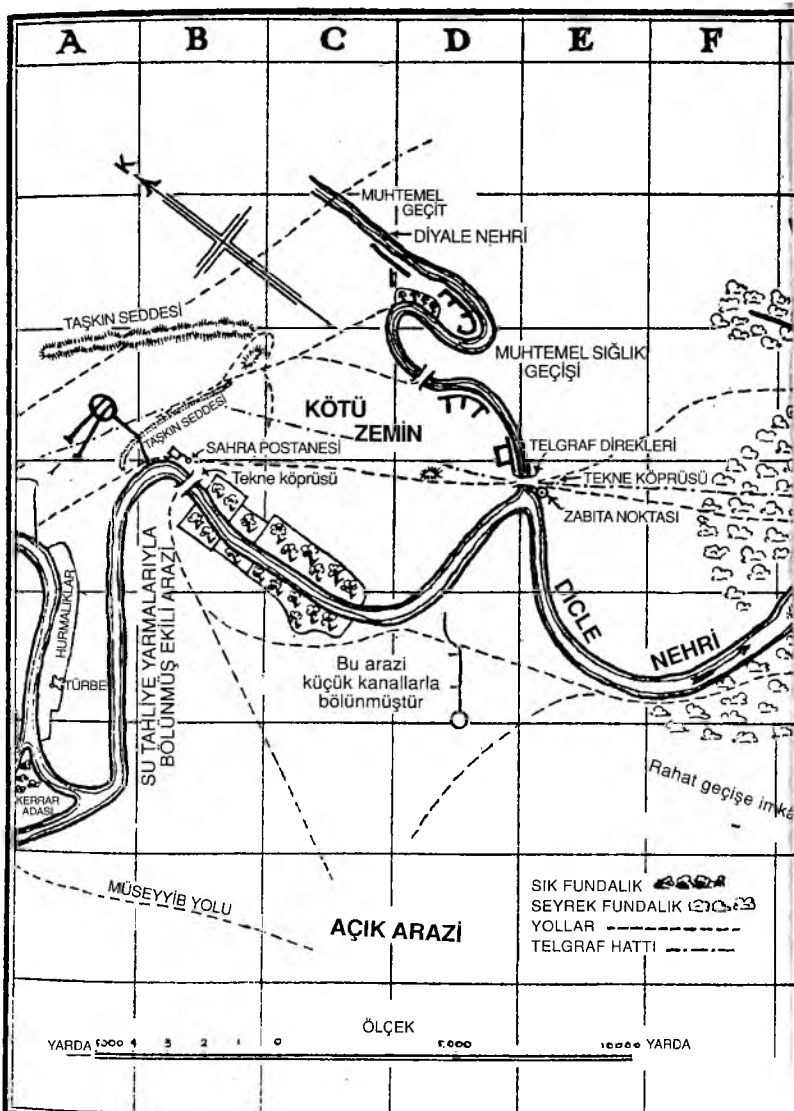

Selmanıpâk Muharebesi

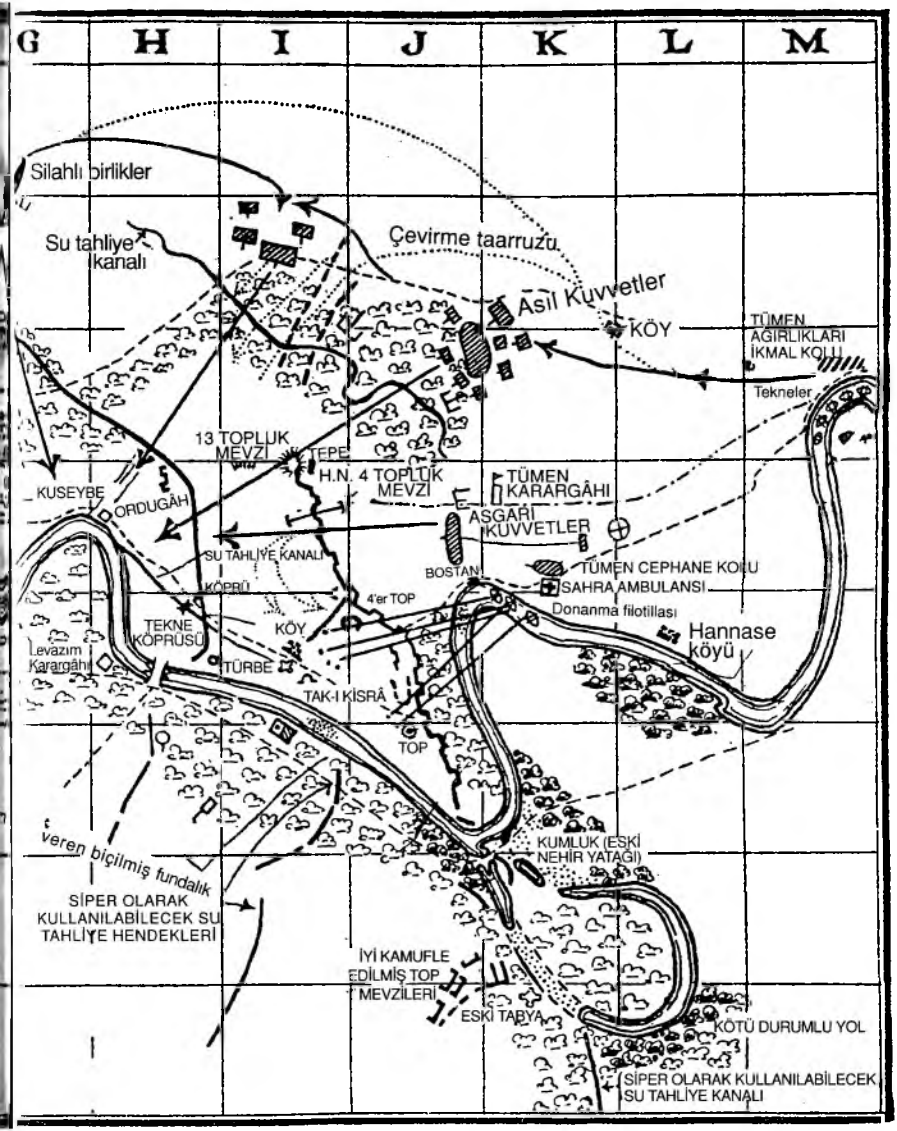
G
H
I
J
K
L
M
Silahlı birlikler
Su tahliye kanalı
Çevirme taarruzu
Asil Kuvvetler
KÖY
TÜMEN AĞIRLIKLARI İKMAL KOLU
Tekneler
13 TOPLUK MEVZİ
TEPE
H.N. 4 TOPLUK MEVZİ
TÜMEN KARARGÂHI
KUSEYBE
ORDUGÂH
ASGARİ KUVVETLER
SU TAHLİYE KANALI
KÖPRÜ
BOSTAN
TÜMEN CEPHANE KOLU
SAHRA AMBULANSI
4'er TOP
Donanma filotillası
TEKNE KÖPRÜSÜ
KÖY
Hannase köyü
Levazım Karargâhı
TÜRBE
TAK-I KİSRÂ
TOP
KUMLUK (ESKİ NEHİR YATAĞI)
veren biçilmiş fundalık
SİPER OLARAK KULLANILABİLECEK SU TAHLİYE HENDEKLERİ
İYİ KAMUFLE EDİLMİŞ TOP MEVZİLERİ
ESKİ TABYA
KÖTÜ DURUMLU YOL
SİPER OLARAK KULLANILABİLECEK SU TAHLİYE KANALI

mış olsaydım, bir kol beni yerime mıhlayabilir, diğer kol etrafımı çevirerek beni tecrit edebilirdi.[162] Bunun sonu ne olurdu tahmin edersiniz. Ben gayet iyi tahmin edebiliyorum. Burada kalıp derhal sağ yakada şaşırtma hareketi yapacağım.

Sonra bir tane daha mesaj yolladım:

Tayyare raporları düşmanın Selmanıpâk'taki ikinci siper hattını yeniden işgal ettiğini ve ilerlediğini bildirdi. Açık alanı geçip o sevgili takviye kuvvetleri olmadan bana taarruz etmeye cesaret edeceklerini sanmıyorum. Ümit ederim, elimden gelen gayreti göstererek yaptığım bu şeyleri tasvip edersiniz. Mümkün olan en uygun şekilde hareket ettiğimi düşünüyorum, bu düşüncemi hiçbir şey değiştiremez. Kûtülamare'ye gönderilen kıtalar Arapları (ulaştırma hattındaki) yatıştıracaktır, ama Cümeyse'de[163] gemilerin nehir boğazlarından serbestçe geçmelerini sağlayacak bir tabur ile birkaç garnizon topundan oluşan bir askeri mevki oluşturulmasını istiyorum.

27 Kasım sabahı Leç'ten ordu kurmay başkanına Leç'te üstünkörü tahkim edilmiş bir ordugâh kurduğumu bildiren bir telgraf mesajı gönderdim. Üs-tünkörü tahkimattan ordugâhın emniyetini az çok sağlayacak hafif bir tahkimat çalışmasını kastediyordum. Mesajımda ordu kurmay başkanına nehre bir köprü kurdurttuğumu ve yarım bir taburla köprübaşı oluştur-

162 Osmanlı kumandanlığı, Diyale'den tekrar Selmanıpâk hattına ilerlemeyi ancak düşmanın ricat etmiş olduğu hakkında kanaat bildiren haberler üzerine göze aldırmış ve icra etmişti. Bilakis düşmanın Selmanıpâk'a dönüşünde tekmil kuvvetiyle uzun amudî [dikey] setler gerisinde olduğunu kimse bilmiyordu. Yoksa hakikaten General Townshend'in tarz-ı telakkisi [düşündüğü biçimde] gibi cepheden münasip bir kuvvetle ilerleyip diğer bir kuvvetle de doğrudan doğruya Deriyye grubu üzerinde Bostan = Deriyye'ye doğru yürümekle muvaffakiyetli bir hareket yapılmış olabilirdi. (Ask. Tar. Enc.)

163 Cümeyse, Cezîre kasabasının diğer bir ismidir. (Ask. Tar. Enc.)

duğumu belirttim. Kuvvetimi Bağdat istikametindeki ileri hareket için Leç'te değil Aziziye'de teksif etmeyi düşündüğümden Leç'e başka ikmal malzemesi veya istihkâm ambarı istemediğimi de belirttim; İngiliz askerler için on, Hintli askerler için de yedi gün yetecek ikmal malzemem vardı. Leç düşmana çok yakındı ve kuvveti cephede değil geride teksif etmek gerekiyordu. Düşman beni Leç'te asla rahat bırakmayacaktı. Aziziye her açıdan müsait bir yerdi, ikmal malzemelerim biter bitmez oraya yürümek niyetindeydim. Ordu kurmay başkanına iki tümenle ilerlememin iyi olacağını düşündüğümü belirttikten sonra kuvvetin yığınak tarihi konusunda bana bir fikir verip veremeyeceğini sordum. Askerlerin gemilerle nakliyesi zor olacaktı, Bağdat'a ilerlememizin aralık ayının sonlarını bulacağını tahmin ediyordum. Ordu kurmay başkanına yeni tümenin Irak'taki vasıtalarla donanımının ne kadar süreceğini sordum ve iki buçuk ay sürer herhalde diye ekledim. Mesajımın sonunda ocak ayının sonlarında Leç ordugâhı ile Aziziye'nin sular altında olabileceğini belirttim. Dolayısıyla her şey son durma noktamın Kût olacağına işaret ediyordu.

Yukarıdaki telgraf mesajını çektikten hemen sonra, iki kol halinde yaklaşık 12.000 piyade ile 400 süvariden oluşan bir düşman kuvvetinin Selmanıpâk'tan Leç'e doğru geldiğini bildiren bir hava keşif raporu aldım. Bu, Türklerin Altıncı Ordu'sunun öncüsüydü.[164]

Aynı gün öğleden sonra Aziziye'ye geri çekilmeye ve 35 km'lik mesafeyi tek yürüyüşte katetmeye karar verdim. Düşman büyük kuvvetlerle hakikaten taarruza geçmek niyetindeyse eğer, Kûtülamare'nin Bağdat tarafında mola veremezdim. Küçük kuvvetimi yakalarsa

164 Leç yahut Hamaş'a yönelen bu kuvvet Altıncı Ordu'nun pişdarı [öncüsü] değil, belki dört fırkadan ibaret Osmanlı Dicle kuvvetinin heyet-i umumiyesi idi [tamamıydı]. (Ask. Tar. Enc.)

anında olduğu yere sabitler ve etrafını çevirirdi. Basra Leç'e çok uzaktı, aralıktan önce bana hiçbir takviye kuvvetin ulaşamayacağını biliyordum. Kurmay başkanıma hemen şu geri çekilme emrini yazdırdım:

Tümen, önde tümen ağırlıklarıyla Aziziye'ye yürümek üzere hazır bekleyecek:

Artçı	16. ve 18. Tugaylar Tümen Topçusu Süvari Tugayı	General Delamain

Büyük Kısım	(1) 30. Tugay
iki kol halinde	(2) 17. Tugay
yan yana	Tümen kıtaları

Tümen ağırlıkları ona refakat edecek birlikle (bir tabur) beraber tümenin bir buçuk kilometre önünden gidecek.

Donanma filotillasının refakatindeki gemi konvoyu hazır olduğunda Aziziye'ye hareket edecek.

Öğleden sonra iki kol halinde ve gemilerin hareketini örtecek şekilde hareket ettim. Kollarım hareket ettiği esnada düşman 5–6 km yakınımızdaydı.

Gece boyunca yürüyerek Zor[165] ve El-Kutuniye'yi geçtim ve Aziziye'ye ulaştım. 28 ve 29 Kasım'da orada mola verdim. Aziziye'ye vardığımda takviye olarak gönderilen 14. Hussars ve West Kents'in yarım taburunu (12. Tümen'e bağlıydı) karşımda bulunca sevindim.

Leç'ten hareket etmeden hemen önce ordu kurmay başkanından 27 Kasım tarihli mesajıma cevaben yazılmış telgraf mesajını almıştım:

165 Zor mevkii Rubeyza'dır. (Ask. Tar. Enc.)

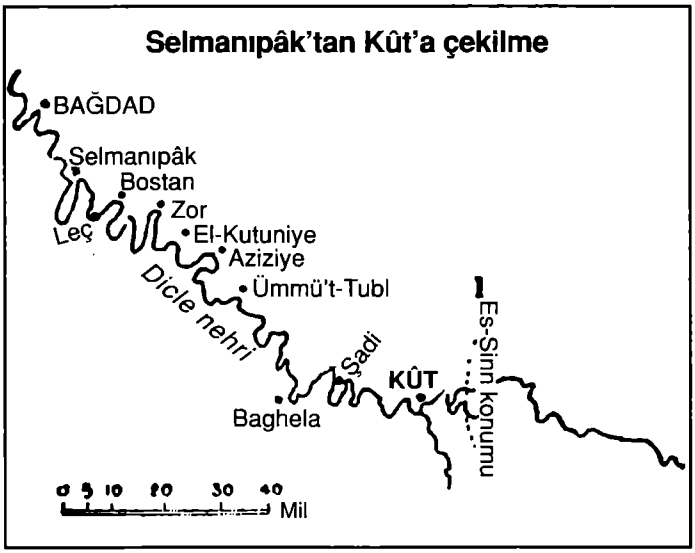

Ordu komutanı planlarınızı tasdik ediyor ve olay yerinde alınacak kararları size bırakıyor. Sizin sebepsiz yere geri çekilmeyeceğinizi biliyor. 28. (Hint) Tugayı'nın ilk kafilesinin kuvvetinize 15 Aralık'ta ulaşacağını, arkasından 24. ve 25. tugayların geleceğini ümit ediyoruz. İki tümen en kısa zamanda oraya yığınak yapacak.

Ordu kurmay başkanına Aziziye istikametindeki geri çekilme hareketiyle (yukarıda bahsi geçen gece yürüyüşüyle) ilgili bilgi veren şu telgraf mesajını göndermiştim:

Hava hizmetim sabah 28 Kasım'da Selmanıpâk'ta büyük ordugâhların kurulduğunu bildirdi. Bir kol Leç'e doğru ilerliyormuş, diğer kol çöl üzerinden Leç'i çevirmiş.[166]

166 Leç üzerine alelade iki kolla hareket edilmişti. Kuşatma için çölden kuvvet gönderilmedi. İki koldan birisinin yanlış telakki edilmiş olmasından galat olabilir. (Ask. Tar. Enc.)

Telgraftan sonra ordu kurmay başkanına bir mesaj daha çektim:

> Düşmanın Selmanıpâk muharebesinden önce çok sayıda takviye[167] aldığı açıkça anlaşılıyor. Bugün 18 G'den rapor edilen askerler, bir kolordunun öncüsüymüş gibi geldi bana. Zor'a gittiklerini tahmin ediyorum. Eğer oradan bana taarruz etmek üzere ilerlerse burada da savaşmayı reddedip mümkün olduğunca Kûtülamare'ye geri çekileceğim. Çünkü Kût elimizde tutmamız gereken stratejik bir nokta, aynı zamanda denizaşırı yerlerden gelecek takviye kuvvetlerinin yığınak yapabileceği bir bölge. Fabius taktiklerini kullanarak şimdilik muharebeye girmekten kaçınacağım. Düşman beni Kût'a kadar takip ederse ne âlâ. O zaman düşman kuvvetini imha ederiz, ama şahsen düşmanın Zor'un aşağısında, Selmanıpâk'taki siperlerinden bu kadar uzak bir yerde muharebeye gireceğini sanmıyorum. Düşmanı Bağdat'tan ne kadar uzaklaştırabilirsek, bir sonraki muharebede onu tamamen yenme şansımız o kadar artar. Kurna'da bir Türk kuvvetiyle takviye edilmiş Arap askerlerini yenmiştik;[168] Kûtülamare muharebesinde de düzenli Türk taburları Arap taburları tarafından desteklenmişti.[169] Burada ise sadece Türk askerleriyle karşı karşıyayız. Bu yüzden muharebeler daha da şiddetli hale geliyor.[170]

---

167 Alınan takviye kıtaları 51. Fırka'dan ibaretti. (Ask. Tar. Enc.)

168 Kurna muharebesi tabir edilen Dicle Fırkası'nın 18 Mayıs 1331 [31 Mayıs 1915] muharebesinde, mezkûr fırkada yerli (yani Arap, Kürt ve Türk) efradından [erlerinden] başka Anadolulu murad edilen Türk kıtaları mevcut değildi. (Ask. Tar. Enc.)

169 Bu muharebede bir kısım efradı, Ayntab [Antep] ve Urfa havalisine mensup olan 35. Fırka mevcuttu. Muntazam Türk kıtaları yoktu. (Ask. Tar. Enc.)

170 Halbuki mevcut dört fırkadan yalnız 51. Fırka safi Türk efradına malik olup, 45. ve 35. fırkalarda ise az miktarda Türk vardı. (Ask. Tar. Enc.)

Aziziye'de yaralıların hepsini ve birikmiş erzakı *Mecidiye* ile iki şatına yükledim. Gemi Kût'a gitmek üzere 29 Kasım'da yola çıktı.

Güçlü bir rüzgâr öğlene kadar hava keşfine mani oldu. Daha sonra düşmanın öncüsünün (yaklaşık 1,5 km uzunluğunda bir koldu bu) o gün on kilometre mesafedeki Kutuniye'yi işgal ettiğini öğrendik. Düşmanın büyük kısmının Zor'da görüldüğü haberi geldi. Bir levhası açıldığı için batmasın diye El-Kutuniye yakınlarında karaya çekilmiş olan *Shaitan* isimli gambotu ağır düşman topçu ateşi yüzünden terk etmek zorunda kalmıştık. Gambotun üzerindeki topla makineli tüfek kurtarılmış, teknenin gövde kısmı delinmiş ve makinesinin önemli parçaları sökülmüştü. Seferin başından beri bütün muharebeler esnasında Dicle'de önemli işler yapan bu zırhlı römorkörün, yürekli küçük *Shaitan*'ın görevi böylece sona ermişti. *Shaitan*'ın üzerinde çalışan donanma mürettebatını sol yakadan kesif bir ateşe tutan Arapları uzaklaştırması için süvari tugayını göndermiştim. 14. Hussars ile 7. Lancers harekete geçip 140 kadar Arap'ın üzerine hücum etti, Araplar dört bir yana dağıldı. 14. Hussars'ın (İngiliz) Hint süvarilerinin moralini ve umutlarını yükseltti.

Aziziye'ye vardığımda orada sadece altı günlük ikmal malzemesi olduğunu öğrenince şaşırdım. Halbuki ben İngiliz askerleri için yirmi, Hint askerleri için de yedi günlük ikmal malzemesi olduğunu sanıyordum. 29 Kasım günü yaralılarla hastaları *Mecidiye*'ye naklettim. Emir subayım Yüzbaşı Bastow dizanteriye yakalanmıştı, onu da bu konvoyla birlikte gönderdim. Yanımda götüremeyeceğim bütün erzakı ve giyecekleri imha ettim. Geri çekilmek niyetindeydim, ama elimdeki giyecek ve teçhizatı kurtarabilirim ümidiyle 29 Kasım'a kadar beklemiştim. Giyecek ve teçhizatı taşımak için Kût'tan bir buharlı gemi (*Blosse Lynch*) ile iki mavna

istemiştim, ama gemi gelmemiş benim de bunları imha etmekten başka çarem kalmamıştı.[171] Mühimmatı gemilere yüklemiştim.

Öğlen bir emir yayımladım:

> Tümen güneydoğu istikametinde hareket etmek üzere hazır bekleyecek. Tümen ağırlıkları ile ikmal kolu – 48. İstihkâm Bölüğü. Gemi konvoyu 30 Kasım sabahı saat 10'da yola çıkacak.

Bu emirden sonra gönderdiğim tam emri defterime şöyle yazmışım:

> Düşmanın muharip komutan komutasındaki tugaylara bölüştürüldüğüne dair bilgi. Tümen yarın, yani 30 Kasım günü, on beş kilometre mesafedeki Ümmü't-Tubl'a yürüyecek.
>
> Yürüyüş saati sabah 9
> Hareket noktası Ordugâhın ikmal ve teçhizat çıkışı
> Öncü 30. Tugay'dan bir bölük
> Yürüyüş düzenine göre büyük kısım
> 30. Tugay
> 17. Tugay
> 16. Tugay
> Tümen kıtaları
> Artçı (General Hamilton)
> 18. Tugay ve bir Kraliyet Sahra Topçu bataryası
> Süvari Tugayı
> Tümen Karargâhı – Ana kısmın arkasında

Ümmü't-Tubl'a yaptığım bu kısa yürüyüşün sebebini açıklamam gerekiyor. Kıdemli Deniz Subayı Al-

171 Mamafih, Aziziye'de epeyce mahrukat [yakacak], erzak ve nadir yiyecekler ve hatta zabitan eşyasıyla evrak terk edilmişti. (Ask. Tar. Enc.)

Dicle'deki gambotlar nehrin sığ olması nedeniyle sürekli karaya oturuyorlardı.

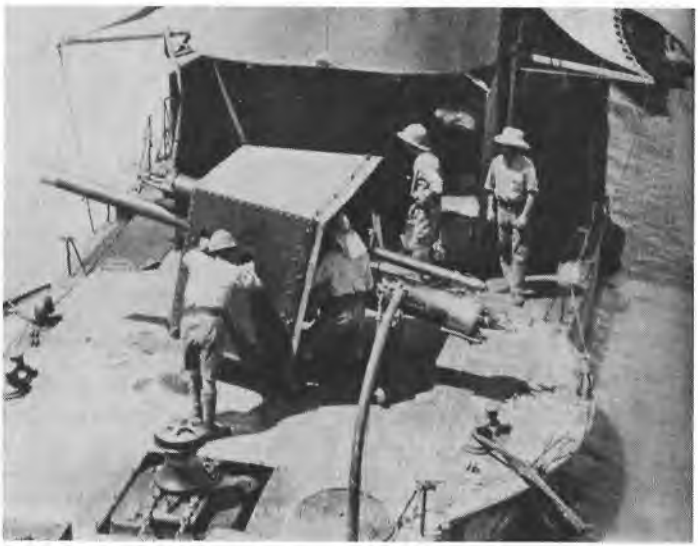

bay Nunn[172] sığ olduğu zamanlarda nehirde, özellikle Ümmü't-Tubl civarındaki bazı kıvrımlarda seyrüseferin çok zor olduğunu, o gün ancak oraya kadar ilerleyebileceklerini söylemişti. Ümmü't-Tubl'dan ileri gitmiş olsaydım, karaya oturmuş olan bazı gemilerin düşmanın eline geçmesi işten bile değildi. Daha sonra da görüleceği gibi, gemiler yüzünden az kalsın düşman bizi yakalayacak ve savaşa zorlayacaktı. Gemileri korumak zorunda olmasaydım, otuz otuz beş kilometrelik yürüyüş gerçekleştirecek ve düşmana yakalanmayacaktım.

Aynı gün daha geç saatlerde Sir John Nixon'la birlikte Kût'ta bulunan ordu kurmay başkanından bir telgraf aldım. Ordu kurmay başkanı mesajında ulaştırma hattını[173] yeniden açmak için[174] kaç asker ayırabileceğimi, askerlerin Kût'a ne zaman ulaşabileceğini soruyordu. Ertesi gün Şeyh Saad'a keşif gerçekleştirmek için kendilerine bir uçak tahsis edip edemeyeceğimi de soruyordu.

Bu haber çok ciddiydi. Düşman arkamdayken küçük kuvvetimden bir tüfek bile ayıracak durumda değildim. Ama ulaştırma hattımızdaki Türk ve Araplardan oluşan müfrezeyi defetmek şarttı. Düşman çok yakınımdaydı gerçi, ama yine de geri çekilme esnasında savaşmak zorunda kalmayacağımı ümit ediyordum. Ordu kurmay başkanına, sözünü ettiği durumla ilgilenmesi için Melliss ile 30. Tugay'ı önümden Kût'a cebri yürüyüşle göndereceğimi bildirdim. Böyle bir zamanda kuvveti dağıtmak zorunda kalmak üzücü bir durumdu,

172 Kurna-Amare harekâtı esnasında bana çok yararlı hizmetlerde bulunmuş olan bu subay, Kût'a geri çekilinceye kadar kuvvetime katılmamıştı. (G.T.)

173 Kûtülamare ile Şeyh Saad arasındaki Dicle nehir yolu Bedre müfrezesi tarafından kesilmiş ve hatta birkaç sefine [gemi] imha ve bir motor dahi tahrip olunmuştu. (Ask. Tar. Enc.)

174 Yollarının kesildiğini ilk bu mesajla öğrenmiştim. (G.T.)

ama yapabileceğim bir şey yoktu. Geri çekilme düzeni için aşağıdaki hazırlık önlemlerinin alınması emrini de verdim:

Köprübaşını koruyan sağ yakadaki yarım taburu çağırdım ve 29–30 Kasım gecesi tekne köprüsünü söktürdüm. Tümen ağırlıkları ile ikmal koluna yükleme işlemlerini tamamlayıp 30 Kasım'da hareket etmek üzere hazır beklemeleri emrini verdim.

Askerler hazır durumda bekleyeceklerdi.

Shushan ve *Mahsudiye* ile onların çektiği 4.7 inçlik top yüklü şatlardan oluşan nehir kısmı ayın 30'unda gündüz Kût'a hareket edecekti. Aziziye siperlerindeki dikenli teller sökülüp nehre atılacaktı.

Gemiler ayın 30'unda *Comet* ve *Firefly*'ın konvoyunun koruması altında gündüz hareket edecekti.

Yukarıdaki önlemler alındıktan sonra 30 Kasım sabahı saat 9'da tümen Aziziye'den güneye doğru yürümeye başladı. Giysi ve teçhizat dolu ambarlar ile uçak bombalarının ihtiyat şatının ateşe verilmesi büyük bir dumana sebep oldu, El-Kutuniye'deki düşman askerleri dumanı çok rahat görmüştür.

Tümenin Ümmü't-Tubl istikametindeki yürüyüşü kayda değer bir olayla karşılaşmadan gerçekleşti; Ümmü't-Tubl'a öğlene doğru vardık. Düşmanın Aziziye'ye vardığı haberini aldık. Gemi konvoyunun öğleden sonra kazasız belasız vardığını görünce çok rahatladım, çünkü bu mevsimde Aziziye'nin hemen yukarısındaki geçit, suların sığ oluşu ve kumluk zeminin sürekli yer değiştirmesi bakımından nehrin en tehlikeli yerlerinden biriydi. Hiç içimden gelmeyerek verdiğim söz üzerine Melliss'e 30. Tugay'la yürümeye devam edip Kût'a tek başına gitmesi emrini verdim. Nehrin 15 km aşağısında mola vermesini kararlaştırdık. Mola, konaklama ve emniyet önlemleriyle ilgili aşağıdaki emirleri yayımladım:

1. Düşmanla ilgili yeni bir haber yok.

2. Tümen tugaylar (tümen kıtaları, tümen ağırlıkları ve ikmal kolu) için ayrılmış bölgelerde konaklayacak, kıtalar her an harekete geçmeye ve muharebe mevzilerinde konaklamaya hazır olacak.

3. İstirahat ve emniyetin korunmasından sorumlu hizmetler:

Muharebe ileri karakolları.[175] Muharip komutan komutası altındaki her tugay kendi cephesinden sorumlu olacak (nöbetçilerin yerini ateş hattı alacak, nöbetçi grupları daha öne alınacak).

Süvari birliği bir gün içinde emniyet hizmetini sağlamış olacak.

4. Kıtalar şafaktan bir saat önce silah başı yapacak.

5. Kıdemli deniz subayı ordugâhtaki tümenin nehir yukarısındaki cephesinin yanını korumak üzere oraya bir gambot yerleştirecek.

Çatışma ihtimali olduğu durumlarda uyuyamam, o zaman da uyuyamadım. Akşam saat 9 sularında deve birliğine ait olduğunu tahmin ettiğim toplardan açılan ateşe maruz kaldık. Birkaç atış yaptılar (altı atıştı galiba), sonra sessizlik oldu. Bu, işimize yaradı çünkü bütün askerler dikkat kesildi.[176] Delamain de ben de uzaktan araba tekerleği sesleri duyduğumuzu düşün-

175 Çünkü düşman taarruz edebilirdi ve arazi çalılıklarla kaplıydı. (G.T.)

176 Takip ordusunun şu suretle gelip General Townshend'e çatması, Irak Süvari Livası'nın kendi iradesiyle Aziziye'de kalıp ordunun önünü açık bırakmasından mütevellit kötü bir tesadüf eseriydi; ve hatta "Selmanıpâk Meydan Muharebesi" zeylinde ayrıntılı olarak beyan edildiği veçhile, takip ordusu, Delabha civarındaki düşman ordugâh ateşlerini, ilerisinde zannettiği süvari livasının ordugâhına ait farzetmiş ve tam bir emniyetle oraya doğru yürümüştü. Ancak düşman ordugâhına takriben 2-2,5 kilometre yaklaştıktan sonra piyade ucunun ateşe uğraması üzerine işin hakiki mahiyeti anlaşılmış ve yürüyüş kolları mümkün mertebe tevkif edilerek 45. Fırka'daki seri ateşli sahra topçu taburuna, düşman ordugâhına doğru lüzumsuz ve ancak düşmanı ikaza hizmet eden birkaç mermi attırılmış ve müteakiben birkaç dakika düşman projektörlerine maruz kalındıktan sonra ortalığa sükûnet gelerek düşmanın ricat ettiği zehabı hâsıl edilmişti [geri çekildiği düşünülmüştü]. (Ask. Tar. Enc.)

dük, ya arabaların ya da top arabalarının tekerleklerinin sesiydi bu. Yavaş yavaş bunun top arabalarının sesi olduğuna ikna olmaya başladım, ki bütün Türk kuvvetinin yakınlarda olduğu anlamına geliyordu bu. Gemileri koruyayım derken kıskıvrak yakalanmıştım. Ağır hareket eden tümen ağırlıkları ile ikmal kolu ve arkalarından gelen Hint askerlerini gecenin bir yarısında sık çalılarla dolu bir araziden geçiremeyeceğimi, yalnızca gün ışığında görülebilen bir yolu takip edemeyeceğimi anlamıştım. Gemiler de gündüz olana kadar hareket edemezdi zaten.

Kurmay başkanıma harekât emirlerimi yazdırdım:

> Akşam 9.15. Düşman cephemize yakın bir yerde görülürse, gündüz cephe ve kuşatma taarruzuyla taarruza geçeceğim.
>
> Cephe Taarruzu. 18. Tugay. General Hamilton.
>
> Kuşatma Taarruzu. 16. ve 17. tugaylar. General Delamain.
>
> Etrafı görecek hale gelir gelmez iki komutana hedef konusunda bilgi vereceğim.
>
> Süvari tugayı kuşatma taarruzunun dış yanında görev yapacak.
>
> Muharip komutan komutasındaki tugaylar şafakta devriyeleri ileri sürecek.

Ağırlık ve ikmal kolunun yükleme yapıp etraf görünecek kadar aydınlanır aydınlanmaz yürüyüşe geçmeye hazır bir şekilde beklemesi emrini verdim.

Çok sıkıntılı bir gece geçirdim. Bu muharebeyi kazanmak için ne kadar tüfek varsa hepsine ihtiyacım vardı, bir an önce düşmanın kıskacından kurtulmak istiyordum. Bu yüzden Melliss komutasındaki 30. Tugay'ı geri almaya karar verdim.

Hint Süvari Birliği 7. Lancers'tan Yüzbaşı C. Trench ile Teğmen W.J. Coventry eliyle Melliss'e acil bir mesaj gönderdim; iki subay da bu görevi gönüllü kabul

etmişti. Onlara, her yerde Arap atlıların kol gezdiğini, bu yüzden bunun ne kadar tehlikeli bir görev olduğunu bildiğimi söyledim ve onlara Victoria Madalyası verilmesini isteyeceğimi belirttim.[177] Bütün tümenin kaderi onların bu görevi başarıyla yerine getirmesine bağlıydı. Subaylar yanlarına bir düzine Hintli süvari alarak sabah yaklaşık saat 3'te yola çıktılar.

Kıdemli Deniz Subayı Albay Nunn'a da, elden iletilmek üzere, olaylar hakkında bilgi veren ve Melliss'e derhal bir işkampavya göndermesini bildiren iki mesaj gönderdim. Mesajımda Albay Nunn'ın ortalık aydınlandıktan sonra konvoyunu harekete geçirmesi ve arkasında düşmanın yanından açılacak ateşe karşılık verecek bir gambot bırakarak nehirden aşağıya inmesi gerektiğini belirtmiştim. Kraliyet Deniz İhtiyat Birliği'nden Teğmen Wood'a teslim edilen bu mesaj yerine ulaşmadı; Araplar onun teknesine ateş açmış, iki adamını yaralamıştı.

Sir Charles Melliss'e gönderdiğim mesaj, düşmanın beni yakalamış olabileceği endişemi dile getiren bir mesajdı. Mesajımda Melliss'i yardıma çağırdığımı, çevirme manevrası yapıp beni baskı altında tutan düşmana taarruz etmesi için nehirden epey uzaktan gelmesi gerektiğini belirtmiştim. Mesajım yerine ulaşması halinde Melliss'in yapacağı bu manevrayla düşmanı yeneceğimden veya en azından kuvvetimi selamete çıkaracağımdan emindim. Melliss'in on beş kilometrelik bir yol katetmesi gerekiyordu.

Gece başka ses duymadık; ne ışık vardı ne de ateş, sadece ölü bir sessizlik. Şiddetli bir taarruz gerçekleştirmek konusundaki niyetimi tekrar sözlü olarak açıklamak üzere sabah saat 5'te tugay komutanlarını yanıma çağırttım. Düşmanın sol yanına yönelik kuşatma taarruzuyla karışık bir cephe taarruzu olacaktı bu. Süvari tugayı kuvvetin dış yanında görev alacak ve ilk fırsatta düşmanın

177 Bu iki subay da Üstün Hizmet Nişanı aldı. (G.T.)

sol cenahına taarruz edecekti. Tugay komutanlarına acil bir emirle Melliss'i geri çağırdığımı da belirttim.

1 Aralık sabahı ortalık aydınlanmaya başlarken Türklerin çok yakınımızda siper kazmakta olduğunu veya çoktan kazıp içine yerleştiğini göreceğimi sanıyordum, çünkü Türkler köstebek gibi çok hızlı siper kazar. İlerleyip bana baskın düzenleyecekleri hiç aklıma gelmezdi. Ama yanılmıştım.

Ortalık etrafımızı görecek kadar aydınlanınca hepimizi hayrete düşürecek bir sürü şeyle karşılaştık. Sayılarının 12.000'den aşağı olmadığını tahmin ettiğimiz Türkler dağınık düzende uzun sıralar halinde üzerimize doğru ilerliyordu; aramızda yakın sahra topu menzili (yani yaklaşık 2500 metre) kadar bir mesafe vardı.[178] Kuvvetlerinin sol yanının kuşatma manevrasıyla etrafımızı çevirmeye çalıştığını gördüm. Derhal topçulara seri ateş açmalarını emrettim ve Delamain ile Hamilton'a emredildiği gibi taarruza geçmeleri talimatını verdim. Bu arada, düşmanın bize yaklaşan kanadını kuşatıp taarruza geçmeleri talimatını iletmeleri için üç dört atlı haberciyi süvari birliğine gönderdim. Seri atışa başlayan Kraliyet 10. Sahra Topçu Tugayı'nınki kadar isabetli bir topçu atışı hayatımda görmedim. 10. Tugay'ın atışı ölümcüldü. Top mermileri tek tek hedefi buluyor ve isabet ettiği hedefteki Türk askerleri tek tek dört bir yana dağılıyordu. 18 pound'luk sahra topumuz müthiş bir top!

178 Gece karanlığında ne dereceye kadar düşman ordugâhına sokulduğunu bilemeyen takip ordusu, düşmanın, topçu ateşimizi müteakip çekilip gitmiş olduğunu zannediyordu. Binaenaleyh fecrin ilk ışıklarıyla beliren manzara, General Townshend gibi takip ordusunu ve özellikle düşman ordugâhına en yakın bulunan XVIII. Kolordu'yu şaşkınlık ve hayret içinde bırakmıştı. Çünkü her iki taraf, birbirine bu derece sokulduğuna vâkıf değildi. XVIII. Kolordu'nun sol cenahında bulunan cesur 51. Fırka, piyade tüfek orta menzili dahilinde gördüğü cesim düşman ordugâhına, seri bir iznin ardından taarruza başlamıştı. (Ask. Tar. Enc.)

Bu arada Delamain ile Hamilton piyadelerle birlikte ilerlemeye başlamıştı. Taarruz hareketimle birlikte düşmanın kuşatma taarruzunun durduğunu, düşmanın tereddütte kaldığını ve kararsız bir bekleyişe girdiğini[179] gördüm; sanki üzerlerine biraz daha gidildiğinde orayı terk edecekmiş gibiydiler.[180]

Süvari tugayı emirlerimi seri ve başarılı bir şekilde yerine getirdi. Süvari tugayının atlı topçu bataryaları (meşhur S bataryası) bir bayırda düşman kuvvetinin taarruz halindeki yanıyla çatışmaya girmişti; bu esnada süvariler de yüksek ve hâkim bir tepeye çıkmış, attan inerek tüfek atışına başlamıştı. Çok kısa bir süre sonra düşmanın kuşatma taarruzunun bozulduğunu ve askerlerin son derece düzensiz bir biçimde kaçtığını gördük.[181] Her yerde geri çekilmeye başladılar.[182] Geri çekilirken bizi şiddetli bir topçu ateşine tuttular ve epey zarar verdiler. Ben ve tümen karargâh subayları topların yanında duruyorduk, düşmanın bu geri çekilme hareketi esnasında top mermilerinden kıl payı kurtulduğumuz anlar çok oldu. Top hayvanlarından sorumlu

179 Daha sonra çevirme taarruzunda yer alan Türk subaylarla konuştuğumda bana, bu esnada çok büyük bir zayiat verdiklerini söylediler. Topçu ateşimiz onları tamamen etkisiz hale getirmişti. (G.T.)

180 Düşman piyadesi XVIII. Kolordu'nun harekâtından hiç müessir olamadı ve ancak uzaklarda biraz manevra yaptı. Yalnız düşman süvari livası 51. Fırka'nın sol cenahını 7. Alay'ı tehdit etti ve bu yüzden fırkanın hareketine pek bir arıza gelmedi. (Ask. Tar. Enc.)

181 Mevcut vesikalar, 51. Fırka'nın bu sırada ricat ettiğini göstermediği gibi, fiilen bu muharebede mevcut olanlar dahi böyle bir şeyin olmadığını tasdik ederler. (Ask. Tar. Enc.)

182 Hiçbir taraftan ricat edilmemiştir. Ancak gece karanlığı dolayısıyla kıtalar yekdiğerine sokularak kesif bir küme teşkil etmiş olan XIII. Kolordu ile ordu karargâhı, katar ve kafileler, fecirle beraber düşmanın karadan ve nehirden yönelttiği şiddetli ateş baskısıyla fena halde karıştı. XIII. Kolordu Aziziye'ye doğru epeyce de geriledi ve ancak öğleye doğru kendini toparlayabildi. Bu ateş baskısının doğurduğu kargaşalık ve zayiatın, herhalde üzüntü sebebi olduğu kesindir. 45. Fırka'nın bir kısmı da XIII. Kolordu kıtalarına uydu. Fakat kendi arzu ve kararıyla taarruza geçerek kısmen 45. Fırka kıtalarını da beraber sürüklemiş olan 51. Fırka ricat etmemiştir. (Ask. Tar. Enc.)

bir iki süvari birkaç metre öteme düşen top mermisinin etkisiyle attan düştü. Bütün etrafımızda top mermileri patlıyordu. O esnada uzun bir sütun halinde geri çekilmekte olan tümen ağırlıkları ve ikmal kolunun üzerinde top mermilerinin patladığını görebiliyordum.

Düşmanın kuşatma taarruz kuvvetinin gerilediğini ve diğer kıtaların geri çekildiğini görünce, genel bir ileri hareket emri vermeyi çok istediğim halde, bu fırsatı çatışmayı sona erdirme yönünde değerlendirmeye karar verdim ve Delamain ile Hamilton'a tugayları kademeler halinde geri çekmeleri emrini verdim.

Çok şiddetli bir topçu ateşi altındaydık, ama ben o güne kadar (sulh manevralarında bile) 6. Tümen'in bu kritik anda gerçekleştirdiği kadar başarılı bir geri çekilme hareketi görmedim.[183] Gerek düzenlilik gerekse esneklik bakımından mükemmel bir manevraydı. Tugayların kademeler halinde düzenli ve dakik bir şekilde geri çekilmesi ve bunun tam bir düzen içinde (toplar ve diğer şeyler yerli yerindeydi) sabit bir hareketle gerçekleştirilmesi beni son derece gururlandırdı. Bir daha böyle bir kuvvete komuta etmek bana nasip olur mu diye düşündüm.

O mükemmel tugay komutanlarına sahip olmasaydım kim bilir ne olurdu? Tuğgenerallerin itinayla seçilmesi gerektiğine şüphe yok, ama İngiliz ordusunda tümgeneralliğe terfi edecek tuğgenerallerin neden katı bir elemeden geçirildiğini anlayabilmiş değilim. İyi bir tuğgeneral olan biri iyi bir tümen komutanıdır aynı zamanda, elinizde manevra yapacak çok sayıda birlik olduğundan bir tümeni idare etmenin bir tugayı idare etmekten daha kolay olduğunu hep söylemişimdir, söylemeye de devam edeceğim. Aynı şey kolordu idaresi

183 Çünkü takip vâki olmadı. (Ask. Tar. Enc.)

için de geçerlidir. Bağımsız bir muharebeyi iki tümenden oluşan bir kolorduyla gerçekleştirmek, aynı muharebeyi bir tümenle gerçekleştirmekten daha kolaydır.

Geri çekilmek için emirler verirken aklım karaya oturmuş bir halde yanmakta olan *Comet* gambotundaydı. *Comet,* köprüsü ve topçu mürettebatını tüfek mermilerinden korumak amacıyla başkasarası demir levhalarla kaplanmış, eski, ahşap bir yandan çarklı nehir buharlısıydı. Amare'de Türk komutanını bu gemide teslim almıştım hatırlarsanız.

Firefly'ın da kazanına top mermisi isabet etmiş, onu tamamen devre dışı bırakmıştı. Nehrin 2000 metre kadar yukarısındaydı, bacası ile ateş mevziini görebiliyordum. Düşman topları iki gemiyi kesif bir ateşe tutmuştu, onları kurtarmam imkânsızdı, ama mürettebatları gemileri terk etmeyi başarmıştı. *Firefly*[184] ciddi bir kayıptı bizim için. Yeni nehir tarama gemilerindendi ve 4.7 inçlik bir topa sahipti.[185]

Sabah saat 7.30 gibi geri çekilmeye başladık. Düşman uzun menzilli top atışlarına devam etmişse de, kısa bir süre süvarileriyle bizi takip etmekle yetindi.[186]

184 "Firefly" namı bugünden itibaren "Selmanıpâk" unvan-ı mefharetiyle [övünç unvanı] değiştirilen bu gemi, şu suretle 18 Teşrinsâni 1331'de [1 Aralık 1915] zapt edildi ve 14 ay 23 gün Osmanlı bayrağını taşıdıktan sonra 11 Şubat 1332'de [24 Şubat 1917] Bugayle civarında tekrar İngilizlerin eline geçti; ve *Times* gazetesinin verdiği malumata göre 1920 senesi Teşrinsâni'sinde [Kasım] Fırat'ta yakılmış ve imha edilmiştir. Mezkûr sefine [sözü edilen gemi], 4.7 inçlik bir, 57 ve 47 milimetrelik birer seri ateşli top ve üç adet makineli tüfeğe sahiptir ve 125 kadem uzunluğunda olup ma mahreci [su çıkışı] dört kademdi [1,5 m]. (Ask. Tar. Enc.)

185 1917 Mart'ında Bağdat'ta tekrar ele geçirildi. (G.T.)

186 17-18 Teşrinsâni [30 Kasım] gecesini Aziziye'de istirahatla geçirmiş olan Irak Süvari Livası ancak sabahleyin ve düşmanın ateş baskını ardından muharebe meydanına doğru yürüdü ve düşmanın hîn-i ricatında [çekilmesi sırasında] yetişerek 51. Fırka'nın solunda az çok tesir yaptı. (Ask. Tar. Enc.)

Bu çatışma esnasında 500 ölü ve yaralı zayiatımız oldu.[187] Selmanıpâk'ta ele geçirdiğim bütün Türk esirleri (yaklaşık 1500 kadar)[188] tümen ağırlıkları ve ikmal koluyla yürütüyordum.

Sabah saat 9 sıraları yürüyüş esnasında General Melliss'in 30. Tugay'ıyla karşılaştık. Melliss bana yardıma gelmek için gün boyunca nehirden epey içeriden süratli bir şekilde yürümüştü. Muharebeye geç kalsa da onu gördüğüme sevinmiştim. Arap atlılar düşmana onun gelişini duyurmuş olmalı; Türklerin Ümmü't-Tubl'da duraklama sebeplerinin hem Melliss'in geldiği haberini almaları hem de ağır zayiat vermeleri olduğunu düşünüyorum.

Bu muharebede ateşle oynamış olabilirim, ama bu benim suçum değildi. Savaşmak zorunda kalmamın sebebi, o bölgedeki geçilmesi zor nehir kıvrımlarından ve sığ yerlerden ancak bir günde geçebilen gemileri korumak zorunda olmamdı. Ama askerlerin yüksek meziyetlere sahip oluşu, Selmanıpâk muharebesinde maruz kaldıkları çetin savaş koşullarından etkilenmemiş olmaları ve tekrar söylemekte bir beis görmüyorum, seçkin tugay komutanlarım sayesinde peşimizden gelen düşman kollarının elinden kolaylıkla kurtulmayı başarmıştık.

187 General Townshend'in bu muharebede verdiği zayiat 158/1 numara, 20 Kânunevvel [Aralık] 1915 tarihiyle General Sir John Nixon'a takdim ettiği raporun 64. maddesinde yaralı, maktul ve kayıp olarak 513 kişi diye gösterilmiştir. Bundan başka, buradaki iddiaya muhalif olarak takip ordusunun eline yaralı ve sağlam olarak ve 4-5'i zabit bulunmak üzere 520 esir de bırakmıştır. Binaenaleyh genel zayiatın 1033 kişi olması gerekir. Ayrıca biri tahrip edilmiş iki gambot, erzak, teçhizat, cephane, tayyare ve alet edevatla yüklü dört duba ve "Es-Savn" ile "R.N." unvanlı iki istimbot, iki top arabasıyla daha birçok eşya, takip ordusu eline düşmüştü. (Ask. Tar. Enc.)

188 Selmanıpâk'tan aldığı esir miktarı 1200 olduğuna göre kalan 300 kişinin bu muharebede esir edilmiş olduğunu kabul etmek gerekir. Halbuki tek bir neferin esir verildiğine dair mevcut Osmanlı vesikalarında malumat yoktur. (Ask. Tar. Enc.)

Bir muharebeyi durdurup geri çekilmek, elinizde taze kuvvetler olsa bile, harekâtlar içinde en zor olanıdır; askerleriniz bitkin ve bezginse, çok şiddetli çatışmalardan çıkmışsa (ki askerlerin Selmanıpâk'ta maruz kaldığı çatışma hiç de alelade bir çatışma değildi), böyle bir harekâtı gerçekleştirmek çok daha zordur. Askerleriniz düzensizse, benim gerçekleştirdiğim gibi bir manevrayla (tugayların kademeler halinde hareket ettiği) yöntemine uygun şekilde geri çekilmeniz imkânsızdır. Mevzinizi terk ettikten sonra dağınık düzenden yürüyüş düzenine geçtiğinizde kritik safha başlar. Bunu yapmak için belli bir süre gerekir.

Bu süreyi kazanmak için ben önceden belirlenmiş bir taarruz hareketi gerçekleştirdim. Bu taarruzun bu tür anlarda genellikle başarılı olduğu görülmüştür, benzer başka zamanlarda da genellikle başarılı olacağına şüphe yoktur. MacMahon da 6 Ağustos 1870 tarihinde geri çekilmeye başladığında Foeschwiller köyünde Almanlara karşı General Pelle komutasındaki tümenle böyle bir taarruz hareketi gerçekleştirmişti.

11 Aralık 1870'te General Chanzy, Loire istikametindeki o meşhur geri çekilme hareketini bu sayede gerçekleştirmişti. Almanlar Chanzy'nin manevrasını bir karşı taarruz olarak algılamış ve kuvvetlerinin geri çekildiğini öğlene kadar anlayamamıştı.

Artçı muharebesinde asıl kuvvetinizi topçu ve süvariler oluşturur; piyadeleriniz yalnızca topçulara yardımcı olmalı ve ancak son anda, zorunlu olduğunda muharebeye katılmalıdır. Artçı piyadeler peşlerindeki piyadelerin 1000 metre (ki içinde bulunduğumuz açık ve düz arazide tesirli tüfek menzilidir bu) yaklaşmasına izin verdikleri anda yerlerinde sabit kalırlar ve geri çekilemezler; genellikle geri çekilmeler esnasında çok sayıda esirin kaybolmasının sebebi budur. Ayrıca kuvveti takip eden piyade toplarınızın 1000 metrelik

menzili içine girdiğinde, açık zeminde topları sürmek imkânsızdır.

Yürüyüşü bütün gün sürdürdüm. Şadi'ye varana kadar mola vermemeye kararlıydım. Artçı süvari, artçı yanımızın peşinden ayrılmayan Arap atlılarla sürekli ateş mübadelesine girdi. Uzun bir mola veremezdim, zira düşmanla aramızda kuvvetimin gece istirahat etmesine, ertesi gün de Kût'a hareket etmesine imkân tanıyacak bir mesafe mutlaka bırakmam gerekiyordu. Öğleden sonra sürekli olarak kolu bir aşağı bir yukarı dolaştım, orada burada subaylarla, askerlerle lafladım, onlara neşemin yerinde olduğunu gösterdim. Askerler çok yorgundu, ama moralleri yüksekti.

Akşama doğru, kol Dicle'nin o sayısız yılankavi sahillerinden birinde ilerlerken tugay komutanlarından bir ikisi askerlerin çok bitkin düştüğünü, mola vermeyi düşünüp düşünmediğimi sordu.[189] Böyle bir şeye cesaret edemiyordum şahsen; çünkü, dedim onlara, "Adamlar bir kez su kenarına inerse, onları saatlerce toparlayamayız. Su kenarına serilir, su içer ve deliksiz uykuya dalarlar. Türklerin birkaç kilometre arkamızda olup olmadığını bilmiyorum".

Arap atlılar arkamızdan hiç ayrılmadılar. Tek söz "İleri"ydi. Gece boyunca yürümeye devam ettik. Kolbaşı Şadi'ye vardığında saat 9 civarı olmalı. Sabahki muharebede katettiğimiz yol dahil toplam 58 km yol katetmiştik, ben buna rekor bir yürüyüş derim. Muharebede bana yardım için tekrar gerisin geriye yürüdükleri için Melliss'in tugayı fazladan bir 8 km yol katetmişti. Askerler tam anlamıyla bitip tükenmişti. Kollar halinde yola yattılar ve sıralarını hiç bozmadan öylece uyudular ve onlara dağıtacak hiç yiyeceğim yoktu.

189 Düzeni terk eden çok asker vardı, geriye düşen askerler, onları toplamak için artçıya verdiğim arabalara bindiriliyorlardı. Artçının gerisine düşenler olursa Araplar anında boğazlarını kesiyordu. (G.T.)

Gemiler Şadi'deydi. *Mecidiye*'ye çıktım ve içi hasta ve yaralılarla dolu bir şatın Aziziye'ye gönderildiğini, Ümmü't-Tubl'a çok yakın bir yerde karaya oturduğunu, bütün kurtarma çabalarına rağmen şatın yüzdürülemediğini ve düşmanın eline geçtiğini öğrendim. Kıdemli deniz subayından *Firefly*'ın başına gelenlerle ilgili ayrıntıları öğrendim. Çamurlu bir sahilde karaya oturmuş, yüzdürülmeye çalışıldığı sırada bir top mermisi kazan dairesine isabet etmiş. *Comet* yardımına gitmiş, ama teknesine birkaç kez top mermisi isabet etmiş, ardından ateş almış ve devre dışı kalmış. Albay Nunn ikisini de orada terk etmiş. Bu sahilde bir hava depo şatı ile yürüyemeyecek durumdaki hasta İngiliz ve Hint askerlerini de taşıyan erzak dolu bir şat da kaybolmuştu.

2 Kasım günü yürüyüşe devam emri verdim. Bir su yolunun yüksek kenarından dürbünümle kolun ilerleyişini seyrederken etrafta hiç düşman askeri görmedim. Tek lokma bir şey yemeden elli sekiz kilometrelik yürüyüşten sonra askerler çok yorulmuş, bitkin düşmüştü. İlerledikçe ısınırlar diye ümit ettim; yürüyüşün başında çok tutuklardı tabii. Çok ıstırap verici bir yürüyüştü, öğlene doğru askerler gruplar halinde düzeni terk etti. Elimizdeki bütün nakliye arabaları ile artçının arabalarını geride kalanları taşımak üzere büyük kısmın sonuna yerleştirmiştim. Arap atlılar önceki günkü gibi kolun gerisine takıldılar, yürüyüşümüze daimi tüfek ateşi refakat etti. Sabah mola vermedim, buna cesaret edemedim, zira askerlerin oldukları yere uzanıp saatlerce körkütük uyuyacaklarından korkuyordum.

Öğleden sonra saat 1'de nehrin uygun bir kıvrımında iki saatlik bir mola verdim. O gece mola vermeyi düşündüğüm yere (Kût'un on kilometre batısındaki Şumran kıvrımına) yiyecek göndermeleri talimatıyla tümen ağırlıkları ve ikmal kolunu Albay Chitty komu-

tasında Kût'a gönderdim. Kendilerine yiyecek gönderileceği haberini alınca askerler canlandı ve yürüyüşe devam ettik.

Kraliyet İstihkâm sınıfından Tuğgeneral Rimington atıyla mola yerine gelip bana ordu kurmay başkanının şu mesajını ulaştırdı:

30 Kasım 1915

Kût istikametinde ağır ağır geri çekilme teklifiniz kabul edilmiştir. Ordu komutanı 14. Hussars ile 7. Lancers'ın ayın 29'undaki başarılı taarruzundan dolayı memnuniyetlerini bildirir.

Ordu komutanı ayrıca genel karargâh ile lojistiğin Basra'ya dönüşü esnasında durumu kontrol altına almak üzere Melliss'in kolunu hemen yardıma gönderdiğiniz için size çok minnettar olduğunu da bildirir. Gorringe'e orada takviye kuvvetlerinin gönderilmesini organize etmesi emredildi, zira gemilerimizin Basra'ya en kısa zamanda dönmeleri için bu gerekliydi. Melliss'in yanında telsiz var mı?

1 Aralık 1915

Düşman karşısında gösterdiğiniz muhteşem mukavemet için sizi yürekten tebrik ederim. Derin bir endişe içindeyim, sizin için yapabileceğim en iyi yardımın bütün gemiler ile yaralıları buradan uzaklaştırmak olacağını düşünüyorum. Orah'tan[190] iki adet Hant dağ topunun koruması altında geçeceğiz. Kût'ta şu kıtaları bırakacağız: 14. Hussars, 66. Kanat müfrezesi, bir ihtiyat kıtası, Hantlar ve eli silah tutabilecek kadar iyileşmekte olan 800 asker. Bugün öğleden sonra Kût'tan ayrılıyorum.

190 Şeyh Saad ile Vadi-yi Kelâl arasındaki El-'Ure mevkiidir. Bedre Müfrezesi bu civarda düşman nehir nakliyatını men ve ihlal etmekteydi. (Ask. Tar. Enc.)

Kût'un komutanı telgraf mesajıyla hemen hemen aynı zamanda ulaştı. General mesajında "Kût'ta etrafı çevrilemeyecek şekilde bir müstahkem savunma mevzii oluşturmanın çok zor olduğunu" belirtiyordu.

> Düşman, bu her tarafı kapalı ordugâhta etrafımızı mutlaka saracak, küçük bir kuvvetle bizi tutarken takviye kuvvetlerinin gelmesini önlemek için Es-Sinn mevziini işgal edecektir. Alternatif bir hareket de Es-Sinn'e doğru geri çekilmektir.[191] Orada yaklaşık otuz doha var. Kût'u tahliye etmeye karar verdiğinizde bu teknelere yaralılarla ikmal malzemelerini yerleştirebiliriz.

General Rimington'a Kût'ta kalmakta kararlı olduğumu söyledim. Ayrıca kuvvetim o sıralarda bir adım daha atamayacak kadar bitkin düşmüştü. Bütün ikmal malzemeleriyle cephaneyi tam vaktinde nakletmek imkânsızdı. Kût en önemli stratejik noktaydı. Orayı terk etmek düşmanın Hayy nehrinden mühimmat ve ikmal malzemesi taşıyarak askerlerinin bir kısmını Nâsıriye'ye göndermesine fırsat tanımak anlamına gelirdi. Düşman bütün kuvvetini oraya taşıdığında ise Basra tehdit altına girerdi. Yedeğinde teçhizat çeken iş-kampavyanın Ümmü't-Tubl ile Şadi arasında köprücü katarının bir kısmını terk etmek zorunda kaldığını da ancak o gün öğrenebilmiştim. Bu çok büyük bir kayıptı cidden.

Kol Şumran'a 2 Aralık'ta akşam karanlığında vardı. Hoghton komutasındaki artçı ise düzenden ayrılan askerlerle uğraştıkları için çok daha geç geldi. Artçının arkasında hiç kimse bırakılmamıştı, ama birkaç Hint askeriyle onların peşinden giden birkaç asker yorgunluktan bir çalılığın dibine uzanıp uyumuş, bu yüzden

191 Eylül 1915'teki muharebeyi yaptığım yer. Ancak muharebe karşı tarafta, nehrin sağ yakasında gerçekleşmişti. (G.T.)

geride kalmıştı. Ama bana hiçbir vaka bildirilmedi. Birkaç Hintli askerin dinlenmek için çalılara gittiği ve boğazlarının Arap atlılarca kesildiği kesindi. Daha sonra Halep'te, bu harekâtlar esnasında Türk öncüsüyle birlikte olan bir Alman albay bana Araplarca öldürülen birkaç Hintlinin cesedini gördüğünü söyledi.[192] Bir keresinde de Araplar tarafından çırılçıplak soyulup boğazları kesilmiş beş altı İngiliz askerin cesediyle de karşılaşmış. Bu zavallı askerler karaya oturduktan sonra düşman tarafından ele geçirilen şatta bulunan hasta ve yaralılardandı. Askerlerden bazıları kıyıya ulaşıp kaçmayı başarmış, yürüyüş halindeki kola yetişmeye çalışmıştı. Bunlardan birkaçı kuvvetlerimize yetişmeyi başarmıştı.

Irak'taki harekâtlarım boyunca Arapların merhametsiz ve korkak birer düzenbaz olduğunu hep gördüm. Kurna muharebesinden sonra El-Amare istikametindeki takibim esnasında neler yaptıklarını, her tarafta Türk askerlerini nasıl öldürdüklerini hatırlayın. Araplar hangi taraf galipse hemen o tarafa yönelir. Türkler onlara nasıl davranacaklarını iyi biliyorlar, hemen icaplarına bakıyorlar.

Ertesi gün, yani 3 Aralık'ta sabah erkenden Kût istikametinde yürümeye başladık. Türk kuvveti aynı gün Şadi'ye ulaştı. Kût'a varır varmaz, gemiyle Basra'ya gitmiş olan (Şeyh Saad'daki ulaştırma hattının kesilmesinin bazı çapulcuların işi olduğu anlaşılıyordu, bir gambottan açılan birkaç top ateşinden sonra ortadan kaybolmuşlardı) Sir John Nixon'a telgraf çektim. Mesajımda Kût'ta kalmaya ve tahkimat yapmaya karar verdiğimi, Türklerin karşı taarruzunu her ne pahasına olursa olsun durduracağımı, Basra'ya ulaşacak olan takviye kuvvetlerinin Amare–Alî el Garbî hattında yığınak yapmalarını sağlamasını rica ettiğimi bildirdim.

192 Alman zabitinin verdiği beyan olunan bu haberin aslı ve esası yoktur. Esasen takip ordusunda hiçbir Alman zabiti yoktu. (Ask. Tar. Enc.)

Ayrıca savunma planımı uygulamaya geçirdiğimi, elimde İngiliz askerler için bir, Hint askerleri için de iki aylık tam tayın ve çok sayıda mühimmat bulunduğunu da belirttim.

Geri çekilme hareketi bu şekilde başarılı bir biçimde tamamlanmış oldu. Yorgunluktan bitkin düşmüş askerlerin korugan hattının arasından Kût'a doğru kendilerini zar zor taşıyarak (ki buna yürüyüş denemezdi) geçişlerini seyrederken Jomini'nin geri çekilme hareketleri hakkında söylediği şu söz geçti aklımdan: "Bir felaket anındaki cesaret ve metanet, başarı anındaki coşkudan daha şereflidir; zira cesaret yalnızca taarruzda ve bir mevzie taarruz ederken gereklidir, atılgan ve coşkulu bir düşmanın önünde zorlu bir duruşu gerçekleştirmek, ona cesaretini yitirmeden tunçtan bir cepheyle karşı durmak ise kahramanlık gerektirir. Devletin görevi, iyi bir çekilmeyi, en parlak zaferi ödüllendirdiği gibi ödüllendirmek olmalıdır."

Lord Bacon da, "Şerefli geri çekilmeler, çok daha talihsiz koşullarda, çok fazla disiplinli ve çok daha cesur hareket etmeyi gerektirdikleri için pekâlâ kahramanca hareketlerdir" der. Napier ise, *Peninsular War* [Yarımada savaşı] isimli kitabında Moore'un geri çekilmesinden bahsederken, "Geri çekilen generalin çarpışma esnasında ganimet kaybetmediği, her taarruza hiç dağılmadan karşı durduğu ve şiddetli bir harekâttan sonra ordusunu üstün bir düşman karşısında ciddi bir tehditle karşılaşmadan yeniden topladığı bir çekilme, şerefli bir geri çekilmedir" diye tarif eder.

Selmanıpâk'tan Kût'a doğru gerçekleştirdiğim çekilme hareketi özetle şöyleydi: Ezici bir üstünlüğe sahip bir Türk kuvvetinin karşısında, Selmanıpâk'taki ümitsiz bir muharebenin, katılan muhariplerin yüzde 33'ünün zayi olduğu bir muharebenin ardından gerçekleştirilmiş

bir geri çekilmeydi bu. Zayiatın tamamı piyadeler arasındandı. Bu yüzden 4500 zayiat, muharip kuvvetimin yarısı demekti. Buna rağmen 6. Tümen'in disiplininde ve düzeninde hiçbir aksaklık olmadı. Türklerin Altıncı Ordusu'nun öncüsünün peşimden hiç ayrılmadığı 145 kilometrelik bir geri çekilmeydi bu.[193] Nehirdeki bazı gemi ve şatları korumam gerektiği için 1 Aralık'ta düşman tarafından zorla durdurulmuş ve savaşmak zorunda kalmıştım. Taarruzu geri püskürtmekle kalınmamış, kuvvetinin yanına karşı taarruza geçilerek düşman tekrar geldiği yere sürülmüştü.[194] Bu durum, her tecrübeli askerin kabul edeceği gibi ricat halindeki askerlerin üstün bir disiplin ve manevra kabiliyetine sahip olduğunu yeterince kanıtlıyordu. Düşmanı geri püskürttükten sonra harekâta başladım (geri çekilme çarpışmalarında en zorlu sınavlardan biriydi bu).[195] Geri çekilmeyi barış zamanındaki talimlerdeki kadar iyi koşullar altında kademeler halinde sürdürdüm. Gerçi harekât esnasında 500 ölü ve yaralı zayiatı verildi, ama geride tek bir yaralı asker bırakılmadı, tek bir top kaybı verilmedi ve 1500 Türk esiri yürüyüş kolumuzla beraber götürdük. Bugüne kadar 1–2 Aralık 1915'te gerçekleştirilen o geri çekilme kadar uzun ve yorucu yürüyüş gerçek-

193 Takibatı icra eden kuvvet, tekmil Irak grubundan ibaret idi. (Ask. Tar. Enc.)

194 Yukarıda da yeri geldiğinde zikredildiği veçhile pek zayıf bir tesiri yalnız düşman süvarisi ve ciddi tesiri de topçusu göstermişti. Bundan başka, düşman tarafından icra edilmiş mukabil taarruz veya hücumdan takip ordusu bihaberdir. (Ask. Tar. Enc.)

195 General Townshend muharebeyi keserek ricata başladığı zaman, yalnız 51. Fırka'nın 9. ve 7. alaylarının tehdidi altındaydı. Geceleyin almış olduğu hususi bir vazifeden dolayı ancak münferiden hareket edebilen 44. Alay ise hemen münhasıran sadece gambotların yakılması ve zaptıyla uğraşmıştır. Binaenaleyh, ricat eden kuvvet ciddi hiçbir tesir ve tazyik altında değildi. (Ask. Tar. Enc.)

leştirmiş bir İngiliz kuvveti daha yoktur herhalde.[196-197] Modern askeri tarihte geçen hiçbir savaşta İngiliz askerleri Selmanıpâk harekâtlarındaki kadar zor koşullarla karşılaşmamıştır. Buna rağmen askerler arasında tek bir şikâyet, tek bir moralsizlik veya itaatsizlik emaresi görülmedi. Tarihe bunun da şerefli bir geri çekilme olarak geçeceğini ümit ederim.

Sir John Nixon'ın Kût'ta kalma kararımı belirttiğim mesajıma cevaben gönderdiği telgraf mesajı şöyleydi:

3 Aralık 1915

Ordu komutanı kararınızı memnuniyetle karşıladığını ve askerlerinizin bütün harekâtlar boyunca gösterdiği aynı şevki savunmada da göstereceğinden emin olduğunu bildirir. Size mümkün olduğunca süratli bir şekilde takviye kuvvetleri gönderilecektir.

196 Elli sekiz ve altmış beş kilometre. (G.T.)

197 Umumi Irak Kumandanı Nureddin Bey'in birinci Kûtülamare muharebesinden sonra başladığı ricat daha sıkı ve daha gayri müsait şartlar altında cereyan etmiş ve [Nureddin Bey] nakliye gemilerini –suların fevkalade azlığına rağmen– tamamen kurtararak 35. ve 38. Fırkalar gibi zapturaptları şâyân-ı memnuniyet olmaktan pek uzak olan [çok disiplinli olmayan] mağlup kıtalarını yok olma tehlikesinden kurtarıp aynı mesafeyi 4-5 günde ve muntazaman katederek Selmanıpâk müdafaa hattına yetişmişti. Bu hesaba göre General Townshend'in 25 Teşrinsâni [Kasım] 1915'ten 2 Kânûnevvel'e [Aralık] kadar, yani sekiz günde katetmiş olduğu Selmanıpâk-Kûtülamare mesafesini Nureddin Bey 4-5 günde katetmiş ve Delabha gibi bir garip duruma ve tehlikeye de düşmemişti. (Ask. Tar. Enc.)

Ekler

I. Kısım Ek

Bütün kıdemli subaylara, yani tugay komutanlarına, kıdemli deniz subaylarına ve baş karargâh subaylarına gönderdiğim muhtıra:

GİZLİ

1- Harekât, hareket, konaklama, mola vs emirlerinin kolay ve basit bir biçimde uygulanması amacıyla tümenin numaralandırılmış gruplara taksim edilmesi.

ÖNCÜ GRUP. Tuğgeneral Dobbie.
17. Piyade Tugayı.
Oxford Alayı.
103. Hafif Piyade.
22. Pencap Alayı.
119. Piyade Alayı.
22. Lağımcı ve Mayıncı Bölüğü'nün yarısı.
30. Dağ Topçu Bataryası.
İngiliz Sahra Hastanesi'nden 1 kısım.
Hint Sahra Hastanesi'nden 2 kısım.
34. Muharebe Bölüğü'nden 1 kısım.
Bu gruba dahil olan gemiler Kırmızı Flama taşıyacak.

1. GRUP.
16. Piyade Tugayı. Tuğgeneral Delamain.
Dorsetler.
104. Rifles Alayı.
117. Mahratta Alayı.
İngiliz Sahra Hastanesi'nden 1 kısım.
Hint Sahra Hastanesi'nden 2 kısım.
22. Lağımcı ve Mayıncı Bölüğü'nün yarısı.
Bu gruba dahil olan gemiler Yeşil Flama taşıyacak.

2. GRUP. (Başkomutanlık İhtiyatı) Tümen komutanı komutasında.
2. Norfolk Alayı.
48. İstihkâm Bölüğü.
Bu gruba dahil olan gemiler Sarı Flama taşıyacak.

3. GRUP. (Topçu) Tuğgeneral Smith.
1. Sınıf Kara Topçusu.
2. Sınıf Mobil Ağır Top Şat üzerinde.
3. Sınıf Mobil Hafif Top.
Bu gruba dahil olan gemiler Mavi Flama taşıyacak.

4. GRUP.
Tümen Cephane Kolu, Ağır Topçu vs'nin cephane kolu dahil.
Hastane gemisi. Tamir botu.
Köprü malzemesi. İstihkâm depoları.
Flama: Sol tarafı mavi, diğer tarafı beyaz.

5. GRUP.
Tümen İkmal Kolu –yiyecek erzakı– gruplara şatlarında taksim edildi, bu yüzden şimdilik 5. Grup yok.
Flama: Beyaz Noktalı Mavi Flama.

Kurna'nın kuzeyindeki
Türk mevziine yönelik taarruz

2- Öğleden sonra kuvvetler bekleme mevzii oluşturacak.

Kurna'da karadaki öncü grubu.

1. Grup, Şattü'l-Arap'ta Mezira'nın dışında gemilerde bekleyecek.
2. Grup, 1. Grup'un gerisinde Suvaib'in ağzında gemilerde bekleyecek.
3. Grup, Kurna'nın güneyinde Fırat'ta ve Kurna'daki ordugâhın doğusunda, Dicle'deki Kurna iskelesi boyunca gemilerde bekleyecek.
4. Grup, 2. Grup'un gerisinde bekleyecek.

3- Kıdemli deniz subayı, filotilla ve savaş gemilerinin istasyonları hakkında ayrıntılı bilgi verecek; bir tane Fırat'taki 3. Grup'un batısına, bir tane de 4. Grup'un gerisine koruma botu yerleştirecek; mayın tarama gemilerine hazır ol emrini verecek ve tekne köprüsünün, ağın ve mania zincirinin ne vakit kesilip parçalanacağını bildirecek. Ondan sonraki gerekli emri 6. Tümen Karargâh Heyeti bildirecek.

4- Komutan ve tümen karargâh subayları sancak gemisi H.M.S. *Espiègle*'a binecek.

5- Komutanın görevi.

Görevim düşmanı Peardrop menderesi ile Kurna arasındaki mevziinden çıkarmakla bitmiyor, ayrıca onu takip edip El-Amare'yi işgal etmem de gerekiyor.

6- Komutanın genel maksadı. *Burada Sir John Nixon'a teslim ettiğim harekât planımda geçen muhtıranın aynısı yer alıyor.*

Aşağıdaki yorumlar "D" Sefer Kuvveti komutanının harekât planımla ilgili görüşlerinden alınmıştır:

39/57/0
19/5/15

Komutan

6. Tümen

Kurna'yla ilgili gizli muhtıranız hususunda.

Ordu komutanının benden iletmemi istediği görüşleri aşağıdaki gibidir.

1- Size tevdi edilen harekâtların başarısı büyük oranda karargâh heyetinizin çalışmalarına, özellikle de harekât emirlerinin açık ve tam olmasına bağlıdır.

Ordu komutanı bu emirlerin son derece dikkatle tertiplenmesini ve Seferî Hizmet Talimnamesi'nde geçen talimatların yakından takip edilmesini, ayrıca harekât emirlerine ilaveten yayımlanacak muhtıraların mümkün olduğunca az olmasını ve kısa ve özlü yazılmasını arzu ediyor.

2- Topçuların hareketlerini düzenleyen emirler açık ifadelerle yazılmalıdır; zira muhtıranızın 8. ve 9. paragraflarında bazı belirsizlikler mevcut ve Dağ Topçu Bataryası'nın rolünden bahsedilmemiş. Bu sebeple bu amaç için emrinize verilmiş olan Tuğgeneral Smith'ten dilediğinizce yararlanabilirsiniz.

3- Bahsedilmesi gereken bir başka önemli nokta da, harekâtın başından itibaren topçuların rolü konusunda kıdemli deniz subayı ile aranızda yanlış anlamaya izin vermeyecek açık bir kanaat oluşmalıdır. Kıdemli deniz subayına isteklerinizi mümkün olduğunca kısa bir süre içinde iletmenizi ve akabinde kendisinden mayın taramayla,[198] top ateşiyle koruma vs konularında gerekli paragrafları kaleme almasını istemenizi ve bu paragrafları yanlış bir anlamaya mahal vermemek için harekât emirlerine eklemenizi öneririm.

4- Ordu komutanı, harekât emirlerindeki 12. ve 15. paragraflarda geçen yerlere ağır topları yerleştirmenin pratik

198 Harekât emirlerinde kıdemli deniz subayının görevli mayın tarama gemisine bütün talimatları vermesi gerektiği kısaca belirtilmişti zaten, yoksa harekât emirleri gereksiz yere uzun ve hacimli olurdu. (G.T.)

olmayacağı konusunda sizinle hemfikir ve bu fikirden derhal vazgeçilmesinin doğru olacağı kanaatinde.

5- Çevirme taarruzunuzla ilgili olarak: Ordu komutanı, doğu yanınıza El-Huir deresi üzerinden Batı yanınıza yaptığınız gibi bir şaşırtmacanın çok da başarı şansı olduğunu düşünmüyor.

Bu sizin niyetinizi tekrar gözden geçirmenize yol açabilir. 8. paragrafta belirttiğiniz gibi, ilk hedefi Tek Ağaçlı Tepe'ye çevirme taarruzu gerçekleştirmek için kuvvetin nehirden 5000 metre kadar uzaklaşması gerekecektir.

Böyle bir hareket, yancılar tarafından korunsa bile, Suvaib sınırında bulunan taarruz halindeki düşmana kuvveti taciz etmesi için fırsat tanıyacak, muhtemelen de ileri hareketi geciktirecektir, zira sazlıklarda saklanan Araplarla baş etmek zor.

6- Paragraf 9'la ilgili olarak, 17. Tugay'ın taarruzunu çevirme taarruzu Tek Ağaçlı Tepe'yi kuşatana kadar bekletmenin iyi olup olmayacağı üzerinde hâlâ konuşuluyor tabii, ama çevirme taarruzunun böyle bir yere ulaşmasının epey vakit alacağı, taarruzun destek alınamayacak, adeta tecrit edilmiş bir mevzide gerçekleştirileceği ve mayın tarama gemisinin Snipe tabyasına yakın bir yerden gerçekleştirilecek bir ileri hareketle buraları düşman piyadelerinden temizlenene kadar Norfolk Tepesi'nin civarından geçemeyeceği konusu üzerinde de durmanızı öneririm.

7- Muhtıranızın 8. paragrafında sallar üzerindeki 18 pound'luk topların kullanımıyla ilgili sıraladığınız ihtimaller hususunda: Genel karargâhtaki bilgiler suyun bahsi geçen manevra için çok sığ olduğuna işaret ediyor.

Salların müşkül bir durumla karşı karşıya kalması muhtemel, o sebeple suyun sığ olup olmadığı incelenirse iyi olur.

8- Ordu komutanının görmek istediği harekât emirleri harekâtların ilk safhasıyla ilgili olmalı, ama olayların seyri Bahran'ı ele geçirme hedefini erişilebilir bir hedef haline getirmesi durumunda bu hedefe yönelik harekâtı bu safhanın haricinde tutmaya gerek yok.

Ne var ki, böyle bir taarruza yönelik kesin emirlerin Harekât Emirleri'ne dahil edilemeyeceği, muharebe meyda-

nında bizzat şahsınız tarafından verilmesinin daha iyi olacağı anlaşılmıştır.

9- Paragraf 23 hususunda: Manianın ortadan kaldırılması askeri bir harekât elbette, ama bu hususta daha önceden bilgilendirilen Kıdemli deniz subayı elinden gelen yardımı yapmaya hazır olduğunu ifade ettiğini de belirtmeliyim.

(İmza) E.V. Kemball
Ordu Kurmay Başkanı
19/5/15

***

Ordu Kurmay Başkanı

General Townshend'in 6. paragrafta uzun uzun dile getirdiği "niyetleri"ni yazmasına gerek yok bence.[199]

Bu hem icraata ters, hem de kendisinden başka kimseyi ilgilendirmiyor.

Sizinle müşahede ettiğim birçok nokta vardı, onları da lütfen General Townshend'e bildirin.

General Townshend, genel düşüncelerini ifade ettiği kısımda harekâttan önce harekât emirlerini yayımlayacağını ve muhtırayı ayrı bölümler halinde yazacağını belirtmiş. Ona, bir fikir elde edebilmem için bunları göz atabileceğim uzunlukta yazmasını ve mümkün olduğunca süratli bir şekilde bana göndermesini bildirmenizi rica ediyorum.

(İmza) John Nixon
Orgeneral
19/5/15

***

199 Yazdığım muhtıra, Sir John'a taarruzu nasıl gerçekleştireceğimi açıklamak içindi ve harekât emirleriyle alakası yoktu. (G.T.)

6. Tümen emri no. 16

28 Mayıs 1915

Kurna haritası 2,5 cm-1,5 km

GENEL DURUM

1- (*a*) Kurna'nın kuzeyinde Dicle'nin iki yakasındaki düşman mevzilerinde herhangi bir değişiklik bilgisi gelmedi.

Düşmanın esas mevzileri Bahran, Rota, Mezible, Sahrice: Rota mevziindeki kum tepeleri üzerindeki ileri gözetleme yerleri ile Bahran mevziindeki Norfolk Tepesi, Tek Ağaçlı Tepe, Tek Kuleli Tepe, Top Tepe.

(*b*) İleri gözetleme yerleri, Tek Kuleli Tepe; Top Tepe; Tek Ağaçlı Tepe, Bahran'dan 5000 metrelik menzilden korunuyor (Tek Ağaçlı Tepe 6000 metrelik menzilden korunuyor).

Bahran mevzii Rota ve Mezible'den topçu ateşiyle korunuyor; Sahrice, Mezible'den 4500 metre mesafede.

(*c*) Snipe tabyasındaki mania zincirinin kuzeyinde Dicle'de mayın döşenmiş olması muhtemel.

(*d*) İstihbarat raporlarımıza göre, Türk kuvveti beş tabur, 10 top ve 600 mücahit, *Marmaris* buharlı gemisi ve 1200 kadar Arap piyadeden oluşuyor; yukarıda bahsi geçen toplardan biri, muhtemelen piyademizin Dicle'nin batı yakasındaki ileri hareketine karşı taarruzda bulunmak için, Norfolk Tepesi ile Top Tepe'nin batı yanındaki bataklığa yerleştirilmiş.

Top mevzileri aşağıdaki gibidir:

1 top Rumla'da (batıdaki bataklıkta).

2 top Top Tepe'de.

1 top Tek Kuleli Tepe'de.
1 top Bahran'da (Doğu Kule'de).
1 top Rota'da.
4 top yeni geldi ve henüz yerleştirilmedi, ama muhte-melen şu mevzilere yerleştirilecek:
1 top Rota'ya.
3 top Bahran'a.
(2) Bölgede yaşanan su taşkınları yukarıdaki mevzilerin güçlü olmasına sebep oluyor. Bu sebeple burada muhasara muharebesindeki gibi birbirini takip eden safhalar halinde yönteme uygun bir harekât düzenlemek gerekiyor. Dicle'nin batı yakasındaki kuvvetlerden, donanma filotillasından ve nehrin doğu yakasındaki kuvvetten mümkün mertebe kesif ateş elde etmeye çalışılmalıdır.

Komutanın genel maksadı
2- Düşmana 31 Mayıs'ta birleşik bir cephe taarruzu ve çevirme taarruzu gerçekleştirilecek.
(*a*) Cephe taarruzu. Topçular ile donanma filotillasının desteğiyle düşmanın Dicle'nin batı yakasındaki mevziine bir cephe taarruzu gerçekleştirilecek, aynı esnada Dicle'nin doğu yakasındaki mevzii bir çevirme taarruzuyla çevrilecek.
(*b*) Doğu ve batı yakalarındaki şaşırtma hareketleri.
Türk mevzilerinin her iki yanındaki Arapların dikkatini çekmek için, ordu karargâhı gambotların desteğiyle Suvaib ile El-Huir derelerinde dost Araplarla birlikte şaşırtma hareketleri düzenleyecek.

3- **1. Safha için kıtaların taksimi**
(*a*) ÖNCÜ GRUP. CEPHE TAARRUZU. Yarbay Climo, Kırmızı Flama
17. Piyade Tugayı (22. Pencap Alayı eksik), Tugay Muhabere Kısmı

Sirmur Lağımcı ve Mayıncı Bölüğü'nün yarısı
30. Dağ Topçu Bataryası (1 Kısım eksik)
1 Kısım İngiliz Sahra Hastanesi
1 Kısım Hint Sahra Hastanesi

(*b*) ÇEVİRME TAARRUZU. Yarbay Blois-Johnson, Kırmızı Flama

22. Pencap
1 Kısım 30. Dağ Topçu Bataryası
Sirmur Lağımcı ve Mayıncı Bölüğü'nün yarısı
1 Kısım Hint Sahra Hastanesi

(*c*) 3. GRUP. TOPÇU. Kraliyet topçu komutanı, Mavi Flama

Kara Kısmı
Nehir Kısmı
22. Lağımcı ve Mayıncı Bölüğü'nün yarısı
Köprücü Katarı

(*d*) 1. GRUP. 16. Tugay komutanı, Yeşil Flama

16. Piyade Tugayları:
2. Dorset
104. Rifles
48. İstihkâm Bölüğü
Tugay Muhabere Kısmı
63. Kraliyet Sahra Topçu Bataryası
22. Lağımcı ve Mayıncı Bölüğü'nün yarısı
1 Kısım İngiliz Sahra Hastanesi ve 2 Kısım Hint Sahra Hastanesi
Hepsi gemide

(*e*) BAŞKOMUTANLIK İHTİYATLARI. Yarbay Peebles.

2. Norfolk Alayı
1 Kısım İngiliz Sahra Topçusu
1 Kısım Hint Sahra Topçusu
Hepsi gemide

4- TAARRUZ EMİRLERİ, BİRİNCİ SAFHA.

Hedef, Birbek deresi hattı.

(*a*) 31 Mayıs sabahı saat 5'te Topçular (kara kısmı) Türk mevziini bombalayacak, şuralara top ateşi gerçekleştirilecek:

Norfolk Tepesi
Tek Ağaçlı Tepe
Tek Kuleli Tepe
Top Tepe

Buralara gerçekleştirilecek top ateşi Kraliyet topçu komutanının direktifleri doğrultusunda gerçekleştirilecektir. Donanma filotillası Norfolk Tepesi ile Top Tepe'de topçulara destek verecektir.

Nehir kısmı Kurna'daki buluşma mevzilerinden her an hareket etmek üzere hazır bekleyecek. Römorkörler onları taşımak için tahsis edilecek.

(*b*) Cephe taarruzunu gerçekleştirecek kuvvet Snipe tabyasının batısındaki buluşma yerinden sabah saat 6'da hareket edecek. Hedefleri:

Norfolk Tepesi
Tek Kuleli Tepe
Top Tepe

Harekât komutanı, bu ileri hareket esnasında sol yanını korumaya alacak.

(*c*) Çevirme taarruzu kuvveti, buluşma noktasından gece yarısı saat 1'de harekete geçecek. Hedef: Tek Ağaçlı Tepe. Harekât komutanı hareketinin zamanını topçu bombardımanına göre ayarlayacak.

(*d*) Harekât komutanının komutasındaki çevirme taarruzu kuvveti, nehir boyunca yerleştirilmiş bütün mayınları bulacak ve onları tüfek ateşiyle patlatacak gruplar oluşturacak.

(*e*) Donanma filotillasının mayın tarama harekâtları topçu ateşi esnasında ve kıdemli deniz subayının emirleri doğrultusunda yürütülecek.

Savaş gemileri ile nehir kısmının şatlarının hareketi mayın tarama gemilerinin ilerlemesine bağlı olacak.

5- 1. Grup (16. Tugay) ile 2. Grup (başkomutanlık ihtiyatları) emir geldiğinde Dicle'ye getirilip sırasıyla şu gemilere bindirilecek:

Mecidiye
Blosse Lynch
P.1
P.3

6- Ordu donatım şatı, hastane gemisi, Kraliyet istihkâm parkı (4. Grup) ve tümen ikmal kolu (5. Grup) emir gelene kadar Kurna'da bekleyecek.

SIHHİYE:

7- Kuvvetin sıhhi yardım istasyonu Norfolk Tepesi'nde olacak. Bu istasyona gerekli malzemeyi başkomutanlık ihtiyatlarına eklenen sahra hastanesi taşıyacak.

RAPORLAR:

8- 30 Mayıs akşam saat 6'dan itibaren H.M.S. *Espiègle*'da bulunan tümen karargâhına raporlar bildirilecektir.

(İmza) R.N. Gamble, Albay
Kurmay Heyeti[200]

Akşam saat 8'de yayımlanmıştır.

200 Kurna'daki garnizonda 16. Piyade Tugayı'na ait olan 117. Piyade'den vazgeçmek zorunda kaldım. Bu kuvvet memnuniyetle vazgeçebileceğim asgari kuvvetti, zira Türk komutan mevziine doğru ilerlediğimizi görür görmez Bataklık Araplarının Kurna'ya bir karşı taarruza geçmesi kuvvetle muhtemeldi. (G.T.)

II. Kısım Ek
Kûtülamare Muharebesi Harekât Planı

Ordu Kurmay Başkanı'na, Genel Karargâh, Basra, 28 Ağustos 1915.

Kûtülamare istikametindeki ileri hareketimle ilgili olarak Hint Sefer Kuvveti "D" Basra Genel Karargâhı'ndan gönderilen 23 Ağustos 1915 tarihli talimatname paragraf 5, alt paragraf A'ya ve Genel Karargâh'ın elime ulaştırdığı İstihbarat Raporu'na dayanarak hazırladığım aşağıdaki harekât planımı arz ederim:

1) Doğrudan Amare'den gidecek olan 17. Piyade Tugayı'yla Şeyh Saad'ı işgal eder etmez şu anda Alî el Garbî'de bulunan 16. Piyade Tugayı'nı bu tugayla birleştireceğim ve sonra Amare'deki 18. Piyade Tugayı'nı yukarıdaki tugaylar ile tümenin kalan kuvvetleriyle birleştireceğim.

2) Kuvvetim Şeyh Saad'da tamamen birleşene kadar Şeyh Saad'dan Amare'ye hareket etmeyeceğim.

3) Harekât planımı değiştirmemi gerektirecek önemli bilgiler içeren istihbarat raporu veya hava keşif raporu gelmediği sürece kuvvetimin tamamını bir bütün halinde Dicle'nin sol yakasında Şeyh Saad'dan rahat bir üçlü yürüyüşle Kûtülamare'ye yürüteceğim; hava çok sıcak olduğu için yürüyüş sabah saat 4 ile 8 arasında gerçekleştirilecek ve bütün gün istirahat edi-

lecek. Yürüyüş tek kol halinde olacak ve süvari, piyade ve tümen kıtalarından oluşacak, ağır topçular ile 5. Hants Obüs Bataryası gemiyle nakledilecek.

Kuvvet, gemiler ile gambot filotillasının hizasında mola verip ordugâh kuracak; bu durum nehir boyunca kurulacak ordugâhların emniyetini sağlayacaktır.

4) Gelen bütün raporlarda düşmanın kuvvetlerini aralarında geçit vermez bir nehirle taksim ettiği, sol kanadının nehrin sol yakasında, sağ kanadının sağ yakasında bulunduğu belirtiliyor; sağ yakadaki kuvvetini boş vererek sol kanadını bütün kuvvetlerimi birleştirerek imha edeceğim. Sol kanadının çevrildiğini gören sağ yakadaki kuvvet kaçacaktır. İmha için düşmanın sol kanadını seçtim, çünkü burası onun geri çekilme hattına en yakın kanadı. (Aklımdaki manevra biçimini, yani asıl kuvvetimle gerçekleştireceğim çevirme taarruzunu gösteren ekteki taslağa bakınız; bu taarruzla düşmanın sol yanı ile gerisine nihai bir taarruz gerçekleştireceğim.)[201] Bu taarruza bir batarya sahra topçusu ile kuvvetin dış yanında kademelenmiş olan süvari refakat edecektir.

5) Hazırlık taarruzu, sol yaka boyunca 1000 metre civarında bir cepheyle ve bütün tümen topçularının (4 ve 5 inçlik toplar şatlardan indirilip sol yakaya yerleştirildikten sonra) desteğiyle ilerleyecek bir piyade tugayından oluşacaktır. (Nehir kenarları şu sıralar nehirden epey yüksektir.)

6) Hazırlık taarruzu, çevirme veya nihai taarruzun nehirde sona erdiği[202] görülene kadar nihai bir taarruz olmayacak. Nihai taarruz ile hazırlık taarruzu arasında yaklaşık 5 km, yani tesirli sahra topu menzili kadar mesafe bırakacağım.

---

201 Muharebede tam da böyle oldu. (G.T.)

202 Nehirden aşağı doğru gittiği, yani düşmanın sol yanını çevirip onu önüne kattığı görülene kadar desem daha doğru olurdu. (G.T.)

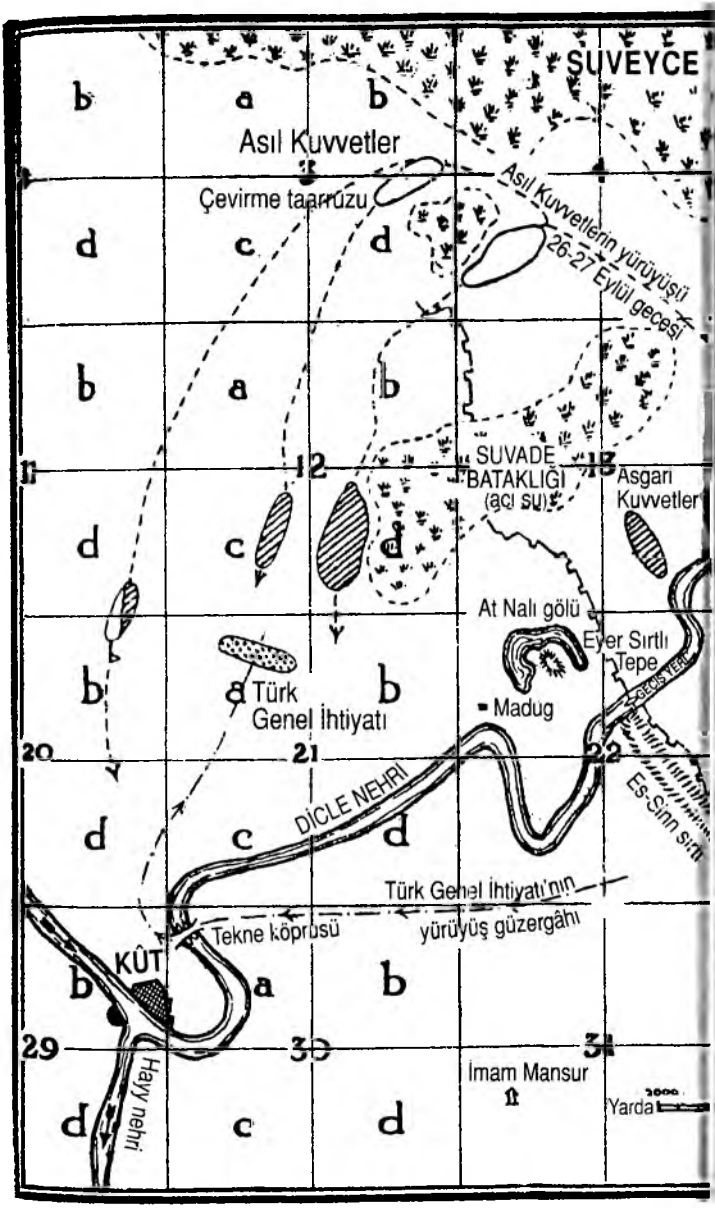

Kûtülamare Muharebesi'nin planı

HARİTA 5

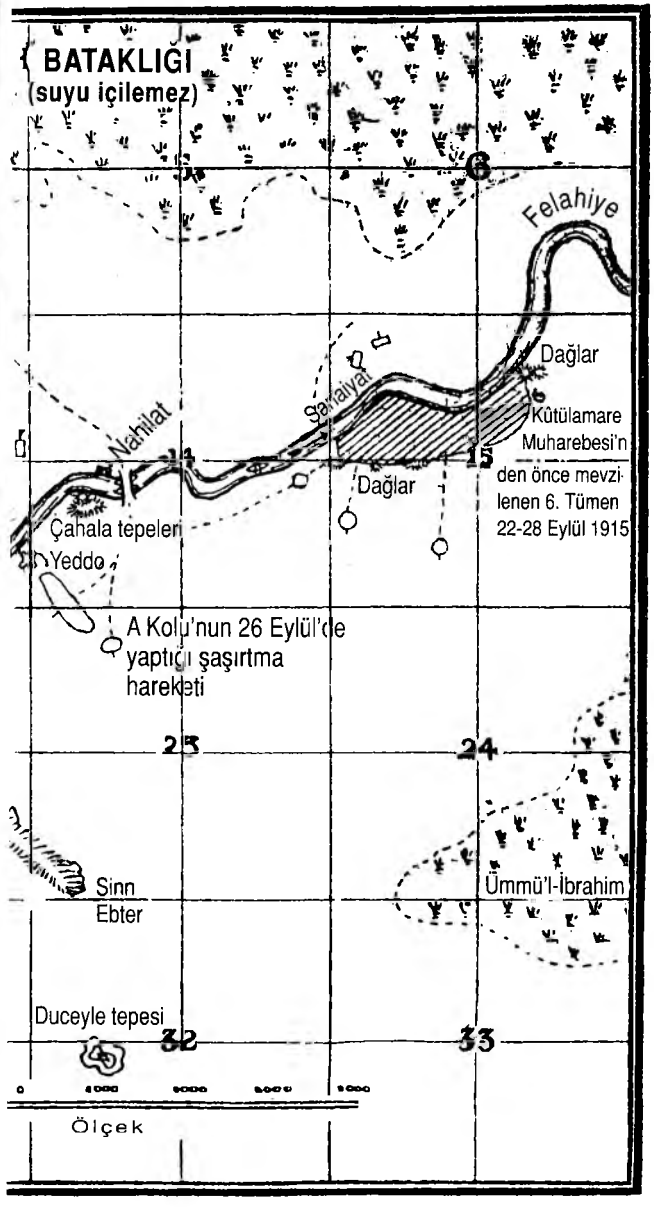
BATAKLIĞI
(suyu içilemez)
Felahiye
Dağlar
Şahaiyat
Nahilat
Kûtülamare Muharebesi'nden önce mevzilenen 6. Tümen 22-28 Eylül 1915
Dağlar
Çahala tepeleri
Yeddo
A Kolu'nun 26 Eylül'de yaptığı şaşırtma hareketi
Sinn Ebter
Ummü'l-İbrahim
Duceyle tepesi
Ölçek

7) Daha önce de belirttiğim gibi, değiştirmemi gerektirecek önemli sebepler veya engellerle karşılaşmadığım müddetçe yukarıdaki planı uygulamak niyetindeyim.

Düşmanın sağ yanını bu kadar güçlü kılmasının sebebinin Nâsıriye'den stratejik bir çevirme hareketi yapılacağından, dolayısıyla benim karşılarına sağ yakadan çıkacağım korkusu olduğuna inanıyorum. Belki de İngilizlerin cephe taarruzlarına takıntılı olduklarını düşünüyorlar, zira sefer esnasında pek de başka türlü bir taarruz görmediler.

Gelen bütün raporlarda sol yakanın tamamen açık, manevra için ideal olduğu, hiçbir engelin bulunmadığı belirtiliyor, yine de bu raporları ayrıntısıyla teftiş edeceğim.

8) Bugün Basra'dan yola çıkıp Amare'ye vardığımda, hiçbir *P* sınıfı buharlının Alî el Garbî'nin 25 km ötesine gidemeyeceğini öğrendim (Bay Cowley'nin bilgisinden yararlanarak). Bu ciddi bir durum, bu sebeple lüzumu halinde Karun nehrine hareket etmek üzere *Lynch* buharlılarından birinin Basra'da bekletilmesi gerekiyor. Bay Cowley nehri bildiği için size bu bilgiyi göndermek boynumun borcu.

9) 5. paragrafın (b) alt paragrafına istinaden: Uçak komutanı benimle ve harekât planımla yakın temasta olacak. Kendisinden en çok, yukarıdaki önceden hazırlanmış manevra için, düşmanın sol yanı ve gerisine keşif yapması istenecek. Seferî Hizmet Talimnamesi Kısım 95, Bölüm I, paragraf 2, 3, 4 dikkatle takip edilecek. Paragraf 6, 7, 3[203] not edilmiştir; ulaştırma hattımdaki savunma mevkileri konusunda size bilahere yazacağım. Alî el Garbî'de kurulması düşünülen garni-

203 Ordu kurmay başkanının bana gönderdiği genel talimatlarda geçen paragraflardı bunlar. (G.T.)

zondaki kuvvetin sayısını düşüreceğim. Ulaştırma hattındaki küçük bir mevkinin garnizonunun sayısının bir tabur olarak belirlendiğini öğrendim; yarım bölük bile çok fazla bana göre. Bu konuda bilahare yazacağım.

10) "Van vilayeti ile Erzurum'un güneybatısından" Musul'a 12 tabur Türk askerinin ulaştığına ve Bağdat'a gönderilmek üzere keleklere bindirildiğine dair istihbarat bilgilerini bugün, buraya vardıktan sonra aldım. İstihbarati bilginin yer aldığı mektup 27 Ramazan tarihli.

Bu bilgi doğruysa şimdiye kadar Bağdat'a varmışlardır. Türklerin Ruslara karşı savaştıkları ve Osmanlı askerlerinin yenilgiye uğradığı bir yerden Irak'a asker yönlendirmesinin mümkün olmadığını söylememe gerek yok herhalde. Yine de Türklerin ne yapacağı belli olmaz, Nureddin'in Bağdat'ı elde tutmak için aklına gelen her şeyi talep ettiğinden emin olabilirsiniz. Bu konuda siz ne düşünürsünüz? Sinn mevziindeki 6000 askere bir 6000 muharip daha katıldığında güçlü bir mevzide sayıca benden kat be kat üstün bir kuvvete taarruz etmek zorunda kalacağım.

C.V.F. Townshend
Tümgeneral
Amare
28 Ağustos 1915

Yukarıdaki planla ilgili görüşler

Uyguladığım taktiklerle ilgili ayrıntılar asker okurlarımın ilgisini çekebilir.

Bu kitabın giriş bölümünde yazdıklarımdan da anlaşılacağı gibi, muharebe planım asıl kuvvetimle düşmanın en zayıf noktasına taarruz etme ilkesine dayanmaktaydı. Bu arada asgari kuvvetimi düşmanı cepheden tespit etmede kullanacaktım. Bu sayede

hareket ve manevra kabiliyeti kazanan asıl kuvvetim düşmanın sol yanı ile gerisine taarruz edip otomatikman sol kanadını çevirecekti. Düşman sol kanadının imha edildiğini görünce, nehrin sağ yakasındaki sağ kanadı mevziini terk edecekti. Bu önceden belirlenmiş plana göre kuvvetimi şu şekilde gruplara taksim ettim:

A. Asıl Kuvvet – Tuğgeneral Delamain
B. Asgari Kuvvet – Tümgeneral Fry

Asıl kuvvet, yani A kolu, 16. ve 17. Piyade tugayları, bir kısım mobil topçu (obüs bataryası da dahil) ve ilke gereği asıl kuvvetin daima dış yanında görev yapacak olan süvari büyük kısmından oluşuyordu. Süvari, düşmanın en zayıf noktasına (düşman kuvvetinin tabii geri çekilme hattına en yakın yanına) nihai darbeyi indirmek için kullanılacaktı. Düşmanın geri çekilme hattı, Kût'tan Bağdat'a giden ve Dicle'nin sol yakasını izleyen yoldu, dolayısıyla düşman kuvvetinin büyük kısmını o yakada bulacağımı biliyordum. Böylece harekâtı nehrin sol yakasında gerçekleştirmem gerektiği anlaşılıyordu, zira temel savaş ilkelerinin ilki temel hedefimizin daima meydandaki düşman kuvvetinin büyük kısmı olduğunu belirtir.

Asıl kuvvetimi düşmanın yanına karşı çevirme hareketinde kullanabilmem için, manevramın önceden belirlenmiş bir manevra olması gerekiyordu. Bütün kara nakil vasıtalarını A koluna tahsis ettim. A kolunun, Nureddin'in Es-Sinn'deki müstahkem mevziinin dış yanı ile gerisini kuşatabilmek için çölün içinde geniş bir çevirme manevrası gerçekleştirmesi gerekiyordu. Nureddin'in tabya ve siperlerinin çok daha büyük bir kısmı nehrin sol yakasındaydı. İçlerinde çevirme taar-

ruzunun, yani asıl taarruzun rolü en önemli olduğu için A kolunun komutasını elimdeki en iyi tugay komutanına verdim.

Asgari kuvvete, yani B koluna verebileceğim bir kara nakil vasıtası yoktu, bu yüzden düşmana taarruza geçecek mesafeye ulaşıncaya kadar daima gemilerle taşınması gerekiyordu. B kolu, Tümgeneral Fry komutasındaki 18. Piyade Tugayı, topçu ve ağır topçu büyük kısmı ile istihkâmcıların ve lağımcı ve mayıncıların büyük kısmından oluşuyordu. Bu unsurlar asgari kuvvete savunma gücünü artırmak için tahsis edilmişti. Bu kuvveti düşman mevziine cepheden taarruz etmek için kullanacaktım. Bu taarruzu düşmanı yerine sabitleyecek ve onu siperlerinde kıpırdayamaz hale getirecek şekilde gerçekleştirecek, bu arada asıl kuvvetim çölün içine doğru geniş bir çevirme manevrası gerçekleştirerek düşmanın gerisiyle dış yanını çevirecek, onu tıpkı balıkları ağın içine çeker gibi kıskıvrak yakalayacaktı.

Asgari kuvvet nehir kıyısı boyunca ilerleyecek ve düşmanın nehrin kıyısındaki siperlerinde bulunan kanadına karşı bir cephe taarruzu gerçekleştirerek muharebeyi başlatacaktı. Ama ben emri verene kadar, yani asıl kuvvet yakın bir çarpışmaya girene kadar, taarruzunu nihai bir taarruza çevirmeyecekti. O ana kadar asgari kuvvetin hareketi, ağır toplarla ve çok sayıda kazma ve kürek ve istihkâm teçhizatıyla savunmaya meyilli bir özellik taşıyacak. Arazideki bütün tabii manialardan (su yolları ve çukurları gibi) yararlanılacak ve ele geçirilen bütün yerler savunma mevzileri olarak kullanılacaktı. Nureddin'in kuvvetinin yanı ve gerisine geniş bir çevirme manevrası yapılacağını beklemediğini de düşünüyordum, çünkü o vakte kadar İngilizler Türklere hep cephe taarruzu gerçekleştirmişti.

Bu tahminimde yanılmamıştım; Nureddin, nehrin her iki yakasında her zamanki gibi cephe taarruzu yapılacağını sanmıştı.[204]

Asgari kuvvet muharebeye iyi bir başlangıç yaptıktan sonra asıl kuvvet, yani çevirme taarruzu kuvveti A kolu, düşmanın yanı ile gerisine yaklaşacak, kuvvetin dış yanında görev yapan süvarinin büyük kısmı düşmanın geri çekilme hattını tehdit edecekti. Asıl kuvvetin muharebe esnasındaki darbesi, bütün kuvvete ilerlemek ve bütün muharebe cephesinde taarruza geçmek için bir işaret olacaktı.

Nehirdeki donanma filotillası, hareketiyle asgari kuvvetin ilerlemesine refakat edecek ve sağ yakadaki her düşman topuyla ilgilenecekti. Nureddin'in kuvvetinin bir bölümünü nehrin sağ yakasına ayıracağından emindim. Bu kuvveti kontrol altında tutacaktım, aynı zamanda da Gorringe'nin 12. Tümeni'nden ödünç alınan bir müfrezeyle, o sıralarda ulaştırma hattı birliği olarak görev yapan müfrezeyle nakliye vasıtaları ile gemileri koruyacaktım. Ordu karargâhının bu amaç için Albay Climo'ya bu müfrezeden iki zayıf tabur vermesini sağlamayı başardım. Bu müfrezenin hareketinin

---

204 Nureddin Bey, kıymet-i harbiyesi pek az ve 9000 muharipten ibaret bir kuvvetle nehrin iki tarafında takriben 15 kilometrelik bir müstahkem hat tutuyordu. Müdafaa hattının tuluyla [boyuyla] hiç de mütenasip olmayan kuvvetinden, muhtemel bir ihata [kuşatma] hareketine karşı koyabilecek bir kısım ayıramadı; ve ancak karargâhında umumi ihtiyat olarak bir Türk taburuyla iki talim bölüğü ve bir seri ateşli sahra bataryası bulundurabildi ki bittabi gayrikâfi idi.
Bundan başka, duçar-ı ihata olan cenah [kuşatılan kanat], müdafaa hattının hîn-i tesisinde [kurulması sırasında] Süveyce bataklığına müstenid idi [dayanıyordu]. Bilahare bataklığın çekilmesiyle mezkûr cenah açıkta kaldı ve hattın tulu [boyu] da uzadı. Hatta kuvvetin yetersizliği sebebiyledir ki, açıkta kalan cenahı ne temdit ve ne de bir tedafiî koltukla [savunma koltuğuyla] temin etmek kabil olamadı ve ancak oraya iki süvari ve bir piyade bölüğüyle bir gönüllü müfreze memur edilebildi (Ask. Tar. Enc).

"pasif savunma" olmasına, nehrin sağ yakasında, su kenarında tahkimat yapmasına ve kuvvetimin diğer kısmıyla nehirdeki bir tekne köprüsüyle bağlantı kurmasına karar vermiştim.

Tugay komutanlarına, daire başkanlarına, kıdemli deniz subaylarına vs genel talimatlar

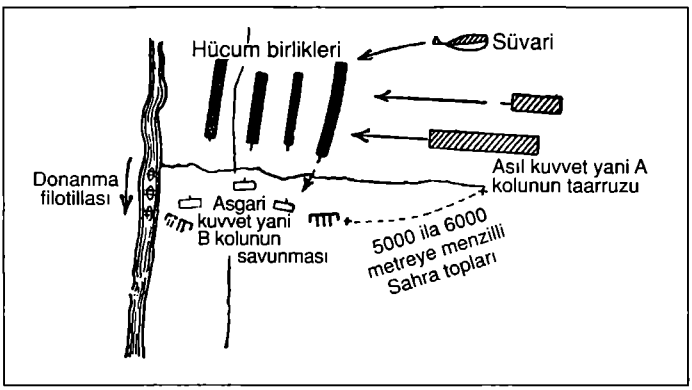

Gizli.

6. Tümen Karargâhı,
22 Eylül 1915

Taarruz planım, daha doğrusu taarruz planım Seferî Hizmet Talimnamesi'nin 102, 103. Kısım, Bölüm 1, 1099'daki (tekrar basım 1914) ilkeleri içermektedir. Beklediğim birlikler şunlar:

63. Kraliyet Sahra Topçu Bataryası ile Hants Obüs Bataryası ve 16. Süvari ayın 25'inde gelecek.

1 – İlerleme

Ayın 26'sında muharebe meydanına ilerleme şu şekilde gerçekleştirilecek:

16. Piyade Tugayı
17. Piyade Tugayı
30. Piyade Tugayı (iki tabur eksikli)
2 Kraliyet Sahra Topçu Bataryası (10. Sahra Topçu Bataryası, bir batarya eksikli)
1 Maxim Bataryası
Tümen Cephane Kolu (kara kısmı)
2 Kısım İngiliz Sahra Hastanesi
6 Kısım Hint Sahra Hastanesi
1/5. Hants Obüs (yarım batarya eksikli)
7. Lancers
16. Süvari Alayı
22. Lağımcı ve Mayıncı Bölüğü

General Delamain komutasındaki A kolu öğleden sonra saat 4.30'da yürümeye başlayacak ve taktik öncüsü ve Çahala kıyısındaki tümseklere yerleşecek olan himayeci süvarinin koruması altında Çahala deresinin sağ yakasından ilerleyecek. A kolu, Nahilat köyünün karşısında ordugâh kuracak (Seferî Hizmet Talimnamesi'nde belirtilen çadır ölçülerinin yarısıyla), refakat eden gemiler nehrin sağ yakasına demir atacak.

18. Piyade Tugayı.
17. Lağımcı ve Mayıncı Bölüğü.
Tümen Topçusu.
Tümen Cephane Kolu (nehir kısmı).
1 Kısım İngiliz ve 2 Kısım Hint Sahra Hastanesi.

General Fry komutasındaki B kolu (63. Kraliyet Sahra Topçu Bataryası, 1/5. Hants Obüs Bataryası'nın yarısı ve sol yakaya gidecek olan 48. İstihkâm Bölüğü hariç) gemiyle Nahilat'a gidecek ve nehrin sol yakasında, köyün güneyinde inecek, gemiler sol yakada demir atacak.

2 – Taarruza yönelik yayılma

B kolu bundan sonra nehrin sol yakası boyunca düşmana doğru ilerleyecek ve sol yakada tahkimat kurmuş olan düşman askerleriyle arasında aşağıdaki mesafeler oluşturacak şekilde mevzi alacak:

(1) 4.5 inçlik toplar için 5000 metre
(2) 2.4 inçlik toplar için 4500 metre
(3) 1 Kraliyet Sahra Topçu Bataryası 3500 metre (Obüs Bataryası).

Nehrin sol yakasındaki bütün toplar B koluna destek verecek. Bu topları şu mevzilere yerleştirmek niyetindeyim:

(3) E 5.9.9. dilimi
(2) F 5.2.7. dilimi
(1) F 5.3.5. dilimi

Toplar bu mevzilerden hazırlık taarruz kuvvetinin, yani B kolunun piyade taarruzunu tesirli menzillerde değişiklik yapmadan destekleyebilecektir.

Donanma filotillasının topları da B kolunun taarruzunu destekleyecektir. Filotillanın toplarıyla yapılacak himaye ateşiyle Dicle'nin güneyine kurulmuş muhtemel Türk topları kontrol altına alınmaya çalışılacak.

B kolunun ileri hareketi açık sahada, Türk toplarının hepsinin bilinen menzillerden yapacakları atışlara maruz kalacak bir arazide yapılacak. İleri hareket gündüz yapılırsa bedelleri ağır olabilir. Bu sebeple gece (26/27 gecesi) ilerlenecek ve siperler karanlıkta kazılacak.

B kolunun ileri hareketinin ilk safhalarına A kolunun Çahala tepesine yerleştirilmiş olan sahra topları ile nehrin Nahilat düzlüğüne yerleştirilmiş olan ağır toplar refakat etmek durumunda kalabilir.

Bu arada Tekne Köprüsü'nün yapım çalışmaları son süratle sürecek. Komutanın komutasındaki A kolu, bir karma müfrezeyle nehrin sağ yakasındaki Es-Sinn

siperleri istikametinde bir şaşırtma düzenleyecek[205] ve gemilerle köprüye hâkim yerler seçip buralarda müstahkem mevkiler oluşturacak; 30. Tugay'ın yarısını garnizon kuvveti olarak burada bırakacak. Bu kuvvet daha sonra komutanın emrindeki komutanlık ihtiyatları haline gelecek. Bu mevkilere altı Nordenfelt topu tahsis edilecek.

Köprünün 26 gecesi hazır olacağı düşünülüyor. Köprü hazır olur olmaz A kolunun sol yakaya intikali hemen gerçekleştirilecek. A kolunun askerleri çadırlarını sağ yakada kurulu vaziyette bırakacak ve harekât Çahala tepesindeki karma müfreze ile toplar tarafından korunacak.

A kolu nehrin karşısına geçtikten sonra Nahilat köyünün doğusunda akşam karanlığına kadar istirahat edecek. Yukarıda A kolundan bir karma müfrezenin (bir Kraliyet Sahra Topçu bataryası, bir kısım; süvari birliği) gemilerle hareket eden B kolunun yancısı olarak sol yakada yürüyeceğini, Nahilat'a varınca F4 diliminin kuzeyine doğru yürüyüp Suvade ile Suveyce bataklıkları arasındaki boğazda tahkimat yapacağını, böylece bu boğazın ağzını kontrol altında tutarak A kolunun öncüsü görevi göreceğini söylemem gerekiyordu. A kolu, boğazın ağzında bulunan F4.1.2. dilimine gece ilerleyecek.[206]

3 – Hazırlık taarruzu

Harekât ayın 27'sinde, şafak vakti, General Fry komutasındaki B kolu tarafından resmen başlatılacak. Kolun hedefi, topçu ve kazma ve küreklerin desteğinin yardım ve gücüyle nehrin sol yakasındaki düşman

205 Bu şaşırtma sayesinde düşmanımın kuvvetlerimi taksim edip her iki yakadan taarruza geçeceğimi zannetmesini sağlayabileceğimi umuyordum. Umduğum gibi oldu, numara işe yaradı. (G.T.)

206 Bu ağız Suveyde ve Atabe bataklıkları arasındaki yaklaşma istikametiydi. (G.T.)

mevziine, 6D ve 5D dilimlerine ilerlemek. Kolun rolü, düşmanı mevziinin içinde kıpırdayamaz hale getirip onu kontrol altında tutmakla kalmayacak, hile ve aldatmacayla ve geniş bir cephe oluşturarak (1200 metre gibi mesela) düşmanın bunun asıl nihai taarruz olduğunu düşünmesini sağlayıp hattının bu kısmını korumak için ihtiyatlarını kullanmak zorunda bırakmak olacaktır.

General Fry, ele geçirilmiş bütün yerleri küreklerle güçlendirecek ve istihkâmcılara bütün maharetlerini kullandırtarak kuru su yolları, çatlaklar vs. gibi arazideki tabii ve suni bütün unsurlardan yararlanacaktır. Fry'ın komutası ve rolü tamamen bağımsızdır. Hazırlık Taarruzu serinkanlı olmayı ve fedakârlık etmeyi gerektirir.

General Fry, A kolunun asıl nihai taarruzla 3D ve 3E dilimleri arasındaki boğazı elinde bulunduran siperleri kıskıvrak yakaladığını öğrenir öğrenmez Hazırlık Taarruzu'nu Nihai Taarruz'a çevirecek.

4 – Asıl nihai taarruz

General Delamain komutasındaki A kolu, hazırlık taarruzu başladıktan bir saat kadar sonra taarruza katılacak. Hedefi, düşmanın 3D ve 3E siperlerine taarruz edip etrafını çevirmek ve bu siperleri kontrol altına almaktır. Delamain'in taarruzu asıl kuvvetler ilkesinin uygulamaya geçirilmiş hali olacak; düşmanın en zayıf noktasına mümkün mertebe en fazla sayıda askerle taarruz edecek, askerlerini yukarıdaki amaca uygun olarak dış yanda, süvarisinin büyük kısmını da dış yanın ileri ucunda kademelendirecek.

General Delamain düşman siperlerini kontrol altına aldıktan sonra derhal güneye ilerleyecek ve nehrin 5B ve 5C dilimlerinden geçerek düşmanın sol yanıyla gerisine taarruz edecek.

Düşmanın nehrin sol yakasındaki sol kanadının geri çekildiğini görünce (ki çevirme taarruzunun gittikçe yaklaştığını görünce derhal geri çekilmelidir) nehrin sağ yakasındaki sağ kanadının mevziini terk edeceği düşünülmektedir. General Delamain'in taarruzu, hiçbir siper bulunmayan bu dümdüz çöl arazisi koşullarında mümkün olduğunca beklenmedik biçimde gerçekleştirilmelidir. Delamain'i mümkün mertebe güçlendirmeye çalıştım. Ona verecek başka mobil topum yoktu, sadece iki top verebildim. Kalan topların hepsi hazırlık taarruzu kuvvetine (asgari kuvvet) verilmelidir. İlke olarak zaten asgari kuvvete topların büyük bir kısmı verilmelidir.

Hava hizmeti

Bu hizmet birimi doğrudan tümen karargâhının emriyle hareket edecektir. Uçuş komutanına şu konularda talimat verilecektir:

(*a*) Keşif.
(*b*) Topçu ateşi gözlemi.
(*c*) Düşmanın gerisine bomba atmak.

Genel talimatlar no. 2
Zafer kazanılması ve düşmanın takip edilmesi halinde

Gizli.

1- "Takipte bütün manevralar kullanılabilir" der Mareşal Saxe. Düşman kuvvetleri muharebe meydanında bulunduğu sürece asker ve atlar yorgunluktan bitkin düşse de takip gece ve gündüz devam edecek.

"Takip eden bütün askerler büyük bir cesaretle hareket etmeli ve başka zamanlarda uygun karşılanmaya-

cak tehlikeleri göze almalıdır." (Seferî Hizmet Talimnamesi, Kısım I, Bölüm 112.)[207]

2- Bir taktik takip gerçekleştirmeliyiz; yani filotillayla basit bir takip gerçekleştirmeli ve nehir geçitlerinde düşmanın önüne geçip onu iki ateş arasına almak ve mümkünse etrafını sarmak üzere süvari ve makineli tüfekçilerin süratli bir yürüyüşle Bağdat yolundan, düşmanın nehir dahil nehir kıyısı boyunca ilerleyen geri çekilme hattına paralel yoldan ilerlemesini sağlamalıyız.

Bu takipte donanma filotillası büyük oranda süvarinin rolünü üstlenecek, piyadeler de normal takipte süvarileri nasıl koruyorlarsa burada da filotillayı koruyacak. Gambotlarla süvarilerin düşmanın artçısını savunma mevzilerinden çıkarmayı başaramamaları halinde, bu görevi gemilerle taşınan piyadeler düşmanın artçısının etrafını çevirmek suretiyle yerine getirecektir.

Geri çekilme halindeki düşmanın ulaştırma hattına yönelik stratejik takiplerin geniş bir açıyla gerçekleştirilmesi gerekir, ama harekâtı tümüyle gemilere bağımlı olarak gerçekleştirmek durumunda olduğumuz bu seferin özel koşulları sebebiyle bu takipte böyle bir şeyi yapmak mümkün değildir.

3- Düşman geri çekilme hattının tehdit altında olduğunu görünce çok endişelenecektir, zira geri çekilme elindeki tek emniyetidir. Bu sebeple, takip eden kuvvet geri çekilen kolların yanını veya en azından gerisini ele geçirmeye çalışmalıdır.

Düşmanın kaçışı daimi kılınmalıdır. Askerler arasında panik ve şaşkınlık yaratmak amacıyla geceleri top ateşine tutulmalıdır. Gece, düşmanın istirahata çekilmeye çalıştığını düşündüğünüz yerleri gelişigüzel

207 Zaman zaman Seferî Hizmet Talimnamesi'nden alıntılar yapıyordum, çünkü savaş çıktığında son baskısı Hindistan'da askerlerin eline ulaşmamıştı, ama heyete verilmişti. (G.T.)

top ateşine tutmak bile düşmanın moralini bozar, hatta paniğe kapılmasına ve düzensiz bir biçimde kaçmasına sebep olur.

Süvariler ile makineli tüfekçiler bütün cephe takiplerini diğer muharip sınıflara bırakmalı ve düşmanın geri çekilme hattına paralel bir yolda, yani nehrin sol yakasındaki Bağdat yolunda düşmanı var gücüyle takip etmelidir. Bu yol nehirden daha kısa ve birçok kıvrımı kestirmeden geçiyor. Süvariler ile makineli tüfekçiler nehir geçitlerinde vs kaçan düşmanın önüne geçmeye çalışmalılar.

Filotilla gambotları ile B kolu düşmanı doğrudan takip ederken, süvariler yukarıda belirtildiği gibi yan yoldan takip edip düşmanın önüne geçmeye ve düşmanın yanına taarruz etmeye çalışacaktır.

4- Gemilerdeki takip kolunun (B kolunun) dağılımı.

Muharip komutan komutasındaki tümen, B koluna şu heyetle refakat edecek:

Emir subayı
I. Karargâh subayı
II. Karargâh subayı
III. Karargâh subayı
Levazım Dairesi başkan yardımcısı
Ağır Topçu Tuğgeneral

Dolayısıyla kalan Tümen Karargâh Heyeti, General Delamain'le bağlı çalışacak.

B kolunun taksim edileceği gemiler

Julnar	Bir tabur (at ve katır eksik).
24. 7.	Lağımcı ve Mayıncı Bölüğü'nün yarısı. Bir kısım Hint Sahra Hastanesi. Süratle tahliye edilmeye hazır iki top, atlar ve gerekli her türlü araba. 24. Batarya vasıtaları. 7. Batarya atlarının yarısı.

Blosse Lynch.	Pruvada iki faal top
6. Petrol.	(top başına 224 atım).
	18. Tugay Karargâhı.
	Bir tabur (12 makineli tüfek katırı).
	Bir kısım İngiliz Sahra Hastanesi.
	6. Batarya atlarının yarısı. Petrol.
Mecidiye.	Pruvada iki faal top
32. 22.	(top başına 224 atım).
	Tümen Karargâhı
	(heyet subaylarının bir kısmı
	eksik) ve bir piyade taburu.
	22. *Julnar, Mecidiye* ve *Musul*'daki
	komutanın atları ile
	tümgeneralin katırları.
	32. 1 ½ Çift Piyade Bölüğü.
Musul.	2 ½ Çift Piyade Bölüğü.
28. 29.	Bir kısım Hint Sahra Hastanesi.
	29. Kraliyet İstihkâm
	ambar ve patlayıcıları.
	28. Kraliyet İstihkâm ambar ve
	18-pound'luk mühimmatı.

Bir alayda en fazla üç Atlı Piyade Tugayı bulunacak.

5- General Delamain komutasındaki A kolu gemilerle birlikte nehrin sol yakasından yavaş yürüyüşle takip edecek.

30. Tugay'ın yarısını Kûtülamare'nin işgali esnasında düşmanın nehrin sol yakasındaki mevziine karşı kullanacağım.

A koluna bağlı birimler.

Tümen Topçusu (1 Sahra Topçu Bataryası eksik).
Tümen Cephane Kolu.
Hava Hizmeti (Kara ve Deniz).

Tümen İkmal Kolu.
Sahra Hastanesi.
İstihkâm Parkı.

Hava Hizmeti, A kolunun düşmanı takip eden kola, yani B koluna yardım etmek üzere gerçekleştirdiği ileri hareketinde ona yardımcı olacaktır.

6- Takip kolu, yani B kolu, komutanın düşmanın geri çekildiği konusunda şüphesi kalmadığı andan itibaren tertiplenecektir.

Takip kolu hazır olur olmaz yukarıdaki gibi tahsis edilmiş olan gemilere bindirilecek, akabinde süvari komutanına gerekli talimatlar ve nakliye gemileri ile düşmanın Bağdat yolundan paralel takibini içeren hareket hattı verilecektir. Süvari komutanı takip kolunun gemileriyle mümkün mertebe irtibat halinde olmalıdır. Zaruri komutası büyük oranda bağımsız olacaktır, ama amacı gemilerin içinde hareket eden takip koluyla işbirliği yapmak olmalıdır.

Süvari komutanına, tümen komutanının özel bir görev emretmesi halinde bu görevi kendisine duyuracak ve uzun mesafelerde (50–60 km mesela) görev yapacak bir temas grubu tahsis edilecektir. Tümen komutanının A kolu komutanına takip esnasında ulaştığı noktaları tek tek bildirecektir.

Komutan esirlerin nerede tutulacağını bildirecektir.

7- Silah bırakmayı reddeden düşmana merhamet gösterilmeyecektir. Ağızlarından düşmanla ilgili bilgi almak ve askerlerin ihtiyacı olan ikmal maddelerini temine zorlamak için düşman Arapların gözü korkutulacaktır.

C.V.F. Townshend,
Tümgeneral

Sabah saat 8'de duyurulmuştur.

III. Kısım Ek
Zor İstikametindeki İleri Hareket Emirleri

6. Tümen Emri No. 55

1- Tugay komutanları ile daire başkanlarına düşmanla ilgili bilgi verilecektir.

2- Tümen ile tümene bağlı askerler yarın taarruz hareketine devam edecektir. Zor'a sabah saat 9.30'da hareket edilecektir.

3- Tümen üç paralel kol halinde ve şu şekilde ilerleyecektir:

Sol Yakada
B kolu solda (önde) Bağdat yolundan.
A kolu B'nin sağında (kuzeyde).
Sağ Yakada. Başlama Noktaları
C kolu bağımsız hareket edecek.
B kolu. Bağdat ile El-Kutuniye yollarının kesiştiği yerde Sarı Flama.
A kolu, B kolunun başlama noktasının kuzeyinde olduğu için Kırmızı Flama.

4- Tümen kıtaları B kolunun gerisinden gidecek, Tümen Topçusu (ağır topçu bataryaları hariç) ile 17. Lağımcı ve Mayıncı, B kolunun önde giden taburunu takip edecektir.

Sahra ambulansı tümen kıtalarının gerisinden gidecektir.

5- B ve A kollarının genel öncüsü[208] B kolundan tahsis edilecek; bu öncü iki tabur, 1 Kısım Kraliyet Sahra Topçusu ve Tümen Süvari Grubu'ndan oluşacaktır.

6- A koluna komutan tarafından bir sağ yancı oluşturulacaktır.

7- Süvari Tugayı, El-Kutuniye'den hareket etme talimatı aldı. Bataklığın kuzeyindeki H2 ve H3 dilimlerinden geçecek, sonra A koluyla birlikte Zor siperlerinin kuzey ucundan aşağı inecek ve düşmanın Zor'dan Selmanıpâk'a uzanan geri çekilme hattını tehdit edecektir.

8- Tuğgeneral Hoghton komutasındaki C kolu sabah saat 7.30'da, nehrin sağ yakasını düşman Araplardan temizlemek ve haritada görülen Zor mevziinin karşısındaki nehir kıvrımının kuzey ucundaki siperleri ele geçirmek genel talimatıyla nehrin sağ yakasından, El-Kutuniye'den hareket edecektir. Düşman tarafından durdurulması halinde Zor siperlerini tutan düşman askerini tüfek ve makineli tüfekle derinliğine ateşe maruz bırakacaktır.

9- Donanma filotillası ile atlı teknelerdeki 4.7 inçlik toplar[209] C koluyla birlikte hareket edecek ve topçu ateşiyle bu kolun ilerlemesine yardımcı olacaktır.[210]

10- Tümen cephane kolu[211] sahra ambulansının arkasında B kolunu takip edecektir. Muharip komutan komutasındaki B kolu tümen cephane kolunun emniyetinden sorumludur.

11- Tümen karargâhı B kolunun başında yürüyecektir.

208 Kurmay başkanım B koluna bu öncü ile B kolunun başı arasında 3500 metrelik (tesirli sahra topu menzili) bir mesafe olmasını istediğimi bildirecekti. (G.T.)

209 4.7 inçlik donanma topları atlı teknelerin pruvalarına yerleştirilmişti. (G.T.)

210 Kurmay başkanına kıdemli deniz subayından C kolu için öncülük vazifesi görsün diye bir gambot göndermesini istemesi söylenmişti. (G.T.)

211 Bu kolun kara kısmı, diğer kısmı gemilerde olacak. (G.T.)

12- Tümen ağırlıkları ve ikmal kolu[212] tümen cephane kolunun peşinden gidecek; 24. Pencap Taburu'nun yarısı refakat edecektir.

13- Muharip komutan komutasındaki kollar ilke olarak şunu kabul etmiş olacaklardır: Tümen iki veya daha fazla paralel kollar halinde ilerlerken kollardan birinin çetin bir mukavemetle karşılaşması halinde yanındaki kol derhal çevirme manevrası yaparak o kolun ilerlemesine yardımcı olacaktır.

14- Kıdemli deniz subayı, tümenin Levazım Dairesi başkan yardımcısının talebi üzerine Kutuniye'den nehir yukarı hareket edecek olan gemi konvoyunu takip etmesi için bir gambot tahsis edecektir.

Akşam 4.30.

Süvari Tugayı komutanına genel talimatlar

Yarın Zor siperlerinin kuzey ucunu çevirmek üzere sabah saat 8'de hareket edeceksiniz. Bu siperlerin dolu mu boş mu olduğu konusunda bana rapor vereceksiniz.

Siperler doluysa düşmanın Selmanıpâk'taki geri çekilme hattını tehdit edecek ve toplarını ele geçirmeye çalışacaksınız.

Zor'daki siperlerin dolu olduğunu sanmıyorum, çünkü geçen gece (17–18 Kasım) Hava Hizmeti, yaklaşık 400 süvari ve 1200 develi askerden oluştuğu düşünülen Türk Hafif Müfrezesi'nin nehir boyunca 3 km kadar geri çekildiğini ve nehirde bir buharlı ile birçok şat görüldüğünü bildirdi.

Düşman Zor'u zapt etmemişse, batı ve güneybatı istikametini tetkik edin ve akşama kadar tümenin genel emniyetini sağlayın.

Düşman takip edebileceğiniz bir mesafedeyse, toplarla buharlı gemiyi ele geçirmeye çalışın.

212 Bu kolun kara kısmı. (G.T.)

C kolu komutanına genel talimatlar

Yarın sabah, yani 19 Kasım sabahı saat 7.30'da kolunuzla ve 17. Lağımcı ve Mayıncı Bölüğü'nden bir kısımla birlikte Dicle'nin sağ yakasından ilerleyeceksiniz. Göreviniz mukavemet belirtisi göstermeleri halinde nehrin sağ yakasını, oradaki birçok köyde yaşayan düşman Araplardan temizlemek.

21 numaralı referans haritasında 96. dilimin üst sağ tarafında bir siperin, siperin hemen batısında da "Arap ordugâh ve evleri"nin işaretli olduğunu göreceksiniz. (Bütün bunlar haritada Cümeyse köyü diye geçen yerin bir parçasıdır.) Bu yerden ciddi bir ateşe maruz kalırsanız, taarruz edip köyü yakmanız gerekebilir, ama sayılarınız göz önünde bulundurulduğunda herhangi bir mukavemetle karşılaşacağınızı sanmıyorum. Donanma filotillası ile 4.7 inçlik topları (*Firefly*'ın başkasarasına 4 inçlik bir top ile nehir kıyısına bayağı hâkim bir konumda olan üst savaş güvertesine bir 6 pound'luk yerleştirildi. *Shushan* ile *Mahsudiye*'nin de çok işe yarayacak pom-pom topları var) kolunuza refakat etmesi için atlı teknelerle size göndereceğim. Gerektiğinde ilerleyişinize topçu ateşiyle destek vermeleri için gemiler sizin hemen önünüzde seyredecek. Bu sebeple, mümkünse nehir kıyısında (her zamanki köy yolunda) yürümeniz sizin açınızdan daha iyi olacaktır, zira kara içindeki yol zaman zaman nehirden 4–5 km uzak oluyor. Nehir kıyısını takip etmekle aynı zamanda Zor istikametinde ilerleyecek olan A ve B kollarının da gözünün önünde olacaksınız.

Zor düşmanın elindeyse, sağ yakadan derinlemesine ateş ve makineli tüfek ateşiyle bana yardım etmenizi isteyeceğim. Donanma filotillasının toplarıyla birlikte bu tüfek ateşleri kısa bir süre içinde düşman siperlerini savunulamaz hale getirecektir. Bağdadî'de, nehrin sağ yakasında, Zor'un güneyinde bir siper olduğu görülüyor.

Kuvvetimizin sayısı karşısında orasının dolu olduğunu sanmıyorum, ama doluysa donanma filotillası orayı bombaladıktan sonra siperlere taarruz etmelisiniz.

Firefly'da bulunan kıdemli deniz subayında bu talimatların bir nüshası var. Planınızı birlikte yapın.

Siyasi subay yardımcısını sizinle birlikte göndereceğim. Size Araplar vs hakkında bilgi verecek. Nehrin sakin olmasını istediğim için dün Cümeyse'den Acil'e bir mektup göndererek ona bizimle anlaşma fırsatı tanıdı. Yani sizi tehdit etmedikleri sürece onlara ateş etmeyin veya köylerini yakmayın.

Nehir kenarında taşıyamayacağınızı düşündüğüm için yanınıza top vermiyorum. Ümit ederim, sağ yakadaki ileri hareketinizin haberi Arapların abartmalarıyla birlikte Nureddin'in kulağına gider ve sağ yakadaki kuvvetinin düzenini daha ciddiye almasına sebep olur.

Selmanıpâk muharebesi harekât emirleri
6. Tümen Emri No. 60

21 Kasım 1915

Referans Haritası No. 22.

Bilgi:

1- İstihbarat ve Hava Hizmetleri raporlarına göre, 10.000 ila 11.000[213] asker ve 30 toptan müteşekkil olduğu tahmin edilen düşman kuvveti Selmanıpâk'ta nehrin her iki yakasında mevzilenmiştir ve şu şekilde taksim edilmiştir:

Dicle'nin sol yakasında Selmampâk hattı üzerindeki 7500 asker şu şekilde taksim edilmiştir: 1500 ila 2500 asker ilk siper hattına ve bu siper hattının üç kilomet-

213 Kuvvetim içinde dağıttığım emirlerde düşman sayısını askerlerimin moralini bozmamak için özellikle düşük yazmıştım. (G.T.)

re kadar kuzeyindeki ikinci siper hattını[214] işgal etmek üzere 4000 ila 5000 ihtiyat kuvveti de Kuseybe'de yerleşmiştir. Bu hatlar nehir kenarından 9 km kadar içeridedir (bkz. 22 numaralı harita); 2. hat 1. hattın gerisine doğru ortalama 3500 metre mesafeyle kademelenmiştir, ama bazı yerlerde bu mesafe daha fazladır. Hava keşif birimi, 4000 asker ve bir bataryadan oluşan bu ihtiyat kuvvetinin H.N.'de (Hayati Nokta) 1. siper hattını işgal etmek üzere Kuseybe'den ilerlemekte olduğunu bildirdi. Dicle'nin sağ yakasında tabyalı ve siperli yaklaşık 3500 askerden oluşan bir garnizon kurulduğu tahmin edilmektedir. Sağ yakadaki askerler Kuseybe'deki sal köprü sayesinde sol yakadaki askerlerle irtibat halindedir.[215]

Maksat:

2- Komutan Dicle'nin sol yakasındaki düşman mevziine (bu düşman kuvvetinin gerisinde geçit vermez bir nehir var) taarruz edecek ve düşmanı ya Dicle'ye ya da Diyale'ye dökecektir.

Bunu yapmak için komutan düşmanı asgari kuvvetle tespit edecek, bu arada azami kuvvetle düşmanın en uç yanı ile gerisine çevirme manevrası düzenleyecektir. Bu çevirme hareketi, asıl kuvvetle düşmanın çevrilmiş olan yanına düzenlenecek nihai taarruz için bir başlangıç niteliğindedir.

Başka bir deyişle, bu nihai taarruz düşmanın yanlarından birine, yani sol veya doğu yanına yönelik olacaktır. İki ayrı kuvvetin (aralarında tesirli sahra topçu menzili kadar mesafe olacaktır) birbirine yaklaşarak taarruz gerçekleştireceği hedefler kuvvetlerin yayılmasından önce seçilecektir.

---

214 İkinci siper hattı henüz tamamlanmamıştı. (G.T.)

215 Köprü, Kuseybe'de olmayıp Selmanıpâk köyünün hemen batısında, Selukiye harabelerinin yüksek bir duvar halindeki enkaz kalıntısı yakınındaydı. (Ask. Tar. Enc.)

Hazırlık taarruzu: Asgari Kuvvet. Tuğgeneral Hoghton

3- C kolu:

17. Piyade Tugayı (yarım tabur eksik).
Tümen kıtaları.
10. Tugay (Kraliyet Sahra Topçu Birliği) (2 batarya eksik).
86. Ağır Bataryası (Kraliyet Garnizon Topçu Birliği).
48. İstihkâm Bölüğü.
17. Lağımcı ve Mayıncı Bölüğü.
1 adet telsiz seti.
Tümen Süvari Grubu.
1 İngiliz, 2 Hint sahra ambulansı

C kolu bugün öğleden sonra saat 2'de Bağdat yolunda yürüyecek ve J4 dilimine kadar (burası dahil) ilerleyecektir. General Hoghton 1500 metrelik bir cepheyle ilerleyecek ve bir şaşırtma yapmak için elinden gelen gayreti gösterecektir; sağ yanı telgraf hattına yaslanmalıdır.

Taarruz vakti: General Hoghton 22 Kasım günü gün ışığında ileri hareket edecek ve düşmanın I4 diliminden başlayıp 1000 metre güneye uzanan 1. hattına karşı hazırlık taarruzu gerçekleştirecektir. Kürek ve tahkimat teçhizatı ve tümen topçusunun yardımıyla düşmana mümkünse uzun tüfek menzili kadar yaklaşacaktır. C kolunun yegâne rolü düşmanı kendi mevzii içinde zapt etmek değil; bu kolun aynı zamanda şaşırtma yaparak düşmanın tehdit altındaki mevziine ihtiyat kuvvetleri getirmesini sağlama rolü de vardır. General Hoghton, düşmanın yakınında sağlam bir şekilde yerleşmek için bütün kuru kanallardan, su yollarından ve engebeli araziden faydalanacaktır.

General Hoghton, asıl kuvvetin, yani General Delamain komutasındaki başkomutanlık ihtiyatlarının ilerlediğini görene kadar taarruzunu nihai taarruza çevir-

meyecektir. Düşman mevziine girdikten sonra General Hoghton, filotillanın nehirde yeni oluşan su yolundan, J6 diliminden geçişine yardımcı olmak üzere güneye doğru çark edecektir.

Donanma Filotillası:

4 adet 4.7 inçlik toplar, atlı teknelerde.

2 adet 5 inçlik toplar 86. Ağır Batarya.

N.B. – 2 adet 5 inçlik toplar, donanma filotillasının yedeğinde, şatlarda.

4- Donanma filotillası düşman mevziine yapılacak taarruza nehirden şu şekilde refakat edecektir:

Donanma filotillasına ait gambotlar, 4.7 inçlik donanma topları ve şatlar üzerindeki iki adet 5 inçlik top Bostan'ın güneydoğusunda, K4 diliminde mevzilenecek ve C koluna nehirden destek verecektir. 4.7 inçlik donanma topları ile donanma filotillasına ait gambotların harekât bölgesi ve onların ateşleriyle imha edilecek olan hedef bölge, düşman mevziinin güneydoğusundaki kısmı, Bağdat yolunun J5 diliminden geçtiği kısmıdır. Gambotlar bu bölge dahilinde ateş açan bütün düşman toplarının yerini belirlemeye ve bu toplara karşı ateş açmaya çalışmalı, ama gerek ilerleyen, gerekse geri çekilen, hareket halindeki hiçbir piyadeye ateş etmemeli ve herhangi bir piyadenin sağ yakadan tekne köprümüze doğru ilerleyip ilerlemediğini kontrol etmelidir. Düşmanı takip edip etmeme konusunda kıdemli deniz subayı sınırsız yetkilidir.

Çevirme Taarruzu: B Kolu.

Komutan, Tuğgeneral Hamilton.

18. Piyade Tugayı.

63. Kraliyet Sahra Topçu Bataryası.

1 Kısım İngiliz, 3 Kısım Hint sahra ambulansı.

1 adet telsiz seti.

Çevirme taarruzunun rolü

Süvari Kolu:

Komutan Tümgeneral Sir C. Melliss.

Kıtalar

Süvari Tugayı (Tuğgeneral Roberts)

Maxim Bataryası.

76. Pencap.

Motorize Makineli Tüfek kısmı.

1 adet telsiz seti.

Süvari Tugayı cephane kolu.

Süvari Tugayı sahra ambulansı.

5- Muharebe iyi bir şekilde başlatıldıktan sonra çevirme taarruzunda kuvvetin dış yanında (kuvvetin 3 km kadar açığında) görev alan süvari kolu düşmanın ikinci siper hattına taarruz edecek, böylece Türklerin başkomutanlık ihtiyatlarıyla çarpışacak ve onları muharebe meydanının dışına sürecektir.

Bu çevirme taarruzu cesaretle, canlılıkla ve kararlılıkla gerçekleştirilmelidir; bu taarruzu hiçbir şey durdurmamalıdır.

Hedefe nehir kenarındaki Kuseybe köyü "ordugâhı"ndan gidilecektir. Burası düşmanın ikinci siper hattının gerisindedir.

Süvari kolu ile 18. Karma Tugayı birbirinden bağımsız komutalara sahip olsa da, bu birliklerin komutanları yakın bir işbirliği ve anlayış içerisinde ve karşılıklı yardım ve ortak bir niyet çerçevesinde çalışacaklardır. Süvari kolu, derinliğine ateşle düşmanın ikinci siper hattını boşaltabilmeli ve ağır topçu ateşine karşılık verebilmelidir. Bu taarruzun tesirlerinden biri de, gerisinde toplarımızın sesini duyduğunda birinci siper hattındaki garnizonun geri çekilmesi olmalıdır.

General Hamilton komutasındaki çevirme taarruzu kuvveti taarruza sabah saat 7.30 civarında, yani C kolu cephe taarruzuna başladıktan çok sonra başlamalıdır.

Asıl kuvvet veya başkomutanlık ihtiyatları

6- Komuta Kıtaları: Tümgeneral Delamain.
16. Piyade Tugayı.
82. Kraliyet Sahra Topçu Bataryası.
1/5 Hants Obüs.
22. Lağımcı ve Mayıncı Bölüğü'nün yarısı.
30. Tugay'ın yarısı – Komutan: Albay Climo.
2/7 Gurka.
24. Pencap Alayı'nın yarısı.
2 Kısım İngiliz, 3 Kısım sahra ambulansı.

Asıl kuvvet veya başkomutanlık ihtiyatlarının rolü

Asıl kuvvet, hayati noktaya (haritada H.N. olarak işaretlenmiştir) taarruz etmek üzere tümen komutanının emriyle hareket edecektir. Başkomutanlık ihtiyatları, taarruza geçene kadar tümen komutanının emri altında olacaktır. Başkomutanlık ihtiyatlarının, yani asıl kuvvetin ileri hareketi bütün kuvvetin düşmana karşı yürümesi ve düşmanla çarpışması için bir işaret niteliği taşıyacaktır. H.N.'yi kuşatmak ve başkomutanlık ihtiyatlarının, yani asıl kuvvetin geçebileceği bir yaklaşma istikameti açmak için tümen topçusu bütün ateş imkânlarını kullanacak ve başkomutanlık ihtiyatlarının, yani asıl kuvvetin bütün imkânları seferber edilecektir. Bu taarruz, bize zafer kazandıracak nihai darbe olacaktır.

Karşı taarruz vs olması halinde:

7- Kuvvetin herhangi bir kısmı karşı taarruza maruz kalırsa, bu kısmın yapacağı tek şey dayanmaktır. Başkomutanlık ihtiyatlarının, yani asıl kuvvetin taarruz şiddeti artırılacak, "hayati nokta"da elde edilecek başarı, kuvvetin her yerinde zafer kazanılmasını sağlayacaktır.

Karanlıkta yolunu kaybeden askerler olursa, bunlar gün ışığında üç taarruz halinde düşmanın yanı ile gerisine gerçekleştirilecek genel çevirme taarruzuna katılacaktır.

Bütün komutanlar, bütün er, erbaş ve subaylara kralımız ve ülkemizin (zira bu zorlu muharebenin haberi Londra ve Simla'ya çoktan ulaştı) bu anda bizden neler beklediğini anlatsınlar ve yarım yamalak eğitilmiş Türk taburları ile disiplinsiz Arap taburlarının bugüne kadar cesurca gerçekleştirdiğimiz süngü taarruzlarına dayanamadığını söylesinler. Süvari kolunun düşmanı takibiyle ilgili hususi talimatlar yayımlanmıştır.

Toplanma:

8- Asıl kuvvet, çevirme taarruzu kuvveti ve süvari kolunun toplanma noktaları bu kolların komutanlarına gizlice bildirilmiştir. Komutanlar, bu gece karanlıktan faydalanılarak gizlice gidilecek olan bu toplanma noktalarını kendilerine göre tanzim edeceklerdir. Bütün kollar General Delamain'in tanzim ettiği düzende tek bir kütle halinde yürüyecektir: Önce asıl kuvvetin ele geçireceği mevzi istikametinde yürünecek, daha sonra kuvvetin diğer kısımları patika, yani kurumuş kanal boyunca ilerleyecektir. Çevirme taarruzu kolu asıl kuvvetin mevziinin 4,5 km ötesindeki noktasına ulaşacaktır. Sürat kolu da General Melliss'in mevzileneceği yere doğru ilerleyecektir. Bütün bunlar mümkün mertebe gizlilik içinde yürütülecektir, ama düşman devriyeleri bu hareketten ister istemez haberdar olacaklardır. Bunu engellemek mümkün değildir.

Hava Hizmeti:

9- Uçuş komutanı, Hava Hizmet biriminin muharebedeki rolüyle ilgili hususi talimatlar alacaktır. Hava Hizmet biriminin esas görevi, muharebe meydanındaki

düşman kuvvetinin büyük kısmının çekilme istikameti hakkında bilgi vermek, düşmana yardımcı olmak üzere Bağdat'tan herhangi bir takviye kuvvetinin gelip gelmediği ve nehrin sağ yakasında düşmanda herhangi bir hareketlilik görülüp görülmediği hakkında gözlem ve bilgi hizmetlerine bilgi sağlamaktır.

Tümen Cephane Kolu:

10- Tümen Cephane Kolu'nun taksimi, topçu tuğgeneralin emirleri doğrultusunda şu şekilde gerçekleştirilecektir:

Süvari Tugayı. Cephane Kolu, Süvari Kolu'yla birlikte.
Tümen Cephane Kolu (Kara kısmı).

B koluyla birlikte	(63. Kraliyet Sahra Topçu Bataryası) 9 vagon.
A koluyla birlikte	(82. Batarya) 5 vagon, 10 yük arabası. (1/5 Hants Obüs Bataryası) 12 yük arabası.
C koluyla birlikte	(76. Kraliyet Sahra Topçu Bataryası) 4 vagon, 10 yük arabası.

Nehir Kısmı (Leç'te).

Sıhhiye:

11- İleri sıhhi yardım istasyonlarının konumu kol komutanlarınca seçilecektir. Yaralıların sevki sahra ambulansının çadır bölümünce gerçekleştirilecektir.

Tümen Karargâhı:

12- Leç'te öğleden sonra saat 2'de kapanacak ve C koluyla birlikte olan tümen kıtalarıyla aynı saatte açılacaktır. Harekât esnasında Tümen Karargâhı C kolu-

nun sağ yanının gerisinde, tümen topçusunun yanında olacaktır.

Tayınlar:

13- Askerlere acil tayınlara ek olarak bir günlük tam tayın ve mümkün olduğu kadar çok su verilecektir. Bir günlük yiyecek, birlik hakkı olarak depolanıp tümen ağırlıklarıyla birlikte Leç'te bırakılacaktır. Bu yiyecekler, nöbetçileri haftalık nöbetçi değişimleriyle belirlenen mümkün olduğunca küçük bir bagaj nöbet ekibiyle korunacaktır.

Tümen ağırlıklarının vs refakatı ve muhafazası:

14- Leç'teki tümen ağırlıkları ile gemilere 103. Hafif Piyade Taburu'nun yarısı refakat edecektir.

Yüzbaşı B.G. Peel,
Genel Karargâh, Albay adına

Kût istikametindeki geri çekilmeyle ilgili harekât emirleri

6. Tümen Emri No. 67

25 Kasım 1915

Bilgi:

1- Düşman Diyale nehri üzerinde daha önce tahkimat kurduğu bir mevzi ile bu mevzinin doğusundaki, yani Diyale'nin doğusundaki mevzie geri çekilmiştir. Bu ikinci mevzide tahkimat yapmaktadır. Düşman kuvvetinin büyük kısmı 15 km kadar ötemizdedir.

Maksat:

2- Bu sebeple, komutan olabilecek en kötü taktik ve stratejik durumda yeterince beklediğini düşündükten

sonra siyasi sebeplerin felaketi göze alacak kadar güçlü olmadığına karar vermiştir. Nihayet, yarın sabah saat 8.30'da takviye, cephane ve yiyecek konvoyunu taktik bir emniyet içinde bekleyebileceği Leç'e yürümeye karar vermiştir.

3- Tümen yarın Leç'e bir kol halinde yürüyecektir. Ordugâhın 800 metre doğusundaki yolda olan başlangıç noktası üçüncü karargâh subayı tarafından bildirilecektir.

Yürüyüş düzeni:

(*a*) B kolu[216] (sabah saat 8.30'da başlangıç noktasını geçmek üzere önden gidecektir).

(*b*) Tümen kıtaları, yani 17. Lağımcı ve Mayıncı Bölüğü, telsiz seti.

(*c*) 1000 metre aralıklarla yürüyeceklerdir.

(*d*) A kolu (1 Karma Tugay eksik).

4- Artçı: 1 Karma Tugay A kolu, Süvari Tugayı.

Sol Yancı: 1 Karışık Bölük B kolu, sabah saat 8.30'da sol yanda hazır bulunacaktır.

5- Tümen ağırlıkları, bütün çadır bölükleri sahra ambulansı, onların arkasından 86. Ağır Batarya.

Sabah saat 6.45'te buluşacaklar ve saat 7'de kol düzeninde yürüyecekler ve büyük kısmın 5 km kadar önünde olacaklardır.

Refakat: Yarım Tabur B kolu.
48. İstihkâm Bölüğü.
1 Tümen Süvari Kıtası.

Ordugâh sancak grubu, tümen ağırlıklarının başında yürüyecektir.

Tümen Karargâhı:

6- Tümen karargâhı, tümen süvari grubunun kalan kısmıyla birlikte A kolunun başında yürüyecektir.

216 48. İstihkâm ve üç çift piyade bölüğü eksik. (G.T.)

Sıhhiye:

7- A koluna 2, B koluna 1 Kısım sahra ambulansı tahsis edilmiştir. Bu birliklerin donanımını tamamlamak için sabah saat 7'de sahra sıhhiye ordugâhında kıdemli sıhhiye subayından piyade birliği başına sekiz sedye taşıyıcısı bildirilecektir.

Mola ve konaklama: 26 Kasım.

Kuvvetten önce Leç'e intikal edecek olan Levazım Dairesi başkan yardımcısı konaklamayla ilgili bütün düzenlemeleri yapacaktır (ilişikte konaklama yerinin bir krokisi yer almaktadır).

Yüzbaşı B.G. Peel,
Genel Karargâh, Albay adına

6. Tümen Emri No. 70

29 Kasım 1915

Teşkil:

1- Kuvvet muharebenin amaçlarına uygun olarak, bazı değişiklikler haricinde aynen 6 Kasım tarihli 6. Tümen Emri'nde belirtildiği gibi Karma Tugay ve Süvari Tugayı şeklinde gruplanacaktır.

16. Karma Tugay.
    16. Piyade Tugayı.
    82. Kraliyet Sahra Topçu Bataryası.
    22. Lağımcı ve Mayıncı Bölüğü'nün yarısı.
    Üç sedye taşıyıcı alt şubesi iki sahra ambulansı.
17. Karma Tugay.
    17. Piyade Tugayı.
    17. Lağımcı ve Mayıncı Bölüğü'nün yarısı.
    İki sedye taşıyıcı alt şubesi iki sahra ambulansı.
    Maxim Bataryası.

18. Karma Tugay.
18. Piyade Tugayı.
63. Kraliyet Sahra Topçu Bataryası.
22. Lağımcı ve Mayıncı Bölüğü'nün yarısı.
İki sedye taşıyıcı alt şubesi 106. sahra ambulansı.

30. Karma Tugay veya Başkomutanlık İhtiyatları
30. Piyade Tugayı (R.W. Kent ve 48. İstihkâm Bölüğü dahil).
10. Tugayı (Kraliyet Sahra Topçu Birliği) (2 tugay eksik).
İki sedye taşıyıcı alt şubesi 106. sahra ambulansı.
1/5 Hants Obüs Taburu (10. Kraliyet Sahra Topçu Bataryası refakatinde).

Süvari Tugayı (14. Hussars, Süvari Tugayı, sahra ambulansı mevcuduyla):

2- Teşkil derhal kuvvet haline gelecek ve Aziziye'den ayrıldıktan sonra karma tugaylar birlikte konaklayacaktır.

Tümen Kıtaları:

3- Tümen kıtaları:
1 grup 23. Süvari.
104. Ağır Topçu Bataryası (1 Kısım eksik).
86. Ağır Bataryası (Kraliyet Garnizon Topçu Birliği) (el altında olması halinde).
Tümen Cephane Kolu (Kara ve Su Kısmı. Şat 8).
4.7 inçlik toplar.
1 adet telsiz seti (atlı).
2 adet telsiz seti ve 1 adet vagon telsizi (el altındaysa).
Köprü Kolu.
Işıldak Kısmı.
Ordu Muhabere Bölüğü.

İleri Ordonat Deposu.
Uçaklar.
Bir sedye taşıyıcı alt şubesi 1. sahra ambulansı.
Çadır alt şubesi 1, 2 ve 106. sahra ambulansı.

Yüzbaşı B.G. Peel,
Genel Karargâh, Albay adına

Kûtülamare savunmasıyla ilgili ilk talimatlar

(Emir defterimden, 2 Aralık 1915)

Kuzey Sahası Korugan hattı, tabyalar ve ikinci hat dahil: General Delamain, 16. Tugay.

Doğu Sahası, tabya: General Hoghton, 17. Tugay.

Güney Sahası: General Hamilton, 18. Tugay.

Başkomutanlık İhtiyatları: 30. Tugay (General Melliss) Kût şehrinde.

İstihkâm Dairesi başkanından en kısa sürede bana bütün istihkâm ambarlarının listesini göndermesini istedim.

Elimizdeki ikmal maddelerinin durumunu da öğrenmek istedim – Albay Annesley.

Mühimmat, yani top ve tüfek miktarını da sordum – Albay Chitty.

Levazım Dairesi Başkan Yardımcısı

İstihkâm Dairesi Başkanına Emir:

Eski Türk tekne köprüsü, tabyanın bulunduğu kısmın aşağısından Kût'a getirilecek ve gerektiğinde kıtaları sağ yakaya taşıyabilmem için Kût'ta tekrar inşa edilecektir. Köprüyü korumak için sağ yakada üç tabyadan oluşan, 800 metre kadar genişlikte ve nehirden 800 metre uzaklıkta güçlü bir köprübaşı kurulmalıdır.

Kraliyet topçu komutanı tuğgeneral, ağır toplar ile topçuların büyük kısmı için düşmanın muhtemel yaklaşma istikametlerini ateşle taramaya en müsait mevzileri derhal bana bildirecektir.

Süvari tugayı, iki gün boyunca etrafta büyükbaş hayvan tahkikatı yapacaktır.

Kût'taki tüccarların bütün hububat ve erzakına el konacaktır. Şehrin bütün Arap mukimleri şehir dışına gönderilecek, şehrin ileri gelenlerinden 20 Arap rehin alınacaktır.

Şehir içinde görev yapmak üzere 30. Tugay tarafından güçlü bir polis müfrezesi oluşturulacaktır.

Şehir için bir itfaiye bölüğü kurulacaktır.

Cephane ve ikmal malzemeleri, farklı yerlere kurulacak olan ayrı ambarlara yerleştirilmelidir.

Yerli el değirmenleriyle buğday öğütme işi için bütün yerli vasıta şoförleri ile yedek şoförler hazır bekletilmelidir.

Süvari tugayı şehrin doğu sınırlarında ordugâh kuracaktır.

Harekât emirleri haline getirmek ve Kût'a varır varmaz üzerinde çalışmak üzere Albay Evans'a teslim ettiğim el yazısıyla yazılmış "ilke talimatlar" böyleydi. Bildiğim kadarıyla Kût'ta tahkimat yoktu, "tabya" adı verilen, Araplara karşı kullanışlı, kare bir duvardan müteşekkil kapalı bir yapı ile General Gorringe tarafından yaptırılan koruganlar vardı.

Daha sonra görüleceği üzere, Kût'ta güçlü bir köprübaşı olan bir köprü kurduracak zamanı bulamadım, zira orada hiçbir savunma tertibatı yoktu ve askerlerim yürüyüşten öyle bitkin çıkmıştı ki, iki gün boyunca uyumaktan ve yemek yemekten başka bir şey yapamadılar. Nehrin sağ yakasını savunmaya müsait bir köprübaşı kullanılabilmiş olsaydı, taarruz savunması gerçekleştirebilirdim, bu da çok şeyi değiştirirdi.

II. Cilt

IV. Kısım

Kût

12. Bölüm
Kût Savunması: Birinci Safha

Kût istikametinde geri çekilmeyi orasını elimde tutmak ve daha fazla çekilmemek amacıyla yaptığım görülecektir. Geri çekilmemde özetle aşağıdaki sebepler etkili oldu:

(*a*) Stratejik sebep: Dicle ve Hayy nehirlerinin (Hayy nehri, Dicle ile Fırat'ı önemli bir noktada, Basra'ya yalnızca altı yürüyüş mesafesinde bulunan Nâsıriye'de birleştirir) birleşme noktası olan Kût'u elimde tutmakla İngilizler gibi nehir nakliyatına bağımlı olan Türklerin Altıncı Ordusu'nun ilerleyişinin önünü kesmiştim. Türklerin buharlı gemileriyle mavnaları toplarımı geçemediği sürece bütün Irak'ı düşmanın istilasından kurtarabilirdim; zira Mareşal von der Goltz'un (kalabalık bir Alman subay heyetiyle gelip Altıncı Ordu'nun komutasını devralmıştı)[217] elinde taarruza geçip İngilizleri Irak'tan sürecek yeterli sayıda askeri yoktu.

(*b*) Ayrıca, Kût'ta Türklerin karşı taarruz dalgasını durdurmanın yanı sıra Sir John Nixon'a o sırada Basra'ya gelmeye başlamış olan dağınık takviye gruplarını El-Amare'de ve kuzeyinde emniyetli bir şekilde toplayıp sağlam bir kütle halinde bir araya getirmesi

217 Altıncı Ordu Kumandanı Müşir Goltz Paşa'nın erkân-ı harbiyesi [kurmayları] kâmilen Osmanlı zabitlerinden mürekkep olup reisi de Miralay Kâzım Karabekir Bey idi. (Ask. Tar. Enc.)

için zaman tanımam da gerekiyordu. Bu sayede, Sir John Nixon'a serbestçe hareket etme ve manevra yapma imkânı da tanımış olacaktım. Böylece tümenim bir anlamda yığınak yapmakta olan yeni kıtalar için bir himaye kuvveti vazifesi görmüş olacaktı, ama arada bir fark vardı, o da kuvvetimin savaşmak zorunda olması; zira tıpkı bizim gibi her yeri ihtiyatla kolaçan etmesi gereken bir koruma kuvveti prensipte asla savaşmaz, koruduğu kuvvete doğru geri çekilir, geri çekilirken de yayılmış olan müfrezelerini gerisinde toplar. Himaye kuvveti asla düşmanla çarpışmaya girmemeli ve hareket edemez hale gelmemelidir. Bir himaye kuvvetinin sabit bir mevkide durup düşmanla çarpışmaya girmek zorunda kalmasının en önemli örneklerinden biri Mack'in 1805'te Ulm'de komuta ettiği himaye kuvvetidir. Ama benim durumum Mack'inkinden çok farklıydı. Şiddetli bir muharebeden sonra asker sayımın yetersizliğinden dolayı açık sahada hâkimiyet kuramayacağım için geri çekilmek zorunda kalmıştım. Kût'u müstahkem bir mevzi haline getirmek zorundaydım.

Komutanı, takviye kuvvetlerin geleceğinden emin olmadığı veya üsse yakın olup da kolayca destek alabilecek bir konumda (Wellington'ın Lizbon'un bir bölümünde üs kurmuş olan ve filonun sürekli desteğini alan Torres Vedras'taki kuvvetinin konumu gibi bir konumda) olmadığı sürece bir kuvvetin müstahkem bir ordugâha kendini kapamaması gerektiğini artık tarihî kayıtlardan biliyoruz. Wellington'ın Torres Vedras'taki kuvvetinin durumundaki bir kuvvet istirahat halindedir ve daha fazla geri çekilerek zayıf düşmez, hatta düşmanın harekâtlarını zaman zaman durdurur. Plevne'de tahkimat yapmış olan Osman Paşa da Rusların ilerlemesini durdurmuştur. Kût'taki boğazı tutmam halinde Türkler Hayy nehrini Nâsıriye'ye doğru yapacakları nakliyatlar için kulla-

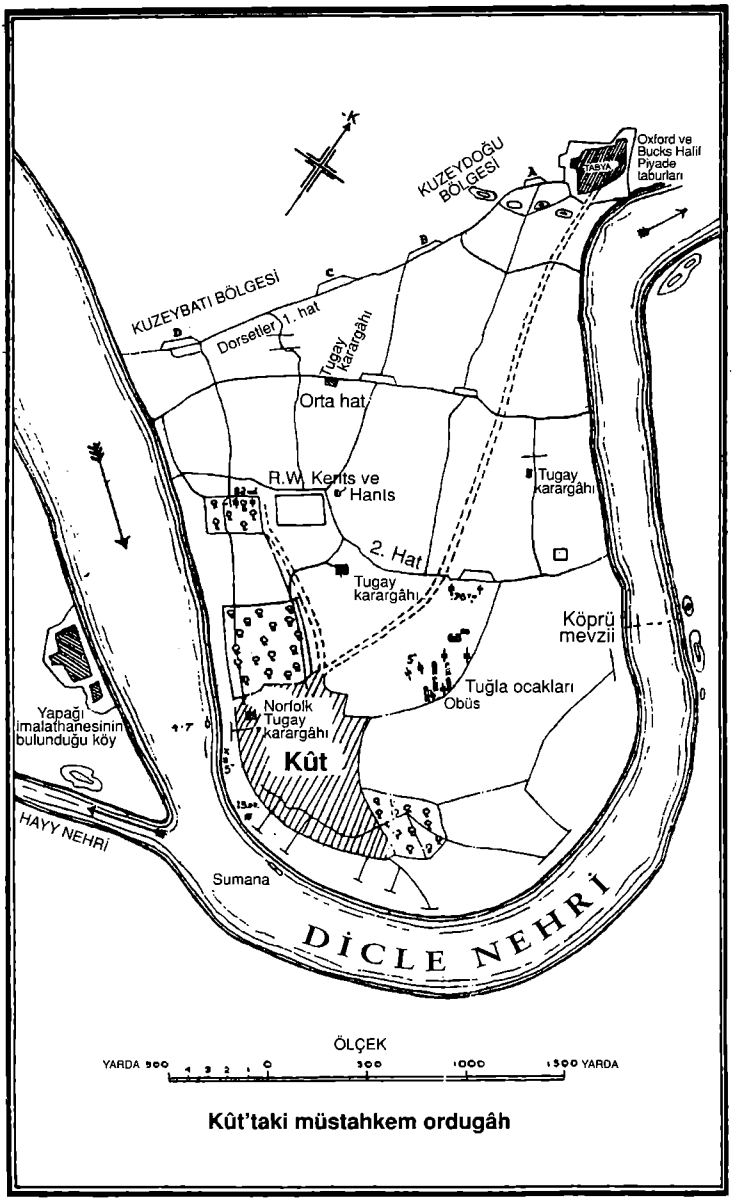

Kût'taki müstahkem ordugâh

namayacaklardı. Kût'u ele geçirmeleri halinde bu hattı bir nakliyat hattı olarak kullanacakları aşikârdı.[218] Von der Goltz, Kût'u baskı altında tutmak için geride bir asgari kuvvet bırakarak ordusunun asıl kuvvetini General Brooking komutasındaki iki veya üç Hint piyade taburundan oluşan bir müfrezenin, onun o büyük kuvvetine karşı ciddi bir mukavemet gösteremeyecek kadar küçük bir karma müfrezenin koruduğu Nâsıriye'ye yönlendirebilirdi. Nâsıriye'den Basra'ya ilerledikten sonra da Dicle üzerindeki İngiliz mevziinin etrafını çevirir, böylece İngilizleri Irak'tan çıkmaya zorlayabilirdi. Ayrıca, böyle stratejik bir manevra sayesinde gerektiğinde Fırat hattı üzerinden Bağdat'a rahatça geri çekilebilirdi.

Kût'u bir nehir hattını korur gibi (merkezi bir mevzi üzerinde manevra yaparak) korumaya kararlıydım. Müstahkem ordugâhımı bir manevra mihveri gibi kullanmak niyetindeydim; bir köprü ve tahkimatlı bir köprübaşı oluşturarak kuvvetimin sıklet merkeziyle Dicle'nin her iki yakasında düşmanın tecrit haldeki her müstakil bölümüne taarruz edebilirdim. Başka bir deyişle, muharebede tıpkı bir taarruzi savunma muharebesi yapar gibi manevra yapabilirdim.

Askerlerim çalışabilmiş olsa ve Dicle üzerine Kût'un karşısına geçmemizi sağlayacak bir köprü kurabilmiş olsaydı, bir aktif savunma yapabilirdim.

Böyle bir tertibat çok şeyi değiştirirdi. Düşmanı feci halde kontrol altına alabilir, hatta onu yenebilirdim, askerlerimin morali bozulmazdı. Gerektiğinde Kût'u terk edebilir ve sağ yakaya geçip bana yardım eli uzatacak olan kurtarıcı kuvvetin yaklaşma istikametine doğru geri çekilebilirdim.

218 General Townshend'in Kûtülamare'ye kapanması sırasında Garraf (Şattü'l-Hayy) Kanalı kuru ve seyrüsefâin [nehir trafiği] için yararlanmaya uygun olmayan bir haldeydi. (Ask. Tar. Enc.)

Strateji uzmanı von der Goltz'un aşağı yukarı benim gücümde asgari bir kuvveti beni maskelemek üzere bırakıp asıl kuvvetiyle Kût'un etrafından dolanarak kuzey istikametinde ilerlemesi ve Dicle'nin her iki yakasına hâkim olan ve nehrin on kilometre kadar yukarısında bulunan Es-Sinn'deki hazır savunma mevziine yerleşmesi ve oradan yardımıma gelen kuvvetle muharebeye girmesi mümkündü. Türklerin Kût'u baskın yaparak almaya çalışacaklarını ümit ediyordum, ama von der Goltz'un Kût'un güçlü bir müstahkem mevzi olduğunu düşüneceği ve mevzinin modern siperlerin görünmez oluşundan dolayı zayıf göründüğünü bilerek müstahkem bir mevzie taarruz etme yanlışına düşmeyeceği kuvvetle muhtemeldi.[219] Aslında Kût'a vardığım sıralarda orada tek bir siper dahi yoktu. Savunma tertibatı, sol yakada, Kût'un 2000 metre kadar kuzeyindeki yabani savaşlara uygun iki üç korugan hattından ve şehrin 2800 metre kadar uzağında, nehrin kuzeydoğusunda bulunan ve "tabya" diye adlandırılan, yine yabani savaşlar için uygun kerpiç duvarlı kapalı bir alandan ibaretti. Türklere ait eski tekne köprüsü nehrin yedi yüz metre kadar aşağısındaydı. Düşman toplarının tam menzili dahilinde olduklarından şu ünlü koruganlar düşman tarafından hemen tahrip edilebilirdi.

Bazaine'nin Metz'de, Mack'in Ulm'de, Osman Paşa'nın Plevne'de yaptığı gibi müstahkem bir ordugâha veya tahkim edilmiş bir mevzie kendini bile isteye ka-

219 Altıncı Ordu Kumandanı Goltz Paşa, yalnız ismen kumandandı. Cephenin fiilen kumandanı Miralay Nureddin Bey idi. [Nureddin Bey], Selmanıpâk ve Delabha muzafferiyetlerinin bahşettiği hukuk ile başkumandanlıkça tamamen teşebbüs ve icraatında müstakil ve muhtar bırakılmış; yalnız orduya da rapor vermesi esası gözetilmişti. Binaenaleyh, Miralay Nureddin Bey'in Irak cephesinden ayrılma tarihi olan 28 Kânûnevvel 1331'e kadar [10 Ocak 1916] Irak'ta ve özellikle Dicle cephesinde cereyan eden savaş hadiselerinin şeref ve mesuliyeti münhasıran ona aittir. (Ask. Tar. Enc.)

patan bir kuvveti genellikle nasıl bir akıbet beklediğini biliyordum. Tarihte, yardım için gönderilen ordunun muhasara altındaki kuvvete ulaşmayı başaramaması halinde muhasara altındaki kuvvetin kendi kendini kurtardığı pek görülmemiştir. Kût'un on kilometre kadar aşağısında bulunan ve savunma tertibatı hâlâ mevcut olan Es-Sinn mevziine geri çekilme imkânım vardı, ama bu mevzinin savunma tertibatı istediğim istikamete değil, aksi istikamete bakıyordu ve nehrin sol yakasındaki cephesi on kilometre (yani iki kolordu cephesi genişliğinde), sağ yakasındaki cephesi de beş kilometre genişlikteydi (yani bir kolordu cephesi genişliğinde). Bu cephe genişlikleri, döndüğüm sırada Kût'ta bekleyen bir buçuk taburluk garnizon kuvveti dahil 7000 bitkin piyade (bütün birlik ve sınıf toplam 10.000 muharip asker) için çok fazlaydı. Her halükârda, Kût'tan geri çekilmem imkânsızdı; askerlerim o kadar bitkin düşmüştü ki, Kût'a vardıktan sonra iki gün boyunca yatıp uyumaktan ve yemek yemekten başka bir şey yapamamışlardı. Bu koşullar altında çok sayıda erzak ve mühimmatı Es-Sinn'e nakletmem imkânsızdı. Ayrıca El-Amare'nin bu tarafına getirebileceğim başka yiyecek maddesi yoktu. Es-Sinn mevziine yerleşmem halinde düşman iki üç gün içinde etrafımı sarar ve bir muharebeyle beni bunaltabilir veya Kût'tan doğruca Şeyh Saad'a yürümek suretiyle Es-Sinn'deki mevzimin etrafını çevirebilirdi. Bu konuyla ilgili tartışmalara son vermek için son olarak şunu ifade etmeliyim: Yiyecek meselesi yüzünden Es-Sinn'de kalamazdık, kalırsak bir hafta içinde açlıktan ölürdük.

Kût'a vardığım günün ertesinde, 4 Aralık sabahı, John Nixon'ın o sıralarda bulunduğu Basra'ya, genel karargâh kurmay subayına aşağıdaki telgrafı gönderdim:

Kût'u elimdeki kısıtlı zamanın izin verdiği ölçüde güçlü bir müstahkem ordugâh haline getirmeye çalışıyorum. Düşmanın öncüsü on beş kilometre kadar uzağımızda, büyük kısmı ise onun beş altı kilometre gerisinde. Von der Goltz'un şu anda Bağdat'ta, Türk ordusunun altı tümeninin başında olduğu bilgisine dayanarak onun etrafımızı çevireceğini ve beni tespit etmek üzere Kût'ta bir gözetleme kuvveti bırakacağını tahmin ediyorum. Bize yardıma gönderilen kuvvet düşmanla Es-Sinn'de ikinci bir muharebeye girecektir muhtemelen. Şimdi Basra'ya varmakta olan büyük kuvvetlerin yardımıma geleceğine kesin gözüyle bakarak Kût içine kapandım. Askerlerimin aşırı derecede bitkin ve yorgun oluşu acil bir istirahat gerektiriyor. Kût'ta bulunmamız von der Goltz'un Amare–Alî el Garbî hattındaki yardımcı kuvvetinin gecikmesine sebep olacaktır. Takviye kuvvetlerini gruplar halinde yollarsanız, bu, kuvvetlerin tasarrufu ilkesini ihlal etmekten başka bir işe yaramayacaktır, von der Goltz bundan hemen yararlanacaktır. Bugün sekiz yüz hasta ve yaralıyı aşağıya gönderiyorum.

Askerlerin Kût'a vardıktan sonraki bitkinlikleri gibi bir bitkinliğe daha önce hiç şahit olmamıştım. Hint askerlerinin büyük bir kısmı yerlerinden kıpırdayamıyorlardı bile; buna rağmen 4 Aralık'ta Türklerin öncüsünü görünce İngiliz askerleri çalıştırdım.[220] Böylece Dicle'nin üzerine bir köprü kurma ve savunmamı taarruzi bir savunma haline getirme niyetimden vazgeçtim. Birinci karargâh subayım Evans'a o sıralarda, "Bunun harekât üzerinde ciddi etkileri olacak" demiştim. Bu durum beni, savunmamı tamamen pasif bir savunma haline getirmek zorunda bırakmış ve Kût'u yarıp kurtulma veya sağ yakadan yardım kuvvetiyle birlikte hareket etme imkânımı tamamen ortadan kaldırmıştı.

220 Askerlerin bu takatsizlikleri büyük bir felaketti benim için. (G.T.)

Genel karargâh kurmay subayı 2 Aralık'ta Kût'un komutanına (Kraliyet İstihkâm subaylarından Tuğgeneral Rimington'a) aşağıdaki telgraf mesajını göndermişti:

> Ordu komutanının ne kadar geri çekileceği kararını kendisine bıraktığını Townshend'e iletin lütfen. Yalnız ordu komutanı, takviye kuvvetlerini mümkün olduğunca ileri bir mevkie yerleştirmek niyetinde.

Bu telgraf mesajı elime ancak 4 Aralık gecesi geçti! Bu gecikme bir karargâh subayının dikkatsizliği veya lakaytlığı yüzünden olmuştu. Mesajdan, bir konuşma esnasında Yüzbaşı Morland bahsedince haberim olmuştu.

Ordu komutanının Kûtülamare'de kalma kararımı onayladığı, genel karargâh kurmay subayının 3 Aralık 1915 tarihinde gönderdiği aşağıdaki telgraf mesajıyla teyit edilmişti:

> Ordu komutanı kararınızdan dolayı memnun olduğunu ve askerlerinizin, harekâtlarınız boyunca gösterdikleri gayreti savunmada da göstereceklerinden emin olduğunu bildirir. Size mümkün olduğunca kısa bir zaman içinde takviye gönderilecektir.

Aynı gün kıtalara bir tebliğ yayımladım:

> Kûtülamare'yi savunmak ve daha fazla geri çekilmemek niyetindeyim. Basra'dan yardımımıza derhal takviye kuvveti gönderilecektir.
>
> Anavatanımız ve imparatorluğumuzun şerefi için hepimiz bu yeri canla başla savunmalıyız. Derin siperler kazmalıyız ve çok hızlı kazmalıyız, o zaman düşman topları bize pek zarar veremez. Çok sayıda yiyecek ve mühimmat var elimizde, ama birliklere komuta eden subaylar mühimmatın

idareli kullanılmasına dikkat etmeli ve gereksiz kullanımlardan kaçınmalıdır.

Türklerin burnunun dibinde gerçekleştirdiğiniz 130-140 km'lik geri çekilme hareketi hiç de azımsanacak bir şey değildi ve bu kuvvetin ne kadar cesur ve disiplinli olduğunu açıkça gösteriyordu.

Aynı gün ayrıca genel karargâh kurmay subayına daha önce bir talebini dile getirdiği mesajına cevaben bir telgraf da gönderdim. Mesajımda nehrin aşağısındaki Şeyh Saad'a karma bir müfreze göndermenin münasip olmadığını, müfrezeyi besleyebilecek durumda olmadığımı bildirdim. Genel karargâh kurmay subayına, "Düşman hemen on beş kilometre ötemde ve muhasara edilmek üzereyim; askerlerim hareket edemeyecek kadar bitkin; bu mevkileri aşağıdan gelecek olan kıtalar takviye etsin" diye yazdım.

4 Aralık günü itibariyle muharebe meydanındaki durumum şöyleydi: 1505'i süvari tugayına ait 10.398 muharip. Süvari tugayını 6 Aralık sabahı gönderdim. Muhasarayı komutam altındaki 8893 muhariple başlatmıştım. Bunların 7411'i piyadeydi. Bu piyadeler, geldiğim gün Kût'ta hazır bulduğum bir buçuk Hint taburu ile geri çekilme sırasında Aziziye'den aldığım yarım West Kent taburundandı. 12. Tümen'e ait 30. Tugay da hâlâ tümenime bağlıydı. Tümen kıtalarının sayısı epey fazlaydı fazla olmasına, ama içlerinde bilhassa İngiliz taburları zayıftı. Şehrin kuzeybatısındaki savunmam gereken cephenin genişliği 2700 metreydi. Genel kabul gören prensibe göre savunma cephesinde her bir metreye arka arkaya üç ila beş asker gerekir ki buradan elimde mevkimin cephesini savunmaya yetecek kadar bile adam olmadığı görülebilir. Kût şehri ile onun Arap nüfusunun ve nehrin sağ yakasındaki yapa-

ğı imalathanesinin[221] savunulmasından söz etmiyorum bile; buraların savunması için bir tabur asker görevlendirmem gerekti. Elimde tüfek başına yaklaşık 800 fişek vardı ve cephanelikte çok miktarda top mermisi bulunuyordu. (Birlik mevcudu ve mühimmat için bkz. IV. Kısım Ek.)

Kût'a gelişimin ilk günü savunmayı şu şekilde tertipledim:

Kuzey Bölgesi: Tümgeneral W.S. Delamain – 16. Tugay.

Kuzeydoğu Bölgesi: Tuğgeneral F.A. Hoghton – 17. Tugay.

Güney Bölgesi. (Kût şehri ve şehrin karşısında, sağ yakada bulunan meyankökü fabrikası ile yapağı imalathanesi): Tuğgeneral W.H. Hamilton – 18. Tugay.

Başkomutanlık İhtiyatları: Tümgeneral Sir Charles Melliss – 30. Tugay.

Tümen Topçusu: Aslen tuğla ocaklarının bulunduğu yerde konuşlanmıştır.

Savunma üç hatta ayrılmıştı:

1. Esas Savunma Hattı. Tabya hattı ile mevcut koruganlar boyunca.

2. Orta Savunma Hattı.

3. İkinci Savunma Hattı.

Tümen istihkâm komutanına bana en kısa zamanda Kût'taki istihkâm ambarları ile geri çekilmeden sonra elimizde kalan köprü teçhizatının bir listesini iletmesi talimatını vermiştim.

Şehirdeki ikmal malzemeleri (gerekirse bunlara el konacaktı) dahil bütün ikmal malzemelerinin bir listesi ile mühimmat listesi de bana ulaştırılacaktı. Mühimmat ile ikmal malzemelerinin farklı depolarda saklanması ve farklı yerlere dağıtılması emrini vermiştim.

221 Meyankökü fabrikasıdır. (Ask. Tar. Enc.)

Eski tekne köprüsü aşağıya getirilip Kût şehrinin güneyine kurulacak, köprüyü ve gerektiğinde sağ yakada araziye çıktığımda kuvvetimi koruyacak üç tabyalı bir köprübaşı oluşturulacaktı.

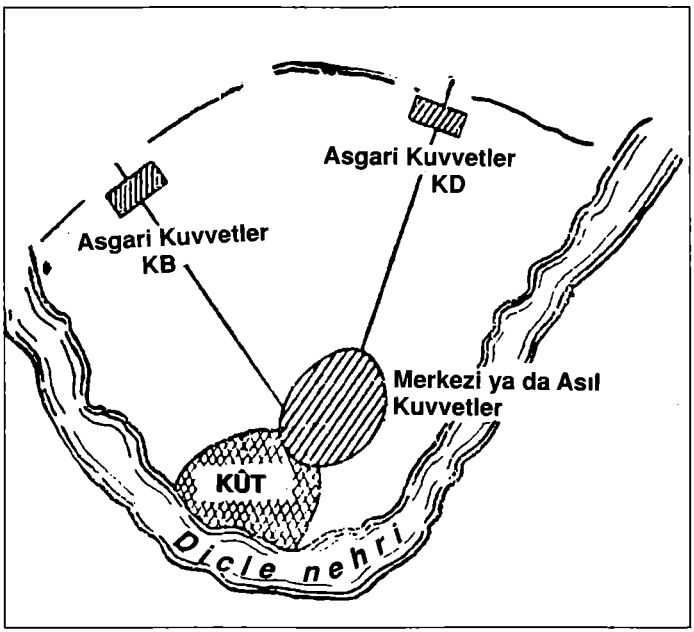

Şehirde ikamet etmeyen ve Kût'un askeri valisinin bana tavsiye edeceği Araplar dışındaki Arapların ortaya çıkartılması emrini verdim. Halkın işbirliği içinde hareket etmesini garanti altına almak için şehrin ileri gelenlerinden yirmi Arap, rehine olarak bana teslim edildi. Şehir içinde güçlü bir askeri polis kuvveti ve bir itfaiye tugayı oluşturdum. Faal olarak kullanılmayan bütün nakliye vasıtaları levazım dairesi başkan yardımcısının belirlediği yerlere park edilecek, işi olmayan bütün sürücüler ile yedekleri el değirmenlerinde çalıştırılacaktı.

İhtiyaçları olan malzemeleri tedarik edebilmek için daire başkanlarının ihtiyaçlarını ve stok bilgilerini rapor halinde sunmaları gerekiyordu.

Karargâh subayı, tümen istihkâm komutanı ve Kraliyet topçusu tuğgeneral savunma hatlarının zayıf taraflarını tetkik edecek ve buraların ıslah edilmesine çalışacaktı.

Evlerin bombaya dayanıklı hale getirilmesi işini tümen istihkâm komutanı yürütecekti.

Sivil halk siper, yol vs yapımında çalışacaktı.

Hastaneler için iyi durumdaki binalar seçilecekti.

Farklı savunma hatları ile tümen karargâhı arasında telefonla irtibat sağlanacak ve şehir içinde kestirme geçitler oluşturulacaktı.

Şehir daimi garnizon olarak kullanılacak ve gerektiğinde adım adım savunulacaktı.

Kût'un savunması için belirlediğim aşağıdaki prensiplerin takibi görevini birinci karargâh subayım Albay Evans'a verdim. Albay Evans diğer muhteşem vasıflarının yanı sıra son derece yetenekli bir istihkâm subayı ve çok çevik bir adamdır. Ona bu prensipler konusunda tümen istihkâm komutanı ve topçu komutanı tuğgeneral ile çalışmasını söylemiştim.

Her asıl yaklaşma istikametini, emniyetini sağlayabilecek güçte bir kuvvet bekleyecekti. Ben de bu arada elimde asıl kuvvetler, yani başkomutanlık ihtiyatları bulunduracak ve düşmanın müstahkem ordugâhımıza taarruzda bulunması halinde asgari kuvvetlerin beklediği bölgelere takviye gönderecektim. Savunma mevkiinin topları, piyadelerin gruplara ayrılması esasına göre gruplandırılacaktı.

Dicle'nin sağ yakasında, Kût'un karşısındaki fabrikayı bir tabur bekleyecekti. Üç savunma hattı olmasına özellikle dikkat ediyordum.

Toprak yumuşak ve kalındı, kazmaya ziyadesiyle elverişliydi, bu yüzden bitkin olmalarına rağmen askerler siperleri çabucak kazabildiler. Ama toprak Türkler için de elverişliydi, adeta köstebeklere nispet yapar gibi süratle siper kazıyorlardı. Bir gecede kendi boylarında siperler kazıyorlar, siperin içinde görünmez oluyorlardı. Gece gündüz durmadan siper kazıyorlardı. Türk askeri eşsiz bir savunma mevzii askeri ve bir siper savaşı sanatı ustasıdır.

Ateş altındaki bütün yerlere siperler kazmak ve tabyalar kurmak zorundaydık. Geldiğimde Kût tahkim edilmiş olsaydı doğru düzgün bir köprü kurmak için de, nehrin sağ yakasında müstahkem bir köprübaşı oluşturmak için de yeterli zaman bulabilir, böylece çok daha taarruz ağırlıklı bir savunma gerçekleştirebilirdim. Ne var ki, yerimden kımıldayamaz hale geldim ve pasif savunma yapmak zorunda kaldım.

Elimde epey ikmal malzemesi vardı:

İngiliz askerler için: 60 günlük

Hint askerler için: 60 günlük

Yakıt: 21 günlük ve nehrin karşısındaki meyankökü fabrikasında 33 günlük.

Hububat: 30 günlük

Yem: 17 günlük

Peksimet: 4 günlük

Un: 57 günlük

Durum buğdayı unu: 40 günlük

Kût'ta beş altı bin sakini için en az üç ay yetecek kadar yiyecek vardı, ancak askeri vali bütün hububatı satın almaya yetkiliydi.

Genel karargâh kurmay subayına, Kût savunmasıyla ilgili planımın elimde bir asıl kuvvet bulundurmak ve bütün muhtemel yaklaşma istikametlerini asgari kuvvetlerle gözetlemek olduğunu bildiren bir telgraf mesajı yolladım. Düşman asıl taarruz hattını keşfeder

etmez, orada bulunan kuvvete destek vermek amacıyla asıl kuvvetimi o hatta gönderecektim. Bu prensibi toplarıma da uygulayacaktım.

Komuta eden subaylarla yaptığım bir görüşmede subayları topluluk içinde veya başka yerlerde uşaklarının, emir erlerinin vs önünde yaptıkları konuşmalarda dikkatli olmaları konusunda uyardım. Onlara şunları söyledim:

> Cesaret kırıcı ifadeler insanların moralini bozar, ağızdan ağıza dolaşarak hiç beklenmedik hasarlara yol açar. Hükümet için elimden gelen en iyi hizmet düşmanı bu sapakta geciktirmek ve takviye kuvvetlerimizin Alî el Garbî gibi mümkün olduğunca ileri bir mevkide yığınak yapmalarına zaman tanımak. Bu yüzden Kût'ta durmaya ve geri çekilme hareketimize son vermeye karar verdim. Ordu komutanı bu hareketimi onayladı. Çok zorlu bir dönem bizi bekliyor, ama bütün subaylar askerlerine cesaret ve yiğitlik aşıladıkları takdirde dimdik ayakta duracağımızdan hiç şüphem yok, bundan adım gibi eminim. Mühimmatımızı idareli kullanmamız şart; tüfek başına yaklaşık 800, top başına 600 atımımız var, ama gece taarruzlarında mühimmat su gibi harcanıyor. Bu yüzden komutanlara dikkatli olmalarını ve iktisatlı davranmalarını söyledim.

5 Aralık sabahı erken saatlerde genel karargâh kurmay subayından bir telgraf mesajı aldım. Telgraf 4–5 Aralık gece yarısı gönderilmişti. Mesajda planımla ilgili alternatiflerin dikkatle müşahede edildiği ve ordu komutanının teklifimi tasdik etmekten başka çıkar yol bulamadığı belirtiliyordu. Genel karargâh kurmay subayı, bana en kısa sürede yardım kuvveti göndermek için ellerinden gelen gayreti gösterdiklerini, iki ay içerisinde yardım sağlayabileceklerini ümit ettiklerini söylüyor ve Kût'ta muhasara altında kalma ihtimalinden dolayı yardım kuvvetinin ilerlemesini kolaylaştırmak

ve birkaç aylık yiyecek tasarrufu sağlamak için gönderebildiğim kadar atlı kıtayı ve bütün gemi ve gambotları Alî el Garbî'ye göndermemin yerinde olacağını; asıl yığınağın Amare'ye yapılacağını, Alî el Garbî'ye bir himaye kuvveti yerleştirileceğini ve 28. Tugay'ın en kısa zamanda orada yığınak yapacağını söylüyordu.

Bu iki aylık gecikme bana uygun değildi. Aralık ayınının 6'sında, yardım kuvvetinin iki ay içinde gönderilmesinin tümenin yok olacağı anlamına geleceğini, zira Türk ordusunun 6. Tümen'inin o zamana kadar her tarafımı saracağını belirten bir telgraf mesajı gönderdim. Böyle bir durumda tümeni korumanın en iyi yolunun Alî el Garbî'ye geri çekilmek ve orada himaye kuvvetiyle birleşmek olduğunu düşündüm. Geri çekilme hareketimin hazırlıklarına mümkün olduğunca kısa bir süre içinde başlamak gerekiyordu. Mühimmatın büyük bir kısmını kurtarabilir ve ağır topları oradan uzaklaştırabilirdim.

Telgrafta tümenin kaybedilmesinin Irak'taki prestijimizi sarsmakla kalmayacağını, bu durumun Hindistan'da çok feci sonuçlara yol açabileceğini belirttim. Rusların Bağdat'a hareket ettiğine dair bir haber olup olmadığını sordum, zira böyle bir şey durumumu tamamen değiştirirdi.

Bağdat'a bir Rus kuvvetinin ilerlemesi halinde von der Goltz bütün gayretini Bağdat'ı savunmaya hasreder, ben de Kût'ta yalnızca benim gücümde veya benden biraz daha güçlü bir asgari kuvvetle karşı karşıya olduğumu bilirdim.

5 Aralık'ta şehrin Arap sakinleri arasında silah tetkiki yapıldı, süvari tugayını himaye kuvvetine katılmak üzere Alî el Garbî'ye göndermek zorunda kaldım; zaten süvari tugayının tabii rollerinden biriydi bu. Ayrıca tekne köprüsünün mümkün olduğunca kısa bir süre içinde inşa edilmesi emrini verdim. Köprü katarımızın

İngilizlerin yardım kuvveti tahliye araçları, ilkel yöntemlerle cepheye ulaştırılıyordu.

artıkları ile eski yerinden, "Tabya"nın aşağısından getirtilen eski Türk tekne köprüsünün artıklarından yapılan bu köprü, 5 Aralık gecesi Dicle'nin her tarafına, şehrin kuzeydoğusundaki tuğla ocaklarının önüne kadar dağıldı. Süvari tugayını, sağ yakadan Alî el Garbî istikametinde yürümek üzere 6 Aralık'ta gündüz vakti General Roberts komutasında ve katır ve nakliye arabaları ile "S" Kraliyet Ağır Topçu Bataryası refakatinde karşıya gönderdim. Nehri sabah saat 11'de geçip Şeyh Saad istikametinde gözden kayboldular. Peşlerine en az bin Arap atlı takıldı, yanıyla gerisini taciz etti.

O gün ayrıca, yardım kuvvetinin ilerleyişini kolaylaştırmak ve Kût'ta birkaç aylık yiyecek tasarrufu yapmak üzere gemilerle gambotların hepsini ve gönderebileceğim kadar yedek nakliye vasıtasını nehrin aşağısına gönderdim. Bu filotillaya Sir John Nixon tarafından göreve çağrılan Sir Percy Cox refakat etti.

Sir John Nixon'a üstün hizmet vermiş olanların isimlerinin bir listesini ihtiva eden bir telgraf da yollamıştım:

> Selmanıpâk muharebesi ile Kût çekilmesi dahil çetin geçen bütün harekâtlarda bana paha biçilmez yardımları olan subayların isimleri: Generaller Melliss, Delamain, Hamilton. Aşağıda ismi geçen subaylar iyi hizmet vermiştir:
>
> Generaller Hoghton, Roberts ve Kraliyet Topçusu G.B. Smith; Albaylar Evans, Chitty, Kraliyet Topçusu Grier, Stack; 14. Hussars'tan Binbaşı Hewitt. Her iki Hint süvari birliğine Victoria Madalyası verilmesini teklif ediyorum. Melliss'e yardım çağrısında bulunduğum mesajımı 30 Kasım-1 Aralık gecesi Melliss'e ulaştırdılar. Kraliyet Deniz İhtiyat Birliği'nden Teğmen Wood ile Kraliyet Donanması'ndan Teğmen Tudway'e Üstün Hizmet Nişanı verilmesini teklif ediyorum. Kraliyet istihkâm sınıfından Binbaşı Winsloe; Hint piyade sınıfından Goldfrapp; 7. Gurkalar'dan Wilson ve Oxford hafif piyadeden Morland iyi işler başarmışlardır.

Mesajımda ayrıca kısa bir süre içinde başka subay ve alay isimlerini de göndereceğimi, yukarıdaki isimleri defterime halihazırda kayıtlı olduğu için gönderdiğimi, ödüllerin çok makbule geçeceğini ve bütün askerlerin neşesini yerine getireceğini düşündüğümü de belirtmiştim.

Ordu komutanından 6 Aralık'ta şu telgrafı aldım:

> Hint ordusu başkomutanından az önce aldığım şu mesajı size göndermekten mutluluk duyarım: "General Townshend ile komutası altındaki herkese Kûtülamare'de sayıca çok üstün düşman kuvveti karşısında cesurca ve başarıyla gerçekleştirdikleri geri çekilme harekâtından dolayı duyduğum minnettarlığı lütfen iletiniz." Stop.
>
> Anavatandan bana gelen özel mesajda da şöyle yazıyor: "Bütün İngiltere ve Paris gerçekleştirdiğiniz o harika işleri

ve muhteşem başarılarınızı konuşuyor." Konuşacaklar tabii. Ordu Komutanı.

Hava komutanının talebi üzerine uçakların nehrin aşağısına, Alî el Garbî'ye gitmesine izin verdim. Hava komutanı, muhasara altına alındıktan hemen sonra düşman toplarının uçakların havalanmasına izin vermeyeceğini ve onları diğer aletlerle birlikte tahrip edeceğini belirtmişti. Ondan düşmanın nehir aşağısındaki hareketlerini (düşmanın Es-Sinn'deki eski mevziine geri döneceğini düşünüyordum) havadan sürekli gözetlemesini ve ayrıca nehrin yukarı kesimlerinde Aziziye'ye doğru hava keşfi gerçekleştirip Bağdat'tan düşmana takviye kuvvetlerin gelip gelmediğini bana bildirmesini istedim. Hava komutanı bunları yapabileceğini söyledi; ama Kût'un yukarı kesimleri için ikide bir hava keşfi talebinde bulunmama rağmen 10 Ocağa kadar Alî el Garbî'den bize sadece dört kere uçak gönderildi. Taleplerimi karşılayamamalarının ciddi sebepleri vardı mutlaka.

6 Aralık'ta öğleden sonra saat 6'da ordu komutanından gönderdiğim bir mesaja aynı gün yazılmış cevabi bir mesaj geldi:

> *Birinci madde.* 'İki ay içinde yardım gönderilecektir' ifadesinde bahsi geçen süre son takviye kuvvetlerin geliş tarihi göz önünde bulundurularak ve genel bir ileri hareketin vaktini aşmayacak bir süre tayin etmek maksadıyla ortaya konmuş geniş bir süredir. Bu sürenin daha da kısa olacağını ümit etmekteyiz.
>
> *İkinci madde.* Bildiğimiz kadarıyla henüz muhasara edilmediniz, nehir hattı da henüz kesilmiş değil. Younghusband 28. Tugay ve Süvari Tugayı ile birlikte gelecek hafta içinde Alî el Garbî ve Şeyh Saad'da konuşlanacak ve yanına size gönderilmek üzere ikmal malzemesi verilecektir.

Üçüncü madde. Kût'tan geri çekilmeniz Şattü'l-Hayy'ı Türklere açacak ve bunun çok kötü bir etkisi olacaktır. Askeri açıdan şimdilik böyle bir geri çekilmenin zorunlu olmadığı görülmektedir. Kût'ta nasıl bir yerleşme tertibatı yapacağınızı siz daha iyi bilirsiniz. Ellerindeki bütün imkânları kullandıklarından emin misiniz? Sadece beş buharlıları var, bizde ise onlarınkinin üç katı, daha da gelecek. Onların sayısı 12.000, sizin ise 10.000, ama top yönünden onlardan üstünsünüz.

Dördüncü madde. Altı tümenden bahsediyorsunuz. Bu sayıya en son Bağdat'ta olduğu söylenen 52. Tümen ile Felluce'de veya yakınında olduğu rivayet edilen, ama orada olduğu bugüne kadar teyit edilemeyen 26. Tümen de dahil mi? 1.G.109 sayılı mesajınızın 5. talimatında önünüzde sadece üç tümen olduğundan bahsediyordunuz. Bağdat'ta neler olduğunu anlamak için hava keşfi yaptırmalısınız.

Beşinci madde. Kût'tan geri çekilmek düşüneceğiniz en son şey olmalı. Düşmanın Alî el Garbî'ye değil, her halükârda Es-Sinn mevziine yöneleceği anlaşılıyor. Alî el Garbî'de Younghusband'ın üstünde olacaksınız. Rusların 4 Aralık'ta Hamedan'dan üç, Bağdat'tan 23 yürüyüş mesafesinde olduğu bildirildi. Ordu komutanı ilerleme hareketlerini hızlandırmak için genelkurmay başkanına telgraf çekecek. Düşmanın bir yandan sizin yerinizi tespit ederken, bir yandan da Nâsıriye'ye yığınak yapmak istemesi mümkün. Bunu düşünmüş müydünüz hiç? Böyle bir ihtimale karşılık derhal Nâsıriye'yi yeniden takviye edeceğiz.

Altıncı madde. Her gün gelen takviye kuvvetlerinin Basra vilayetinde iyi bir moral etkisi olacağını unutmayın. Ordu komutanı başka bir tümen daha ve birçok top istedi. Kût'ta kaldığınız sürece düşman planınızın farkına varmayacaktır, sayıca üstün kuvvetleri durdurmakla siz de bir müfrezenin görevini yapmış olacaksınız.

Yedinci madde. 169 G. sayılı mesajınız geldi. Şeyh Saad ile Alî el Garbî'ye yığınak yapılacak. Bütün bu noktalar dikkate alındığında şunu ifade etmek isterim ki, ordu komutanı Alî el Garbî'ye çekilme teklifinizi onaylamamaktadır.

Kût'ta kalmam nihayet bu şekilde kararlaştırılmış oldu. Bu koşullar altında (kesin bir yardım sözünün verilmiş olması) bu makul bir stratejiydi, aksi takdirde bütün Irak'ı kaybedebilirdik. Karşımda sayıca benden çok daha üstün bir kuvvet vardı, açık sahada muharebeye girmiş olsaydım yenilgiye uğramam işten bile değildi.

Benim sayımın 10.000, düşmanın sayısının ise 12.000 olduğu bilgisi yanlıştı. 1 Aralık'ta düşmanın 12.000 kişilik bir öncüsü ve bu öncünün arkasından gelen bir büyük kısmı vardı!

Alî el Garbî'de "Younghusband'ın üstünde olacaksınız" ifadesinden bir anlam çıkaramamıştım. Younghusband'ın kuvvetiyle birleşmek çok iyi bir şey olurdu, zira o zaman Türklere açık sahada güzel bir yenilgi tattırabilir ve gidişatı değiştirebilirdim.

6 Aralık günü günlüğüme Kût'ta kalmamın kararlaştırılmasıyla ilgili olarak aşağıdaki şeyleri yazmışım:

> Müstahkem bir mevzinin dezavantajlarından biri de, oraya yerleşmiş olan kuvveti ateşten bile korumamasıdır; bu yüzden yorgun askerlere kaleler gibi dinlenme imkânı tanımaz. Bir açıktan içeri girmeyi başaran düşman bataryası kargaşaya ve heyecana neden olabilir. Askeri tarihte, müstahkem ordugâhlara kapanan kuvvetin daima sonunda düşmana teslim olduğu görülür. Mesela, Fransa'nın en iyi ordularından biri olan Bazaine'in ordusu kendini Metz'e kapatmakla intihar etmiştir. Metz'deki müstahkem ordugâh olmasaydı Fransa o büyük felaketi hiç yaşamazdı. Rus ordusunun vaktinde yetişememesi Mack'in Ulm'da teslim olmasına sebep olmuştu; Yorktown'da bulunan Cornwallis'e yardım için gönderilen filonun başarısızlığı İngilizleri orada düşmana teslim olmak zorunda bırakmıştı. Wellington, Torres Vedras'ta idare etmişti; çünkü Masséna ona hiç saldırmamıştı ve İngiliz filosunun varlığı da bunda etkili olmuştu. Dolayısıyla, takviye kuvvetin geleceğine kesinlikle güvenebilirsek müstahkem bir mevzie

çekilmek en iyisi. Kendini bu şekilde kapatan kuvvet daha fazla geri çekilmek suretiyle kendini iyice zayıf düşürmekten kurtarır ve genelde düşmanın harekâtlarını bir süreliğine durdurur. Askeri tarihte, muhasara altına girmiş bir ordunun kendi kendini kurtardığına dair pek az örnek vardır. Masséna'nın kahramanca gerçekleştirdiği Cenova savunması başarısızlıkla sonuçlandı, çünkü Napolyon komutasındaki kuvvet yardımına yetişememişti. Ayrıca İngiliz savaş gemileri limanı kapadığı için Cenova'da açlık baş göstermişti.

Kût'ta bizi de böyle bir kader bekliyordu. Bizi açlık mağlup etti.

7 Aralık'ta ordu komutanına cevabi bir mesaj yolladım:

> Younghusband'ın bir hafta içinde 28. Tugay ve Süvari Tugayı'yla birlikte Şeyh Saad ile Alî el Garbî'ye gitmesi isteğini 169 G. sayılı mesajımda ben de dile getirmiştim, bunu yapabilecek olmanıza memnun oldum, çünkü bu buradaki durumumu değiştirir. Kût'ta kalmam için öne sürdüğünüz bütün bu sebepler üzerinde, kendimi Kût'ta kapatmaya karar vermeden önce ben de uzun uzun düşündüm. Kendini bir tabyaya veya müstahkem bir ordugâha kapatan kuvvetin başına neler geldiğini tarihten çok iyi biliyorum zira. İki ay içinde bana takviye göndereceğinizi siz söylemiştiniz, ki böyle bir şey durumumu tehlikeye sokardı. Younghusband'ın komutasındaki kuvvet ile süvariyi Şeyh Saad'a yerleştirmeniz durumu değiştirir.

Şeyh Saad'a süratle gelen askerlerin ve Irak genelinde pazarlarda ve Arapların kendi aralarındaki konuşmalarda iyice abartılı biçimde ağızdan ağıza aktarılan Basra'ya asker sevkıyatının yapıldığı haberlerinin Türkleri anında tereddüde düşüreceğini ve karşı taarruzlarını durduracağını düşünmüştüm. Ama yanılmış-

tım, zira Türklerin yanındaki çok sayıda Alman subayı hesaba katmamıştım. O sıralarda Selmanıpâk muharebesini ve sonrasındaki harekâtları Alman karargâh subaylarının yönettiğini bilmiyordum. Hatta Mareşal von der Goltz, Selmanıpâk muharebesinden sonraki bütün harekâtları Alman karargâh heyetiyle birlikte Bağdat'ın dışında Türklerin Altıncı Ordusu'nun başında yönetmişti.[222]

Süvarilerimizin Kût'tan ayrıldığını görür görmez Türkler nehrin iki yakasından, Kût yarımadasının kuzeyi ile güneyinden asıl kuvvetleriyle taarruza geçerek muhasaraya başladılar; bir yandan da kuşatma kuvvetleriyle kuzey cepheme doğru kesif topçu ateşimin izin verdiği yere kadar dağınık düzende ilerlediler. Daha fazla yaklaşamayınca durup tahkimat yaptılar ve lağım açtılar (ve bir gecede muazzam yol katettiler). Biz de canla başla siper kazıyorduk, zira ortada henüz doğru dürüst bir siper yoktu. Düşman taarruzi bir muharebede bize saldırmış olsaydı... Ne biçim fırsat kaçırdılar! Ama Selmanıpâk muharebesi ile 1 Aralık'ta artçımıza karşı düzenlediği harekâttan sonra düşman yakınımıza gelmek konusunda daha ihtiyatlı davranıyordu (ileride de görüleceği üzere, Noel gecesi bizi imha etmeyi bu yüzden başaramadılar).

Topçu ateşimize rağmen birkaç gün içinde dev bir siper ve ulaştırma şebekesi kurdular ve kuzey cephemi-

222 Evvela, Goltz Paşa 23 Eylül 1331'de [6 Ekim 1915] Altıncı Ordu kumandanlığına tayin edildi ve ancak Teşrinsâni [kasım] ayının son on gününe doğru Bağdat'a ulaştı. Binaenaleyh, Selmanıpâk ve Delabha muharebelerine en ufak bir tesiri bile dokunmuş değildir. Nureddin Bey'in kumandadan ayrılmasına kadar da aynı hal devam etti ve Goltz Paşa münhasıran İran meseleleriyle meşgul oldu.
Sâniyen [ikinci olarak], Nureddin Bey'in maiyetinde Osmanlı ordusunun başında geniş bir Alman teşkilatı değil, tek bir Alman kurmayı bile mevcut değildi. Goltz Paşa'nın kurmayları, reisi de dahil olarak tamamıyla Osmanlı idi. (Ask. Tar. Enc.)

zin etrafındaki yolları kuşatarak yarımadanın boğazını tamamen kapadılar. Bu arada, bir tümen kadar olduğunu tahmin ettiğim bir kuvvet batıdan doğuya giderek sağ yakaya geçti, sekiz kilometre kadar güneydeki Şattü'l-Hayy'ı geçti ve köprümüze hücum edip sağ yakadaki nehrin aşağısına doğru olan çekilme hattımızı kapamak üzere Kût'a doğu yanından yaklaştı. Daha önce de açıkladığım gibi, korunaklı bir köprübaşı oluşturmak için tabya yapacak vaktim olmamıştı.

Sonraki üç dört gün boyunca düşman etrafımıza pusulanın bütün noktalarına ve nehrin her iki yakasına top yerleştirdi. Kuzeyi hariç her tarafı sularla kaplı olan Hindistan yarımadası biçimindeki bu müstahkem ordugâhın en büyük dezavantajı, top ateşlerimiz merkezden çevreye doğruyken, dolayısıyla birbirinden uzaklaşarak ve yayılarak giderken, düşmanın top ateşinin çevreden merkeze doğru, dolayısıyla azami bir tesire sahip oluşuydu. Müstahkem ordugâhların tek dezavantajı bu değildir. Bu tür ordugâhların, her tarafı kapalı, kaleler gibi top ateşine karşı korunaklı olmayan alelade tahkimatlardan oluşan belli belirsiz yapılardır. Ayrıca bir müstahkem ordugâhın kaleden bir farkı daha vardır, müstahkem ordugâhta bir cepheyi boş bırakmak gibi son derece büyük bir tehlikeyi göze almadan güçlü bir yarma hareketi gerçekleştiremezsiniz. Müstahkem ordugâh, çevresine yerleştirilmiş askerlere rahat ve huzurlu bir ortam sağlamaz, yarma hareketi ise bu tür ordugâhlarda yapılacak en tehlikeli harekettir.

Süvari tugayının gidişiyle birlikte muharip askerlerimin sayısı 8990'a düşmüştü, bunların yaklaşık 7000'i piyadeydi. Selmanıpâk muharebesi esnasında Hint birliklerinde verilen ağır zayiatlardan biri de İngiliz subaylarıydı ve Hint birliklerinde İngiliz subayı sıkıntısının çekilmesi Kût savunmasını etkileyebilecek

en tehlikeli, en ciddi faktörlerden biriydi. Hint birliklerinde İngiliz subayının olmayışının savunmayı tehlikeye düşürdüğünü söylesem abartmış olmam, çünkü Hint Ordusu Müşekkel Teşkilatı'nda az sayıda İngiliz görevli vardı, ama bunlar sivildi ve işlerini ne kadar canla başla yapsalar da askeri eğitim almamışlardı, dolayısıyla askerleri gerektiği gibi yönetemiyorlardı. Birliklerde çok fazla Hintli subay kaybı da olmuştu, bu yüzden Hint taburları İngiliz subaylarından yoksun silahlı takımlar (disiplinlilerdi, orası doğru) haline gelmişlerdi. Hindistan Servisi bünyesinde, Doğu Hindistan Kumpanyası'nın hüküm sürdüğü dönemlerdeki gibi İngiliz muharip alaylarında olduğu kadar İngiliz subayı barındırmış olsaydı, bize karşı yapılacak taarruzların akıbetinden hiç endişe etmezdim. 1 Aralık'taki artçı harekâtımızda General Delamain, geri çekilmenin kararlı biçimde sürdürülebilmesi için tugayındaki Hint birliklerine Dorset Alayı'ndan İngiliz askerleri yerleştirmek zorunda kalmıştı.

Düşman topları 7 Aralık günü öğleden sonra tabyayı mütemadiyen şiddetli bir ateşe tuttu, otuz zayiat verdik, bu arada da tabyanın duvarları top mermilerinin etkisiyle un ufak oldu. Tabya Kût'u sadece düşman Arap aşiretlerine karşı korumak amacıyla yapılmıştı belli ki. O gün Nureddin gereksiz yere kan dökülmemesi için silah bırakmamı teklif eden bir mektup gönderdi bana. Mektubunda askerlerimin zayıf düştüğünü ve az sayıda olduğunu, biraz çaba harcarsa bizden sayıca üstün olan kuvvetiyle bizi kolayca imha edebileceğini belirtiyor, Kût şehrini işgal ederek huzur içindeki sakinlerini savaş korkusuyla karşı karşıya bırakmanın medeni savaş kanunlarına aykırı olduğundan yakınıyordu.

Silah bırakmak gibi saçma bir talebi muhatap almadığımı belirten cevabi bir mektup gönderdim ona. Ama

savaş sırasında bir şehri bombalamadan önce komutanını veya valisini teslim olmaya çağırma âdetine uygun hareket ettiği için ona teşekkür etmeyi de ihmal etmedim. Bir şehrin savunmasının medeni savaş kanunlarına aykırı olduğunu düşünmekle onun tuhaf ve son derece büyük bir gaflet içinde olduğunu, Avrupa'da bir şehrin veya köyün taarruza uğradığının veya savunulduğunun görülmediği tek bir muharebe olmadığını ve Alman dostlarının şehir ve köyleri her zaman işgal ettiklerini, üstelik bunu da kendilerine özgü bir biçimde yaptıklarını belirttim.

Muhasaralarla ilgili eski tecrübelerimden, askerin moralini ona yardım geleceğine inandıran tebliğlerle yüksek tutmanın çok büyük yararlar sağladığını biliyordum. Askerlere bir tebliğ daha yayımladım. Tebliğde onlara "Muhtemelen bizi bombardımana tutacaklar, ama ağır topların fiili tesirden ziyade moral tesiri olacaktır; başıboş katırlar vurulacak, orada bir araba şurada evin bir köşesi tahrip olacaktır, ama yeraltı sığınağında kaldıkları sürece askerlere hiçbir şey olmayacaktır; askerler sükûnetlerini korumalı ve tüfek ve top mühimmatını düşman piyadesine saklamalıdır" dedim. Tek çekindiğim şey piyadelerin taarruzuydu. Onlara ayrıca, ordu komutanının bir hafta içinde Şeyh Saad'da takviye kuvvetlerle yığınak yapacağını da ifade ettim.

7 Aralık günü genel karargâh kurmay subayına gönderdiğim aşağıdaki telgraf mesajı, çok çetin geçen Selmanıpâk muharebesinin sonraki etkilerinin, bitkin düşüren o geri çekilmenin ve müstahkem bir ordugâhta kısılmış olmanın üzerlerinde hissettirdiği baskının askerlerin randımanı konusundaki endişelerimi yansıtıyor:

> Şu anda yaklaşık 8990 muharip var, bunların sadece 7000'i piyade; İngiliz taburları (Norfolklar, Dorsetler, Oxford

Hafif Piyade ve West Kents taburunun yarısı) en fazla sulh zamanlarındaki çift bölüklerin gücünde. Bazı Hint taburlarının İngiliz subaylarından yoksun oluşu çok ciddi bir durum arz ediyor. Mesela, 110. Tabur'da sadece bir İngiliz subay var; yürüyemeyecek durumdaki hasta ve yaralı listesi son derece iç karartıcı.

Elimde çok miktarda mühimmat var, tüfek başına yaklaşık 800 fişek, şarapnel, top başına 590 top mermisi, ağır top başına 208 TNP; Levazım Dairesi başkan yardımcısı ayrıntıları size iletecek. Uçaklara acilen ihtiyacım olduğu halde bu sabah Alî el Garbî'ye havalanmak zorundalar (sebep, elimizde yedek parça bulunmaması). Kût'a geri çekilirken uçak şatını kaybettik, ayrıca burada kalırlarsa uçaklar top ateşi yüzünden tahrip olabilirler.

8 Aralık günü süvari tugayının öğleden sonra Alî el Garbî'ye sağ salim vardıkları ve General Aylmer'in Dicle hattındaki kıtalara komuta etmek üzere 9 Aralık'ta Basra'dan ayrılacağı haberini aldık; bu kıtalar birleştirilerek kolordu haline getirilecekti. Süvari tugayı, Kût'tan ayrıldıktan kısa bir süre sonra Rabiye ve Acil Araplarından 800 atlının saldırısına uğramıştı. Aslında, Beyt-i Meyyid'e ulaşana kadar her Arap onlara düşmanca davranmıştı, ama Araplar uzun menzilden tüfekle ateş etmekten başka bir şey yapmamış, her zamanki gibi doğru dürüst taarruz edecek cesareti gösterememişlerdi.

9 Aralık'ta pusulanın her noktasından top mermisi yağdı üzerimize; sağ yakadaki henüz tahkim edilmemiş köprübaşını himaye eden müfreze, bitişikteki kum tepeleri üzerinde bulunan düşman piyadelerini defetmek için kum tepeleri üzerindeki mevzilerinden ayrılmış, ardından karşı taarruza uğramış ve köprüden karşıya geçmek zorunda kalmıştı. Bu müfreze Yüzbaşı Gribbon komutasındaki 67. Pencap Taburu'na ait ihtiyat

kıtasından müteşekkildi. Karşı taarruz esnasında Yüzbaşı Gribbon üç yerinden vurulmuş ve geride kalmıştı. Ağır ateş yüzünden onu oradan almak imkânsızdı. Daha sonra onun öldüğü kesinleşti. Sağ yakadaki düşman o sırada suyun kenarına yakın bir yere yerleşmişti ve nehir kenarı ile su yollarından yararlanarak tekne köprümüze ateş ediyordu. Düşmanın gece köprüden karşıya geçme tehlikesi olduğu için köprünün gece karanlığından yararlanılarak patlayıcılarla tahrip edilmesi emrini verdim. Aralık'ın 9'unu 10'una bağlayan gece, 7. Gurkalar'dan Teğmen Sweet ile Kraliyet İstihkâm sınıfından Teğmen Matthews ve Gurka ve Lağımcı ve Mayıncılardan bir grup gönüllü köprüyü başarıyla tahrip etti.

Bu iki subayın, güçlü akıntılarla içi su dolan dubalar sebebiyle yer yer bel vermiş olan köprü üzerinden nehrin düşmanın bulunduğu tarafına geçip fitilleri yerleştirmeleri, diğerlerinin de onların yanında köprü dayanaklarını tutan halatları kesmeleri, son derece cesur bir davranıştı. Patlayıcılar sayesinde köprü parçalanmıştı. Düşman bir süre afalladığı için ateş açamamış, grup bu fırsattan yararlanarak oradan kaçmıştı. İki subaya Victoria Madalyası, askerlere de Hindistan Liyakat Nişanı verilmesini teklif ettim.[223]

General Aylmer, 10 Aralık'ta gönderdiği telgraf mesajında yardım kuvvetine komuta etmek üzere aynı gün Irak'a vardığını bildirdi:

223 19 Ekim 1916 tarihli Londra Resmi Gazetesi'nde Teğmen Mathews ile Sweet'e Üstün Hizmet Nişanı verildiği açıklandı. Victoria Madalyası'nın adilane ve hakkıyla verildiği birileri varsa, bu subaylardır, buna can-ı yürekten inanıyorum. Ölümle sonuçlanacağı muhakkak olan bir göreve gönüllü olmuşlardı, çünkü düşman bu köprüye 300-400 metrelik bir tüfek menziliyle hâkimdi ve sürekli ateş ediyordu. Bu iki subay gün boyunca soğukkanlı bir şekilde beklemiş ve gece karanlığının yardımıyla harekâtı gerçekleştirmişlerdi (o anın hissine göre çok farklı bir hareket tarzıydı bu). (G.T.)

Dicle hattının komutasını devraldım. Savunma kuvvetinin komutanı Chitral ve onun cesur askerlerinin onları rahatlatana kadar bayrağımızı dalgalandıracaklarına olan güvenim tam. Sizin ve komutanız altındakilerin gerçekleştirdikleri parlak işler için sizleri yürekten tebrik ederim.

Ona şu cevabi mesajı gönderdim:

6. Tümen ve askerleri şevk verici mesajınıza teşekkür eder. Bize olan güveninizin sarsılmayacağından emin olabilirsiniz. Mesajınıza şahsen çok teşekkür ederim. Emriniz altında hizmet vermekten gurur duyarım.

Dışişleri Bakanı 10 Aralık'ta Kût mevziinin, Dicle, Hayy, Kût şehri ve Es-Sinn'e göre ayrıntılı bir konumunu talep eden bir telgraf mesajı gönderdi. Bakan mesajında ayrıca nehrin her iki yakasına hâkim bir tekne köprümüz olup olmadığını soruyordu. Aynı gün ona müstahkem ordugâhımızın Dicle'nin kıvrımıyla oluşan ve üzerine Kût şehrinin kurulduğu yarımadanın güney ucunda bulunduğunu bildiren bir telgraf çektim.

Yarımadanın bu güney noktasında bulunan ordugâhımız kuzeye doğru yaklaşık 3200 metre uzanıyor; genişliği yaklaşık 1700 metre. Şimdilik batı istikametimiz hariç her tarafımız muhasara altında. Müstahkem ordugâhımın dışındaki bir yerden getirdiğimiz ve Kût şehrinin doğusuna kurduğumuz tekne köprüsünü geçen gece gönüllülerin yardımıyla patlayıcılarla imha etmek zorunda kaldık; son derece cesaret isteyen bir şeydi bu yaptıkları, zira düşman gün boyunca köprüye kararlı bir taarruz gerçekleştirmiş, köprübaşı görevi yapan müfrezeyi içeri sürmüş ve köprübaşının bulunduğu bölgeyi işgal etmişti. Şu anda *Sumana* gambotu ile bir şat dışında sağ yakayı ele geçirecek bir vasıta yok elimde. Bütün düşman topçularının derinliğine ateşine maruz kaldık. Dün 199 zayiat verdik. Sağ yakadaki meyankökü fabrikası ile köyün bu yakada kalan kıs-

mını iki taburla koruyoruz. Es-Sinn kuş uçuşu 11 km kuzeydoğumuzdadır.

İngiliz hükümetinin bu durumdan endişe duyduğu belliydi, zira 10 Aralık'ta aldığım bir telgraf mesajında benden aşağıdaki bilgileri Savaş Komitesi'ne göndermem isteniyordu:

(1) Türklerin elindeki ağır toplar bizimkinden fazla mı?

(2) Hangi şatlar ele geçirildi veya tahrip edildi, bunların yükü neydi?

(3) Mevcut durumla ilgili görüşleriniz nelerdir? Ne kadar dayanabileceğinizi düşünüyorsunuz? Askerlerin sağlık ve moral durumları, başka şeyleri Savaş Komitesi'ne bildirebilirsiniz.

(4) 4.7 inçlik topları nasıl kullanıyorsunuz ve *Shushan* nerede bulunuyor?

Şu cevabı verdim:

(1) Türklerin elinde dört 10,5 cm'lik top var, bunların serilik ve menzil bakımından bizim 5 inçlik toplarımızdan daha üstün oldukları kesin.

(2) 1 no'lu şat, kömür ve petrol şatı, hemen hemen boş.

28 no'lu şatın yükü, deniz mühimmatı ve çadır.

4 no'lu şatın yükü, ikmal malzemeleri ve nakliye levazımatı.

11 no'lu şatın yükü, ikmal malzemeleri ile nakliye levazımatı ve yürüyemeyecek durumdaki hatlarla birkaç yaralı; 220 hafif ateşli silah sandığı ve 445 tane 13 pound'luk top atımı.

31 no'lu şatın yükü, uçak levazımatı.

İki L sınıfı şat.

Bütün tren katarı tombazları ile çok sayıda dannock tüfek ateşi sonucu battı.

(3) Mevcut durumumuzla ilgili düşüncelerim şunlar: Tarihte, taarruz kuvvetinin taarruzu yüksek seviyede sürdüre-

cek sayıda askeri olmadığı ve sürekli takviye almadığı durumlarda (Hannibal, XII. Charles ve Napolyon aynı sebeplerden ötürü başarısız olmuşlardır) her zaman görüldüğü gibi, stratejik taarruzumuz durduruldu; savunmadaki düşman kuvveti gittikçe içerilere doğru çekilerek yukarıdaki faktörlerin taarruzi kuvveti zayıflatması için vakit kazandı ve çatışmanın başında sahip olmadığı ikmal malzemeleri ile takviye kuvvetlere daha da yaklaştı.

Bu durum, süratle yığınak yapılarak muhasara altındaki kuvvetimin rahatlatılması ve Bağdat'a nihai bir ilerleme harekâtı düzenlemek üzere bütün kuvvetlerin Kût'ta birleştirilmesi sayesinde çok çabuk giderilebilir: Wellington'ın Burgos'tan Portekiz sınırına çekilmesinden sonra tekrar taarruza geçmesi buna bir örnektir.

Askerlerimin savaşma kabiliyetleri Selmanıpâk'tan sonra tabii olarak epey azaldı, ama disiplinlerinden hiçbir şey kaybetmediler. Düşmanın çok üstün kuvvetlerle taarruza geçeceğinden endişe duyuyorum. Gün boyunca top ateşine maruz kaldık, on on beş gün içinde yardım gelirse çok memnun olacağım. Askerlerin şeref ve vatanseverlik duygularını harekete geçirmek için elimden geleni yapıyorum. 800'den fazla hasta adamım var ve dışarıdaki hasta sayısı tahminimce 300'den fazla değildir.[224] Yardım geldikten sonra bu askerlerin ulaştırma hattında istirahat etmesi lazım.

(4) 4.7 inçlik toplarım atlı teknelerde, ama onları karaya çıkarmaya çalışacağım.

Düşman 10 Aralık'ta şiddetli bir taarruza geçti. Gün boyunca kuzey cephesinden şiddetle yüklendiler, ancak ağır topçu ateşimiz sayesinde durdurulabildi-

224 Maalesef Hint askerleri arasında hasta taklidi yapan çok sayıda kişi vardı, kasten bezgin bezgin dolaşıyorlardı. Düşmanın taarruza geçmesinden bu yüzden bu kadar endişe duyuyordum. Muhasara boyunca beni en çok endişelendiren konu bu olduğu için bu paragrafı bilhassa önemsiyordum. Yardımın bir an önce gelmesini de bu yüzden istiyordum. (G.T.)

ler. Bu taarruzda da Selmanıpâk'ta gerçekleştirdikleri taarruzdaki gibi isteksizce hareket ettiler. Çok zayiat verdiler, açık sahada üst üste yığılmış çok sayıda ölü düşman askeri gördük. Çok şiddetli baskı yaptılar. Bilhassa tabyaya şiddetle hücum ettiler, kuzey cephemize de şiddetle baskı yaptılar. Türkler kuzey cephemizde siperlerimize yakın bir yerde siper ve lağım kazıyorlardı, onları ancak askerlerimizin kesif tüfek ateşi durdurabilmişti. Büyük bir endişe içindeydim, çünkü çok sayıda askerle ani taarruza geçmesi halinde düşman, Hint askerlerinin başında yeterli sayıda İngiliz subayının bulunmaması ve Hint askerlerinin o sıradaki moral durumları sebebiyle, önünde ne varsa silip süpürebilirdi. Tüfek mühimmatının çok fazla harcanmasından da endişe duyuyordum. Belli ki geri püskürtülmüş olmanın getirdiği öfkeyle düşman 11 Aralık'ta bizi ağır bir bombardımana tabi tuttu; zayiatımız 202 ölü ve yaralıydı.

12 Aralık'ta öğleden sonra saat 6.30'da tekrar taarruza geçtiler. Kuzey cephemizin ilk hattındaki askerlerimiz bu taarruza yaklaşık bir saat süren muazzam bir tüfek ateşiyle cevap verdi. Düşman taarruzu iç hatlarımıza kadar sürdürmedi ve saat 7.30 civarında ateş sona erdi. Daha sonra esir ve firarilerden Türklerin çok ağır zayiat verdiğini (zayiatın tam olarak 2000 olduğunu söylediler) öğrendik.[225] Akşam karanlığı çökmeden önce taarruz için tekrar toplandılar, ama cesaretleri tekrar kırıldı. Bizim zayiatımız 88 ölü ve yaralıydı.

Sağ yakadaki meyankökü fabrikası ile köyde bulunan mevkiimiz de ağır topçu ateşinin hedeflerinden biriydi, ama burada da düşman taarruzu ileri taşımadı ve siperlerini terk etmedi. Kuzey cephemiz ile meyankökü

225 Bugünkü zayiatımız 400'den aşağı ve mezkûr [sözü edilen] rakamın beşte biri raddesinde idi. (Ask. Tar. Enc.)

fabrikası ve köye yönelik şiddetli taarruzlar şafakta tekrar etti, ama gene ileri taşınmadı. Bunun tek sebebi Türklerin taarruzda başarılı olmamasıydı; düşmanına yakın olmak istememesiydi; onların bu özelliğini Ruslar da daima dile getirmiştir.[226]

13 ve 14 Aralık'ta düşman topları sessiz kaldı, en az 5000 mermi[227] kullandıklarını tahmin ettiğimiz 10 ve 11 Aralık'taki şiddetli bombardımandan sonra mühimmatlarından iktisat yaptıklarını düşündük. 13 Aralık itibariyle zayiatımız 122 idi.

14 Aralık'ta, tahmini bir hesapla bizi muhasara altına almış olan düşman kuvvetinin birlik mevcudunun yaklaşık 12.000 olduğu ve çevremizde aşağı yukarı 33 topun mevzilendiği sonucuna vardım.

Düşman artık doğrudan taarruz fikrinden tamamen vazgeçmiş görünüyordu, düzenli muhasara harekâtları düzenlemeye başlamıştı. Kuzeybatı bölgemizin karşısında etrafımızı giderek saran, ulaştırma yollarıyla eksiksiz bir siper hattı vardı. Türkler gece gündüz demeden ve muazzam bir süratle siper kazıyordu. Askerlerimizin gerekli her istikamette gayet iyi ulaştırma yolları ve siperleri vardı ve Hint askerlerinin morali, uyku

226 Türklerin taarruza devam edememesi, taarruz kabiliyetlerinin noksan veya iddia edildiği üzere fıkdanından mütevellit değildi [yokluğundan kaynaklanmıyordu]. Yine bu cephede ve bu tarihten birkaç ay sonra, taarruz eden düşmanı süngü ve bombalarla karşılayıp Felahiye, Sanaiyat, Sabis ve Beyt-i İsa mevzilerinden çıkaran yine bu efrat ve yine Türkler idi. Ve Irak savaş cephesine şanlı bir iftihar destanı bırakan o vakalar gösteriyor ki, Türkler, düşmanlarına yanaşmaktan, boğaz boğaza gelmekten asla çekinmemişlerdir. Fakat bugün taarruza devam etmemeleri ise manevi sebeplerden ziyade maddi sebeplere dayanıyordu. Osmanlı kumandanı henüz temas edip metanet derecesi ve işgal kuvveti hakkında sarih bir fikir edinemediği kaleye büyük zayiat mukabilinde malik olmak istemiyordu. (Ask. Tar. Enc.)

227 Topçunun bugünkü sarfiyat miktarı mezkûr rakamın beşte biri raddesinde idi. (Ask. Tar. Enc.)

ve istirahat ihtiyaçlarının (mümkün mertebe süratli bir şekilde derin siperler kazmak zorunluluğundan dolayı uyku uyuyamıyor ve istirahat edemiyorlardı) izin verdiği ölçüde artmaya başlamıştı.

Düşman pusu nişancıları ısrarcı ve atılgandı, bitmek bilmez bir enerjiye sahipti. Pusu nişancılarına karşı Muhabere Bölüğü'nden Binbaşı Booth komutasında bir müfreze kuruldu; bu müfreze bayağı etkili çalıştı.

10 ile 16 Aralık'ta Evans ve Tümen İstihkâm Birliği komutanı Wilson, benim belirlediğim genel savunma ilkeleri doğrultusunda yürütülen çalışmalara komuta ettiler.

1. İkinci savunma hattı ile asıl savunma hattı arasındaki irtibatın artırılması.

2. İkinci savunma hattının baştan aşağı iyileştirilmesi (bunun yapılmasını bilhassa emretmiştim).

3. Şehrin batı, güney ve güneydoğu cephelerinin iyileştirilmesi; bu iyileştirme çalışmaları önemliydi, çünkü nihayetinde şehir içinde evlerde savunma tertibatları yapmamız gerekeceği fikrindeydim.

Nehir sularının düşük seviyede oluşu sebebiyle güney cephesi konusunda endişeleniyordum. Düşmanın karanlıktan faydalanarak sığlıklardan nehrin karşı tarafına geçmesi mümkün görünüyordu bana, bu yüzden doğu ve güneydoğu cephelerini gözetlemek üzere nöbetçiler görevlendirmiştim. 17. Tugay tabya ve kuzeydoğu bölgesinde daimi olarak yerleşti. 16. Tugay ile 30. Tugay kuzeybatı bölgesinde değişmeli olarak garnizon görevinde bulunuyordu; garnizon görevi biten tugay başkomutanlık ihtiyatları olarak (gerektiğinde kuzeybatı veya kuzeydoğu bölgesine yardım etmek üzere) ikinci savunma hattında yerini alıyordu. 18. Tugay, sağ yakadaki meyankökü fabrikası köyündeki garnizonda görev yapıyor, karşı yakayla irtibatını karanlıkta gizlice nehrin karşısına gidip gelerek sağlıyordu. 18.

Tugay'ın sağ yakada iki, Kût şehrinde iki taburu vardı. Kût şehrindeki taburları şehrin güney ve güneydoğu sınırlarının savunulmasından sorumluydu.

Bir müstahkem ordugâhın savunulmasında garnizonun sürekli olarak kendi savunma bölgesinde kalması ve yardım almaması gerekir. Bu sistem, savunma ve asker iktisadı için idealdir. Bu şekilde askerler, kendini koruma hissiyle savunma tertibatlarını gönüllü olarak iyileştirirler ve en önemlisi, askerler modern top ateşine karşı modern savunma anlayışını karakterize eden siper ve ulaştırma yollarının çıldırtıcı karışıklığına hemen aşina olurlar. İşleri bu prensip doğrultusunda yürütmeye çalıştım, ama sağanak yağmurlarla taşkınlar başladığında bu askerlere (istemeyerek de olsa) yardım göndermek zorunda kaldığım görülecektir; zira böyle zamanlarda askerler suların etkisiyle siperlerden dışarı süpürülüyordu ve dizlerine kadar su içindeydiler.

Beni en çok endişelendiren, şehrin Arap sakinleriydi. Onların düşmanla irtibat halinde olduklarını biliyordum (buna şüphe yoktu), endişelenmeme sebep olan şey, birçok tüfeğin toprağa gömülmüş ve saklanmış olabileceğiydi. Kuzey cephemizde taarruz ilerlerken düşman gece şehir halkının ayaklanmasını sağlarsa durumun ciddiyet arz edeceği muhakkaktı. Bu sebeple halkın ileri gelenlerini gözaltına aldım ve en ufak bir ihanet halinde onları vuracağımı ilan ettim. Muhasaranın ilk dönemlerinde Arapların yağmalamalarını durdurmak için yağma yaparken suçüstü yakalanmış on iki adamın askeri komisyonunca yargılamasını sağladım ve ibret olsun diye kurşuna dizdirttim.

Savunma emirlerimde bütün şehir halkının şehir dışına sevk edilmesi emrini verdiğim, ama Sir Percy Cox kadınlarla çocukların çölde açlıktan ve çöl Araplarının kurşunlarından helak olacaklarını söyleyip halkın şehir dışına gönderilmemesinden yana tavır koyunca, fikri-

mi değiştirdiğim görülecektir. Sir Percy benden şehir halkını dışarı göndermememi istediğinde ona muhasara edilecek bir yerin komutanı olarak bunu yapmanın vazifem olduğunu söylemiştim. O da, "Haklısınız, ama yolda bütün kadınlarla çocuklar can verecektir" demişti. Ben de bunun Irak'ta, Türklere karşı koruma vazifesini üstlendiğimiz Arap nüfus üzerinde yıkıcı bir siyasi etki yaratacağını düşünmüş ve emrimi şehir sakini olmayan herkesin şehir dışı edilip gerçek şehir halkının şehirde kalmasına izin verileceği şeklinde değiştirmiştim. Ama bu da, 700–800 kadar kişi şehir dışı edilirken 5000 ila 6000 kişinin şehirde kalacağı anlamına geliyordu. Ne çektiysem hep şu merhametimden çekmiştim zaten. Arap erkeklerden kaçının çölde öldüğü veya öldürüldüğü umurumda değildi (bunu sonuna kadar hak ediyorlardı zaten), ama kadın ve çocuklara gelince iş değişirdi.

12 Aralık'ta hükümetin "Selmanıpâk muharebesinde yararlılık göstermiş İngiliz assubay ve Hint taburlarındaki askerlere şeref ödülü" vermek istediği bildirildi. Bu amaçla Hindistan hükümeti Sir John Nixon'a Selmanıpâk muharebesinde yararlılık göstermiş olan ve acilen ödüllendirilmesini uygun gördüğü Hint askerlerine yirmi Hindistan Liyakat Nişanı, kırk Hindistan Üstün Hizmet Nişanı, İngiliz askerlere de kırk Üstün Başarı Nişanı verme yetkisi vermişti. Bağdat istikametindeki ileri hareketten önce Kral, Sir John Nixon'a kahramanca işler yapmış olan subaylara kasım ve aralık ayları için ayrı ayrı bir Üstün Hizmet Nişanı, iki Haç Nişanı takma yetkisi vermişti. Ordu komutanı nişan verilecek subayların seçimini bana bırakmış ve nişan alanların isimleri resmi gazetede yayımlanacağı için kararımı verir vermez söz konusu subayların isimlerini, numaralarını ve sınıflarını bildirmemi istemişti.

13 Aralık'ta düşman siperleri ile kuzeybatı cephemizin ileri solu arasında yalnızca 50 metre mesafe kalmıştı. Her iki tarafın da askerleri siper kazarken birbirlerinin sesini duyabiliyordu. Tuğgeneral Hoghton tabya için endişelenmekteydi; Oxford & Bucks Hafif Piyade taburlarını takviye etmek için Norfolk'tan 150 İngiliz askeri (bu askerler Kût şehrinde ihtiyat kuvveti olarak bekliyordu) vermemi, ayrıca çok zayıf oldukları için güvenemediği savunma hattındaki Hint taburlarını almamı istedi benden.

Tüfek mühimmatı konusunda endişelenmemi gerektirecek bir sebep yoktu ortada, zayiatım (zayiatım günde 100'den fazlaydı, bazen 200'e çıktığı oluyordu) bile tek başına bu meseleyi gözardı etmem için yeterli bir sebepti, ama Hint taburlarındaki İngiliz subayların azlığı sürekli bir kâbus yaşatıyordu bana. Zayiatımız çok ağırdı; Selmanıpâk muharebesindeki de dahil edilirse, zayiatım 5000'in üzerindeydi ve bazı askerlerin moralleri ciddi biçimde bozulmuştu. General Hoghton, üst makama bildirip Hint taburlarını geri çekmediğim takdirde savunma bölgesinin emniyeti konusunda güvence veremeyeceğini söyledi bana; burada General Hoghton'ın da bir Hintli subay olduğunu hatırlatmak isterim. General Aylmer'e telsizle durumu bildirdim ve Türklerin kararlı bir taarruz düzenleyeceklerinden endişe duyduğumu söyledim, söylediğim de oldu; görüleceği üzere bu taarruz kısa bir süre sonra gerçekleştirildi.

16 ile 17 Aralık'ta düşmandan çıt çıkmadı; bunu verdikleri ağır zayiata ve sonrasında yaşadıkları cesaret kırıklığına yordum, ama o vakte kadar Bağdat'ta yığınak oluşturma işini bitirmiş olması gereken "52. Tümen"in kısa bir süre içinde geleceğini tahmin ediyordum.

17–18 Aralık gecesi tabya komutanı Albay Brown komutasındaki 103. Hafif Piyade Taburu düşma-

na iki ani saldırı gerçekleştirdi. Oxford Hafif Piyade Taburu'ndan İngiliz askerler ile Hint askerlerinden oluşan iki karma müfreze, tabyanın yakınındaki düşman siperlerine dalarak otuz kadar Türk'ü süngüden geçirmiş, birçoğunu da esir almış ve buradaki siperleri temizlemişti. Zayiatımız bir hafif yaralıydı. İyi yönetilmiş birkaç ani saldırının işe yaradığına inanırım; bu tür saldırılar düşmanın dehşete kapılmasını sağlar, askerlerin nihayet geri çekilmek zorunda oldukları birçok ani saldırı ise düşmanın sadece moral seviyesini düşürür, o kadar.

Kuzey cephemizin kuzeydoğu ucundaki tabyanın düşmanın esas hedefi olduğu iyice anlaşılmıştı artık. Topçuları orasını sürekli bombalıyordu; tabyanın duvarlarının bir kısmında büyük gedikler açılmış, bir kısmı da yıkılmıştı. Ama bu durum tabyanın gücünü daha da artırmıştı, zira garnizon kuvveti duvarı mütemadiyen tahkim ediyor, açılan gedikleri kum torbalarıyla tıkıyordu. Tabya ancak yerle bir olduktan sonra güçlenmeye başlamıştı, tıpkı Verdun'daki eski Fransız tahkimatları gibi.

Sabah saat 5.30'da düşman tabyaya şiddetli top ve tüfek ateşine başladı. Tabyanın yakınındaki siperlere toplanmış olan düşman askerlerinin sevinç çığlıklarıyla boru seslerini duyabiliyorduk, ama askerlerimizin sabit ateşi sayesinde düşman taarruzunu gerçekleştiremedi.

16 Aralık'ta Türklerin hatlarımıza taarruz etmesi halinde yapılması gerekenleri bildiren genel bir talimat yayımladım. Herkesin ne yapacağını bilmesi için talimatı askerlere okuttum; talimatı okutmamın bir sebebi de, askerlerin kısa bir süre içinde gerçekleşeceğinden emin olduğum taarruz karşısında sağlam durmalarını sağlayacak özgüven ve cesaret aşılamaktı. Ayrıca askerleri daha fazla siper kazmaya hazırlamak amacındaydım.

Muhasara boyunca Hint askerlerinin moralini yükseltmek için ne yapılması gerekiyorsa hepsini yaptığım görülecektir; 16 Aralık'ta yayımladığım tebliğden sonra müspet anlamda gözle görülür bir değişiklik oldu. Siperler gerektiği gibi derinleştirilmiş, ulaştırma yolları gayet güzel biçimde hale yola sokulmuştu.

16 Aralık'ta yapılan ve General Aylmer tarafından bana yollanan hava keşif raporu, 12.000 Türk askerinin muhasarası altında olduğumuz yönündeki tahminimin doğru olduğunu gösteriyordu.

Topçu komutanım Tuğgeneral G.B. Smith sağlığını iyice kaybettiğinden ve halefi Albay Grier serseri bir kurşunla başından yaralandığından, rütbece ondan sonra gelen subayı, Kraliyet Garnizon Topçusu Albay Courtenay'i topçu komutanım yaptım. Bu değişikliği bildirirken Sir John Nixon'a, Hint alaylarında çok az İngiliz subay görevlendirme sisteminin manasızlığıyla ilgili daha önce yaptığımız konuşmalarımızı da hatırlattım. Hint birliklerinde en fazla yedi İngiliz subay bulunması şartının son derece aptalca olduğunu belirttim. Selmanıpâk'taki ağır çarpışmalardan sonra subaylar arasında yaşanan ağır zayiatlar yüzünden bu sistem elimi kolumu bağlamıştı. Yüzbaşılar, bazı hallerde de daha alt rütbedeki subaylar taburlara komuta etmişti. Bütün bunlar neticede kontrol kaybına sebep olmuştu.

19 Aralık'ta, gece düzenlenen ve daha önce bahsi geçen ani saldırıda ele geçirilen on bir Türk esir sorguya çekildi. Hepsi de 39. Tümen'dendi.[228] Esir askerler Kût'u dört tümenin (35., 38., 45. ve 51. tümenler) muhasara altına aldığını, birkaç gün içinde 52. ve 26. tümenlerin gelmesinin beklendiğini söylediler. Bu haber hiç mi hiç hoşuma gitmemişti! Bu 40.000 askerin beni muhasara altına alacağı anlamına geliyordu.[229] Genel

228 39. değil 38. Fırka'ya mensuptu. (Ask. Tar. Enc.)

229 Esirlerin ihbar ettiği bu dört fırkanın yekûn muharibi [toplam askeri] ancak 14.000 raddesinde idi. (Ask. Tar. Enc.)

karargâha telsizle durumu bildirdim, Sir John Nixon'a da hükümetin üzerimdeki baskıyı hafifletmek için Ruslardan Bağdat'a karşı ciddi bir tehdit oluşturmaları talebinde bulunduğuna güvendiğimi belirten özel bir telgraf çektim. Zayiatımız günde ortalama 40 ila 50'ye düşmüştü. Mesela 19 Aralık tarihli günlüğüme zayiatımızın 57 olduğu notunu düşmüşüm. Düşmandan çıt çıkmıyordu. O zamana kadar taarruzlarının daima esas hedefini oluşturmuş olan tabyaya bir taarruz düzenlemek için mühimmat veya takviye beklediklerini tahmin ediyordum. Aynı gün General Aylmer'e savunma tertibatımızın bayağı iyileştiğini, ama yabani savaşlara göre yapılmış olan tabya ile dış bölgelerimizde yer alan koruganların durumumu güçleştirdiğini bildirdim. Ona "Durumu çok da şahsileştirmek istemem, ama Tanrı sevgili kullarını yanına alırmış, umarım bu tabya ile koruganları tasarlayan subay da Tanrı'nın sevgili kuludur" dedim. Düşmanın ağır toplarının menzili içinde mükemmel bir hedef oluşturdukları için bu koruganları hemen yıktırmak zorunda kaldım.

19 Aralık'ta, Basra'da bulunan ordu komutanının çeşitli yetkililerden aldığı telgraf mesajlarının bir özeti ulaştı elime. Von der Goltz'un 40.000 askerle İran'ı istila etmek üzere Bağdat'tan yola çıkmaya hazırlandığını;[230] 16 Aralık'ta Marling'in Rus bakanın

230 Mevzubahis olan İran istila ordusu ne 40.000 kişi ne de von der Goltz kumandasında idi. Ordu adı verilen bu kuvvet, Kûtülamare cephesinden Goltz'un talebi üzerine ayrılmış ve Binbaşı Şevket Bey kumandasıyla Bağdat'a ve oradan da İran'a gönderilen müfrezedir ki, kuvvet üç piyade taburuyla bir adi ateşli cebel [dağ] bataryası ve bir makineli tüfek bölüğüyle 20 süvariden ibaretti. Bu kuvvete Alman miralayı Bob Bey de terfik edilmiş [dahil edilmiş] ve kumandanlık da Goltz tarafından ona verilmişti. Rus sefirinin gizli istihbaratına dayanan 20.000 kişilik kuvvet de yine mezkûr müfrezeden galat ve bir mübalağadır. Mezkûr müfreze, Müşir Goltz Paşa'nın cepheyi ziyaret etmek üzere Kûtülamare karşısındaki karargâha gelmesi sırasında tertip ve Kânûnevvel 1331 [Aralık 1915] başlarında ancak Bağdat'a hareket edilmiştir. Binaenaleyh, General Townshend'in istihbaratı sırasında bu kuvvet henüz Bağdat'a bile varamamıştı. (Ask. Tar. Enc.)

eline 20.000 Türk askerinin Kasrı Şirin'den İran sınırını geçtiğine ve Hamedan'daki Rus komutanın Hanikin'e kuvvet göndermek için emir beklediğine dair gizli bir bilgi geçtiğini bildiren raporların varlığını bu mesajlardan öğrendim. Hindistan'dan sorumlu Dışişleri Bakanı 18 Aralık'ta Rusların Kirmanşah'ı, hatta mümkünse ayrıca Hanikin'i işgal etmek niyetinde olduklarını bildiren bir telgraf göndermişti. Böyle bir şeye ihtimal vermiyordum, bana göre bu Bağdat'a taarruz hareketinin olamayacağına açıkça işaret ediyordu.

Von der Goltz'un İran'ı istila etmeyi tasarlıyor olması mümkündü. İngilizleri Irak'tan sürmek ve bu arada Afganistan ile Hindistan'da siyasi bir karışıklık ve huzursuzluk yaratmak için Puşt-i Kuh'tan Ahvaz ve petrol sahalarına doğru stratejik bir harekâta girişebilirmiş gibi geliyordu bana. Yabancıların Dicle vadisini tahliye etmelerini, en azından Basra'ya kadar sürülmelerini sağlayacak cüretkâr ve basit bir plandı bu.

Takviye kuvvetinin geleceğini düşünerek ve başka makul sebeplerden dolayı şehrin güneyinde, daha doğrusu güneybatı ucunda Dicle'nin üzerine gizlice ve çabucak bir köprü kurabileceğimiz bir yer arayıp buldum. Elli kadar direkli zambuk[231] vardı elimizde, ama bu iş için danıştığım tümen istihkâm komutanı yol dayanaklarımız olmadığı için ve ahşap malzeme eksikliğimiz yüzünden böyle bir şeyin mümkün olmadığını söyledi. Kazıkların hızlı akıntı ve nehir yatağını oluşturan cıvık çamur yüzünden sabit durmayacağını ve köprüyü ateş altında yapmaktan başka bir seçeneğimizin olmadığını belirtti. Benden bir cevap bekleyen Aylmer'e yardıma sol yakadan gelmesini, oradan birleşebileceğimizi belirten bir mesaj gönderdim. Karşı yakaya geçme işine yardım kuvveti gelene kadar başlayamazdım, çünkü sal ve saire yapımı esnasında düşman topların-

231 "Mehible" denilen Arap sefineleri [gemileri] olacak. (Ask. Tar. Enc.)

dan korunmamızı sağlayacak korunaklı bir yer yoktu. Karşıya geçmek için elimde sadece iki çekici, yani *Sumana* ile bir işkampavya, birinin üstü açık iki şat ve akıntıda idare edilmesi güç 50 zambuk vardı. Levazım Dairesi başkan yardımcısı, tümen istihkâm komutanı ve deniz nakliye subayı hesap yaptılar ve nehri geçmem için dokuz ihtiyacım olduğu sonucuna vardılar. Tek seferde 700 askerin sevk edilebileceği ve bunların nakil vasıtalarına binip inmelerinin ve vasıtaların tekrar geri dönmesinin iki saat alacağı düşünülürse, 7000 piyadenin karşıya geçmesi 20 saat sürecekti. Üç bin hayvanın (subayların yükleri ve Maxim topu katırları) karşıya geçirilmesi için üçer saatlik 25 sefer, yani 75 saatlik sefer yapmak gerekiyordu. Topların, mesela sahra bataryalarının karşıya geçirilmesi dört saat alsa ve beş sefer yapılsa, toplam 20 saatlik sefer demekti bu. Sahra ambulansının sevkıyatı (iki saatlik üç seferde tamamlansa) altı saat sürecekti. Otuz nakliye arabasının sevkıyatı (üç saatlik beş seferde tamamlansa) 15 saat sürecekti. Buna beş gün de erzak ve tayınların sevkıyatı eklenince, sevkıyatın toplam süresi dokuz gün ediyordu. Gece gündüz durup dinlenmeden sevkıyat yapılırsa bu süre altı gün daha kısalabilirdi; ama ben ordu komutanının kendi köprüsüyle birlikte geleceğini düşünüyordum.[232]

24 Aralık sabahı saat 5.15'te düşman meyankökü fabrikası ile köye, top ateşi desteğinde çok şiddetli tüfek ateşi açtı. Ateş saat 8.30'a kadar sürdü, siperleri köyün tahkimatının iki yüz metre yakınında olmasına rağmen düşman taarruza geçmedi. Tabya gece başka bir ateş muharebesine sahne oldu, Türkler büyük bir gayretle dikenli telleri kesmeye çalıştılar, sabah dikenli tellerin üzeri ceset doluydu.

232 Ordu kumandanının burada mevzubahis köprüsü bir yanlışlık eseridir. Belki, fırka istihkâm kumandanının hazırlamaya çalışacağı köprüyü murat ediyor. (Ask. Tar. Enc.)

Mareşal von der Goltz'un Kût'a gelişi ile düşmanın kararlı taarruzu aynı zamana denk gelmişti. 24 Aralık günü öğleden sonra tabya şiddetli bir bombardımana maruz kaldı, duvarlarında büyük gedikler açıldı. Saat 12.30'da garnizon kuvveti tabya içindeki birinci savunma hattından çekilmek zorunda kaldı, düşman burada bir tutunma bölgesi elde etmişti. Ama hemen geri püskürtüldüler, kuzeydoğu tahkimatında arkalarında yüz kadar ölü bıraktılar. Mevcudu iki yüz piyadeye düşmüş olan tabyanın garnizon kuvvetini Oxford & Bucks Hafif Piyade Taburu'yla takviye ettim. Türkler tekrar ateşe başladı ve ateş gün boyu sürdü.[233]

Düşmanın nehrin yukarısındaki asıl ordugâhının görünüşüne ve Türklerin açık sahada çok daha cesurca taarruz etmelerine bakarak, takviye kuvvetleri aldıklarına, birliklerine Selmanıpâk'ta veya 1 Aralık'ta Ümmü't-Tubl'da moralleri sarsılmamış olan yeni askerlerin katıldığına hükmettim.

Alacakaranlıkta tabyanın dışında yatan 200 kadar cesedi ve arka siperlerde biriken askerleri görebiliyorduk; bu, yeni bir taarruza başlayacakları anlamına geliyordu.

Öğleye doğru, gözetleme mevkii olarak kullandığım evin tepesini (tümen karargâh evinin çatısını) 12 cm'lik bir top mermisi uçurdu. Kraliyet Topçusu Yüzbaşı Begg olay sırasında öldü, topçu komutanı olarak görev yapan Kraliyet Garnizon Topçusu Albay Courtenay ile karargâh subaylarından Kraliyet Sahra Topçusu Yüzbaşı Garnett yaralandı. Her ikisi de daha sonra aldıkları yaralar neticesinde öldü.

Noel gününün sabahı saat 2 civarı tabyaya yapılması beklenen taarruz gerçekleşti. Türkler çılgınca çar-

233 Huzeyri hücumu. (Ask. Tar. Enc.)

pışarak gediklerden kuzeydoğu tahkimatına daldılar. Mevkilerini var güçleriyle savunan tabyanın garnizon kuvvetine takviye olarak 48. İstihkâm Bölüğü'nden 200 asker yolladım. Askerlerin bir süre birbirlerine on metrelik mesafeden bomba attıkları "arbede"den (buna en uygun kelime bu olsa gerek) sonra Türkler epey bir zayiat vererek siperlerine geri çekilmek zorunda kaldılar. Türk hücum kolu ile ihtiyat kuvvetindeki diğer askerler, topçularımızın tabya üzerine yolladığı obüs ateşinin örtüsü yüzünden sağanak hücumu yapan gruplara destek vermek üzere ilerleyemediler.

Hücuma komuta eden Türk subayın bu hatası affedilmez bir hataydı. Böyle bir taarruzda ihtiyat kuvvetleri sağanak hücumu yapan gruplar ile taarruz müfrezelerinin gerisinde toplanmalıdır. Böyle taarruzlarda ancak kuvvetinizi bir yere yığarsanız başarılı olursunuz. İleri kuvvetleriniz tahkimatlı bir mevkide bir tutunma bölgesini ele geçirmiş ve oradan tekrar geri püskürtülmüşse (8 Eylül 1855'te Redan'daki kuvvetlerimizin ve burada da Türklerin başına geldiği gibi) bu taarruz komutanın hatasıdır.

Bu taarruza katılan Türk tümeni Kafkaslar'dan yeni gelmişti ve morali yerindeydi. Bütün suç komutanındaydı. Kaç kişinin öleceğini düşünecek zaman değildi, zira ağır kayıp vermeyi göze alamıyorsan hücuma kalkışmayacaksın.

Düşmanın yaptığı diğer hatalar şunlardı:

1) Hücum öncesindeki şiddetli bombardıman bir hücumun eli kulağında olduğunun işaretini vermişti bana.

2) Tabya garnizon kuvvetine takviye göndermemi engellemek için hattımın başka bir kısmına hatalı veya sahte hücumda bulunma yanlışı.

Tabyayı hücumla alma teşebbüsüne dokuz taburun katıldığı söylendi, ama bunların sadece hücum kollarını oluşturan ikisi içeri girebilmişti,[234] ihtiyatlar ilerlememişti. Biz, Türklerin zayiatının sekiz yüz ila bin olduğunu tahmin etmiştik, ama daha sonra, Şeyh Saad'da esir alınan Türk sıhhiye subaylarından zayiatlarının tam tamına iki bin ölü ve yaralı olduğunu öğrendik.[235]

Tabyada bizim zayiatımız 315 ölü ve yaralıydı ve bu sayıya 17 subay da dahildi. Savunma tertibatı gayet iyiydi ve bunda garnizon kuvvetine komuta eden 103. Hafif Piyade Taburu'ndan Yarbay Brown'ın payı büyüktü. Cesur Oxfordlular çok ağır zayiat verdiler,[236] bu taburun bölüklerinden 103. Mahratta Hafif Piyade Bölüğü bir barikatı savunurken yüzde 70'i zayi oldu. Tabyanın dışındaki yerlerde zayiatımız 67 idi, yani Noel günü toplam zayiatımız 382'ye tekabül ediyordu.[237]

Türklerin taarruzunun geri püskürtülmesi, 6. Tümen askerlerinin cesaretini bir kez daha kanıtlamıştı. Bilhassa Oxford Hafif Piyade askerleri, Yarımada

234 Hücumu icra eden yalnız iki tabur değil, belki 43. ve 37. alaylardı. İkinci safhaya 40. Alay da iştirak etti. İlk hücum kademelerinin geriden beslenememesi, burada zikredildiği gibi ihtiyatların ilerleyememesinden değil, belki tel örgüsünde açılan gediğin darlığındandı. Adem-i muvaffakiyetin [başarısızlığın] en birinci âmili ise, muhasara edenlerde mukavves endahta salih [kavisli atışa elverişli] ağır silahlar bulunamaması, mevcut topların bile devamlı ve şiddetli bir muharebeye kâfi cephaneden mahrumiyeti ve en lüzumlu bir zamanda cephanesizlik yüzünden ateş kesmeye mecburiyet hasıl olmasıdır. (Ask. Tar. Enc.)

235 Muhasara [kuşatma] altındakilerin istihbaratı sıhhate karib [doğruya yakın] ve fakat sıhhiye memurlarının verdiği malumat mübalağalıdır. Hakikatte, Huzeyri taarruzundaki zayiatımız 13 şehit ve 18 yaralı zabitle, şehit ve yaralı 876 neferden ibarettir. (Ask. Tar. Enc.)

236 Bu yüzden 18. Tugay'dan Norfolk Taburu'nu alıp tabya garnizon kuvvetini takviye etmek zorunda kalmıştım. (G.T.)

237 Muhasaranın başlangıcından bu yana (4-25 Aralık günleri arası ve bugünler dahil) toplam zayiatımız 1625 idi. (G.T.)

Savaşı'nda isminden söz ettiren bu meşhur alayın tarihine bir zafer daha katmış oldu.

Türklerin taarruzu geri püskürtüldükten sonra Noel gününün geri kalanı huzur içinde geçti. Tabya garnizon kuvveti yeni tahkimat yapmakla ve tabyayı daha güçlü hale getirmekle meşgul oldu; ben ikinci savunma hattını güçlendirmekle uğraştım, Mareşal Von der Goltz da Bağdat'a döndü.

26 Aralık'ta iki büyük kolun –ki bunların iki tümen olduklarını tahmin etmiştim– Şumran kıvrımında sol yakadan sağ yakaya geçtiğini gördük.[238] Düşman daha önce oraya bir sal köprü, sağ yakaya da, Kût'un on, on iki kilometre batısına büyük bir ordugâh kurmuştu. Düşmanın bu hareketi ve aynı zamanda batı istikametinde nakliyat yapması bana düşmanın geri çekilmeye başladığı izlenimini vermişti, ama düşmanın kuvvetini ayırdığı ve kuvvetinin bir kısmını sağ yakaya yerleştirdiği çok geçmeden anlaşıldı.

27–28 Aralık gecesi 22. ve 66. Pencap Alayı'ndan iki Hint asker firar edip düşman saflarına katıldı. Üzerlerine ateş ettik, ama maalesef vuramadık.

29 Aralık'ta düşman ateşkes bayraklı bir haberci göndererek ölülerini gömmek için izin istedi. Bana gönderilen mektup tabyanın yakınlarındaki bir alayın komutanından geldiğinden, talebin tarafıma Türk başkomutanı tarafından iletilmesi halinde ölülerini gömmeleri için dört saatlik bir ateşkesi kabul edeceğimi, aksi takdirde herhangi bir ateşkesin söz konusu olamayacağını belirten bir mektup yazıp gönderdim. Mektupta ayrıca, her iki taraftan silahsız askerlerin girebileceği bir tarafsız bölge olması gerektiğini ve Türkler ateşkes bayrağını, Gelibolu'da benzer durumlarda yaptıkları gibi, ileri siperlere dalmak için bir bahane

238 Şeyh Saad'a hareket emrini almış olan 35. Fırka kıtalarıdır. (Ask. Tar. Enc.)

olarak kullanırlarsa, derhal bütün toplarımla üzerlerine ateş açacağımı belirttim. Mektubuma iki üç gün cevap gelmedi.

29 Aralık'ta Aylmer'e bir telgraf gönderdim. Mesajımda Türk esirlerin 5. Karma Tümeni'nin (halihazırda Kût'un dışındaydı) arkasından 36. Tümen'in gönderileceğini ve bu tümenin 21 Aralık'ta Bağdat'ta yığınak yaptığını söylediklerini bildirdim.[239] Üzerimizde çok baskı olduğunu, düşmana gelen takviye kuvvetinin sayısının beni neden bu kadar endişelendirdiğini kendisine yeterince anlatmadığımın farkında olduğumu; Alî el Garbî'den 3 Ocak'ta yola çıkarsa, ki bildiğim kadarıyla bu tarihte yola çıkacaktı, Kût'a ayın 10'undan önce ulaşacağını, zira Alî el Garbî'nin 90 km uzaklıkta olduğunu belirttim. Nehrin aşağısından hangi takviye kuvvetlerinin geldiğiyle ilgili ve Ruslarla ilgili başka haberler olup olmadığını sordum.

Birinci karargâh subayına birinci savunma hattımın savunulamayacak hale gelmesi ihtimaline karşı bir orta hatta geri çekilme planı hazırlaması emrini verdim. Bu plan IV. Kısım Ek'te yer almaktadır.

239 Bu istihbarat vüsûk ve sıhhatten âridir [güvenilir değildir]. (Ask. Tar. Enc.)

13. Bölüm
İlk Kurtulma Girişimleri

Aylmer'in yaptığı araştırmalardan, ulaştıklarında kuvvetiyle işbirliği yapacak kuvvetimde 5000 piyadenin bulunmasının yeterli olacağı sonucuna vardım; bu sayıya 400 lağımcı ve mayıncı da dahildi. Her birinde dört top bulunan üç sahra topçu bataryası gerekiyordu, ama taşıma kapasitesi (vagonların sayısı) yüzde elli düştüğü ve tümen cephane kolu yüzde altmış küçüldüğü için dört toptan biri obüs, ikisi atlı teknelere yüklenmiş 4.7 inçlik deniz topu olacaktı. Sıhhiye hizmetleri başkan yardımcısının yaptığı hesaba göre 2000 kadar hasta ve yaralının derhal nehir aşağısına gönderilmesi gerektiğini belirtti. Aylmer ile ben, destek geldikten sonra Bağdat'a ilerlemeyi düşündüğümüz için bunu uygun bulmuştuk.

28 Aralık'ta akşama doğru düşmanın bir tümeninin sol yakada doğu istikametine, Es-Sinn'e doğru ilerlediği görüldü.[240] Daha sonra aynı yoldan bir nakliye kolu geçti.

Düşman bu sefer de şehirdeki tümen karargâhını her gün bombalamaya başladı; belli ki düşman, Araplardan şehrin neresinde ne olduğunu öğrenmişti. Birçok top mermisi çok yakından sıyırıp geçti, binanın çatısı ve üst kattaki odalar sık sık isabet aldı. Hastaneye isabet eden top mermileri orada yatmakta olan birçok

240 Bu fırka Şeyh Saad'a sevk edilen 35. Fırka idi. (Ask. Tar. Enc.)

yaralının ölümüne sebep oldu. Alelade olaylarda günlük zayiatımız 26 ile 36 arasında değişiyordu.

Aylmer 29 Aralık'ta yardım kuvvetinin bir süvari tugayının da yer aldığı yaklaşık iki tümenden oluştuğunu bildirdi ve benden çevremdeki tahkimatların ayrıntılı bir tarifini istedi. Onun bu isteğini yerine getirdim.

Genel karargâh, Rusların İran'a hareket ettiklerine dair bir haber olmadığını bildirdi. Bu bilgiden Rusların Bağdat'a hareket etmeyeceklerine iyice kanaat getirdim. Yoksa o zamana kadar bir bütün halindeki kuvvetleriyle Kirmanşah ile Kasr-ı Şirin'e çoktan yürümüş olmaları gerekirdi. Halbuki kuvvetleri İran'ı baştan başa saran birçok kola ayrılmıştı, belli ki bu tertibatı daimi bir işgalde yapıldığı gibi ülkenin önemli noktalarını işgal etmek için yapmışlardı. Bu harekât sahasında Türk stratejisini yöneten von der Goltz'un da bu durumu benim gibi okuduğundan emindim.

Düşmanın pusu nişancıları şimdi de akşam su almak için nehir kenarına inen kadınlarla çocukları hedef seçmeye başlamıştı. Türklerin hizmetinde çalışan Araplar her manada sinsice hazırlanmış ucu kertikli mermiler kullanıyordu, birçok askerimiz bu mermiler yüzünden kötü yaralanmıştı.

Dikenli tel tahkimatlarımıza asılı halde "Bande Mataram" imzalı Hint dilinde yazılmış, isyana teşvik edici iki üç bildiri bulduk. Bu bildirilerde Hint askerlerine isyan başlatıp İngiliz subayları öldürme ve onlara daha fazla maaş ve toprak verecek Türk kardeşlerinin safına katılmaları çağrısı yapılıyordu.

Yaklaşık bu dönemlerde Hint taburlarından birinde tetik parmaklarına ateş edip yaralandığını söyleyen askerlere rastlandı. Bu askerlerin her biri tetik parmaklarına aynı yöntemle, barut yanığı görünmesin diye tetik parmaklarıyla ellerini bez parçasıyla kalınca sardıktan sonra ateş etmişti. Sayıları on iki ila on dört olan bu askerlerin hepsi yargılandı ve ağır cezalara çarptırıldı.

Ayrıca 29 ve 30 Aralık'ta iki üç Hint askeri firar edip düşman saflarına katılmıştı. Düşman karşısında korkakça davranmaktan ve nöbet esnasında uyumaktan dolayı birçok kişiyi de askeri mahkemeye vermiştim.

1 Aralık'ta Aylmer'in Kût'u rahatlatma harekâtıyla ilgili planlarının yer aldığı bir telgraf mesajı geçti elime. Bu mesajda Aylmer, "Takdir edersiniz ki, Kût'u rahatlatmak üzere gerçekleştireceğim ileri hareketim sırasında yolda herhangi bir çatışmaya maruz kalmamak için emniyetli bir varış günü belirtmeniz iyi olacaktır" diyordu. Yardım kuvveti ancak Alî el Garbî'ye vardıktan sonra teşkil edilebilecekti, oradan yola çıkış tarihi kuvvetin teşkiline izin veriyordu. Bu tarih aynı zamanda Basra'dan gelen gemilerin varış tarihine de bağlıydı. Aylmer, beni rahatlatmak için Alî el Garbî'den kıtaları vaktinden önce yola çıkarmaya ve cebri yürüyüşe karşıydı, ama lüzumu halinde her türlü tehlikeyi göze almaya da hazırdı. Mesela, fevkalade bir durum karşısında 1 Ocak'ta Alî el Garbî'den bir kol gönderebileceğini belirtiyordu. Herhangi bir mukavemetle karşılaşmadığı takdirde bu kol 3 Ocak'ta Nahilat'a varabilecek ve gemilerin Alî el Garbî'de mola vermeden yola devam etmeleri halinde gemideki askerler bu tarihte kolla birleşip bir tümene yakın bir kuvvet oluşturabilecekti. Aylmer, "Bu koşullar altında düşman neler yapar bilemem tabii, ama onlarla Es-Sinn mevziinde muharebeye girmek durumunda kalabiliriz" diyordu ki bu bana da olabilecek bir şeymiş gibi görünüyordu.

"Ama bu durumda bile üzerinizdeki baskı epey hafifler" diye devam ediyordu Aylmer mesajına. "Düşman Nahilat ile Kût arasında durmazsa, böyle bir kol ayın 4'ünde Kût'ta sizin kuvvetlerinize katılabilir. Kolordunun kalan kısmı Nahilat'a en erken ayın 8'inde, Kût'a da 9'unda varabilir elbette. 29 Aralık'ta gönderdiğim telgrafta belirttiğim gibi, 3 Ocak'ta Alî el Garbî'den bir tümenle hareket etmeyi isterim tabii ki. O zaman, duru-

munuza uygun olarak, bir tümen ayın 5'inde Nahilat'ta olur, kolordunun geri kalanı da oraya 8'inde varır. Ama yardım kuvveti açısından en iyi plan, karma kuvvetlerin hepsiyle birlikte Şeyh Saad'dan veya yakınlarından kolordu halinde ileri harekete geçmek. Nahilat'a ayın 8'inde varmamız mümkün, ama 9'unda kesin varırız. Bu plan, daha ağır işleyecek olsa da, hedefine daha kesin varacaktır. Mümkün olduğunca daha gerçekçi ilerleme yöntemi benimsemek gerekir, zira acele etmek kaçınılmaz olarak teşkilatlanma eksikliğini, dolayısıyla da randıman düşüklüğünü beraberinde getirecektir. Ama durumunuz acilen yardım almayı gerektirdiğinde, yardım çalışmalarını süratlendirmek için ne gerekiyorsa yapılacağından emin olabilirsiniz. Size yardımın hangi tarihte ulaştırılacağını bildirmeden önce durumunuzun aciliyetini gözden geçirmek isteyeceksinizdir zaten."

1 Ocak 1916'da 103. Hafif Piyade Taburu'ndan bir Hint askeri nöbet görevi sırasında bir Hint subayına iki el ateş edip tabyanın önündeki siperden atladı ve düşmana doğru kaçmaya teşebbüs etti. Ama amacını gerçekleştiremeden yakalandı; dar yetkili askeri mahkemede yargılanıp ölüme mahkûm edildi ve günbatımında kurşuna dizildi. Yine günbatımına yakın saatlerde karargâh binasının üst katındayken, sağ yakadan aniden ateş açan bir topun mermisi çok yakınımdan sıyırıp geçti. Bir top mermisi Binbaşı Davie'nin odasından, bir başkası da binanın içinden geçti ve Tümen Muhabere Bölüğü'nden iki kişiyi fena halde yaraladı. Karargâhım muhasara boyunca sürekli topa tutuldu, çünkü şehirdeki Araplar geceleri nehri yüzerek geçiyor ve düşmana bilgi sızdırıyordu.[241] Aynı akşam bir top mermisi hastanenin çatısına isabet etti ve yaralıların yattığı odada patlayarak içlerinden ikisini bir kez daha yaraladı.

241 Tek tük gelen mültecilerin verdiği ifadeler o kadar karışıktı ki, onlardan tasavvur edildiği derecede istifade mümkün olamamıştır. (Ask. Tar. Enc.)

General Aylmer'in yardım harekâtı planını anlattığı telgraf mesajına 1 Ocak'ta yazdığım bir telgraf mesajıyla cevap verdim. Mesajımda, kuvvetlerin tasarrufu ilkesine göre, bir komutanın elindeki bütün kuvvetleri düşmana karşı yürümeden önce birleştirmesi ve kuvvetlerin bu bir araya getirilmesi işleminin düşmanın taarruz mesafesi dahilinde yapılmaması gerektiğinden, kuvvetinin büyük kısmı ile öncüyü Şeyh Saad'da birleştirme, yardımıma ondan sonra gelme istek ve arzusunu anladığımı ve onunla aynı fikirde olduğumu belirttim. Ayrıca mesajımda, müşkül duruma düşersem Younghusband'dan (yardım kuvvetinin öncüsünün komutanıydı) acil yardım talep edebileceğimi, ama böyle bir durumun olacağını sanmadığımı, çünkü düşmanın öncüsünden dolayı endişeli olduğunu yazdım. Bu yüzden düşmanın doğrudan taarruza geçmek veya muhasara muharebesi yapmak yerine pasif bir muhasara gerçekleştirmeyi tercih edeceğini ve yapacakları yegâne şeyin geceleri büyük toplarıyla bizi bombardımana tutmak olacağını ekledim. Aylmer'e, sabah bir düşman uçağının (ilk kez görüyorduk) Kût üzerinden uçup doğuya doğru gözden kaybolduğunu da yazdım. Bu telgraf mesajını Basra'daki genel karargâha da yolladım.

Askerlerim tabyaya yapılan kararlı taarruz karşısında gayet iyi bir imtihan vermişti. Noel günü Türklerin geri püskürtülmesi askerlerin kendilerine güven duymalarını sağlamıştı. Halihazırda morallerinin iyi olduğundan hiç şüphem yoktu ve Türkler tekrar taarruza geçerler diye ümit ediyordum, çünkü bir kez daha geri püskürtülmek düşman askerlerinin cesaretini büyük ölçüde kırardı.

2 Ocak'ta düşman, şehri on sekiz topla[242] şiddetli ateşe tuttu. Bunların içinde hafif topların yanı sıra

242 Osmanlı kuşatma kuvvetlerinde seri ateşli ağır top mevcut değildi. Kuşatma ateşli silahları olarak adi ateşli 12 santimetre çapında yalnızca yedi top bulunuyordu. (Ask. Tar. Enc.)

ağır toplar da vardı. Bir Türk onbaşı bizim tarafımıza firar etti ve kuvvetlerine iki üç gün önce yeni bir tümenin katıldığını söyledi; ayın 3'ünde de iki tümen kadar asker Türklerin ana ordugâhından doğu istikametine doğru hareket etti. Önce tabyaya taarruz edeceklerini sandım, ama yardım kuvvetinin karşısına çıkmak üzere sol yakadan nehrin aşağı istikametinde ilerleyecekleri anlaşıldı. O gün düşmanın Kût'ta beni baskı altında tutmak üzere en az bir (muhtemelen iki) tümen bırakıp, büyük kısmıyla General Aylmer'in ileri hareketini durdurmak üzere gece nehrin aşağı istikametinde yürümüş olabileceği sonucuna vardım. Öğleden sonra saat 4'te, 2000 kadar piyade altı top ve nakliye vasıtalarıyla birlikte aynı yoldan kendini gizleme ihtiyacı duymadan doğu istikametinde ilerledi.[243] Sağ yakada, nehrin yukarı kısmında bulunan düşman ordugâhının mevcudunun epey azalmış olduğunu müşahede ettik.

Günlüğüme 4 ile 31 Aralık arasındaki toplam zayiatımızı 1774 olarak kaydetmişim.

5 Ocak'ta, en az 8000 askerden oluştuğunu tahmin ettiğimiz, yanında toplar bulunan sekiz kilometre uzunluğunda büyük bir kolun sol yakadaki yoldan Es-Sinn istikametinde ilerlediğini gördük.[244] Aynı gün kolordu komutanından bir telgraf mesajı aldık. Kolordu komutanı mesajında, genel karargâhın ayın 3'ünde düşman kuvvetlerinin taksimatıyla ilgili yaptığı tahminini (sağ yakada, kendi köprülerinin yakınında 11.500 piyade ve 41 top, Kût'un aşağısında 12.000 piyade ve 18 top ve Es-Sinn'de de muhtemelen buna yakın bir kuvvet) teyit edip etmediğimi soruyordu. Ayrıca, ayın

243 Bu görülen kol lağvedilmiş 38. Fırka'nın, 35. Fırka kıtalarını ikmale tahsis edilen bir kısım efradıydı. (Ask. Tar. Enc.)

244 General Townshend'in zikrettiği bu kol, Şeyh Saad'a ve XIII. Kolordu'yu takviyeye giden 52. Fırka idi. Bu fırka, Kûtülamare'nin görüş dairesini gece karanlığında aşması emrolunduğu ve fırka gece yarısı hareket ettiği halde, yolunu şaşırması yüzünden sabaha kadar dönmüş dolaşmış ve fakat kalenin görüş dairesinden bir türlü çıkamayarak şu suretle kuşatma altındakilerin gözüne çarpmıştı. (Ask. Tar. Enc.)

3'ünde gönderdiğim telgrafta Kût'un kuzeyinden nehrin karşısına geçip doğu istikametinde ilerlediğini bildirdiğim iki tümenin sağ yakadan değil, Şumran kıvrımından geldiğini belirtiyordu. Bu konuda ne düşündüğümü, bu kuvveti tanımlamada kendisine yardımı olacağı için kuvvetin fiili kuvvesi konusunda herhangi bir tahminde bulunup bulunamayacağımı da soruyordu. Hava şartları müsait olur olmaz, muhtemelen 7 Ocak'ta, Şeyh Saad'dan yapacağı hava keşfiyle çevremdeki durumu netleştirebileceğini bildiriyordu. Belirttiğine göre, uçakların durumu sebebiyle Alî el Garbî'den hava keşfi yapmak tehlikeliydi. Düşmanın Es-Sinn mevziini savunması halinde –ki orasını savunacakları kanaatindeydi– destek olması için Kût'ta yanıma kaç asker bırakması gerektiğini soruyordu.

Kolordu komutanının bahsettiği genel karargâhın telgrafı yukarıdaki mesajdan sonra geldi. Mesajda, 4 Ocak'ta düşman kuvvetlerinin şu şekilde olduğunun tahmin edildiği bildiriliyordu:

Sağ yakada, Kût'un on beş kilometre batısında, Şumran kıvrımında 45. ve 36. tümenler, toplam 11.500 piyade, 41 top; sol yakada, benim karşımda 5. Karma Tümen, 51. ve 38. tümenler, toplam 12.900 piyade ve 24 top. Sol yakada, Es-Sinn'de 35. Tümen, toplam 2500 asker ve 18 top. Şeyh Saad'da her iki yakada dört tabur, 800 süvari ve 1200 develi süvari vardı. Bütün kuvvetlerin toplamı yaklaşık 30.000 muharip ve 83 toptu.[245]

Genel karargâhtan gelen mesajda, bu tümenlerin içinde 36. Tümen'in zaman zaman bizden ciddi dar-

245 Bu istihbarat esas ve teferruat itibariyle yanlıştı. O tarihte Irak grubu 51, 52, 35 ve 45. fırkalardan mürekkep olup 38. Fırka ise lağvedilmiş ve kıtaları 35. Fırka'ya ikmal olarak verilmişti. Bundan başka bir de Irak Süvari Livası ve iki Hecinsüvar Alayı mevcuttu. Bu kuvvetin sayısına gelince, burada tahmin edildiği gibi 30.000 nefer ve 83 top olmayıp küsursuz olarak 17.000 muharip ve 53 top olup; bu topların da yalnız 16 sahra ve cebel [dağ] seri ateşli, geri kalanı ise tamamıyla adi ateşli eski toplardı. (Ask. Tar. Enc.)

beler aldığı ve muhtemelen moralsiz olduğu bildiriliyordu. Genel karargâh düşmanın Aylmer'e Kût'un aşağısında bir zafer kazanma fırsatı vermek istemeyeceği, kuvvetlerini nehrin yukarı kısmına yığacağı düşüncesindeydi. Ordu komutanı, Aylmer'in beni rahatlattıktan sonra Kût'un yakınlarında müsait bir yerde tahkimat yapması ve başka takviye kuvvetlerin gelmesini beklemesi gerektiğini düşünüyordu. Aylmer'in Kût'ta kuvvetini yerleştirebileceği en müsait mevzii belirlerken bana danışmasının iyi olacağını, Aylmer'in mevzi seçerken burasının diğer takviye kuvvetlerinin yığınak yapabileceği bir yerin yakınlarında olmasına dikkat etmesi gerektiğini belirtiyordu.

Aylmer'e gönderdiğim telgrafta düşmanın birlik mevcudunun 20.000'den fazla asker ve 32 top olduğunu, ama muhasaranın başlangıcından beri düşmanın zayiatının 4000 ila 5000 ölü ve yaralı olduğunu bildirdim. Es-Sinn'de muharebe olması halinde düşmanın beni bir tümenle tutmaya çalışacağını düşündüğümü belirttim.

Ama düşmanın birlik mevcudunun 20.000 asker ve 32 top olduğu yönündeki tahminim gerçek sayının çok altındaydı. Daha sonra öğrendiğimize göre genel karargâhın tahmini doğruya çok yakındı; düşmanın o sıralarda hakikaten de 30.000 askeri ve 70 ila 80 topu varmış.[246]

Bana yardım kuvvetinin Fransa'dan dönen iki Hint tümeninden (Tümgeneral Keary komutasındaki 3. Lahor Tümeni ve Tümgeneral Younghusband komutasındaki 7. Meerut Tümeni) oluştuğu bildirilmişti. Sir John Nixon'ın eski genel karargâh kurmay subayı General Kemball'ın bir tugayın başına getirildiğini öğrenmiştim.

246 Yukarıda zikredildiği üzere bu tahmin, hakiki miktarın hemen iki misli raddesinde ve mübalağalı idi. (Ask. Tar. Enc.)

Düşman 2 Ocak'ta elinde ateşkes bayrağıyla bir subay gönderdi. Ama bu yüzden ateş kesmedim. Subay Türk başkomutanından Noel gecesi tabyaya yaptıkları taarruz esnasında ölen askerlerin cesetlerini gömme işlemlerini bir an önce yerine getirmek için izin isteyen bir mesaj getirmişti bana. Cesetlerden yükselen koku berbattı, çoğu tabyaya yönelik taarruzun gerçekleştirildiği taraftaki dikenli tellerin üzerinde asılıydı hâlâ. Türk başkomutanı mesajında ayrıca, köprübaşında yaralı olarak ele geçirdikleri 67. Pencap Taburu'ndan Yüzbaşı Gribbon'un aldığı yaralar sonucu öldüğünü de bildiriyordu. Şehre gözleri bağlı olarak getirilen Türk subayı Fransızca konuşuyordu. Ona İran'a yapmayı planladıkları seferi sordum ve "O her zamanki atılganlıkları ve enerjileriyle Türkler İran'da durmayıp Afganistan'ı istila edeceklerdir" dedim. "Hatta çok zengin ve bereketli bir ülke olan Hindistan'ı da istila edebilirler belki, neden olmasın" dedim. Subay, "Mareşal von der Goltz en aşağı 76 yaşındadır" dedi bana. Ona Nureddin'e vermesi için bir paket Maspero sigarası verdim ve Türklerin tarzına uygun bir şekilde "Yarın cevap gönderirim" dedim. Elimdeki son Maspero paketini kendisine yolladığım halde, subay Türk hatlarına varır varmaz Nureddin'in bizi şiddetli bir top ateşine tutmasını çok yakışıksız buldum! Bütün büyük topları ve hafif ateşli silahlarıyla Kût'u bombardımana tuttu, ama yalnızca 24 zayiat verdik.

Hatırlanacağı üzere *Firefly* Türklerin eline düşmüştü. Daha sonra tamir gören bu gemi Şumran kıvrımından dolanıp nehrin aşağısına doğru yol aldı ve başkasarasındaki 4.7 inçlik] topuyla bize ateş etmek üzere mevzilendi, ama 5 inçlik] toplarımız onu kısa bir süre içinde kontrol altına aldı.

Düşmana iki tümen daha takviye gelmişti,[247] bu tümenlerin Aylmer'i durduran düşman kuvvetini takviye

247 Alınan takviye önce ve sonra 52. Fırka'dan ibaretti. (Ask. Tar. Enc.)

etmek üzere doğu istikametinde, nehir aşağı yürüdüklerini gördük.

6 Ocak'ta Aylmer'e çevirme taarruzunda bulunma fikrini aklına sokmak amacıyla şahsi bir telgraf mesajı çektim. Çevirme taarruzunun Kût'un rahatlatılması meselesini çözecek uygun bir çare olduğunu düşünmüştüm. Ona geçen eylül ayında Kût muharebesinde gerçekleştirdiğim geniş çevirme hareketinden bahsettim biraz. Onun savaş konusunda bir âlim olduğunu biliyordum, ama birçok generalimizin tercih ettiği, benimse başarısız olmaya mahkûm olduğunu düşündüğüm, cephe taarruzuna girişebileceğinden çekinmiştim.

7 Ocak'ta, o sırada Nâsıriye'de bulunan General Gorringe, Kût istikametinde Hayy nehri boyunca bir şaşırtma harekâtı düzenleyecek ve ordu karargâhından öğrendiğime göre Kût'a destek vermek üzere yola çıktığı haberini yayacaktı. Şaşırtma harekâtına ne oldu bilmiyorum; galiba Araplar ile küçük bir müfreze arasında çatışma çıkmış ve düşman, müfrezemiz Nâsıriye'ye doğru çekilirken ona ağır zayiatlar verdirdiğini iddia etmiş.

8 Ocak'ta, Şeyh Saad'ın dört kilometre kadar güneyinde General Younghusband'ın tümeni ile düşman kuvvetleri arasında şiddetli bir çatışma çıktı. Kolordu komutanı yolladığı telgraf mesajında benim karşımdaki kuvvet hariç bütün Türk kuvvetleriyle karşı karşıya olduğu izlenimine kapıldığını ve başka şiddetli çatışmalar beklediğini belirtiyordu. Ayrıca "Âni bir hücuma geçmenin uygun olup olmadığına bakıp durumu bana bildirir misiniz?" diye soruyordu. Satır aralarından Younghusband'ın fena halde düşmanın kontrolü altında olduğu sonucunu çıkarmıştım.

Aynı gün ona şu cevabı yolladım:

> Şeyh Saad'ın aşağısındaki (sol yakada galiba) çatışmadan haberim yoktu. Burada beni kaç kişilik bir kuvvetin

tuttuğunu bilmiyorum. Türkler etrafımızı çepeçevre saran siperlerde görünmez vaziyetteler. Ayın 7'sinde yapılacağı söylenen hava keşfi yapılmadı. Sol yakadan bize yakın bir yerden geri çekilirlerken Türklere ani bir saldırı düzenledim. Geri püskürtüldüğünüzde ne yapmam gerektiği üzerinde de düşündüm ve buradan çıkmanın yerinde olacağına karar verdim. Garnizon kuvvetinin üçte ikisini götürebileceksem bile bunu denemeye değer. Böyle bir şey bütün topları ve yaralılarla hastaları geride bırakmak anlamına geliyor. Sağ yakaya yeterli süratte ve gizlilikte geçmemizi sağlayacak vasıta yok elimizde. Kara tarafında, yani sol yakada siperlerin üzerinden yaptırdığım seyyar rampalarla geçerek kendimize yol açabilirim sanıyorum. Ama böyle bir şeyi ancak mutlak bir zorunluluk halinde yapabiliriz. Şu esnada böyle bir şeye kalkışmak hiç uygun olmaz. Umarım yakında iyi haberlerinizi alırız. Buradaki Türk kuvvetleri sizi karşılamak için gittilerse güçlü tahkimat yapamamışlardır, cephane konvoyları da buradan gitmek zorunda zaten.

Bu mesajın aynısını her zaman yaptığım gibi genel karargâha da göndermiştim.

Aynı gün öğleden sonra saat 4.45'te genel karargâhtan şu telgraf mesajı geldi:

Ordu komutanı çok lüzumlu olmadığı takdirde oradan çıkmamanızı emrediyor. Burada çok miktarda takviyemiz var, bunlar gemiler boş halde nehrin yukarısından gelir gelmez size nehirden ve ayrıca her gün karadan gönderilecek. Kolordu komutanı durumu konusunda Townshend'i ayrıntılı biçimde bilgilendirebilir mi acaba?

Aylmer'i yanlış anlamış ve buradan bir çıkış yolu bulup bulamayacağım konusunda ağzımı aradığını sanmıştım. Kısa bir süre sonra kolordu komutanından bir telgraf aldım:

5 Ocak'ta hava keşfinden düşmanın Şeyh Saad'ın üç kilometre kadar batısında, nehrin her iki yakasında güçlü bir tahkimat yaptığını bildiren bir rapor geldi. Bu kuvvetlerin sayıları şöyle: Nehrin kuzey tarafında 4500, güney tarafında 6500. Güney tarafındaki kuvvetin sayısına 2000 süvari de dahil. Düşman kıtaları arasında köprü yok.[248]

Gün içinde daha sonra kolordu komutanından bir telgraf daha geldi:

Ani hücuma geçebilecek durumda olup olmadığınızı sorarken, üzerimizdeki baskıyı azaltmak için düşmana şaşırtma taarruzu gerçekleştirip gerçekleştiremeyeceğinizi sormak istemiştim elbette. Oradan ayrılmak için bir çıkış yolu bulmanızı istemek gibi bir şey söz konusu değil. Ama varış tarihimde biraz gecikme olacağını söyleyebilirim, zira karşımda çok kalabalık bir kuvvet var.

Bu mesajın satır araları okununca, durumun bayağı ciddi olduğu anlaşılıyordu. Nihayet kolordu komutanından şöyle bir haber geldi:

Dünkü çarpışmalardan askerlerin yorgun düşmesi sebebiyle bugün hiçbir ilerleme kaydedemedim.

248 Şeyh Saad muharebesini veren Osmanlı kuvveti hakikatte, zikredilen sayıdan pek aşağı bir derecede idi. Düzenli XIII. Kolordu'dan ibaret olan bu kuvvet, 52. Fırka, 35. Fırka ve lağvedilmiş 38. Fırka'nın enkazı ile Irak Süvari Livası ve iki Hecinsüvar Alayı'ndan mürekkep olup, asker sayısı ise azami bir hesapla 7000 tüfek, 350 kılıç ve 20 kadar toptan ve Hecinsüvar alaylarının istifade edilebilen 300 neferinden ibaretti. Bu kuvvetin iki sahile ayrılma tarzı ise şöyleydi: Takriben 3300 tüfek, yedi top ve 200 kılıç sağ sahilde, kalan kuvvet ise sol sahilde. Süvari sınıfının 2000 gösterildiğine bakılırsa, sağ sahilde mevcut zannedilip muharebe esnasında iz ve eseri görülmemiş olan gönüllü Araplar da süvari addedilmiştir. (Ask. Tar. Enc.)

Kolordu komutanının nehrin her iki yakasında da askerleri vardı; 15.000 kadar Türk askeriyle karşı karşıya olduğunu tahmin ediyordu; zayiatı yaklaşık 3000 idi ve takviye kuvvetleri gelene kadar ilerleme sürati yavaş olacaktı. Durumun ciddi olduğunu artık iyice anlamıştım, ama bunu kimseye söylemedim tabii. Bunun üzerine garnizonun yiyecek erzakını düşünmeye başladım. Albay Annesley'nin açıkladığına göre 8 Şubat itibariyle yiyecek stokumuz şu şekildeydi:

İngiliz askerleri	30 günlük tayın
Hint askerleri	29 günlük tayın
Hububat	8 günlük tayın
Yem	7 günlük tayın
Konserve et	8 günlük tayın
Kasaplık hayvan	17 günlük tayın
Çay	15 günlük tayın

8 Ocak'ta Sir John Nixon'dan özel bir telgraf mesajı aldım. Sir John mesajında, doktorların kendisine istirahat verdiğini, bir haftaya kadar tekrar görevinin başına döneceğini belirtiyordu. Ayrılmadan önce Aylmer ile benim kuvvetlerimizi birleştireceğimizi ümit ettiğini ifade ediyordu. Mesajında ayrıca, Sir Beauchamp Duff'a Aylmer'i komutan yardımcısı olarak görevlendirmeyi, beni de Dicle Kolordusu'nun başına getirmeyi teklif ettiğini belirtiyordu. İngiliz gazetelerinde Bağdat istikametindeki ileri hareketimizin politikasını eleştiren yazılar yayımlanmış, ama Lord Crewe harekâta arka çıkmış. Sydenham, Lordlar Kamarası'nda harekâtın başarısız bir harekât olduğunu, ama savaşan askerler açısından muzafferane bir başarısızlık olduğu için bundan hepsinin memnun olduğunu söylemiş.

Aylmer'in yardım kuvvetinin Şeyh Saad yakınlarında düşmanla girdiği çatışmayla ilgili telgraf mesajı ayın 8'inde gece geç saatlerde elime ulaştı. Aylmer mesajında Kemball'ın sağ yakada, telgraf hattının iki tarafında altı taburla tahkimat kurduğunu, sol yakada iki tugayın nehre dik açıda duran 4,5 km'lik bir siper hattını tuttuğunu yazıyordu. Aylmer'in sol yakada altı tabur ihtiyat kuvveti vardı. Aylmer, esirlerin sorgulamasından elde ettiği bilgilere dayanarak en az 15.000 piyade ve süvariyle karşı karşıya olduğunu tahmin ediyordu.[249] Bu sayıya çok sayıda Arap da dahildi. Mevcut asker sayısıyla Türkleri sol yakada bastırabileceğinden şüpheliydi. Takviye kuvvetler gelene kadar ileri hareketi yavaş olacaktı, takviye kuvvetlerin gelişini hızlandırmak için ne gerekiyorsa yapılacağından emindi.

Aynı gün Albay Annesley 1000 çuval unun hırsızlık sonucu zayi olduğunu bildirdi. Bunu, Kût'ta savunma tertibatı kurmaya başladığım günlerde kum torbası bulunmadığı için o telaş içinde bazı askerlerin bazı un çuvallarını almak zorunda kalmalarına bağladım. Bu hırsızlığın muhasara boyunca yaşanan tek hırsızlık olduğundan emin değildim. Alınan bütün önlemlere rağmen mutlaka bir sızıntı oluyor gibiydi. Tahmini erzak stokumuz ile ortaya çıkan mevcut stok arasındaki fark epey fazlaydı, ama bu fark teoride taneler ayıklandıktan sonra çıkan çöp miktarına tekabül ediyordu.

9 Ocak'ta günlüğüme şunları yazmışım:

> Aylmer'e tekrar tel çektim ve burada beni baskı altında tutan Türk kuvvetleri hakkında kaba bir tahminde bulunmak için 9 Ocak'ta bir hava keşfi yapılmasını tekrar istedim. Düşmanın sol yakadaki asıl ordugâhına taarruz edip buhar-

249 Bu kuvvetin 7000 tüfek ve 350 kılıç raddesinde olduğu evvelce zikredilmişti. (Ask. Tar. Enc.)

lıları buradan çektiğimde ve saire Türklerin asıl kuvvetinin hemen buraya geleceğine şüphem yok. Onları yenemeyeceğim düşüncesine kapılmama gerek yok. Askerlerimin durumu iki üç ay öncekinden çok farklı şimdi.

Aylmer'den gelen bir telgraf tekrar ümitlenmeme sebep olmuştu:

> Düşman [Şeyh Saad'dan] nehrin yukarısına doğru çekildi, ben de ilerliyorum. Sağanak yağmur hareketimizi çok zorlaştırıyor.

Ama bu ümidim ertesi gün ondan gelen ve askerlerinin yağmur ve soğuk yüzünden çok yorgun düştüğünü bildiren telgrafla tekrar suya düştü. Onların hâlâ nehrin iki yakasına ayrılmış halde olduklarını (General Kemball'ın altı taburla sağ yakada Şeyh Saad'da, kolordunun geri kalanının sol yakada olduğunu) fark ettim. Aylmer, elverişsiz hava koşulları sebebiyle hava keşfi yapılamadığını, alınan yeni raporlarda düşmanın Orah'a[250] veya gerisine çekildiğinin bildirildiğini yazıyordu.

Aylmer'e Nureddin'in yolda olduğu bildirilen yeni kolordu gelene kadar zaman kazanmak isteyeceğini ve bu sebeple Orah'taki Şubibat[251] tuzlu su kanalının gerisinde durabileceğini belirttim. Bir tümenin 20 Ocak'ta düşman kuvvetlerine katılacağı bekleniyordu, "Ancak son gelen Türk takviye kuvvetleri istihbarat dairemizin belirttiği tarihten çok önce geldiğini de unutmamak gerekirdi." Şubibat Kanalı'nın dikkate alınacak bir engel oluşturacağını sanmıyordum. Yılın o zamanında kuzey

250 El-Ura mevkii demek istiyor. (Ask. Tar. Enc.)

251 Maksadı "Âb-ı Şengûle" (Vadi-yi Kelâl) olmak icap eder. (Ask. Tar. Enc.)

ucu hariç her yerinden karşıya geçilebilirdi.[252] Aylmer'e gönderdiğim telgraf mesajını genel karargâha da gönderdim.

Nureddin'in, kuvvetine katılacak başka kuvvetleri beklerken zaman kazanmak için oyalama muharebesi yaptığı gün gibi ortadaydı. Bu benim şahsi fikrimdi tabii, ama bana kalırsa her şey ortadaydı. Nureddin'in hiç taciz edilmeden gece geri çekildiği ve hiç de yenilgiye uğramadığı açıkça ortadaydı. Bu düşüncelerimi ayın 10'unda gönderdiğim telgraf mesajında Aylmer'e de ifade ettim.

9 Ocak sabahı Türk buharlıları bayraklarla donatıldı, gemiler süslendi ve siperlerden sevinç çığlıkları yükseldi. Bunu Gelibolu'daki İngiliz kuvvetlerinin çekilmesine yorduk. Bu tahminimiz doğru çıktı.

10 Ocak günü öğleden sonra askeri dört beş piyade grubu (hiçbirinin sayısı 200'den az değildi) sol yakadan, nehrin yukarısından gelip yanımızdan geçti ve batı istikametinde ilerledi. Askeri düzen içinde yürümüyorlardı ve belli ki hafif silahlıydılar. Sağ yakada daha önce görmediğimiz çok sayıda çadır gördük. O gün öğleden sonra Türklerin asıl ordugâhında bayağı bir hareketlilik yaşandı. Sağ yakada batı–doğu istikametinde 600 develik bir konvoy ilerledi, Şattü'l-Hayy'ı geçip Türklerin büyük ordugâhına gitti.[253] Aylmer tek başına Şeyh Saad'daki zayiatının 3793 yaralı olduğunu bildiren bir telgraf mesajı gönderdi bana. Ölü sayısı

252 Hakkında malumat verilen ve Âb-ı Şengûle olması gereken mezkûr su, kanal olmayıp alelade bir deredir. Loristan dağlarından inip Beksabe arazisinden geçerek Süveyce bataklığı şarkında ve Şeyh Saad kasabasının takriben 15 kilometre şimal-i garbiyesinde [kuzeybatısında] Dicle nehrine kavuşur. Mezkûr dere, nehre döküldüğü taraftaki bir iki yüz metrelik kısmından başka, senenin hemen her mevsiminde sunuf-ı selaseye [üç sınıfa] geçit verebilir. (Ask. Tar. Enc.)

253 Bu develer, erlerinden yaya olarak istifade edilmek istenilmiş olan Hecinsüvar alaylarının develeri idi. (Ask. Tar. Enc.)

veremiyordu, ama tahminime göre ortalama ölü sayısı 600 ila 700 olmalıydı. Aylmer, Türklerin Es-Sinn'e çekildiğini ve orada her iki yakada mevzilendiğini belirtiyordu. Sonra da hava şartlarının kötülüğünden dem vuruyordu, rutubet ve soğuktan bahsediyordu.[254] 10 Ocak'ta Kût'ta hava güzeldi, ama Şeyh Saad'da dağlar nehre çok daha yakındı.

Akşam saat 10'da kolordu komutanından Türklerin tekrar döndüğünü[255] ve vadinin[256] her iki yakasında bir tahkimat hattı inşa etmekte olduklarını bildiren bir telgraf mesajı aldım.[257] Tahminime göre burası sol yakada, Şeyh Saad'ın nehir yukarı on beş kilometre kadar ilerisinde, Orah kıvrımının tepesinde bulunan Şubibat Kanalı olmalıydı.

General Aylmer'in 13 Ocak'ta Türklerin vadideki mevzilerine taarruzda bulunduğunu, General Kemball cepheden düşmanı tutarken General Younghusband'ın

254 Şeyh Saad muharebesini veren Osmanlı kuvveti burada zikredildiği gibi Es-Sinn hattına çekilmemiş, belki Vadi-yi Kelâl gerisine ricat etmişti [geri çekilmişti]. (Ask. Tar. Enc.)

255 Bence Nureddin hakikaten geri çekiliyordu, ama Von der Goltz onu yolda durdurdu ve Nureddin Paşa'yı görevden alarak yerine Halil Paşa'yı görevlendirdi ve Halil Paşa'ya vadi hattında tahkimat kurması emrini verdi. (G.T.)

256 Vadi tabiriyle kastedilen Âb-ı Şengûle (Vadi-yi Kelâl)'dir. (Ask. Tar. Enc.)

257 Gerek General Aylmer'in ihbarı ve gerekse General Towshend'in yazısındaki zan ve tahmini doğru değildir. Yukarıda zikredildiği üzere Şeyh Saad'dan çekilmiş olan Osmanlı kuvveti doğrudan doğruya ve belirli bir plan dahilinde Vadi-yi Kelâl gerisine gelmişti. Müşir Von der Goltz Paşa'nın bu ricat ve tevakkufa [çekilme ve beklemeye] zerre kadar vukuf ve nüfuzu bile lahik olmamıştır. Zaten ayrılma tarihine kadar Irak kumandanı Miralay Nureddin Bey'le Müşir Goltz Paşa arasındaki resmi rabıta ve münasebet, yalnız akşamları alelusul verilen raporlarla sınırlıydı. Nureddin Bey, emir ve kumandayı Miralay Halil Bey'e devredinceye kadar fikir ve hareket serbestliğini tamamen muhafaza etti ve Goltz Paşa'nın en ufak bir müdahalesine bile muvafakat etmedi. Binaenaleyh zamanına ait savaş harekâtının tekmil şan veya kusurları kendi şahsına aittir. (Ask. Tar. Enc.)

mevzii çevirdiğini bağlantılı telsiz mesajlarından öğrendik. 13–14 Ocak gece yarısı Aylmer beni telsizle aradı ve akşam karanlığı çöktükten sonra Kemball'ın düşmanı vadi boyunca üç kilometre kadar uzanan doğu cephesinde baskı altına aldığını söyledi.[258] O sırada belli ki çevirme hareketi yapan Younghusband düşmanın kuzeyini çevirmiş; Younghusband'ın söylediğine göre sağ yanı neredeyse Dicle nehrine kadar uzanıyormuş.[259] Düşmanın bu sefer tam anlamıyla hezimete uğrayacağını ümit ediyordum.

14 Ocak sabahı telsiz hattından bağlantı kurarak dinlediğimiz mesajlardan düşmanın geri çekildiği ve Kemball'ın onları takibe hazırlandığı anlaşılıyordu. Bu mesajlardan anladığımız kadarıyla düşmanın zayiatı da ağırdı. Sabah saat 11.35'te General Aylmer'in gönderdiği mesajda, yapılan muharebenin inatçı ve kararsız bir muharebe olduğu, ama batı istikametinde hareket eden çok sayıda askere bakılırsa düşmanın geri çekildiği bildiriliyordu. 7. Tümen'in çevirme hareketini kuzeye bakan ve doğu–batı hattında savaşan Türk kuvvetleri durdurmuştu. Aralarında yakın bir muharebe gerçekleşmiş ve akşam karanlık çökünceye kadar sürmüş. General Kemball 28. Tugay'la düşmana cepheden taarruz etmiş, ama geri püskürtülmüş ve vadinin doğu yakasına çekilmiş.

---

258 General Kemball'ın işgal kuvveti, Vadi-yi Kelâl gerisindeki kuvveti hemen hemen serbest bıraktı. Bu cephede ateş muharebesi bile pek az olduğu gibi müdafaa hattında bulunan iki zayıf alayın ihtiyat taburları ve topları da ihataya karşı sevk edilebildi. Denilebilir ki, düşman ihata kolunun adem-i muvaffakiyeti [başarısızlığı], işgal kolunun ataletinden mütevellittir. (Ask. Tar. Enc.)

259 İhata kolunun sağ cenahı Dicle'ye değil, Süveyce bataklığına dayanıyordu. Dicle'ye dayanmış olsaydı, XIII. Kolordu'nun ricat hattı kesilmiş olmalıydı. Halbuki, böyle bir durum olmadığı Tarih-i Askeri Encümen Reis Muavini Binbaşı Emin Bey'in şahitliğiyle sabittir. (Ask. Tar. Enc.)

İstihkâm subaylarımız çizdikleri taslaklardan düşmanın Kût'un etrafına her iki yakadan tam 48 km'lik bir muhasara tahkimatı (siperler, ulaştırma yolları vs) yaptığı tahmininde bulundu. 1870'te Metz etrafındaki Alman muhasara hattının 35 km civarında olduğunu hatırlatırsam, size Türklerin muhasara tahkimatı hakkında bir fikir vermiş olurum herhalde. Muhasara hattının uzunluğu aslen 25 km civarındaydı, ama çoğu yerde tahkimat hattının uzunluğu üç katma çıkıyordu.

Askeri hizmette hiçbir eziyet, geri çekilen bir kuvvetin komutanının çektiği eziyet bile, muhasara altındaki bir kuvvetin komutanının çektiği eziyetin yanına yaklaşamaz. Muharebe meydanındaki komutanın sorumluluğu muhasara altındaki komutanın sorumluluğunun yanında hiç kalır; çünkü muharebe meydanında özgürsünüzdür, isterseniz taarruza, isterseniz taarruzi savunmaya geçersiniz. Harekâttan kaçınmak istiyorsanız geri çekilmeyi tercih edebilirsiniz. Muhasara altındaysanız metanetinizi sürekli korumak zorundasınızdır ve soğukkanlı olmanız gerekir. Daima haber bekler, haber gelmesini ümit edersiniz.

Her akşam hastanelere gidip oralarda yatan zavallı yaralı askerleri ziyaret eder, onlarla sohbet ederdim. Hepsi de güzel haberler bekliyordu, ben de onları her ziyaret edişimde neşeli görünmeye çalışıyordum, sürekli rol yapıyordum. "Bizi bu durumdan kurtaracaksınız generalim. Bundan eminiz. Aralığın birindeki hadiseden bizi kurtardığınıza göre her şeyden kurtarırsınız" lafını sık sık duydum onlardan.

Hepsinin bana içimi burkan bir güveni vardı. Hiçbir generalin benim 6. Tümenimdekiler kadar sadık askerleri olmamıştır herhalde.

Aylmer'in çok da zorluk çekmediği veya rahat ilerlediği gibi asılsız düşüncelere kapılmıyordum. Onun daha büyük Türk takviye kuvvetleri gelmeden önce

imdadıma yetişemeyeceğini anlamaya başlamıştım; daha başından beri korktuğum şeydi bu ve bu yüzden yardım kuvvetinin iki ay içinde gelmesine karşı çıkmış, bir ay içinde gelmesini ısrarla talep etmiştim. Aylmer'in komutasındaki askerlerin hepsi İngiliz olsaydı ne yardım kuvvetinin başarısından şüphe ederdim, ne de emrim altındaki askerlerin başarısından.

Aylmer'den az haber gelmesi beni endişelendirmiş ve sinirlendirmişti; böyle davranmakla da haksızlık etmiştim belki. Ama onu üzdüysem de, o koşullar altında hiç de sebepsiz olmayan endişelerimi o dürüst, vefakâr ve cesur kişiliğiyle anlayışla karşıladığından hiç şüphem yok. Zira askerlerimin büyük bir bölümünün morali fena halde bozuktu ve askerler arasında burada dile getiremeyeceğim bazı huzursuzluklar vardı.

15 Ocak olmuştu (Aylmer'e Türk takviye kuvvetlerinin gelmesi beklendiği için aşıldığı takdirde tehlikeli olacağının belirtildiği, yardım kuvveti için belirlenen son varış tarihiydi bu) ve ben yardım kuvvetinin ağır ilerleyişinden iyice endişe duymaya başlamıştım. Bana yardımın bir ay içinde ulaşacağını sezinlediğim için kuvvetimi Kût'un içine kapattım. Muhasara altına alınalı altı hafta olmuştu. Yardım kuvveti düşmana iki kararsız harekât düzenlemiş (düşmanı geri püskürtmüştü doğru, ama en fazla beş altı kilometre) ve düşmana verdirdiği kadar, hatta bana göre çok daha ağır zayiata uğramıştı. Yardım kuvvetinin ilerleyişi bu durumda bile ağırsa, Türk takviye kuvvetleri geldikten sonra ne olurdu kim bilir?

16 Ocak'ta kolordu komutanı, ordu komutanına gönderdiği ve benim de bilgime sunduğu bir telgraf mesajında, Türklerin nehrin sol yakasındaki asıl ordugâhlarından top ve piyadelerin çıktığını gördüğüm biçimindeki sözlerimden, düşmanın yardım kuvvetini bir geçitte durdurup geciktirmek ve büyük bir

kuvveti Kût'un veya Es-Sinn'in kuzeyindeki köprülerinden[260] sağ yakaya geçirmek ve orada veya daha ötede bir yerde yardım kuvvetiyle savaşmak ve ulaştırma hattını kesmek niyetinde olduğu sonucunu çıkardığını belirtiyordu. Vadinin hemen yukarısındaki bir yerde Dicle üzerine bir köprü kuracağını ve 7. Tümen'in bütün askerlerini sağ yakaya geçireceğini bildiriyordu. Düşman ilerlemezse, askerleri sağ yakaya geçirdikten sonra ilerleyecek ve sağ yakadan düşmanın geçitteki[261] mevziinin yanından dolaşacaktı.[262]

Aylmer'e telgrafla şu mesajı gönderdim:

> Şahsım ve 6. Tümen namına komutanız altındaki yardım kuvvetinin cesur çabalarını ziyadesiyle takdir ettiğimizi ve kayıplarınızdan dolayı derin bir üzüntü içinde olduğumuzu bildirmek isterim. Yakın bir zamanda teşekkürlerimizi size yüz yüze iletebileceğimiz ümidiyle.

Düşman bütün gününü sol yakadaki kuzey tahkimatında siper kazmakla ve aynı yakada tabyanın doğu istikametine dikenli tel döşemekle geçirdi. Dikenli telleri, Aylmer'in nehrin sol yakasından gerçekleştirebileceği bir taarruza yardım etmek üzere o geçitten gece bir yarma hareketi gerçekleştirmemizi engellemek için döşemeye karar vermişlerdi belli ki.

Aynı gün Mareşal von der Goltz, Alman erkânı ve birkaç Türk subayıyla birlikte Kût'un önündeki hatları teftiş ederken görülmüştü. Toplarımızdan biri üzerlerine ateş açmış, grup oradan hemen uzaklaşmış. Mareşali

260 Es-Sinn civarında Osmanlı köprüsü yoktu. Yalnız Magasis'te beş on şahtur ve birkaç kufa ile bir iki kelekten ibaret iptidai geçiş vesaiti mevcuttu. (Ask. Tar. Enc.)

261 Bu geçit sol yakadaki bataklık arazinin nehre yaklaşması sonucu oluşmuştu. (G.T.)

262 Bu geçitten murad, Felahiye hattı olacaktır. (Ask. Tar. Enc.)

nişan alan ve topa (top tabyadaydı) benden izinsiz ateş emri veren subaya çok kızmıştım, çünkü Avrupa'nın önde gelen stratejistlerinden biri olduğunu düşündüğüm bu mareşale büyük bir saygım vardı. Derhal ateşkes emri verdim.[263] Daha sonra Türk subaylarının top mermisinin mareşale isabet etmesine ramak kaldığını söyledikleri bilgisini aldım.[264]

17 Ocak'ta Aylmer'den gelen telsiz mesajı hiç de iç açıcı değildi. Kötü hava şartları sebebiyle köprü inşasının ertelendiğini, bu yüzden ilerleme hareketinin de ertelendiğini bildirdi. 7 Ocak ile 13 Ocak tarihlerinde düşmanla yaptığı muharebelerde toplam zayiatı 6000 ölü ve yaralı kadardı ve bu kayıplar Alî el Garbî'den hareket ettiğinden beri aldığı takviye kuvvetlerin sayısını geçiyordu. Aylmer konuşmasını, fiili muharip mevcudunun 9000'i geçmediğini belirterek bitirdi. Bu yeterince kötü bir haberdi, ama yardım kuvvetinin bana ulaşamayacağı yönündeki şüphelerimi asıl teyit eden, bu bölümün sonunda yer alan telsiz mesajları oldu.

Kolordu komutanının (yani General Aylmer) 16 Ocak 1915 tarihinde genel karargâha gönderdiği (ve bir nüshasını 6. Tümen'e ilettiği) mesaj:

> Meselelerle açıkça yüzleşmekte fayda var. Düşman Vadi-Nahilat geçidini çok güçlü tahkimatlarla kapamış; bu tahkimatlar nehrin karşısından yapılacak ağır bombardımanlara olduğu kadar cepheden yapılacak taarruzlara mukavemet

263 Masséna'nın 1810'da Torres Vedras hatlarına yaptığı keşfi hatırlayın. İngiliz subaylar üzerine top ateşi açılmasına izin vermemişler, oradan uzaklaşması için çok uzağına uyarı amaçlı ateş açmışlardı. (G.T.)

264 Bu teftişte Tarih-i Askeri Encümeni Reis Muavini Binbaşı Emin Bey, Goltz Paşa ile beraber bulunuyordu. Ordu Erkân-ı Harbiye Reisi [kurmay başkanı] Kaymakam [yarbay] Kâzım Karabekir Bey de birlikte idi. Böyle bir ateşe maruz kalındığını hatırlamıyor. Rûzname-i hatıratında da [günlüklerinde] böyle bir şey kaydedilmemiştir. (Ask. Tar. Enc.)

edecek şekilde yapılmış. Düşmanın ordugâh sığınakları 52. Tümen'i ile 35. ve 38. Tümenlerinin iki alayıyla karşı karşıya olduğuma delalet ediyor gibi geldi bana. Ama bundan emin değilim tabii. On dokuz topun mevzii görüldü, bunların on biri nehrin karşı tarafına ateş edecek şekilde yerleştirilmiş. Geçidin arka tarafında, bataklık ile nehir arasında kalan ve Sanaiyat'a doğru 'y' şeklinde uzanan 2,5 km uzunluğunda tekli bir siper hattı var. Onun da arkasında Es-Sinn mevzii bulunuyor.

Bu taraftan baskın yaparak düşmanın birinci mevziini kuvvetin yarısını kaybetmeden almak mümkün görünüyor bana. Köprünün inşası biter bitmez 3. Tümen ile Süvari Tugayı'nı sağ yakaya geçirmek ve böylece düşman mevziine derinliğine ateş etmek niyetindeydim. Bunlara rağmen bütün bir kuvvet olarak ilerlememiz ağır seyredecektir. Aldığımız bilgiler takviye kuvvetlerin Kût'a varmaya başlamış olabileceği ve bunların kısa bir süre içinde epey büyük bir sayıya ulaşabileceği yönünde. Kût'un aşağısında, sağ yakada dışarıda şimdilik 2000'den fazla asker yokmuş gibi görünüyor, yağmur Hayy geçidinde nakliyat yapmayı zorlaştıracağa benziyor. Townshend'in elinde ne kadar zambuk ve başka nehir vasıtası varsa bunlara sağlam adamları bindirip gece nehri geçmesi ve sağ yakadan Es-Sinn'in etrafından dolanarak yürümesi bana en iyi planmış gibi geliyor. Ben de aynı zamanda bir tümen ve Süvari Tugayı'yla karşıya geçip yürür ve Townshend'i buraya getiririm. Şu anda bunun için durum müsait, ama düşmanın sağ yakadan asker göndermesi halinde, ki kısa bir süre içinde gönderebilir, bu durum ortadan kalkabilir. 20 Aralık'ta Townshend bana diğer nehir vasıtalarının haricinde elinde 50 zambuk olduğunu bildirmişti. Bu vasıtalar hâlâ elinde mevcutsa işini görecektir, gerçi bu durumda hasta ve yürüyemeyecek durumdaki askerleri arkasında bırakmak ve top ve malzemelerini imha etmek zorunda kalacak. Townshend bunu makul bulursa ona bunun için emir gönderebilirim. Genel karargâha hitaben yazılmış olan bu mesaj, 6. Tümen komutanına da iletilecektir. 6. Tümen komutanına

fırsatın tekrar yakalanamayabileceğini hatırlatır ve yola çıkmaya müsait olup olmadığı ve hangi tarihte hazır olabileceği konusunda beni bilgilendirmesini rica ederim.

Tam bu mesaja cevap yazacaktım ki, ordu komutanından kolordu komutanına hitaben yazılmış 17 Ocak tarihli aşağıdaki telgraf mesajını aldım:

Mevcut durum konusundaki değerlendirmelerinize ve Townshend'den en son yapacağı şeyleri yapmasını talep eden çağrılarınıza hiçbir şekilde katılmıyorum.

Böyle bir talepte bulunmanızı kuvvetinizin moral düşüklüğüne bağlıyorum, ki böyle bir şeye mana veremiyorum.

Şeyh Saad'dan 35., 38. ve 52. Tümenler ile birkaç jandarma ve süvari kuvvetiyle, dışarıda 41 topu bulunan toplam 15.000'den fazla askerle karşı karşıya geldiniz ve onları iki kere yendiniz.[265]

Townshend'i 45. ve 51. Tümenler muhasara altına aldı, bunların mevcudu muhtemelen 8000 civarında ve 17 topları var.

Townshend yaklaşık bir tümen ve 12 top gücünde bir kolun Kût'un batısındaki esas ordugâha doğru çekildiğini bildirmişti. Düşman sizin tahmininizle Şeyh Saad'da 4500 ve vadide 2000 daha zayiat verdi.[266] Dolayısıyla sizin kuvvetinizle Kût arasındaki düşman kuvvetinin mevcudu 5000'den fazla değildir, top sayısı da muhtemelen 27 civarındadır.

Toplam zayiatınız takviye birliklerle giderilmiş olmalı, köprünüz size manevra kabiliyeti kazandırıyor. Planladığınız

265 Yukarıda bir münasebetle zikredildiği üzere Şeyh Saad muharebesini icra eden XIII. Mürettep Kolordu, 35. ve 52. Fırkalarla lağvedilmiş 38. Fırka enkazından ve Irak Süvari Livasıyla iki Hecinsüvar alayından ibaret idi ki, bu da 7000 tüfek ve 350 kılıç ile sekizi seri ateşli, geri kalanı adi ateşli 26 toptan ibarettir. (Ask. Tar. Enc.)

266 XIII. Osmanlı Kolordusu'nun Şeyh Saad muharebesindeki zayiatı, şehadeti veya esareti iyice anlaşılamayan 1450 kişiden başka 646 şehit ve yaralı olup Vadi-yi Kelâl muharebesindeki zayiatı ise şehit ve yaralı olarak yalnız 573 kişidir. (Ask. Tar. Enc.)

ilk güzergâhınız, yani kuvvetinizin bir kısmını sağ yakaya taşıma planınız, size başarı vaat etmekle kalmıyor, aynı zamanda düşmana şiddetli bir taarruz gerçekleştirmenize ve Townshend'in imdadına daha süratli yetişmenize imkân tanıyor. Sizin karşınızdaki mevzi dayanıklılık bakımından daha önce taarruz edip ele geçirdiğimiz ve dört aydır hazırlık yapan mevzi ile boy ölçüşemez.

Cevap bekleyen telgrafınızda Townshend'e yaptığınız teklif Townshend'in kuvveti için, kendi kuvvetiniz için, Irak'taki kuvvetlerimiz ve dahi bütün imparatorluk için bir felaket olur, ben bunu onaylayamam. Düşmanın altıncı bir tümenle takviye olduğunu farz etmemizi gerektirecek hiçbir sebep yok ortada ve bu tümenin düşmana ulaşması ihtimali olsa olsa acilen harekâta geçmemizi gerektirir ancak. İkinizden de mesajımı aldığınıza dair teyit bekliyorum.

17 Ocak'ta kolordu komutanına onun gemileri korumak amacıyla asgari kuvvetini tahkimatlı bir mevzide bırakıp azami kuvvetiyle sağ yakadan ilerlemeyeceğini düşündüğümü bildiren bir telsiz mesajı gönderdim; ben Kût'u tuttuğum ve buharlı gemileriyle şatlarının vs geçişini engellediğim sürece Türklerin sol yakadan taarruza geçmesi mümkün değildi.

Mesajımda kolordu komutanına 7 ve 22 Aralık'ta ona sağ yakadan, Kût'un güneyinden (yardım kuvveti burada o sıralarda tabya önündeki derinliği 1,5 metre olan Hayy nehri gibi önemli bir engel sayesinde düşmandan korunacaktı) yardım kuvveti gelene kadar sağ yakaya süratle veya gizlilik içinde geçmemin mümkün olmadığı konusunda bilgi verdiğimi hatırlattım. Hesabıma göre bir gecede dışarıya sadece 4000 asker çıkarabileceğimi belirttim. Bu da Kût'ta daha 5000 muharibin ve ayrıca yaralıların, hastaların, maiyet ve daire erkânının bulunacağı anlamına geliyordu. "Hayvanlar, subayların yükleri ve makineli tüfek katırları yaklaşık

3000 askerlik yüke denk gelir ve karşıya geçmeleri üç saat alır; karşı yakaya yapılacak 25 sefer 75 saat sürer. Üç sahra topçu bataryasının karşıya geçmesi yaklaşık 20 saat alır. Ama bütün top ve cephanenin tahrip edilmesi gerekiyor, ayrıca hayvanların da öldürülmesi gerekiyor, çünkü yarma hareketinin başarılı olması için bir gecede karşıya geçmemiz şart ve hayvanlarla bir gecede karşıya geçmemiz mümkün değil. Nehri bu kadar yavaş geçecek olmamız korkunç bir şey (bunu tarif edecek başka kelime bulamıyorum), ama meseleyi daha süratli halletmemiz mümkün değil."

Muhasaranın başında, askerlerin yorgun oluşu sebebiyle Hayy nehrine köprü kurmayı başaramadığımızda Evans'a bunun savunmayı ciddi şekilde etkileyeceğini söylerken iyi bir sebebim olduğu görülecektir.

Kolordu komutanından genel karargâha gönderilen (ve 6. Tümen'e iletilen) 17 Ocak 1916 tarihli telgraf mesajı:

> Telgrafınızdan benim Kût'a, en azından kuvveti tamamen boşaltana kadar orasını Townshend'le birlikte savunmam için gitmemi istediğinizi anladım. Yani, anladığım kadarıyla Townshend'in teklif ettiğim plan dahilinde hareket etmesini ve muhasarayı yarmasını istemiyorsunuz.
>
> Anladığım şey doğruysa, Townshend'in teklif ettiği plan sizin görüşlerinizin aksi yönünde ve bence onun planının başarı şansı teklif ettiğim planın başarı şansından daha az, zira Townshend nehri birkaç günde geçmeye çalışırken benim Kût'un karşısında beklemem Türkleri yarı yarıya boşalmış olan bu yere taarruza geçmeye teşvik edecektir. Townshend'e muhasarayı yarmak zorunda kalmadan yardım etmenin yegâne yolu, kuvvetimle geçidi yararak geçmem ve onunla sol yakada kuvvetlerimizi birleştirmemizdir.
>
> Bunu da daha önce açıkladığım şekilde, yani kuvvetimin bir kısmıyla nehrin karşısına geçip düşmana derinliğine ateş

açarak ve sonra da mevziine taarruz ederek gerçekleştirmeye çalışacağım. Köprüyü daha yeni kurabildik, çünkü bir kere köprü malzemelerini Şeyh Saad'dan çok zor şartlar altında getirdik, sonra köprüyü fırtına ve sağanak yağmur altında yeniden kurduk, köprü inşasının yavaş seyretmesinde malzemenin kalitesi de etkili oldu, ayrıca inşaat çalışması için sadece bir Lağımcı ve Mayıncı Bölüğü vardı elimizde. Etrafımızdaki arazi çamur deryası, hayvanlar çok zor hareket edebiliyor. Planın uygulamaya geçirilmesini çabuklaştırmak için elimden gelen gayreti gösteriyorum, ama koşulların hiç de müsait olmadığını hatırlatmak isterim. Önümdeki siperler ile diğer siperler arasında karşılaştırma yapmak zor, ama bu siperlerin etrafını çevirmenin mümkün olmadığını söyleyebilirim; yapılacak tek bir şey var, o da karşı yakadan derinliğine ateş etmek ve ondan sonra kuşatma hareketine geçmek. Biraz önce köprünün tekrar yıkıldığı haberini aldım.

18 Ocak'ta yukarıdaki mesaja cevaben telsizle şu cevabı geçtim:

Şunu hemen açıklığa kavuşturmama izin verin, sağ yakaya geçmek benim planım değildi, çok müşkül bir durumla karşı karşıya kaldıktan ve çok zayiat verdikten sonra sağ yakaya geçmemi siz teklif etmiştiniz zannediyorum. Sağ yakada toplarınızı sol yakada tahkimat yapmış olan Türk kuvvetine derinliğine ateş edecek şekilde yerleştirebilirseniz, bilhassa topçu ateşiniz Türk cephane ve yiyecek konvoylarının kuzeyden dolanarak geçmelerine neden olacağı için yerlerini değiştirmek zorunda kalacaklardır. Hayır, benim planım benim komutam altında bütün kuvvetimle sol yakadan ilerlemekti, çünkü düşman kuvvetinin büyük kısmı sol yakada. Belki, geçen eylülde Kûtülamare harekâtımda hedefe ulaşmak için düşmanı yenmek gerektiği prensibinden yola çıkarak yaptığım gibi, gemilerimi korumak için sağ yakaya iki taburluk asgari bir kuvvet yerleştirip tahkimat yaptırmam gerekirdi. Ayrıca 17 Ocak tarihli ve 69.97.G sayılı mektubum-

da teklif ettiğim gibi, buraya sağ yakadan gelip de toplarınızı Kût'un doğu ve güneyine yerleştirirseniz topların düşman üzerine açacakları derinliğine ateş, nehri geçmemizi kolaylaştıracaktır.

Yukarıdaki telgraf mesajlarından yola çıkarak, bana yardıma gelememesi halinde neler yapmam gerektiğini Aylmer'e bildirmem gerektiğine karar verdim; bu mesajı ordu komutanına da iletecektim. Böylece aynı gün Aylmer'e telsizle, sağ yakadan 3000 kadar askerle muhasarayı yarma teşebbüsünün kuvvetin imhasıyla sonuçlanabileceğini, çünkü nehir kıyısına 300 metre mesafedeki siperlerde bekleyen düşman askerlerinin bu hareketi tespit edebileceğini ve sabah günün ağarmasıyla birlikte kuvveti imha edeceğini belirten bir mesaj gönderdim. Ona ayrıca bunun bütün yaralıları, hastaları, topları, nakliye vasıtalarını vs terk etmek anlamına geleceğini belirttim.

Benim fikrim geride tek bir cephane kalmayıncaya kadar siperden sipere, evden eve savaşmaktı. Aylmer'e, askeri tarihte savaş geleneğinde ortada hiçbir ümidin kalmadığı zamanlarda, hatta daha önce, bir generalin düşmanla teke tek hesaplaşmayı onayladığı anların olduğunu bildiğimi yazdım ve 1808'de silah, top ve yükleriyle birlikte Portekiz'den gemilerle taşınıp Fransa'ya ayak basan Junot komutasındaki Fransız kuvveti buna bir örnektir, dedim. "Kût'u elimde tuttuğum sürece düşman bize karşı Amare'ye taarruza geçemez, çünkü bunun için buharlı gemi ve şatlara mutlaka ihtiyaç duyacaktır. Bana yardıma gelemeyecek ve bulunduğunuz yerde daha fazla kalamayacaksanız geri çekilmeniz gerekecek; burada hava şartları bir süredir çok kötü, geçen gece sağanak halde yağmur yağdı, siperlerde yarım metre (bazılarında daha fazla) su var, bu durum askerlere rahatsızlık veriyor ve işlerini güçleştiriyor.

Bugünler yağmurlu havaların son günleriymiş, buranın yerlileri öyle söylüyor."

Genel karargâhtan 6. Tümen'e gönderilen (ve kolordu komutanına iletilen) 18 Ocak 1916 tarihli mesaj:

> Yardım kuvveti ulaştıktan sonra levazımat ve topları terk ederek Kût'u fiilen tahliye etmek istediğiniz anlaşılmaktadır. Ordu komutanı böyle bir kararın tamamen karşısındadır. Aylmer'in kolu Kût'a vardıktan sonra kuvvetimiz düşman karşısında üstün bir konuma gelecektir, ne Kût, ne toplar ne de levazımat terk edilmelidir. Aylmer'in, bir kısmı sizin sağ yanınızın kuzeyinde bulunan kuvveti Hayy nehri boyunca güneye kadar çok fazla yayıldıysa ve ilk başta cephenizi düşmandan temizleyemeyecek durumdaysa bile, muhtelit kuvvet mevziini korumakta herhangi bir güçlük çekmeyecektir, o sırada takviye kuvvetlerinin bir kısmı Es-Sinn'de veya güneyinde yığınak yapabilir. Şu anda yürümekte olan bütün kollar, hatta 6. Tümen'in mevcudunu tamamlayacak olan taze kuvvetler şubatın ilk haftası Şeyh Saad'a varmış olacaktır.
>
> O zaman kuvvet, iki topçu tugayı hariç toplam dört tümen olacaktır, ondan sonra cepheyi temizlemek ve Kût'a hâkim olan batı istikametindeki yerde daimi bir mevzi oluşturmak amacıyla taarruza geçebilecek duruma geleceğiz.
>
> Yanınıza vardığında kolordunun yukarıdaki plana uygun olarak nasıl tertiplenmesi gerektiğini düşünüp sonucunu Aylmer'e bildirin ve aynı mesajı bize de gönderin.

Ordu komutanının bu mesajına cevaben gönderdiğim mesajda, kolordu komutanının yapabileceğim en iyi şeyin bu olduğunu söylediği için levazımat ile topları terk etmeyi düşündüğümü, şahsen Kût'tan ayrılmak arzusunda olmadığımı belirttim. Kendini tahkimatlı bir ordugâha kapatan kuvvetin başına neler geleceğini bildiğim halde Kût'ta kalma kararını, Türk kuvvetlerini durdurmayı ve Irak'a gelen takviye kuvvetlerine

Amare ve Alî el Garbî'de yığınak yapacak zaman tanımayı bir görev bildiğim için aldığımı ifade ettim. Ama bana bir ay içinde yardım gelmesi için anlaşmıştım, dedim. Kût'un terk edilmeyeceğini öğrendiğime memnun olduğumu belirttim.

14. Bölüm
Başka Yardım Teşebbüsleri

Sürekli yağan yağmur 19 Ocak'ta kesildi, bütün gün hava harika geçti. Doğu istikametinden ağır top ateşlerinin sesi geliyordu; bunlar Aylmer'in sağ yakadan Türklerin sol yakadaki Ümmü'l-Hanne mevziine derinliğine ateş eden toplarıydı belli ki.

20 Ocak'ta General Aylmer'den taarruza geçmeye hazır olduğunu bildiren bir mesaj aldım. Sol yakadaki müstahkem Türk mevziinin sağ yanına derinliğine ateş etmek üzere iki tümeninden biri, süvari tugayı ve birkaç top sağ yakaya yerleştirilmişti. Türklerin esas mevzii bataklıktan nehre kadar uzanıyordu.

Aynı gün Aylmer'e destek vermek için Kût'tan çıkma hareketi için gerekli emirleri yayımladım. Bunlar IV. Kısım Ek'te yer alıyor.

19 Ocak akşamı 2000'den fazla Türk piyadesinin çok sayıda deveyle birlikte sol yakada Es-Sinn istikametinden gelip Türklerin nehrin yukarısındaki ordugâhlarına yöneldiğini hayretler içinde gördük.[267] Bu durumda tahminlerimize göre Aylmer'in karşısında 4500 Türk askeri olmalıydı. Aylmer'in Türk mevziini bombalayan toplarının seslerini gün boyu duyduk. Aylmer bana, düşman mevziine 21 Ocak'ta şafak vak-

267 Bu develerle erler, sağ sahilden avdet eden [gelen] hecinsüvar alaylarının develeriyle bir kısım erleri idi. (Ask. Tar. Enc.)

ti taarruz edeceğini söylemişti ve ayın 20'sinde uzakta top mermilerinin patlayışını rahatlıkla görebilmiştik.

21 Ocak'ta öğleden sonra saat 2'de kolordu komutanından çok kötü haberler taşıyan bir telsiz mesajı aldım. Taarruzu geri püskürtülmüştü. Kıtaları düşmanın cephe hattına yüz ila iki yüz metre mesafede kalmış; içlerinden yalnızca bir tabur, Black Watch Taburu düşman siperlerine dalmayı başarmış, ama düşman bombardımanına maruz kalarak geri çekilmişti.[268] Aylmer mesajında, öğleden sonra düşman mevziini tekrar topa tutup taarruz etmek niyetinde olduğunu belirtiyordu. Muhasara boyunca aldığımız en kötü haberdi bu.

Yağmur gün boyu çok şiddetli yağdı. Taşan nehir suları ilk siper hattımın tamamını, hatta orta hattın bir kısmını doldurdu, siperdeki askerler perişan oldu. Ne kadar uğraşırsak uğraşalım taşkın sularının bizi ilk savunma hattımızı terke zorlayacağını, dolayısıyla da tabyayı tamamen tecrit edeceğini anladık.

21 Ocak tarihi itibariyle İngiliz ve Hint askerleri için on dört günlük tam tayınımız, hayvanlar için 25 günlük yem ve 30 günlük küspe, İngiliz birlikleri için on günlük çay vardı; elimizde ayrıca yerli halktan satın alınmış on gün yetecek un da mevcuttu. Askerlerin tayınını yarıya düşürmeye ve şehirdeki bütün yiyecek maddelerine el koymaya karar verdim.

Kût'un savunulması için verdiğim emirlerde bütün yiyecek maddelerine el konulmasını açık bir şekilde emrettiğim, ama askeri valinin işin kolayına kaçıp bunları satın aldığı görülecektir; yani bu yöndeki emirlerime uyulmamıştır. Emre özel bir dikkat göstermediğim için olmuştu bu zannederim; ama gece gündüz şehrin savunulmasıyla uğraştığım için bu şaşılacak bir durum olmasa gerek. Savunmamızın uzun süreceğine artık iyi-

268 Birinci Felahiye muharebesini kastediyor. (Ask. Tar. Enc.)

Selmanıpâk'ta İngiliz ordusu yerli halktan kiraladığı nehir teknelerini kullanmıştı. Üstteki resimde görünen türden yelkenliler çok yavaş olmakla birlikte geri geri seyretme becerisine de sahipti. Alttaki resimde ön planda bir küfe görülüyor.

ce ikna olduktan sonra muhasara boyunca istihkakın herkese eşit dağıtılabilmesi için her türlü gıda maddesine el koymaya dikkat ettim.

Tek tek evleri araştırmak ve saklanan hububat ve gıda maddeleri hakkında bilgi verenlere ödül vaat etmek (çünkü hali vakti yerinde olanlar yiyecekleri saklamaya çalışıyorlardı) suretiyle şehirde çok miktarda hububat stoku bulduk.

Akşam Aylmer'den bir sonraki taarruzun da başarısızlıkla sonuçlandığını bildiren bir mesaj aldım. Ertesi gün bir taarruz daha düzenleyeceğini bildiriyordu. Çok zayiat vermişti. Ondan gelen başka bir telgraf mesajında 22 Ocak'ta tekrar taarruza geçeceğinden bahsediyor, ama bundan pek de umutlu olmadığını belirtiyordu.

Aynı mesajda Aylmer ona yardımcı olabilmemin yegâne yolunun büyük çaplı bir yarma harekâtı düzenlemek ve önümde ne kadar kuvvet varsa bozguna uğratıp tekrar Kût'a dönmek olduğunu söylüyordu. Böyle bir başarının, önündeki geçitte bulunan düşmanın geri çekilmesini sağlayabileceğini düşünüyordu. Bana bu saldırıyı kısa bir süre içinde gerçekleştirip gerçekleştiremeyeceğimi soruyordu.

Kolordu komutanının 6. Tümen'e gönderdiği (ve genel karargâha iletilen) 21 Ocak 1916 tarihli telgraf mesajı:

> Düşmanın buradaki müstahkem mevziine iki başarısız taarruz gerçekleştirdik.
>
> Yarın tekrar taarruz edeceğim, ama bu taarruzdan pek ümitli olmadığımı belirtmeliyim. Çok ağır zayiat verdim. Bize yardımcı olmanızın tek yolu geniş çaplı bir yarma harekâtı düzenlemeniz ve önünüzdeki kuvvetleri bozguna uğratmaya çalışıp tekrar Kût'a geri dönmenizdir. Bu saldırıda elde edeceğiniz başarı önümdeki düşman kuvvetinin geçitten geri çekilmesini sağlayabilir belki. Gerek topçu ateşi gerekse piyade

ateşinin düşmana epey zayiat verdirdiği kuşkusuz. Düşman en az iki tabur takviye aldı, ama bu taburlar nereden geldi bilmiyorum, zira burada hava keşfi yapmak imkânsız. Yarma harekâtını gerçekleştirebilirseniz lütfen kısa bir süre içinde gerçekleştirin.

Bu mesajı Aylmer'den genel karargâha gönderilen (ve 6. Tümen'e iletilen) 22 Ocak tarihli mesaj izledi:

Bugün öğleden sonra ve gece boyunca sürekli yağmur yağdı. Şu anda arazi en sulu ve çamurlu zamanlarını yaşıyor, askerler hareket etmekte çok zorlanıyor, çok sıkıntı çekiyor. Sağ yakada 3. Tümen komutanı nehir sularının kıyının bir kısmını aştığını ve şu anda mevziinin bulunduğu yerin batısına kadar geniş bir bölgeyi bataklığa çevirdiğini, o yakada nehir yukarı yapılacak ilerleme hareketinin önünde ciddi bir engel oluşturduğunu bildirdi. *Taarruzdan vazgeçtim, yarın düşman mevziine tekrar taarruz edeceğim, çünkü ön cephedeki askerler emir vermediğim halde iki gün önce bulundukları ve düşman siperlerine 1300 metre mesafedeki müstahkem mevzie çekildiler. Düşman mevziine düzenlenen başarısız taarruz sebebiyle bu askerlerin düzeni iyice bozuldu, bu sebeple onları tekrar taarruza göndermem imkânsız.*

Durum değerlendirme raporumu yarın göndereceğim.

Bu telgraf mesajının önemine dikkat çekmek için bir bölümünü italik yazdım. Aylmer'in teklif ettiği harekât kendine has ayrıntılı değerlendirmeler ve hazırlıkların yapılması bir yana kesin bir başarı elde etmeyi gerektiriyordu. Mesela, Kût'tan çıkıp da doğu istikametinde çarpışa çarpışa ilerlemeye başladığımda (bunu yapmak için düşmanın güçlü muhasara tahkimatları ile tabyalarına açık sahadan, üstelik kimi yerlerde bele kadar yükselen suların içinde ve topların derinliğine ateşi altında taarruza geçmem gerekiyordu) savunma ter-

tibatımızın kuzeybatı bölümü anında muhasara kuvvetinin büyük kısmının taarruzuna uğrayacaktı. Geniş bir cepheyi savunmak üzere Kût'ta bırakacağım asgari kuvvetin sayısı çok olamayacaktı, çünkü 21 Ocak itibariyle piyade mevcudum sadece 6450 idi. Böyle geri dönmek üzere bir yarma harekâtı gerçekleştirmem halinde Kût'u ve içindeki her şeyi kaybedebilir ve iki kuvvet arasında işim bitebilirdi. Dolayısıyla bu, üzerinde çok düşünülmesi gereken ve Aylmer ile birlikte yapacağımız planlarla tedbirler almamızı gerektiren bir konuydu.

Aynı günün gecesi Aylmer'e telsizle bir mesaj gönderdim. Mesajımda bizim de aynı hava koşullarından mustarip olduğumuzu, bizi siperlerimizden çıkmaya zorlayan taşkın sularıyla mücadele için hep beraber çalıştığımızı yazdım. Takviye kuvvetleri gelene kadar beklemesini teklif ettim, çünkü söylediklerinden yapacağı bir başka taarruzun da diğerleri gibi başarılı olamayabileceği sonucunu çıkarmıştım. Aylmer'e askerlerimin tayınını yarıya indirdiğimi, bu sayede 27 gün daha dayanabileceğimi belirttim. Ona ayrıca sol yakadan doğu–batı istikametinde ilerleyen, yani muharebeden dönen 500 develik bir birliğin ve 3000 piyadenin Kût'un yanından geçtiğini bildirdim.[269] "Bütün bu kıtaların sizin karşınızdan neden çekildiğini anlamıyorum" dedim.

Kolordu komutanı genel karargâha 22 Ocak 1916 tarihinde telsizle bir mesaj daha geçti (aynı mesaj 6. Tümen'e de gönderildi):

> Dün düşman mevziine taarruza kalkıştığım için pişmanım hiç şüphesiz. Askerlerimin taarruzu büyük cesaretle gerçekleştirmesine rağmen şiddetli bir karşı taarruza maruz

269 Bu kuvvet, Felahiye cephesinde istihdamının mahal ve lüzumu olmayan 35. Fırka kıtaları idi. (Ask. Tar. Enc.)

kaldık ve ağır zayiat verdik. Çekilen askerler yanlarında getirebildikleri kadar yaralı getirdi, ama düşmanın cephe hattındaki siperlerin yakınlarında daha birçok yaralı olsa gerek. Ölüleri gömmek ve yaralıları almak için Türklere altı saatlik bir ateşkes teklifi gönderiyorum.[270] Şimdilik düşman mevzinin 1300 metre önündeki hattı ve arkasındaki ihtiyat hattını elimde tutacağım. Askerlerin durumunun şimdilik ilerleme için müsait olmadığı söylenebilir.

Elimize yeni bilgi geçtiğinde veya karşı taarruzun çapına göre size başka planlar sunabilirim. Hava çok kötü, taşkın sularının seviyesi artıyor.

Kolordu komutanının genel karargâha gönderdiği (ve 6. Tümen'e iletilen) 22 Ocak 1916 tarihli telgraf mesajı:

Dünkü taarruzumuzda Black Watch kendini gösterdi, ama çok zayiat verdi.

Kolordu komutanının genel karargâha gönderdiği (ve 6. Tümen'e iletilen) 22 Ocak 1916 tarihli telgraf mesajı:

Biri subay altı esirden alınan ve aşağıya aktarılan ifadelerden dün karşımda bulunan kuvvetin 52. Tümen'in tamamı ile 35. ve 38. Karma Tümeninden ve 51. Tümen'e ait iki tabur ve 26 toptan oluştuğu görülecektir. Daha sonra birliklere yeni askerler de katıldığı aşikârdır. Önceki zayiatları da hesaba katıldığında bu kuvvetin en az 9000 piyadeden oluştuğu

270 Parlamenter sıfatıyla gönderilen General Douglas'ın 52. Fırka kumandanı namına 37. Alay kumandanı Kaymakam Abbas Hilmi Bey ile imzaladığı bu mütareke saat 15.30'da başladı ve saat 18.00'de sona erdi ki, bu hesaba göre üç buçuk saatlik bir mütareke demektir. (Ask. Tar. Enc.)

söylenebilir.[271] Townshend'in son derece dikkatle gözlemlediğinden kesinlikle eminim, ama onun iki haftadan beri batı istikametinde yürüdüğünü bildirdiği kuvvetlerin sayıları toplanıp önümdeki kuvvetin sayısından çıkarıldığında dün, zayiatlar hariç sadece 5000 kişilik bir kuvvetle çarpıştım demektir. Halbuki cephe ilerisinde bulunan irtibat görevlisi bizzat iki alay ve bir topçu komutanını görmüş ve kuvvetin komutanı olarak Halil Bey'in isminin geçtiğini duymuş. Halil Bey'in Nureddin'in yerine geçtiği bildirildi.[272] Benim zayiatım da epey ağır. Toplam sayıyı kesin olarak söyleyemeyeceğim, ama tek başına 9. Tugay'ın zayiatı 1000'den fazla asker ve 27 subay. Askerler, mevcudu 3000 bile olsa şu anda düşman mevziine taarruz edecek durumda değil; en zor şartlarda son derece asil bir şekilde ellerinden gelen gayreti gösterdiler. Onlardan mevcut durumlarına göre yapmaları imkânsız şeyleri yap-

271 Birinci Felahiye muharebesini yapan kuvvet, 52. Fırka ve buna muvakkaten [geçici olarak] bağlanmış olan 7. Alay'ın iki taburuydu. Cephenin gerisinde bulundurulmuş olan 35. Fırka ise muharebeye hemen hiç iştirak etmedi. 38. Fırka ise çoktan beri lağvedilmiş olup enkazı ile 35. Fırka ve 7. Alay'ın iki taburu toplam 4000 tüfeğe yakın ve 35. Fırka ile beraber hemen tahmin edilen miktara yakındı. (Ask. Tar. Enc.)

272 Bu bilgi doğruydu. Von der Goltz, Şeyh Saad'daki muharebede Aylmer'in önünden geri çekilince Nureddin'i diğer subaylara ibret olsun diye görevden almıştı. Halil, Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın amcasıdır ve cesaretinden ötürü askerler arasında çok sevilen biridir. (G.T.)

(General Townshend'in bu babdaki istihbaratı doğru değildir. Miralay Nureddin Bey'in ayrılma sebeplerini Şeyh Saad ricatinde değil, belki Selmanıpâk muzafferiyetinden sonra Goltz Paşa'nın amirliğine karşı açtığı kalem mücadelesinde aramalıdır. Uzun müddet Nureddin Bey ile Goltz Paşa'ya karşı ikiyüzlü bir idare siyaseti kullanan umumi karargâh, savaş harekâtını müstakilen ve hiçbir zaman Goltz Paşa'dan izin istemeden icra eden Nureddin Bey hakkında Goltz Paşa'nın tevali [devam] etmiş olması tabii olan şikâyetleri, Nureddin Bey'in kumandadan alınmasının sebeplerini hazırlamış ve Şeyh Saad ricatı da ancak bunun tatbik ve icrasını hızlandırmıştı. [Ask. Tar. Enc.])

malarını isteyemem. Önümdeki düşmanın kalan mevcudunu öğrenmek için elimden gelen gayreti göstereceğim elbette.

Bugün akşam saat 6'ya kadar bir ateşkes ayarladım, çok sayıda yaralı getirildi, çok sayıda ölümüzü gömdük, ama Türkler siperlerinin önündeki yaralıları hemen kendi hatlarının içine çekmişler ve bunda da bayağı etkili olmuşlardı.

Bu mesajdan sonra hiç şüphem kalmamıştı. Aylmer'in takviye kuvvet alana kadar yardımıma gelemeyeceği aşikârdı. O sırada Basra'da bulunan Irak Kuvvetleri Başkomutanı Sir Percy Lake de aynı görüşteydi belli ki, çünkü yukarıdaki telgrafı aldıktan sonra Aylmer'e gönderdiği ve bana da ilettiği mesajında, Aylmer'in mesajından onun mevcut haliyle ilerlemesinin mümkün olmadığına karar verdiğini anladığını belirtiyordu. Ayrıca Aylmer'e nehrin her iki yakasına hâkim, bulabildiği en iyi yerde mevzilenmesini ve kuvvetinin gerisinde köprü kurmasını teklif ediyor, bütün nehir vasıtalarının yüklerini boşaltıp boş vaziyette geri göndermesini söylüyordu. Gorringe, Basra'dan gelecek olan takviye kuvvetlerini teşkil etmek ve bunları Aylmer'e göndermek üzere Amare'ye gönderilmişti. Takviye kuvvetlerinin geliş tarihi Aylmer'in nehir vasıtalarını boşaltıp geri göndermesine bağlıydı. Sir Percy Lake mesajında ayrıca Aylmer'e artçısının yakınındaki ulaştırma hattından kendisinin sorumlu olduğunu ve Arapların akınlarını önleyecek önlemler alması gerektiğini bildiriyordu. Önündeki düşmanın geri çekilmesi halinde onu takibe başladıktan sonra ikmal malzemelerini aktarma noktalarından ileri taşıyabilmesi ve askerleri nehrin karşısına geçirebilmesi için Aylmer'e iki buharlı gemi bırakmıştı. Aylmer'in yukarıdaki önlemleri uygulamaya sokmak üzere derhal harekete geçmesi gerekiyordu.

Aylmer'in geniş çaplı bir yarma harekâtı teklifi üzerinde düşündüm ve böyle bir şeyin o zaman için mümkün olmadığı sonucuna vardım. Siperlerimizi dolduran ve bizi Kût'tan dışarı atacak hale gelen taşkın sularıyla gece gündüz uğraşıyorduk. Düşman da birinci hattaki siperlerinden çıkmak zorunda kalmıştı; siperlerin içinde seviyesi gittikçe yükselen sulardan açık sahaya kaçıp geri çekilen düşman askerlerini şiddetli bir ateşe tuttuk. Taşkın suları içinde köstebek yuvasını andıran tümseklerle kaplı siperler bu halleriyle su kanallarına benziyordu. Önümde düşman olmasaydı bile içi su dolu son derece derin siperlerle kaplı, kelimenin tam anlamıyla çamur deryasının içinden askerlerle topları gündüz gözüyle dahi geçiremezdim. Bu engelleri aşmak için elimde lağımcıların inşa ettiği el köprüleri ile rampalar vardı, ama bu aletleri bir günde kurmak mümkün değildi. Bunun için altı gün gerekiyordu.

Bu muhasara sırasında çektiğim zorlukları çekmiş bir komutan var mıdır bilmiyorum. Irak'ta, o uğursuz ülkede her türlü zorlukla, her türlü engelle karşılaşmak mümkün. Bize sürekli saldıran bir düşman karşısında büyük zorluklara göğüs gerdikten sonra nihayet Kût içinde tahkimat yapmayı başardık. Savunma tertibatımız sağlam bir hal almaya başlamıştı ve düşmanın iki kararlı taarruzunu geri püskürtmüştük ki yağmur yağmaya başladı ve nehri daha da kabartarak yardım kuvvetimizin önünde engel oluşturan ve gelişini geciktiren Dicle'nin ürpertici taşkın sularına katkıda bulundu. Nihayet taşkın suları geldi ve bizi siperlerimizin dışına attı, askerler diz seviyesindeki suların içinde yaşamaya başladı ve bir süre sonra hastaneler hastalarla doldu taştı. O muhasara sırasında ne sıkıntılar çektim, ne zorluklar ve endişeler yaşadım!

23 Ocak'ta ordu ve kolordu komutanlarına gönderdiğim telsiz mesajında, içinde bulunduğum durum

Irak Kuvvetleri Başkomutanı
Sir Percy Lake.

ile komutam altındaki askerlerin içinde bulunduğu durum arasında bir fark olmadığını yazdım. Aylmer'in bana yardıma gelmek üzere yola çıkmadan önce durum değerlendirmesi yaparken Türk takviye kuvvetleri geldikten sonra yardım çalışmalarının imkânsız hale gelebileceğini belirttiğini ve 15 Ocak tarihini son varış tarihi olarak belirlediğini, bu tarihi çoktan geride bıraktığımızı ifade ettim. Hatırlayacağınız üzere, bana 4 Aralık'tan itibaren bir ay içinde, en geç 10 Ocak'ta yardıma gelmeleri konusunda anlaşmıştım.

Mesajımda, durum üzerinde değerlendirme yaptıktan ve Aylmer'in elindeki bütün olanakları kullandığını anladıktan sonra önümde üç çözüm yolu olduğunu gördüğümü belirttim. Bu çözüm yollarını, Aylmer ile Sir Percy Lake, Aylmer'in sayıları 9000'e düşen muhariplerinin moral durumlarını dikkate alarak iki piyade tugayı ile bir bataryanın (gelmesi beklenen takviye kuvvetleriydi bunlar) bana yardım etmekte yetersiz kalacağına karar vermeleri ihtimalini göz önünde bulundurarak oluşturduğumu bildirdim.

A- Aylmer'in 17 Ocak'ta bana teklif ettiği gibi, sağ yakadan yarma hareketi gerçekleştirerek kuvvetimi muhasaradan çıkarabilirdim. O zaman çöl yolu üzerinden kırk kilometre uzaklıktaki Şeyh Saad istikametinde ilerlemem ve Aylmer'den yolun yarısında bana katılması için bir kol göndermesini istemem gerekecekti. Koşulların uygun olacağını ve bu yürüyüşü gerçekleştirmek üzere 28 Ocak ile 3 Şubat arasında gece 4000 sağlıklı askeri nehrin karşısına geçirmeme imkân tanıyacağını ümit ediyordum. Yanıma işe yarayacak sınıftan askerleri, istihkâmcıları, lağımcıları, nişancıları, muhaberecileri, yıldırım ekiplerini, İngiliz ve Hint piyadelerini, süvarileri ve sıhhiye personelinin bir kısmını alacaktım. Hafif yaralıları, hastaları, zayıfları ve yürüyemeyecek durumdaki bütün askerleri geride bırakmam gerekecekti. Hastanelerdeki yaralılara refakat etmek üzere bir tuğgenerali görevlendirecektim, bu general daha sonra düşmanla anlaşma sağlayacaktı. Bütün toplar imha edilecekti. Bu zorlu görevi iki şatıyla birlikte *Sumana* yerine getirecekti. Adam başı 200 fişek taşınacak, üzerimizde palto, sırt çantalarımızda iki günlük yiyecek olacaktı.

B- Kût'ta kalabilir ve savunmayı son fişeğe veya son lokma yiyeceğe kadar sürdürebilirdim (Zaragoza veya Cenova savunması prensibine uygun olarak).

C- Veya düşmanla müzakereye girer ve tıpkı 1808'de Junot'nun Cintra Konvansiyonu gereği İngilizlerle yaptığı ve Lizbon'un karşılığında 20.000 Fransız askerini silah ve yükleriyle birlikte İngiliz gemilerine bindirip Fransa'ya göndermesini sağlayan anlaşmaya benzer bir anlaşma yapıp oradan serbestçe ayrılmamız karşılığında Kût'u onlara vererek kuvvetimi kurtarabilir, sonra da düşman hatlarından geçerek Aylmer'in kuvvetiyle birleşebilirdim. Ama müzakereye elimde müzakere masasına oturmaya yetecek miktarda yiyecek bulunduğu

sıralarda başlamalıydım. Düşmanınız yiyeceğinizin kalmadığını ve açlıkla karşı karşıya olduğunuzu, bu yüzden de sizi teslime zorlayabileceğini biliyorsa öne süreceğiniz hiçbir koşulu kabule yanaşmaz. Tarih bunun örnekleriyle doludur.

Mesajımı, bana en çok A seçeneğinin makul göründüğünü belirterek bitirdim.

Ruslardan ümidimi tamamen kesmiştim, ama yine de o sırada Kasr-ı Şirin'de bulunan General Baratov'a Kût'ta içinde bulunduğum müşkül durumun anlatılmasını ve kendisinden Bağdat'a ciddi baskı yapmasının istenmesini talep ettim.

Ordu komutanına gönderdiğim telgrafa aynı gün cevap geldi. Ordu komutanı mesajında "Size yardım ulaştıracağımız konusunda hâlâ ümitliyim" diyordu. Aylmer'in karargâhına vardığında –yani 28 Ocak gibi– kesin fikrini söyleyebileceğini ifade ediyor, B ve C seçeneklerinin gereksiz ve kesinlikle kabul edilemez olduğunu, A seçeneğine göre hazırlık yapmamın daha iyi olacağını, ama bunu askerlerimden gizli tutmam gerektiğini belirtiyordu. Ordu komutanı mesajında ayrıca Aylmer'in düzenleyeceği harekâtların sağ yakada bir cebri ileri hareketine dönüşebileceğini, onun Türk ordusuna baskı yapmak üzere sol yakada asgari bir kuvvet bırakabileceğini söylüyor ve yardım kuvvetiyle birlikte hareket etme seçeneğini de dikkate alabileceğimi belirtiyordu.

Aylmer, ordu karargâhına gönderdiği ve bana da ilettiği telgraf mesajında, harekât seçeneklerimin yer aldığı mesajımda takviye kuvvetleri ulaşsa bile onun yardımıma geleceğini zannetmediğim şeklindeki ifademi teyit ediyordu. 23 Şubat tarihli bu mesajda, yukarıdaki düşüncelerimi ifade ettiğim mesajımla ilgili olarak şunlar yazıyordu:

Ordu komutanının benimle aynı fikirde olmadığını biliyorum, ama daha önce de ifade ettiğim ve yakın zamanlarda yaşanan olayların da teyit ettiği gibi, Kût'a ulaşıp Townshend'e yardım edebilecek durumda olmadığımı bir kez daha belirtmek isterim. Yakın bir zamanda elimize ulaşmasını beklediğimiz takviye kuvvetleri geldikten sonra bile başarı şansımızın çok düşük olduğunu düşünüyorum. Elimde şu anda sadece 9000 piyade var ve daha yenilerde karşı taarruza uğradık. Hint askerlerinin büyük bir kısmının moralinin iyi olduğundan şüpheliyim, hele ki çoğunun çürüğe çıkmak için kendi kendini sakatladığından şüphelenirken. Üzerinde çok düşündüm ve en iyi yolun, Townshend'in daha önce şahsım tarafından ortaya atılan ve ordu komutanının reddettiği plandan yola çıkarak teklif ettiği plan olduğuna kani oldum.

Eğer bu A planı tasdik ediliyorsa, bu konuda mümkün mertebe çabuk bilgilendirilebilirsem memnun olurum, zira elimdeki bütün gemileri aşağıya gönderme hazırlıklarını iptal etmem ve A planını uygulamaya sokmak için bu gemileri elimde bulundurmam gerekiyor, sonra da kuvvetimi geri çekeceğim. Ayrıntıları Townshend'le birlikte görüşürüm. Yaralılarla birlikte aşağıya gönderdiğimiz bütün gemilerin derhal askerlerle birlikte Şeyh Saad'a veya daha sonra Alî el Garbî'ye gönderilmesi ve bu kuvvetlerin buradaki mevzimizden çekilme hareketimize yardım etmesi gerekiyor. Zira burada düşmanla sıcak temas halindeyim ve yakın zamanlarda yaşanan taşkınlar yüzünden nehrin iki yakasında da ilerlemekte güçlük çekiyoruz.

Townshend'in bugün gönderdiği 69.113.G sayılı mesajında yazdıklarıyla ilgili düşüncelerimi söyledim, onun gördüğü bu kollar ille de önümüzdeki kuvvetin mevcudunun azaldığına işaret etmez. Townshend aksi istikamette giden askerlerden bahsetmediğine göre, bunların değiştirme birliği olma ihtimali yüksek.

24 Ocak'ta Aylmer'e sağ yakadan yarma hareketi gerçekleştirip muhasarayı delmeyi istediğimi, ama bu

teşebbüsün başarısının tamamen şansa bağlı olduğunun da unutulmaması gerektiğini bildirdim. Türkler nehri gece geçeceğimizi fark ederlerse harekât başarısız olmaya mahkûm dedim. Ordu komutanının Aylmer'in sol yakada oradaki düşman kuvvetini tutması için bir asgari kuvvet bırakıp sağ yakadan cebri yürüyüşle ilerlemesi fikri, uygulanması daha mümkün bir fikirmiş gibi gelmişti bana. Şattü'l-Hayy nehri artık büyük bir engel oluşturuyordu. Düşman, Aylmer'in onları nehre dökebileceği ihtimalinden dolayı nehrin sağ yakasına, Şattü'l-Hayy'ın doğusuna büyük bir kuvvet yerleştirmekten imtina edecekti. Mesajımda, elimde yirmi iki günlük yiyecek olmasına ve şehrin 6000 kişilik Arap nüfusunu beslemek durumunda olmama rağmen, şehirdeki hububat ve unu idareli kullanarak ve atları yiyerek daha uzun süre idare edebileceğimizi belirttim. "Irak Kuvvetleri başkomutanı buradan çıkmamızı garanti altına almak için Hindistan'dan daha fazla asker getirtebilir belki" dedim. Elimizde kuvvetimin tayınının haricinde askerlere 34 gün, şehir halkına 33 gün yetecek durum buğdayı unu bulunuyordu. Ayrıca şehirde 80 ton, sağ yakada bizim elimizde bulunan yapağı fabrikasının olduğu köyde[273] de 370 ton arpa, ayrıca yenmeye uygun 3000 at ve katır da vardı. Atları öldürmek tümenin açık sahadaki etkisini azaltacağı için bu at ve katırları yiyecek olarak kullanma meselesini Aylmer yardımıma gelebileceğinden şüphesi olduğunu söyleyene kadar dile getirmemiştim. Avrupalılar at etini yiyebilirdi. İkmal malzemeleri başkan yardımcım bir süredir şehirde durum buğdayı unu satın almakla uğraşıyordu. Askeri vali de yiyecek alacak parası olmayan 600 fakir Arap'ı her gün beslemekte ve bizim Arap tüc-

273 Bu fabrika, meyankökü usaresi üreten bir müessese olarak bilinir. Yapağı ile uğraştığı meselesi ancak burada görülmüştür. (Ask. Tar. Enc.)

carlardan İngiliz hükümetinin belirlediği fiyattan satın aldığımız hububatı her gün 3000 Arap'a daha düşük fiyattan satmaktaydı. Tek başına durum buğdayı unu ve elimdeki 22 günlük tayınla 34 gün daha idare edebilirdik ki bu hesaba arpa ve at eti dahil değildi.

Mesajımı, düşmanın Aylmer'in oyalandığını ve takviye beklediğini fark etmesi halinde, Aylmer'in önündeki kuvvetleri de toplayarak bana karşı büyük bir taarruz düzenlemesinin kuvvetle muhtemel olduğunu söyleyerek bitirdim. Aynı mesajı ordu karargâhına da gönderdim.

Bir muhasarada en önemli mesele yiyecek meselesidir. Yiyecek her şeyden önemlidir ve her zaman çok ciddi bir meseledir. Çarpışma, önem sıralamasında yiyecekten sonra gelir. Katıldığım Çitral savunmasında da aynı şey geçerliydi, ama Kût'ta yiyecek önemini daha da hissettirdi, nihayet savunma safhalarını üçe ayırdım: İlk safha "tam tayın" safhasıydı, ikincisi "yarım tayın", üçüncüsü ise "büyük güçlükler içinde geçen açlık" safhası.

Muhasarayı sağ yakadan yarıp kuvvetiyle birleşmemle ilgili yazdığım 25 Ocak tarihli telgraf mesajımda Aylmer'e iki kolun aynı noktada tam bir kesinlikle buluşmasının pek mümkün olamayacağını, koluna benim kuvvetimi göremediğinde geri çekilme talimatı verebileceğini belirttim. Kût'ta nehrin sağ yakasına geçmenin şansa bağlı olduğunu tekrar söyledim; karşı yakaya geçecek olan ilk grubun gece gündüz işbaşında olan pusu nişancıları ile devriyeleri oradan uzaklaştırması gerekecekti. Karşıya geçişimi başarıyla tamamladıktan sonra Mescid'e (Kût'un 8 km güneydoğusundaki İmam Mansur) gidecektim. Kût'un 105 derece doğusunda olan bu yer Şeyh Saad yoluna çıkılan, son derece göz önünde olan bir yerdi. Orada bir piyade ileri karakolu olduğuna şüphe yoktu, oradan

geçerken onlarla çarpışabilirdik; ama çarpışma olmayabilirdi de, çünkü Türkler gece nöbetlerinde çok iyi değildir.[274] Türklerin atlı kıtalarından veya komutanları Sabri Bey'den çekinmemi gerektirecek bir durum göremiyordum ortada. Yanımda birkaç 13 pound'luk top götürebilirsem, bana ilişmeyeceklerini biliyordum. Nehri düşmana sezdirmeden geçmek işin en zor kısmıydı ve "başarı bu zorluğun ardında"ydı.

Mesajımda ayrıca şunları yazdım:

> Bir yerin savunmasında, yardım ümidi tamamen tükendiğinde, o yeri savunan generalden elindeki askerlerle disiplinli bir şekilde ve cesaretle muhasarayı yarmaya çalışması beklenir. Bu o generalin ülkesine olan görev borcudur. Hasta ve yaralılarını düşmanın insafına terk etmek zorundadır, düşman da medeni ise bu duruma saygı gösterir (Türkler bu konuda daima hassas davranmışlardır). Ama bir tarafından sular taşan ve geçit vermeyen kabarmış bir nehir karşısında olunca teoriyle pratiğin birbirinden ne kadar farklı olabileceğini görüyor insan ve yanlarınızla geriniz çöl Araplarıyla çevrili olunca, bu teorinin buradan ziyade Avrupa'ya uygun olduğu düşüncesine kapılıyorsunuz ister istemez.
>
> Ama bana güvenmiş olan onca yaralıyı, hastayı ve zayıf düşmüş askeri geride bırakmaya içim elvermiyor. Bu çocukların komutam altında nasıl savaştıklarına hükümet şahit,

274 Bu tarizin ne gibi bir kanaate dayandığı merak konusudur. General Townshend, eğer bu kanaati, sırf 15 Teşrinevvel 1331'de [28 Ekim 1915] Binbaşı Sabri Bey kumandasındaki muhtelit süvari livasına karşı icra ettiği baskın hareketinden edindiyse, ilerideki keşif bölüğünün raporunu taşıyan iki süvarinin yollarını şaşırıp raporu zamanında yetiştirememelerinden doğan bu baskın, bütün Osmanlı kıtalarının daimi gafletine kâfi bir misal olamaz. Nitekim, bizzat müşarünileyhin Delabha'daki (Ümmü't-Tubl) buhranlı vaziyeti ve takip ordusunun 2-2,5 km kadar ordugâhına yaklaşmasından haberdar olamaması da onun daimi gafletine hüccet [delil] olarak ileriye sürülemez. (Ask. Tar. Enc.)

bense onları sinsice terk edeceğim. En öncelikli görevimin, sağlıklı askerleri devletime sağ salim teslim etmek olduğunu biliyorum; ayrıca size ve Sir John Nixon'a sizin geri püskürtülmeniz halinde muhasarayı yarmaya çalışacağımı ilk ben söylemiştim. Hatırlayacağınız gibi, ancak en son çare olarak muhasarayı yaracağımı veya yarmaya çalışacağımı söylemiştim.

Buna karar verilmeden önce, takviye aldıktan sonra sağ yakadan ani bir saldırıyla bizden önce düşmanın önüne çıkmayacağınız konusunda ordu komutanıyla mutabakata varacağınızı ümit ederim. Sabri Bey'in atlı kıtalardan ve muhtemelen iki taburdan oluşan kuvvetinin bir engel teşkil etmeyeceğini düşünüyorum. Bir gece yürüyüşü düzenleyip El-Kutuniye taarruzundan sonra Sabri Bey'in kuvvetini nasıl bozguna uğrattığımı ve şafak vakti tam elime geçirecekken kuvvetinin nasıl kaçtığını Kemball size anlatır.[275]

Dün yiyecek durumumla ilgili gönderdiğim tel mesajımdan görebileceğiniz gibi, iki ay daha dayanmamamız için hiçbir sebep yok bence; bu süre içinde ordu komutanı Hindistan'dan, hatta Melbourne'dan asker çağırabilir.

Türkler burada halihazırda elde ettikleri şeylerin peşinden gitmemi gerektirecek şeyler yapmamaya dikkat edeceklerdir. O pek sevgili siperlerinin ardından size ne kadar zayiat verdirebildikleri konusunda ortada maddi bir örnek de var şimdi. Türkler açık sahada vasat, duvarın veya siperin arkasındayken müthiş savaşçılardır. Önünüzdeki tümenler, geçen eylül ayında Es-Sinn'de arayı kapadığımızda önü-

275 General Townshend'in ima ettiği bu hadise, birinci Kûtülamare muharebesinden sonra Selmanıpâk hattına çekilmiş olan Umum Irak Kumandanlığı'nın düşmanla temasını korumak üzere El-Kutuniye civarında bulundurduğu Irak Süvari Livası'yla (takriben 400 atlı), bir tabur kadar piyadeden mürekkep müfreze ile 22 Eylül 1312'de [5 Ekim 1915] meydana gelen müsademeden [çatışma] başka bir şey değildir. Bizde mevcut vesikalara göre, müfrezemiz düşmanla pek hafif bir müsademeden sonra talimat mucibince geriye çekilmiş ve liva kumandanının esaret sebebi olabilecek hiçbir buhranlı vaziyet meydana gelmemiştir. (Ask. Tar. Enc.)

müzden kaçan aynı tümenler, aynı şekilde Selmanıpâk'ta da karşımıza çıkmış olan tümenlerdi;[276] ama tabii o zaman yanlarını çevirmiş ve onlara tugay aralarında 600 ila 700 metrelik mesafelerle cepheden taarruz etmiştik.[277]

Ordu komutanıyla durumu iyice ölçüp tartma imkânı bulursunuz ümit ederim. Gece nehri düşmana belli etmeden geçmemin yazı tura oyunundaki gibi şansa bağlı olduğunu unutmayın.

Ordu komutanının önce A planımı, yani muhasarayı yarıp sağ yakaya geçme planımı tercih ettiği; daha sonra ikinci karargâh komutanım General Melliss kendisine yaptığım planları gösterirken ona B planımın en iyisi olduğunu söylediği; muhasarayı yararsam 3000 ila 4000 askeri şans eseri oradan kurtarabileceğimi, arkamda 4000 ila 5000 muharip, bütün yaralı ve hasta adamlarımı bırakmak ve topları vs imha etmek zorunda kalacağımı belirttiği görülecektir. Ordu komutanı, imparatorluğa en iyi hizmet etmenin, ona olan borcumuzu en iyi şekilde yerine getirmenin yolunun devam etmek, yani Türkleri bulundukları yerde tutmak olduğu düşüncesindeydi.

Benimse hangi yolun doğru yol olduğu konusunda hiçbir şüphem yoktu: Yardım geleceği konusundaki bütün ümitlerim suya düştüğünde elimdeki bütün muhariplerle muhasarayı yarmak isterdim, ama çevre

276 General Aylmer'in karşısında ve Felahiye müdafaa hattında 52. Fırka bulunuyordu. Bu fırka, daha evvel Es-Sinn hattında bulunmamış, ancak Teşrinsâni 1331 [Kasım 1915] sonlarında Kût cephesine ulaşmıştı. General Townshend'in ima ettiği fırka, 38. Fırka'dır ki bu tarihten epeyce zaman evvel, yani Kânûnevvel 1331 [Aralık 1915] ortalarında lağvedilmişti. (Ask. Tar. Enc.)

277 Şeyh Saad ile Ümmü'l-Hanne'deki muharebelerde Aylmer'in piyadelerinin çok fazla yayıldığı inancındaydım, zira o zaman taarruzlarının bir ağırlığı kalmazdı. Taarruzlarının başarısız olmasının nedeni de buydu. (G.T.)

koşulları böyle bir harekâtı imkânsızlaştırıyordu, zira önümüzdeki geçit vermez nehir hariç her tarafımız sarılıydı, gerekli zaman içinde nehrin karşısına 3000 adamı bile geçirip geçiremeyeceğim belli değildi. O koşullar altında Melliss haklıydı. Bütün gece bu mesele üzerinde kafa yordum ve sabah olunca muhasarayı yarıp sağ yakaya geçmenin çok netameli, çok riskli bir konu olduğuna, büyük bir ihtimalle kötü bir felaketle neticelenebileceğine ve B planım (ne olursa olsun Kût'u savunma planı) doğrultusunda hareket etmenin daha iyi olacağına karar verdim.

Bu kararı, evleri tek tek arama emrimin meyvesini vermiş ve yenilerde çok miktarda gizli hububat ve yiyecek stoku bulunmuş olması da desteklemişti. Karargâh heyetim böylece artık 84 gün daha dayanabileceğimi söylemişti. Onlara Kût'u ikinci bir Plevne haline getireceğimi söyledim ve aşağıdaki telgrafı 25 Ocak'ta Aylmer'e ve genel karargâha çektim:

> Durum üzerinde iyice düşünüp taşındım, size fikir ve görüşlerimi bildirmek ve elde ettiğim sonuçları arz etmek istiyorum.
>
> Madde I. (*a*) Nehri gece düşmana sezdirmeden geçmek gerekeceği için muhasarayı yarmak yazı tura oyunu gibi, şansa bağlı; nehri geçmeyi başarsak bile muhasaradan olsa olsa 3000 küsur askeri çıkarabilirim, geride yaralılar ve hastalar hariç beş bin kadar askeri ve bütün topları bırakmak zorunda kalırım.
>
> (*b*) Bunu yaparsam Kût anında düşer ve Türkler Dicle'nin aşağısında taarruza geçer; çünkü Kût'ta mukavemet ettiğim müddetçe gemilerini, mühimmatlarını, levazımlarını vs önümden geçiremezler.
>
> (*c*) Bulunduğunuz yerde daha fazla kalamazsınız, yoksa benimle aynı kaderi paylaşmak zorunda kalırsınız. Düşman bir bölgede geri çekilmek zorunda kalacaksınız,

Amare'de kalabileceğinizden de şüpheliyim, zira büyük ihtimalle Nâsıriye'nin etrafı çevrilecek ve düşecektir.

(*d*) Böylece geçen seneki seferde aldığımız bütün toprakları kaybediyoruz, durum felaket ve rezil bir hal alıyor. Yukarıdaki (*b*), (*c*) ve (*d*) maddelerinden dolayı Selmanıpâk'tan çekilme hareketimi durdurup Kût'ta bekleme kararımı sürdürüyorum. Bu benim kararımdı.

(*e*) Ben Kût'u elimde tuttuğum sıralarda, Ruslar da Kasr-ı Şirin üzerinden Bağdat'ı ciddi şekilde tehdit edebilirlerdi.

Madde II. Şehirdeki bütün gıda maddelerinin sorumluluğunu ikmal malzemeleri dairesi başkan yardımcım Albay Annesley'ye verdim. Bütün gıda maddeleri toplandı ve şehir halkı tayına bağlandı. Halihazırda 84 gün dayanacak durumda olduğumuzu öğrendim.

Elimizdeki gıda maddelerine gelince, çok miktarda arpa stoku bulduk. Bunların dışında elimde beslemem gereken 3000 hayvan var.

Madde III. Hint askerlerinizin moral eksiklikleri konusunda ise aynı sıkıntıyı daha mutedil şekilde burada da yaşadığımızı söylemeliyim. Burada bir avuç Norfolk, Dorset ve Oxford'dan başka güvenebileceğim asker yok.

Hindistan'dan geçen eylül ayında Kûtülamare muharebesinden sonra taburlarıma yollananlar gibi yabancı asker gelmesini istemiyoruz. Melliss, Delamain, Hamilton ve Hoghton bu söylediklerimi teyit edeceklerdir. Bize tamamen İngiliz askerlerden oluşan bir iki iyi tümen yeter.

Dışarıdan iyi beyaz askerler talep etmenin zamanıdır artık: Hükümet elde tutmaya değer görüyorsa eğer, Irak'ı kurtaracak ve onu elinde tutacak bir kolordu lazım buraya. Almanlar Hindistan'a en iyi yaklaşma istikametinin Mısır değil Irak olduğunu biliyorlar, bütün bu Alman subayları o yüzden burada. Irak'ın elde tutulmaya değer olduğu kanaatindeyim, onu elimizde tutmak için bu zamana kadar çok kan döktük.

Madde IV. Tekrar olacak ama Türklerin emniyetli siperlerini terk edip siper ve evlerimize taarruz etmeye cesaret edeceklerini sanmıyorum. Böyle bir şeye kalkışırlarsa çok şey kaybederler, çok zayiat verirler.

Madde V. Taşkın suları şubat ayında gelecek zannediyorum. O zaman Türkler çekilmek zorunda kalır ve çoğu gambot denizdeki kuvvetine kavuşur. Geçen haziranda bu durumdan yararlanarak Amare'yi ele geçirmiştim.

Madde VI. Dışarıdan baktıkça burada üstlenebileceğim en iyi rolün Osman Paşa'nın Plevne'de üstlendiği gibi bir rol olduğuna daha bir ikna oluyorum. Bilindiği gibi, Osman Paşa'nın Plevne savunması Rus ilerlemesini durdurmuş ve İstanbul'u kurtarmıştı.

Aynı şekilde Kût savunması da bütün Basra vilayetini kurtaracaktır. Ordu komutanına sağlam takviye kuvvetleri getirmesini ve seferin felaketle değil zaferle neticelenmesini sağlayacaktır.

Aylmer fikirlerimi hemen benimsemiş olacak ki, hemen genel karargâha aşağıdaki telgraf mesajını gönderdi (aynı mesajı bana da göndermişti):

Kabul etmek gerekir ki, Townshend'in 69.117 ve 118.G sayılı mesajları duruma yepyeni bir ışık tutuyor.

Yiyecek stokunun önceki telgraflarda belirttiğinden daha iyi durumda olduğuna sevindim; ki o mesajlarında yarım tayınla 17 Şubat'a kadar dayanabileceğini söylemişti.

O muhteşem savunmasında baş etmesi gereken yiyecekten başka meseleleri var gerçi, ama bu mesaj bana daha önce gönderilmiş olsaydı, yapmaya çalışıp da başaramadığım şeylerin kaderini ve planlarımı tamamen değiştirebilirdi.

Artık A planını kesinlikle uygulamak istemiyorum.

26 Ocak'ta Türklerin sağ yakada, Kût'un yukarısındaki esas ordugâhlarından güneye doğru bir tümen olduğunu tahmin ettiğimiz bir kuvvetin hareket ettiğini gördük. Kuvvet belli ki Meheyrice[278] yakınlarında

278 Meheyrice harabeleri Besrukiye kalesinin 4,5 km garbında Garraf kanalı yakınındadır. (Ask. Tar. Enc.)

Hayy nehrinin karşı yakasına geçecekti; zira orada demir atmış halde bekleyen kayıkları vardı. Nehrin karşısına geçeceklerini tahmin etmiştik, çünkü oraya kereste ve kalasların taşındığını ve orada bayağı bir faaliyet olduğunu görmüştük. Bu tümenin istikametinin sağ yakadaki Es-Sinn mevzii olduğunu düşünmüştüm.[279]

Aylmer'i bu olan bitenler konusunda bilgilendirdim ve yiyecek meselesini neden daha önce gündeme getirmediğimi açıkladım:

> (*a*) Bu konuyu bana yardım gelip gelemeyeceği sorusu ortaya çıkana kadar gündeme getirmeye gerek olmamıştı. Bana 10 Ocak'a kadar yardım ulaşması gerekiyordu, çünkü o günden sonra, bizzat kolordu komutanının durum değerlendirmesinde bulunurken belirttiği gibi, Bağdat'a çok sayıda Türk takviye kuvvetinin ulaşması, bu yüzden de yardım almamın imkânsızlaşması tehlikesi vardı. O günden sonra da yetecek çok miktarda tayın var elimde. Bu yüzden elimde çok miktarda yiyecek olduğunu bilmesi Aylmer'in hareketlerinde ne gibi farklılıklara sebep olabilirdi anlamıyorum.[280]
>
> (*b*) Kût'un Arap nüfusu 6000 ve bunlar bize açıkça düşman, Türklerin tarafındalar. İçimizde bu kadar sayıda düşman olması tam anlamıyla tehlikeli, gece gündüz onları nezaret altında tutmak için çok sayıda askeri polis görevlendirmek zorundayım. Evlere silah araması yaptırdım. Takdir edersiniz ki zorunlu olmadıkça evlerde yiyecek araması yaptırmayı düşünmüyordum. Şehirde çok miktarda yiyecek olduğunu biliyordum, ama keşfettiğimiz kadar çok olacağını tahmin etmemiştim.

Aylmer'e gelecek takviye kuvvetinin 11.000 piyade, 18 sahra topu, altı obüs ve dört teritoryal topçu bir-

279 Bu fırka, Felahiye cephesinden avdetle sağ sahile geçen 35. Fırka idi. (Ask. Tar. Enc.)

280 Bir yardım kuvvetinin görevi, muhasara altındaki garnizonu kurtarmak ve muhasaranın uzamasını engellemektir. (G.T.)

liğinden sahra toplarından oluştuğu çalınmıştı kulağıma. Bu takviye kuvvetiyle birlikte kuvveti 20.000 piyade, 1300 süvari ve 74 top olacaktı. Takviye kuvvetinin 7 ila 10 Şubat'ta eline geçmesi bekleniyordu.

6. Tümen'in Kût'a giriş tarihi olan 3 Aralık 1915'ten 26 Ocak 1916 tarihine kadarki zayiatı 2225 idi ve bu sayıya hastalıktan dolayı ölenlerin sayısı dahil değildi.

26 Ocak'ta askerlere aşağıdaki tebliği yayımladım:

> General Aylmer komutasındaki yardım kuvveti nehrin sol yakasında, Es-Sinn mevziinin 22,5 km kadar aşağısında tahkimat kurmuş olan Türkleri yerlerinden çıkarmayı başaramadı. Hatırlarsanız geçen eylül ayında orada şimdikinden çok daha büyük sayıdaki Türk kuvvetini mağlup etmiştik.[281] Yardım kuvvetimiz çok ağır zayiat vermiş ve çok kötü hava şartlarıyla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Şu anda Türk mevziine yakın bir yerde tahkimat kurmuş durumdalar. Nehir aşağısından başka takviye kuvvetleri de yolda, şubatın ortasına kadar yardım gelmesini bekliyorum.
>
> Selmanıpâk'tan çekilme esnasında neden Kût'ta kalma kararı aldığımı bütün askerlerin bilmesini isterim. Kût'u elimizde bulundurduğumuz müddetçe Türkler gemilerini, şatlarını, erzaklarını, mühimmatlarını buradan geçiremez, dolayısıyla aşağıya inip Amare'ye taarruz edemezdi. Türk kuvvetinin topyekûn ileri hareketini bu şekilde engelliyoruz.

281 General Townshend'in geçen eylülde mağlup ettiği kuvvet 38. Fırka ile bilahare parça parça sol sahile geçirilmiş olan 35. Fırka'nın dört tabur ve iki bataryadan ibaret bir kuvvetiydi ki kıymet itibariyle 52. Fırka'dan pek çok aşağıydı. O kuvvet, derece derece genişleyerek 15 Eylül 1331'de [28 Eylül 1915] hemen 15 km'ye yakın uzunluk kazanan bir müdafaa hattı üzerinde muharebeyi kabul etmiş ve 52. Fırka ise takriben bir kilometre uzunluğunda ve iki cenahı kuşatılması mümkün olmayan birer engele dayanmış Felahiye hattında General Aylmer'in taarruzuna mukabele eylemiş idi. Binaenaleyh, her iki hadise arasında gerek kuvvet ve gerekse mevzi itibariyle mukayese edilemez farklar vardır. (Ask. Tar. Enc.)

Ayrıca burasını elimizde bulundurmakla takviye kuvvetlerimizin Basra'dan yukarı çıkmaları ve silahlı kuvvetlerimizin tekrar başarılı olması için zaman kazandırmış oluyoruz; ayrıca şu sıralarda İran üzerinden Bağdat'a gitmekte olan müttefikimiz Ruslara da zaman kazandırıyoruz. Geçen gün Rusların İran'daki sefer kuvvetinin komutanı General Baratov'dan bir mesaj aldım. Mesajında 6. Tümen'in ve ona bağlı birliklerin askerlerinin birkaç ay önce yaptıklarına duyduğu hayranlığı dile getiriyor ve Kirmanşah üzerinden Bağdat'a doğru ilerlediğinden bahsediyor.

Kût'ta kalmakla geçen sene Şuayyibe'de kazandığınız şanlı zaferle başlayan ve döktüğümüz onca kana mal olan toprakları elimizde tutmuş olacağız ve böylece Amare'ye, hatta belki daha da ilerisine kadar birbiri ardına felaket yaşanmasına izin vermeyip seferimizi zaferlerle sürdüreceğiz.

Elimde 84 gün yetecek çok miktarda yiyecek var ve buna yenebilecek haldeki 3000 hayvan dahil değil. Yirmi sene kadar önce Çitral savunmasında durum buğdayı ve at etiyle gayet güzel idare etmiştik, ama tekrar söylüyorum, şubatın ortasına kadar yardım ulaşacağına kesin gözüyle bakıyorum.

Görevimiz gayet basit. Şu anda yaptığımız gibi burada durup Türklerin ilerlemesine karşı mukavemet etmek imparatorluğumuza, sevgili kralımıza ve ülkemize olan görevimizdir. Hepinizin ve bütün yüreğim ve ruhumla benim, hepimizin yardımlarıyla bunu tarihte şanlı bir savunma olarak hatırlanacak bir savunma haline getireceğiz. İngiltere ve Hindistan'daki herkesin gözü bizim üzerimizde. Gösterdiğiniz o muhteşem cesaretinizden ve sadakatinizden dolayı sizinle gurur duyuyoruz. Hepiniz o muhteşem Plevne savunmasını hatırlayın, zira buranın savunmasını düşünürken benim aklıma hep Plevne savunması geliyor.

Savunmanın neticesinden son derece ümitliyim, çünkü Türkler siperlerin arkasında iyi olsalar da taarruzda önemli bir varlık gösteremiyorlar. Bunu bir kere denediler ve tabyaya yaptıkları taarruz sırasında yalnızca bir gecelik zayiatları

2000 oldu.[282] Ayrıca General Aylmer'in açtığı tüfek ve top ateşinden de ağır zayiat verdiler. Artık ağızlarının payını aldılar, bundan hiç şüphem yok.

Size şunu da söylemek isterim ki Selmanıpâk'a ilerleme emri aldığımda bu görevi başarılı bir şekilde yerine getirebilmem için resmen bir kolordu veya en azından iki tümen talep etmiştim. Bu görevi bir tümenle yerine getirmeye çalışmanın tehlikesine dikkat çektikten sonra görevimi yerine getirdim. Neticeyi biliyorsunuz, bu konuda haklı olup olmadığımı da. Tarihe isminiz Selmanıpâk kahramanı olarak yazılacak, çünkü o muharebede kahraman olduğunuzu kanıtladınız. Belki de size yukarıdaki şeylerden söz etmem doğru değildi, ama size her şeyi dosdoğru ve açık bir şekilde söylemek ve size sahip olduğum güveni aşılamak boynumun borcudur. Kaybettiklerimize ve zavallı kahraman yaralılarımızın çektikleri ıstıraplara ne kadar üzüldüğümü Tanrı bilir, yaşadığım müddetçe bu hissettiklerimi hiç unutmayacağım. Eminim ki, bugüne kadar hiçbir generale 6. Tümen askerlerinin bana gösterdikleri kadar sadakat gösterilmemiş, böylesine hizmet edilmemiştir. Sözlerim uzun belki, ama tamamen yüreğimden konuşuyorum ve gördüğünüz gibi resmiyeti falan bir tarafa bıraktım. Başaracağız; bunu bir kenara yazın. Cephanenizi altınmış gibi koruyun.

Charles Townshend,
Tümgeneral
6. Tümen Komutanı
Kûtülamare, 26 Ocak 1916

---

282 General Townshend'in ima ettiği bu gece taarruzu, Huzeyri kalesine karşı 11 ve 11-12 Kânûnevvel 1331'de [24-25 Aralık 1915] icra edilen cebri hücumlardan ibarettir ki topçu cephanesinin noksanı ve dik atışlı ağır ateşli silahların yokluğu dolayısıyla sonuç başarılı olamamış ve hücumu icra eden 52. Fırka'ya toplam 907 şehit ve yaralıya mal olmuştur. (Ask. Tar. Enc.)

Gördüğünüz üzere bu tebliğde askerlere hem kötü haberler iletmiş hem de onlara güven aşılayarak savunmayı canlandırmıştım. Tebliğ garnizon kuvveti üzerinde çok etkili olmuştu. Tugay komutanları tebliğin askerlerin moralini yükselttiğini söylemişlerdi bana. Hint subaylarından bana kesin sadakatlerini bildiren mesajlar aldım; özellikle de 7. Racput'un subaylarının yaptıkları dikkate değerdi; topluca komutanlarına, Albay Parr'a gitmişler ve bana şu mesajı yazmasını istemişler: "Bana bütün alayın sizin tebliğinizi almaktan ne kadar memnun olduklarını bilmemi istediklerini söylediler. 'Durum bizi hiç endişelendirmemişti zaten, generalimizin son nefesimize kadar yanında olduğumuzu bilmesini isteriz' diyorlar." Tek başına bu olay bile yayımladığım tebliğin Hint askerleri üzerinde ne kadar etkili olduğunu gösteriyor. İngiliz askerlerin tebliği nasıl karşıladığını akşam ziyaretlerim sırasında hastanedeki yaralılardan öğrenmiştim.

Aynı gün başka bir Türk tümeninin sağ yakadan Kût'un yanından geçip doğu istikametinde (belli ki Aylmer'in kuvvetine karşı harekât düzenlemek üzere) ilerlediği görüldü. Düşman tarafında gördüğümüz istisnasız her hareketin haberini telsizle hemen yardım kuvvetine gönderiyorduk.

Sir Percy Lake 27 Ocak'ta bana "Ordugâh"tan bir telgraf çekti:

> Fikirlerinizi almaktan her zaman memnuniyet duyuyorum, düşünceleriniz benim için çok değerli, hiç bozulmayan maneviyatınızsa çok yüreklendirici.
>
> Aylmer geçen gece 26 top ve süvarinin büyük kısmıyla karşısında duran düşmanı yerinde sabit tutacak 3000 piyadeyi sol yakada bırakıp elinde kalan bütün piyadeleri buharlıyla sağ yakaya geçirmek üzere hazırlık yapıyordu. Bu düzenleme sayesinde sağ yakada 6000 piyade ve 30 top olacak.

Bu mesaj, 26 Ocak'ta sağ yakadan doğu istikametinde ilerlediği bildirilen Türk tümeninin hareketini açıklıyordu. Sir Percy Lake'e bu nazik mesajından dolayı minnettardım, ona teşekkür ettim ve bize güvenebileceğini söyledim.

15. Bölüm
Kût Savunması: İkinci Safha

Ocak ayının sonlarında muhasaranın ikinci safhası dediğim bütün askerlerin tayınını yarıya indirdiğim dönem başladı. Kuvvetin 27 Ocak'taki mevcudu 8356 muharipti, bunların 6430'u piyadeydi. Hastanedeki muharipleri, sahra ambulansı ve nakliyat kolordusundaki askerleri de katarsam, asker sayısı toplam 10.513'tü. Bunun dışında ayrıca 2908 yerli destekçimiz vardı. Böylece beslememiz gereken toplam adam sayısı 13.421 idi.

28 Ocak tarihine kadarki toplam zayiatımız 2240 idi.

Hafif silah cephaneliğine gelince, 28 Ocak itibariyle 7100 tüfek için tüfek başına 756 fişeğim vardı. Elimde yeterli miktarda bulunan top cephaneliğiyle ilgili açıklamaları IV. Kısım Ek'te bulabilirsiniz.

28 Ocak'ta bir Türk tümeninin düşmanın Es-Sinn mevziinin ileri sağ yanındaki Duceyle tabyası ile Hayy nehri üzerindeki Meheyrice (bazı haritalarda Atabe ismiyle geçer)[283] arasında mevzilendiğini fark ettik. Meheyrice, düşmanın Hayy nehrini Duceyle tabyasıy-

283 Meheyrice ile Atabe ayrı ayrı yerlerdir. Birincisi Garraf batısında bir harabe ve ikincisi ise mezkûr kanalın doğusunda bir Arap köyüdür. (Ask. Tar. Enc.)

la birleştirmek ve onu Es-Sinn mevziine bağlamak için yapacağı bir dizi tabyanın ilkiydi.[284]

Muhasara kuvvetlerinin mevcudunu öğrenmek için sabırsızlanıyordum. Çünkü Aylmer ilerledikten sonra onun kuvvetiyle birlikte hareket edip sol yakadaki Türk kuvvetine geri çekilmeleri esnasında Kût'un yanından geçerken taarruz etmeyi veya nehrin yukarı istikametinde Şumran'da bulunan esas ordugâhlarına saldırı gerçekleştirmeyi düşünüyordum. Aylmer olmadan herhangi bir taarruza kalkışmayı doğru bulmuyordum. Genel karargâha hükümetin Hindistan'daki Hint şeflerinden komutam altındaki Racputlara, Mahrattalara, Sihlere ve Dogralara bir mesaj göndermesini talep etmesinin iyi olacağını söyledim; şeflerinden böyle mesajlar almanın askerleri yüreklendireceğini ve böylece savunmaya yardımcı olacağını düşünmüştüm.

Ocak ayının sonlarına doğru nehrin su seviyesi azalmaya başladı. 28 ile 29 Ocak arasında su seviyesi günde on santim düştü. Taşkın suları tabyayı tam anlamıyla tecrit etmişti. Sular bizi birinci savunma hattımızdan süpürdüğü sıralarda tabyayı terk etmeyi düşünmüş, ama bize sol yakada doğu istikametinde bir çıkış imkânı tanıyabileceği için elimde tutmaya karar vermiştim.

Mühimmat depolarımı korumak için müthiş bir dikkat ve ihtiyat gösteriyordum. Geceleri nehri yüzerek geçen ve Kût'a rahatça girip çıkabilen Türk casusların kışkırttığı şehirdeki Araplara karşı emniyete almak için onları şehrin farklı yerlerine dağıtmıştım. İkmal malzemelerinde de benzer önlemler almıştım. Binbaşı Cotton itfaiye tugayının başına getirilmişti, ben de halkın içinden seçtiğim kişilerden bir ateş söndürme teşkilatı kurmuştum.

284 Fırka denilen bu kuvvet, 2. Fırka'nın 6. Alayı'yla 1. Alayı'nın henüz cepheye ulaşan bir kısmı idi. (Ask. Tar. Enc.)

3 Şubat'ta Hindistan valisinden bir telgraf mesajı aldım; mesaj Basra'daki genel karargâh üzerinden yollanmıştı:

> Ekselansları Genel Vali'den aşağıdaki nazik mesajı aldık. Mesaj şöyle başlıyor:
>
> Lütfen aşağıdaki mesajımı General Townshend'e iletin.
>
> Sizin ve komutanız altındaki askerlerinizin düşmanın taarruzlarına karşı verdiğiniz kahramanca mücadele ve sebatınız hayranlık verici. Yakın zamanda size yardım ulaşana kadar mukavemetinizin devam edeceğine hiç şüphem yok. Siz ve askerleriniz daima Hindistan halkının aklındasınız.

Genel validen gelen bu mesajı askerlere duyurdum.

5 Şubat'ta genel karargâhtan gelen bir telgraf mesajında 13. İngiliz Tümeni'nin Irak'a gönderilebileceği ihtimalinden söz ediliyordu. Başındaki rakamdan bu tümenin yeni kurulan "Kitchener'ın Ordusu"na ait tümenlerden biri olduğunu anlamıştım. Uçakla Kût'a atılan *Times*'ın eski sayılarından birinde bu tümenin Gelibolu yarımadasında çok sıkıntı çektiğini ve tek bir harekât esnasında 4000 zayiat verdiğini okumuştum. Tümenin mevcudunun tam olacağı şüpheliydi. Genel karargâhtan gelen mesajda, bu tümenin Hindistan'dan gönderileceği vaat edilen üç tugayın (yani bir tümenin) yerine mi yoksa onlara ilaveten mi gönderileceğinin düşünüldüğünün belli olmadığı, ama ordu komutanının bu tümenin büyük ihtimalle o üç tugaya ilaveten gönderileceğini düşündüğü belirtiliyordu. Ordu komutanı acil gönderilmesini istediği halde bu takviye kuvvetlerinin varış tarihinden söz edilmiyordu.

Hint askerleri arasında iskorbüt görülmeye başlamıştı şimdi de. Sıhhiye hizmetleri başkan yardımcısı Albay Hehir hastalığın geleceğini uzun zamandır bekliyordu, çünkü Gurkalar hariç Hintliler at eti yemiyor-

lardı. Bütün sebzeler tükenmişti, ben de hastanede bu yüzden yatan hastalar için şehrin kuzey kesimindeki bahçelere tohum ekilmesi emrini verdim.

Daha önce düşmanın sayısız siper, tabya, dikenli tel vs ile kuzey, kuzeydoğu, kuzeybatı cephelerimizi tamamen muhasara altına aldığını söylemiştim. Şimdi Kût'un doğusuna, Dicle'nin sağ yakasına tabya inşa edip siper kazmakla meşguldüler. Bu hazırlığı sağ yakadan yaklaşınca Aylmer'le birlikte hareket etmemizi önlemek için yaptıkları belliydi.[285] Çünkü düşmanın o yakadaki hareketi tamamen Aylmer'in kuvvetinin büyük kısmının o yakadaki hareketiyle alakalıydı. 6 Şubat'ta, Duceyle tabyasından başlayıp "Türk Sırtı" boyunca ilerleyerek Hayy nehrinde sonlanan bölgede tahkimat çalışmaları yapan Türk tümeninin dışında piyadelerden ve bir sahra bataryasından oluştuğu tahmin edilen büyük bir kol görülmüştü.[286] Bu kol Hayy köprüsünden Es-Sinn'e doğru yol almaktaydı. Bunun 26 Ocak tarihli mesajımda, sağ yakada harekât halinde olan İngiliz kuvvetlerinin muhtemel bir çevirme manevrasına karşı uzun "Türk Sırtı" halinde tahkimat yaptığını bildirdiğim kol olduğunu düşündüm.

Hemen aynı günlerde başka kâğıtlarla birlikte uçaktan atılan *Times*'ın 10 Aralık 1915 tarihli "Haftalık Ek"i geçti elime. Dergide Selmanıpâk muharebesi ile Kût ricatı hakkında yazılar vardı.

6 Şubat'ta General Aylmer bana kurtarma planını gönderdi. Plan şöyleydi:

---

285 XIII. Kolordu'nun Sabis (Duceyle) tabyası ile Garraf kanalı arasında vücuda getirmekte olduğu tahkimat, muhasara altındakilerin çıkışını engellemek maksadına değil, belki doğudan gelecek düşman kuvvetinin ihata [kuşatma] harekâtına karşıydı. Muhasara altındakilerin dışarı çıkmasının engellenmesi için yapılan tahkimat ise doğrudan doğruya Dicle boyunca ve İmam Muhammed ile Garraf arasında 103. Alay'ın vücuda getirmiş olduğu tahkimattı. (Ask. Tar. Enc.)

286 Bu kuvvet, cepheye gelen 6. Alay'dan başka bir şey değildi. (Ask. Tar. Enc.)

Yeterli takviye gelir gelmez (şubatın ortalarında) arkasında El-Hanne mevziindeki Türkleri durduracak kadar asker bırakıp bir gece yürüyüşü tertipleyerek asıl kuvvetler ile birlikte Dicle'nin sağ yakasında ilerlemek niyetindeydi şimdilik. Asıl kuvvetlerin muhtemel mevcudu 12.000 piyade olacak, ayrıca güçlü topçu ve süvari tugayları da bulunacaktı. Türkleri Es-Sinn mevziinde veya karşısına nerede çıkarlarsa orada yenmeye çalışacaktı. Halihazırdaki kara nakliyatı, adamların üzerindeki yiyecekler hariç sadece bir günlük yiyecek taşımasına yetiyordu.[287] Ne olursa olsun, onunla tam anlamıyla işbirliği içinde hareket etmem şarttı, ama bu işbirliğinin en iyi şekilde nasıl gerçekleştirileceği konusu önümüzdeki on gün içinde meydana gelecek gelişmelere bağlıydı. Alternatif yöntemleri ise hemen son derece dikkatli bir değerlendirmeden geçirmem gerekiyordu.

A durumu: Aylmer düşmanı tam anlamıyla hezimete uğratamaması durumunda Hayy'ın karşısına geçip düşmanı bulduğu yerde yenmeye, gemi ve köprülerini ele geçirmeye çalışacaktı. Bunu söylerken, düşmanın Kût'un doğusuna, nehrin sağ yakasına tahkimat yaptığını, böylece Aylmer bu ablukayı ortadan kaldırana kadar karşı yakaya geçişimi engellediğini bildirdiğim 5 Şubat tarihli mesajıma atıfta bulunuyordu. Aylmer ablukayı kaldırdıktan sonra elimdeki azami kuvveti ve top ve makineli tüfekleri mümkün mertebe süratli bir şekilde karşıya geçirecek ve A durumunda belirtildiği üzere Aylmer'e sonraki harekâtlarında yardım edecektim.

B durumu: Aylmer'in Türkleri Hayy'ın karşısına sürmeyi başarması halinde benim mukavemetim sayesinde bile daha ileri gitmek zorunda kalmayabilirdi. Ben yaralı ve hastalar dahil Kût garnizon kuvvetini sağ yakaya geçirirken de düşmanı yerinde tutardı, o sırada da yaralı ve hastaları onun mevcut mevziine nakleder-

287 Nakliyat meselesi Selmanıpâk harekâtları sırasında beni nasıl engelliyse onu da aynı şekilde engelliyordu. (G.T.)

dik. Ordu komutanı, Aylmer'e lüzumlu gördüğünde benden böyle bir şey talep etme yetkisi vermişti.

A durumunda, yani Kût'ta geçici bir süre zayıf bir garnizon kuvveti bırakacağımız zaman, ilk savunma hattımın çok üstün sayıda düşman askerinin zorlamasına maruz kalması ihtimaline karşı iç tahkimat kurmam gerekebilirdi. B durumunda ise Aylmer derinliğine ateşle mukavemet etse bile garnizon kuvvetini tahliye etmem için bu tür birçok tahkimat gerekli olacaktı, zira benim çekildiğimi anlar anlamaz düşmanın kuzey cephesinden taarruza geçeceği muhakkaktı.

Daha başka birçok düzenleme yapmam gerekecekti tabii; bu tür düzenlemeleri hemen halletmem gerekiyordu.

A durumunda, Aylmer'in taarruzu esnasında ve henüz nehri geçebilecek durumda olmadığım sıralarda, düşmanın ateş tesiri altına girmesi halinde, düşmanın yanını top ateşine tutarak ona yardımcı olabilirdim ve bunu düşman hem geri çekilirken hem de ileriye takviye gönderirken yapabilirdim. Bunun için gerekli düzenlemeleri yapmalıydım.

Aylmer'in her iki durumda da Kût'tan tayın alması gerekecekti. Nehri geçebilecek hale gelir gelmez sağ yakaya tayınları nakletmek için hazırlık yapmam gerekiyordu. Ona bu şekilde neler verebileceğimi kendisine kısa bir zaman içinde bildirmem gerekiyordu. Bu ikmal malzemelerini önceden meyankökü fabrikasına taşımanın imkânlarını araştırmam gerekiyordu. Bu hazırlık A durumu için uygundu, hatta fabrikayı savunma hattımızın içinde tutabilirsek B durumu için de uygundu.

Aylmer mesajında şöyle diyordu:

> Köprüler konusuna gelince, Dicle üzerine kuracağınız tekne köprüsü için gerekli malzemeyi şimdilik karayoluyla getirmemiz imkânsız. Bu yüzden köprü konusu iptal. Dicle

üzerine veya daha sığ sulara kurulacak asma varageleler yapmaya uygun teller ve iki kızak var elimizde.

Sizin elinizde de bunlardan var mı? Asma varagele için üst yapılı iki veya daha fazla sal yapabilir misiniz? İskele için gerekli malzemeleri hazır edebilir misiniz? Sol yakaya iki, daha sonra da sağ yakaya, meyankökü fabrikasının oraya bir tane sal yapabilirsiniz.

İki küçük müheyleden bir sal çıkabilir.

A durumunda, Hayy için üzerinden piyadelerin birerli kol nizamında geçebileceği çok hafif bir sehpa köprü yapmaya ve nehri sallarla geçmek için mümkün olduğunca çok su geçirmez örtü ve katranlı muşamba hazırlamaya çalışacağız. Bunların haricinde tek güvencemiz tabyalar veya ele geçirebilirsek düşmanın Meheyrice'deki köprüsü. Ama bunlar henüz belirsiz şeyler. Bu nedenle sal ve iskeleler haricinde sizinle bir araya geldiğimizde Kût'un yakınlarına, Hayy nehri üzerine köprü kurmak için gerekli malzeme de hazır edebilir misiniz? Kullanılmayan müheyleler bu iş için kullanılabilir. Kût yakınında, Hayy üzerine köprü kurulamasa bile, A durumunda iki veya daha fazla asma varagele (elinizde bunları yapacak malzeme varsa şayet) asker ve ikmal maddelerinin nehrin karşı tarafına nakline yardımcı olabilir. Bunların nerelere kurulması gerektiği konusunda tavsiyeleriniz gerekiyor. Hayy üzerine köprü kuramayacak durumdaysanız, oraya asma varagelelerden biri konabilir.

B durumunda, asma varageleler garnizon kuvveti ile topların karşı yakaya naklinde zorunlu olacaktır. A durumunda, şu anda El-Hanne mevziinde bulunan Türk kuvveti bu mevziden ayrılmazsa, Şumran'da bulunan çok sayıdaki askerini sağ yakadan üzerimize gönderebilir. Bu durumda sizin sağ yakada Hayy'ın ilerisindeki öncümüzle birleşmek yerine elinizdeki azamî kuvvetle sol yakadan düşmanın Şumran'daki ordugâhlarıyla gemilerine taarruz etmeniz daha uygun bir hareket olabilir. Başka olaylar sebebiyle de sizin sol yakadan düşmana karşı harekâta geçmeniz gerekebilir, bizim yardımımız olsun veya olmasın.

Bunun için de bir plan yapmanız gerekecektir.

Ertesi sabah, yani 7 Şubat sabahı aşağıdaki cevabi mesajımı yolladım:

Paragraf 1. Hangi yakada harekâta geçmem gerekiyorsa elimdeki azami kuvvetle ne gerekiyorsa yaparım tabii. Prensipte azami kuvvetim üç zayıf tugaydan oluşacak, diğerini topçuların büyük kısmıyla birlikte Kût'u savunmak üzere asgari kuvvet olarak geride bırakacağım.

Toplarımız savunma hatlarımızdaki halihazırdaki mevzilerinden öncünüze sağ yakadan destek olabilirler; Hayy istikametindeki ileri hareketinize destek sağlamak için şehrin güneyinden açacakları tarama ateşi kabiliyetleri daha da artırılacaktır.

Paragraf 2. Şu anda sahip olduğum savunma hattının arkasında bir savunma hattım daha var. Şehrin dış surlarının savunma tertibatları daha da iyileştirilecektir. Taşkın suları yüzünden kuzeybatı bölümündeki birinci savunma hattını terk etmek zorunda kaldım.

Paragraf 3. Önceki mesajlarımdan Dicle'nin sağ yakasına, yani Hayy'ın doğusunda kalan bölgeye geçmemin mümkün olmadığını düşündüğümü belirtmiştim. Düşman oraya çok sayıda asker yığdı ve sağlam siperler kazıyor. Gece düşmana fark ettirmeden karşıya geçmemiz mümkün değil, böyle bir harekât felaketle sonuçlanabilir. Nehrin karşısına ancak siz Kût'un karşısına vardığınızda geçebilirim.

Paragraf 4. Hayy'ın karşı yakasına geçişinizi düşmana Hayy'ın batı yakasındaki meyankökü fabrikasından harekât gerçekleştirerek destekleyebilirim. Bu amaçla, meyankökü fabrikasındaki garnizon kuvvetinin mevcudunu gece buharlıyla[288] karşıya geçireceğim takviye kuvvetiyle iki tugaya çıkarmam, tabii bir de sağ yakadan başlayıp Türk ordugâhına kadarki hareketinde öncünüzle irtibat halinde hareket etmem gerekecek.

---

288 *Sumana* yedeğindeki şatla gece karanlığından faydalanıp karşıya, meyankökü üreten köye geçmiş ve oradaki garnizon kuvvetine tayın vs götürüp yaralı getirmişti. Aynı buharlı bu köye iki tugayı yavaş yavaş taşıyabilirdi. (G.T.)

Paragraf 5. Meyankökü üreten köy Hayy nehrinin batı yakasında, yani düşmanın yakınında ve düşman toplarının menzili dahilinde olduğu için hasta, yaralı ve ikmal malzemelerinin bu nehrin doğu yakasına yerleştirilmesiyle ilgili talimatlarınızı not ettim. Askerlerin, hasta ve yaralıların, ikmal malzemelerinin vs karşıya geçirilmesinin ne kadar zaman alacağıyla ilgili 22 Aralık tarihli telgrafımı tekrar okuyun, ama sallar işi süratlendirecektir elbette.[289]

Paragraf 6. Sal ve iskelelerle ilgileneceğim.

Paragraf 7. Lüzumu halinde sol yakadaki (Şumran'daki) Türk ordugâhlarına taarruz etme planını gözden geçirdim ve bu amaçla siperlerin üzerinden geçmek için rampalar yaptırdım.

Paragraf 8. Her şey kesin bir başarı sağlayıp sağlayamayacağınıza bağlı. Sağ yakadaki düşman kuvvetini tam anlamıyla hezimete uğratabilir veya imha edebilirseniz Türk kuvvetleri genel bir çekilme yoluna gidecektir. Düşmanı sağ yakadan çevirebilirsiniz. Düşman çevirme hareketiyle baş etmek için siperlerini terk etmek zorunda kalacaktır, ondan sonra da Türklerin kendilerine bir faydaları olmayacaktır.

Ama 20.000 askerin içinden 12.000 piyade azami kuvvet olarak küçük bir kuvvet sayılır. Sol yakada tahkimat yapmış

289 Elimizde kalas olmadığı için Dicle üzerine köprü kurmamız imkânsızdı. Tahta ve kazıklar güçlü akıntıya dayanamaz, nehrin zeminini oluşturan çamur tabakasında sağlam duramazdı. Akıntının hızı dört ila beş deniz miliydi, Dicle'nin genişliğiyse 500 metre civarındaydı. Köprünün inşa işleri düşmanın topçu ateşi altında yapılmak zorundaydı; köprü inşa edildiğini fark eder etmez düşmanın gece gündüz bizi kesif bir topçu ateşine tutacağı muhakkaktı. Düşmanın muhasara siperlerinde kendi askerleri duruyordu, bu siperler meyankökü fabrikasına yüz ila iki yüz metre mesafedeydi ve köyün nehir kıyısındaki hududuna kadar uzanıyordu. Düşmanın nehrin akış yönüne göre köyün aşağısında kalan Hayy'ın ağzında da siperleri vardı ve bu siperler Hayy'ın ağzından başlayıp sağ yaka boyunca güneye, yani nehrin aşağısına kadar uzanıyordu. Buradan, gizlice nehrin karşısına geçmemizin mümkün olmadığı anlaşılıyordur herhalde. Her iki tarafın nişancıları arasında tüfek atışı gün boyu sürüyordu ve *Sumana* geceleri ne zaman karşıya geçse hep yaylım ateşiyle karşılaştı. (G.T.)

bir tugay El-Hanne'deki Türk kuvvetini yerinde tutmak için ziyadesiyle güçlü bir kuvvet. Netice konusunda herhangi bir şüpheniz varsa, biraz daha bekleyip bütün kuvvetlerinizi birleştirdikten sonra, özellikle de 13. İngiliz Tümeni geldikten sonra ilerlemeye geçmeniz daha iyi olmaz mı? Bu harekâtınız başarısız olursa çok kötü olur. Bunu, iki kararsız harekât ve bir ciddi çekilme hareketinden sonra Hint askerlerin durumuyla ilgili karşılıklı yazışmalarımıza istinaden söylediğiniz şeyleri düşünerek yazıyorum. Ayrıca büyük kuvvetlerle bize yardıma gelebilirseniz, Kût'u terk etmeye hiç gerek kalmayacak.

Nehrin aşağısında onlarla karşı karşıya bulunduğunuz sürece Türklerin Kût'u alabileceklerini sanmıyorum. Ayrıca Ruslar Bağdat'ı ciddi biçimde tehdit ediyorlarsa ve Erzurum yolunu kestilerse, Türklerin Bağdat'tan Dicle'ye başka takviye göndermeleri mümkün görünmüyor bana. Ama yine de ne yapılacağını en iyi siz bilirsiniz.

Fikrimi sormadığınız halde bu şekilde fikirler öne sürdüğüm için kusuruma bakmayın. Burada durumumuz ciddi ve harekâtınız tekrar başarısız olursa diye endişeleniyorum. Ne kadar endişeli olduğumu tahmin edersiniz; sürekli bir gerginlik içindeyim. Geçen eylül ayında Amare'den ilerlemeye başladığımdan beri harekâtın bütün yükü omuzlarımda; ayrıca Kûtülamare istikametinde ilerlemek üzere Simla'dan ayrılırken ne kadar hasta olduğumu siz de biliyorsunuz.

Ama şimdi gayet iyiyim, neşem yerinde, yardımın gelmesini dört gözle beklediğimize bakmayın, siz sağlam adımlarla hareket etmeye çalışın.

7 Şubat'ta genel karargâhtan kolordu komutanına hitaben yazılan ve bana da gönderilen telgraf mesajından Aylmer'in kendisine takviye olarak gönderilen ve yolda olan bir sahra topçu tugayını kötü hava koşullarının gelişini geciktireceği düşüncesiyle beklemeyeceği anlaşılıyordu. Mesajda ayrıca Mısır'dan gelecek olan 13. İngiliz Tümeni'nin Basra'ya ancak şubatın sonlarında gelmeye başlayacağı ve tümenin nakliyesi ve bakı-

mını üstlenen ilave nehir teknelerinin şubatın sonunda Irak'ta olması beklendiği halde, tümenin önemli bir kısmının ancak 15 Mart'tan sonra Aylmer'e ulaşabileceği bildiriliyordu. Genel karargâh mesajında ayrıca 22 Şubat'ta taze bir Türk tümeninin (6. Tümen) Bağdat'a ulaşabileceği, bir başka tümenin de 12 Mart'ta Bağdat'ta olacağı tahmininde bulunuyordu. Ben ise Türk takviye kuvvetlerinin bizim istihbaratın hesapladığından daha erken ulaştığını gayet iyi biliyordum.

IV. Kısım Ek'te, bir sonraki Kût'a yardım ulaştırma teşebbüslerinde yardım kuvvetiyle işbirliği içinde hareket etmeyle ilgili farklı planları göstermek için kendi harekât planlarımdan aldığım sayfaları ekledim. Harekât planlarımı defterime kısaltarak yazmak âdetimdir. Sonra bunları karargâh subaylarıma gönderirim, onlar bunları düzenli harekât emirleri haline getirip yayımlarlar. Yazmaya vakit olmadığı durumlarda gerekli emirleri dikte ettiririm.

7 Şubat günü bana 13. Tümen'in Mısır'a ayın 10'unda ayak basacağının ve 2 Mart'ta Basra'da olacağının beklendiği bildirildi. Sir Percy Lake'e telgraf çekip Hindistan'daki başkomutana bu yeni kolordunun (13. İngiliz Tümeni ile Hindistan'dan gelen üç tugayın) komutanlığına getirilmemi istemesini rica ettim, zira Sir John Nixon Irak'tan ayrılırken bir kolordunun komutanlığına beni teklif etmişti. Ayrıca o ülkede Aylmer'den sonraki en yüksek rütbeli komutan bendim.

Aşağı yukarı o günlerde 30. Tugay'ın komutanı bana 24. Pencap Piyade'deki Afridilerin diğer Müslüman askerleri at eti yemekten caydırmaya çalıştığını bildirdi; halbuki iskorbütle mücadele etmemiz için onların at eti yemeleri şarttı. Hindistan'ın sınır bölgelerinden gelen bu insanların Irak'a asker olarak gönderilmelerine nasıl hayıflanıyordum, gözümüzde bü-

yüttüğümüz (bana göre öyle) bu askerler yüzünden ne endişeler yaşamıştım, anlatamam. Savaşmak konusundaysa bu Hint askeri sınıfı tam anlamıyla vasattı bana göre. Modern topçu ateşi karşısında bugüne kadar hor görülen o Bombaylı piyadelerin yanlarına bile yaklaşamazlardı; Bombaylı piyadeler Irak seferinde muhteşem işler başarmışlardı. Genel karargâha gönderdiğim telgraf mesajını ilettikten sonra General Aylmer'den bu konuyu Hindistan'daki ordu karargâhına önemle bildirmesini rica ettim. General Aylmer bu askerlerle ilgili düşüncelerimi açıkça onayladı ve Pathanların hepsinin Hindistan'a veya Doğu Afrika'ya gönderilip gönderilemeyeceğini sordu. Aylmer'den ayrıca Delhi ulemasının komutam altındaki Müslüman askerlere muhasara altındayken at eti yiyebilecekleri tavsiyesinde bulunan bir mesaj göndermesinin istenmesini de tavsiye etmiş, Sih, Dogra ve Racputların dini liderlerinin de benzer mesajlar göndermesinin iyi olacağını söylemiştim.

Aylmer'in Kût'u kurtarmaya yönelik ikinci teşebbüsünün zamanı yaklaşıyordu. Aylmer düşmanın Es-Sinn'de çok güçlü olmayacağını ümit ediyordu. 13. Tugay (Kraliyet Sahra Topçu Birliği) tugay cephane kolunun kısımlarını ve 1450 İngiliz piyade hizmet postasının gelişini beklemeye karar vermişti. Büyük takviye kuvvetleri geldiğinde yine çevirme hareketinin yer aldığı daha geniş çaplı benzer bir taarruzun, böyle bir harekât için gerekli olan kara nakliyatı meselesi yüzünden yapılamayacağını, bunun ancak büyük takviye kuvvetlerimizin beraberlerinde çok sayıda nakliye vasıtası getirmeleri halinde mümkün olabileceğini, ama o zaman da bu vasıtaların takviye kuvvetinin gelişini geciktireceğini düşünüyordu. Aylmer mesajında genel karargâhtan gelen bilgiye dayanarak, Kût'a yardım için yola çıkmadan önce düşmana büyük takviye kuvvetinin ulaşması ihtimalinin olduğunu, bu çabasının

bir önceki gibi başarısız olma ihtimali varsa, harekâtın iptal edilmesi gerektiğini belirtiyordu.

Aylmer mesajının devamında, bu kurtarma çalışmalarının başarısız olması halinde yardım kuvvetinin önünde tek bir yol kaldığını, onun da sol yakada, El-Hanne'deki Türk tahkimatlarına mümkün olduğunca her istikametten taarruz etmeyi sürdürmek ve 13. İngiliz Tümeni ulaşır ulaşmaz oraya hücum etmek olduğunu söylüyordu. Bir başka deyişle, çevirme hareketi Kût'a yardım ulaşmasını sağlayamazsa, cephe taarruzuna başvurulacaktı. Sonraki harekâtlar her iki yakanın yukarı ve nehre yakın kesimlerinde gerçekleştirilecek, böylece 13. Tümen'in, daha çok da Hint tümeninin kara nakliyatı meselesi yüzünden gecikmesi önlenecekti. Aylmer karada taşınabilen ikinci bir köprü ile mümkün olduğunca çok buharlı, şat ve müheyle istedi.

Şehri taşkın sularından koruyacak bir setin inşasıyla meşguldüm o sıralar. Düşman geceleri ağır topçu ve tüfek ateşine tutarak Arap set işçilerini tedirgin etmeye çalışıyordu. Bunda da bayağı başarılı olduklarını söylemeliyim, ama inşaat çalışmaları yine de ilerledi.

Geldiklerinde Aylmer'in askerlerini beslemede zorluk yaşayacağımızı fark ettim. Değirmenimiz Kût'taki garnizon kuvvetinin günlük tükettiği unu ancak karşılayacak kadar un üretiyordu ve bu randımanla çalışmaya devam edeceği şüpheliydi. Öte yandan, Aylmer'in kuvveti yönteme uygun bir şekilde ilerliyorsa, kendi yiyeceğini beraberinde getirirdi mutlaka.

12 Şubat'ta genel karargâhtan kolordu komutanına gönderilen ve bana da iletilen telgraflar, Aylmer'in 13. Tümen ile Hint Tümeni geldikten sonra Kût'a yardım için yola çıkmasının yararlı olacağı konusundaki fikirlerimi değiştirdi.

(*a*) Genel karargâh Aylmer'i, 13. Tümen ile Hint Tümeni'nin bana yardım ulaştırılmasıyla ilgili herhangi

bir harekâta katılmak üzere tam zamanında eline ulaşacağına güvenmemesi gerektiği konusunda uyarıyordu.

(*b*) Genel karargâh ilave nehir teknelerinin öngörüldüğü tarihte ulaşamayacağını ve her iki tümenin en erken martın sonunda Aylmer'e tamamen nakledilebileceğinin son derece şüpheli olduğunu ifade ediyordu. Piyade birlikleri asgari nakil vasıtalarıyla mümkün olan en kısa zamanda gönderilecekti.

(*c*) 13. Tugay (Kraliyet Sahra Topçu Birliği) ile tugay cephane kolunun kısımlarının varış tarihi daha sonra telgrafla bildirilecekti, ama bunların su üzerinden nakliyatlarında, Hintli hizmet postalarının sevkıyatları sebebiyle bazı gecikmeler yaşanabilirdi.

Genel karargâh ayrıca Aylmer'in ilerlemesinde yaşanan gecikmenin sebep olabileceği lehte ve aleyhte neticelerden söz ediyordu. "Gecikmenin Lehimize Olabilecek Neticeleri" başlığı altında şunlar sıralanmıştı:

(*d*) Aylmer 18 top ve yürüyüş esnasında bu toplara refakat eden 450 İngiliz piyadeyle takviye olabilecek.

(*e*) Basra'da, Aylmer'in kuvvetindeki taburlara katılıp boşlukları dolduracak 3500 Hintli hizmet postası vardı, 18 Şubat gibi ise çoğu Aylmer'in kuvvetindeki birliklere katılmak üzere 2000'den fazla Hintli hizmet postasının Basra'da olması bekleniyor; Aylmer'in kuvvetindeki birliklere katılacak 1000 İngiliz piyade hizmet postası ile 500 at ve sahra topçu hizmet postalarının 14 Şubat gibi İngiltere'den yola çıkması bekleniyor. Yukarıdaki kuvvetlerin büyük bir bölümü 25 Şubat itibariyle yukarı gönderilebilir; bu askerlerin hepsini birliklerine sevk edecek vakit olmasa da, bunlardan köprübaşı nöbetçisi olarak yararlanılabilir, vadi veya Şeyh Saad'da ikinci bir savunma mevzii hazırlayıp bu mevzie yerleşebilirler.

(*f*) 13. Tümen'in öncü birlikleri ayın 25'inde veya en geç ay sonuna kadar Basra'ya ulaşmış olur. Bunlar destek için Amare'ye gönderilecektir.

(*g*) Gecikmenin Kirmanşah'a baskı oluşturmaları konusunda Ruslara daha fazla zaman tanıyacağı ifade edilmişti, ama yine de "şimdilik buradan çok etkili gelişmeler beklemenin bir anlamı yok".

"Gecikmenin Aleyhimize Olabilecek Neticeleri" başlığı altında ise genel karargâh şunları sıralamıştı:

(*h*) Düşmana başka takviyelerin ulaşması ihtimali. Son alınan bilgilere göre, halihazırdaki 35., 45., 51. ve 2. tümenlere ilaveten şubatın ortalarında Kût'taki düşman kuvvetine 24 toplu altıncı bir tümenin, şubatın sonlarında da 12 topluk yedinci bir tümenin ulaşma ihtimali olduğu görülüyor.

(*i*) Düşmana savunma hatlarını, özellikle de Aylmer'in esasen sağ yakaya yığınak yaptığını anlaması halinde bu yakadaki hatlarını daha da sağlamlaştırması için vakit tanınmış olacaktır.

(*j*) Düşmana ayrıca Kût'un aşağı kısmında Dicle'nin ve Hayy'ın her iki yakası arasındaki irtibat imkânlarını daha da artırması için de vakit tanınmış olacaktır. Genel karargâh mesajının sonraki kısmında ordu komutanının şu veya bu biçimde Aylmer'in kararlarını etkilemek istemediğini, olay mahallinde bulunduğu için neyin iyi neyin kötü olduğu konusunda onun daha iyi karar verebileceğini düşündüğünü belirtiyordu.

Kût'u muhasaradan kurtarmak için yapılacak herhangi bir harekâta ne İngiliz tümeninin ne de Hint tümeninin vaktinde katılabileceği fikri hiç mi hiç hoşuma gitmemişti. Komutam altındaki askerlerin hepsinin tek bir ümidi vardı, o da İngiliz askerlerinin ulaştığı haberiydi; çünkü Hint askerleri İngiliz askerleriyle boy ölçüşemezdi, söz konusu İngiliz askerleri aceleyle yetiştirilip "Kitchener'in Ordusu" ismi altında kurulmuş derme çatma bir kuvvetin bünyesinde silah altına alınmış askerler olsa bile.

Paragraf (*e*) hususunda: Kûtülamare muharebesinden sonra eksiklerimin yerine gönderilenlerin ça-

pındaysalar Hint hizmet postalarının pek bir kıymeti olacağını zannetmiyordum. Gelecek olan askerlerin "vadide veya Şeyh Saad'da ikinci bir savunma hattına" yerleştirilmesi fikrinden de hoşlanmamıştım. Kuvvetlerin tasarrufu ilkesi göz göre göre çiğneniyordu burada, çünkü taktik bir ihtiyat kuvvetini muharebe meydanının otuz kilometre kadar gerisine yerleştirmenin başka bir izahı yoktu. Sağ yakadaki muharebenin kazanılması için eldeki bütün askerlere ihtiyaç vardı. Ama bu hizmet postalarının bir kısmı sol yakada, El-Hanne mevzisindeki Türkleri baskı altına almak için kullanılacaksa, o başka. Paragraf (*g*) konusunda pek ümitli değildim. Ruslar İran'da Afganlıların deyişiyle "burun halkası olmayan develer gibi" dolanıp duruyorlardı. Küçük küçük kollar siyasi sebeplerle şehirleri işgal ediyordu. Bağdat'a Ruslara ait bir asıl kuvvetin yönlendirildiğine dair hiçbir işaret yoktu ortada.

Paragraf (*j*) hususunda: Es-Sinn mevziini tahkim ettiklerine ve Hayy ile Duceyle tabyasını bir siper ve tabya zinciriyle bağlama çalışmaları yaptıklarına göre Türkler belli ki Aylmer'in neler planladığının farkındaydı. Bu paragrafta belirtilenlere Türklerin de katkısı vardı.

Gelmesi beklenen taşkın suları da durumu büyük ölçüde etkileyecekti. Genel karargâh daha şimdiden eldeki bütün Hint hizmet postalarını Kurna–Amare arasında yapılacak taşkın suyu seviyesinden yüksek bir yolun inşaatında görevlendirmişti; siyasiler eldeki bütün Arap işçileri bu inşaatta çalıştırıyordu. Genel karargâh da Aylmer'e arazideki gediklerin kapatılması için elindeki lağımcıları gönderip gönderemeyeceğini sormuş, ondan yolun Amare'den vadiye kadar olan kısmını mart ayı boyunca açık tutmak için neler yapılması gerektiği konusunda fikir istemişti.

Ordu komutanı, Aylmer'in sağ yakada ilerleme imkânı bulamazsa "yegâne alternatifin Townshend'in

muhasaraya dayanabildiği süre içinde gelebilecek olan azami takviye kuvvetlerini beklemek" olduğu biçimindeki düşüncesine katılıyordu. Peki bana verilen iki ay içinde yardım ulaşacağı sözüne ne olmuştu? Türklerin takviye kuvvetleri tam vaktinde ulaşıyorken, bizimkiler hep gecikiyor gibiydi. Kût'a ilk gelişim sırasında dile getirdiğim, bir ay içinde yardım ulaşmazsa muhasaradan kurtulmamın mümkün olmayacağı korkusu gerçek olmak üzereydi. Endişem iyice artmıştı; karargâh subaylarına ve komutam altındaki askerlere bunu sezdirmiyordum. Sonunda genel karargâha şu telgraf mesajını çektim, aynı mesajı Aylmer'e de gönderdim: "Kût'a yardım edilecekse, bunun mümkün olduğunca kısa bir süre içinde ve mümkün olduğunca güçlü bir kuvvetle yapılması şart."

Bir başka telgraf mesajında Aylmer'e Şeyh Saad'dan Kût'a giden çöl yolunun taşkın zamanında bile daima açık olduğunu düşündüğümü belirttim. En iyi yolun bu olduğunu düşünüyordum, çünkü bu yolu tek yürüyüşle geçebilirdi ve Es-Sinn'deki Türkler onun karşısına çıkmak için siperlerini terk etmek zorundaydılar, böylece Aylmer onları rahatlıkla bozguna uğratabilirdi. Ayrıca elindeki kara vasıtaları ilerlemek için seçtikleri yolda yetersiz kalırken, bu yol için yeterliydi. Aylmer'e Türklerin Hayy'ın batı yakasında, nehrin Dicle'ye döküldüğü noktada, nehir kıyısına üç yüz dört yüz metre mesafede siper kazdıklarını da belirttim. Hayy boyunca uzanan bu siperlerin uzunluğu şimdilik sadece 800 metreydi. Aylmer'e Türklerin planladığımız şeyleri bilerek hareket ediyormuş gibi hareket ettiklerini, halbuki ellerine yeni şifremizin geçmiş olamayacağını söyledim. Ama Türk casusların Kût'a rahat bir şekilde girip çıkmış olmalarına, Arap halkın içine rahatlıkla karışmalarına şaşmamak gerek. Karanlık bir gecede nehri *mussak* içinde geçmeleri yeterliydi. Aylmer'in kuvve-

tinde de birçok casus, yani sözde dost Arap olduğuna şüphe yoktu.[290]

13 Şubat'ta genel karargâha bir telgraf daha gönderdim. Mesajımda kurtarma çabalarını daha da zora sokacak olan iki yeni Türk tümen ile 36 topun geleceği haberinin beni son derece endişelendirdiğini itiraf ettim. Bu haber Aylmer'in İngiltere ile Hindistan'dan gelecek takviye kuvvetlerini bekleyişi üzerine kurduğum görüşlerimi değiştirmişti. Düşman kuvvetlerine iki tümenin daha katılması halinde muhasaradan kurtulmamın mümkün olmayacağını düşünüyordum. Aylmer'in 14.000 piyadeden az olmayan hacimli bir azami kuvvet ve sözü edilen fazladan bir sahra topçu tugayıyla birlikte mümkün olduğunca çabuk gelmesi gerektiği düşüncesindeydim. Şeyh Saad'dan Kût'a giden yoldan (40 km) gelirse Türkleri fena halde bozguna uğratabilirdi bence; çünkü o yolda Türklerin bir tane bile siperi yoktu ve siperleri olmadan Türkler bir şey yapamazdı. Kût'u tahliye edecek olmak beni üzüyordu, ama kuvvetimin düşmanın eline geçmesindense böyle bir şey yapmak daha iyiydi. Zira burada düşmana teslim olmak Cornwallis'in Yorktown'daki yenilgisi kadar kötü etkiler yaratabilirdi.[291] İki yeni Türk tümeninin gelece-

290 Casusların Osmanlı ordusuna ettikleri hizmette büyük bir mübalağa vardır. Bunların orduya bilvasıta veya bilavasıta [dolaylı veya dolaysız] verdikleri haberler o kadar karışık ve gerçekten uzak idi ki, bunlardan esaslı bir istifade temini imkân haricindeydi. Hatta bu yoldaki değerlendirmelerin aksine, muhasara ordusuna zarar bile verdiği aşikâr bir hakikattir. Bu sebepledir ki ordu, bütün muhasara müddetince Kûtülamare kuvve-i mahsûresi [özel kuvvetleri] hakkında bile doğru dürüst bir malumat alamamış ve General Townshend kuvvetinin tesliminde mebhut ve mütehayyir kalmıştı [şaşırmıştı]. (Ask. Tar. Enc.)

291 Meşhur Washington ile Mareşal de Rochambeau'nun 1781 tarihinde İngiliz generali Lord Cornwallis'i Yorktown namındaki Amerika karyesinde [köyünde] muhasara edip teslime mecbur ettikleri vakayı hatırlatmak istiyor. (Ask. Tar. Enc.)

ği haberini Rus ordusundaki İngiliz askeri ataşesi vermişti. Ataşe, Rus generalin verdiği haberlerle yetinmek zorundaydı ve yanlış bilgilendirilmiş olabilirdi, tıpkı Selmanıpâk istikametindeki ilerleme hareketimden önce genel karargâhın düşmanın mevcudu konusunda yanlış bilgilendirildiği gibi.

13 Şubat günü Delhi genelkurmay başkanından Hint askerlerinin at eti yemesiyle ilgili bir telgraf geldi.

> Townshend'e askerlerine Delhi Cuma Mescidi imamının Müslümanların savaşın gerilimli ortamında helal usulde kesilmiş olması koşuluyla at eti yemesinde hiçbir mahsur olmadığını ifade ettiğini söyleyebileceğini iletmenizi rica ederim. Delhi'nin önde gelen Pandit'i Hinduların at eti yemesinde bir mahsur olmadığını söylüyor. Her iki dini lider de bunun için yazılı beyanat vermeye hazır. Kısa bir süre içinde Sih liderlerinden de benzer resmi izinler alacağız.

Günlüğümden aldığım aşağıdaki paragraflardan da anlaşılacağı üzere o sıralarda düşman uçaklarında bir hareketlilik başlamıştı:

> 13 Şubat. Bir Alman tek kanatlı uçağı bugün şehrin üzerinden geçti ve sabah beş, akşam da üç sefer yaparak on bomba attı. Bombaların çoğu karargâhımın yakınına düştü.
>
> Kolordu komutanından misilleme olarak uçaklarıyla Türklerin esas ordugâhı ile hangarlarını bombalamasını istedim.
>
> Düşman akşam saat 9.30'da tekrar top ateşi açtı, Keçeciler Köyü'nün önünde ve kuzeybatı kesimimizde şiddetli bir tüfek ateşi yaşandı. Ama o günkü zayiatımız sadece ondu.
>
> 14 Şubat. Akşam 5.30'da Alman tek kanatlısı Kût üzerinde uçtu ve beş bomba bıraktı, ama önemli bir şey olmadı.
>
> Akşam 9.30'da düşman topları şehre otuz ila kırk mermi yolladı, on dört zayiat verdik.

15 Şubat'ta akşam saat 5.45'te düşman topları ki içlerinde yeni gelen seri ateşli toplar da vardı, şehre ateşe başladı. Hemen karşı ateşe başladık, ama "Düşmanın topları bizimkinden üstün, bu kesin. Bizim 5 inçlik toplarımızın miyadı doldu artık, ateş sürati çok yavaş; düşmanın 12 cm'lik toplarının atım hızı bizimkilerin üç katı.[292] Buradaki ağır toplarımız o kadar yavaş ki (yaklaşık on dakikada bir atım) onlarla ateş etmeye bile tenezzül etmiyorum genellikle. Burada gerçekleştirdiğim dört harekâtta bu topları çok fazla tecrübe imkânı buldum, ileride komuta edeceğim birliklerde bu yararsız topları bir daha asla kullanmam. Bunlar sadece hurdalıkta işe yarar". (Günlüğümden alıntı)

Evlerin damlarına makineli tüfeklerimizi yerleştirdikten hemen sonra, Alman uçağı Kût'un üzerinden geçerken yüksekten uçmak zorunda kaldı.

16 Şubat'ta Kral-İmparator tarafından bana hitaben yazılmış olan ve General Sir Percy Lake aracılığıyla iletilen aşağıdaki mesajı özel emirle bütün askerlere okuttum:

> Ben ve benimle birlikte bütün vatandaşlarınız komutanız altındaki askerlerin cansiperane mücadelelerini hayranlıkla izliyoruz. Gösterdiğiniz o muhteşem mukavemete destek sağlamak için ne gerekiyorsa yapılıyor.

Dışişleri bakanına şu cevabi mesajı yazdım:

> Majestelerinin mesajından komutam altındaki bütün askerlerin ne kadar etkilendiklerini ve ne kadar moral bulduklarını ifade etmekte zorlanıyorum.
>
> Komutam altındakiler adına –yani, Kraliyet Donanma Müfrezesi, 6. (Poona) Tümen ve onu oluşturan bütün İngiliz ve Hint birlikleri, Teritoryal kıtalar dahil bu birliklere bağlı

292 General Townshend'in burada zikrettiği 12 santimetrelik toplarımız adi ateşli ve çoktan modası geçmiş toplardı. (Ask. Tar. Enc.)

bütün kıtalar– şunu ifade etmek isterim ki, sevgili hükümdarımızın ve vatandaşlarımızın övgüleri bu savunmadaki tek desteğimiz olacaktır.

16 Şubat'ta, yardım kuvvetinin iş yapamaz durumundaki askerleriyle ilgili olarak yazdığım mesajda Sir Percy Lake'e Napolyon'un ulaştırma hattındaki hizmet postaları hakkında yazdığı mektuptaki fikirlerinden yararlanarak, ulaştırma hatlarında bu amaçla talimli personel yerine pekâlâ tedavi görmüş personelin görevlendirilebileceğini belirttim. Eylül 1915'te Kûtülamare'ye ilerlerken bu haldeki askerler garnizon postalarım olarak görev yapıyorlardı. Sanaiyat mevkiinde nekahet halindeki bir subayın komutasında görev yapan bu askerler, muharebede bulunduğum bir sırada üzerlerine taarruz eden, iki Türk topuna sahip 2000 Arap atlısını durdurmayı başarmıştı.

17 Şubat'ta Basra'dan o sırada Kazvin'de bulunan General Baratov'dan bana hitaben yazılıp Basra'ya gönderilmiş aşağıdaki telgraf mesajını aldım:

> General Townshend. *Je suis heureux de partager avec vaillant corps d'armée Anglaise à Mesopotamie la joie de la prise de Erzroum par notre armée.*[293]

Bu mesaja hemen şu cevabı yazdım:

> General Baratov, Kazvin. *Remerciements pour votre dépêche. Sommes tous enchantés de la prise de Erzroum qui joue rôle stratégique et politique de la plus haute importance dans l'empire Ottomane. Félicitations de ma part et de mes camarades ici aux braves Russes.*[294]

---

293 "Ordumuzun Erzurum'u ele geçirmesinin sevincini Irak'taki cesur İngiliz askerleriyle paylaşmaktan memnuniyet duyarım." (G.T.)

294 "Gönderdiğiniz mesaj için teşekkür ederim. Osmanlı İmparatorluğu'nda siyasi ve stratejik açıdan son derece önemli bir yere sahip olan Erzurum'u ele geçirdiğinize hepimiz sevindik. Cesur Rusları şahsım ve silah arkadaşlarım adına kutlarım." (G.T.)

Şubat ayının sonlarına doğru, 30.000 asker takviyesi alan düşman hâlâ sol yakadaki El-Hanne mevziini[295] siperde bekleyen 10.000 askerle elinde bulunduruyordu. El-Hanne'nin daha gerisinde (yani nehir yukarı, Kût istikametinde) Felahiye, Sanaiyat, Nahilat'ta ve Es-Sinn mevziinin kuzey kısmında başka savunma hatları vardı. Eylül 1915 tarihinde girdiğim muharebeden kalma Es-Sinn mevzii hariç diğer bütün mevziler Aylmer'in 21 Ocak'ta girdiği ve düşman tarafında von der Goltz ile Alman subay heyetinin yönettiği El-Hanne muharebesindeki ilk geri püskürtülmesinden sonra kurulmuştu.[296] Bunların hepsi de Dicle'nin her iki yakasının ve Suveyce bataklığının koruması altındaydı. Sağ yakada, yani Aylmer'in Kût'ta bulunan bizlere yardıma gelmek için seçtiği yakada, Es-Sinn mevzii Türklerin esas mukavemet hattını oluşturuyordu. Beyt-i İsa'da bir ileri mevzileri ve sağ yakada yıkık bir kerpiç kulübe vardı. Es-Sinn mevziinin sağ yanı Dicle'nin 8 km kadar güneyindeki Duceyle tabyası[297] tarafından korunuyordu.

Aylmer mart ayının ortalarında beklenen taşkın mevsiminden önce Türklerin Duceyle tabyasındaki sağ

---

295 El-Hanne'den maksat Felahiye mevziidir. (Ask. Tar. Enc.)

296 Evvela 1916 Şubat nısf-ı ahirindeki [son yarısındaki] Osmanlı kuvveti yalnız 19.182 muharipten ibaretti. Saniyen [ikinci olarak], El-Hanne denilen Felahiye müdafaa hattında takriben 3500 silahlı dört piyade alayı (52. Fırka ve 9. Alay), iki ağır, yedi seri ateşli ve yedi adedi ateşli mantelli ki, ceman [toplam] 16 top, dört makineli tüfek ve bir süvari bölüğü vardı. Salisen [üçüncü olarak], Felahiye ile diğer bilcümle mevziler münhasıran Osmanlı kumandanlarının fikirlerinin ve Osmanlı efradının azim ve gayretinin neticesidir. Von der Goltz ile erkân-ı harbiyesinin bu hatların intihap [seçilmesi] ve inşasında zerre kadar tesir ve müdahalesi vâki olmamıştır. Rabian [dördüncü olarak], von der Goltz'un maiyetindeki erkân-ı harbiye kamilen Osmanlı zabitanından mürekkep ve Miralay Kâzım Karabekir Bey'in emrindeydi. Bu erkân-ı harbiyede Irak muharebeleriyle meşgul hiçbir Alman zabiti yoktu. (Ask. Tar. Enc.)

297 Bizim Sabis tabir ettiğimiz bir tepecikten ibarettir. (Ask. Tar. Enc.)

yanına taarruz etmeye karar vermişti. Dicle kabarmaya başlar başlamaz Türklerin "bentleri" yani setleri kaldırıp araziyi tamamen sular altında bırakacağından ve daha sonraki muhtemel taarruz harekâtlarını engelleyeceğinden korkuluyordu. Bütün arazi o kadar düzdü ki, böyle bir durumda çok az yerinin su seviyesinin üstünde kalacağı rahatlıkla söylenebilirdi.

General Aylmer başka takviye kuvveti gelmesini daha fazla beklemeyip elindeki azami kuvvetle ilerlemeye karar vermişti. Bu kuvvet beş tugaydan oluşuyordu, zira eldeki kara vasıtalarıyla ancak en fazla bu büyüklükte bir kuvvetin iki günlük yiyecek ve su ihtiyacı taşınabilecekti. Aylmer, sağ yakada Es-Sinn mevziinin önünde şaşırtma harekâtında kullanmak üzere iki tugaydan daha yararlanmak niyetindeydi; bu kuvvet için nakil vasıtası olmayacaktı tabii. Şaşırtma harekâtı sayesinde karşı taarruz tehlikesini en aza indirmeyi umuyordu. Aylmer, şiddetli yağan yağmurların etkisiyle çamurlaşan araziyi kurutacak, böylece nakliye kollarının gece araziden daha rahat geçmesini sağlayacak birkaç güneşli günden sonra yola çıkabileceğini belirtiyordu.

Makul bir zaman içinde iki tugay daha alabileceğime dair bir işaret görürsem bunların gelişini beklerim, diyordu Aylmer, ama sakıncalı bir düşünceydi bu. Mısır ve Hindistan'dan gelecek olan iki tümenin büyük kısmının Dicle'nin taşkın döneminden önce ulaşamayacağının belli olduğunu, ama müstakil birliklerin ulaşabileceğini söylüyordu. Bu iki tümenin Kût'un kurtarılmasında hazır bulunmayacaklarını kabul etmek gerektiği sonucuna varmak zorundayız o halde, diyordu.

Bu çok talihsiz bir durumdu, mürekkep bir kolordunun ilerlemesinden ziyade askerlerin böyle gruplar halinde gelmesi, kuvvetlerin tasarrufu ilkesini açıkça ihlal etmek anlamını taşıyordu.

Bu talihsiz durumun ortaya çıkmasına en büyük sebep, yardım kuvvetinin 21 Ocak'ta El-Hanne mevziine

yaptığı taarruz esnasında yaşadığı ilk geri püskürtülme olayıydı. Halbuki düşmanın tahkimatı o sırada pek güçlü değildi ve Aylmer'in kuvveti hem sayıca düşmandan daha üstündü hem de manevra yapacak çok geniş bir alana sahipti. Şimdi hepimiz bu yenilginin bedelini ödüyorduk. 18 Şubat'ta günlüğüme şunları yazmışım:

"Biraz daha at kesip arpadan tasarruf etsem iyi olacak, zira buradan kurtulmamız epey zaman alacak. Taşkın suları (muhtemelen de Erzurum'un düşüşü) bizi kurtarır belki."

"19 Şubat. Dün gece çok sessizdi."

Genelde geceleri sürekli tüfek atışı olurdu, bilhassa bizim sağ yakadaki meyankökü üreten köyün garnizon kuvveti ile köye elli altmış metre mesafedeki düşman siperleri arasında. Türklerin bir gece ansızın köye saldırmaya çalışacağı bilindiği için garnizon kuvveti sürekli teyakkuz halindeydi. Türkler bunu daha önce birçok kez denemişlerdi, ama siperleri asker dolu olduğu ve şiddetli bir tüfek ateşiyle korundukları halde yüz metrelik açık araziyi geçememişlerdi.

18. Piyade Tugayı komutanı Tuğgeneral Hamilton o gün bir pusu nişancısının açtığı ateş sonucu hafif yaralandı. Neyse ki kısa bir süre sonra görevine tekrar döndü.

Alman tek kanatlısı öğleden sonra iki sefer Kût üzerinden uçtu ve her iki uçuşunda da bomba bırakarak iki üç Arap'ın ölümüne sebep oldu.

20 Şubat akşamı saat 7 sıraları doğu istikametinden ağır top ateşi duyuldu, havada uçan top mermileri rahatlıkla görülebiliyordu.

İmkân bulduğumuzda taarruza geçeriz düşüncesiyle askerlerimi bütün gün teyakkuz halinde beklettim, ama Türkler yerinden kıpırdamadı; sadece 500 piyadeli küçük bir kol Rumeyle'nin[298] güneybatısındaki ordugâhtan

298 XVIII. Kolordu karargâhının bulunduğu mevki olmalı. (Ask. Tar. Enc.)

At Nalı Bataklığı'na[299] doğru ilerledi, o kadar. Akşam saat 8 sularında düşman askerleri yapağı fabrikası üreten köyü, köyün batısındaki siperlerinden kırk beş dakika boyunca kesif bir tüfek ateşine tuttu, ama taarruza geçmek için herhangi bir çaba göstermediler.

25 Şubat'ta General Baratov'un Hamedan'dan Basra yoluyla gönderdiği bir telgraf mesajı aldım. Mesajında Baratov aramızdaki mesafeyi azaltmak için sefer kuvvetiyle birlikte Kirmanşah'a gittiğini yazıyordu. Askerleri 9 Şubat'ta Bidesurka geçidini[300] ele geçirmiş. Bu geçitlerin Türkler tarafından güçlü bir biçimde tahkim edildiğini ve kuvvete Alman subayların komuta ettiğini görmüşler. Baratov Sinne'yi de işgal etmişti, süvarisi ise Kirmanşah istikametinde çekilmekte olan düşmanı takibe almıştı. Baratov düşmandan beş top ve telgraf teli ile el bombası dahil her çeşit savaş malzemesi ele geçirmişti. Irak'taki Britanya Sefer Kuvveti'nin komutanı olduğumu zannediyordu benim, o sebeple bu mesajı Sir Percy Lake'e de gönderdim ve ondan Baratov'u bu konuda bilgilendirmesini rica ettim.

20 Şubat'ta Sir Percy Lake'e Ruslara Van gölü bölgesinden (orasını ele geçirdiklerini biliyorduk) bir müfreze gönderip Musul'un kuzeyinde, Türklerin esas ulaştırma hattı üzerinde yer alan Cezire'yi işgal etmelerini talep etmeyi teklif etmiştim. Böyle bir hareketin etkisi büyük olurdu, zira Cezire'nin işgali Türklerin Dicle'ye uzanan ulaştırma hattını tam anlamıyla bir kargaşaya sürükleyebilir, muhtemelen ulaştırma hattını daha zor bir bölge olan Fırat vadisine taşımalarına sebep ola-

299 Medhi gölünü demek istiyor. Merhum Midhat Paşa'nın Bağdat valiliği zamanında kesilmiş bir nehir devresinin enkazından oluşan bir gölcük olup, ismine izafetle Medhi tesmiye olunmuştur [adı verilmiştir]. (Ask. Tar. Enc.)

300 Kirmanşah'ın kuzeydoğusunda bir belde olup maruf ismi "Beydserh"tir. (Ask. Tar. Enc.)

bilirdi, Irak üzerindeki kontrol kabiliyetlerine yönelik uzun vadeli etkilerini hiç saymıyorum bile. Düşmanın asıl ulaştırma hattına karşı gerçekleştirilecek böyle stratejik bir çevirme hareketinden büyük neticeler elde etmek mümkündü; biz de hedefimize ulaşmak için gerekli en etkili yardımı alabilirdik böylece.

Yine 20 Şubat günü olacak, General Aylmer Kût civarındaki ve aşağısındaki Türk kuvvetlerinin mevcudunu aşağıdaki gibi hesaplamıştı:

El-Hanne'de 7000 ila 10.000 piyade
Es-Sinn'de 8000 piyade
Kût'ta 8000 piyade

Aylmer yeni takviyelerin gelişiyle birlikte Türk kuvvetinin mevcudunun 32.000 olacağını tahmin ediyordu.[301] Türklerin onun sağ yakadan ilerleyeceğini tahmin ettiklerinden emindi, zira Sinn Ebter tabyasından (Dicle'nin 4 ila 5 km güneyindeydi) başlayıp kademeler halinde 3 km kadar geriye, bir tepenin üzerine kurdukları güçlü bir tabyaya kadar uzanan bir hat üzerinde güçlü tahkimatlar kurmuşlardı. Türkler aynı zamanda Hayy'ın kuzey kesimine, köprü kurdukları noktaya bir köprübaşı da inşa etmişlerdi.

Aylmer bir yakada (hangi yakada olduğu mühim değil) Türkleri yenilgiye uğratması halinde karşı yakadaki Türk kuvvetlerinin de kaçacağını düşünüyordum.

301 Irak Osmanlı Ordusu'nun 19.182 muharipten ibaret olduğu yukarıda zikredilen kuvveti hakikatte şu tarzda taksim edilmişti: (Ask. Tar. Enc.)

	Muharip
Felahiye cephesinde takriben	3500
Sağ sahilde	8300
Kûtülamare cephesinde	5000
Medhi civarında ihtiyatta	2300

Bu teorimi desteklemek için Eylül 1915'teki muharebemi örnek gösterdim ona.

Aylmer'in sağ yakada ilerlemeye geçmeden önce sol yakada, El-Hanne'deki Türk mevziine bir kez daha taarruz denemesinde bulunmayı düşündüğü belliydi. Bu isteğini anlayabiliyordum. Sabahın erken saatlerinde bu mevzie gerçekleştirilecek başarılı bir taarruz Türklerin peşlerinde Aylmer olduğu halde Kût istikametinde kaçması, benim de önümden geçerken onlara taarruz etmem anlamına geliyordu. Aylmer'in 21 Ocak'ta gerçekleştirdiği taarruz başarılı olsaydı, muhteşem bir zaferle neticelenecekti, zira Türklerin cesareti kırılacaktı ve benim kuvvetiminse savaşacak çok fazla cesareti vardı.

21 Şubat günü ikinci siper hattını teftişten dönerken bir haberciyle karşılaştım. Aylmer'den telgraf mesajı getirmişti. Aylmer mesajında 22 Şubat sabahı şafak vakti El-Hanne mevziine baskın düzenleyeceğini, baskının hedefinin mevzinin arkasındaki asıl ordugâhında düşmana eldeki bütün silahlarla cepheden ve geriden derinliğine ateş ederek verilebilecek azami hasarı vermek olduğunu belirtiyordu. Harekâta bütün kuvvetinin katılacağını ve bu baskında başarılı olacağını tahmin ettiğini söylüyordu. "Düşman mevziini terk edebilir, o zaman ben de onu takibe başlarım." Aylmer geri çekilmeleri halinde bu kuvvete veya Şumran'dan doğu istikametinde ilerleyen takviye kuvvetlerine taarruz etmeye hazır olmamı istiyordu benden.

21 Şubat'ta ordu sekreterinden Savaş Dairesi'nin Sir Wilfred Peek'in emir subayım olmasına karar verdiğini bildiren bir mesaj aldım. Bu habere çok sevindim, ne var ki öyle olamadı maalesef. Peek yardım kuvvetinde göreve Kût'un düşüşünden hemen önce başladı ve ona kuvvetime katılmak nasip olmadı. Selmanıpâk'tan çekilme harekâtımızın sonlarına doğru emir subayım

Yorkshire Alayı'ndan Yüzbaşı Bastow'u dizanteriden tamamen kurtulsun diye Hindistan'a göndermiştim. Bastow seferin başından Kût'un muhasara edilişine kadar yanımda görev yapmıştı. Görevini başarıyla yerine getiren, cesur ve iyi bir subay olan Bastow muhasaradan ve nihayetinde bizi bekleyen akıbetten bu şekilde kurtulmuştu.

Aylmer'in baskın teşebbüsünü günlüğümde şu şekilde tarif etmişim:

> 22 Şubat. Sabah saat 7 sıraları doğu istikametinde şiddetli top atışları. Aradaki mesafe rahat 30 km vardı, ama El-Hanne üzerinden geçen top mermilerini açıkça görebiliyorduk. Düşmanın El-Hanne mevziinin arkasındaki esas ordugâhında çok büyük bir kargaşa çıkmış olmalı; ama geri çekilmediler. Türklerin siperlerini ölümüne korurken hep yaptıkları bir şey vardır, subayları ellerinde tabancayla siper arkasında beklerler ve kaçmaya çalışan askerleri vururlar. Aylmer bana gönderdiği telgrafta El-Hanne'de doğudan batıya doğru bayağı bir hareketlenme görüldüğünü bildirdi. Ama bundan bir sonuç çıkmadı.

Günlüğümdeki diğer birçok paragrafta, muhasaranın o dönemlerinde Hint askerleri arasında çokça görülmeye başlayan firarlardan bahsediyorum.

> 119. Piyade'den Müslüman bir Hint askeri dün taburun merkez kısım amiri olan bir teğmeni öldürmüştü. Bugün askeri mahkemede yargılandı ve ölüm cezasına çarptırıldı. Cezayı onayladım ve infazın bugün gün batımında tabyada gerçekleştirilmesi emrini verdim. 66. Pencap Alayı'ndan bir Müslüman Hint askeri ile sağ yakadaki meyankökü üreten köyde bulunan 120. Piyade'den bir başka Müslüman Hint askeri dün gece (21 Şubat) firar etti. 76. Pencap'tan iki Pencaplı Müslüman da aynı şekilde firar etti. Bütün bu firarlar 21 Şubat gecesi yaşandı.

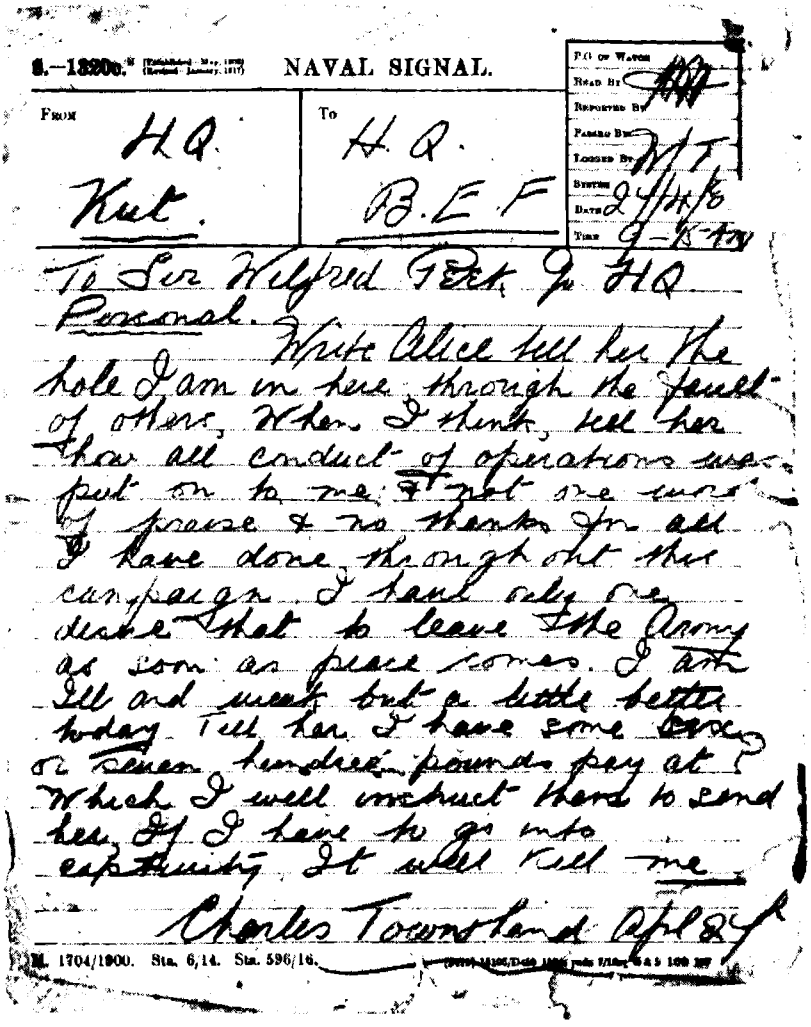
S.—1320c. NAVAL SIGNAL.

P.O. or Watch — Read By — Reported By — Passed By — Logged By — System — Date — Time

From: H.Q. Kut.

To: H.Q. B.E.F

To Sir Wilfrid Dick Pt HQ

Personal. Write Alice tell her the hole I am in here through the fault of others. When I think, tell her that all conduct of operations was put on to me. Not one word of praise & no thanks for all I have done throughout this campaign. I had only one desire that to leave the Army as soon as peace comes. I am ill and must but a little better today. Tell her I have some three or seven hundred pounds pay at Which I will instruct them to send her. If I have to go into captivity. It will kill me.

Charles Townshend Apl 29th

M. 1704/1900. Sta. 6,14. Sta. 596/16.

Townshend'in Kûtülamare'den gönderdiği son şahsi telgraf mesajlarından biri.

22 Şubat gecesi karanlık çöker çökmez düşman meyankökü üreten köye şiddetli bir taarruza geçti. Türklerin açtıkları yaylım ateşi o kadar şiddetliydi ki Selmanıpâk'ta gece taarruzunda açtıkları yaylım ateşini hatırlattı bana. Korkunç ateş kırk beş dakika kadar sürdü, ama anlaşılan Türkler açık araziye çıkıp süngülerle köyü ele geçirmeye karar veremediler, zira ateş yavaş yavaş son buldu.

Aylmer El-Hanne'deki Türk mevziine üç defa kısa menzilli bombardıman gerçekleştirmişti, ama anladığım kadarıyla bu, Türklerin siperlerini daha büyük bir şevkle ve daha da derin kazmasından başka bir işe yaramamıştı. Seyyar bir Yahudi tüccar aynı gün kolordu komutanına Prens Yusuf İzzettin'in katli yüzünden İstanbul'da bir devrim olduğu, 100.000 askerin Bağdat'a gitme emri aldığı ve Musul'a geldiği söylenen 17.000 Alman askerinin İstanbul'a geri çağrıldığı haberini vermişti.[302]

26 Şubat'ta genel karargâha Selmanıpâk muharebesi ve sonrasında Kût istikametindeki çekilmemle ilgili savaş raporlarını konu alan bir telgraf mesajı gönderdim. Sir Percy Lake'ten Selmanıpâk muharebesinde komutam altında hizmet etmiş olan subaylara gönderdiğim genel talimatların "eklerde değil, raporda yer almasını" sağlamasını istedim.

> Çünkü bu talimatlar yaptığım her şeyin sebebini açık bir şekilde ortaya koyuyor, daha sonra kafalarda herhangi bir soru işareti belirmez böylece. Bu talimatlar kabul edilmiş savaş kurallarına uygun hareket ettiğimi ve Türk kuvvetlerini imha edip Bağdat'ı ele geçirme teşebbüsümün başarısızlıkla sonuçlanmasının yegâne sebebinin bu işi bir tümenle halletmek zorunda kalmış olmam olduğunu gösteriyor. Kaldı ki, bir

302 İhbar edilen maddelerin üçü de tamamen yanlış ve esassızdır. (Ask. Tar. Enc.)

tümenle harekâta katılmış olmam benim suçum değildi, bir tümenle böyle bir işe kalkışmanın tehlikeli ve mantıksızca bir hareket olacağını Aziziye'de belirtmiştim. Buna dikkati çektikten sonra başarı şansı çok az olan bir görevi, sayı azlığı sebebiyle modern askeri tarihte bildiğim en zor harekâtlardan birini gerçekleştirmek üzere bana verilmiş olan emri yerine getirdim.

El-Hanne mevziinin arkasındaki Türk ordugâhının bombalanmasına devam ediliyordu. Toplarımızla yakalamak amacıyla Türklerin siperlerini doldurmalarını veya bulundukları yerleri belli etmelerini sağlamak için her türlü araç gereç denenmişti. Bu eski bir halk hikâyesine, pire tozunun ancak pirenin gözüne serpilirse işe yaramasına benziyordu; bunun ne işe yaradığını hiç anlamamıştım. O zamana kadar tek başına toplar bile düşmanın tahkimatlı mevziini terk etmesini sağlayamamıştı ki.

26 Şubat'ta Aylmer'den Es-Sinn mevziine yapacağı taarruzla ilgili son talimatlarını içeren bir telgraf mesajı aldım.

Sağ yakada, Ümmü'l-Uruk'taki ileri mevziinden gece altı tugay yola çıkacak ve güney istikametinde düşman kuvvetinin Sinn Afte-Duceyle tabyası arasındaki yanının doğusuna kadar ilerleyecekti. Bir tugay Uruk'taki ileri mevziinden güneybatı istikametinde ilerleyip, düşmanın Es-Sinn mevziinin cephesine doğru şaşırtma harekâtı gerçekleştirecekti. Altı tugayın içinden ikisi şafakta düşmanın Sinn Afte-Duceyle tabyası arasındaki yanına taarruz edecekti. İki tugay düşmanın gerisindeki ihtiyatları ele geçirmek üzere düşmanın yanını saracaktı. Diğer iki tugay bu iki tugaya yardımcı olmak üzere ihtiyat kuvveti olarak peşlerinden gidecek veya müşekkel ihtiyat kuvveti görevini üstlenip Hayy köprüsü üzerinden veya başka bir yoldan Şumran'ın yukarı istikametinde hareket edecekti.

Aylmer mesajında şöyle diyordu:

> Sizin benimle birlikte hareket edip etmeyeceğiniz içinde bulunduğunuz koşullara bağlı olacaktır ki bu konuda en iyi kararı siz verebilirsiniz. Ama şu noktaları dikkate almanızı rica edeceğim: Ağır toplarınızla Hayy köprüsünü geçmeye çalışan düşman kuvvetlerine ateş etmenizi; tesirli menzil alanınız içinde iyi hedef oluşturan düşman askerlerine hafif silahlarınızla ateş etmenizi (böylece Türklerin sağ yakadaki manevra alanlarını daraltmış olacaksınız); imkân bulduğunuzda mavnalarla bir tugayı karşıya geçirip muharebede doğrudan benimle birlikte hareket etmenizi. Düşman çok fazla miktarda askerini geri çeker de size muhasaradan çıkma imkânı tanırsa Kût'un kuzeyinden muhasarayı yarmanızı da isteyeceğim. Sekiz ila dokuz gün içinde taarruza geçiyorum.

Kolordu komutanına cevabi mesajımı 29 Şubat'ta gönderdim, aynı mesajı genel karargâha da ilettim. Bu mesajımda Aylmer'e iki tugay ve dört sahra topçu bataryasıyla ona yardım edeceğimi bildirdim.[303] Bu Kût'un dışına çıkarmaya cüret edeceğim en büyük azami kuvvetti; Türk muhasara kuvvetinin gerçekleştirebileceği kararlı bir saldırı tehlikesine karşı kalan iki tugayı olabilecek en küçük asgari kuvvet olarak Kût'un savunma hatlarını korumak üzere geride bırakmayı düşünüyordum. General Aylmer'in çevirme taarruzunu gerçekleştirecek kuvvetinin Duceyle tabyasının güney tarafını sardığını gördükten sonra karşıya geçmeye karar vermiştim, zira çevirme taarruzu gerçekleştirilemez de General Aylmer düşman tarafından geri püskürtü-

303 30. Tugay ile bir geçici tugay İngiliz taburlarından (Norfolk, Dorset ve Oxford Hafif Piyade) oluşmaktaydı. Bu durumda Delamain, Hoghton ve Hamilton'ın İngiliz birliklerinden muaf tugayları Kût'un savunma hatlarını koruyacaklardı ve sekizi hariç topların hepsi ellerinde olacaktı. (G.T.)

lürse, kuvvetimin karşıya geçmiş olan ve geçmekte olan kısımları imha olurdu, çünkü geri çekilme imkânları yoktu. Düşmanın sağ yakada, karşıya geçebileceğim asma köprülerin işe yarayacağı yegâne yerin tam karşısındaki siperlerin arkasında topları, siperlerde de piyadeleri vardı.

Dicle'yi elimizdeki vasıtalarla geçmemiz sekiz saatimizi alacaktı.

General Aylmer karşıya geçişimin zorluklarını ve ne kadar uzun zaman alacağını biliyordu, o kadar uzun ki, pratikte ona yapacağım yardımın pek bir yararı olmayacaktı.

General Aylmer karşısındaki Es-Sinn mevziinde bulunan düşman kuvvetinin mevcudunun yalnızca 8000 olduğunu tahmin ediyordu.

Ona Es-Sinn mevziini ele geçirmesi halinde Kût'un otomatik olarak rahatlayacağını, zira düşmanın Aylmer ile benim uzun menzilli çapraz top ateşlerimize dayanamayıp bir an önce menzilden çıkmaya çalışacağını belirttim. Nehri geçtikten sonra sağ yakada Kût'tan başlayan düzlükte ilerlemekten beni hiçbir şey alıkoyamazdı, Aylmer'le istediğim zaman kuvvetimi birleştirebilirdim.

Nehri geçmemizi sağlayacak araç gereçler beni fazlasıyla düşündürüyordu. İki asma varagele, iki ila üç sal, *Sumana* ve bir şat nehri süratle geçmemi sağlayamayacaktı. Asma varageleleri hazırlama işlemine Aylmer muharebeye girmeden önce başlayamazdım, yoksa düşmana niyetimizi açıkça belli etmiş olurdum. "Gece nehri geçtiğimde (düşmana fark ettirmeden geçsem bile) sağ yakada gizlenecek bir yer yok, siz gelene kadar orada düşman işimizi bitirir. İstihkâmcılarım asma varageleleri kurmanın üç saat, müheyleden yapılacak küçük asma köprünün de iki saat alacağını söylüyor. Tümen istihkâm komutam asma varagelelerden saatte 150'den fazla asker geçemeyeceğini belirtti."

Yapabildiğim tek şey, Aylmer'in çevirme kuvvetini görür görmez mümkün olduğunca süratle karşıya geçeceğimi söylemekti sadece. Aylmer'in top ateşimle ilgili öğrenmek istediği her şeyi not ettim ve ona Kût'un güneyindeki bölgeyi taramak için yirmi bir top yerleştireceğimi belirttim. Büyük toplarımızın düşmanın Hayy üzerindeki müheyle köprüsüne kadar erişeceğinden emin değildim. Derhal Bar Strand telemetresiyle menzili ölçüp ona haber verecektim. Düşmanın Hayy üzerine ilk köprü kurma çalışmaları sırasında üzerlerine ateş açmıştık; bunun üzerine köprüyü daha güneye kurmuşlardı. Daha sonra üzerlerine ateş açıp da onları işkillendirdiğime pişman oldum.

28 Şubat günü öğleden sonra saat 6'da düşman siperlerinden sevinç çığlıkları yükseldi. Bu çığlıklara, Erzurum ve Kirmanşah'tan gelen haberlerin kasvetini dağıtmak için Almanların Türk askerlerine Fransa'da zafer kazandıkları masalını uydurmalarının sebep olduğunu düşündüm.

1 Mart'ta zayiat tespiti yapıldı ve savunma kuvvetinin 4 Aralık ile 1 Mart arasındaki zayiatının 2929 olduğu görüldü.

Düşman 1 Mart günü öğleden sonra 21 cm'lik toplarla Kût'u ağır bir top ateşine tuttu.[304] Aynı anda üç Alman tek kanatlısı Kût üzerinden uçup yaklaşık kırk bomba bıraktı, ama bu o zamana kadar maruz kaldığımız en ağır bombardıman olmasına rağmen zayiatımız sadece dokuz ölü ve yirmi sekiz yaralıydı. Derme çatma uçaksavar topu ve makineli tüfeklerimiz hiçbir işe yaramadı, uçaklar üzerimizden yara almadan uçup gittiler. Alman havacıları bilhassa hastanelerimizi hedef alıyor gibiydiler, zira bombalarını çatısında hastane bayrakları bulunan büyük kapalı çarşı üzerine bırak-

304 Kûtülamare cephesine 21 santimetrelik top katiyen gelmemiştir. (Ask. Tar. Enc.)

maya çalışmışlardı; bu yüzden askerlerimiz onlara büyük bir öfke duydular.

Alman pilotlardan biri kazara askerlerimin eline geçmiş olsaydı, onu paramparça ederlerdi. Bombalarından korktukları için değil, zira askerlerin hepsi uçaklarla alay ediyordu, bombalar yere düşerken son anda kahkahalar içinde koşarak sipere yatıyorlardı. Alman pilotlara böylesine öfke duymalarına sebep, kurbanlarının çoğunun kadınlarla çocuklar ve hastanedeki zavallı yaralılarımız olmasıydı.

O sıralarda Türklerin bize karşı zehirli gaz kullanacaklarına dair söylentiler dolaşmaya başladı. Napolyon savaşları ile 1870 geleneğine sahip Alman başkomutanlığının böyle korkunç bir şeyi mertçe savaşların içine nasıl soktuğunu hep merak etmişimdir zaten.

Zehirli gaz kullanmak ancak Çinli korsanlara yaraşır korkakça bir barbarlık örneği; o muhteşem Alman mucit de bu gazı keşfederken fikri onlardan almış herhalde. Söylentiler arttığı için 4 Mart'ta savunma hatlarının kuzeybatı ve kuzeydoğu kesimlerindeki askerlere gaz maskeleri dağıttım. Aziziye'den Bağdat'a ilerlediğim sıralarda Kût'a çok sayıda gaz maskesi gönderilmişti. Türklerin elinde bu silahtan çok sayıda olduğuna dair söylentiler dolaşıyordu ortada, önlem almam şarttı.

29 Şubat'ta General Baratov'un Hamedan'dan gönderdiği telgraf mesajını aldım. Kıtaları 12 Şubat'ta Kirmanşah'a girmiş, onları vali şehir halkıyla birlikte karşılamış. "Çok kısa bir süre sonra Irak'ta buluşup el sıkışacağımıza kesin gözüyle bakıyorum." Fransızca cevabi bir mesaj yazıp gönderdiği ve aynı gün askerlerime okuttuğum telgraf için kendisine teşekkür ettim. Kısa bir süre içinde kendisiyle Irak'ta el sıkışacağımı ümit ettiğimi belirttim.

5 Mart'ta Selmanıpâk harekâtlarıyla ve Kût istikametindeki geri çekilmemizle ilgili bütün raporları telsizle genel karargâha gönderdim. Raporların yer aldığı bu mesajımda ayrıca Sir Percy Lake'in Selmanıpâk raporlarının tesliminin gecikeceğinin şüphesiz farkında olduğunu, bu talihsiz ve kaçınılmaz gecikmeyi anlayışla karşılayacağını ümit ettiğimi söyledim. 6. Tümen ile ona bağlı birliklerin namına subaylara dağıtılan ödüllerin Resmi Gazete'de bir an önce yayımlanması için çaba gösterilmesini önemle rica ettiğimi belirttim. Harekâtlar esnasında askerlerimin arasında, Avrupa'daki muharebe meydanlarında çarpışan silah arkadaşlarından daha çok sıkıntı çektikleri, harekât raporları hemen yayımlandığı ve ödülleri hemen dağıtıldığı için Avrupa'da çarpışan askerlerin çoğu zaman onlardan daha fazla ödüllendirildiklerine dair bir inancın hâkim olduğunu söyledim. Kendi açımdan söyleyecek olursam, yaşları benden küçük birçok tümgeneral müstakil bir komutanlık tecrübeleri olmadığı, benimki kadar ağır sorumluluklar üstlenmedikleri halde korgenerallik rütbesine terfi ettiler, dedim. Aynı şeyin komutam altında görev yapan tugay komutanları için de geçerli olduğunu söyledim. Bu durum komutam altındaki birliklerin üstsubayları için daha da geçerliydi. Kurna, Kûtülamare ve Selmanıpâk harekâtlarında geçici olarak bir tugayın komutanlığına getirdiğim ve Selmampâk muharebesi esnasında ağır bir şekilde yaralanan Albay Climo hariç (ki terfi ettirilmesini iki kez bilhassa teklif ettikten sonra ancak terfi edebilmişti) yarbaylarımdan hiçbiri terfi ettirilmemişti. Öte yandan, komutam altında harekâtlarda filotillada görev almış olan donanma subayları Kurna–Amare ve Kûtülamare harekâtlarındaki hizmetleri için, deyim yerindeyse, olay yerinde ödüllendirilmişlerdi; şimdi ise gazetede onların Selmanıpâk'ta gösterdikleri yararlılıklar için ödüllendirildiklerini okuyordum. Ödül taleplerinde

bulunduğum sırada benimle birlikte Kût'ta mahsur kalan ve Kût'tan Selmanıpâk'a doğru gerçekleştirdiğimiz çekilme sırasında teknelerde gösterdiği başarılarından dolayı Üstün Hizmet Nişanı talep ettiğim Kraliyet Topçu Teğmeni Tudway'in ödülünü aldığı Resmi Gazete'de belirtiliyordu.

4 Mart akşamı Aylmer kötü hava koşulları sebebiyle ilerleyişini 24 saat ertelediğini, taarruzun 7 Mart sabahı gerçekleştirileceğini bildiren bir telgraf gönderdi bana. Şansımız hiçbir zaman yaver gitmiyor gibiydi. 5 Mart'ta Aylmer'den bir telgraf daha geldi. Mesajında Aylmer hava koşulları sebebiyle ilerleyişini 24 saat daha ertelediğini bildiriyordu! Taarruz bu durumda ayın 8'inde gerçekleştirilecekti. Bu gecikmeler çok kötüydü, zira düşmana siper inşaatlarını sürdürmesi, Duceyle tabyası ile Hayy nehri arasındaki boşluğu kapatması için zaman tanıyordu (ve bizim açımızdan yapılması gereken en önemli şey Duceyle tabyasını ele geçirmekti).

Muhasara boyunca hava koşulları tamamen Türklerin lehinde seyretti. Bu açıdan hiçbir komutan General Aylmer kadar bahtsız olmamıştır herhalde. Bir taarruza karar vermiş, hemen arkasından yağmur sağanak halinde yağmaya, fırtına esmeye başlamış, köprüsünü yerle bir etmiş ve oluşan çamur, askerlerinin yürümesini toplarının hareket ettirilmesini imkânsız hale getirmişti.

4 Mart'ı 5 Mart'a bağlayan gece müheyle[305] müretteb atından üç Arap nehirden karşıya yüzerek firar etti. Türklere sal ve asma varageleler yaptığımızdan ve bunu mümkün olduğunca gizli tutmaya çalıştığımızdan bahsetmişler. Bunu 5 Mart sabahı Türk takviye kuvvetlerinin sağ yakada, Kût'un karşısına, tam da nehri geçmeyi tasarladığım noktaya yerleştiğini görünce de anladık zaten. Aylmer'e durumu bildirdim ve muharebede kendisine yardım etmek için yine de karşıya geçmeye çalışacağımı, ama kendisinin de belirttiği üzere, çevre

305 "Müheyle" yerli yelkenli gemilere verilmiş bir unvandır. (Ask. Tar. Enc.)

koşullarının hareketlerimi fazlasıyla zorlayacağını ekledim. Düşmanın Aylmer'in taarruz istikametini keşfetmesi halinde Kût'taki muhasara kuvveti, beni şehirde tutmak için kuzeybatı veya kuzeydoğu cephelerime taarruzda bulunabilirdi. Aylmer'in taarruzunun başarısız olması halinde ise beni bastırmak amaçlı yapılacak bu taarruz nihai bir taarruza dönüşebilirdi. Ayrıca, tekrar belirtmek gerekirse, El-Hanne'deki Türk kuvveti sol yakadà batı istikametinden muhasara kuvvetinin taarruzuna yardıma gelebilirdi.

Koşullara uygun hareket edebilmek için kuvvetimi üç gruba ayırmıştım.

İki tali kuvvet, yani grup kuzeybatı ve kuzeydoğu cephelerini tutacaktı. General Delamain kuzeybatı, General Hoghton da kuzeydoğu cephesini tutacak kuvvete komuta edecekti. Asıl kuvvetimle (General Melliss komutasındaki 30. Tugay ile Norfolk, Oxford, Dorset, 22. Pencap ve 24. İstihkâm taburlarından oluşan ve Albay Evans'ın komuta ettiği geçici bir tugay) Kût'un güneydoğu sınırında merkezi bir mevzie yerleşecektim. Böylece bu asıl kuvveti yukarıdaki tali kuvvetlerden biriyle birleştirmek suretiyle düşmanın gerek kuzeybatıdaki gerekse kuzeydoğudaki yaklaşma istikametiyle etkili bir şekilde baş edebilecektim. Bu merkezi mevzi ayrıca nehri geçmem için uygun bir noktadaydı. Topların büyük bir kısmını güneye, tuğla ocaklarının doğusundan başlayıp batısına uzanan hayali bir çizgi üzerine yerleştirecek, böylece top ateşini güneydoğu ile doğu istikametinde kesifleştirecektim. Büyük toplar Hayy köprüsü istikametinde yapılabilecek bir harekâta göre, kısmen düşmanın Es-Sinn sırtının arkasındaki ordugâhlarını hedefleyecek şekilde düzenlenmişti. Toplar şehrin içinden geçirilip şehrin kuzeyindeki mevzilere yerleştirilebilecekler, gerektiğinde kuzeybatı ve kuzeydoğu cephelerinden ateş edecek şekilde süratle yer değiştirebileceklerdi.

Es-Sinn'deki ve Duceyle tabyası ile Hayy arasındaki tahkimatlar sağlam görünüyorduysa da, aslında öyle değillerdi. Zira sağ yakada, Es-Sinn'de Duceyle tabyasından Hayy'a kadarki sahada 20 km kadar uzanan siperler vardı, ama bu cepheyi yalnızca 8000 kadar Türk askeri koruyordu.[306] Normal koşullarda böyle bir cepheyi tutmak için en az iki kolordu gerekirdi. Bunu Aylmer'e de söyledim. Ona Türklerin aslında bu mevzide güçlü olmadığını, aksine mevzinin her tarafının zayıf olduğunu, yapacağı taarruzla cepheyi yarabileceğini belirttim.[307] Düşmanın Duceyle tabyasından başlayıp Hayy'a kadar uzanan yeni siperleriyle başa çıkmak zor olamazdı. Duceyle ile Hayy arasını tahkim etmeleri Türklerin Aylmer'in çevirme taarruzuna açık sahada karşılık verecek bir başkomutanlık ihtiyatı kullanmaya cüret edemediğini gösteriyordu. Aylmer'in taarruzuyla baş etmeleri ancak başkomutanlık ihtiyatlarını kullanmalarıyla mümkündü.

İstihkâmcılarımız 6 Mart'ı 7 Mart'a bağlayan gece düşmanın köprüsünü havaya uçurmak amacıyla Hayy'dan aşağı bir mayın saldılar. Ama bu teşebbüsleri başarısızlıkla neticelendi, zira mayın nehrin ağzındaki kumluk bir burna çarparak müthiş bir patlamayla kumluğu havaya uçurdu.

8 Mart sabahı saat 5.30'da sağ yakada kolordu komutanının yardımına göndermeyi düşündüğüm kuvve-

306 Duceyle redutinden Şattü'l-Hayy'a kadar olan tahkimat hattı nihayet 7 milden biraz fazladır (11.830 metreden ibaret). Metindeki "Duceyle reduti" tabiri yerine "Dicle" kelimesi ikame olunursa mesafe doğru çıkabilir. Filhakika Dicle nehrinden itibaren Es-Sinn–Ebter–Dicle–Garraf müdafaa hattı takriben 13 mil, yani 21 kilometredir. (Ask. Tar. Enc.)

307 Sir Percy Lake raporunda yer verdiği yardım kuvvetinin Es-Sinn'de uğradığı başarısızlıkla ilgili izahında, bu taarruzda süratli ve çevik hareket edilmiş olsaydı Duceyle tabyasının ele geçirilebileceğinden bahseder. Ama topların düzeltme tanzimi esnasında üç saatlik bir gecikme yaşanmıştı. Bu da Türklere o noktaya takviye kuvvetleri göndermeleri için yeterince zaman tanımıştı. (G.T.)

ti her an harekâta geçmeye hazır bir şekilde bekletmeye başladım. Saat 7.10'da Es-Sinn sırtı ile Duceyle tabyası istikametinden ilk top sesleri duyulmaya başladı.

Saat 8.30'da ateş kesildi. Sağ yakada Hayy köprüsü istikametinde çok sayıda koyun sürüsünün güdüldüğünü gördük. Şeyh İmam Mescidi'nden aynı istikamete giden çok sayıda nakliye vasıtası da geçti.

Saat 9'da sis çökmeye başladı ve saat 11'de Es-Sinn istikametinde hiçbir şey müşahede edemez olduk, ama Hayy köprüsü hâlâ görülebiliyordu.

Öğleden sonra saat 2'den 4'e kadar ara sıra top seslerinin karıştığı çok şiddetli tüfek sesleri duyuldu. Saat dört sıraları Duceyle tabyasına ağır bir bombardıman başladı ve neredeyse beşe kadar sürdü.

Saat on birde Duceyle tabyasına yapılan taarruzun başarısızlıkla sonuçlandığını iyice anladım, çünkü saatler önce ateş kesilmiş, bir daha da ses seda çıkmamıştı. Duceyle'yi güneyden çevirecek olan taarruz kuvveti ortalarda görünmemişti. Aylmer'in Duceyle'ye yaptığı taarruzda elindeki bütün askerleri kullandığı sonucuna vardım. Bu durumda yaptığı şey bir cephe taarruzuydu.

Saat 12.10'da General Aylmer'den düşmanın Magasis'teki ihtiyat kuvvetlerini Duceyle tabyasına gönderdiğini, bu kuvvet yüzünden taarruzunun dirençli bir mukavemetle karşı karşıya kaldığını belirten bir mesaj aldım. Uçakları Magasis'ten 1000 kadar askerin sağ yakadan sol yakaya geçtiğini bildirmişler. Düşmanın Şumran'dan gelen ve 1500 kişilik olduğu bildirilen ihtiyat kuvveti Hayy istikametinde ilerliyormuş.

Aylmer benden haber beklediğini söylüyor ve ona katılmak için neler yapacağımı soruyordu.

Telsizle ona cevap gönderdim. Duceyle'nin güneyinde çevirme taarruzunun ilerlediğini gördükten sonra nehrin karşısına geçmeye başlayacağımı söyledim ve bu çevirme taarruzunun nerede gerçekleştirildiğini,

hangi aşamada olduğunu sordum. Ona Şumran'ı dikkatle izlediğimizi, o zamana kadar Hayy köprüsüne üç süvari grubu dışında hiçbir ihtiyat kuvvetinin gitmediğini, yalnız 200 piyadenin sol yakadan doğu istikametinde ilerlediğinin görüldüğünü bildirdim.

Saat 5'te Aylmer'den Duceyle tabyasını ele geçirmeyi henüz başaramadığını, ama öğleden sonra saat 5'te orasını almayı son kez deneyeceğini bildiren bir mesaj aldım. O sıralarda sis kalkmaya başladı, Es-Sinn sırtının arkasından Magasis'e doğru giden Türk süvari gruplarını gördük. Saat 5.30'da Türk mevziinin tamamı bombalanmaya başlandı. Saat 5.45 civarı Duceyle tabyasının kuzeybatısında Aylmer'in kuvvetinden helyografla bize irtibat çağrısı yapıldı, ama onlarla irtibat kurmayı başaramadık.

Akşam saat 8.30'da Türklerin Magasis'teki ordugâhlarında kesif bir top ateşi görüldü. Görünüşe bakılırsa İngiliz top mermileri ordugâhın içine düşüyordu, Türklerin karşılık olarak ateşledikleri toplardan çıkan ateşler rahatlıkla görülebiliyordu.[308]

Duceyle tabyasına yapılan taarruzun başarılı olduğunu düşünmeye başlamıştım, gerçi Aylmer'den ses seda çıkmamasına da şaşırmıştım.

Akşam saat 11'de kolordu komutanı aşağıdaki mesajı yolladı; mesaj gece yarısı elime ulaştı:

> Düşman bugün ağır zayiat verdi, mevzilerini koruyabilecekleri şüpheli. Hazırladığım ve az önce gelen İngiliz tümenini de kapsayan planımı yarın size göndereceğim.

Bu mesajı okuduktan sonra onun Duceyle tabyasını ele geçirdiğinden hâlâ şüpheliydim. Hatta "hazırladı-

308 Sâbis meydan muharebesi günü Magasis geçidine Kûtülamare'den atılan tesirsiz birkaç mermiden başka bir bombardıman vâki olmamıştı. (Ask. Tar. Enc.)

ğım plan" ifadesine bakılırsa, yeni harekâtların hazırlığı içindeydi. İngiliz tümeninin bu kadar çabuk gelemeyeceğinin farkındaydım tabii.

9 Mart sabahı saat 9.30'da bir uçak kolordu komutanının bir mesajını ulaştırdı bana:

> Bugünkü harekâtlar Duceyle tabyasına sağanak hücumu yapma teşebbüsüyle son buldu. Cesurca bir teşebbüstü, ama maalesef başarısızlıkla neticelendi. Askerler hedefe doğru ilerleyip harekâtı büyük bir cesaretle gerçekleştirdiler, ama düşman sol yakada Magasis'ten ve Şumran'dan gelen askerlerle siperlerini doldurmayı başardı, bu yüzden hattı yarmayı başaramadık. Düşman sağ yakadaki şimdiki mevziinden geri çekilmediği sürece (ki böyle bir şey yapmaları mümkün görünmüyor) suyumuz olmadığı için mevcut mevzimizde daha fazla kalamayacağız. Ayrıca düşman bu gece Sinn mevziini terk etmediği takdirde vadideki eski mevzimize geri çekilmek zorunda kalacağız.
>
> Bugün ağır zayiat verdik.

Yukarıdaki mesajdan sonra bir mesaj daha geldi. Bu mesajda Aylmer 8 Mart gece yarısı aldığım mesajın sahte olduğunu, bunu düşmanın şifremizi ele geçirdiğinden şüphelendiği için yolladığını belirtiyordu. General Aylmer düşman hatlarını yarmayı başaramadığını, ertesi gün vadiye çekilmek zorunda kalabileceğini, ama kısa bir süre içinde düşman hattını yarıp bana yardım ulaştırmayı bir kez daha deneyeceğini söylüyordu. Düşman çok ağır zayiat vermişti ve Aylmer düşmanın arka arkaya düzenlediği karşı taarruzları geri püskürtmeyi başarmıştı. Bu mesaj 9 Mart'ta gece yarısı 1.45'te yazılmış ve yine uçakla gönderilmişti.

16. Bölüm
Kût Savunması: Üçüncü Safha

Hemen 1100 hayvan keserek önlem almaya başladım. Bu etler sayesinde hububat tasarruf edebilecek ve 15 Nisan'a kadar idare edebilecektim. Aylmer'e telgraf çektim:

> Bizi kurtarmak için cansiperane bir çaba gösteren siz ve askerlerinize şahsım ve komutam altındakiler namına minnettar olduğumu ve durumunuzu anladığımı askerlerinize bildirmenizi rica ederim.
>
> 8 Mart'taki mesajımda da belirtmiştim, tekrar belirteyim, sağ yakada Şumran'ın doğusundan ve Es-Sinn'den bir süvari alayı geçti sadece; başka ihtiyat kuvveti geçmedi. Bu alayın Şumran'dan ayrıldığını ve Hayy köprüsünden geçtiğini bizzat müşahede ettim. Tabyadaki gözetlemeciler sol yakada önlerinden geçerken 200 piyade saymışlar.
>
> Elinizdeki altı tugaydan dördüyle Duceyle'yi güneyinden sarmak suretiyle gerçekleştirmeyi düşündüğünüz, benim de muhasarayı delip Dicle'yi geçmek için beklediğim manevrayı gerçekleştirememenizin Şumran'dan gelen düşman ihtiyat kuvvetiyle ilgili hava keşif raporundan kaynaklandığını sanıyorum. Çok yüksekten araziyi tarayan genç havacı subaylar çok hata yapıyorlar; bu ülkede sahradaki adam sayısını kestirmek, adamla koyunu ayırt etmek zor; bu durum tecrübeli subaylar için de geçerli, bir de 4000 feet'lik yükseklik de işin içine karışınca. Kemball da bilir, böyle bir hata yüzünden

Selmanıpâk istikametindeki ilerleyişimi bir gün ertelemek zorunda kalmıştım.

8 Mart sabahı saat 11.30'a kadar Şumran'dan hiçbir ihtiyat kuvveti Hayy'dan sağ yakaya geçmedi veya sol yakadaki tabyanın önünden doğuya doğru hareket etmedi. O saatten sonra bütün araziyi deniz sisi gibi bir sis kapladı. Ama 11.30'dan sonra Şumran'dan ayrılan bir kuvvet olduysa bile muharebeye yetişememiştir. Şimdi Türklerin ilerlememesini Kût'ta durdurmaya devam etmemiz için hayvan keseceğim. Aynı zamanda hem 1000 hayvan kesmek hem de İngiliz askerlerin günlük unlu yiyeceğini 4,2 gramdan 3,5 grama, Hintlilerin günlük unlu yiyeceğini 3,5 grama ve kavrulmuş arpa tayınını 1,5 grama düşürmek suretiyle mevcut arpa stokumun yaklaşık 7 Nisan'a kadar dayanmasını sağlayabilirim.

Ama size daha önce de söylediğim gibi, bu konuda tamamen değirmenlerime, ambarlarıma ve sürekli mesele çıkarıp endişe yaratan makinelere bağımlıyım. Bu makineler Yıldırım Birliği'nden Wingfield-Smith isimli yetenekli subayımızın yakın ilgisine daima muhtaçtır.

İngiliz askerleri bundan sonra tamamen ekmek ve at etine, Hint askerleri de lapa, kavrulmuş arpa ve sade yağa talim edecektir. Tayınlar azaltıldığında bile diğer yiyecek maddeleri 15 Mart'a kadar tamamen tükenecektir.

Yukarıdaki mesajın devamı niteliğinde şöyle bir mesaj daha göndermiştim:

Keseceğim bu hayvanlar için şunu söyleyebilirim ki, şu anda bu hayvanları Hindistan'da dinlenmeleri için bir köşeye bıraksan, ancak altı ay sonra işe koşabilirsin. 1300 hayvanı yedekte tutmayı planlıyorum, bunların 900 kadarının etleri 7 Nisan'a kadar yeter. O güne kadar kesilmemiş olanlar ise zaten işe yaramaz olacaktır.

Askerlerim az tayınla yaşayabilecek durumda, ama zayıf düşeceklerdir ve Hint askerleri arasında firarlar artacaktır. Bir sonraki taarruzunuzu kesin bir başarı elde etmenize imkân

tanıyacak bir azami kuvvetle gerçekleştireceğinizi ümit ederim. Bu muallakta kalma hissi dayanılacak gibi değil; insanın sağlığını etkiliyor, moralini bozuyor. Belirsizlik askerler için, herkes için tahammül edilmez bir şey.

Askerlere bugüne kadar iki defa yardımın hemen ulaşacağı sözünü verdim. Türkler gerçekten de Reuters'te aktarıldığı gibi barış teklifinde bulundularsa, buradan kurtuluşumuz bu şekilde kendiliğinden gerçekleşmiş olur, ama bu haber doğru değilse, bize 7 Nisan'dan önce yardım ulaşması şart. Belki Baratov Hanikin'den bastırır ve ilerlemesini sürdürür de Bağdat'ı ciddi biçimde tehdit eder; o zaman burası otomatik olarak rahatlar. Baratov'un nakliye konusunda sıkıntısı var sanırım; öyle de olsa yine de ondan yardım istenmesi gerekir.

9 Mart günü Mareşal Viscount French'ten bir telgraf aldım:

Çalışmalarınızı dikkatle izliyorum. Başarılar dilerim.

Bir uçak, karımın ve dostlarımın ocak ayında yazdıkları mektupları attı. Mektuplardan biri Sir James Willcocks'tandı, Fransa'daki komutanlık görevinin sona erdiğini yazıyordu, üzüldüm.

10 Mart'ta Aylmer'den bir telgraf geldi. 9 Mart akşamı sağ salim vadiye ulaştığını yazıyordu. Düşman peşine hiç takılmamış. Aylmer mesajını ertesi gün ileriye dönük planlarıyla ilgili bir mesaj daha göndereceğini belirterek bitiriyordu.

Aynı gün ordu komutanının Aylmer'e hitaben yazdığı ve benim de dikkatime sunduğu bir mesaj daha elime geçti. Ordu komutanı mesajında Aylmer'e Kût'a yardım ulaştırılmasına yönelik başka harekâtlarla ilgili planı olup olmadığını soruyordu. Ordu komutanı, bir sonraki ileri harekâtın 13. Tümen'e ait üç tugayın üçü de ulaştıktan sonra yapılması gerektiğini, hatta bunun

için bir de tümenin topçu tugaylarından birinin gelişini beklemenin daha da iyi olacağını belirtiyordu. Takviye nehir vasıtalarının Basra'ya ulaşmaya başladığını, Aylmer elindeki nehir teknelerini hemen gönderirse, bahsettiği kıtaların ileriki taarruzlar için zamanında yanına ulaşabileceğini söylüyordu. Bu kıtaların sevkıyatıyla ilgili ayrıntılar dikkatle hazırlanacaktı. Ordu komutanı Aylmer'e 18 pound'luk mu yoksa 5 inçlik] obüsü mü tercih edersin diye soruyor ve on beş dubanın kendisine ulaştırılmak üzere nehirden yola çıktığını, bu arada Basra'ya 48 duba ile 35 duba vagonunun geldiğini bildiriyordu.

Aynı gün Irak'taki Türk kuvvetlerine komuta eden Altıncı Ordu Komutanı ve Bağdat Valisi Halil Paşa'dan şu mesajı aldım:

V.E.

10.3.1916

Les forces anglaises qui étaient arrivées pour vous sauver furent obligées de se retrier après avoir livré le combat de Felahieh, donnant 7,000 pertes.

Après cette retraite le Générale Aylmer, qui était en préperation depuis un mois et demi, hier, le jour qui'l se croyait assez fort, tenta d'offenser avec le 5me, 6me, 8me et 12me brigades d'infanterie et 1 brigade de cavalerie, par la rive droite de Tigris, comme vous l'avez vu. Mais il fut encore obligé de se retirer, en donnant 4,000 pertes, et je le suis avec des forces suffisantes.

Quant à vous, vouz avez héroiquement accompli votre devoir militaire.

Désormais je ne vois aucun moyen probable pour votre liberté: d'après vos refugics je comprends que vous êtes sans approvisionnement et que les maladies régnent dans vos troupes.

Vous êtes libre de régister à Kût ou bien vous rendre contre mes forces, qui se multipient de plus en plus.

Veuilles agréer, Monsieur le Général, l'assurance de nos hautes considérations.

KHALIL

Commandant des troupes Ottomanes d'Irak, Governeur de Baghdad.[309]

Halil Paşa'ya cevabi mesajımda, söylediğinin aksine şahsen bana yardım ulaşacağına çok büyük ihtimal verdiğimi, teslim olmayı düşünmediğimi yazdım. Reuters'te geçen, İzmir'deki Türk askerlerin Alman subaylarına isyan ettikleri haberi ile Erzurum'un düşüşü sebebiyle İstanbul'da isyan çıktığı haberinin doğru olup olmadığını sordum. Nezaketinden dolayı kendisine teşekkür ettiğimi ve Kûtülamare ile Selmanıpâk harekâtlarında olduğu gibi burada da Türk askerlerinin her zamanki gibi iyi ve centilmen askerler olduğunu görmekten memnuniyet duyduğumu belirttim.

---

309 "Ekselansları,

Size yardıma gelen İngiliz kuvvetleri Felahiye'de muharebe ettikten ve 7000 zayiat verdikten sonra geri çekilmek zorunda kaldı.

Bu çekilmeden sonra, bir buçuk aydır hazırlık yapan General Aylmer yeterince güçlü olduklarını düşünerek dün 5., 6., 8. ve 12. piyade tugayları ve bir süvari tugayıyla, sizin de gördüğünüz gibi, Dicle'nin sağ yakasında tekrar taarruza geçti. Ama 4000 zayiat vererek tekrar geri çekilmek zorunda kaldı. Elimde hâlâ yeterli sayıda kuvvet var.

Siz kendi namınıza askeri görevinizi kahramanca yerine getirdiniz.

Bundan sonra size yardım ulaşacağına ihtimal vermiyorum. Sizden firar edenlerin söylediklerinden bende elinizde yiyecek kalmadığı ve askerleriniz arasında hastalıkların yaygın olduğu inancı oluştu.

İster Kût'taki mukavemetinizi sürdürürsünüz, isterseniz her geçen gün büyüyen kuvvetlerime teslim olursunuz, takdir sizin.

En derin saygılarımı sunarım.

HALİL

Irak Türk Kuvvetleri Komutanı

Bağdat Valisi" (G.T.)

Aylmer ile genel karargâha Halil'in mektubunu ve ona verdiğim cevabı ilettim. Dicle'nin taşkın zamanının yaklaşmasının Halil'i Kût'u almak için kararlı taarruzlar düzenlemeye sevk edeceğini, ama o zaman bile meyankökü üreten köyde takviye kuvveti olarak sadece Norfolk'un bir bölüğünün bulunacağını belirttim. Dicle'nin 16 Mart'ta taşmasının beklendiğini, bu yüzden bize yardımın daha önce ulaştırılması gerektiğini, taşkın suları geldiğinde Aylmer'in kuvvetlerinin şimdiki yerlerinde durabileceklerini zannetmediğimi ifade ettim. Aylmer'in gece bütün kuvvetiyle El-Hanne ve Sanaiyat'a süngü taarruzu gerçekleştirmek gibi büyük bir taarruz fikrini değerlendireceğini ümit ettiğimi belirttim. Rusların bu yöntemin Türkler üzerinde etkili olduğunu keşfettiklerini; ama Aylmer'in böyle bir taarruzu ancak kuvvetine 13. Tümen'i kattıktan sonra gerçekleştirmesi gerekeceğini söyledim. Aylmer'in düşmanın şifremizi ele geçirdiği şüphesi hakkında ise, Aylmer'in 8 Mart'ta Duceyle'ye yaptığı taarruzun düşmanı şaşırttığını, bu yüzden böyle bir şeye ihtimal vermediğimi belirttim.

Çok geçmeden askerler arasında Aylmer'in kuvvetinin geri püskürtülmesinin etkileri görülmeye başladı. Askerler üzerinde genel bir hüzün ve ümitsizlik hissi hâkimdi. Hint askerleri arasında da firar olayları arttı. Şehirdeki Araplar davamıza kaybedildi gözüyle bakıyorlardı. Kût'ta saklı bütün hububatı ortaya çıkarma şansını bulamasaydım martın ilk haftası Kût düşerdi.

Türklerin elde ettikleri başarının sarhoşluğuyla Kût'u ele geçirmek için kararlı bir taarruz daha gerçekleştirmeye çalışacaklarını bekliyordum. Sağ yakadaki meyankökü üreten köyü Norfolk'un bir bölüğüyle daha takviye ettim, çünkü düşmanın bu istikametten taarruz edeceğini düşünüyordum. 9 Mart'ı 10 Mart'a bağlayan gece 117. Mahratta'dan dört Dekkanî Müs-

lüman eri tüfek ve bir çanta dolusu mühimmatıyla birlikte firar etti. Tuğgenerallere merkeze uzak bütün nöbet yerlerindeki ve mevkilerdeki Müslüman askerlerin içine Hinduları karıştırmalarını ve Hint askerleriyle olan tecrübelerine dayanarak Hint askerleri konusunda daha başka nasıl tedbirler almaları gerekiyorsa almaları emrini verdim. Ayrıca B tabyası ile orta hat arasındaki irtibat hendeğine elli piyadeli küçük bir tabya kurulmasını emrettim.

Kût savunmasının 10 Mart'a kadarki dönemini kapsayan raporumu telsizle bölümler halinde genel karargâha gönderdim.

General Aylmer'in son geri püskürtülmesi ve genel karargâhın Aylmer'e ne 13. Tümen'in ne de Hint tümeninin beni muhasaradan kurtarmak için düzenlenecek harekâta zamanında yetişeceğine güvenmemesi gerektiği şeklindeki sözleri üzerine gerçekle yüzleşmiş ve muhasaradan kurtulmak için çok az umut olduğunu anlamıştım. Yardım kuvvetinin Duceyle tabyasına gerçekleştirdiği taarruzda bulduğu müsait koşulları bir daha bulamayacağı kesindi. Dicle'nin 16 Mart'ta taşması bekleniyordu. Taşkın suları muhtemelen bütün yardım çalışmalarını durduracaktı ve 7 Nisan'a kadar yardım ulaşmaması halinde işimiz kesin biterdi, çünkü Dicle'nin geçit vermez suları ile muhasara hatlarına bir de taşkın suları eklenince muhasarayı yarmamız imkânsız hale gelecekti. Açlık, kuvvetimi teslim olmak zorunda bırakacaktı.

En kötüsü teslim olmak zorunda kalmaktı. Kût'u bütün kuvvetimle, toplarımla vs birlikte tahliye edip Aylmer'in kuvvetine katılmamın sağlanması, yapılabilecek en şerefli hareketlerden biriydi ve bunun tarihte örnekleri mevcuttu: Junot 1808'de İngilizlerle, Belfort komutanı da 1871'de Prusyalılarla böyle bir anlaşma yapmıştı. İlk örnekte, İngilizler Cintra Konvansiyo-

nuyla birlikte Junot'ya askerlik şerefini iade etmiş ve 16.000 ila 17.000 askeriyle ve bütün silah, top ve eşyalarıyla birlikte Lizbon'dan ayrılmasına izin vermişti. Junot'nun askerleriyle bütün teçhizatı İngiliz gemileriyle Fransa'ya nakledilmişti. İkinci örnekte, üç buçuk aylık muhasaradan sonra Bourbaki'nin ordusu yardıma ulaşamayınca Belfort'un düşeceği iyice belli olmuştu. Prusyalılar muhasara altındaki Fransız kuvvetinin komutanını ağırlamışlar ve ona silahlarıyla, eşyalarıyla vs birlikte tekrar kuvvetinin başına geçme izni vermişlerdi. Her iki örnekteki müzakere de çok şerefli müzakerelerdi, kafamda böyle bir müzakere yapmayı kurmaya başlamıştım. Ama böyle bir müzakere yapmak için elinizde anlaşma masasına oturmanızı sağlayacak kadar çok yiyecek bulunması gerekir; karşı tarafa mukavemetinizi uzun bir süre daha sürdürebileceğinizi gösterebilmeniz şarttır. Açlık kapının ağzına kadar dayanmışken düşmanla müzakere masasına otururşanız herhangi bir koşul öne süremezsiniz! Kolordu komutanı ile genel karargâha 10 Mart'ta gönderdiğim mesajda bu yöndeki görüşlerimi belirttim.

Mesajımda, Selmanıpâk'tan geri çekildikten sonra Kût'u savunmaya geçmemin amacının Türklerin Dicle ve Şattü'l-Hayy'daki karşı taarruzlarını bastırmak, böylece Amare ile Nâsıriye'yi almalarını veya ele geçirdiğimiz yerleri yeniden almalarını önlemek, ayrıca denizaşırı ülkelerden gelecek takviye kuvvetlerimize yığınak yapmaları ve serbestçe hareket etmeleri için zaman tanımak olduğunu yazdım. Üç aydır süren savunmanın ardından bu hedeflere ulaşılmıştı. Yardım kuvveti yığınak yaptığı için Türkler artık yardım kuvvetimize taarruz etmeye cüret edemiyordu; gelmesi beklenen taşkın suları da Türklerin kaybettikleri yerlere herhangi bir şekilde ilerlemelerine veya buraları tekrar ele geçirmek için herhangi bir teşebbüste bulunmalarına engel teşkil ediyordu.

Ama üçüncü kurtarma teşebbüsü de başarısızlıkla sonuçlanırsa Kût düşmeye mahkûmdu. Kolordu komutanına, o üçüncü kez Kût'a yardım ulaştırmanın hazırlıklarını yaparken ben de bir yandan Kût'u silah, top, yük ve mühimmatımla birlikte Türklerin kontrolü altında tahliye etmek, yaralıları, hastaları ve eşyaları buharlı gemi ve şatlarla göndermek için Halil Paşa'yla müzakere yapsam daha avantajlı olmaz mı, diye sordum. Böyle bir anlaşma her açıdan şerefli bir anlaşma olacaktı. Ayrıca 1800'de Cenova'nın savunması sırasında Avusturyalıların Masséna'yla yaptıkları anlaşma ve 1808'de İngilizler ile Fransızlar arasında yapılan Cintra Konvansiyonu gibi örnekler vardı önümde.

Böyle bir anlaşmanın kuvvetim için şerefli bir çözüm olacağını, ayrıca İngiliz hükümetinin büyüklüğü Douamont'tan ve Verdun muharebesinde her gün ele geçirilip kaybedilen ve tekrar ele geçirilen diğer Fransız köylerinden hallice olan bu harap köyün tahliye edilmesinde menfi herhangi bir durum göreceğini zannetmediğimi belirttim. Artık Türklerin Basra'yı tekrar ele geçirmeleri gibi bir durum söz konusu değil ve Kût şimdiye kadar İngiliz toprağı ilan edilmedi, dedim. Halil Paşa'nın savunmayla ilgili düşüncelerini dile getirdiği mektubunun bana onun böyle bir anlaşmayı kabul etmeye hazır olduğunu düşündürttüğünü söyledim. Halil (veya von der Goltz) teklifimi kabul etmezse başka teklifte bulunmam ve başka teklif kabul etmem, cephanem ve yiyeceğim yettiği sürece savunmayı sürdürürüm, dedim. Halil akıllıysa eğer, bu anlaşmayı kabul eder diye yazdım. Elimde bir ay yetecek kadar yiyecek vardı, ama açlık tayını uygulamasıyla 17 Nisan'a kadar dayanabileceğimi sanıyordum. Kolordu komutanına bana bu tarihten önce yardım ulaştıracağına dair şüpheleri varsa, bu anlaşma teklifi konusunda hükümetin bilgilendirilmesi gerektiğini düşündüğümü söy-

ledim. Kolordu komutanı da bu teklifi uygun bulursa, teklifi gönderebileceğimizi söyledim; ama bir mahsuru yoksa, teklifi bizzat kendim yazmak isterim, çünkü bu tür konular genellikle kısaltılarak anlatılır, bu da teklifin anlam ve sebeplerine ilişkin düşüncelerimin farklı anlaşılmasına yol açabilir, dedim.

Komutası altındaki askerler hâlâ verimli ve disiplinliyse eğer, bu general muhasarayı yarıp muharebe meydanındaki en yakın kuvvete katılmayı ümit edebilir, dedim. "Muhasarayı yararken garnizon kuvvetinin üçte ikisini beraberinde götürebiliyorsa, bu harekât denemeye değer. Ama daha önce, muhasarayı yarmam teklif edildiğinde de belirttiğim gibi, burada teoriyle pratik arasındaki farkı örnekleyen bir durum var; şöyle ki, üç yanımız geçit vermez nehir sularıyla çevrili ve kara kısmımızda arazi taşkın sularıyla kaplı. Ayrıca, bir kedinin bile gözünün kesmeyeceği kadar derin siperler, galeriler ve irtibat yollarından oluşan bir hendek şebekesi var önümüzde. Sonra, bulunduğumuz yer Irak, bir Arap ülkesinde, herkesin bize karşı olduğu, her tüfeğin bize doğrultulduğu bir ülkede bulunuyoruz. Buradan üç yüz adamla çıkabilsem bile büyük şans."

11 Mart'ta Sir Percy Lake bana özel bir telgraf yolladı:

> Son kurtarma teşebbüsümüzün başarısızlıkla sonuçlanmasının sizi ve komutanız altındaki askerleri nasıl hüsrana uğratmış olabileceğini tahmin edebiliyor ve bu hissinizi derinden paylaşıyorum. Ama bu çabamızdan vazgeçmeyeceğimiz konusunda sizi temin eder ve azami kuvvetin bir sonraki teşebbüsümüz için hazırlanacağını bildiririm.

Bu mesajı askerlere tebliğ ettim.

Aynı gün ordu komutanına özel bir telgraf gönderdim:

Telgrafınız için teşekkür ederim. Onu kıtalarıma da tebliğ ettim. Aylmer'in karşı karşıya olduğu zorlukları çok iyi anlıyor ve çok sayıda cesur subay ve erini kaybetmiş olmasından dolayı duyduğu üzüntüyü paylaşıyorum. Mümkün olsa bize yardım ulaştıracağınızı biliyorum, sanırım bunun için 13. Tümen'in tamamının ve en azından bir topçu tugayının harekâta katılması gerekiyor. Harekâtın bir yakadan ve hiç yayılma olmadan, birleşik bir kuvvetle gerçekleştirileceğini ümit ederim. Buradaki İngiliz askerlerinin hal ve tavırları mükemmel, disiplin ve fiziki durumları çok iyi, neşeleri yerinde ve gayet sabırlılar. Ama aynı şeyi Hint askerleri için, yani Müslümanlar ve bazı Hindular için söyleyemem.

Kût'un tahliyesiyle ilgili tekliflerimi yazdığım, ordu komutanının kafasında bana yardım ulaştıracağına dair bazı şüphelerinin olup olmadığını sorduğum mesajıma atfen 13 Mart'ta genel karargâhtan cevabi bir mesaj aldım. Mesajda, ordu komutanının tekliflerimi onaylamadığı, ama Savaş Dairesi ile Hindistan'daki başkomutanı da ilgilendirdiğinden bunları ilgili yerlere ilettiği bildiriliyordu. (Bu hareketi bana, ordu komutanının muhasaradan kurtulmam konusunda ciddi şüpheler taşıdığı hissini vermişti, yoksa tekliflerimi neden iletsindi ki?) Genel karargâhın mesajında, muhasaradan kurtarılmanız konusu en kötümser bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde bile, şu anda Halil'le müzakere başlatmanın hiçbir yararı olmayacaktır; zira yardım kuvvetinin bir sonraki teşebbüsü de başarısızlıkla sonuçlanırsa, Türkler ortaya sürecekleri bir teklifleri varsa bile bunları kesinlikle geri çekeceklerdir, diye yazıyordu. Ayrıca, benim düşmandan anlaşma talep etmem halinde bu haberin anında her yere yayılacağı, bunun da aleyhimizde çok kötü etkiler yaratacağı belirtiliyordu. Genel karargâha göre, Halil'in benimle müzakere yapmayı düşünmesi başka yere asker göndermek için sabırsızlandığını gösteriyordu.

Aynı gün yazdığım cevabi mesajımda ortada bir yanlış anlama olduğunu belirttim. Halil'le yapacağım müzakereler tatmin edici olursa başka kurtarma teşebbüsüne gerek kalmayacağını, zira böylece Türklerin hattından geçip yardım kuvvetiyle birleşebileceğimi açıkça belirttiğimi düşündüğümü ifade ettim.

12 Mart'ta Dicle Kolordusu'nun komutanlığına, Savaş Dairesi'nin görevden aldığı General Aylmer'in yerine Tümgeneral Gorringe atandı. Aylmer bana, bir uçakla görevden alındığını ve bana yardım ulaştıramadığı için çok üzgün olduğunu belirttiği özel bir mektup göndermişti. Mektubunda, çoğu insanın hiç tahmin edemeyeceği kadar zor bir görev üstlenmiş olduğunu söylüyordu. "Savaş Dairesi'nde koltuğunda otururken her şey kolay görünür insana." Mektubunu bana methiyeler düzerek bitiriyordu. "Kût'ta sergilediğiniz o muhteşem savunmadan dolayı size ne kadar büyük bir hayranlık beslediğimi anlatamam. Kısa bir süre içinde muhasaradan kurtulup layık olduğunuz ödülü almanız için dua ediyorum. Delamain, Melliss ve Hamilton'a en iyi dileklerimi iletin lütfen. Hoşçakalın, Tanrı hepinizi korusun, talihiniz benimkinden açık olsun."

Askeri hayatı boyunca Aylmer daima cesur, sadık, adil ve iyi bir komutan olarak tanınmıştır. Bu görevi sırasında genellikle de hava koşulları sebebiyle çok kötü şanssızlıklar yaşamıştı. Karşı karşıya kaldığı hava koşulları alt edilmesi imkânsız engeller oluşturdu önünde. Harekâtının başında havalar güzel olsaydı, hiç kuşkusuz vadide tam bir zafer kazanırdı. Bu sayede de Kût kendiliğinden kurtulurdu.

Aylmer'in hislerini derinden paylaşıyordum. Onun ne kadar cesur bir asker olduğunu biliyordum. 1891'de Hunza Nagar sınır harekâtında onunla birlikte görev aldım; Nilt kalesinin kapısını havaya uçurmuş, bu başarısından dolayı Victoria Madalyası almıştı. Ülkedeki

yetkililerin onun taşkın suları, yağmur, nakil vasıtası eksikliği ve askerlerinin büyük bir kısmının tecrübe ve eğitim eksikliği yüzünden karşı karşıya kaldığı zorlukları anlayabildiğinden şüpheliyim. Kuvvetinin önemli bir bölümünü oluşturan Hint askerlerinin çoğu ham ve eğitimsiz acemilerdi. Aylmer'e içinde bulunduğu durumu anladığımı ifade etmeye çalıştığım bir telgraf çektim; çok üzgün olduğundan emindim.

11 Mart'ta genel karargâha topçuları da dahil 13. Tümen'in tamamının yardım kuvvetiyle yapacağı yığınağın tarihini öğrenmek istediğimi, o tarihe kadar dayanmak için elimden geleni yapacağımı bildiren bir telgraf mesajı göndermiş, aynı mesajı kolorduya iletmiştim.

Yüzen mayınlara hedef olmasın diye şehrin hemen önündeki kıyıya bağlanmış olan tekneleri korumak amacıyla hazırlanmasını emrettiğim zincir engel 12 Mart'ta yerine yerleştirildi. Askeri validen şehir halkına parası ödenmek üzere bize 55 ton arpa vermeleri çağrısında bulunmasını istedim, çünkü halkın bir köşeye daha epey hububat sakladığına dair inancımı haklı çıkaracak sebeplerim vardı. Arpalar ortaya çıkmazsa araştırma yapacağımı, bulduğumda da saklayan kişileri ağır bir şekilde cezalandıracağımı söyledim.

Tümen istihkâm komutanının sorumluluğunda inşa edilen taşkın sularından koruma istihkâmını denemenin zamanı gelmişti artık. Nehir sularının seviyesi gözle görülür bir şekilde yükseliyordu. 11 Mart'ta sular yirmi dört saat içinde 15 santim yükselmişti.

Aylmer'in 8 Mart'taki başarısız taarruz teşebbüsünden dolayı garnizonda hüzün ve ümitsizlik hâkimdi. Askerlerin çoğu ciddi bir şüphe içindeydi, bu yüzden Hint askerleri arasında firar artmıştı (üçü 67. Pencap'tan, biri 22. Pencap'tan dört Müslüman ile 103. Mahratta'dan bir Hintli çavuş olmak üzere beş Hint

askeri). Muhasara bütün askerler üzerinde moral bozucu etkilere sebep olmuştu, ama Hintliler üzerindeki etkisi daha büyüktü. Hintlilerin morali çok çabuk bozuluyor gibiydi. Halbuki İngiliz askerleri tek kelimeyle şahaneydi. Bela arttıkça daha da neşeleniyorlardı sanki. Muhasaranın şehirdeki Arapları nasıl etkilediğini söylemeye bile gerek yok, malum çok kötü etkilendiler.

Kût üzerinden geçen uçaklar tarafından atılan gazetelerin birinde Sir Ian Hamilton'ın Gelibolu harekâtlarıyla ilgili raporlarını okudum ve yeni orduya bağlı 13. Tümen'in (bize yardıma gelecek olan tümenin) Türklerin Müttefik kuvvetleri geri püskürttüğü harekâtın son günü çok hırpalandığını anladım. Yazıdan anladığıma göre 10.000 mevcutlu bu tümenin zayiatı 4000 ölü ve yaralıydı, taburlarından ikisi tamamen imha olmuştu. 13. Tümen'in, tam mevcutlu olsa bile, büyük oranda acemilerden meydana geleceği anlamına geliyordu bu.

Sadece askerlerin hal ve tavırlarında değil, maiyetimdeki subaylarda da bir bezginlik ve moralsizlik müşahede ettiğim için 10 Mart'ta askerlere bir tebliğ daha sundum:

> Daha önce yaptığım gibi, her mertebeden bütün askerlerle bir sırrımı paylaşacağım ve General Aylmer'den gelen iki telgrafı yazacağım. Bu telgraflardan da anlayacağınız gibi, yardım kuvveti bizi muhasaradan kurtarma teşebbüsünde yine başarısız oldu.
>
> *İlk telgraf* – 8 Mart.
>
> Bugünkü harekâtlar Duceyle tabyasına hücum yapma teşebbüsüyle son buldu. Cesurca bir teşebbüstü, ama maalesef başarısızlıkla neticelendi. Askerler hedefe doğru ilerleyip harekâtı büyük bir cesaretle gerçekleştirdiler, ama düşman sol yakada Magasis'ten ve Şumran'dan gelen askerlerle siperlerini doldurmayı başardı, bu yüzden hattı yarmayı başa-

ramadık. Düşman sağ yakada bulunan şimdiki mevziinden geri çekilmediği sürece (ki böyle bir şey yapmaları mümkün görünmüyor) suyumuz olmadığı için mevcut mevzimizde daha fazla kalamayacağız. Ayrıca düşman bu gece Sinn mevziini terk etmediği takdirde vadideki eski mevzimize geri çekilmek zorunda kalacağız.

İkinci telgraf – 8 Mart.

Düşman hatlarını yarmayı başaramadık, yarın vadiye çekilmek zorunda kalabiliriz, ama kısa bir süre içinde düşman hattını yarıp size yardım ulaştırmayı bir kez daha deneyeceğim. Telgrafla bana düşmanın hareketleriyle ilgili bilgi geçerseniz memnun olurum. Düşmanın durumu çok kötü olmalı, çünkü karşı taarruzlarını onlara ağır zayiat verdirerek geri püskürttük.

Bu haberlerin hepinizi müteessir ettiğinin farkındayım. Muhasaraya üç aydır süren ve sevgili kralımız ile İngiltere, İrlanda, İskoçya ve Hindistan'daki vatandaşlarımızın takdirini kazanmış bir mukavemetle karşı duruyoruz. Üstelik bu takdiri o muhteşem Kûtülamare ve Selmanıpâk muharebelerinden ve Kût istikametindeki çekilme hareketinizden, şimdi her biri meşhur olmuş bu askeri başarılarınızdan sonra kazandınız.

5 Aralık'tan bu yana, yani üç aydır feci bir belirsizlik durumu içindeydiniz. Askerler için, herkes için belirsizlik tahammül edilmez bir şeydir.

Söylediğim gibi, bütün bunlar yetmiyormuş gibi ikinci kurtarma teşebbüsü de başarısız oldu. Benim durumumu, sözünü ettiğim o muharebelerde size komuta etmiş olan bu insanın içinde bulunduğu durumu biraz anlamanızı istiyorum sizden. Tümenin başına bir yabancı olarak geldim, şimdi ise komutam altındaki askerlere bugüne kadar emrimdeki hiçbir askere beslemediğim kadar derin bir sevgi besliyorum.

Komutam altındaki generalleri, artık orduda önder olarak isim yapmış generalleri kendimden ayrı tutmuyorum.

Size daha önce nasıl konuştuysam yine aynı şekilde konuşuyorum ve sizden bana anlayış göstermenizi istiyorum. Bize yardım ulaştırmakla görevlendirilmiş olanların sözüne

güvenerek size belli tarihlerde yardım ulaşacağı sözü vermiştim. Bu sözün tutulmaması onların hatası değil şüphesiz; onları suçladığımı sanmayın sakın! Hiç düşünmeden bizim için hayatlarını ortaya koyuyorlar, minnettarlığımızı ve hayranlığımızı hak ediyorlar. Bana yine yardım etmenizi istiyorum sizden. General Aylmer'den bir sonraki kurtarma teşebbüsü hakkında bilgi istedim. Bu kurtarma harekâtının bu ayın sonuna kadar ve bütün mukavemeti kıracak ve işi tamamen bitirecek kadar çok sayıda kuvvetle yapılması şarttır. General Aylmer'e çok sayıda takviye gelecek, bunların içinde 17.000 mevcutlu bir İngiliz tümeni de var; tümenin öncü tugayı şu sıralar vadiye, yani General Aylmer'in karargâhına varmış olmalı. Bu yüzden, mukavemetimizi sürdürebilmemiz için, çok sayıda atı kestireceğim, böylece her gün yenen hububat miktarını azaltmış olacağım. Ayrıca tayınlarınızı da azaltmam gerekiyor. Bayrağımızın dalgalanması için bunu yapmak zorundayız. Ben mukavemet etmeye kararlıyım, sizin de buna canıgönülden destek verdiğinizi biliyorum.

Charles Townshend
Kûtülamare, Tümgeneral
10 Mart 1916

16 Mart'ta genel karargâhtan 14 Mart 1916 tarihli bir telgraf mesajı aldım:

Townshend'e benden haber gelmeden Türklerle herhangi bir anlaşma yapmamasını söylemenizi rica ederim. Mesajı teyit edin.

Aynı gün şu cevabı gönderdim:

Hindistan Ordusu Başkomutanına,

Ordu komutanının beni muhasaradan kurtarmak konusunda herhangi bir şüphesi olmadığı müddetçe ve ayrıca hükümet onay vermediği takdirde Türklerle müzakere etmek gibi bir niyetim asla yoktu.

Düşmesinin kesinleşmesi halinde Kût'tan prestij kaybına uğramadan ve hükümetimizi küçük düşürmeden çıkmak düşüncesiyle böyle bir teklifte bulunmuştum. Türkler büyük ihtimalle böyle bir şartı kabul etmeyeceklerdir, ben de başka bir şartı kabul etmem, gücümüz veya yiyeceğimiz tükeninceye kadar dayanacak, ondan sonra da arkamdan gelmeye gönüllü olanlarla birlikte muhasarayı yarmaya çalışacaktım.

Aynı gün genel karargâhtan şu telgraf mesajını aldım:

Hindistan ordusu başkomutanı, İmparatorluk Genelkurmay Başkanı'nın (Londra) gönderdiği telgraftan bir paragrafı dikkatinize sunar. Başlangıç:

"İlgi: Kût'u muhasaradan kurtarma harekâtları konusundaki son telgraflar. Kût'un başarılı bir şekilde muhasaradan kurtarılmasının ve ayrıca Rusların savaşta başarılı neticeler elde etmelerinin Doğu'nun durumunda lehimize, hatta genel olarak bütün dünyanın lehine olabilecek müthiş değişikliklere yol açacağının eminim ki siz de farkındasınızdır. Esas muharebe meydanına Mısır'dan asker gönderebiliriz, ama bunun yararlarını şimdiden kestirmek zor." Son. Başkomutanın mesajı: "Gorringe ile Townshend görüşlerini bir değerlendirme raporu halinde gönderirlerse memnun oluruz."

Aynı gün bir dizi not ve müşahedeyi derleyip toplayarak Hindistan ordusu başkomutanının talebini yerine getirdim. Hazırladığım değerlendirme raporu IV. Kısım Ek'te yer alıyor.

11 Mart'ta, askerlerin mevcut hububatla 15 Nisan'a kadar idare etmelerini sağlamak amacıyla 417 atın öldürülmesi ve 71 top atı ile 800 katırın tayın listesinden çıkarılıp yalnızca otla beslenmesi emrini verdim. Eti için her gün toplam 25 hayvanın kesilmesi gerekiyordu. 15 Nisan'a kadarki yiyecek ihtiyacı belirlendi ve 400 at ile 600 katırın kulakları bu amaçla işaretlendi.

Subayların en değerli 100 cenk atını kesilmekten kurtaracağımı ümit ediyordum.

15 Mart'ı 16 Mart'a bağlayan gece, taşan nehir suları ilk siper hattını ve B tabyasını doldurdu. Bu siperleri terk etmek zorunda kaldık ve böylece "orta hattı" esas mukavemet hattı yaptık. Bu tertibat sebebiyle tabya neredeyse tecrit hale geldi, ama irtibat yolu sudan etkilenmedi. Taşkın sularından Türkler de etkilenmiş, kuzeybatı ve kuzeydoğu savunma hatlarımızın karşısındaki birinci siper hatlarını tahliye etmek zorunda kalmışlardı. Siperlerinden çekilirlerken üzerlerine ateş açarak onları ağır bir şekilde cezalandırdık.

17 Mart'ta kolorduya telgraf çektim, aynı mesajı genel karargâha da ilettim:

> Bize yardım ulaştırana kadar Dicle'nin taşması ihtimaline karşı (ki böyle bir şeyin olacağına ihtimal vermiyorum) sağ yakadaki Şeyh Saad–Kût yolunu kullanmayı düşünmüşsünüzdür sanırım, zira o yolun hiç kapanmadığı bilinir. Haritanın dediğine göre su Duceyle çukurunu doldurursa, yirmi beş kilometrelik bir yürüyüşten sonra önünüzde su olacak demektir; oradan doğruca Kût'a gelebilirsiniz. Düşman sizi durdurmak için Es-Sinn'deki siperlerinden çıkıp açık sahada karşınıza çıkacaktır ki sizin de istediğiniz bu. Vadiden Şeyh Saad'a çekilmek söz konusu olmasaydı yapılacak en iyi şeydi bu bence, ama Wolfe'un müsait bir çıkarma yeri belirleyene kadar Montcalm'ı şaşırtmak için Quebec'in yukarısındaki St. Lawrence'de gemilerle nasıl bir aşağı bir yukarı manevra yaptığını hatırlayın.

17 Mart'ta General Gorringe'den aşağıdaki telgrafı aldım:

> 16 Mart, akşam 10.30. Harekât planımı bilahare göndereceğim. Bu arada 15 Nisan'a kadar muhasaradan kurtarıl-

manız için ne gerekiyorsa muhakkak yapılacağı söyleniyor. Bir dahaki sefere düşmanı yenip Kût'taki cesur savunmanızı başarıyla tamamlamanızı sağlayacağımıza inancımız tam.

17 Mart'ta ordu karargâhından Hindistan ordusu genelkurmay başkanı tarafından yazılan 16 Mart tarihli aşağıdaki telgraf mesajını aldım:

"Townshend'in telgraf mesajının 6. paragrafında geçen ifadelerine istinaden General Townshend'in hangi tarihe kadar dayanabileceğini sizin ve benim bilmemiz son derece önemli. Tahminini üç defa değiştirdi ve kurtarma çalışmalarının tamamı bu tarih meselesinden ziyadesiyle etkileniyor." Bitti.

"Bu yazı 11 Mart tarih ve 69/259/G sayılı mesajınızda verdiğiniz 17 Nisan tarihi esas alınarak kaleme alınmıştır. İkmal malzemelerinin hangi tarihe kadar yeteceğini bize lütfen bildirin. Bu yazışma genel karargâha iletilmiştir."

19 Mart'ta bu telgrafa cevabi bir mesaj yazdım:

15 Mart tarih ve 69/292/G sayılı mesajımda kesin tarih olarak ayın 15'ini vermiştim. 11 Mart tarih ve 68/259/G sayılı mesajımda ise tam olarak bir aylık süreden bahsetmiş, tarih olarak 17 Nisan'ı vermiş ve erkânımın kesin tarih belirlemek için çalıştığını belirtmiştim. Tarihte değişiklik yapmamın sebepleri şunlardır: Önce bana 10 Ocak'ta yardım ulaşabileceği söylenmişti ki o zamana kadar, hatta sonrası için bile elimde çok miktarda ikmal malzemesi vardı. O kurtarma çalışması başarısız olunca Kût'taki hububata satın almak şartıyla el koymak zorunda kaldım. Hububat ambarlara yerleştirilirken birkaç yüz maund eksik olduğu tespit edildi. Bu tür işlerin acemisi olduğumuzdan muamele esnasında temizleme ve elemeden geçirilirken hububatta meydana gelen çok miktarda fireyi hesaba katmamışız. Kût'ta bize destek olacak miktarda hububat olması bizim için çok büyük bir şanstı.

Hayy bölgesinde yetişen bu hububatı tüccarlar kervan yoluyla İran'a götürürler. Ama savaş sebebiyle bu sefer götürememiş ve burada bırakmışlar. 15 Nisan son tarih. Bu tarihten sonra şehirden hububat çıkmaz.

18 Mart'taki zayiatımız 52 idi. Düşman akşam 6 ile 6.30 arasındaki yarım saat içinde şehre 80 atımlık atış yaptı. Saat 6.45'te Alman pilot tek kanatlısıyla Kût üzerinde uçtu, dört bomba bıraktı. Bombalardan biri hastaneye isabet etti. Bomba, hastanenin çatısını meydana getiren dayanıksız kiriş, dal ve hasırları delmiş ve İngiliz hasta ve yaralıların kaldığı ana koğuşun duvarını havaya uçurmuştu. Patlama esnasında altı asker ölmüş, yirmi altısı yaralanmıştı; yaralıların on dördü bir iki gün içinde can verdi. Bu olay askerlerimiz arasında büyük bir öfke yarattı tabii. Bu olaydan sonra Alman pilot, uçağındaki bir arıza sebebiyle hattımıza mecburi iniş yapmış olsaydı, onu askerlerimin elinden kimse kurtaramazdı. Pilotun bunu bilerek yaptığını düşünmek istemiyorum, daha sonra Fransa'da olanlara rağmen. Ama üzerindeki bayrağa rağmen mermilerin sürekli hastaneye isabet ettiği de bir gerçekti. Daha sonra Türk subayları bataryalarından Kût'u çok zor gördüklerini söylediler bana. Şehir hurma ağaçlarından oluşan bir kuşakla çevriliydi ve çoğu zaman sisle kaplıydı. Genellikle nirengi noktası olarak hurma ağaçlarının arasından yükselen cami minaresini kullanmaktaydılar.

Kolorduyu telsizle arayıp uçak göndermelerini ve misilleme olarak Şumran karargâhını bombalamalarını istedim. Ayrıca, menzil ayarı yapmak için, mevzie yerleştirilirken gördüğümüz iki büyük deniz topunun üzerine sis bombası atmalarını da istedim. Uçaklarımız sis bombalarını attıktan sonra 5 inçlik toplarımızla bu iki topu etkisiz hale getirdik. Böylece düşman bu topları bir daha kullanamadı. Düşman faaliyetini artırmaya,

bizi bombalamak için genellikle gece saatlerini seçmeye başlamıştı. En büyük çabalarıysa elimizde kalan yegâne gambotu, *Sumana*'yı batırmaktı. *Sumana*'yı korumak amacıyla nehir kayıklarının arasına yerleştirmiş, kum torbaları vs ile korumaya almıştık.

Nehrin su seviyesi tekrar düşmeye, birinci savunma hattımız ile orta hattımız arasındaki gölün suları çekilmeye başlamıştı. Şehirdeki Araplar arasında düşmanın askerlerini Dicle'nin karşısına geçirmek ve şehirde bir köprübaşı kurmak için Hayy nehrinin yukarı kesimlerinden çok sayıda *maşuf* [nehir ve bataklık teknesi] topladığına dair söylentiler dolaşıyordu. Hemen buna uygun tertibat yaptım, Hayy'ın karşısına bir ışıldak yerleştirdim ve şehrin o bölgesinin savunmasından sorumlu olan 18. Tugay'ın teyakkuz halini iki kat artırdım.

21 Mart'ta Gorringe'e telgraf çektim ve aynı mesajı genel karargâha ilettim. Mesajımda Gorringe'e sol yakada benimle yardım kuvveti arasında düşman kuvvetinin toplandığı haberine inanmadığımı, düşman kuvvetinin son derece dağınık olduğunu belirttim.

> Türk komutanın kuvvetinin bir bölümünü El-Hanne'de, bir bölümünü Nahilat'ta, bir bölümünü de Madug'da toplayarak kuvvetlerin tasarrufu ilkesini çiğneyecek kadar aptal olabileceğine inanmıyorum. Bütün bu kuvvetler birbirine sizin teksif edilmiş kuvvetinizin gerçekleştireceği bir taarruza karşı etkili bir destek sağlayamayacak kadar uzak.

22 Mart günü öğleye doğru bir düşman uçağı Kût üzerinde uçup yangın bombaları attı ve evimi vurmaya çalıştı. Pilot ahırlara isabet kaydetti, ama attığı bomba infilak etmediği için herhangi bir hasar olmadı. Düşman sabah saat 5.30'da üçüncü siper ve tabya hattına yerleştirdiği bataryalarındaki ağır toplarıyla bizi şiddetli bir bombardımana tutmuş, Kût'u ağır bir top ateşine maruz bırakmış ve sadece şehir üzerine odaklanmıştı.

Saat 6.45'te elimizde ne kadar top varsa hepsiyle karşılık vermiştik; bombardıman 7.45'te sona ermişti. Her birinde 4.7 inçlik top bulunan iki at teknemizden biri isabet almış, ama batmadan kıyıya çekilmişti. Türkler saat 8'de tekrar şiddetli bombardımana başlamış ve yaklaşık 600 atımdan sonra, saat 9'da ateş kesmişti. Zayiatımız yaklaşık on altı ölü ve yaralıydı. Bu olanları Gorringe'e bildirdim ve önünden bir kuvvetin çekildiğine dair herhangi bir belirti olup olmadığını sordum, zira bu bombardımanın başka bir açıklaması olamazdı. Gorringe'e ayrıca uçaklarından birinin nehrin yukarısındaki düşman kuvvetinde herhangi bir hareketlenme bildirip bildirmediğini de sordum. Ermenistan tehlike altında olduğu ve o istikametteki Rus ileri hareketini durdurmak için eldeki her Türk askerine ihtiyaç duydukları için düşmanın geri çekilme ve Kût'taki muhasarayı daha da artırma ihtimali olduğunu düşünüyordum. Madug'dan gelen askerler gece kolayca geri çekilmiş ve bize belli etmeden Kût'un yanından geçip gitmiş olabilirlerdi. Kût'taki muhasara kuvveti bu çekilmeyi örtmek için dikkatimizi dağıtmak ve bizi yerimizde tutmak için bizi pekâlâ bombalamış olabilirdi.

Aynı gün kolordudan bir cevap aldım. Mesajda düşmanın Kût'un aşağısındaki görünür bütün hareketlerinin nehrin yukarısına doğru bir hareket olduğuna işaret ettiği bildiriliyordu. Gorringe hava keşfiyle düşmanın gerçekten de nehrin yukarı istikametinde hareket edip etmediğini öğrenmeye çalışıyordu, ama o yönde bir belirti olmayabilirdi de. Akşam 10.30'da bir mesaj daha geldi. Mesajda hava keşfinden alınan sonuçlara göre, düşmanın her iki yakada da asker sayısını artırdığının ve hiçbir yerde herhangi bir çekilme belirtisinin görülmediğinin anlaşıldığı belirtiliyordu. Gorringe köprüsünün kullanıma hazır hale gelmesine az kaldığını ve her iki yakada da durumun sakin olduğunu bildiriyordu.

Aynı gün kolorduya aşağıdaki mesajı gönderdim ve aynı mesajı genel karargâha da ilettim:

> Planınız belli olur olmaz harekâtı hangi yakada düzenlemek istediğinizi bana iletirseniz memnun olurum. Planınız dışarı sızar diye korkmayın, ben sızmaması için gereken bütün önlemleri alırım. Nahilat'tan Atabe'ye kadar uzanan, yani 22,5 km'lik son derece uzun tahkimat hattına (Avrupa ölçülerine göre, korumak için dört kolorduya, yani her altı kilometrelik hattın korunması için bir kolorduya ihtiyaç duyulan bu hatta) bakarak düşman kuvvetinin büyük kısmının hâlâ sol yakada olduğunu ve Aylmer'in sağ yakada 8000 Türk olduğuna dair tahmininin aşağı yukarı hâlâ geçerliliğini koruduğunu söyleyebilirim. Bu durum sağ yakayı çok cazip kılıyor bence, çünkü taarruz eden tarafın elinde iyi askerler varsa düşman her yönden zayıf durumda burada. Aylmer sağ yakadaki harekâtını yedi tugayla gerçekleştirmeyi düşündüğünü söylemişti; olanlardan sonra elinde dörtten fazla tugay olduğuna inanamadım. Zayiatının ne olduğu bana söylenmedi, hangi sayıyla taarruza geçtiğini de bilmiyorum, ama bana özel olarak yazdığı ve uçaktan atılan mektubunda başarı kazanmasına ramak kaldığını belirtmişti.

Bu telgraf mesajıma kolordu komutanı 24 Mart'ta sadece şu cevabı yolladı:

8-9 Mart'taki zayiat:	
Ölü sayısı	513
Yaralı sayısı	2508
Kayıp sayısı	455
Toplam	3476
Dicle Kolordusu'nun şu anki mevcudu:	
Piyade	28.661
Süvari	1312
Toplam	29.973

Top 108

Sabah saat 11'de ağır toplarımıza düşmanın Hayy nehrinin yukarısında görülen süvari ordugâhını bombalama emri verdim. Yaklaşık 9000 metre menzille top mermilerini tam ordugâhın içine isabet ettirdik; atlar sağa sola kaçıştı, ordugâhın içinde tam bir kargaşa yaşandı. Ağır toplarımız seri ateş edebiliyor olsaydı her şey dört dörtlük olacaktı, ama ateşin çok ağır seyretmesi süvarinin menzilden çıkıp çok az zayiatla kurtulmasına imkân tanıdı.

23 Mart'ta düşman akşam saat 10'a kadar Kût'u şiddetli bombardımana tuttu. Gece yarısı saat 1.30'da tekrar top ateşine başladılar ve batarya değişimi yaparak bombardımanı sabaha kadar sürdürdüler. Yalnızca ağır toplarla ateş ediyorlardı. Ateşe karşılık vermedim, çünkü elimizde gece atışlarında fenerlerde kullanmak için çok az yağ kalmıştı, onu da ciddi bir piyade taarruzu olduğunda kullanırız diye saklıyorduk. Zayiatımız yalnızca on birdi. Kût'taki herkesi ağır topçu ateşine karşı evleri korumakla görevlendirmiştim, bilhassa değirmenlerimizi korumakta zorlanıyorduk.

23 Mart gecesi kolordu komutanı bana telgraf çekerek nehrin su seviyesinin on iki saatte otuz santim yükseldiğini, bu arada Suveyce bataklığının yayıldığını ve düşmanın El-Hanne'nin kuzey kısmındaki ordugâh ve siperlerini tehdit ettiğini bildirdi. Ümmü'l-İbrahim'in yayılması durmuş, hatta epey çekilmişti; çünkü askerlerimiz Orah kanalına set çekmiş ve bu bataklığı besleyen bütün su yollarıyla kanalları kapamıştı. O gün yapılan hava keşfinden nehrin sağ yakada bazı kısımlarından taştığı anlaşılmıştı. Aziziye ile Şumran arasında düşmana dair herhangi bir belirti yoktu, oradaki ordugâhta asker sayısı azalmıştı, geride yalnızca bir hastane, ambar vs kalmıştı.[310]

310 Şumran'daki düşman kuvvetinin büyük kısmı o noktadan tekne köprüleriyle sol yakaya geçmiş ve o noktanın tam karşısına kamp kurmuştu. (G.T.)

Yardım kuvvetinin yaklaşık 30.000 asker ve 100 top mevcuduna rağmen başarılı olacağından emin olamadığım için 25 Mart'ta kolorduya aşağıdaki telgraf mesajını gönderdim, aynı mesajı genel karargâha da ilettim:

> Bu kurtarma harekâtında değerlendirmeye aldığınız meseleler haricinde üzerinde durmanız gereken ciddi bir mesele daha var: Kuvvetimin yiyecek ihtiyacı. Buraya 15 Nisan'a kadar gelemezseniz yiyeceğimin o zamana kadar tamamen tükeneceğini unutmayın. Muhariplerimin sayısı 8390 olsa da (ki bu sayıya hasta ve yaralılar dahil değil) beslemem gerekenlerin sayısı 13.400. S. ve T. biriminden Hint maiyet erkânının sayısı 2500, sıhhiye teşkilatının sayısı ise 700. Hastanede yaklaşık 1470 kişi var. Tanrı'dan olmamasını dilerim, ama kurtarma harekâtınız başarısız olur da Kût düşerse –ki böyle bir şeyin olmamasını dilerim– buraya yiyecek göndermeniz gerekecek (herhalde ateşkes koşulları altında), çünkü Türklerin elinde bu kadar insana yetecek yiyecek olmayacaktır; onlar da ikmal malzemesi sıkıntısı çekiyor.

27 Mart'ta Madug yakınlarında yüzer köprüye benzer bir şeyler gördük. Otuz metre uzunluğunda olduğunu tahmin ettiğimiz demir bir mavnanın nehirde bir aşağı bir yukarı hareket ettiğini müşahede ettik; ayrıca Madug'un iki yakasında birkaç tombaz ve vinç kolları gördük. Bu mavna muhasaranın ilk günlerinde bir fırtına esnasında Kût'tan sürüklenip giden ve tabyadaki makineli tüfekçilerin battığını iddia ettiği mavna olmalıydı.[311] Kolorduya telgraf çekip bu bilgiyi teyit etmele-

311 Hakikaten, Magasis geçidinin faaliyet noktası olan bu kıymetli mavna dalgalara kapılıp Kûtülamare'den gelmişti. Magasis geçidinde icra edilen bilcümle mürur [yarma] harekâtının sürat ve suhuletini bu mavnanın mevcudiyetine medyun [borçlu] idik. Büyük müşkülatla karadan arabalarla Şumran'dan Magasis'e nakledilen birkaç şahtur ve bir küçük motor ile Magasis'te vücuda getirilen bir iki kelek de zikredilen geçitte mevcut idiyse de bu iptidai [ilkel] vesait geçit harekâtına kâfi değildi. Fakat mahsur kalanlardan kurtulup gelen bu mavna bu büyük noksanı kapamıştı. (Ask. Tar. Enc.)

rini istedim. Ayrıca sabah saatlerinde sol yakada süvari refakatinde seyreden bir gezinti arabası ile bir fayton gördüm; belli ki nehrin aşağı kesiminden Şumran'a dönüyorlardı. Bu kafilenin von der Goltz'la alakalı olacağını düşündüm, bir teftişten dönüyor olsa gerekti.[312]

28 Mart'ta Sir Percy Lake'e garnizon kuvvetinin sağlık durumuyla ilgili özel bir telgraf gönderdim. O sırada hastanede iskorbüt teşhisiyle yatan 560 hasta vardı. Hava ısınmaya başladığı için hasta sayısının artacağından ve zaten feci olan Kût'taki kokunun iyice tahammül edilmez hale geleceğinden korkuyordum. Bütün bunların üstüne bir de sıcaklık eklenince salgın hastalıklar kaçınılmaz olacaktı. Bu sebeple, kurtarma harekâtında hiç zaman kaybedilmeyeceğini ümit ediyordum. Hint askerleri zayıftı, bu yüzden de moralsizdiler. İngiliz askerlerse at eti yedikleri için morallerini yüksek tutabiliyorlardı. Mesajımda, hepimizin üzerimizdeki gerilimi fena halde hissettiğimizi de belirttim. Şahsen açık sahada görev yapmanın sorumluluğunun muhasara altında görev yapmanın sorumluluğu yanında bir hiç olduğunu düşünüyorum dedim. Taşkın ihtimalinin endişelerimi daha da artırdığını söyledim. Hindistan'daki yetkililer Kût kurtarıldıktan sonra tamamen bitkin düşmüş, tarumar olmuş, atsız, erzaksız, hatta elbisesiz kalmış olan 6. Tümen'i kendini toparlaması için Hindistan'a gönderirlerse iyi olur dedim tekrar. Sir Percy Lake'e muhasaranın mevcut haliyle Ladysmith'teki muhasaradan daha uzun olduğunu hatırlattım.

312 Hakikatte bugün 14 Mart 1332 [27 Mart 1916], Müşir Goltz Paşa, Erkân-ı Harbiye Reisi Miralay Kâzım Karabekir Bey'le beraber El-Hanne cephesini teftişe gitmişti. Goltz Paşa, Halil Paşa'nın Bağdat'ta izinli bulunması dolayısıyla on gün kadar Kûtülamare cephesinde kaldı ve bugün de El-Hanne cephesini teftişten sonra Şumran'a avdetle *Halife* vapuruyla Bağdat'a döndü. (Ask. Tar. Enc.)

Mart ayının son yarısı Dicle'yle sürekli mücadele etmekle geçti. Nehir bütün hızıyla taşıyor ve bizi siperleri terke zorluyordu. Taşkın suları Kût'a girip de hepimizi beraberinde sürüklemesin diye elimde ne kadar adam varsa hepsini suları engelleme işine koştum. Türk tarafı da, Kût'un aşağısındaki yardım kuvveti de tıpkı bizim gibi sularla cebelleşiyordu.

30 Mart'ta Gorringe'e düşmanın Magasis'te bir köprü inşa etmesi halinde (ki orada bulunan yukarıda belirttiğim yirmi iki tombaz ve mavna buna işaret ediyordu) gece havadan bombalayarak köprüyü tahrip etmeye çalışmalarının iyi olacağını bildiren bir mesaj gönderdim. Bu arada ben de *Sumana*'yla üzerine gidip köprüyü yıkmaya çalışacaktım. Bir köprü, yapılacağı beklenen muharebede düşman için büyük bir fark yaratırdı. 29 Mart'ta sağ yakada Şumran'dan Hayy'a doğru üç tane daha tombazın düşman askerlerince taşındığını gördüm. Bu tombazların Es-Sinn mevziinden çekilmek durumunda kalmaları halinde geri çekilmeyi kolaylaştırmak amacıyla Hayy'ın üzerine kurulacak ikinci bir köprünün inşaatında kullanılacağına kanaat getirdim.

Aynı gün kolorduya aşağıdaki telgraf mesajını gönderdim, aynı mesajı genel karargâha da geçtim:

> Şimdiye kadar 60 pound'luk tugay elinize geçmiştir herhalde. Daha gelecek şeyler var mı? Adeta tahammül edilmez belirsizlik halinde yaşayan bizler için her günün nasıl büyük bir önem taşıdığını anladığınızdan eminim. Bütün kuvvetleriniz ve eşyanız elinize geçtikten sonra muhasaranın daha fazla uzamasına izin vermeyeceğinize güveniyorum, zira şu anki en büyük endişem taşkın suları. Adamlarım hububatın tükenme tarihi konusunda üç kez yanlış tahminde bulundular. Bugün ise bana önceki hesaptan farklı olarak dört gün daha az yiyeceğimiz bulunduğunu söylediler. Her ne kadar

ambarlara tedavi görmüş askerlerden nöbetçiler koyduysak da, bu eksiğin hem askerlerin hem de Arapların yaptıkları hırsızlıklardan kaynaklandığını sanıyorum. Karargâh subaylarım ise bu noksanlığın temizleme esnasında verilen fireden kaynaklandığını söylüyor. 15 Nisan'a kadar dayanmak için askerlerin tayınlarını tekrar azaltacağım. Hint askerleri zaten bitkin, üstüne ben de tayınları bir kez daha azaltacağım ister istemez. Hint askerleri arasında iskorbüt hastalığına yakalananların sayısı 580. Bugün düşman sağ yakada Şumran'dan Hayy'a beş tombaz taşıdı, dün de üç tane taşımışlardı. Hangi yakadan geleceğinize karar verdiğinizde beni hemen haberdar edeceğinizi, son ana kadar beni habersiz bırakmayacağınızı ümit ederim. Sizin de çok iyi bildiğiniz gibi, sağ yakadan size herhangi bir şekilde yardım etmem çok zor, üstelik *Şumran* da şimdi işe yaramaz durumda. Gece stop vanası isabet aldı. Daha önce gönderdiğim bir telgrafta *Şihab*'tan veya *Şirur*'dan (römorkörler) yedek parça[313] göndermenizi istemiştim. Zira köprü inşa ederlerse, *Sumana*'yı üzerine sürüp o köprüyü yıkabilirim. Akıntının da yardımıyla köprüyü kolayca yıkabilir.

31 Mart sabahı saat 9'da bir Türk tugayı Sinn sırtından İmam Mansur'a doğru nakliye vasıtalarıyla birlikte giderken görüldü. Bir süre sonra Atabe yakınlarında durdu. Gene nakliye vasıtalı aynı büyüklükte bir kolun da sol yakada batı istikametinde ilerlediği görüldü. İmam Mansur'un güneydoğusundaki ordugâhın epey kalabalıklaştığı da gözümüzden kaçmamıştı.

313 Bu parçaları uçakla göndereceklerdi, ama istihkâmcılarımız stop vanasını yirmi dört saat içinde tamir etmeyi başarmışlardı. (G.T.)

17. Bölüm
El-Hanne Taarruzu

31 Mart'ta General Gorringe'den şu telgrafı aldık:

> Kurtarma çalışmalarıyla ilgili hazırlıklar bütün hızıyla devam ediyor. Zorunlu olmadıkça bir gün bile geç kalmayacağım konusunda sizi temin ederim. Bağdat kaynaklarına ve edindiğimiz tüm bilgilere göre, karşılaştığımız son taşkın bundan sonra karşılaşacaklarımız içinde su seviyesi en yüksek olanıymış. Gelecek ayın 10'u ila 15'inde benzer seviyelere ulaşacak başka bir taşkın daha bekleniyor. Dün bize firar eden Türk askerin söylediğine göre, taşkın suları El-Hanne mevziindeki Türkleri tehdit ediyor, onlara çok zorluk çıkarıyormuş. Firari aynı zamanda yiyecek stoklarının çok azaldığını ve her gün açtığımız ateş sonucu verdikleri zayiatın çok yüksek olduğunu da söyledi.

2 Nisan'da genel karargâhtan, nehrin karşısına geçmem gerektiğinde askerlerimi nehirden nasıl geçirmeyi düşündüğümü ve bunun ne kadar zaman alacağını soran bir telgraf mesajı aldım. Kestiğimiz hayvanların derisini sal yapımında kullanacaktım. Bu konuyu yardım kuvvetinin komutanlığını yaptığı sıralarda Aylmer'le birlikte enine boyuna tartışmıştık. Genel karargâha yazdığım cevabi mesajda, Dicle'yi geçmemizin zorluğuyla ilgili ortada hâlâ bir yanlış anlama olduğunu, önceki telgraf mesajlarımda nehri geçmemizin zorluk-

larından bahsettiğimi ve karşıya *Sumana*'nın yardımıyla geçmeyi tasarladığımı ifade ettiğimi, ne var ki 30 Mart'ta da bildirdiğim gibi, *Sumana*'nın artık hasarlı olduğunu belirttim. Gorringe'in bana hangi yakadan yardıma geleceğini bilmiyordum, halbuki çok öncesinden bunun bana bildirilmesi gerekiyordu. Bu konuda iki kere bilgi talebinde bulunmuştum.

Gorringe sağ yakadan gelirse, toplarımın menzili dahilinde ateş ederek onlara yardım edebileceğimi, ama düşmanın benim geçiş noktama hâkim yerlerde topları olduğu için askerlerimi yardım kuvveti ortada görünmeden karşıya geçirmeye başlayamayacağımı defalarca dile getirmiştim. Kısacası, Gorringe kurtarma harekâtı esnasında düşmanla gireceği mücadelede bana Ladysmith'te Buller'in[314] White'a güvendiği kadar güvenemezdi veya benden o kadar yardım alamazdı. Üstelik White'ın üç yanı beş yüz metre genişlikte ve saatte 5 mil hızla akan bir nehirle, bir yanı da dikenli tellerle, taşkın sularıyla ve de üçlü bir tabya ve siper hattıyla kaplı değildi.

Mesajıma şöyle devam ettim:

> Gorringe'in 29.000 asker ve 108 topu var. Bu mevcuttan 24.000 askere ve muazzam bir top gücüne sahip bir azami kuvvet çıkartabilir. Gorringe'in elinde böyle bir kuvvet varken

314 Bu zat, İngiliz generallerinden olup Boer muharebesi esnasında ve 1899'da Cenubi [Güney] Afrika Seyyar Kuvvetleri Kumandanlığı'na intihap edildi [seçildi]. 31 Ekim'de Cape Town şehrine çıktı. Ladysmith'in Boerliler tarafından kuşatılması ve Natal'deki vaziyetin ıslahı için gönderilen generallerin muvaffak olamaması üzerine müşarünileyh Buller, Sir George White'ı kurtarmak için Natal'e doğru süratle yürüdü. Fakat Colenso'da Tuqela nehrini geçmek için 15 Aralık'ta yapılan ilk teşebbüs 1100 insan zayiatıyla defedildi. Sipioncope'ta ve 15, 28 Ocak ve 5-7 Şubat'ta icra edilen ikinci ve üçüncü teşebbüsler de akim [sonuçsuz] kaldı. Ladysmith'in kurtarılması ancak 28 Şubat'ta kabil olabildi. (Ask. Tar. Enc.)

22 km'lik bir cepheyi, yani korunması için prensipte üç kolorduluk bir kuvvet gereken bir cepheyi bir buçuk, hadi diyelim iki zayıf tümenle koruyan düşmanı yenmek için benim yardımıma ihtiyacı olacağını sanmıyorum. Kuvvetim yaklaşık dört aydır muhasara altında. Hint askerleri 0,35 gram temizlenmemiş arpa ve lapa tayınından zayıf düştü, yardım kuvvetinin iki kurtarma harekâtının da başarısız olması morallerini bozdu. Yardım kuvveti ocak ayında ulaşmış olsaydı, onlara şevkle yardım edebilirdik; ama şimdi durum çok farklı, tarihte muhasara altına alınmış bütün kuvvetlerin yaşadığını yaşıyoruz şimdi.

Gorringe sol yakadan gelirse, tabyanın karşısındaki düşman siperlerine taarruz ederim; taarruzu taşkın sularının içinde ilerleyerek gerçekleştirmek durumunda kalacağız. Gorringe her iki yakada kendisine yardım etmek için elimden geleni yapacağımdan her halükârda emin olabilir. Elimde bütün kuvvet için hâlâ üç şat, bir düzine nehir kayığı ve bir buharlı işkampavya olduğu için kesilmiş hayvanların derilerini sallarda kullanmayı hiç düşünmedim. Kelekler çekilirken parçalara ayrılıyor, ayrıca güçlü akıntılarda bir işe yaramıyorlar. Kelekleri dolduracak ne çalı çırpı veya saman var elimizde ne de sallara platform yapmada kullanılacak ahşap. Elimizdeki ahşap malzemenin hepsini Aylmer'in isteği üzerine Hayy nehrine kurulacak iki asma köprü ve köprü ayakları için kullandık.

Taşkın sularıyla mücadele ettiğimiz yetmiyormuş gibi, iskorbüt hastalığıyla da mücadele etmemiz gerekiyordu şimdi. Bahçelerden toplanan sebzeler yalnızca hastanedeki hastalara yetecek kadardı ve bu hastalığın tedavisi için en gerekli şeydi sebze. Ama sıhhiye hizmetleri başkan yardımcısı Albay Hehir'e de söylediğim gibi, bu anormal bir durum yaratıyordu: "Muharip askerlerim sebze yiyemedikleri için iskorbüte yakalanıyor. Siz ise iskorbüte yakalanmasınlar diye sağlıklı askerlerime vermek istediğim sebzeleri haftalarca önce iskorbüte yakalanmış askerlere yedirerek onları tedavi ediyorsunuz."

Ama yapılacak bir şey yoktu. Askerler etraftan bitki ve ot topluyor ve bunlarla yemek yapıyordu. Ama bazen araya zararlı otlar da karışıyordu ve askerler şiddetli ishalden dolayı feci şekilde hastalanıyorlardı. Bazılarının bu zararlı otlar yüzünden zehirlenip öldüğü de oluyordu, Tuğgeneral Hoghton da bu kişilerden biriydi.

4 Nisan'dı galiba, genel karargâhtan boşalmış olan hazine kasasına altın göndermelerini istedim, yerel malzemeler için makbuz dışında herhangi bir ödeme yapılmasının mümkün olmadığına dair bir mesaj geldi.

Kût'taki para meselesini yanlış anladıklarını belirten bir mesaj gönderdim. Onlara, içi nakit para dolu hazine kasasını şu sebeplerden dolayı istediğimi yazdım: Askerlere maaş gelmiyordu ve şehirdeki Araplardan fiyatı ne olursa olsun çay, tütün gibi lüks şeyler almak istiyorlardı. (Bazen subayların yarım kilo Arap tütünü için 48 rupi[315] verdikleri bile oluyordu.) Araplar kâğıt para almıyordu; muhasaranın başlarında askerlerden on rupi bozmak için fazladan bir rupi aldıkları olmuştu. Çünkü daha baştan beri savaşı Türklerin kazanacağını düşünüyorlardı ve bize karşı son derece düşmanca bir tutum içindeydiler. Altı bin kişiyi kâğıt para almaya zorlayamazdım. Yapabildiğim tek şey, aralarından yakaladığım casusları vs ibretiâlem için kurşuna dizdirmek ve böylece onları hizaya sokmaktı. Şehirdeki bütün hububata el koyduğumda yüzlerce maund hububatı kâğıt rupiyle satın almıştım. Çoğu zaman hububatı uzun aramalardan sonra bulmuştuk. Şehirde hububat bulamamış olsaydık şubatta şehir düşerdi, çünkü Kût'a girdiğim sıralarda İngiliz askerleri için bir aylık, Hint askerleri için de elli beş günlük ikmal malzemesi vardı elimizde. Güney Afrika Savaşı'nda yaptığımız gibi

315 Rupi, takriben sekiz kuruş kıymetinde bir gümüş sikkedir. (Ask. Tar. Enc.)

Townshend Kûtülamare'ye hiçbir zaman varmayacak yardım kuvvetini sabırsızlıkla beklerken.

malları makbuz karşılığı satın almak (ki o savaşta bunun ne kadar sakıncalı, ne kadar bela bir şey olduğunu tecrübe etmiştik) burada söz konusu dahi olamazdı. Hazine kasasına para istememin bir diğer sebebi de şuydu: Yardım kuvvetinin bizi kurtarmayı başaramaması halinde subaylarla erler düşmana esir düşecekti ve ceplerinde tek bir metelik dahi olmayacaktı.

General Gorringe Kût'a sol yakadan yardım ulaştırmaya karar verip kurtarma harekâtını yeniden planlamış. Takviye kuvvetleri gelirken Gorringe Kût'a sağ yakadan, Şeyh Saad'dan ilerlemenin imkânları üzerinde düşünmüş, ama daha sonra askerlerinin kullanacağı yolun taşkın suları açısından emniyetli olmadığına, düşmanın kontrolü altında bulunan Dicle'nin sağ yakasındaki "bentler"i yıkması halinde bu yolun sular altında kalabileceğine hükmetmiş. Bu sebeple sol yakadan gerçekleştirilecek harekâtın daha iyi sonuçlar

verebileceği sonucuna varmış. Harekâtın ilk adımı olarak El-Hanne'deki Türk mevziine taarruz etmeyi düşünüyormuş. Bu taarruz için hazırlıklara başlanmış. Gorringe'in gerçekleştireceği harekâtların hedefi olan bu taarruzdan benim haberim yoktu. Planlarını bilmiyordum, yukarıdaki bilgileri de daha sonra, İstanbul'da esirken okuduğum Sir Percy Lake'in raporlarından öğrendim.

7. Tümen düşmanın sol yakada, El-Hanne'deki ön siperlerine doğru hendek kazmaya çalışmış. Daimi ateş altında ve taşkın sularıyla cebelleşerek çalışmışlar, 28 Mart'ta hendeğin ucu Türklerin cephe hattına 150 metre kadar yaklaşmış. Hemen ardından 3. Tümen'i sağ yakaya yerleştirmişler.

1 Nisan'da 13. Tümen (İngiliz tümeni) ön cephelerinde taarruza hazır vaziyette bekleyen 7. Tümen'e yardım etmek üzere Şeyh Saad'dan hareket etmiş. 13. Tümen'in cepheye vardığından bile haberim yoktu.

Tek bildiğim General Gorringe'in 5 Nisan sabahı taarruz yapacağıydı. Nisan'ın 4'ünde Gorringe'den şu telgraf mesajını aldım:

> Harekâtların nihai safhasıyla ilgili planlarım zorunlu olarak ilk safhasında elde edeceğimiz başarıya bağlıdır. Harekâtımızın ilk safhası nehir ile taşkın sularının durumuna ve düşman kuvvetinin tertibatına (ki şimdilik bunları kesinleştirmek mümkün değil) bağlı olarak yarın başlıyor. Bize ilk başta yapacağınız yardım tamamen pasif bir yardım olursa memnun olurum, ama sizin kuvvetiniz üzerinde Türk kuvvetlerini yaracağımı ümit ettiğim bir kaya vazifesi görecek. Son gün gerçekleştireceğimiz harekâtlarda düşmanın Magasis'teki gemisine topla vs ateş ederseniz ve düşmanı sol yakada tutarsanız bize çok yardım etmiş olursunuz. İlerlememizle ilgili size daima bilgi vereceğim. Bu mesaj genel karargâha da gönderilmiştir.

4 Nisan gecesi Gorringe'e telgraf çekip harekâtta ona bol şans diledim ve Es-Sinn'deki Türk kuvvetinin az önce karargâhlarına "mühimmat istiyoruz" anlamına gelen yeşil bir sinyal gönderdiğini, bu sinyalin hemen arkasından "İngilizler geliyor" anlamına gelen kırmızı bir sinyalin yollandığını bildirdim. Gorringe, bütün hazırlıkların tamamlandığını, şafak vakti taarruza geçeceklerini bildiren cevabi bir mesaj gönderdi.

O günlerde olanları günlüklerimden aynen aldığım cümlelerle anlatmaya devam ediyorum:

> 5 Nisan. Sabah saat 5.20'de şiddetli bir bombardıman sesi duyduk. El-Hanne semaları üzerinde patlayan top mermilerinin ışıkları rahatlıkla görülebiliyor. Bombardıman saat 6'ya kadar sürdü, sonra durdu.
>
> Sabah saat 8.35'te Gorringe'den El-Hanne mevziinin ilk beş hattını ele geçirdiğini bildiren bir mesaj geldi.[316] Nihayet iyi bir haber.

316 General Gorringe'in bu telgrafında zapt olunduğunu zikrettiği beş hat, Vadi-yi Kelâl muharebesinden sonra işgal edilip bugüne kadar müdafaa olunan "Birinci Felâhiye" yahut "Ümmü'l-Hanne" mevziidir. Aralık ayının başından Mart 22'ye kadar birçok taarruza, bombardımana maruz kalan bu mevzi, artık müdafaa edilemez bir hal almış, baştan başa kovan tarlasına dönmüştü. İrili ufaklı binlerce merminin açmış olduğu kovuklar ve çukurlarla tahkimatın şekli bile kaybedilmiş ve tamirine de artık imkân görülemeyerek terkine karar verilmişti. Bu mevzide bulunan 51. Fırka 22-23 Mart 1332 [4-5 Nisan 1916] gecesi saat 11'de hattı tahliye ederek Sanaiyat hazır mevziine çekildi. İngiliz tahlisiye kuvveti kumandanının ricası üzerine orduca hazırlanan İngiliz esirler listesini İngiliz karargâhına götürmüş olan iki zabiti bekleyip onlarla dönmek üzere terk edilmiş hatta, aynı alaya, yani 44. Alay'a mensup iki bölük bırakılmıştı.
İşte General Gorringe'in 5 Nisan 1916 sabahı tevcih ettiği taarruzda zapt edildiği beyan olunan müdafaa hattının hali ve müdafaa edenlerin miktarı söylendiği gibiydi. Mezkûr iki bölük, 78 kadar zayiatla neticelenen bir mukavemetten sonra ricat ederek alayına katıldı. (Ask. Tar. Enc.)

Saat 10'da düşmana ait bir nakliye konvoyu sağ yakada Es-Sinn'den gelip Hayy istikametinde yol aldı, Atabe'de durdu, herhalde orada yükleme yaptı, sonra tekrar Şeyh İmam Mansur'a gitti ve orada bekledi. Bekleyişi bütün gün sürdü zannederim.

10.45: 5 inçlik bir topla Hayy köprüsüne ateş ettim. On bin metre menzilden pek bir işe yaramadı, Hayy üzerinde birkaç patlama yarattı, bir mermi de Şumran istikametinde yol alan nakliye vasıtaları köprüden geçerken nehrin içine düştü.

4 Mart'ta yazdığım planı biraz değiştirerek Gorringe'e her iki yakada vereceğimiz destekle ilgili bir plan haline getirdim ve tugay komutanlarına verdim.

Öğleden sonra saat 1'de Maule'e (Kraliyet Topçu Komutanı) Magasis'teki düşman gemisine ağır toplarla ateş emri verdim. Menzil olarak Hayy köprüsüne yaptığımız top ateşinde kullandığımız menzili (yani 10.000 metre) verdim. Topların istikameti çok kötüydü, ama yine de bir iki mermi geminin yakınında suya düştü. Oralarda çok sayıda Türk askeri vardı, ama kayda değer bir hareketlilik göze çarpmıyordu. Çok sayıda düşman piyadesi yapağı üreten köyün etrafındaki siper hatlarından çekilmekteydi. Sabah saat 8.40'ta bu piyadelerin Hayy köprüsü istikametinde nakliye konvoyunun ilk hattıyla birlikte ilerledikleri açıkça görüldü. Öğleden sonra saat 4'te düşmanın Magasis'teki gemisi tekrar hareketlendi; küçük asker grupları gemiyle sağ yakadan sol yakaya geçtiler. *Sumana*'nın kazanı bugün tamir edildi, akşam kazan buhar verdi. Gün içinde ordu karargâhından Savaş Dairesi'nden şu mesajı aldıklarını bildiren bir mesaj geldi: 'Marsh 6 Nisan'daki telgrafında Baratov'un elindeki bütün kuvvetlerle derhal Hanikin'e ilerleme emri aldığını bildiriyor.' Bakınız, Hindistan'daki başkomutana verilmek üzere genel karargâhın görüşlerine sunduğum 15 Mart tarihli durum değerlendirme raporumun 9. paragrafı. Baratov üç hafta önce harekete geçmeliydi.

Gorringe'den ses seda çıkmamasına hayret ediyorum. Bu sessizlik insanı huzursuz ediyor. Bu arada kalmışlık ve

belirsizlik durumu ile kurtarılma ümidi arasında sinirler iyice geriliyor. Gece de bir haber gelmedi. 6 Nisan sabahı sol yakada Sanaiyat yakınlarından bombardıman sesleri geldi; duyduğumuz seslere bakılırsa saat 7.30'daki bombardıman öncekinden daha da şiddetliydi. Gorringe'e telgraf çekip ne olup bittiği konusunda bilgi istedim, artık iyice sabırsızlanmıştım. Ona ayrıca öküzlerin çektiği bir 40 poundluk'un İmam Mansur istikametinde götürüldüğünü gördüğümü de söyledim. Düşman askerleri belli ki topu Hayy köprüsünden geçirmişlerdi.

6 Nisan. Sabah saat 8'de Magasis'te epey bir hareketlilik vardı.[317] Hemen 5 inçlik toplarla bu noktaya ateş emri verdim. Gemiyle askerlerin karşıya geçirildiğini görebiliyorduk, ama sekiz atımdan sonra hareket kesildi. Tabyadaki gözlemcilere Magasis geçidini dikkatle izlemeleri ve orada herhangi bir hareketlilik gördüklerinde hemen bana haber vermeleri yönünde kesin emir vermiştim. Bir sis ve serap öğleden sonra saat 4'e kadar açık bir gözlem yapmamıza izin vermedi.

Öğleden sonra genel karargâha bir telgraf gönderdim:

Bana Gorringe'le ilgili herhangi bir bilgi verebilir misiniz? Ondan dün sabah saat 8.30'dan beri haber alamıyorum. Son gönderdiği mesajda El-Hanne mevziinin ilk beş hattını ele geçirdiğini bildirmişti bana. Ona bu sabah ne durumda olduğunu soran bir telgraf gönderdim. Şimdi saat 4.30, hâlâ bir haber yok. Hiç haber olmamasını iyi bir haber olarak telakki ediyorum, ama askerlerim bu durumdan rahatsız. Gorringe'i işinin ortasında rahatsız etmek istemem, ama benim durumumda birini habersiz bırakmaması gerekir.

Bunun haricinde Gorringe'e o gün öğleden sonra düşmanın Magasis geçidinde nehrin sağ yakasından sol

317 40. Alay sol sahile geçiyordu. (Ask. Tar. Enc.)

yakasına asker naklettiğine dair çeşitli belirtilere rastladığımızı, bunun üzerine öğleden sonra uzun bir süre onları top ateşine tuttuğumu ve hareketlerine engel olduğumu bildiren bir mesaj da gönderdim. Mesajımda ayrıca isterse düşmanı gece boyunca uzun aralıklarla top ateşine tutabileceğimi de belirttim. Ona "Olup bitenler hakkında bana bir fikir vermeniz gerektiğini düşünüyorum" dedim. "Sizden otuz dört saattir haber alamadım." Bu mesajı genel karargâha da gönderdim.

> Nehir suları son yirmi dört saatte 97 santim yükseldi. Tabyada su seviyesi son taşkındaki su seviyesinden 2,5 santim daha yüksek. Düşman siperleriyle bizim siperlerimiz arasında kalan zemin sular altında kaldı. Savunma hattının kuzeybatı bölümündeki yedek ulaştırma yolunda 35 santim su var. Herkesi taşkın sularını engelleme işinde görevlendirdim.

Günün bir kısmında kolorduyla veya genel karargâhla telsiz bağlantısı kuramadım, parazit yaptı durdu. Öğleden sonra saat 4'te telsizimizden çağrı aldık, ama mesaj almaya kalmadan tekrar parazit yaptı. Telsizden sorumlu subay Teğmen Greenwood akşama doğru telsizin antenini kontrolden dönerken bir şarapnel sonucu hafif yaralandı.

Sabah saat 10'da Gorringe'in gece Magasis geçidine top atışı yapmamı isteyip istemediğini sorduğum telgraf mesajıma cevaben gönderdiği mesajı aldım: "Şimdilik gerekmez. Ateşinizi daha sonraya saklarsanız daha iyi olur." O günkü faaliyetleri hakkında hiçbir şey yazmaması beni iyice şaşırtmıştı.

Rahip Spooner öğleden sonra yanıma geldi ve o günün çok hayırlı bir gün olduğunu söyledi. Bana haftanın Ayin Duası'nı gösterdi, ayın dördüncü pazarı Büyük Perhiz günüydü: "Tanrım bizi bağışla ve işlediğimiz günahların kefaretini senin lütfunla ve Kurta-

rıcımız İsa Hazretlerinin yardımıyla ıstırap çekmeden ödememizi sağla. Amin."

Muhasara sırasında Rahip Spooner'ın bana çok yardımı dokundu, çünkü ateş altında bile neşesini ve cesaretini hiç kaybetmedi. Askerler onu seviyordu. Ona daima hürmet edeceğim, onu daima seveceğim.

5 Nisan'da Reuters'tan gelen bir telgrafta Bağdat'a ilerleme hareketini yetersiz kuvvetle gerçekleştirmemizle ilgili meselenin Lordlar Kamarası'nda görüşüldüğünü okudum. Okuduğum şu bölüm özellikle ilginçti: "Beresford lordlara hitaben, General Townshend'e Bağdat seferi konusunda danışılıp danışılmadığını, sefere başladığı sırada General Townshend'in elinde üç tümen olması gerekirken bir tümenden az kuvveti olup olmadığını ve Selmanıpâk istikametindeki ilerleme harekâtından Townshend'in mi yoksa Nixon'ın mı sorumlu olduğunu sordu. Lord Islington, Beresford'un ilk sorusunu ilerleme harekâtından önce cevaplayamayacağını söyledi ve Nixon ile Hindistan hükümetinin tavsiyesi üzerine İmparatorluk hükümetinin izin verdiği Selmanıpâk istikametindeki ilerleme harekâtı hakkında Townshend'in Nixon'a herhangi bir şey söylediğinin bilinmediğini belirtti. Lord Crewe, Islington'ın ifadesine ilave olarak, savaşta bugüne kadar herhangi bir kara veya deniz komutanından yetersiz olduğunu belirttiği kuvvetlerle harekât gerçekleştirmesinin istenmediğini yanlış anlamaya meydan vermeyecek şekilde açıkça belirtti." Lord Crewe'un bu sözlerini talihsiz bir ayrıntı olarak tarif edeceğim.

7 Nisan sabahı erken saatlerde kolordudan 6 Nisan tarihinde ve saat öğleden sonra 1.23'te yazılmış şu telgrafı aldım:

"Dün öğleden sonra Ebu Ruman mevziini[318] ele geçirdik. Önceki gece Felahiye sırtının kuzeyindeki siperlere saldırıp ele geçirdik.[319] Bu sabah da Sanaiyat mevziinin sol tarafına taarruz ettik ve 400 yarda mesafede gayet iyi yerleştik. Şimdi aynı yerde tahkimat kurduk.[320]"

(Ebu Ruman tepeleri sağ yakada, Sanaiyat'ın karşısındadır. Burası aynı zamanda, Kûtülamare Muharebesi'ni yapmak üzere Nahilat'a ilerlemeden önce tümenimi konaklattığım yerin bulunduğu bölgedir. Felahiye ile Sanaiyat sol yakadadır.)

Bu telgraftan Gorringe'in kuvvetini iki kısma ayırıp nehrin her iki yanına dağıttığı ve düşmana kuvvetinin bu her iki kısmıyla taarruz ettiği sonucunu çıkarmıştım. Onun aldığı tertibat veya yaptığı planlar hakkında hiçbir şey bilmiyordum ve bu konudaki şikâyetimi hem ona hem de genel karargâha sürekli dile getirdim.

---

318 General Gorringe'in burada zikrettiği Ebu Ruman mevzii bizce Zemzeyr mevzii namıyla yâd olunuyor ve bu da XIII. Kolordu kumandanının oradaki küçük müfrezeyi tehlikeden uzak tutmak için 23 Mart 1332 [5 Nisan 1916] sabahı saat 4'te yani düşmanın taarruzundan saatlerce evvel verdiği emirle tahliye ve terk edilmişti. Binaenaleyh, bu mevzi zapt değil, belki işgal edilmiştir denilebilir. (Ask. Tar. Enc.)

319 Felahiye kuzeyindeki mevzi ise Sanaiyat ya da İkinci Felahiye hattının ileri mevziidir. 51. Fırka, Birinci Felahiye'den çekildikten sonra 9. Alay'ın iki taburunu bu ileri mevzide bırakmış ve akşama kadar vakit kazandırmasını emretmişti. Hakikaten bu iki tabur akşama kadar düşman takip kollarını durdurdu ve karanlık bastıktan sonra hattı tahliye ederek asıl mevzi gerisine çekildi. (Ask. Tar. Enc.)

320 Hakikatte düşman takip kolları, 23-24 Mart'ta asıl hatta haylice sokulmuş ve bilhassa 3-4 taburluk bir kuvveti, mevcut sisten istifade edip hattın sol cenahına karşı ilerleyerek 44. Alay'ın 1. Taburu'nun işgal ettiği siperlerin bir kısmına girmeye muvaffak olmuşsa da müteakiben icra edilen bir karşı taarruzla düşman püskürtülmüş ve mevzi de geri alınmıştı (İkinci Felahiye Savaşı). O günün sabahı saat 6.25'e kadar düşman, Sanaiyat hattının 700-1200 metre mesafesine kadar çekilmeye mecbur olmuş ve elinde hattın hiçbir noktası kalmamıştır. (Ask. Tar. Enc.)

7 Nisan sabahı saat 6.45'te sol yakadan şiddetli top sesleri duyduk, seslerin Sanaiyat'tan geldiğine hükmettik. Saat 7.15 civarı bombardıman aynı şiddette devam ediyordu. Askerlerle şehrin Arap halkı müthiş bir heyecan içindeydi. Araplar arasında rupinin değeri yükseldi, askerler neşe ve mutluluk içindeydi. Evlerin damları meraklı seyircilerle dolmuştu, nehrin aşağısında patlayan top mermilerinden çıkan dumanları seyrediyorlardı.

Top atışları saat 7.30'da durdu ve ortalık sessizliğe gömüldü. Saat 9.30'da şiddetli topçu atışı tekrar başladı ve 10.20'de azalarak sona erdi. Bütün sabah boyunca Magasis geçidine ateş ettik, sis yüzünden saat 10.30'da ateşi kesmek zorunda kaldık. Aynı gün genel karargâhtan, Dışişleri Bakanlığı'ndan aldıkları bir telgrafa istinaden yazdıkları bir telgraf mesajı aldım. Mesajda İngiltere'de benim daha önce elimdeki kuvvetin çok yetersiz olduğunu söyleyerek Bağdat'a ilerlemeye karşı çıktığıma dair iddialar dolaştığı yazıyor, bu konuda ne düşündüğüm soruluyordu. Cevabım şöyle oldu:

> Cevabımı yazıyorum ve kelimesi kelimesine gönderileceğine güveniyorum, zira herhangi bir yanlış anlamaya mahal vermemek gerekiyor. Bağdat'a yönelik stratejik taarruzumuzu yalnızca benim zayıf tümenimle sürdürmekle kendimizi çok ciddi bir tehlikenin içine attığımızı düşündüğümü saklamayacağım. İngiliz taburlarımın gücü yarım tabura düşmüş, Kûtülamare'deki zayiatımdan dolayı boşalan yerleri Hindistan'dan gelen acemiler almıştı ve denizden itibaren 450–500 km içeriye kadar bana destek olacak tek bir kuvvet yoktu. Dahası, Gelibolu meydanındaki harekâtlarla ilgili haberler oradaki kıtalarımızın Türkler tarafından durdurulup ele geçirildiği yönündeydi. Bu durumda oradaki Türk askerleri Bağdat'ı kurtarmak için kesinlikle Irak'a takviye olarak

gönderileceklerdi. Sir John Nixon her ne kadar mayıstaki Kurna–Amare harekâtlarından bu yana harekâtlarda tam yetki vererek bana güvendiğini gösterdiyse de, soru sormadığı halde bir ordu komutanına fikir beyan etmek, takdir edersiniz ki, benim gibi alt rütbeli bir generalin kolay kolay yapabileceği bir şey değildir. Ne var ki, mevcut kuvvetimle o meşhur müstahkem mevkie, Selmanıpâk'a taarruz edip arkasından da Bağdat'ı işgal etmek üzere harekâta geçmekle ne kadar büyük bir riske girdiğimi kendisine bildirmeyi mutlak görevim kabul etmiştim. Harekâtın riskini ifade ettikten sonra vicdanımı temizlemiştim, ondan sonra bana vereceği her emri yerine getirebilirdim artık. Sonra 3 Ekim'de Aziziye'den 120-G (B değil) sayılı telgrafımı yolladım. Kûtülamare muharebesinin ardından Türkleri takibe başlamıştım; onların Selmanıpâk'a kaçtıklarını anladıktan sonra Aziziye'de mola vermiştim. Riski aynen şu şekilde ifade etmiştim: "Ama yine de hükümet Bağdat'ı işgal etme arzusundaysa, büyük bir riske girmektense Kût'tan karadan yapılacak ilerleme harekâtının Nâsıriye, Ahvaz ve El-Amare gibi önemli yerlerdeki garnizon kuvvetleri haricinde eksiksiz bir tümenle yakından desteklenecek iki tümenle veya bir kolorduyla sistemli bir şekilde yürütülmesinin son derece zorunlu olduğu inancındayım."

Bu sözümün riske yeterince dikkati çektiği kanaatindeyim. Bence bir komutan üstünün önünde bundan fazlasını yapamaz, kelimenin tam manasıyla üstüne karşı çıkmak disiplinli bir tavır değildir.

Şunu da ifade etmek isterim ki, Kûtülamare muharebesinden önce Sir John Nixon'a, Türkleri Kûtülamare'de yenmekle kalmayıp onları Kurna'daki gibi tamamen bozguna uğratacağımı ümit ettiğimi söylemiştim. Böylece, Kurna'da yaptığım gibi, takibi tek başıma gerçekleştirecektim. Türkleri bozguna uğrattıktan hemen sonra onları Bağdat'a kadar takip etme imkânını elde etmem halinde, mayıs ayında Amare'yi işgal ederken yaptığım gibi, riski göze alabilirdim. Ama Türkler Selmanıpâk'ta epey büyük sayıda kuvvetlerle

bize taarruz ettiler, ben de bu yüzden Aziziye'de durdum. Irak'ta Türk takviye kuvvetleri hakkında epey şey öğrendim. Kût muharebesinde Kurna'dakinden çok farklı askerlerle karşı karşıya olduğumu gördüm ve daha temkinli davranmam gerektiğini, Bağdat'ı almak için en az bir kolordunun gerekeceğini anladım.

Bunu size, Bağdat'a girmeye şahsen niyet ettiğimi ve yaptığım her şeyin sorumluluğunu seve seve kabul edeceğimi belirtmek için söyledim.

Sabah saat 10.40'ta Gorringe'den, kendisinden hiç haber alamayışımla ilgili şikâyetlerimi bildirdiğim telgraflarıma cevaben bir telgraf geldi. Gorringe mesajında önceki gün öğlen saatlerinde ve ondan önceki gün bana mesaj yolladığını, bundan sonra bana her gün öğle saatlerinde haber ulaştıracağını bildiriyordu. Düşman gemisine top ateşini eksik etmezsen iyi olur, diyordu; zira bu sayede bulunduğu yakadan gemiye kendi toplarıyla ulaşabileceği kadar ilerleyebilecekti, bu da harekâtını daha etkili kılacaktı. Müşterek ateşimiz sayesinde nehrin iki yakası arasındaki her türlü hareketi engelleyebilecektik. Gorringe önceki gece (6 Nisan) sağ yakadan ilerlemişti. Şimdi düşmanın Sanaiyat'taki mevziini derinlemesine ateşe tutabilecek bir ileri mevziye sahipti ve Sanaiyat'ı ele geçirmek için gerekli hazırlıkları yapıyordu. Önceki gün nehir sularının seviyesinin yükselmesi yüzünden bayağı bir sıkıntı çekmiş, ama artık "bentler"in hepsi emniyet altındaymış.

O sıralarda genel karargâh bana, cesaret örneği göstermiş ne kadar asker varsa hepsini ödüllendirmem için yetki vermişti. Kût'un savunmasında başarı göstermiş İngiliz askerleri için yirmi Üstün Başarı Nişanı, kuvvetin Selmanıpâk'tan Kût'a çekilmesi sonrasında, yani 3 Aralık'tan o zamana kadar başarı göstermiş olan Hint-

li askerler için kırk Üstün Hizmet Nişanı ile on Liyakat Nişanı gönderilmişti. Yani, İngiliz erlerin alacağı nişan ve ödüller ile Hint subay ve erlerinin alacağı nişan ve ödüller hükümetin refakatinde belirlenmişti; ama Kurna, Kûtülamare ve Selmanıpâk muharebeleri ile Kût savunması için İngiliz subaylara hiçbir ödül veya nişan verilmemişti, yalnızca düşük rütbeli birkaç subaya bir iki Üstün Hizmet Nişanı ile Askeri Haç verilmişti, o kadar.

7 Nisan günü akşam saat 9'da Sanaiyat üzerinde yarım saat süren çok şiddetli bir bombardıman sesi duyduk. 8 Nisan'da kolorduya telgraf gönderdim. Aynı mesajı genel karargâha da ilettim:

> Dün akşama doğru saat 5 civarı 37 D kesiminde 1000 atlıdan oluşan bir kol görüldü. Doğu–güneybatı istikametinde, Hayy köprüsüne doğru ilerledi. Köprünün yakınlarında ordugâh kurdular, bugün görünmüyorlar. Bugün Magasis tabyasına iki TNP attık ve oradaki nakliye işlerini epey aksattık. 7 Nisan'da gemide kayda değer bir çalışma yoktu. *Sumana* şimdi gayet iyi çalışıyor. Yakıt yokluğu sebebiyle değirmenlerim artık çalışmıyor. 15 Nisan'a kadar yetecek yiyeceğim var.

8 Nisan'da öğleden sonra saat 1'de Gorringe bana telgrafla şu mesajı geçti:

> Yarın şafak vakti taarruza geçiyoruz. Sanaiyat mevziini ele geçireceğimizi ümit ediyorum.

Bu mesaja cevaben Gorringe'e bu kadar işinin arasında onu rahatsız etmek istemediğimi, ama bana daha ayrıntılı bilgi vermesi gerektiğini, işlerin yolunda gidip gitmediğini bildiren bir iki cümleye de razı olduğumu belirten bir mesaj yolladım, aynı mesajı genel karargâha da ilettim. Elimde yalnızca yedi günlük yiyecek ve bir

acil tayın vardı. Onun zor durumda olduğunu öğrenirsem şimdiki tayını bile azaltabilirdim.

> Bana daha fazla bilgi vermelisin, askeri açıdan bu gerekli.

Bunu yazmakla insafsızlık mı etmiştim? Ümit ederim ki etmemişimdir. İnsafsızlık ettiysem Gorringe beni affetmiştir umarım. Unutmayın ki dört aydan fazla bir zamandan beri sıkıntı içindeydik; Selmanıpâk harekâtlarında ve Kût'a çekilirken çektiğimiz sıkıntıları, duyduğumuz endişeleri saymıyorum bile. Bunun ne kadar büyük bir gerilim yaratacağını her askerin anlayacağından eminim.

Genel karargâh Gorringe'e bir telgraf göndermiş, bir nüshasını da bana iletmişti:

> Ordu komutanı, Townshend'e eksiksiz bilgi vermenizin son derece zaruri olduğunu anlamanız gerektiğini ifade eder.

9 Nisan günü (pazar) genel karargâha Gorringe'in o gün şafak vakti gerçekleştirdiği taarruzun akıbetini soran bir telgraf gönderdim. Sabah saat 5 ile 6 arası çok şiddetli top sesleri duymuştuk. Genel karargâhtan şöyle bir mesaj geldi:

> 13. Tümen şafakta düşman mevziine saldırmaya çalışmış. Öncü kuvvet 100 yard [91 metre] yakınına geldiğinde Türkler ilerleme hareketini fark etmiş, siperlere dalarak tümenimizin üzerine şiddetli bir ateş açmışlar. Tümenimiz, düşmanı ateş menzili içine sokmayı başaramayıp tahkimat kurmuş. Düşmana en yakın müfrezenin tahkimat kurduğu yer düşman mevziine 300 metre mesafedeymiş. Şu esnada

tümen yeniden teşkilatlanmakta, yaralıların tahliyesiyle ve istirahat etmekle meşgul.[321]

Daha sonra Halil Paşa bu harekâtla ilgili konuşurken 13. Tümen'in arkadan taarruza destek vermesi gereken kıtalar gelmediği için başarısız olduğunu söyledi. "Tümen'de derinlik yoktu" dedi.

Gorringe'in bu taarruzdaki tertibatının nasıl olduğunu tam olarak bilmiyorum, ama anlayabildiğim kadarıyla nehrin her iki yakasında aşağı yukarı birbirine denk kuvvetlerle müşterek taarruza geçmiş.

Günlüğüme o sıralarda bu taarruzla ilgili düşüncelerimi not etmiştim. Günlüğümdeki notlara göre, Gorringe'in esas hedefi düşman kuvvetinin sol yakadaki büyük kısmı idiyse, kuvvetinin sıklet merkezi sol yakada olmalıydı, zira düşman kuvvetinin büyük kısmı orada tahkimat kurmuştu. Sağ yakada düşman kuvvetlerini zapt etmeye yetecek büyüklükte bir asgari kuvvet

321 General Gorringe'in bu telgrafında pek kapalı zikredilen hareketi, Üçüncü Felahiye muharebesidir. İngilizler, 25 ve 26 Mart 1332 [7–8 Nisan 1916] günlerini taarruz hazırlıklarıyla ve Felahiye mevziini bombardımanla geçirdiler. 26–27 Mart'ta gece karanlığından istifade ederek müdafaa hattına 300–400 metre kadar sokulduktan sonra 7. Alay'ın cephe ilerisindeki keşif kolları tarafından görülerek işaret tabancalarıyla geriye ihbar olundu. Düşman bunu müteakip pek yakın mesafeden hücuma kalktıysa da maruz kaldığı şiddetli ve kesif ateş karşısında daha fazla yaklaşma imkânı bulamadı. Yalnız sol cenahtaki 44. Alay cephesine karşı yürüyen iki alaylık kuvveti, müdafaadakileri kandırmak suretiyle bir bölük cephesini işgale muvaffak olduysa da, müteakiben icra edilen şiddetli bir mukabil taarruz neticesinde kaybedilen siperler geri alındı. Ve zikredilen düşman aksamının büyük kısmı imha edilerek kalanı da 700–800 metre mesafedeki siperlerine kadar püskürtüldü. Geri alınan siperlerin düşman cesetleriyle dolu olduğuna ve ilerisi de hemen aynı durumda bulunduğuna göre taarruz edenlerin bu harekette pek ziyade sarsılmış olduğuna hükmolunabilir. Zaten bu telgrafnamenin son cümlesi de bu hususu zımnen teyit ediyor. (Ask. Tar. Enc.)

oluşturmalıydı. Bu şekilde kuvvetlerin tasarrufu ilkesi gözetilmiş olacak, böylece Gorringe'in elinde daha büyük, taarruzu tamamına erdirecek ağırlık ve derinlikte bir sıklet merkezi olacaktı. Kûtülamare muharebesinde kuvvetimi Gorringe'in yaptığı gibi ayırmış olsaydım, eminim ki nihai bir zafer kazanmaktan ziyade yenilirdim. Bu tenkidim kusur bulucu bir tenkit değil. Aksine, Aylmer ile Gorringe'in verdikleri onca uğraşa, gösterdikleri onca çabaya ve cesurca davranışlara minnettarım. Onların bu tertibatlarını, barış zamanında manevralarını yönetmiş olsaydım nasıl tenkit ederdim düşüncesiyle tenkit ediyorum.

Haberler kötüydü. Buna hiç şüphe yoktu. 15 Nisan'a kadar yardım ulaşmayacağı kesindi.

Genel karargâha telgraflarını aldığımı teyit eden ve Gorringe'den hiç haber almadığımı bildiren bir telgraf gönderdim. Mesajımda, bana aktardıkları bilgilerden Gorringe'in bana 15 Nisan'da yardım ulaştıracağının şüpheli olduğunu çıkardığımı belirttim. Bunun üzerine tayını 200 gram arpaya düşürdüğümü, bu tayınla 17 Nisan'a kadar idare edebileceğimi yazdım. Aylmer'in iki başarısız teşebbüsünden sonra Gorringe'in bize yardım ulaştırmayı başaramayabileceğini düşünmek zorunda kaldığımı ifade ettim. Gorringe'in zayiatının ağır olduğunu düşündüğümü de belirttim. Bu durumla yüzleşmek zorundayız, dedim. Gorringe'in taarruzunda başarısız olması halinde ve Sir Percy Lake'in 30 Mart'taki telgraf mesajında teklif ettiği yol benimsenmediği sürece Türklerin koşulsuz teslimden başka bir teklif sunmayacaklarını belirttim. Eğer en kötü durum meydana gelirse, yani Türkler koşulsuz teslim olmamızı isterlerse, devlete en yararlı olabilecek altı yüz ila yedi yüz askerle (erkânımla, topçularımla, istihkâmcılarımla, yıldırım birliklerimle, telsizcimle vs) *Sumana*'ya binip nehrin aşağı kesimindeki muhasara-

yı yarmaya çalışacağım dedim. Hükümetten bu hamleyi onaylamasını istedim. Kuvvetimin geri kalanını düşmanla müzakere edecek olan bir tuğgeneralin komutası altında Kût'ta bırakacaktım. Türklerin teslim olmamdan başka koşul öne sürmeyecekleri iyice anlaşılana kadar böyle bir hamlede bulunmayacağımı da sözlerime ekledim.

17 Nisan'da dolunay olacaktı. Hiç tahmin etmeyeceğimiz bir şey olabilir ve Türkler Şuayyibe'de yaptıkları gibi geri çekilebilirler de dedim. Ama çekilmeme ihtimalleri de vardı. Keyifleri yerinde olmalı diye düşündüm, zira tekrar top ateşine başlamışlardı. Sir Percy Lake'in kafasında Gorringe'in başarılı olacağına dair şüpheleri varsa, elimde hazır yiyecek varken düşmanla müzakerelere başlamam daha iyi olmaz mı, diye sordum. Bu müzakerelerin yardım kuvvetine komuta eden komutan tarafından yürütülmesi gerekir, dedim. Karadan, hatta tabyadan muhasarayı yarmamın imkân ve ihtimali olmadığını belirttim. Düşman siperleri üç metre derinlikte, iki metre genişlikteydi ve içleri suyla doluydu. Bu su bizim siperlere kadar geliyordu. Düşmanın diğer bütün cephelerini aşsak bile sonrasında geçit vermez Dicle nehriyle karşı karşıya kalacaktık. Son gönderdiğim birçok telgrafta dile getirdiğim bu zorlukların yanı sıra askerler şimdi çok zayıf düşmüştü.

9 Nisan günü akşam saat 11'de Gorringe'den bir telgraf aldım:

> Bu sabah Sanaiyat siperlerine tekrar taarruz ettik, ama başarısız olduk.[322] Şimdi mevzimizi düşman siperlerinin mümkün olduğunca yakınında tahkim etmeye çalışıyor ve tekrar taarruza geçmek üzere düşmana sürekli daha yakın mevkilerde siper kazmaya hazırlanıyoruz. Sağ yakadan,

322 General Gorringe'in bu telgrafında mevzu bahis ettiği taarruz, yukarıda kısaca zikredilen Üçüncü Felahiye muharebesidir. (Ask. Tar. Enc.)

Ümmü'l-İbrahim'in aşağısında Ebu Ruman tepelerinin doğusundan batısına kadar uzanan taşkın suları yolumuzu kapadı; ama daha sonra suları ıslah etmeyi başardık. Düşman Sanaiyat'ı bütün kuvvetiyle elinde tutuyor. Uçaklardan Beyt-i İsa'nın ve Es-Sinn sahilleri ile Duceyle'nin, Atabe'deki süvari ordugâhının tutulduğu bildirildi. Son bahsettiğim kuvvet (yani süvari) Cumeyle sırtı boyunca her gün harekât düzenliyor, orada bir mevzi var.

Gorringe'in yukarıda bahsettiği taarruz, Sanaiyat mevziine düzenlediği ikinci başarısız harekâttı belli ki. Ayrıntılı bilgi olmadığı için tahmin yürüterek Gorringe'in Sanaiyat'a taarruz etmek üzere daha önce ele geçirdiği El-Hanne'nin düşmanın Sanaiyat'taki esas mevziinin bir ileri mevzii (hafif bir kuvvetle korunan) olduğu sonucuna varmıştım.

Bu telgraf beni hiç de rahatlatmamıştı, çünkü Gorringe telgrafında "tekrar siper kazdığı"nı belirtiyordu. Bu iş tam Türklere göreydi, zira Türkler bizimkilerden çok daha hızlı ve daha iyi siper kazabiliyorlar. Gorringe'in planına güvenim yoktu, genel karargâha telgraf gönderip bu düşüncemi ifade ettim. Telgraf mesajıma ayrıca şunları ekledim:

Bütün tayınların, İngiliz ve Hint askerlerinin hepsinin tayınlarının 140 gram arpa lapası şeklinde azaltılması emrini verdim. Hint askerlerine yemek konusunda artık iltimaslı davranamıyorum. Hindistan'daki dini liderlerinin at etini yiyebileceklerine cevaz vermişken Hint askerleri bundan faydalanmadılar ve benim mukavemet gücümü en az bir ay azalttılar, o yüzden onlara bu konuda zerre kadar sempati beslemiyorum artık. Tayınları bu şekilde azaltmanın beni 21 Nisan'a kadar idare edebileceğini sanıyorum, size bu konuda daha sonra bilgi vereceğim. Kolordunun boşluklarını doldurmak üzere arkadan takviye kuvvetlerin gelip gelmediği, geliyorsa durumu

değiştirecek kadar yakınlarda olup olmadıkları konusunda beni bilgilendirebilir misiniz? Bentlerimiz suları tutuyor. Kût düşerse, ateşkes koşulları altında gemilerle bize hemen yiyecek gönderilmesini isteyeceğiz, Türklerin elinde bize verecekleri gıda maddesi olmayacaktır.

10 Nisan'da Gorringe'e şu telgrafı gönderdim:

Zayiatınızın ne olduğunu bilmiyorum tabii, ayrıntılar hakkında da bir şey söyleyemeyeceğim, ama anladığım kadarıyla zayiatınız epey fazla. Şu anda İngiliz ve Hint birliklerindeki erat ve subayların hepsinin tayınını 140 gram lapaya düşürdüm. Bu sayede 21 Nisan'a kadar dayanabileceğimi zannediyorum, ama bu durumda askerlerde muhasarayı yaracak takat kalmayacak. Benden şu anda bir tarih istiyor musunuz, yoksa bana 15 Nisan'da yardım ulaştırabileceğinizi hâlâ düşünüyor musunuz? Ümit ederim ki elinizde boşluklarınızı doldurmaya yetecek sayıda takviye vardır. Siper kazma ve siperleri savunma konusunda Türklerin daha iyi olmasa bile bizimkiler kadar iyi olduklarını unutmayın. Türkler yalnızca siperlerin dışında, açık sahada bizden zayıftır.[323]

Kût muhasarasını anlattığım sonraki bölümlerde de görülecektir ki, yardım kuvvetinin karşı taarruzla karşılaştığı veya düşman tarafından durdurulduğu her seferde yardım kuvvetinin komutanının takviye kuvvetiyle ilgili yaşadığı gecikmelerin etkilerine tayınları

323 General Townshend, Türk efradını taarruz kudretinden mahrum addetmekte haksızdır. Çünkü yine bu efrat idi ki, Selmanıpâk meydan muharebesinin ilk günü öğleden sonra mukabil taarruzla 30. İngiliz Livası'nı önlerine katarak Deriyye grubu üzerine attılar ve General Townshend'i kızdıran paniği yaptırdılar. Aynı zamanda, Felahiye müdafaa hatlarından zapt edilen kısımları yine açıktan mukabil taarruza kalkıp süngü kuvvetiyle geri alan yine Türk kıtaları idi. Bu hesaba göre, müdafaa kabiliyetleri sitayişe mazhar olduğu kadar taarruz kudretleri de takdir edilmelidir. (Ask. Tar. Enc.)

azaltarak karşı koymaya çalıştım. Ama bu planın en büyük dezavantajı, tarihteki muhasaraların hepsinde olduğu gibi, yiyeceği kısmakla garnizon kuvvetinin fiziksel gücünü tehlikeli boyutlarda düşürmeniz, dolayısıyla cesaretleri ile ümitlerini kırmanız, muharebe güçlerini neredeyse tamamen tüketmenizdir. Selmanıpâk muharebesindeki muhteşem kıtalarımın muharebe gücünü düşünün mesela: 8200 piyade 20.000 ila 24.000 Türk'ü birinci siper ve tabya hatlarından çıkarmayı başarmıştı. Mükemmel bir düzen ve disiplin içerisinde Selmanıpâk'tan Kût'a doğru gerçekleştirdikleri geri çekilme esnasındaki muharebe güçleri de o kadar iyiydi ki, düzenimizin bozulduğu bir sırada bile Türk öncüsünü meydana getiren 12.000 askeri hırpalayıp geri püskürtebilmiş, sonra da adeta tatbikat yapıyormuşçasına düzenli bir şekilde geri çekilmeye devam edebilmiştim.[324] Aynı askerler şimdi uzun süren muhasara yüzünden zayıf düşmüşlerdi. Daha önce yüksek olan morallerinin yerini ümitsizlik almıştı. Sözüm daha çok kuvvetimin büyük kısmını oluşturan Hintlilere. İngilizler her zamanki gibi azimli ve cesurdular. Onlar hiç

324 General Townshend'in bu ifadesinde fazla mübalağa vardır. Evvela: General Townshend'in Selmanıpâk'a taarruzu sırasında Dicle cephesindeki tekmil Osmanlı kuvveti muharip olarak 19.000 küsur kişiden ibaretti. Sâniyen [ikinci olarak]: General Townshend'in taarruzla mevziinden çıkardığı kuvvet ise yalnız 45. ve 38. fırkalardır ki, muhariplerinin toplamı 9500 kişiye yakın olup bunlardan 3000 küsur muharip kuvveti olan 38. Fırka hemen pek az bir tazyik neticesinde kendiliğinden mevzii terk etmişti. Sâlisen [üçüncü olarak]: General Townshend'in Delabha'da rast geldiği kuvvet, Osmanlı Ordusu'nun pişdarı [öncüsü] değil, bizzat kendisiydi ve iddia edildiği gibi perişan bir surette tart edilmiş değil, bilakis önünden ricata mecburiyet hâsıl olmuştu. Takip kuvvetinin tart edilmediği, bu tesadüf ve ricatın hazari manevralara [tatbikatlara] pek de benzemediği, İngiliz fırkasının 500 küsur esir vermesi ve nehir filosundan iki mühim gambotu ile birkaç dubayı Osmanlı takip kuvveti eline terk etmesiyle sabittir. (Ask. Tar. Enc.)

tereddüt etmeden sırtımı dayayabileceğim en güvenilir askerlerimdi. Muharebenin en şiddetli kısmına maruz kaldıkları Selmanıpâk'ta muhteşem bir cesaret ve kahramanlık örneği göstermiş olan Norfolk, Dorset, Oxford taburları (şimdi maalesef askerlerinin hepsi birer iskeletti!), West Kent'in erleri, Hampshire yedek piyadeleri ve Kraliyet Donanması'nın o denizcileri olmasaydı bence Kût martın sonunda çoktan düşerdi.

Hint askerleri arasında istisnalar da vardı tabii. Mesela 7. Gurkalar muhteşem bir davranış sergilediler, benim gözümde İngiliz askerlerinden farkları yoktu. Ama şunu da söylemeden geçmeyeyim, bu uzun muhasaranın sonlarına doğru İngiliz subayların çoğunun Hintlilere güveni pek kalmamıştı. Bu onların suçu değildi. Hintliler tabiatları gereği felaketlere karşı dayanıklı değiller, felaketlere Avrupalılar gibi göğüs germeyi beceremiyorlar.

10 Nisan'da komutam altındaki kıtalara aşağıdaki tebliği sundum:

> Yardım kuvvetinin Sanaiyat mevziinde tahkimat kurmuş olan Türklere karşı gerçekleştirdiği taarruz henüz başarı kazanmış değil, ama yardım kuvveti Türklerin iki yüz ila üç yüz metre yakınlarında tahkimat kurmuş durumda. General Gorringe dün gece elime ulaşan telgrafında, tekrar taarruza geçmek üzere düşman siperlerinin mümkün olduğunca yakınlarında mevzilendiklerini belirtiyor. Taşkın suları yüzünden sıkıntı çekmişler, daha sonra suları ıslah etmeyi başarmışlar.
>
> Elimde başka ayrıntı yok. Ama sizin de göreceğiniz gibi, yardımın tayınlarımızın biteceğini hesapladığımız tarihe, yani 15 Nisan'a kadar yetişeceğine güvenmek gibi bir riske giremem. Sizin de çok iyi bildiğiniz gibi, siper kazmak demek gecikme demektir, her ne kadar General Gorringe öyle söylemese de.
>
> Bu sebeple, hepinizden az miktardaki gıda maddelerini dostlarımız gelene kadar kesinkes dayanmamızı sağlayacak

şekilde ikmal etmenizi istemek zorundayım. Böyle bir şeyi sizden yok yere istememem gerektiğinin de farkındayım.

İngiliz ve Hint sınıflarının hepsinin tayınını bundan böyle 140 grama düşürüyorum.

Bu şekilde gerektiğinde 21 Nisan'a kadar dayanabilirim. Ayrıca gücümün yettiğince bütün önlemleri almak benim vazifem.

Hint askerlerine yiyecek konusunda daha fazla yardımcı olamayacağım için üzgünüm, ama yapacak başka bir şey yok. Hatırlarsanız dini liderleri at eti yiyebilecekleri konusunda cevaz vermişlerdi; elimizde çok miktarda at eti var. Üzülerek şunu da hatırlatmak isterim ki, bu akıllıca ve hakça taksimattan gereği gibi yararlanmadıkları için Hint askerleri mukavemet gücümü bir ay zayıflatmış oldular.

26 Ocak'ta sunduğum tebliğde size görevimizin açık ve basit olduğunu söylemiştim: Burada durmak ve yüreğimizi, ruhumuzu ortaya koyarak Türklerin Dicle'deki ilerleyişini engellemek. Burada tarihte şanlı bir savunma olarak anılacak bir savunma örneği göstereceğimize olan ümidimi ifade etmiş ve Ladysmith'tekinden daha uzun sürmüş olan Plevne savunmasını hatırlamanızı istemiştim.

Ve işte! Görevinizi şerefiyle yerine getirdiniz. Sizden beklediğim güvene ve ricalarıma kayıtsız kalmadınız. Bütün Britanya İmparatorluğu'nun şu sıralarda Kût savunmamızla çalkalandığını söylemek isterim.

Bir gün göğsünüzü gere gere 'Kût garnizonunda bulunanlardan biri de bendim' diyeceksiniz. Mukavemet süresi bakımından Plevne ile Ladysmith'i geride bıraktık. Bundan sonra ne olursa olsun biz görevimizi layıkıyla yaptık. Genel karargâha telgrafla göndermiş olduğum bu yerin savunmasıyla ilgili raporumda da söylediğim gibi raporlarda herkesin ismini anmak mümkün değil, ama şunu rahatlıkla söyleyebilirim ki bu kuvvet içindeki herkes kralına ve ülkesine olan görevini yerine getirmiştir. 26 Ocak'taki tebliğimde nihai netice konusunda son derece soğukkanlı olduğumu, kendimden emin olduğumu belirtmiştim, gene öyleyim. İngiliz ve Hint

bütün subay ve eratlardan, hepinizden yiyecek meselesini bahsettiğim şekilde halletmek için yardım istiyorum.

Charles Townshend,
Tümgeneral
Kûtülamare, 10 Nisan 1916

Askerlere ilettiğim yukarıdaki talebin neticesinde hemen ertesi gün hizmetkârlar dahil 5135 Hintli asker at eti yemeye başladı. Yukarıdaki tebliğin dışında tugaylara komuta eden generallere, subaylar arasında geçen kötümser konuşmalarla ve dedikodularla baş etmelerini istediğim ve bu konuyla ilgili olarak başımdan geçen benzer bir olayı örnek verdiğim bir muhtıra gönderdim.

10 Nisan günü öğleden sonra, kuzeybatı cephesinde General Delamain'le baş başa sohbet ettik, her konudan konuştuk. İkimiz de Gorringe'in Türkleri mevzilerinden çıkarmasının artık pek mümkün görünmediğinde hemfikirdik. Böyle bir şey olsa bile Türklerin bir iki gün içinde başka bir siper hattı daha oluşturacağına şüphe yoktu.

Bu harekâtlar sırasında iki şey özellikle dikkatimi çekmişti:

(*a*) Bizimkiler daima planladıkları tarihten bir ay geç kalıyor ve belirledikleri kuvvetin sayısı daima bir tümen eksik oluyordu.

(*b*) Bizimkiler temel savaş ilkelerinden kuvvetlerin tasarrufu ve sıklet merkezi ilkelerine çoğunlukla önem vermiyorlardı. Nehrin asıl taarruzun yapılması düşünülmeyen yakasına yerleştirilecek asgari kuvvet daima çok fazla sayıda askerle oluşturuluyor gibi geliyordu bana. Böylece, asıl taarruzun gerçekleştirileceği yakadaki asıl kuvvet hiçbir zaman yeterince güçlü olmuyordu.

Aynı gün genel karargâhtan bir telgraf aldım. Telgrafta Gorringe'in Kût'a zamanında ulaşmasının müm-

kün görünmediği, hatta önceki günkü başarısız taarruz teşebbüsünden sonra 15 Nisan'da bile ulaşmasının şüpheli olduğu belirtiliyordu. Genel karargâha göre benim mukavemet gücümü artırmamın iki yolu vardı:

1. Bana yardımı dokunabilecekler hariç bütün Kût ahalisini tahliye etmek.

2. Gece iki taraflı ateş altında gemilerle bana daha fazla ikmal malzemesi ulaştırmak. Ama donanma, çok güçlü akıntılar sebebiyle nehirde yavaş ilerlemek zorunda kalınacağı ve ay ışıklı gecelerde sefer yapılamayacağı için böyle bir teşebbüsün başarı şansının zayıf olduğu kanaatindeydi. Genel karargâha göre yardım kuvveti Sanaiyat'ı geçtikten sonra son çare olarak böyle bir şeye yine de başvurulabilirdi.

Genel karargâh, halkı tahliye etmenin mukavemetimde bana ne kadar zaman kazandıracağını ve bu tahliye işlemlerini nasıl gerçekleştirmeyi planladığımı soruyordu. Saklanmış, gömülmüş gıda maddeleri olup olmadığını araştırmak için her evi didik didik aradığımdan emin olduklarını ifade ediyor, Türklerin bir veya her iki yakadaki ulaştırma yollarını sular altında bırakmanın imkânlarını değerlendirdiklerini belirtiyordu.

11 Nisan'da genel karargâha cevabi bir mesaj gönderdim ve Kût halkının hepsini tahliye etmenin teoride mümkünse de pratikte imkânsız olduğunu söyledim. Şehrin nüfusu 6000 idi. Selmanıpâk'tan çekildikten sonra Kût'a ilk girdiğimde bütün şehir halkının tahliye edilmesini emretmiştim. Sir Percy Cox, şehir halkı adına beni ziyaret etmişti. Önce onu dinlememiş, bir yer savunulurken savaşlarda bunun genel bir uygulama olduğunu söylemiştim, gerçi bu tür tahliyelerin çok az yapıldığı da doğruydu. Cox yanlarında yeterli miktarda yiyecek götüremeyecekleri için kadınlarla çocukların yolda helak olacaklarını söylemişti. Neticede şehirde ikamet edenlerin kalmasına karar vermiş ve Kût'ta

kalan bütün Arap seyyahlarla yabancıları (altı yüz ila yedi yüz kişiydiler) şehir dışına çıkartmıştım. Türkler şimdi şehirden kaçmaya çalışan her Arap'ı vuruyorlardı; kayıkçılar geceleri şişmiş keçi derilerine tutunarak gruplar halinde nehrin karşısına yüzerek kaçmış, düşmanın sağ yakadaki nöbetçilerinin şiddetli ateşine maruz kalmışlardı. Birkaç gece önce kaçanlardan biri yaralı olarak şehre geri dönmüştü. Türkler, birlikte kaçtığı grubu sağ yakaya çıkar çıkmaz yakalamışlar, gruptaki herkesi yargılayıp hemen kurşuna dizmişler, bir tek kendisi kurtulmuş. Ayrıca, kara kısmında, bizim siperlerle düşman siperleri arasındaki taşkın bölgesinden kadınlarla çocukların geçmesi imkânsızdı; çünkü bu bölge, birkaç gece önce keşif ekiplerinin bile merdiven köprülerle birkaç saatte ancak geçebildiği içleri suyla dolu derin siperlerle, irtibat yollarıyla kaplıydı. Şehir halkını elimdeki otuz tekneye doldursam (ki her biri yüz ila iki yüz kişi alabilirdi ancak) düşman bunlara da ateş açacaktı. O zaman bir katliam yaşanacak ve bu hikâye İngilizler Arapları işte böyle koruyor diye bütün Irak'ta yankılanacak ve siyasi bakımdan çok yıkıcı etkileri olacaktı.

Gemilerin iki ateş arasında bana ikmal malzemesi ulaştırmaları hakkında: Gemilerin bize ulaşabileceğini, ama yol boyunca maruz kalacakları ateş bir yana, ortada görünmeleriyle birlikte şiddetli bir topçu ateşine tutulacaklarını ve bu ateşin yanımızdan ayrılana kadar dinmeyeceğini söyledim. Her istikametten taranıyorduk ve gemileri koruyacak herhangi bir şey yoktu elimizde. *Sumana*'yı da zaten etrafına dizdiğimiz kayıkların üzerine çamur yığmak veya kum torbalarından duvar yapmak suretiyle koruyabilmiştik.

Muhasara esnasında şehirden 900 ton arpa, 150 ton buğday ve 1600 ton manda yağı alabilmiştim. Bunlar olmasaydı şehir çoktan düşerdi. Halihazırda 3500

Arap'ı besliyorduk; diğerlerinin elinde kendi yiyecekleri vardı ve bizim kadar dayanabilirdi. Araplar at ve eşek eti yiyordu, yaptığım çağrıdan sonra Hint askerleri de at eti yemeye başlamıştır diye umuyordum. En fazla 20 Nisan'a kadar dayanabileceğimiz sonucuna vardım böylece. Daha fazla dayanmamızı sağlayacak başka bir yol gelmiyordu aklıma. Bize erzak taşıyacak olan buharlılar beraberlerinde şat çekebilirse, Kût'a ulaştıktan sonra yüklerini boşaltır, tornistan yapar ve bir gecede tam yol aşağı inebilirlerdi tekrar. Gemilerin getireceği erzakla birlikte yarım tayınla on iki gün daha idare edebilirdim.

Genel karargâha 12 Nisan'da gönderdiğim bir başka telgrafta evlerde ayrıntılı bir araştırma daha yaptığımı ve şehir halkına adam başı günde sadece 240 gram ayıklanmamış arpa unu düştüğünü bildirdim. Geçinecek durumda olmayan kadınlı erkekli çocuklu 3700 Arap'ı aşevimizde katır ve eşek etiyle besliyorduk. Genel karargâha, 21 Nisan'a kadar idare edebilmemiz için tayınlarını günde 140 gram arpa lapasına düşürdüğümden askerlerimin takatsiz kaldığını hatırlattım. Yiyecek gemilerinin 21 Nisan'a kadar gelememesi halinde at eti yemeyen Hint askerlerinin büyük bir bölümünün öleceğini düşünüyordum. Sıhhiye hizmetleri başkan yardımcısının raporuna göre daha şimdiden yiyecek kıtlığı, endişe, sıkıntı ve keder yüzünden her gün epey sayıda Hint askeri ölmekteydi. Sıhhiye hizmetleri başkan yardımcısı, önümüzdeki sıcak havalarda Irak'ta tutulmaya devam ettikleri sürece yiyecek kıtlığı ve moral düşüklüğü sebebiyle Hint askerlerinin yarısının öleceğini veya sakat kalacağını bana resmen bildirmişti. Bu ihtimal sadece Hint askerleriyle de sınırlı değildi, çok sayıda İngiliz askerinin ölmesi de ihtimal dahilindeydi. Geçen sene Kurna muharebesinden sonra haziran ayında Amare'yi işgal ettiğim sıralarda

yaşadıklarımızdan da örnek verdim. O zamanlar yaklaşık bir hafta içinde iki tugaydan 1000 kadar asker hastaneye yatmıştı. "Başımıza beklediğimiz en kötü şey gelir de Kût düşerse, burada hiç yiyeceğimiz kalmayacak, daha önce de belirttiğim gibi Türklerin elinde askerlerimize verecek bir tek peksimet yok; ondan sonra meydana gelecek şeylerden hiç bahsetmesek daha iyi."

Genel karargâha bütün bu söylediklerimin bilinen şeyler olduğunu, kuvvetimdeki her subayın ve askerin doğruluğuna şahitlik edebilecek hakikatler olduğunu belirttim ve bu yüzden hiç kimsenin beni kötümserlikle suçlayamayacağını söyledim.

Mesajımda ayrıca Gorringe'in 10 Nisan'da bana gönderdiği telgrafta benden tek istediği şeyin zaman olduğunu ifade ettiğini de belirttim. "Onun gösterdiği çabaya ve çektiği zorluklara saygı duyuyorum, ama bir yardım kuvvetinin bir muhasaranın daha da uzamasına izin vermeyip onu acilen ortadan kaldırması gereken bir zaman varsa tam zamanıdır, yani bu işi bütün kuvvetlerini elinde toplayıp kararlı bir şekilde yerine getirmesi gerekir" dedim. "Gorringe her gecikmenin Türklerin pasif mukavemet ve siper kazma planına yaradığının farkında şüphesiz. Türkler bir sonraki taarruza kadar köstebek gibi siper kazacaklardır. Sir John Nixon ile Aylmer'in de benden zaman istedikleri unutulmasın. Böylece anlaşıp karara bağladığım bir aylık savunma süresi dört buçuk aya çıktı. Plevne savunmasından uzun bir süre bu. Ortada hükümetin bize serzenişte bulunması için herhangi bir sebep olduğunu sanmıyorum."

Sonra yardım kuvvetinin komutanının Kût'a uçakla yiyecek yardımı teşebbüsüne, savaşta ilk kez yapılan bir uygulamaya da şahit olduk. Bunun muhasara altındaki bir kuvvete yiyecek temin etmek için yapıldığını kabul ediyorum, ama bu uygulamanın tam bir başarısızlıkla sonuçlandığını peşinen söylemeliyim.

Genel karargâhın günde ne kadar gıda maddesine ihtiyacım olduğu sorusuna un, şeker, çikolata, tuz ve manda yağı olmak üzere toplam 2300 kg cevabını verdim. Bu da aşağıdaki sayıya göre adam başı 170 gram yapıyordu:

İngiliz	2970
Hintli (3000'den fazla hizmetli de dahil)	10.870
Şehrin Arap sakinleri	3700

Yüksekten atıldığında çuvalların dağılıp gıda maddelerinin zayi olmasını önlemek için her yiyecek maddesinin iki kat çuvalla paketlenmesini istedim.

Yardım kuvvetine bağlı hava hizmetinin komutanı yiyecek maddelerini söylediğim gibi paketleyeceğini ve hava müsait olduğunda üç sefer yapıp bunları bize ulaştıracağını söylemişti. Hava komutanı bu işe uygun teçhizat ayarlamak için üç gün müsaade istemişti. Hava hizmetinin aksayacağından şüpheleniyordum, her halükârda hava koşulları bu aksaklıkta büyük rol oynayacaktı, düşman uçakları da cabasıydı. Düşman uçakları neler olduğunu hemen anlayacak ve uçaklarımızı engelleyecekti. Ben donanmadan daha fazla ümitliydim. Cesur ve yetenekli bir denizci olarak nam salmış olan Amiral Wemyss çok kısa bir süre önce genel karargâha ulaşmıştı. Böyle bir şeyi yapsa yapsa bir tek o yapabilirdi.

Hint askerleriyle çalışmış olanlar onların fikri sabitleriyle ve yiyecek konusundaki dini yaklaşımlarıyla, özellikle de tiksindirici buldukları at eti meselesiyle başa çıkmakta ne kadar zorlandığımı anlamakta güçlük çekmeyeceklerdir. Ne var ki, bir ölüm kalım meselesiyle karşı karşıya olduğumuz için, onları at eti yemeye zorlamaya kararlıydım. Hint kıtalarının büyük bir kısmı Müslümanlardan oluştuğu için daha önce böyle bir

zorlamada bulunamazdım. Sadece Kût savunması sırasında değil, Aziziye'den Selmanıpâk'a ilerlemeden önce de bu konuda ciddi müşkülatlar yaşamıştım. Ayrıntıya girmem gereksiz. Sadece şunu söylemekle yetineyim: Kût savunması boyunca Türkler Hinduca ve Urduca yazılmış isyana teşvik edici broşürler hazırlamışlar ve bunları gece karanlığında dikenli tellerden mevzimize doğru fırlatmışlardı. Broşürlerde kuvvetimizdeki Müslüman askerlere din kardeşleriyle savaşmamaları çağrısı yapılıyor, savaşırlarsa cehennem ateşinde yanacakları belirtiliyordu. Türkler, firar edecek askerlere toprak ve kadın vaadinde bulunuyorlardı. Gerek Kuzey Hindistan'da gerekse Sudan'da Müslüman askerlerle epey bir ilişkim olmuştu, onlara benden fazla saygı ve sempati besleyen yoktur herhalde. Onlardan çok etkilendiğimi inkâr edemem. Onlara beslediğim muhabbet en çok da Irak'ta kendini göstermiştir.

12 Nisan'da kuvvetimdeki Hint askerlerine hitaben bir tebliğ yayımladım ve bu tebliği baş sıhhiye subayının at eti yemeyi reddettikleri için her gün birer ikişer ölen Hint askerlerinin sağlık durumuyla ilgili raporuna ekledim:

> 10 Nisan'da her sınıftan askere hitaben yayımladığım tebliğin bir devamı olarak ve sıhhiye hizmetleri başkan yardımcısının önümüzdeki birkaç gün boyunca sağlığını korumak, hatta hayatını sürdürmek için kuvvetimizde bulunan her Hint askerinin hemen at eti yemeye başlamasının önemine dikkati çektiği bir notla birlikte sizlere bir tebliğ daha yayımlıyorum. Sizleri sıhhiye hizmetleri başkan yardımcısının uyarısına kulak vermeye ve hükümdarınız olan kralınıza ve sizi koruyan hükümetinize destek olmaya çağırıyorum.
>
> Bu son derece acil durumda at eti yiyebileceğiniz konusunda gerek prenslerinizden[325] gerekse dini liderleri-

325 Kuvvetimizdeki Hint askerlerinin büyük bir kısmı Hindistan devletindendi. (G.T.)

nizden müsaade ve her türlü desteği almış bulunmaktasınız. İçinizden 5135 kişi[326] görevlerinin bilincine varmış, sağlık ve güçlerini korumak için at eti yemeye başlamıştır.

Bu kuvvetin komutanı olarak şunu açıkça bilmenizi isterim ki et yemeyen ve bu yüzden de görevlerini ifa edemeyecek derecede zayıf düşmüş olan subay ve astsubayların görevlerine son verip yerlerine et yiyen ve gücünü koruyanları atayacağım.

Devletine olan görevini ihmal etmiş bütün subay ve erlerin isimlerini kaydedeceğim ve bu isimleri gereği yapılmak üzere Hindistan hükümetine sunacağım.

C.V.F. Townshend,
Tümgeneral
Kûtülamare, 12 Nisan 1916

Sıhhiye hizmetleri başkan yardımcısının bana sunduğu 12 Nisan 1916 tarihli raporun sureti:

Hint askerleriyle hizmet erkânı şu anda açlıktan ölmek üzere. Hububat tayınının zorunlu olarak adam başı 140 grama düşürülmesi önümüzdeki bir hafta veya on gün içerisinde bu askerlerimizde büyük bir halsizliğe ve zayıflığa sebep olacak ve savunma kuvvetindeki yararlılıklarını ciddi oranda etkileyecektir. Bu fikrimi dile getirirken, askerlerimizin ve hizmetlilerimizin bütün tayınlarının bahsi geçen tayın miktarı kadar olduğunu özellikle belirtmek isterim.

Hintli görevlilerimizin genelinin at etinden yararlanmasıyla birlikte ölüm ve hastalık oranlarının epey azalacağı, çok sayıda insanın sıkıntılarının hafifleyeceği, açlığın etkilerinin azalacağı ve bu görevlilerimizin fiziksel durumlarının garnizon görevlerini sürdürmelerini sağlayacak derecede iyileşeceği kanaatindeyim.

326 Bu sayıya hizmetliler de dahildi. (G.T.)

At eti yemeyi reddeden Hintli subay ve astsubayın görevine son verip yerlerine başkalarını görevlendirme tehdidi ve birkaç kişiyi bu şekilde görevden almak işe yaramıştı, zira ertesi gün 7054 Hintli (asker ve hizmetli) at eti yemeye başlamıştı. Bazıları ısrarla at eti yemeyi reddediyordu. İki gün sonra at eti yiyen Hintlilerin sayısı 9329 olmuştu.

13 Nisan sabahı saat 6.55'te sağ yakadan, Beyt-i İsa istikametinden çok şiddetli bir top ateşi duyduk. Gorringe'in kuvvetinin oraya hücum ettiğine hükmettim.[327] Saat 7.15'te 5 inçlik toplarımızla ateş ederek çok sayıda Türk askerinin sol yakadan sağ yakaya geçişini geciktirdim.

Gorringe aynı gün gönderdiği telgrafta şiddetli yağan yağmurlardan sonra çamurlaşan zemin kuruyana kadar harekâtı bekletmek zorunda olduğunu bildirdi. Taşkın suları, yağmurlar, her şey tıpkı Aylmer'in zamanındaki gibi aleyhimize çalışıyordu gene.

Aynı gün genel karargâh, yardım kuvvetinin düşmanla girdiği ilk muharebenin ayrıntılarını gönderdi:

> 4 Nisan'ı 5 Nisan'a bağlayan gece sağ yakada Türkler arkalarında bizim öncümüzle çarpışmak üzere bir artçı grup bırakarak El-Hanne'yi terk ettiler. 5 Nisan sabahı Felahiye'yi makineli tüfekli üç tabur tutuyordu, bunların ikisini 5–6 Nisan gecesi mevzileriyle birlikte ele geçirdik.[328] Sanaiyat çok iyi korunuyordu. 9 Nisan sabahı 7. Tümen'in orasını alma teşebbüsleri, bildiğiniz gibi, başarısızlıkla sonuçlandı. Zaman kıtlığı sebebiyle bu teşebbüslere girişmeden önce ayrıntılı bir değerlendirme yapma ve bu değerlendirmeleri pekiştirme

327 Bu hareket, düşmanın 30 Mart 1331 [12 Nisan 1915] sabahı saat 03.40'ta 2–3 taburluk kuvvetle Beyt-i İsa mevziine karşı teşebbüs ettiği taarruz nümayişinden ibarettir. (Ask. Tar. Enc.)

328 İleri mevzi muharebesini ima eden bu harekette hiçbir taburumuz esir olmamıştır. (Ask. Tar. Enc.)

imkânı bulamamıştık. Zemin su içinde olduğu ve ay ışıklı geceler ancak kazmak suretiyle ilerlememize müsaade ettiği için bu mevzi ile ilgili sistemli bir plan geliştirmek zaman alıyor ister istemez. Ordu komutanı Gorringe'le daha başka ve daha hızlı bir harekât planı üzerinde anlaştı; bu plan uygulamaya geçirilecek. Gorringe sizin yardımınıza ne zaman başvurulacağını size bildirecektir. Dün sabaha kadarki toplam zayiatın 5000 olduğu tahmin edilmektedir. Zayiat sebebiyle boşalan yerlerin yarısı takviye kuvvetleriyle desteklendi. Birkaç güne kadar eksik olan diğer yarı da takviye edilecektir.

Bu telgraftan El-Hanne ile Felahiye'nin muvakkat mevziler olduğu ve hafif kuvvetlerle savunulduğu tahminimde haklı olduğumu görmüştüm.

14 Nisan günü genel karargâha telgraf çektim, aynı mesajı kolorduya da gönderdim:

Acil durum tayın miktarını bir gün yerine iki güne çıkararak 24 Nisan'a kadar idare edebilirim. Bu tarihten sonra hava hizmetlerinin ulaştıracağı gıda maddelerine ve at etine bağımlı olacağız; at eti de bizi ancak 29 Nisan'a kadar idare edebilir. Hava hizmetlerinin gıda maddesi ulaştırma işi en kısa zamanda gerçekleştirilir de 23 Nisan'dan önce elimizde bir miktar yiyecek bulundurabiliriz umarım, zira sadece askerleri değil, buradaki halkı da beslemek zorunda olduğumuz unutulmasın. Tayın miktarını 113 grama düşürdüm, böylece 24 Nisan'a kadar yetecek miktarda yiyecek tasarruf edebilirim. Bunun zorunlu olduğunu düşünüyorsanız bana bildirin, ama böyle bir yolun (yani yiyecek miktarını 113 grama indirmenin ki gerçekte yemek olarak 85 grama karşılık gelir bu) ölüm vakalarında artışa sebep olacağını tahmin edersiniz. 9239 Hintli (ki bunların arasında Gurkalar ile hizmetliler de var) at eti yemeye başladı. 1500'ü hâlâ at eti yememekte ısrarlı; bu 1500 kişiye hastanedeki hasta ve yaralı Hintliler de dahil.

Mesajımda Amiral Wemyss'in iki ateş arasında gemilerle bize ulaşma konusunda ne düşündüğünü de sormuştum. Eğer bir buharlı, gece karanlığında yedeğinde iki şatla birlikte akıntıya karşı yol alıp Kût'a tam vaktinde gelebilirse ve yükünü boşaltıp tekrar geri dönmeyi başarırsa, Türklerin hareketli hedefe isabet kaydedebileceklerini sanmıyordum. Melliss bu kanaatimi Nâsıriye'de yaşadığı olaylarla destekledi, ben de Kurna'da yaşadığım benzer olaylarda bunu müşahede etmiştim.

Mukavemetimi hangi tarihe kadar sürdürmemi istediklerini sordum. Gorringe'i telaşa düşürmek istemediğimi, ama onun siper kazdığını öğrenince sabırsızlandığımı belirttim. Hava hizmetinin bize yiyecek tedarik etmesi en iyi çare gibi görünüyor, ama bu çalışmalar bir an önce başlasa iyi olur, dedim. Genel karargâh ile Gorringe elimde ne kadar yiyecek kaldığını ve Hint askerlerimin ne kadar zayıf düştüğünü bildiklerinden benden öyle büyük bir yardım beklememeleri gerekir, dedim. Tarihte bütün muhasaralarda hep böyle olmuştur diye de ekledim.

Kolordudan hava şartları uygun olmadığı için bize uçaklarla gıda maddesi gönderemediklerini, imkânları el verir vermez hemen göndereceklerini bildiren bir telgraf aldım. Hava şartları ve taşkın suları daha fazla ilerlemelerini engelliyormuş. Bataklıktan geçecek yolla ilgili çalışmalar havanın durumuna göre hiç de fena sayılmazmış. Suvade bataklığının genişliğinden ve Kût'un kuzeyindeki taşkın sularından dolayı Türkler sol yakada yiyecek tedarikinde güçlük çekiyormuş. Bu yüzden sağ yakaya geçmeleri bekleniyormuş. Dolayısıyla taşkın suları onları daha da zor durumda bırakabilirmiş. Bu telgrafta içimi rahatlatacak pek bir şey yoktu. Genel karargâh ablukayı bir gemiyle yarma seçeneğinin ancak son çare olarak düşünülebileceğini,

ama yine de bunun için ön hazırlıklar yaptıklarını ve bir gemiyi hazır tuttuklarını bildirmişti bana.

14 Nisan'da şehir halkının elindeki hububat bitti. Askeri vali onları şehirdeki at ve eşeklerin etleriyle sekiz gün daha besleyebileceğini söyledi. Askeri vali, Arap kadın ve çocuklar için bir aşevi de kurmuştu. Yiyecekleri tükenme noktasına geldiği için şehir halkının her an bir mesele çıkaracağını beklediğimden şehirdeki nöbetçi sayısını artırdım.

Hindistan hükümetine 15 Nisan'da aşağıdaki telgrafı gönderdim:

> Kuvvetimdeki at eti yiyen bütün Hint askerleriyle ilgili olarak, Hindistan'daki eyaletlerin bütün vergi tahsildarları ile siyasi subaylarının aşağıda sıralanmış olan sınıfların[329] bağlı olduğu *pançayatlara* çağrıda bulunmalarını ve onlara dini liderlerden, Mulvilerden, Panditlerden, Kioapur mihracesinden bu askerlerin at eti yemeleri konusunda izin alındığını bildirmelerini; hükümetlerine karşı gösterdikleri bu asil tavırlarından dolayı bu kişilere hiç kimsenin laf etmeye kalkışamayacağını, aksi takdirde haklarında hükümet tarafından dava açılacağını anlatmalarını istiyorum. Ayrıca hükümetinizin bu son derece ağır koşullar altında hükümetlerine yararlılık göstermiş olan kuvvetimdeki Hint subaylarını *jagir* [iltizam] vererek ödüllendireceğinden hiç şüphem yok.

Hint subaylarıyla askerlerinin at eti yedikleri için ağır eleştirilere uğrayacaklarını bildiğimden böyle bir telgraf göndermenin şart olduğunu düşünmüştüm. Hint subaylarıyla askerleri, "Köylerimizde bu olayı daima yüzümüze vuracaklar, artık kızlarımızı evlendiremeyeceğiz" diyorlardı; Hindistan'daki kast sisteminin sebep olduğu önyargıları bilenler bunu gayet iyi anlayacaklardır.

329 Viz., Racputana Racputları, Birleşik Eyaletler Racputları, Dogralar, Mahrattalar, Catlar, Sihler, Gucarlar, Pencap Hinduları. (G.T.)

Kolordudan bir telgraf aldım. Telgrafta 3. Tümen'in şafakta düşmanın 18 C.O. 6 ile 18 C.O. 9 hattındaki siperlerini ele geçirdiği ve düşmanın Çahala[330] siperleriyle bağlantılı olan Beyt-i İsa siperlerine doğru ilerlediği belirtiliyordu. Telgraf, artık alıştığımız bir bilgiyle, uçakla gönderilecek gıda maddeleriyle ilgili o teselli edici bilgiyle bitiyordu: "Yüklü uçaklar rüzgâr sebebiyle havalanamıyor, ama mümkün olan en kısa zamanda erzaklar yüklenip size gönderilecek."

16 Nisan'da ordu komutanına şu telgrafı gönderdim:

> Gizli. Özel. 10 Nisan tarih ve 69/386-388/G sayılı telgrafımda dile getirdiğim en iyi durumdaki altı ila yedi yüz askerimle *Sumana*'ya binip muhasarayı yarma talebim için bir cevap alabilir miyim? Hükümetin düşüncesini merak ediyorum, bu grupla muhasarayı yarmaya mı çalışmalıyım, yoksa tümenimin büyük kısmıyla, hasta ve yaralılarla birlikte kalıp düşmana esir mi düşeyim? Muhasara altındaki bir garnizonun komutanının yapacağı en doğru hareket muhasarayı yarmaya çalışmaktır; bu ablukayı yarma harekâtı, harekâtların en tehlikelisidir. Daha önce de açıkladığım gibi, üç yanım beş yüz metre genişliğinde hızlı akan geçit vermez bir nehirle kaplıyken, kara kısmı içi suyla dolu siperlerden geçilmezken ve ötesinde içi Türk askeri dolu siperler uzanırken kuvvetimin büyük kısmıyla muhasarayı yarmam imkânsız. İkinci karargâh komutanım Sir Charles Melliss arkada kalmaya gönüllü oldu.
>
> Yardım kuvvetinin ilerlemeyi başaracağına olan ümidim hâlâ devam ediyor, ama olan bitenden sonra bize ulaşmalarının zayıf bir ihtimal olduğunu düşünüyorum, ayrıca yiyeceğimiz konusunda endişeliyim. Her şeyin açıkça anlaşılması gerekiyor, zira sonunda zaman iyice tükenmiş olacak.

330 Beni Temim harabesinin hemen batısında, sol sahildeki tepenin ismidir ve buradaki tahkimattan maksat 6. Alay tahkimatıdır. Burada zikredilen taarruz, birinci Beyt-i İsa muharebesidir. (Ask. Tar. Enc.)

Mesajıma, karayla tek bağlantımızın olduğu yerde taşkın sularından oluşan bir göl olmasa, toprak kuru olsa dahi, bırakın Hint askerlerini, İngiliz askerlerimin bile üzerlerinde mühimmat ve ağır paltolarla Türk siperlerine kadar yürüyecek takatlerinin olmadığını da yazabilirdim. Askerlerime kışla hizmeti bile yaptıramıyordum, nöbette bayılanlar oluyordu.

Hükümetin *Sumana* gambotuyla muhasarayı yarma harekâtına bizzat komuta etmemi isteyip istemediğini sormamın sebebi, daha sonra bütün kuvvetimi düşmanın ele geçirmesine izin verdiğim, yani onları terk ettiğim yollu suçlamalara maruz kalabileceğimi düşünmemdi. Gerçi, gambotla girişeceğimiz bu teşebbüsün sonu da ölümdü, zira o sıralarda nehrin iki yakasına zincir gerildiğinden şüpheleniyorduk. Artık bu şüphelerimizde haklı olduğumuzu biliyoruz. Kara kısmımız muhasarayı yarmamıza imkân tanıyor olsaydı ne yapacağım belliydi elbette. Yarma harekâtını başlatırdım. Ama sekiz bin kadar muharibi Kût'ta bırakıp bir buharlı üzerinde yedi yüz askerle muhasarayı yarmaya çalışmak bambaşka bir şeydi; tarihte bunun bir örneğini bilmiyorum. Pek tabii olarak genel karargâhın fikrini öğrenmek istiyordum. Muhasarayı yarıp da ölmeden veya yaralanmadan oradan kurtulmayı başarabilir ve devletime hizmet etmeye devam edebilirdim, ama işin ucunda düşmana esir düşmek de vardı.

O gün uçaklar yiyecek tedarikine başladılar, ideal bir havada ve mükemmel koşullar altında vaat edildiği gibi 2270 kilo yerine 1520 kilo gıda maddesini Kût'a indirmeyi başardılar. Yere kocaman bir işaret çizilmiş olmasına rağmen iki çuval nehre düştü.

Hemen arkasından 16 Nisan'da kolorduya, bir nüshasını genel karargâha da ilettiğim şu mesajı gönderdim:

Şimdi başka bir mesele daha hasıl oldu. Uçaklar günde 2270 kilo tedarik edemeyecekse, bir geminin elli ton erzakla birlikte muhasarayı yarmasından başka bir çözüm gelmiyor aklıma. Bu sayede şehir halkı dahil adam başı 227 gram tayınla on iki günlük bir yiyecek ihtiyatı olur elimde. Uçakların günde 2270 kilo yiyecek maddesi tedarik edemeyeceğini görünce hemen tayın miktarını 113 grama indirdim; ayıklandıktan sonra bu miktar yemek olarak 85 grama tekabül ediyor. Yedi çuval rupi gönderilmiş, ama yiyecek her şeyden önce gelmeli.

Mesajımın sonraki bölümünde "Türkler Kût'a havadan yiyecek tedarik edildiğini artık anlamış olmalılar, yiyecek gemileriyle muhasarayı yarmaya çalışacağımıza kanaat getirip nehri zincirle kapatmaya çalışacaklardır" dedim.

16 Nisan'da Gorringe gece Türk nöbetçilerine saldırı düzenlediğini, 43 düşman askerini esir aldığını ve düşmana epey zayiat verdirdiğini bildirdi.

Kût'ta ölmüş bir subayın çantasındaki eşyalar için yapılan açık artırmanın sonucu, içinde bulunduğumuz durumu gayet iyi açıklıyor:

100'lük bir paket sigara 100 rupi; vasat kaliteli küçük bir dürbün 250 rupi; Arap tütünü, yarım kilosu 48 rupi (asıl ederi belki 2 şilindi).

Üç şilinlik bir gazyağı tenekesine 30 rupi vermiştim. Tavukların tanesi 10 rupiydi.

1 Mart'ta buğdayı maundu 112 rupiden, arpayı maundu 56 rupiden satın almaya başlamıştım.

17 Nisan'da (Pazartesi) kolorduya takviye olarak 5000 piyade ulaşmıştı, nehirden 1250 piyade daha geliyordu. Dicle kuvvetini meydana getiren kolordunun mevcudu şu şekildeydi: 29.000 piyade, 1500 süvari, 133 top.

Kût'taki Hint askerleri ümitlerini iyice kaybetmişti, her gece firarlar ve firar teşebbüsleri yaşanıyordu. Ço-

ğunu kurşuna dizmek zorunda kalıyorduk. 17 Nisan günü 22. Pencap'tan üç asker ibret olsun diye vuruldu. Bizim siperlerden düşman siperlerine doğru koşarak firar etmeye kalkışmışlardı.

17 Nisan sabahı şiddetli top sesleri duymuştuk. Bu sesler 3. Tümen'in düşmanı Beyt-i İsa'daki siperlerinden sürdüğünün işaretiydi; orada bir makineli tüfek ile 100 esir ele geçirmişlerdi. Kolordudan bildirildiğine göre, çok sayıda düşman askeri Beyt-i İsa'dan Çahala tepelerine doğru geri çekilmişti.[331] Gorringe mesajında Beyt-i İsa'yı ele geçirmekle o bölgenin aşağısındaki çok sayıda su yolunu kontrolü altına aldığı bilgisini de geçiyordu. Türkler bu su yolları sayesinde arazinin doğu ve güneydoğu bölümünü Ümmü'l-İbrahim'e kadar sular altında bırakmışlardı. Arazi şimdi iyice kurumaya başlamıştı.

Sabah genel karargâhtan bir telgraf aldım:

> Yardımın zamanında ulaşamaması ve size yiyecek maddesi ulaştırma teşebbüslerinin başarısız olması durumunda ordu komutanı ayın 10'unda gönderdiğiniz telgraf mesajında belirttiğiniz teklifi onaylamaya hazır; bununla, *Sumana*'ya, devlete en fazla yararlılık gösterebilecek ne kadar subay ve er varsa bindirip muhasarayı yarmaya çalışma teklifinizi kastediyorum.
>
> Yalnız ordu komutanı, teklifinize istisna olarak sizin arkada kalıp garnizon kuvvetine komuta etmenizi istiyor ve bu isteğini hizmetlerinizden mahrum kalacağını bilerek ve bundan derin bir üzüntü duyarak dile getirdiğini ifade ediyor. Muhasarayı yaracak olan kuvvetin terkibi işini tamamen size bırakıyor. Bu planın dışarı sızmasının Hint askerlerini kötü etkileyeceği açıktır.
>
> Yukarıda da belirtildiği üzere planın son ana kadar uygulamaya geçirilmemesi, geçirileceği zaman da doğrudan ordu komutanının emrinin beklenmesi gerekmektedir.

331 Bu büyük kuvvet, takriben 2700 muharibe malik 35. Fırka'nın iki alayı idi. (Ask. Tar. Enc.)

Genel karargâh mesajında muhasarayı yarma teşebbüsüne ancak son çare olarak başvurulması gerektiğini de belirtiyordu. Mesajda belirtildiğine göre, donanma bu harekâtı yalnızca bu koşullar altında kabul ediyordu ve bu koşullar henüz oluşmamıştı. Ertesi gün bu telgrafa şöyle bir cevap gönderdim:

> Hakkınız var, ama hava hizmetlerinizin 15 Nisan öğleden sonra başlayıp 17 Nisan akşamına kadar vaat edildiği gibi 4536 kilo yerine yalnızca 2268 kilo erzak getirdiklerine bakarsanız benim neden derin bir endişe içinde olduğumu anlarsınız. Şunu size tekrar belirtmek ihtiyacındayım, yaklaşık 20.000 boğaz beslemek zorundayım burada, adam başı 113 gramdan günde toplam 2260 kilo yiyecek yapar. Askerlerin tayınını 113 grama düşürdüm, lapa, ekmek ve peksimetim ayın 25'inde tükenmiş olacak; bu hesaba hava hizmetlerimizin tedarik ettiği yiyecekleri katmadım tabii.

Genel karargâhtan gelen bir telgrafta 3. Tümen'in Beyt-i İsa'yı az zayiatla ele geçirdiği haberi tekrar iletiliyordu. 2300 Türk askeri siperlerde ölü bulunmuş, iki sahra topu,[332] beş makineli tüfek ele geçirilmiş ve 180 düşman askeri esir alınmıştı, bunların içinde sekiz Türk subayı da vardı. Ama Türkler gece şiddetli bir karşı taarruza geçmişti. Hattımız beş yüz ila sekiz yüz metre gerilemişti. Karşı yakada bulunan 13. İngiliz Tümeni'nden destek istenmiş, tugaylar karma tugaylar halinde yeniden teşkilatlandıktan sonra hattımız tekrar ileriye alınmış. Aynı gün içinde bana başka ayrıntılar da iletildi. Gelen bilgilerden Türklerin akşam saat 9'da 2. Tümen'in 10.000 askeriyle, 35. Tümen'in bir kısmıyla ve 45. Tümen'in bir taburuyla şiddetli bir karşı taar-

332 Bu toplar, aynı günün akşamında icra edilen ve Beyt-i İsa mevziinin alınmasıyla neticelenen mukabil taarruzla geriye alınmıştı. (Ask. Tar. Enc.)

ruza geçtiğini öğrendim. Türkler, tıpkı Selmanıpâk'ta gerçekleştirdikleri gece taarruzundaki gibi kesif kütleler halinde saldırmışlar. Büyük zayiat vermişler, 8. Tugay'ın beş yüz metre kadar önünde 1200 ila 1500 ölü olduğu tespit edilmiş. Düşmanın 3. Tümen'in 7. ve 9. tugaylarının önünde verdiği zayiatın daha fazla olduğu söyleniyordu, siperler ölülerden dolayı tıkanmış. 8. Tugay'ın zayiatı çok azmış, ama 7. ve 9. tugaylar çok ağır zayiat vermiş. Bazı yerlerde Türkler on iki taarruz gerçekleştirmiş ve hatlarımıza yirmi metre yaklaşmış. Gorringe Türklerin ölü sayısının 4000 olduğunu tahmin ediyordu. Türklere Alman subaylar komuta ediyormuş, ölenler arasında Alman subaylar da varmış.[333] 13. Tümen, düşmanın Çahala'daki siperlerinin sol yanına taarruz etmek üzere harekete geçmiş. Gorringe'in sağ yakada iki, sol yakada ise bir tümeni olduğu anlaşılıyordu.

17 Nisan'da uçakların motorları arızalandı. 18 Nisan'da ise fırtına yüzünden havalanamadılar ve bize erzak ulaştıramadılar. Fırtınalı hava, yağmur, taşkın suları ve çamur, hepsi de Türklerin Kût'u avuçlarının içinde tutmalarına yardım ediyordu. Yiyecekle ilgili endişelerim had safhadaydı, çünkü havadan yiyecek yardımı ulaştırma teşebbüsünün başarısız olmaya mahkûm, ümitsiz bir teşebbüs olduğu hepimizin ma-

333 Evvela Osmanlı zayiatı hakkındaki ihbarlar ve tahminler mübalağalıdır. Üç gün devam eden Birinci, İkinci ve Üçüncü Beyt-i İsa muharebelerindeki sağ sahil kuvvetinin zayiatı yarısı yaralı olmak üzere 3541 kişidir. Şehitlerin miktarı ise iddia edildiği gibi 2300 değil, yalnız 619'dur. Sâniyen [ikinci olarak], XIII. Kolordu, zayi ettiği beş makineli tüfeğe mukabil 15 makineli tüfek ve bir miktar esir ile birçok silah, bomba ve saire ele geçirdi. Sâlisen [üçüncü olarak], Türk kuvvetleri başında Alman zabiti bulunması ve zayiat arasında Alman cesetlerine tesadüf edilmesi iddiası geçerli değildir. Çünkü bu muharebelerde tek bir Alman zabiti bile bulunmamıştır. Esasen, Dicle cephesindeki orduda, Alman olarak bir iki tayyareci zabitle bir ağır topçu kumandanından başka hiç kimse yoktu. (Ask. Tar. Enc.)

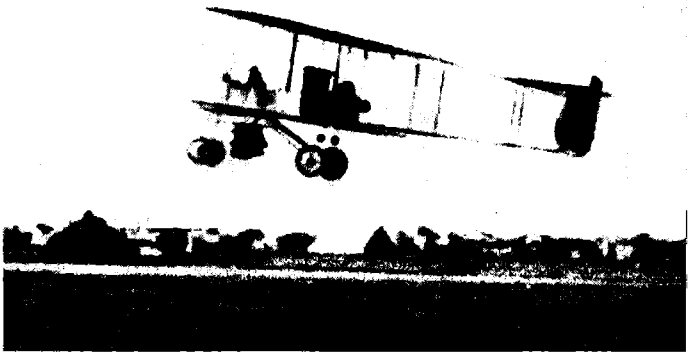

Kûtülamare'de açlık çeken İngiliz ordusu için günde 2 tondan fazla yiyecek malzemesinin havadan atılması gerekiyordu. Buna benzer bir avuç uçağın, altlarına çuvallarla asarak taşıdığı malzemenin miktarı ihtiyacın altında kalıyordu.

lumuydu. Hava fırtınalıysa uçaklar havalanamıyordu, hava düzgün olduğunda Alman tek kanatlısının saldırısına maruz kalıyorlar veya motorları arızalanıyordu.

20 Nisan sabahı saat 8.05'te ordu komutanından şu telgrafı aldım:

> Bütün askerlerinize yakında muhasaradan kurtulacaklarına emin olabileceklerini, bu konuda teminat verdiğimi söyleyebilirsiniz. Cesur çabalarını birkaç gün daha sürdürsünler, cesaretinizle örnek olarak onlara ilham vermeye devam edeceğinizden eminim.

Bu mesajı askerlere tebliğ ettim.

Gorringe sağ yakada hattını biraz daha genişletmişti, ama bu arada Çahala tepelerini ele geçiremediğini fark etmiştim.

22 Nisan'da (Cumartesi) sabah saat 10 ile 11 arası nehrin aşağısından şiddetli top sesleri duyuldu. Genel

karargâha telgraf çekip neler olduğunu sordum. Kuvvetimdeki askerlerin endişesi had safhadaydı, ben de bir türlü kurtulamadığım sıtmaya benzer bir kırıklıktan zayıf düşmüştüm.

O sabah (saat 8'de) gelen ilk uçak dört çuval yiyecek maddesinin hepsini Hayy'ın ağzına yakın bir yere, nehrin içine attı. Ondan sonra gelen uçak bir çuvalı Kût'un doğusuna, gene nehrin içine attı. Hava hizmetlerini paket ve mektupları nehre attıkları için birkaç kez rapor etmiştim; ama sabah sabah 180 kilo yiyeceğin nehre atılması benim için büyük bir kayıptı!

Genel karargâhtan gelen bu telgrafla bu bölümü noktalıyorum:

> 22 Nisan akşam 7.50. Bu sabah Sanaiyat mevziine gerçekleştirilen taarruzun geri püskürtüldüğünü üzülerek bildiririz. Gorringe taarruzlarını sürdürmeye kararlı.

18. Bölüm
Kût'un Teslim Oluşu

Söyleyecek pek bir şey kalmadı. Takdir edersiniz ki teslim müzakerelerinin gizli tutulması gerekiyor. Genel karargâha 23 Nisan'da şu telgrafı gönderdim:

> Şunu kabul etmeliyiz, Gorringe 30.000 asker ve 133 topla ikinci defa geri püskürtüldü ve bana öyle geliyor ki hem de epey ağır bir zayiatla. Bugün 23 Nisan, en fazla 29 Nisan'a kadar dayanabilirim ve Gorringe daha Sanaiyat'ta bile değil. Dolayısıyla yardımıma gelmesi mucize olur.

Ordu komutanının Halil Paşa'yla müzakereye oturması ve onunla, Kût'un Türklere verilmesi karşılığında kuvvetimin serbestçe geri çekilmesi konusunda anlaşmaya varması taraftarıydım. Böyle bir anlaşma son derece muteber bir anlaşma olurdu. Daha önceki yazışmalarımızda ordu komutanına bu konudan bahsetmiştim. "Böyle bir müzakerede Halil Paşa kuvvetin tekrar silah kullanmayacağına dair namus sözü vermesinde ısrar edecektir, ordu komutanı da yalnızca Türklere karşı silah kullanılmaması şartıyla kuvvetin nezaret altında serbest bırakılmasına çalışacaktır" dedim. Gorringe birkaç gün içinde asıl kuvvetini toparlayıp da düşmanın en zayıf noktasına taarruz etmeyi ve düşman kuvvetini yarmayı başaracak güçte değilse ordu komutanının bir an önce düşmanla yukarıdaki şartlara uygun bir müzakere yapması gerektiği kanaatindeydim.

Askerler o derece takatsiz düşmüştü ki, nöbet esnasında bayılanlar oluyordu ve kışla hizmeti yapamaz haldeydiler. Bütün bunlara şahit olmak çok üzücüydü. Bünyem sağlam olduğu için bu koşullar altında sağlam kalmayı başarabilmiştim, birkaç gündür ateşle beraber bir titreme musallat olmuştu bana o kadar; o da taşkın suları yüzündendi zannederim. Ama bu durum hasta listesine girmeme sebep olmadı. Garnizon kuvveti artık iyice tükenmişti. Günde ortalama on beş kişi ölüyor, birçok kişi dizanteri ve iskorbüte yakalanıyordu.

24 Nisan'ı 25 Nisan'a bağlayan gece, muhasarayı yarıp bize yiyecek ulaştıracak olan *Julnar* yardım kuvvetinden ayrılıp yola çıktı. Karargâh birinci subayım Albay Parr'la birlikte karargâh binasının damında endişeyle bekliyorduk. *Julnar* Magasis'e kadar yaklaştı. Gece yarısı oradan kulağımıza şiddetli tüfek sesleri geldi, top ve tüfeklerden çıkan ateşleri gördük. Ateş yarım saat sürdü, sonra silahların hepsi sustu. Sabah saat 6'da *Julnar*'ı nehrin sağ yakasında yan yatmış vaziyette gördüm.[334]

Muhasarayı yarma teşebbüsü böylece başarısızlıkla sonuçlandı. Genel karargâha telgraf çekip cesur denizcilerinin kahramanca çabaları için Amiral Wemyss'e gönülden teşekkür ettim.

334 Derununa [içine] 270 ton kadar iaşe maddesi konulan bu vapur, 11 Nisan 1332 [24 Nisan 1916] akşamı saat 8'de Felahiye'den hareket etmişti. Bu sırada Sanaiyat müdafaa hattında bulunan 52. Fırka, vapurun müdafaa muhitini geçip Magasis'e doğru yürüdüğünü saat 8.25'te telefonla orduya haber verdi. Erken olmak dolayısıyla herkes uyanıktı ve çarçabuk engelleme tedbirleri alındı. Vapur Es-Sinn tepeleri hizasını geçtikten sonra her iki sahilden top, tüfek ve makineli tüfek ateşine tutularak Magasis önünde durmaya mecbur oldu. Veyahut karaya oturdu. Vapurun ikinci kaptanıyla makinisti ve dördü yaralı 14 tayfası, vapurda mevcut üç makineli tüfeği ve vapur, içindekilerle beraber ele geçirildi. Hiçbir hasara uğramamış olan bu vapur, "Kendi Gelen" ismi verilerek nakliye filosuna dahil edildi. (Ask. Tar. Enc.)

Julnar'ın mürettebatı Kraliyet Donanması'ndandı ve komutanlığını Deniz Yüzbaşı Firman ile yardımcısı Kraliyet Donanması Gönüllü İhtiyat Birliği'nden Deniz Yüzbaşı Cowley yapıyordu. Deniz Yüzbaşı Cowley, bu kitapta ismi sıkça geçen ve Irak seferi sırasında mükemmel hizmetlerde bulunmuş olan Lynch yapımı *Mecidiye* buharlısının cesur ve yetenekli komutanıydı. *Mecidiye* 270 ton gıda maddesi taşımaktaymış. Felahiye'den ayrıldıktan kısa bir süre sonra düşman tarafından fark edilmiş ve yolun büyük bir kısmında top ateşine tutulmuş. Magasis'e ulaştıktan sonra uskuru Türklerin nehrin iki yakasına çektiği zincire (orada bir engel zinciri olduğunu daha sonra düşmandan öğrendik) takılmış, şiddetli bir tüfek ateşinden sonra da karaya oturmuş.[335] Bana anlatıldığına göre Cowley köprüde yaralanmış. Deniz Yüzbaşı Firman ölmüş ve beş yaralı dahil bütün mürettebat düşmana esir düşmüş. Cowley'in aldığı yaralardan dolayı öldüğü söyleniyordu, ama daha sonra Türklerin onu kurşuna dizdiğine dair rivayetler dolaşmaya başladı.

25 Nisan günü ordu komutanının 23 Nisan'da gönderdiğim telgrafıma cevaben gönderdiği telgrafı aldım. Ordu komutanı hükümetten düşmanla teklif ettiğim şartlarda müzakereye oturmak için izin istediğini belirtiyordu. Ordu komutanı müzakereyi bizzat benim yürütmemin daha iyi olacağı kanaatindeydi. "Hükümet müzakereleri başlatmaya onay verirse, müzakere şartlarını belirlemek konusunda sizin temsilcilerimiz-

335 Nehrin bir zincirle seddedilmiş [kapatılmış] olmasından Osmanlı ordusu bile haberdar değildi. Burada zincir diye zikredilen şey, birinci Kûtülamare müdafaasında Mehdi gölünün hizasında nehre gerilen tel halattan galat [bozma] olabilirse de o zamana kadar birçok sefain-i harbiye ve nakliye kemal-i suhuletle [savaş ve nakliye gemisi kolayca] ve arızasız bu mevkiden geçmişti. Binaenaleyh, *Julnar*'ın da geçmesi gerekirdi. Mamafih, bilahare *Julnar*'ın pervanelerine böyle bir zincir veya halatın sarılı bulunmadığı da anlaşılmıştır. (Ask. Tar. Enc.)

den daha iyi konumda olacağınız tartışma götürmez. Teslim müzakeresini ordu komutanının emriyle başlatacaksınız elbette, bunun sorumluluğunu siz üstlenmeyeceksiniz. Halihazırda cesur ve başarılı bir savunma gerçekleştirmiş bir komutan konumundasınız." Ordu komutanı, bu konuda kendisine bilgi vermiş olan Amiral Wemyss'in, sahip olduğum prestij sayesinde en iyi koşullarda bir anlaşma sağlamamın kuvvetle muhtemel olduğunu belirttiğini ifade ediyordu.

İstediğiniz takdirde size yiyecek temin ederiz elbette. Lütfen bu konuda ne düşündüğünüzü bize bildirin.

Hemen cevap yazdım ve ordu komutanı devletin iyiliği için hangisini uygun görüyorsa onu yapacağımı bildirdim. Bana müzakereyi başlatma emri verirse, Halil Paşa'yla bir araya gelir, müzakere şartları üzerinde tartışır ve yiyecek yardımı için kuvvetlerin mevzilerini terk etmemesini şart koşan altı günlük bir ateşkes teklif ederdim.

Netice itibariyle durum şöyle oldu: Hiç istemediğim halde 26 Nisan günü Halil Paşa'yla müzakere masasına oturmak zorunda kaldım; yedekte tek bir peksimet yoktu ve Halil Paşa had safhada yiyecek sıkıntısı çektiğimizi biliyordu. Artık açlıktan günde yirmi adam ölüyordu. Müzakere için en uygun kişinin yardım kuvvetinin komutanı olduğu kanaatindeydim. Taarruz yapabilirdi ve husumeti yeniden başlatacak güçteydi. Elimde yiyeceğim olsaydı, benim işim değil deyip müzakereye oturmayı kesinlikle reddederdim. Ama derhal yiyecek temin etmem gerekiyordu, yoksa bütün askerlerim yere yığılıp ölecekti.

Ordu komutanı gönderdiği bir telgrafta Hindistan başkomutanının bana hitaben yazdığı mesajı şu şekilde iletiyordu:

Başkomutan, son derece zor fiziksel koşullar altında cesur ve kararlı bir düşman karşısında gösterdikleri yiğitliklerden ve yılmaz çabalarından dolayı Gorringe ile Townshend'in komutasındaki askerlere şükranlarını sunduğunu bildirdi. Liderlerinin bundan sonraki çağrılarına aynı şekilde cevap vereceklerinden hiç kuşkusu olmadığını, bu çabalarının başarıyla taçlanacağı haberini sabırsızlıkla beklediğini ifade ediyor. Başkomutan özellikle, muhasara esnasında çektikleri o müthiş çilelerden, katlandıkları zorluklardan dolayı duyduğu minnettarlığı Townshend ve onun cesur, sadık askerlerine iletmemi istedi. Bütün bu zorluklara ve çilelere imparatorlarına duydukları görev aşkı sebebiyle katlandıklarını bildiğini ifade etti.

26 Nisan'da Halil Paşa'dan cevap aldım. İkimiz de buharlı işkampavyalara bindik ve sol yakadaki Türk siperlerinin sağ yanına yakın bir yerde, nehirde buluştuk.

Halil Paşa savunmamızdan şevkle bahsetse de, savunmamızın kahramanca yapılmış, Osman Paşa'nın savunmasına denk bir savunma olduğunu söylese de Enver Paşa'dan talimat aldığı için koşulsuz teslim olmamızda ısrar etti. Askerlerimin durumunu biliyordu. Elimde hiç yiyecek kalmadığını, askerlerimin öldüğünü, kuvvetimde hastalıkların, iskorbüt hastalığının kol gezdiğini biliyordu. Kût'a yiyecek sokulmasına izin verilmeden önce ordugâha yürümemiz gerekiyordu. Ondan sonra Halil Paşa benim nezaret altındaki kuvvetimle ilgili telgrafımı Enver Paşa'yla birlikte tahkik edecekti.

Yaptığımız görüşmelerden sonra Enver Paşa ileri sürdüğümüz bütün koşulları reddetti.[336] Toplarla teçhizata zarar vermemem kaydıyla beni serbest bırakma-

336 General Townshend, 28 Nisan 1916 tarihli, Halil Paşa'ya yazdığı mektupta tekliflerini şu tarzda icmal ediyor [özetliyor]:
i) Bu savaş devam ettiği müddetçe Osmanlı Devleti'ne karşı istihdam olunmamak;
ii) 40 topunu sağlam olarak teslim etmek;
iii) Bir milyon İngiliz lirası vermek ve buna mukabil kendisi ile mahsur kuvvetinin serbest bırakılmasını talep ediyordu. (Ask. Tar. Enc.)

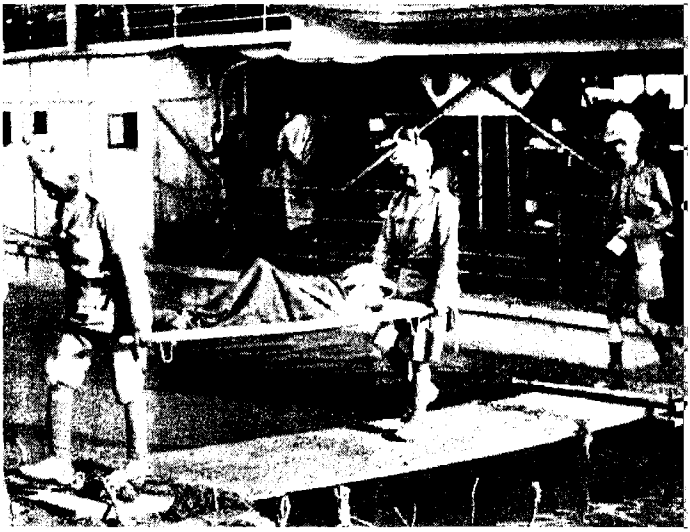

Türkler Kûtülamare'de ele geçirdikleri hasta ve yaralı İngiliz askerlerle, İngilizlerin elindeki Türk esir askerlerinin takasını kabul etmişlerdi.

İngiliz ordusu Kûtülamare'den geri çekilirken 30.000 askeri esir düşmüştü.

yı teklif ettiler. Böyle bir koşulu kabul etmem düşünülemezdi elbette. Nihayet, 29 Nisan günü toplarımı ve telsiz teçhizatım dahil mühimmat vs bütün tesisatımı tahrip ettim. Bir Türk taburu şehre girip bütün karakolları ele geçirdi.[337] Halil Paşa beni ziyaret etti, ona kılıcımla tabancalarımı teslim ettim. Almayı reddetti, "Bunlar şimdiye kadar sizindi, bundan sonra da öyle olacak" dedi.

Halil, İstanbul'a gönderileceğimi ve Türklerin benim Kût savunmamı kıyasladıkları Plevne kahramanı Osman Paşa gibi hürmetle karşılanacağımı söyledi. Türk milletinin şeref misafiri olacağımı ifade etti. Kuvvetim Anadolu'ya gönderilecek, deniz kenarında, iklimi güzel yerlerde göz altında tutulacaktı.

Anlaşılan Osmanlı hükümeti, İngiliz kuvvetinin ele geçirilişini bütün dünyaya kısmen milli bir zafer, kısmen de Rusların Erzurum'u almalarının bir rövanşı olarak göstermeye kararlıydı. İngiliz askerlerinin gereğince aşağılandığını görmek (1870'te Fransızlara yaptıkları gibi acımasız ve aşağılayıcı teslim şartlarına maruz bırakılıp bırakılmadıklarına bakmak) için Alman kurmay subayları da orada hazırdı. Almanların savaştaki nezaket kurallarını hiçe saymalarını ben hep 1806'da Prusya'daki kaleleriyle kuvvetlerinin düşmana rezilce teslim olmalarının hıncını almak amaçlı yapılmış bir davranış olarak yorumlamışımdır. Jena'da binlerce askerin oluşturduğu garnizon kuvvetleri tarafından korunan büyük kaleler bir avuç ağır süvarinin çağrısına uymuş ve teslim olmuştu; o meşhur Blücher de birkaç saat süren savunmanın ardından 14.000 askeriyle birlikte Lübeck'i düşmana teslim etmişti.

337 Kûtülamare'yi teslim almaya memur edilen Osmanlı kuvveti 3. Alay ile 45. Fırka süvari ve istihkâm bölükleriydi. 3. Alay'ın iki taburu kasabaya ve bir taburu da Beşara civarındaki esir ordugâhına memur edilmişti. (Ask. Tar. Enc.)

Bir komutan ve askerleri görevlerini askeri kurallara uygun bir şekilde yerine getirdikten sonra düşman onları istediği kadar rezil koşullara maruz bıraksın, şerefleri asla lekelenmez. Zira o koşulları düzeltecek, belirleyecek konumda değillerdir. Bizim durumumuz için şunu söyleyebilirim ki, Kût'ta beş ay mukavemet ettik[338] ve düşmanın zorlamasıyla değil, açlık yüzünden teslim olmak zorunda kaldık. Düşman elinizde onlarla müzakereye girmenizi sağlayacak kadar yiyeceğiniz olmadığını bilirken herhangi bir koşul öne süremezsiniz. Bildiğiniz gibi Irak Kuvvetleri başkomutanını bu konuda baştan uyardığımı kitapta da belirttim.

Hayır! Cesaretle gerçekleştirilmiş bir savunma karşılığında size şerefli bir teslim anlaşmasının (Avusturyalı kadirşinas General Melas'ın[339] 1800'de Masséna'ya tanıdığına benzer bir anlaşmanın) tanınıp tanınmayacağı düşmanınızın cömert ve hürmetkâr olup olmadığına bağlıdır. Kısacası, düşman kuvvetlerinin başkomutanı bir centilmen olmalıdır.

Açlığa yenik düştükten sonra boyun eğmek ve esir olmayı kabullenmekten başka çaremiz kalmamıştı. Tarihte çeşitli çağlarda cesur askerler (Masséna, Davoust,

338 Tam beş ay değil, 4 ay 23 gündür. Muhasara 25 Teşrinsâni 1331'de (7 Aralık 1915) başladı ve 16 Nisan 1332'de (29 Nisan 1916) muhasara altındakilerin teslimiyle sona erdi. (Ask. Tar. Enc.)

339 Marengo'da, Napolyon'a mağlup olan Avusturya generalidir. 1800 senesi 5 Nisan'ında, Fransızların İtalya ordusu kumandanı, Mareşal Masséna'ya 120.000 kişilik bir ordu ile taarruz ederek bir müddet muharebeden sonra onu Cenova'da 35.000 kişilik ordusuyla muhasara etti. Amiral Getty kumandasındaki İngiliz donanması da bu kasabayı denizden muhasara ve tazyik etti. Nihayet muhasara hattını yarıp kurtulamayacağına kanlı tecrübeyle kani olan Masséna hasımlarıyla müzakerelere girişti ve ordusunu silahlı olarak Fransa'ya naklettirmek şartıyla Cenova'yı 4 Haziran 1800'de teslim etti. General Townshend'in bu misali vermekten maksadı Masséna gibi hakkında muamele yapılmasını arzu etmesindendir. (Ask. Tar. Enc.)

St. Cry, Kléber gibi generallerin komutası altında hizmet vermiş olan) benzer şeyler yaşamış ve askeri şerefleri hiç lekelenmemiştir.

Bir İngiliz ve asker olarak insanın tabiatının dayanabileceği en son sınıra kadar dayanarak görevimizi layıkıyla yerine getirdiğimizi bir gün tarih söyleyecektir, bundan eminim. Savunmamızın sona ermemesi için ne gerekiyorsa yaptık. Ne kadar istesem de, geçit vermez bir nehir ile taşkın sularıyla tahkim edilmiş olan düşman hatlarını üstün bir taarruzla yarmak imkânsızdı, böyle bir şeyin olabilmesi için mucize gerekirdi. Düşmanın teslim olmamda ısrarcı olduğunu anlar anlamaz toplarımı havaya uçurmuş, bütün cephaneyi ve savaş malzemelerini tahrip ettirmiş, koşum takımlarını, eyer takımlarını, bütün ekipmanı parçalatmış, son anda da tüfek mekanizmalarını nehre attırmıştım.

Kût savunması hikâyesi için o sıralarda Savaş Bakanı olan Lord Kitchener'in 4 Mayıs 1916'da Lordlar Kamarası'nda yaptığı konuşmadan daha iyi bir son düşünemiyorum. Bu konuşma onun halkın önündeki son konuşmaydı belki de. Lord Kitchener konuşmasında Kût'a beyaz bayrak çekmeden, beş ay boyunca şehrin üzerinde dalgalandırdığımız eprimiş İngiliz bayrağını düşmanın eline geçmesin diye kendi ellerimle yakmadan önce gönderdiğim mesajdan alıntı yapmıştı:

> Lord Beresford, Savaş Bakanı'na Kût teslim olduktan sonra kaç İngiliz askerinin esir düştüğünü ve Türklerin başkomutanının General Townshend'in kahramanca gerçekleştirdiği savunmadan etkilendiğinin ve kılıcını taşımasına izin vererek ona şerefini iade ettiğinin doğru olup olmadığını sordu.
>
> Earl Kitchener: Asil ve yürekli lorda yılmaz kararlılıklarıyla, müthiş cesaretleriyle tarihe isimlerini şerefle yazdırmış olan General Townshend ile askerlerine hürmetlerimi sunmama vesile olduğu için teşekkür ederim. (*Alkış*) Peş peşe

gerçekleştirdiği muhteşem harekâtlardan sonra General Townshend'in Kûtülamare'deki stratejik açıdan önemli mevzii tutmaya karar verdiği hepimizin malumu. Onun bu mevzideki savunma tertibatının mükemmel, dört dörtlük bir tertibat olduğunu da unutmayın, o kadar ki, düşman sayıca fazlasıyla üstün olmasına rağmen[340] onun hatlarına girmeyi başaramadı. Asil lordlar, anormal derecede zor hava şartları altında yirmi haftadan fazla bir süre boyunca mevkilerini tutmuş olan bu askerlerin sinirlerinin ne kadar gerildiğini tahmin edersiniz. Zor hava şartlarının yanı sıra 2970 İngiliz ve hizmetli dahil 6000 kadar Hint askerinden oluşan bu garnizon kuvveti, eldeki yiyecek stokunun olabildiğince uzun süre yetecek şekilde ayarlanmış bir tayın istihkakıyla sonuna kadar mukavemeti elden bırakmadılar. Tayınları o kadar azdı ki, sonunda açlık yüzünden teslim olmak zorunda kaldılar.[341]

General Townshend ve askerleri bu şerefli esaret günlerinde pek çok şeyin mutluluğunu yaşayacaklardır: Hem silah arkadaşlarının onların muhasaraya insanın dayanabileceği en son sınıra kadar dayandığını görüp takdir etmeleri; hem de teslim oluşlarının kendi şereflerine de, İngiliz ve Hindistan ordusunun şerefine de leke sürdürmediğininin düşünüldüğünü öğrenmeleri. Aynı düşünceyi Lordlar Kamarası'nın sayın üyeleri ile bu ülkenin vatandaşlarının da paylaştığını rahatlıkla söyleyebilirim. (*Alkış*)

---

340 Osmanlı ordusu, düşman tahlisiye kuvveti ile muhasara altındakiler arasında daima düşük bir sayıda kalmış ve sayı üstünlüğünü ele geçirememiştir. Yalnız, muhasaranın başında bittabii General Townshend'in kuvvetine biraz üstündü. (Ask. Tar. Enc.)

341 Teslim olan kuvvet şuydu:

5	General
272	İngiliz zabiti
2592	İngiliz efradı
204	Hint zabiti
6988	Hintli ve sair efradı
3248	Silahsız
13.309	Yekûn

Bu miktarın 1306'sı hasta ve yaralı idi. (Ask. Tar. Enc.)

Muhasara altındaki kuvvete yardım ulaştırmak için ne gerekiyorsa yapıldı elbette, ama mübalağa etmeden söylüyorum, başarılı olacağına inanmama rağmen, sürekli yağan yağmur ve yardım kuvvetinin ilerlemesine hem mani olan hem de onu çevirme hareketi yapmak yerine son derece dar bir cepheden taarruz gerçekleştirmek zorunda bırakan taşkın suları gibi elverişsiz koşulları da unutmamak gerek. Sir Percy Lake ile Sir George Gorringe'in komutası altındaki askerler her türlü övgüyü hak ediyor. (*Sevinç çığlıkları*) Cesaretlerinin ve sadakatlerinin meyvesini toplayamadılarsa bunun yegâne sebebi daima aleyhlerinde işleyen koşullardır. General Townshend Kût'tan gönderdiği son mesajında şunları söylüyor:

'Görevimizi layıkıyla yerine getirdiğimiz için müsterihiz. Durumumuzu savaşın bir cilvesi olarak görüyoruz. Size, General Gorringe'e ve bütün Dicle kuvvetine bizi kurtarmak için gösterdiğiniz muazzam çabalardan dolayı teşekkür ederiz.'

Lordlar Kamarası ve hiç şüphesiz bütün ülke bu sözleri teyit edecektir sanırım. Eminim ki, Kût'u savunanlar ile onu kurtarmak için ellerinden gelen gayreti gösterenlerin hepsi de hayranlığımızı ve minnettarlığımızı aynı şekilde hak ediyorlar. (*Alkış*) Aziz lordumun Türk komutanının tavrıyla ilgili sözlerine aynen katılıyorum. (*Alkış*)

Lord Grenfell, General Townshend için söylenen bütün övgü dolu sözlere senatomuzun ve Irak'ta kalan kuvvetimiz dahil ordumuzun bütün üyelerinin canıgönülden katılacağını ifade etti. Çeşitli zorluklara rağmen, hastalık, yiyecek ve ilaç sıkıntısına rağmen General Townshend ve İngiliz–Hint kuvvetleri Kût'u fevkalade hayranlık verici bir şekilde savundular, ta ki yiyecek stokları tamamen tükenene ve General Townshend askerlerinin hayatını kurtarmak için teslim olmaya razı olana kadar. Ordumuz ve halkımız General Townshend'in Kût savunmasını ve onun askerlerinin bu savunmadaki gayretkeşliklerini büyük bir hayranlıkla uzun bir süre hatırlayacaktır. (*Alkış*) (*Times*'ın 5 Mayıs 1916 tarihli nüshasından.)

Ancak İstanbul'a vardıktan sonra, Amerikan Büyükelçiliği'nde görüp okuma imkânı bulduğum bu konuşmadan askerlerim adına da kendi adıma da gurur duydum. Bu konuşma, sevgili ülkemiz İngiltere'nin de görevimizi layıkıyla yaptığımızı düşündüğünü gösteriyordu. Böyle bir övgünün, Sudan'da komutası altında ve birlikte hizmet yaptığım, beni yarbaylığa, tuğgeneralliğe, en sonunda da tümgeneralliğe terfi etmiş olan eski bir komutandan gelmesi beni ayrıca duygulandırmıştı.

Buraya Albay Fitzgerald ile General Sir James Wolfe Murray'in karıma gönderdikleri teselli mektuplarını da koyuyorum.

York House,
St. James's

4 Mayıs 1916

Sayın Bayan Townshend,

Lord Kitchener sizin kederinizi derinden hissettiğini, eşinizin Kût'ta gerçekleştirdiği büyük savunmada ne muhteşem işler başardığını hatırlayarak metin olmanızı dilediğini size iletmemi istedi. Bugün Lordlar Kamarası'nda yapacağı konuşmada kocanıza sitayişte bulunacak.

Bu arada izninizle eşinizin yaptıklarına duyduğum hayranlığı ifade etmek isterim naçizane. Bu hikâye anlatıldıkça insanlar hatırlayacak ve bir gün tarihe muhteşem bir başarı hikâyesi olarak kaydı düşecektir.

Eşinizle irtibat kurmak istediğinizde lütfen bana bildirin, ne mümkünse yaparım.

Saygılarımla,
O. Fitzgerald[342]

342 Lord Kitchener'in askeri danışmanı Albay Fitzgerald, Kraliyet gemisi *Hampshire* ile Irak'ın güneyine inmişti. (G.T.)

Hotel Vandyke,
Cromwell Road,
Queen's Gate, S.W.

30 Nisan 1916

Sayın Bayan Townshend,

Sonunda olan oldu ve eşiniz ile onun cesur askerleri kaderlerine boyun eğmek zorunda kaldılar. O ve askerleri şan ve şerefe gark oldu. Eşinizi tanıyan herkes onun görevini sonuna kadar götüreceğini biliyordu, öyle de oldu ve askerleriyle birlikte görevini sonuna kadar yerine getirdi. Birilerini suçlamak veya övmek bana düşmez, ama katıldığı bütün harekâtlardan dolayı bütün dünyada eşinizden övgüyle bahsedileceğinden eminim.

Her ne kadar vatandaşlarımız şu zamanda fikren ve kalben eşinizin ve askerlerinin yanındaysa da, endişe içinde geçen, sizi bitap düşüren bu günlerinizde birçoğumuzun kalben ve fikren sizin yanınızda olduğunu bilmenizi isterim. Zira belirsizlik içinde geçen bu zamanlar sizin için bilhassa zor ve sizi tanıyan bizim gibi insanlar bütün bu zorluklar karşısında vakarla ayakta durma ve tıpkı eşiniz gibi sonuna kadar tahammül etme gücünü gösterdiğiniz için size hayranız.

Şükür ki eşiniz muhasaradan şerefiyle ve canlı olarak kurtuldu. Ümit edelim ki, düşman kendisine son raddeye kadar mukavemet etmiş olan bu cesur askere tıpkı vatandaşları gibi hürmet etsin ve ona tekrar aramıza katılana kadar gerekli itibarı göstersin.

Saygılarımla,
J. Wolfe Murray[343]

Halil Paşa İstanbul'a götürüleceğimi söyledi ve bana bir Thorneycroft işkampavya tahsis etti; bununla Kûtülamare'den Bağdat'a kadar gidecektim. Irak'tan Anadolu'ya, oradan da Avrupa'ya doğru gerçekleştireceğim uzun yolculuğun ilk ayağıydı bu. Miralay

343 General Sir James Wolfe Murray Ekim 1919'da vefat etti. (G.T.)

(albay) İshak Bey,[344] Albay Parr ve Yüzbaşı Morland refakatinde tekneye bindim. Cesur 6. Tümen'den arta kalan askerlerin ordugâh kurdukları yerden geçerken subaylarla askerler nehir kenarında sıraya girip bana uzun süre tezahürat yaptı. Hazır ol vaziyette onları selamlarken gözlerim doldu. Hiçbir komutana onlar gibi müthiş askerlere komuta etmek nasip olmamıştır. 6. Tümen'i yürekten sevmiştim, bana olan itimatlarını sonuna kadar kaybetmediler.

İstasyonu tahrip etmeden önce Kraliyet Donanması ile yardım kuvvetinde görev yapan ve Irak seferi sırasında emrim altında hizmet etmiş olan subay ve erlerden telsizle şu son mesajı aldım:

29 Nisan 1916

General Townshend,

Kraliyet Donanması'na bağlı olarak Dicle Kolordusu'nda görev yapmakta olan biz subay ve erler olarak (ki içimizde daha önce sizinle ve cesur askerlerinizle birlikte görev yapmış olan birçok arkadaşımız da var) sizinle ve Kût'taki silah arkadaşlarınızla buluşmayı başaramamış olmanın üzüntüsünü duyduğumuzu bildirmek isteriz.

Deniz Albay Nunn

Halil Paşa'dan son olarak fox-terrier cinsi sadık köpeğim "Spot"u güneydeki İngiliz kuvvetine götürüp dostum Sir Wilfred Peck'e göndermesini rica ettim; oradan evime ulaştırabilirlerdi. Spot bana sadakatle hizmet etti. Kurna ve Kûtülamare muharebelerinde, Selmanıpâk'ta ve geri çekilme esnasında hep yanımdaydı. Kût savunması sırasında birçok kedi hakladı. İngiltere'ye sağ salim vardı. Norfolk'taki evime dönünce onunla tekrar buluştuk.

344 Kaymakam [yarbay] idi. (Ask. Tar. Enc.)

V. Kısım
İstanbul

19. Bölüm
Bir Savaş Esiri

Albay Parr, Yüzbaşı Morland, Miralay İshak Bey (benden sorumlu olan Çerkez kökenli Türk subay), Portekizli aşçım, bir Hintli uşak ve iki İngiliz emir subayıyla birlikte 12 Mayıs 1916'da Bağdat'tan ayrıldım. Süvara'daki[345] indirme istasyonuna akşam 8.30'da vardık. Alman istasyon şefi bize tren istasyonunda kalacak yer verdi. Oradan ayrıldık ve yolculuğumuza deli gibi giden arabalar ve Victoria tarzı eski bir Chippendale ile devam ettik. Düz bir ovada kaba, engebeli, yer yer inişli çıkışlı ve uçurumlarla kaplı bir yoldan gittik. Akşam saat 11'de Dicle'nin sağ yakasındaki Tikrit'e vardık. Orada yorgun ve yarı aç küçük atlarımızı 14 Mayıs sabahı saat 3'e kadar dinlendirmek zorunda kaldık. Bizim yemekhane grubu için kahvaltıdan önce dört beş çöl tavuğu vurdum. Sabah belirttiğim saatte tekrar yola koyulduk, gece yarısı Türklerin Seriniye karakoluna[346] vardık.

15 Mayıs sabahı kahvaltıdan önce altı çift çöl tavuğu vurdum. Yola ancak öğleden sonra 3'te çıktık ve 16 Mayıs sabahı saat 4'te yolu kesen, suyu acı bir derenin yanında mola verdik, arabalarımıza yatıp uyuduk. Burada Gorringe'in kuvvetinden ele geçirilen ve içlerinde

345 Süvara denilmiş ise de Samara olması gerekir. (Ask. Tar. Enc.)

346 Şerimiye karakolu olacaktır. (Ask. Tar. Enc.)

Julnar'dan hayatta kalanların da bulunduğu üstü başı perişan ve zayıf kırk kadar İngiliz ve Hintli esirin yanından geçtik. Kraliyet Deniz İhtiyat Birliği'nden Asteğmen Reid'in komutasındaydılar. Reid bize eşekle yolculuk ettikleri için kendilerinden para istediklerini, içlerinden birinin hasta olduğunu söyledi. Yola devam etmeden önce İshak Bey'den bunun için on beş lira ödemesini rica ettim ve esirlerden sorumlu olan Türk subayına verip veriştirdim. Yapabileceğim yegâne şey buydu.

16 Mayıs günü öğleden sonra saat 2'de Dicle'nin sağ yakasındaki Kalatü'ş-Şirkat'a vardık. Buradaki evlerin çoğu beyaz mermerdendi[347] ve etrafta çok sayıda leylek sürüsü vardı. Burası eski bir kale şehri. Şehrin harap kale duvarları hâlâ duruyor. Bir sarayın veya tapınağın izleri apaçık ortada, bazı sütunlar hâlâ ayakta. Burayı birkaç senedir Irak'ta çalışan Alman arkeologlar kazmış. Kalenin içini epey bir kazmışlar ve duyduğuma göre birçok değerli eşya çıkarmışlar. Yol nehirden kilometrelerce uzakta uzandığı için tekrar nehre ulaşmak ve içinde yüzmek büyük bir nimet gibi geldi bana.

17 Mayıs sabahı saat 5'te tekrar yola çıktık ve saat 11.45'te Dicle'nin sağ yakasındaki Cezire tutukevine vardık. Akşam saat 5'te Alman ve Avusturyalı kurmay subaylardan oluşan geniş bir maiyetle birlikte Enver Paşa sallarla, yani keleklerle nehrin aşağı istikametinde geçip gitti. Halil Paşa'yla istişare etmek üzere Bağdat'a gidiyordu. Sallara otomobillerle bagajlar yüklenmişti.

18 Mayıs'ta romatizmalı insanların tedavi gördüğü bir hamamı bulunan küçük bir köy olan Hamam-ı Alil'e vardık. Bölgenin her tarafında petrol vardı, biz

347 Şirkat harabeleri civarında taş binalı köy yoktur. Olsa olsa hafriyat neticesinde bazı kısımları açığa çıkarılan eski binalar kastediliyor. Bina olarak Dicle nehir sahilinde Alman hafriyat mühendisleri tarafından vücuda getirilmiş tek bir yalı vardır. (Ask. Tar. Enc.)

de bir petrol kaynağının yanında ordugâh kurduk. O günkü yolculuğumuzda çok zorluk çekmiş, araziyi engebeli hale getiren küçük küçük birçok derenin üzerinden geçmiştik; arabalarımız zaman zaman bu derelere saplanıp kalmıştı. Arabaları saplandıkları yerden kurtarmak için yüklerini boşaltmak icap etmişti.

19 Mayıs sabahı saat 11'de Musul'a vardık. Burada garnizonun subay gazinosunda kaldık. Subay gazinosu, kışlanın yakınlarında, nehrin kenarında, küçük bir bahçe içindeydi. Karşısında, nehrin sol yakasındaki bir platoda Asurluların başşehri ve meşhur kraliçe Semiramis'in anayurdu Ninova'nın harabeleri vardı.

Musul, Dicle'nin sağ yakasında yer alan büyük bir Arap şehri. Burası kelimenin tam manasıyla Anadolu'nun tahıl ambarı olan bir ülkenin merkezi. Musul vilayetinin sahip olduğu et ve hububatla her yıl 70.000 askerlik bir orduyu besleyebileceği tahmin ediliyor.

22 Mayıs'ta Musul'dan ayrıldık. İshak Bey bizim için nakliye vasıtası ayarlamaya çalışırken bir buçuk gün geçirmiştik orada. Üç kamyonla Resul Ayn indirme istasyonuna doğru yola çıktık.

İstanbul'dan Bağdat'a uzanan ve Musul üzerinden demiryolu hattını izlemekteydik. 2019 km uzunluğundaki hat Bağdat'tan başlıyor, oradan Musul, Resul Ayn, Halep, Tarsus yolunu izliyor; Toros dağları üzerinden geçip Pozantı, Konya ve Afyon Karahisar'a ulaşıyor ve İstanbul'da son buluyor. 1916 Mayıs'ında Bağdat istikametindeki indirme istasyonu Resul Ayn'dı. Bu nokta ile Samara arasında, demiryolunun Bağdat'a kıvrıldığı yerde, aşılması gereken 483 km'lik bir boşluk vardı.

Bunları yazdığım sırada demiryolu döşenmemiş yerler şu şekildeydi:

(*a*) Islahiye-Mamure – Amanos dağlarını geçen dağ yolunun 65 km kadar uzağında.

(*b*) Tarsus-Pozantı – Toros dağları üzerinde yaklaşık 73 km'lik bir hat.

Bu iki yeri kamyonlarla güç bela geçtik.

Samara ile Musul arasındaki yol kötüydü, ama demiryolu için herhangi bir zorluk çıkarmıyordu. Türkler Musul ile Bağdat arasında kelekler kullanmaktaydı, zira Dicle'nin bu kesiminde akıntı çok hızlıydı. Nehir birçok açıdan bana Hindistan'ın kuzeybatı sınırından geçen İndus nehrini hatırlattı.

22 Mayıs'ta, Musul'dan ayrıldığımız gün, yoldaki akıntılardan dolayı zorluk yaşadık ve akşam saat 6'da Nusaybin'de mola verdik. Burası Romalı General Belisarius'un döneminde bir kale şehriymiş. Belisarius, MS 541 senesinde Jüstinyen'in Irak'ı Perslerden almak için gönderdiği seferi kuvvetin komutanıydı. Belisarius bu sefer sırasında Nusaybin'i ileri üs olarak kullanmış.

23 Mayıs sabahı saat 9'da kamyonlarla tekrar yola koyulduk, 113 km yol katettikten sonra öğleden sonra saat 4'te Resul Ayn'a vardık. Yolda Bağdat istikametinde yürüyen 4000 kadar Türk piyadesinin yanından geçtik.

Resul Ayn, Alman istihkâmcıları ile nakliye birliklerinden oluşan daimi bir müfrezeyi barındıran küçük bir köydü. Alman askerleri gençti ve mükemmel bir fiziğe sahipti, üzerlerinde yepyeni haki üniformalar, başlarında da mermi biçimli tuhaf miğferler vardı. Bağdat ile Resul Ayn arasındaki yolda o kadar çok Alman subayıyla karşılaştık ki, Almanların Osmanlı Devleti'ni Alman İmparatorluğu'nun bir mülkü haline getirmek ve Irak'ta bir Doğu İmparatorluğu kurmak niyetinde olduklarına iyice kani olduk. Altın Türk liralarının imalatını bile Almanlar yapıyordu; subaylarını bütün Türk tugay ve taburlarına yerleştiriyorlardı. Sohbetlerimizde Türk subayları bu durumdan derin bir üzüntü duyduklarını ifade ediyorlar ve Enver Paşa'nın Almanların elinde oyuncak olduğunu açıkça söylüyorlardı.

25 Mayıs sabahı saat 6'da trenle Resul Ayn'dan ayrıldık, 290 km'lik yolculuktan sonra akşam saat 6.30'da Halep'e vardık. Fırat'ın üzerinde, Cerablus'taki Forth Köprüsü tarzında bir köprü vardı.

Halep istasyonunda beni çok sayıda Türk subayı ve jandarması karşıladı; peronda toplanıp beni selamladılar. Arabayla Barron's Oteli'ne gittik. Orada adam gibi bir banyo yapmanın, güzel bir yemek yemenin, bir oda ve temiz çarşaflara sahip olmanın keyfini sürdüm. Bana özel bir oturma ve yemek odası da tahsis edilmişti.

Halep'teyken eski kaleyi ziyaret ettim, çok ilgimi çekti. Haçlılar zamanından kalmaydı, belki de hemen sonrasındaki dönemlerde inşa edilmişti. Tahkimatı ortaçağda yapılmış, surları (son derece kalındılar) çok iyi korunmuş; saray ve sarayın büyük toplantı salonu da öyle. Kale, şehrin ortasında tek başına yükselen bir tepe üzerinde duruyor. Kalenin etrafında geniş bir hendek var; hendek surların dibinden tabanına kadar taşla örülü, bu yüzden hendekten surlara tırmanmak imkânsız.

Bu geniş hendek müstahkem köprübaşından kaleye doğru uzanan viyadük benzeri yüksek bir köprüyle (45 metre yüksekliğinde sanırım) geçiliyor. Okuduğum bir romanda geçiyordu galiba, iki şövalye bu korkuluksuz dar köprünün iki ucundan dörtnala birbirlerine girerek düello yapıyordu. Tek söyleyebileceğim, bu adamlar bayağı yürekliymiş.

Halep'teki kuvvetlerin komutanı Şefik Paşa[348] iri yarı biriydi. Bana çok nazik davrandı, subaylarıyla birlikte otelde beni ziyarete geldi. Paşa, Miralay İshak Bey'in arkadaşıydı. Nereye gitsek İshak Bey'i tanımayan yok gibiydi. Amerikan Konsolosu Bay Jackson'la da tanıştım. İstanbul'da bulunduğum sıralarda onun

348 Şevki Paşa olacaktır. (Ask. Tar. Enc.)

İngiliz ve Fransız esirlere çok yardımı dokunduğunu öğrendim.

Halep'ten 29 Mayıs sabahı saat 6'da ayrıldık, öğleye doğru Islahiye'ye vardık. Burada demiryolu sona eriyordu ve tünel kazılan dağları aşarak Amanos'a, bir sonraki indirme istasyonuna gitmemiz gerekiyordu. Bu tepe sıraları Amanos "dağları" ismiyle biliniyor, ama geçtiğimiz geçidin rakımı kesinlikle 1500 metreden fazla değildi. Tepeler, vadiler ve derelerle kaplı güzel bir memlekette bulduk kendimizi; tepeler fundalıklarla kaplıydı. Nakliye vasıtalarımız Alman şoförlerin kullandığı Alman kamyonlarıydı. Bunlar 250–300 kamyonluk büyük bir kamyon deposundan alınmıştı. Mamure'ye akşama doğru saat 5.30'da vardık, demiryolu orada tekrar başlıyordu.

Ertesi sabah saat 9'da trenle oradan ayrıldık ve akşamüzeri saat 5.30 civarında Tarsus'a vardık. Geceyi Tarsus'taki kuvvetlerin komutanıyla geçirecektik; o da Miralay İshak Bey'in arkadaşıydı. Tren istasyonu ile şehir arasındaki dört ila beş kilometrelik mesafeyi otomobille katedecektik. Motorlu vasıtalardan sorumlu Alman subay arabayı kendisi kullanmak ve beni şehre bizzat götürmek istedi. İshak Bey'le aralarında münakaşa çıktı. İshak Bey benden tek sorumlu olan kişinin kendisi olduğunu, Alman'ın Almanya'da değil Osmanlı ülkesinde olduğunu unutmaması gerektiğini söyledi, burada emirleri sen veremezsin dedi. İshak o kadar tehditkâr ve öfkeliydi ki, Alman subay çaresiz boyun eğdi. Onu orada bıraktık ve zafer edasıyla yola çıktık.

Türk general bize güzel bir akşam ziyafeti çekti, İshak Bey'le ikisi akşam boyunca Almanlara verip veriştirdi. General kısa bir süre önce İngiliz savaş gemilerinin kendisine uzun menzilden ateş ettiklerini söyledi. Askerleri küçük tepelerin gerisine gizlendiği için herhangi bir hasar olmamış. Telgraf tellerini kesiyor-

larmış, ama geceleyin iki üç saat içinde teller yeniden tamir ediliyormuş.

Ertesi sabah, yani 31 Mayıs sabahı bir Alman şoförün kullandığı arabayla Tarsus'tan ayrılıp bir sonraki indirme istasyonuna, Pozantı'ya gittik. Almanların Pozantı–Tarsus bölgesinde çalışan 150 araba ve kamyonu vardı. Toros dağlarında muhteşem güzellikte virajlı bir vadiden geçtik. Tepemizde zirve ve sarp kayalar, büyük çam ormanları ve pınarların içinden geçtiğimiz bu yer bana Keşmir'deki Sind vadisini hatırlattı. Büyük İskender Geçidi isimli, uçurumlarla ve kayalıklarla kaplı çok dar bir geçitten geçtik. Orada İskender'in, ordusunun bu geçitten geçişini yâd etmek için kayalardan birine yazdırdığı bir taş tablet var. Belisarius ile Godfrey de Bouillon da buradan geçmiş. Bu geçitten sonra yol, kenarında çam kaplı tepelerin uzandığı geniş bir vadiye açıldı; burası Avusturya'nın Tirol eyaletine benziyordu.

Pozantı'da Enver Paşa'nın hususi trenine alındık. Daha sonra Enver Paşa beni kaldığı vagona davet etti. Kût savunması ve benim –onun tabiriyle– bir avuç adamla (*une poignée d'hommes*) neredeyse Bağdat'a kadar ilerleyişimle ilgili pohpohlayıcı laflar etti. Ülkeme olan görevimi layıkıyla yerine getirmiş olmamın takdirle karşılandığını, bu sebeple ülkesinin şeref misafiri olduğumu belirtti. Ona, bana gönderdiği telgrafında öne sürdüğü toplarımı tahrip etmediğim takdirde nezaret altında ülkeme dönme teklifini hatırlattım. Özgürlüğümü bu şekilde satın almayı kabul etmem mümkün değildi, bu yüzden topları tahrip ettim, ama şimdi takas karşılığında İngiltere'ye dönmeme izin vereceğinizi ümit ederim, dedim. Olabilir, bakarız dedi. Esir olduğumu düşünüp üzülmememem gerektiğini, bunun savaşın bir cilvesi olduğunu söyledi. Bunu bildiğimi söyledim, Napolyon savaşları sırasında Napolyon'un mareşallerinin yarısının zaman zaman esir düştüğünü,

önderler cephe ilerisinde görev yapmak durumunda kaldıklarında savaşlarda böyle şeylere daima rastlandığını belirttim. Enver Paşa kendisinin de İstanbul'a gittiğini, oraya vardığımda benimle tekrar görüşeceğini söyledi, nazikçe elimi sıkarak görüşmemizi bitirdi. Alman ve Avusturyalı subaylardan oluşan geniş bir heyet trende onunla beraberdi; trende yürürken çoğu bana selam verdi, içlerinden bazıları fotoğrafımı çekti.

Pozantı'dan İstanbul'a kadarki demiryolu hattı üzerindeki tekerlekli vasıtaların büyük bir kısmının Belçika malı olduğunu müşahede ettim. Bütün kamyonların üzerinde "Brussels" (Brüksel) işareti vardı, insan ve at yolcu kapasitesini belirten yazılar Fransızcaydı. Lokomotifler Alman'dı, motorları, kömürü besleyenleri ve muhafızları da öyle.

İstanbul'a 3 Haziran'da, yani Bağdat'tan yola çıkışımızdan itibaren yirmi iki gün sonra vardık. İstanbul'a varmadan önce Marmara Denizi'ndeki İzmit Körfezi'ni boydan boya geçtik. Burun ve sarp kayalıkların altına kurulmuş küçük şirin kasabaların yanından geçtik ve denizde çok sayıda kıyı teknesiyle balıkçı teknesine rastladık.

İstanbul'un karşı kıyısında, Üsküdar'da bulunan büyük Haydarpaşa garına akşama doğru saat 5.30'da vardık. Peronda beni Birinci Ordu komutanı, onun erkânı ve Harbiye Nezareti'nden çok sayıda yetkili karşıladı. İstasyonda halktan da çok sayıda insan vardı. İshak Bey ile Bahriye Yâveri Tevfik Bey (hususi yâverim olarak görevlendirilmişti ve beni karşılamak üzere Haydarpaşa'ya gelmişti) beni oradaki bütün subaylarla tanıştırdı. İstasyonun bekleme salonunda beni ağırladılar, sigara ve kahve ikram ettiler. Bu tavır karşısında savaş esiri olduğumdan bile şüphe ettim. O kadar saygı ve hürmetle karşılandım ki, kendimi İstanbul'u teftişe gelmiş gibi hissettim.

Güzel bir İngilizceyle konuşan Tevfik Bey bizi, bana tahsis edilen donanmaya ait bir işkampavyaya bindirdi. Yüklerimizle ve hizmetlilerimizle birlikte İstanbul'a on mil mesafede, Marmara Denizi'nde bulunan Prens Adaları'na gittik. Bu adalardan biri olan Heybeliada'da bana bir ev tahsis edilmişti. Karşımda minareleriyle sarayları uzanan, koyu mavi Marmara Denizi'ni, villa ve ormanlarla kaplı Prens Adaları'nı (muhteşem güzellikte bir manzaraydı bu) gördüğüm İstanbul'a bu ilk gelişimdi. Bahriye Mektebi'nin bulunduğu Heybeliada'ya ayak bastıktan sonra tepede, orman içinde bulunan ve Osmanlı hükümetinin bana tahsis ettiği eve çıktık. Tevfik Bey, yapılacak bütün harcamaları Osmanlı hükümetinin karşılayacağını söyledi bana.

5 Haziran günü Harbiye Nezareti'nde Enver Paşa'yla görüşecektim, beni alıp İstanbul'a götürdüler. Enver 37 ila 38 yaşlarında, hoş görünümlü bir adam, tam bir askerdi. Haki üniforması içinde çok şık görünüyordu. Çok cana yakın davrandı bana, kendimi Osmanlı İmparatorluğu'nda bir misafir olarak farzetmemi söyledi. Padişahın bana kolordu komutanı gibi hürmet edilmesi ve selam verilmesi konusunda kendisine talimat verdiğini belirtti. İstanbul'a, Pera'ya istediğiniz yere gitmekte serbestsiniz, dedi. Bunun karşılığında benden tek istediği şey, kaçmaya meyledersem kendisini bu durumdan haberdar etmemdi! Bu isteği karşısında şaşırdım, ama hemen toparlandım ve gülerek "Peki, söylediğiniz gibi yaparım" dedim. Namus ve şeref sözü vermedim, o da böyle bir şey yapmamı istemedi benden. Namus ve şeref sözü vermek için nezaret altında serbesti belgesi imzalamak gerekiyordu, böylece belge imzalamaktan kurtulmuş oldum.

Enver nezaret altındayken karımla kızımın yanıma gelmesini isteyip istemediğimi sordu. Teşekkür ettim ve yanıma gelmelerinden memnun olacağımı söyledim.

Hemen, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na gönderilmek üzere Padişah'ın karımla kızımın yanıma gelmesine izin verdiğini bildiren bir telgraf yazdırdı.

İstanbul'da kısa bir süre sonra Kahire'den İzzet Paşa'yla karşılaştım. Her sene yaptığı gibi Londra'dan veya Paris'ten Kahire'ye gitmeden önce birkaç ay geçirmek üzere İstanbul'a gelmiş, ama aniden patlak veren savaş sebebiyle Mısır'a dönmesi engellenmiş. Boğaziçi'nde çok güzel bir konağı vardı.

Onunla Mısır ordusunda görev yaparken tanışmıştım, Londra'daki ahbaplarımla da görüşmüşlüğü vardı. Bana karşı daima nazikti, Kût'un düştüğünü duyunca Enver ve diğer mebuslarla benden yana konuşmuş. Talât ve Enver'e karım geldiğinde Pera'daki İngiliz Elçiliği'nde ikamet etmeme izin verilmesi gerektiğini, orasının bizim için Heybeliada veya Büyükada'dan daha uygun bir mekân olduğunu da söylemiş. Enver bu konuda İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na telgraf göndermeme izin verdi, ama İngiltere Dışişleri'nden gelen cevabi mesajda, silahlı muhafız gözetiminde olduğum için bu uygulamanın İngiliz Elçiliği'ni bir gözetim yeri haline getireceğinden dolayı böyle bir talebin kabul edilemeyeceği bildirildi. Avusturya hükümeti de karıma geçiş izni vermediği için bu konu ister istemez kapandı.

27 Haziran'da Amerikan Elçiliği'ni ziyaret ettim. O sıralarda elçilik görevini Bay Philip yapıyordu. Bay Philip bana karşı çok nazikti, onunla sık sık öğle yemeğinde bir araya geldik; orada Londra gazetelerinin hepsini okuma imkânı buldum.

Her sabah bir esir olarak ve benimle alakası olmayan bir hatadan ötürü savaşın dışında kalmış biri olarak uyanmanın verdiği o berbat burukluk yüzünden kısa bir süre sonra ruh halim kötüleşti, bir süre herkese son derece kederli mektuplar yazdım. Bunu o sıralarda çok çetin günler geçirdiğimi anlatmak için

yazıyorum; eğer yüksek makamlarda bulunan Türklerden bunu okuyan varsa, bu açık yürekli ifadelerimden dolayı beni bağışlasın. O sıralarda sinirim tepemdeydi ve geleceğimi boş vermiştim. Bu kederli günlerimde tek tesellim yazmaktı. Esaretim sırasında, daha sonra yazarım deyip yıllardır yazmaya zaman bulamadığım için sürekli ertelediğim strateji ve yüksek taktikle ilgili kitabımı yazdım. Neyse ki kitapla ilgili notlarımın hepsi yanımdaydı. Kitabımla günde sekiz dokuz saat uğraşmak beni delirmekten kurtardı. Tanrıya şükürler olsun ki, hayatımda daima bir öğrenci oldum. Barış zamanlarında pazar hariç haftanın her günü en az dört saat çalışırdım. Esaret günlerimde çalışma saatlerimi ikiye katlamak bana hiç de zor gelmedi. Bu benim tek teselli kaynağımdı.

Benimle birlikte esaret altında olan Yüzbaşı Morland'a Napolyon doktrinini aşıladım, sonunda o da bu doktrinin fanatik bir savunucusu haline geldi. Yaptığımız ilginç çalışmalardan biri de, kendimizi Enver'in yerine koyarak çeşitli cephelerdeki orduların taksimatıyla ilgili farazi meseleler ortaya koymak ve bunları çözmekti.

Yaklaşık o dönemlerde İstanbul ve Pera Almanlarla dolup taştı. Oteller Alman subayları ile işadamlarından geçilmez oldu. Alman işadamları bankaları, çok sayıda dükkân ve işletmeyi devralmıştı. Tiyatro ve sinemaları bile onlar işletiyordu. Büyükada ile Heybeliada'da deniz kenarında villalar kiralamışlardı, çoğu eşleriyle kayınvalidelerini beraberinde getirmişti! Caddelerde, içi genç Alman subaylarıyla dolu Alman otomobilleri dolaşıyordu. Çoğunun geçici subay, yani üniformayı sonradan gören siviller olduğu hemen anlaşılıyordu. Bunların çoğu bırakın otomobil sahibi olmayı, otomobile daha yeni biniyordu belli ki. Alman kara ordusundan olduğu gibi birçok da Alman deniz subayı ile eri de vardı.

Almanlar Türk savaş gemilerinin komutasını devralmıştı ve Türk donanması tamamen Almanların eline geçmişti. *Goeben*'in Alman subayı ile deniz erinden oluşan bin kişilik mürettebatı, *Breslau*'nun da üç yüz kişilik mürettebatı vardı. Bu gemilerin Türklere verildiği açıkça ilan edildiği ve ikisi de Türk bayrağı taşıdığı halde hâlâ Türklere teslim edilmemişti.

Türk subaylar Ağustos 1916'da Almanlardan asla kurtulamayacaklarını iyice anladılar. Almanların İstanbul ve civarında 14.000; Anadolu'da yine 14.000 kişilik kuvvetleri vardı.[349] Türk subayları çalım satmalarından, küstahlıklarından dolayı Almanlardan nefret ediyorlar, ama genellikle centilmen olan Avusturyalıları seviyorlardı. Nasıl ki Almanlar tabiatları gereği görgüsüzse, Avusturyalılar da tabiatları gereği centilmendi. Yaklaşık bu dönemlerde bu olaylardan müspet bir şeyler elde edilebilir mi diye kafa yormaya başladım. Birçok Türk subayı benimle hiç çekinmeden her şeyi konuşuyordu. İstanbul'da bir devrime şahit olabileceğim ümidine kapılmaya başladım. Öyle bir şey olursa bunda önemli bir rol üstlenmeye kararlıydım.

7 Ekim 1916 günü General Melliss ile Delamain'e mektup yazdım. Enver Paşa'nın İngilizlerin Kahire'deki esir Türk subaylarına kötü muamele ettiğini bildirmesi üzerine diğer üst rütbeli İngiliz subaylarıyla birlikte gözaltında tutulmak üzere Bursa'ya gönderilmişlerdi. Enver Bağdat'tan Anadolu'daki esir ordugâhlarına gönderilen hasta askerlerimizin durumu konusunda sıkıştırılınca verdiği cevap bu olmuştu. Melliss ile Delamain'e yazdığım mektupta askerlerimizin Os-

349 Burada kullanılan "kuvvet" tabiri, Osmanlı cephelerinde Alman askerinin mevcudu hissini vermemelidir. Çünkü bu tarihte hiçbir cephede Alman askeri yoktu. "Asya Kolu" tabir olunan üç taburlu bir Alman kolu ancak Yıldırım Ordular Grubu'nun teşkilinden birkaç ay sonra Filistin cephesine gelmiştir. (Ask. Tar. Enc.)

Bağdat'a gelen İngiliz savaş esirleri hiç dostane karşılanmamışlardı. Fotoğraftaki yazı: "Tanrı İngiltere'nin cezasını versin."

manlı Devleti'nde gördükleri muamelelerin Lordlar Kamarası'nda tartışıldığı haberini iki ay önce okuduğumu belirttim. Amerikan Elçiliği de, yetkililerinden birinin ulaştırma hattında İngiliz savaş esirlerini ziyaret etmesi için izin istemişti. Amerikan Elçiliği bu konuda elinden gelen gayreti gösterdi. Bu konuyla ilgili samimi yaklaşımlarından ve gayretlerinden dolayı Bay Philip'e ne kadar teşekkür etsem azdır. Bağdat'tan Anadolu'daki Afyon Karahisar'a uzanan yoldan geçmiş olanlar Kût düştükten sonra takatsiz, bir deri bir kemik kalmış askerlerimizin bu yolu yürümek zorunda kaldığını düşündüklerinde çoğunun yolda öldüğüne (büyük bir kısmı dizanteriden ölmüştü) şaşırmayacaklardır.

Kût'tan ayrılmadan önce Halil Paşa'yı askerlerimizin yürüyecek halde olmadığı konusunda uyarmıştım. Yürümeye zorlanmaları halinde, öyle bir iklimde, senenin o zamanında ve o sağlık koşullarında öleceklerini yazmıştım. Halil Paşa cevaben gönderdiği mek-

tupta askerlerime gereken ihtimamın gösterileceğine ve Bağdat'a kadar buharlı gemilerle, sonrasında da at arabalarıyla taşınacaklarına dair güvence vermişti. Askerlerimize yapılan bu kötü muamelelerden Türklerle birlikte olan Alman kurmay subaylarını suçlu görüyorum, Halil Paşa'yı bütün bunlardan tenzih ederim.

Amerikan Elçiliği eylül ayı içinde trenle esir ordugâhlarına kalın elbiseler göndermişti. Eylülün sonunda ise Resul Ayn'a 1800 takım kalın iç çamaşırı gitmişti. 12 Ekim'de Afyon Karahisar'a çok sayıda kalın elbise gönderilmeye başlandı.

Heybeliada'daki evim eylülün sonlarına doğru çok soğuk olmaya başladı, o yüzden 19 Ekim'de İstanbul'un İngiliz Konsolosu Bay Hamson'ın Büyükada'daki yazlık evine nakledildim. Ev, adanın kuzey kısmındaki yarlardan birinin üzerine inşa edilmiş, kasabalardaki papaz evlerine benzeyen şirin bir evdi. Yüksek bir duvarla yoldan ayrılan, sekiz yüz metre kadar uzunluğunda çok güzel ağaçlandırılmış son derece güzel bir bahçesi vardı.

Heybeliada'da denizde yüzmek tam bir nimetti. Her sabah Morland ve Tevfik'le birlikte kayalardan aşağı inip o masmavi, berrak, güzelim denizde keyfini çıkara çıkara yüzüyorduk. Yeni evimde de yine aynı Türk bahriyelileri nöbet tutuyordu, ayrıca evin hemen yanına bir polis karakolu kurulmuştu.

14 Kasım'da Sir George Armstrong'tan bir telgraf aldım. Telgraf Kût düştükten sonra gönderilmişti, 20 Mayıs 1916 tarihinde yazılmış olmalıydı. Belli ki, Dicle'deki genel karargâh tarafından bana ulaştırılmak üzere Türk hatlarına gönderilmişti; ve elime ancak şimdi ulaşıyordu! Günlüğüme şunları yazmışım:

"Bu telgraf aylar önce elime geçmiş olsaydı, çektiğim onca ıstırabı çekmezdim! 'Osmanlı ordusundan aldığı bilgiye dayanan İngiliz hükümeti parlamentoya, Gene-

ral Townshend tarafından son derece kahramanca ve ustaca gerçekleştirilen Kûtülamare savunmasına ilişkin hiçbir konunun hem sempati hem de itina içeren bir takdir duygusu dışında değerlendirilmeyeceğinden emin olunması gerektiğini duyurdu. Her şeyden haberim var ve şu andaki konumunuzun, ününüzün ve istikbalinizin imrenilecek bir noktada olduğuna inanıyorum.'

2 Mart 1917, Cuma.[350] Buralarda Kûtülamare'nin İngilizler tarafından geri alındığı bilgisi 26 Şubat'tan beri bir söylentiden ibaret kabul edilse de, bunun artık resmen doğrulanmış bir bilgi olduğu biliniyor. Kûtülamare İngilizlerin eline geçmeden iki üç hafta önce Kût'un yakınlarında Felahiye'de çok şiddetli çarpışmalar yaşanmış. Türkler şimdi Kûtülamare'nin kuzeyine doğru geri çekilmiş. Bu haber beni teselli etti. Türkler, Maude'nin elinde şehrin dışındaki 40.000 Türk askerine[351] karşılık 100.000 asker olduğunu, İngilizleri daha fazla engellemelerinin mümkün olmadığını söylediler bana.

12 Mart. Etrafta Amerika'nın Almanya'ya savaş ilan ettiği söylentileri dolaşıyor.

14 Mart, Çarşamba. İngilizlerin Bağdat'ı ele geçirdiği haberi İstanbul'un her yerinde dolaşıyor. Bu haber doğru görünüyor. Herkes bunu konuşuyor. Çok şiddetli çarpışmalar olmuş. Tevfik İngilizlerin yedi tümen ve 500 topu olduğunu duymuş. Bağdat'ı almam için bana verilen kuvvetle karşılaştırıldığında epey büyük bir fark var arada!

Amerikan Elçiliği'nden bana 19 Ocak ile 22 Şubat tarihleri arasında çıkmış bütün gazeteler gönderildi. Bu

350 Doğrudan günlüğümden aldığım parçaları kaynağını tekrar tekrar belirtmemek için tırnak içinde yazdım. (G.T.)

351 Kûtülamare cephesindeki Osmanlı kuvveti yalnız XVIII. Kolordu'dan ibaret ve bunun da muharip kuvveti azami 12.000 raddesinde idi. (Ask. Tar. Enc.)

gazetelerin arasında Amerika ile Almanya arasındaki diplomatik ilişkilerin kesildiği haberini bildiren gazeteler de yer alıyordu."

18 Mart'ta İstanbul'a Rusya'da devrim olduğu haberi ulaşınca çok kötü olduk. Almanlarla Türklerin hepsinin yüzü gülüyordu, İtilaf devletleri Rusya olmadan devam edemeyeceği için bunun savaşın sonu anlamına geldiğini söylüyorlardı.

Resmen açıklanmadığı halde Bağdat'ın düştüğü haberi İstanbul'daki Türkleri kedere boğdu. Konuştuğum birçok subay Maude'nin kuvvetinin yedi tümenden, yani 90.000 muharipten ve 500 toptan oluştuğunu söyledi bana; Türklerin kuvveti aşağı yukarı Kût düştüğü sıradaki kuvvetleri kadardı. Hiç kimsenin aklına Irak'taki Türk kuvvetlerinin başkomutanını (benim eski hasmım Halil Paşa, bu olaydan sonra prestiji hiç şüphesiz düşmüştü) suçlamak gelmedi. 29 ve 30 Mart günlerinde sokaklara Suriye'deki General Sir Archibald Murray komutasındaki İngiliz kuvvetinin 26 ile 27 Mart'ta Gazze'de yenildiğini duyuran bayraklar asıldı.

6 Nisan'da Amerika'nın Almanya'ya savaş ilan ettiği duyuruldu. Bu haber savaşın neticesi konusunda Türkleri derin bir endişe içine sürükledi.

İstanbul şimdi (Haziran 1917) daha da Almanlaşmıştı. Alman subaylar bütün Türk alaylarında, Harbiye Nezareti'nde ve tamamen Almanların etkisi altında olan Enver Paşa'nın etrafında toplanmıştı. Türklerin Almanlara olan borcu dört yüz milyar pound'a ulaşmıştı; bu borcu kapatmaları imkânsızdı.

Alman ve Avusturyalı tatilciler yüzünden Büyükada'da cuma ve pazar günleri evden dışarı çıkamıyordum. Almanlar genellikle onlara saygı duyan Rumlar ve Yahudilerle içli dışlıydılar. Cuma Türklerin tatiliydi, pazar günleri ise adaya Rumlar geliyordu, velha-

sıl Büyükada haftanın iki günü inanılmaz kalabalık oluyordu. Egzersiz yapmak amacıyla Morland'la birlikte adayı her gün iki defa turlamayı âdet haline getirmiştik. Güne bahçemdeki kayalıklardan denize atlayıp yüzmekle başlıyorduk, bazen Tevfik bizi Bahriye Mektebi'nin yatlarından biriyle gezdiriyordu.

İstanbul'da karaborsa devasa boyutlardaydı. Hükümet üyeleri şeker, tütün, koyun eti veya patates pazarlarındaki fiyatlarla oynayarak muazzam gelirler elde ediyordu.

"22 Temmuz. General Falkenhayn İstanbul'a geldi. Duyduğuma göre Bağdat'ı tekrar almak göreviyle gelmiş ve Anadolu'daki Alman–Türk kuvvetlerine komuta edecekmiş.

Önceki gece iki İngiliz uçağı İstanbul'a girmiş. *Goeben*'i vurmalarına ramak kalmış, bir Türk destroyerini batırarak 26 askerin ölümüne ve on askerin de yaralanmasına sebep olmuşlar, bir destroyeri tahrip etmişler ve Haliç'te demirli olan ve çok sayıda Alman kurmay subayını barındıran *General* isimli Alman yolcu gemisini vurmalarına da ramak kalmış."

5 Ağustos'ta İngiliz gazetelerine göz attım ve *London* gazetesinde Irak tahkikatıyla ilgili haberleri okudum. Askeri uzmanların yardımını almadan, onların görüşlerine başvurmadan bir araya gelen siyasetçilerden oluşan bir komitenin, Savaş Dairesi'nin askeri uyarısının aleyhinde bir karar alıp benim 13.000 muhariple (ki bunların yalnızca 8500'ü piyadeydi) Bağdat'a ilerlememin en uygun ilerleme hareketi olduğu sonucuna vardığı (üstelik denizden 650 km uzakta ve desteksiz olmama rağmen) kabul ve tespit edilmişti. Ayrıca, Irak'ın tali bir muharebe alanı olduğu, Fransa'daki, yani asıl muharebe alanındaki kuvvetlerimizin tahkim edilmesi için Irak'ın prensip gereği asgari bir kuvvetle ve savunma savaşıyla elde tutulması gerektiği ifade edilmişti.

11 Ağustos'ta Enver Paşa'yla Bahriye Nezareti'nde görüştüm. Uzun uzun konuştuk, Enver Paşa son derece samimiydi. "Bana kalsa sizi bir sene önce İngiltere'ye gönderirdim, ama Almanlar izin vermedi" dedi.

"Kût'tan sonra sizi hemen ülkenize göndermek istiyordum, ama doğrusunu söylemem gerekirse, Almanlar kabul etmediler, sizin İngiltere'de yüksek mevki sahibi bir kişi olduğunuzu, İngiltere'ye gidişinizin siyasi bir etki yaratacağını söylediler" dedi.

12 Ağustos'ta Büyükada'daki evimin bahçesinden denize girdim, Heybeli kanalını yüzerek geçtim ve Heybeliada'daki Bahriye Mektebi'ne vardım. En az iki kilometrelik mesafeyi kırk dakika içinde geçtim. Böylece, 1895'te Chitral'den İngiltere'ye döndükten hemen sonra Cornwall'daki St. Michael dağının etrafını yüzerek kırdığım rekoru geçmiş oldum. O sıralarda etrafımda, tutuklu olduğum zamankinden daha fazla sivil polis dolaşmaya başladı. Büyükada'da yürüyüşlerim esnasında bu dedektifleri atlatarak sık sık eğlenirdim; tepeye tırmanır, sonra başka bir yamaçtan aşağı iner ve eve başka bir yoldan dönerdim.

"24 Eylül. Haydarpaşa tren istasyonu dün gece çıkan büyük bir yangında harap oldu. Akşam karanlığında göğe doğru yükselen dev alevler Büyükada'dan bile görülebiliyordu. Yangın, tren istasyonunun yanındaki iskelede buharlı bir vincin bir mavnadan bombaları boşaltırken bombalardan birine zarar vermesi sonucu çıkmış. Bir patlama olmuş ve koca istasyonu bir anda alevler sarmış. Petrol yüklü trenler, Bağdat'taki sefer için Halep'e gitmek üzere bekliyordu. Yangında yaklaşık 1000 kişi hayatını kaybetmiş. İstasyonda yüklü miktarda mühimmat ve mermi bulunuyormuş. Şarapneller roket gibi her tarafa saçılmış, mermiler Boğaz'daki teknelerin arasına düşmüş. Zararın beş milyon pound olduğu tahmin ediliyor."

Kaçmayacağıma dair şeref ve namus sözü vermemeye dikkat ettiğimi belirtmiştim. Enver Paşa istediğim yere gitmekte serbest olduğumu, daha fazla dayanamayacak olursam bunu kendisine söylememi istemişti benden.

Hemen gitmeye karar vermiş ve bunu en az yarım düzine mektupla Enver Paşa'ya bildirmiştim. Mektuplarımda ona takas yapılmasını istediğimi, savaş esiri olmaya daha fazla dayanamayacağımı, bunun ruhen beni çok daralttığını, ülkeme dönüp tekrar çalışmaya başlamazsam delireceğimi ifade etmiştim. Onun istediğim yere gitmekte serbest olduğum sözünün yalan olduğunu söylemeliyim. Yakın bir müşahede altındaydım ve yanımda bir iki Türk yâver olmadan İstanbul'a gidemezdim. Türk yâverler bizimle birlikte yiyip içiyor, aynı evde bizimle kalıyordu. Benim yâverim olarak emrime verilmiş görünen denizciler aslında beni müşahede altında tutan muhafızlardı.

Bütün durumu gözden geçirmiş ve ne pahasına olursa olsun kaçmaya karar vermiştim, çünkü takas yapılacağından ümidi iyice kesmiştim. Üç kere kaçma teşebbüsünde bulundum, ama bunları anlatmayacağım, sebebi de gayet açık; bu olaylar 1918 yazı gibi çok yakın tarihlerde oldu, anlatırsam kaçmama yardımcı olan İstanbul'daki insanları da işin içine katmış olurum. Kaçma teşebbüslerimin heyecanlı geçtiğini, ama talihsizlikler sebebiyle, koşullar izin vermediği için ve Türklerin işi erteleme âdeti yüzünden başarısızlıkla sonuçlandığını söylemekle yetineyim. Türk yetkilileri veya benden sorumlu olan subayların kaçma teşebbüslerimi fark etmediklerini de belirtmeliyim.

Kaçma kararlılığımdan vazgeçmedim, aksine ağustosun sonlarında yeni bir kaçma planı yaptım ve hazırlığının bir ay süreceğini hesapladım. Günlüğüme şöyle yazmışım: "Tanrıya şükürler olsun, işimiz başımızdan

aşkın! Uçağa veya hava koşullarına bağlı değiliz, kendimize bağlıyız, tüfek omuzda, tabanca belde."

Yaklaşık o sıralarda İngiliz uçakları İstanbul'a sık sık taarruz gerçekleştiriyordu, ama halktan kötü bir tepki gelmiyordu, "Gördün mü bak, İngilizler şehrimizi yakıp yıkacak insanlar değil. Masum kadın ve çocukların hayatlarına saygı gösteriyorlar" diyorlardı. Bu taarruzların sebep olduğu tek bir şey vardı, beni daha yakın bir müşahede altına almışlardı, zira uçakların İstanbul semalarında sıkça görülmesi Türklerin kendi aralarında benim deniz uçağıyla kaçabileceğim ihtimalini konuşmalarına yol açmıştı. Hatta gazetelerde iki kere benim bu şekilde kaçtığım haberi çıktı.

Üç kaçma girişimimin başarısızlıkla sonuçlanması kaçma kararımı daha da pekiştirdi. İçinde bulunduğum aklî cehennemde yaşamak artık imkânsız hale gelmişti. Morland da aynı fikirdeydi. Birlikte sağlam bir plan, sağlam bir kaçış hazırlığı yaptık. Revolverlerimiz ve çok sayıda mühimmatımız vardı. Bu iş için yirmi kadar eşkıya kiralamış, bir tekne tedarik etmiş ve Midilli'nin karşısındaki bir sahile saklamıştık. Marmara Denizi'nin Bandırma yakınlarındaki kıyısına ulaşıp orada kiraladığımız adamlarla buluşacaktık. Yanlarında bizi 140 km kadar ötedeki sahile kadar taşıyacak ve sakladığımız tekneyi çekmede kullanacağımız atlarla eşekler olacaktı.

Bizi Batum'dan Kafkaslar'a ulaştıracak bir plan üzerinde düşünmüş, ama daha basit olduğu için yukarıdaki planda karar kılmıştık. Planı hazırlamak çok uzun sürmüştü, zira "Yarın yapabileceğin işi bugün yapma" Osmanlı ülkesinin en gözde atasözüdür.[352]

28 Ağustos'ta İstanbul'da büyük bir yangın çıktı ve iki gün sürdü. Yaklaşık 20.000 ev yandı, binlerce insan evsiz kaldı.

352 Bilakis bu darbımesel [atasözü] tamamen tahrif edilmiş olup Türklerce bilinen şekli "Bugünün işini yarına bırakma!"dır. (Ask. Tar. Enc.)

Ağustosun sonlarına doğru Türklerden hükümete ve Enver'e yakın olan çok nüfuzlu biri bana gizlice Türklerin beni asla serbest bırakmayacaklarını söyledi; bana vaatlerde bulunarak, hürmet ederek beni kandırıyorlarmış. "Savaş esirlerinin takas müzakereleri yapılacağı zaman (o sıralarda böyle bir müzakereden bahsediliyordu) sizden yararlanacaklar. Ben ne dediğimi iyi biliyorum" dedi. Osmanlı hükümetinin üyeleri kendi aralarında bu konuyu konuşuyorlarmış; "İşler iyice kötüleşirse sizi rehin olarak kullanacaklar" dedi.

Paşanın söylediklerinin doğru olduğuna hiç şüphem yoktu. Paşanın bu söylediklerivle birlikte, beni bırakmak istediği, ama Almanların buna izin vermediği hikâyeleriyle beni mütemadiyen oyalayan Enver'le ödeşmiş olduk.

Enver'in başkanlığındaki Harbiye Nezareti, savaştan önce bir suikasta kurban giden Nâzım Paşa'nın başkanlığı döneminden pek de farklı değildi. Tek farkı, dairede savaş öncesinin huzur ve rehavetinin yerini bir koşuşturmaca ve keşmekeşin almış olmasıydı; bu da bir şeyler yapıldığı izlenimini veriyordu.

Benim esaret günlerim esnasında levazım dairesi başkanınm Harbiye Nezareti'ndeki odasında yaşanan rezaletin haddi hesabı yoktu. Levazım Dairesi başkanı, orduya erzak, mühimmat, silah ve teçhizat sağlayan kişilerle anlaşarak yaptığı yolsuzluklardan milyoner olmuştu. Dairesinde çalışan genç subaylar, daha önce ceplerinde tek kuruşları bile yokken, şimdi Büyükada'da binlerce liralık köşklerin sahibiydiler. Bir Türk kurmay subayı bizzat şahit olduğu bir olayı, bir paşanın bir kolorduya yiyecek alırken yaptığı bir pazarlığı anlattı bana:

Paşa "Hurmalara ne kadar istiyorsun?" diye sormuş Arap satıcıya.

"Okkası iki kuruş."

"Bana okkası on iki kuruştan makbuz yazarsan okkasına altı kuruş veririm!"

Böylece alan da razı olmuş, satan da.

Yolsuzluk dehşet verici boyutlara varmıştı. Türklerin hava kuvvetleri birkaç uçaktan ve çok sayıda subaydan oluşuyordu. Subayların üzerinde havacılıktan ziyade müzikal komedilere yaraşır antika üniformalar vardı. Genellikle zengin işadamlarının çocukları olan bu subaylar Hava Kuvvetleri'ne Pera'daki restoranlardan ayrılmamak ve cephelere, özellikle de Suriye ve Irak gibi korkunç cephelere gitmemek için giriyorlardı. Mondros'tan kalkan İngiliz uçakları şehre mütemadiyen taarruz yaptıkları sıralarda İstanbul basınının niteliksiz gazeteleri bile bu skandala dikkati çekmişti.

Bir gün Pera'da bir mücevherat dükkânındaydık, bir Türk içeri girdi ve altın bir saat zincirinin fiyatını sordu. Dükkânın Alman sahibesi zincirin on sekiz lira olduğunu söyledi! Adam zincirin değerinin beş altı liradan (veya pound'dan) fazla olmadığını söyleyerek fiyata itiraz etti. Dükkânın sahibesi, "Bana üç altın lira verirseniz olur, ama banknot verirseniz fiyat on sekiz lira" dedi.

Bir altın İngiliz parasını veya altın Türk lirasını piyasada beş liraya bozdurabiliyordunuz. Almanlar Türklere dört yüz milyon liradan fazla borç verdikleri için, banknot liralara hayali bir kıymet biçmişlerdi, bu yüzden resmi kurda bir lira 130 kuruştu. İstanbul'da paraya ihtiyacımız olduğunda ya Hollanda Büyükelçiliği'nde görevli diplomata ya da İstanbul'da kalan İngiliz işadamı J.A. Sykes'a gidiyor ve İngiliz çeki karşılığında nakit alıyorduk.

"22 Eylül. Dün gece İngiliz uçakları İstanbul'a taarruz etti. Uçaksavarların açtığı yaylım ateş on beş dakika sürdü. Uçaklardan biri, bir deniz uçağı, motorunda çıkan bir arıza sebebiyle taarruzdan sonra Büyükada'nın

karşısında, Asya yakasında bulunan küçük bir kasaba olan Maltepe yakınlarında denize inmiş. Uçaktaki üç subay esir alınmış.

7 Eylül tarihine kadarki Londra gazetelerinde Foch komutasındaki Müttefik kuvvetlerinin Almanları ağır bir yenilgiye uğrattığı ve 150.000 esir aldığı haberleri yer alıyor! Demek ki toptan geri çekiliyorlar. Şimdi Almanya büyük bir üzüntü içinde. Alman Parlamentosu kabinenin gizliliğini sağlamanın ve gizli önlemler almanın vaktinin geçtiğini açıklamış. Berlin'de 29.000 firari Alman askeri varmış. İki tümen (biri Bavyera, diğeri Silezya tümeni) açık isyan sebebiyle cepheden Almanya'ya geri gönderilmiş. Denizaltı mürettebatları arasında da isyanlar görülüyormuş."

Günlüğüme 25, 26 ve 27 Eylül'de düştüğüm notlar artık bitmesine az kalmış olan kaçma planlarımla ilgili:[353]

"28 Eylül, Cumartesi. Türkler ile Almanlar Suriye'de Allenby tarafından üst üste yenilgiye uğratıldılar, orduları geri çekiliyor. İngilizler Şam'ı aldı! Bunun siyasi etkileri büyük olacak. Şam, İstanbul'dan sonra gelen en önemli şehir. Böylece bütün Suriye İngilizlerin eline geçmiş oldu. Selânik ordumuz Bulgarları ağır bir yenilgiye uğrattı, Bulgarlar topluca geri çekiliyorlar. Bulgarlar Selânik ordusu komutanına bir mütareke teklifi götürdü. Bu, Osmanlı ülkesinde korku ve dehşet yarattı. Burada bakanlar dün bütün günü ve geceyi mecliste geçirdiler, sınıra hemen yığınak yapıldı. İş başında olan hükümet mensupları hariç Türklerin hepsi açıkça Almanların aleyhinde konuşuyorlar, hatta Enver'in bile Almanlar hakkındaki fikrini değiştirdiği söyleniyor. Türklerin büyük bir çoğunluğu İtilaf devletlerinden yana, ama İstanbul'daki Alman piyadelerinden çeki-

353 Günlüğümü ileride yayımlamayı düşünüyorum. (G.T.)

niyorlar. Tahkik edebildiğim kadarıyla, İstanbul'daki Alman garnizon kuvvetinin bir tümen kadar olduğunu söyleyebilirim. Bu tümen, gerektiğinde şehri kontrol altına almak için küçük kollar halinde harekete geçebilecek şekilde Boğaz'ın her iki yakasındaki banliyölere gruplar halinde yerleştirilmiş karma müfrezelerden oluşuyor.[354]

Az sayıdaki mevcut savaş gemilerinin hepsi tamamen Almanların elinde. Aslında İstanbul'daki Alman garnizon kuvveti şehri tıpkı Junot'nun 1808'de işgal ettiği Lizbon'u kontrol ettiği gibi kontrol ediyor; ama İngilizlerden gelebilecek bir dış yardımla, şehir kolayca tekrar ele geçirilebilir.

1 Ekim 1918. Selânik ordusu Sofya'ya doğru ilerliyormuş galiba, Bulgarlar da geri çekiliyor ve barış anlaşması talep ediyormuş. Almanların Romanya'dan asker gönderdikleri, Avusturyalıların da Sırbistan'a asker soktukları söyleniyor. Osmanlı Devleti, Birinci Ordu'nun yardımıyla Çatalca ve Gelibolu'daki hatları tahkim etti. Birinci Ordu da gidince tek bir ihtiyat kuvveti bile kalmadı. Barış anlaşması talebinde bulunan Malinof, Bulgaristan'daki olayları yönlendiren kişi; Kral Ferdinand'ın bu konuda söz hakkı olmadığı aşikâr. İngiliz, Fransız, Sırp ve Yunan ordularından oluşan ve 'Selânik Ordusu' ismiyle bilinen ordunun mevcudunun söylendiği gibi toplam 409.000 olduğunu hiç sanmıyorum, ayrıca duyduğuma göre, öyle aman aman bir muharebe de olmamış. Bulgar ordusu çekilmeye başlamış ve Malinof hemen barış anlaşmasına hazırlık mahiye-

354 Böyle bir Alman müfrezesinin, bu icraat ve tasarlamanın sabitliği ve gerçekleştirme derecesi bizce meçhuldür. Yalnız son zamanlarda, yani Bulgarların mütarekesinden sonra Romanya'dan deniz yoluyla İstanbul'a nakledilip Trakya'ya sevk edilen bir Alman redif fırkası hatıra gelmektedir ve ihtimal ki açıklanan olaylar da bu kuvveti anlamak maksadıyladır. (Ask. Tar. Enc.)

tinde bir mütareke teklifinde bulunmuş. Fransızların Başkomutanı Franchet d'Espérey tabii ki mütarekeye yanaşmamış, yetkili temsilciler göndermelerini istemiş, onlar da göndermiş. Bana öyle geliyor ki, Bulgaristan İtilaf devletlerinin safına geçmeye uzun bir süre önce karar vermiş zaten."

20. Bölüm
Osmanlı İmparatorluğu ile Mütareke

Mısırlı İzzet Paşa'nın gönderdiği ve beni Tarabya'daki konağında öğlen yemeğine davet ettiğini bildirdiği telgrafı aldıktan sonra 3 Ekim 1918'de Büyükada'dan İstanbul'a gittim. İzzet Paşa beni Pera'daki Galata Köprüsü'nde karşıladı. Otomobille yaptığımız güzel bir seyahatten sonra Tarabya'ya vardık. Kısa bir süre sonra İzzet Paşa'dan Bulgarların Selânik ordusunun Fransız komutanıyla mütareke imzaladıklarını, savaşın sonuna kadar emir altında bekleyeceklerini öğrendim. Savaştan sonra Bulgaristan'ın haklarını, çıkarlarını ve kaderini İtilaf kuvvetleri tayin edecekti. Bulgaristan ordusundaki askerler terhis edilecek, ordunun toplarıyla cephanelikleri İngiliz subayların kontrolündeki depolarda bekletilecekti.

İzzet Paşa bu olayların İstanbul'daki Türkleri çok fazla telaşlandırdığını söyledi. Genelde halk arasında Bulgarların emellerini gerçekleştirmek ve İtilaf devletlerine yaranmak için Türklere saldırıp İstanbul'u ele geçirebilecekleri duygusu hâkimmiş. Etrafta Osmanlı hükümetinin istifa ettiğine dair doğru olma ihtimali yüksek rivayetler de dolaşıyormuş. Ben de İstanbul'u kara tarafından boydan boya kaplayan meşhur Çatalca hattına giden bir Türk taburunun Galata Köprüsü'nden geçişine bizzat şahit olmuştum. Daha önce de çok sa-

yıda asker Çatalca'ya doğru yola çıkmıştı. Etrafta şehirdeki hareketliliği ve telaşı gösteren her türlü işaret mevcuttu; sokaklarda kendi aralarında hararetle konuşan çok sayıda Alman sıhhiye subayı görmüştük. İzzet Paşa, nüfuzlu çevrelerde Osmanlı hükümetinin beni İngiliz hükümetiyle anlaşma yapılması için arabulucu olarak görevlendirmesi gerektiğinin konuşulduğunu söyledi; bunu bana hemen bildirmek istemiş. Yemekte bu konu üzerinde konuşurken ona "Böyle bir şeyi seve seve yaparım, ama bu konuda yardımcı olmak için özgürlüğümün bana tamamen iade edilmesini talep ediyorum" dedim. İngilizlerden Türklerin Avrupa'daki ve Asya'daki topraklarını ilhak etmeyecekleri güvencesini alabileceğimi ümit ettiğimi, ama Türklerin de Çanakkale Boğazı'nı açması ve İstanbul'u serbest bir liman haline getirmeleri gerektiğini ifade ettim. Hicaz krallığı kendi sorumluluğunda varlığını sürdürebilirdi; Basra ile Bağdat ticaretin hiçbir kısıtlama olmaksızın serbestçe yapıldığı serbest limanlar olmalı ve Bağdat'ta bir İngiliz vali ile bir İngiliz karakolu bulunmalıydı. Aksi takdirde, bence Osmanlı İmparatorluğu tek başına bırakılmalıydı.

Türklerin yerine koyabileceğimiz kimse yok. Hindistan yolumuzun üzerinde kalsın, zira çok zayıflar bize zararları dokunmaz. Savaşta çok zayiat verdiler; hükümetin yiyecek ve ödenek konusunda ihmalkâr davranması yüzünden meydana gelen hastalıklardan kaynaklanan zayiatları savaştaki zayiatlarından çok daha fazlaydı.

Eylül 1918'de Anadolu'da en az 300.000 asker kaçağı vardı. Bunlar ülkede dehşet saçıyorlardı. Bunu Harbiye Nezareti'ndeki kaynaklardan biliyorum, Türkler bu dehşet verici sayıyı benimle yaptıkları gayet samimi konuşmalar sırasında dile getirdiler. İngiliz donanmasındaki görevim için İstanbul'dan ayrıldığım sıralarda Bahriye Nazırı olan Rauf Bey bana, Allenby

Halep istikametinde ilerlediği sıralarda onu karşılayan Türk kuvvetinde 20.000 asker olmadığını açıkça söyledi. Bu 300.000 asker kaçağı tıpkı Yarımada Savaşı sırasında ortaya çıkan İspanyol gerillaları gibi büyük eşkıya grupları halinde ülkeyi bir baştan bir başa dolaşmaktaydılar. Her yönetime, her düzene mani olmaktaydılar; hatta kasabaları yağmalamakta, yerel yöneticilerinin paralarına el koymaktaydılar. Eylül ayında Bandırma kasabasını bu tip çok sayıda adam (Beşinci Ordu'dan firar etmiş olanlar) ele geçirmiş[355] ve belediye binasında 60.000 pound değerinde banknot yakmıştı; eşkıyaların gözünde kâğıt para değersizdi çünkü. Bu arada bazı Alman subaylarını anadan doğma soyup fena halde dövmüşler, ama Avusturyalılara dokunmamışlar. Eşkıyalar Talât Paşa'yı da taciz etmişler, ona barış anlaşması yapmazsa İstanbul'a yürüyeceklerini ve şehri yağmalayacaklarını söylemişler. Eylül 1918'de Osmanlı İmparatorluğu'nda durum böyleydi.

Bu eşkıyaların İstanbul civarında bile nasıl bir dehşet havası estirdiğini şöyle bir örnekle anlatayım: Yâverim Tevfik Bey'in Üsküdar'a 25–30 km mesafede bir çiftliği vardı. Oraya yakacak odun almaya bile adam gidemiyordu. Eşkıyalar tarafından yolda vurulurlar veya esir alınırlar diye iki üç bahriye erini yalnız gönderemiyordu. En az yirmi silahlı askerin gönderilmesi gerekiyordu ve gidenler de genellikle eşkıyalarla anlaşıyor, onların çetelerine katılıyordu.

Son iki üç ay içinde hangi Türkle konuştuysam (ki çok kişiyle konuşmuştum ve bunlar nüfuzlu insanlardı) her fırsatta yegâne kurtuluş ümitlerinin İngiltere'yle barış anlaşması imzalamak olduğunu söyledim. Söylediklerimin o sıralarda Enver Paşa'yı devirme planları yapan ekibin başındaki kişiye ulaştırıldığını biliyor-

355 Böyle bir hadisenin vukuu meçhuldür. (Ask. Tar. Enc.)

dum. Bana Enver'in 15 Eylül'de padişaha istifasını sunduğunu, onun ve istifa etmesi halinde kendisinin de istifa edeceğini söyleyen Talât Paşa'nın istifasının kabul olunduğunu söylediler.

Türk subaylara Alman kıtalarının İstanbul civarına şehri bölgelere ayıracak şekilde yerleştirildiğini, onlar şehri bölerken gemilerin toplarının da şehri hâkimiyetleri altına aldığını sürekli söylüyordum. Subaylar bu anlattıklarımı başka Türklere söylüyorlardı; sonunda sözlerim büyük bir etki yarattı.

Almanlar ile Avusturyalılar basın propagandalarında tanınmış insanlara konuşmalar yaptırarak barış için her yola başvuruyorlardı. Almanların konuşmaları öyle değişmişti ki! Konuşmalarında muzaffer edadan eser yoktu artık, hep savunmadaydılar. Kayzer'in "Tanrı bizi korusun" nevinden nutukları son derece gülünçtü, kilisede dua ediyor hissi uyandırıyordu insanda. Barış yolunu tıkadığı için Almanya'da Kayzer'e muhalif güçlü bir kesim vardı belli ki. Avusturya Almanları "satmaya" hazırdı; ilk fırsatta onlardan ayrılacağına hiç şüphem yoktu.

7 Ekim'de Enver ile Talât'ın ve bütün Kabine'nin istifa ettiğini, padişahın Tevfik Paşa ile İzzet Paşa'yı yeni bir meclis kurmakla görevlendirdiğini öğrendim. Türkler hâlâ İtilaf devletlerinin İttifak kuvvetlerine Başkan Wilson'ın on dört maddeden oluşan ilkelerine uygun bir mütareke imzalayacağını ümit ediyorlardı. Onlara İtilaf devletlerinin İttifak kuvvetlerine nefes almaları ve tahkimat yapmaları için fırsat tanıyacaklarını hiç sanmadığımı, bu yüzden bütün cepheleri kapsayan bir mütareke imzalamalarının imkânsız olduğunu söyledim. İleri sürdükleri bu fikre güldüm. "Almanlar Fransa ve Belçika topraklarını tahliye etmediği sürece İngiliz, Fransız ve Amerikan ordularının Almanlarla mütareke yapmaları imkânsız" dedim. "Osmanlı Devleti için

tek çıkar yol Malinof'un yaptığını yapmak. O zaman Bulgaristan'ın elde ettiği gibi iyi şartlarda bir mütareke yapabilirsiniz. Ama bunu hemen yapmalısınız." O akşam benimle görüşmek üzere İstanbul'dan gelen Tevfik Bey'e bunları söyledim.

12 Ekim günü, Büyükada'daki evimin bahçesinde Enver–Talât hükümetinin düştüğünü, yeni mecliste Mareşal İzzet Paşa'nın Sadrazam ve Harbiye Nazırı olacağını öğrendim. Derhal İzzet Paşa'ya görüşme talebinde bulunduğumu, beklenecek zaman olmadığını belirten bir mektup gönderdim. 15 Ekim'de çok iyi tanıdığım ve yenilerde Bahriye Nazırlığına atanan Rauf Bey'e de bir mektup gönderdim. Mektubumda, esaretim sırasında bana göstermiş oldukları saygıdeğer tutumlarına karşılık olarak İngilizlerle yapacakları müzakerelerde Osmanlı hükümetine yardımcı olmayı canıgönülden istediğimi belirttim. Böyle bir görevin üstesinden geleceğime ve ülkeleri için en uygun müzakere şartlarını kabul ettireceğime güvenebileceklerini söyleyerek kendimi biraz övdüm. Osmanlı hükümeti teklifimi uygun bulursa, hiç vakit kaybetmeden beni İngiliz donanmasına göndermeleri gerektiğini belirttim. Ama ülkeden ayrılmadan önce özgürlüğümün bana iade edilmesi şart, dedim. Bu mektubu Bahriye Nazırı Rauf Bey'in çok iyi bir arkadaşı olan ve beni onunla tanıştıran Tevfik Bey eliyle gönderdim. Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı gibi, esaretim sırasında Enver'den sonra iktidara gelen bu kişilerle iyi ilişkiler kurmuştum.

Tevfik Bey'e, bu mütarekeyi başarılı bir şekilde gerçekleştirebilirsem, Avusturya'nın Almanya'yla olan bağlarını anında koparacağına şüphem yok dedim, söylediğim gibi de oldu. Bu söylediklerimi Tevfik Bey'in Bahriye Nazırı Rauf Bey'e ulaştıracağını biliyordum.

16 Ekim günü akşama doğru Tevfik Bey, beraberinde Mareşal İzzet Paşa'nın ertesi gün öğleden sonra saat

2.30'da Babıâli'de benimle görüşmek istediğini belirten mesajıyla İstanbul'dan döndü.

Ertesi gün Tevfik Bey'le İstanbul'a gittim. Beni Büyükada'dan Babıâli'ye götüren işkampavyanın kamarasında otururken defterime kafamda oluşturduğum mütareke koşullarını yazdım.

"Osmanlı İmparatorluğu bu koşulları kabul eder mi?

1. Çanakkale Boğazı ile İstanbul Boğazı'nın İngiliz donanmasına açılması.

2. Irak ve Suriye'de padişahın hâkimiyetinde Bavyera, Saksonya, Wüttenberg vs gibi bir Eyaletler Konfederasyonu şeklinde özerk bir yönetim kurulması.

3. Aynı türden bir yönetimin Kafkaslar'da kurulması.

4. İtilaf kuvvetlerine ait kıtaların Irak ve Suriye'den çekilmesi.

5. Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki sınırlarının Londra Anlaşması'nda kararlaştırılıp tanımlandığı gibi kalması.

6. İngiliz ve Hint savaş esirlerinin derhal serbest bırakılması, İzmir'de toplanıp gemilerle Sakız Adası'na nakledilmesi."

Babıâli'ye vardığımda beni hemen Sadrazam Dairesi'nde beni bekleyen İzzet Paşa'nın yanına götürdüler. Mareşal İzzet Paşa altmış üç yaşlarında güçlü kuvvetli bir adamdı; savaşta iyi bir taktikçi ve manevra uzmanı olarak nam salmıştı, iyi bir generaldi ve orduda seveni çoktu. Beni çok sıcak karşıladı, baş başa konuştuk. Kendisine olmasını hiç arzulamadığı ve iradesi dışında oluşan bir ortamda idareyi devralma görevi verildiğini ifade etti. Sevgili ülkesini çok kötü bir durumda bulduğunu gözyaşları içinde söyledi.

Sonra hemen konumuza döndük. "Bize yardımcı olmayı istiyorsunuz o halde?" dedi. "Seve seve" dedim.

Rauf Bey'in kendisine mektubumda yazdıklarımı aktardığını söyledi. Tek düşüncesinin ülkesini harap olmaktan kurtarmak olduğunu belirtti. İngiltere'ye ve

İngilizlere daima saygı duymuş bir aileden geldiğini, Kırım'da İngiltere'nin Osmanlı Devleti için neler yaptığını unutamadığını ifade etti. Osmanlı İmparatorluğu'nun İngiltere'yle savaşa girmesinin büyük bir talihsizlik olduğunu üzerine basa basa söyledi. İngiltere'yle savaşa girmiş olan Enver Paşa kanadına verdi veriştirdi.

Osmanlı İmparatorluğu'na yardımcı olmayı gönülden istediğimi belirttim, o da bana sonuna kadar güvendiğini ve beni hemen göndereceğini söyledi. Artık özgürdüm, İzzet Paşa bana özgürlüğümü tekrar vermekten memnuniyet duyduğunu belirtti. Osmanlı Devleti için nasıl koşullar istediğini söylemedi, Osmanlı İmparatorluğu'nun itibarını sarsmayacak koşullarda anlaşma sağlamak için elimden geleni yapacağıma güvendiğini ifade etmekle yetindi.

İngiltere'nin anlaşmayı hemen kabul etmesini sağlamanın yegâne yolunun Çanakkale Boğazı'nı açmak olduğunu söyledim. Gelibolu tabyalarını karıştırmadım, ama oralara Müttefik kuvvetlerinin yerleşmesi şarttı, zira Türkler tabyaları işgal ettiği sürece hiçbir amiral Marmara Denizi'nde kendini emniyette hissedemezdi.

Konuştuğumuz süre boyunca ülkesinin içinde bulunduğu vahim durum yüzünden üzgün görünen İzzet Paşa, İngiltere Osmanlı Devleti'ni korumaya hazırsa, Osmanlı hükümetinin Çanakkale Boğazı'nı memnuniyetle açacağını söyledi. Sonra benim yola çıkmaya ne zaman hazır olabileceğimi sordu.

Hemen yola çıkmaya hazır olduğumu söyledim. Beni o gece göndereceğini ümit ediyordum, çünkü kaybedecek zaman yoktu. İngiliz donanması o sırada Limni'ye yığınak yapmıştı.

İzzet Paşa benimle aynı fikirdeydi, kaybedecek zaman yoktu.

Ona Çanakkale Boğazı üzerinden İngiltere'ye yedi günde gidebileceğimi umduğumu söyledim. Beni Çanakkale Boğazı'ndan gönderebileceğini pek zannet-

mediğini, orada çok sayıda Alman subayı olduğunu söyledi. Onların durumu öğrenmesini istemiyordu. Selefleri Türkleri Almanların eline teslim etmişti ve ortalık Alman'dan geçilmiyordu. İzzet Paşa, en uygun güzergâhın İzmir yolu olduğunu düşündüğünü söyledi. Çanakkale Boğazı güzergâhı üzerinde daha süratli olduğu için ısrar etmiştim, ayrıca İngilizlerin Akdeniz donanması da oradaydı. İngiliz–Yunan ordusuna göre hareket etmek niyetindeysek (ki bu ordunun Meriç'i geçtiğini düşünüyordum, İzzet Paşa da bu düşüncemi yalanlamadı) İngiliz donanmasına ulaşmamın ordunun hareketini geciktirebileceğini söyledim. Bu ordunun taarruz etmesi halinde İstanbul'da kriz yaşanacağını, bunu her ne pahasına olursa olsun önlemek gerektiğini belirttim.

İzzet Paşa söylediklerime tamamen katıldı, Rauf Bey ve diğer meslektaşlarına danışacağını, onlara Çanakkale güzergâhını ayarlayıp ayarlayamayacaklarını soracağını söyledi (Çanakkale açıklarındaki İngiliz filosu hakkında söylediklerimden etkilenmişe benziyordu).

Benim İngiliz donanmasıyla buluşmam, daha çabuk sonuç almamızın yanı sıra Almanların bir mütareke sürecine girildiğini fark etmeleri riskini de ortadan kaldıracaktı.

İzzet Paşa'ya, zaman kazanmak için İngiliz hükümetinin cevabını İsviçre'deki Türk Büyükelçiliği'ne telgrafla göndermesi daha iyi olmaz mı diye sordum. İyi olur dedi ve güvendiği, bu konuda daha önceden bilgilendirilen Askeri Ataşe Miralay Halil Bey'in adresini verdi bana.

İzzet Paşa o gece benimle görüşmeleri için Bahriye Nazırı Rauf Bey'i, hatta ayrıca Dahiliye Nazırı'nı bir tekneyle Büyükada'ya göndereceğini söyledi. "En geç yarın yola çıkarsınız" dedi.

Hararetle elimi sıktı ve Plevne savunması kadar hayran kaldığını söylediği Kût savunmasından bahsetmeye

başladı. Kût gibi Plevne de düşmüş olmasına rağmen Plevne kahramanı Gazi Osman Paşa'nın Osmanlı ülkesinde en çok saygı duyulan asker olduğunu söyledi.

Ondan sonra görüşmemiz sona erdi. İzzet Paşa'nın nezaketinden, misafirperverliğinden, en çok da Osmanlı Devleti'ne yardımcı olma çabama gösterdiği güvenden etkilendim. Babıâli'den özgür bir insan olarak çıktım, kendimi yeniden doğmuş gibi hissediyordum.

Büyükada'ya saat 5'te döndüm. Teknenin kıç tarafından İstanbul'un minarelerinin küçülüşünü izlerken bir avuç askerle Bağdat'ı almak için gönderildiğim sıralarda ulaşılmasını sağlayamadığım hedefe şimdi diplomasi yoluyla ulaşılmasına aracılık ediyor oluşumun tuhaflığını düşünüyordum.

Mutlu olmam, kendimle gurur duymam için bir sebebim yok muydu? İzzet Paşa Çanakkale Boğazı'nın açılmasını kabul etmişti. Gelibolu Yarımadası, Marmara Denizi ve İstanbul Boğazı birkaç gün içinde elimizde olacak ve İstanbul'daki 20.000 Alman askeri bir anlaşmayla teslim olacak veya İstanbul'u terk edecekti. Osmanlı Devleti savaşın dışında kalacak ve Avusturya öyle veya böyle barış anlaşması yapacaktı. Artık özgürdüm; esaret altındaki cesur askerlerimi de unutmamıştım, onların özgür olmalarını da şart koşmuştum. İzzet Paşa bu isteğimi yerine getirmişti.

Akşam saat 10.30'da Rauf Bey Büyükada'daki evime geldi. İki saat kadar görüştük. Görüşmemiz esnasında Rauf Bey Osmanlı Devleti'nin mütareke koşullarını aktardı. Sigara ve kahvelerimizi içerken bu koşullar üzerinde tartıştık.

"1. Osmanlı Devleti İngiltere'yle dost olmak istiyor ve himayesini talep ediyor.

2. İngiltere aktif harekâtlarına derhal son vermelidir.

3. Osmanlı hükümeti padişahın hâkimiyeti ve Müttefiklerin işgali altında olan topraklara özerklik tanımaya hazırdır; İngiltere bu yönetim sistemini savunacaktır.

4. Osmanlı İmparatorluğu'na maliye, siyaset ve sanayi alanlarında bağımsızlık tanınacaktır.

5. Osmanlı İmparatorluğu'na bir kriz durumunda krizi atlatmak için mali yardım yapılacaktır."

Rauf Bey Almanların İstanbul'daki iki siyasi topluluk arasında bir iç savaş çıkarmaya çalıştığını, bunu başarırlarsa şehri asker ve savaş gemileriyle ele geçirmek üzere harekete geçeceklerini söyledi. Karadeniz donanmasını yola çıkarmışlardı, ama Osmanlı hükümeti donanmanın İstanbul Boğazı'ndan geçmesini önlemek için gizli hazırlıklar yapıyormuş, askeri önlemler çoktan alınmış. Rauf Bey'in konuşmasından Osmanlı hükümetinin İngiliz donanmasından her an yardım isteyebileceğini iyice anladım.

Rauf Bey, sabah saat 8 gibi Rahmi Bey'in Heybeliada ile Burgazada arasındaki kanalda bekleyen buharlı yatına alınacağımı söyledi. İzmir valisi olan Rahmi Bey İngiliz savaş gemileriyle bir Yunan garnizonunun bulunduğu Sakız Adası'na kadar bana refakat edecekti. Bandırma'dan hususi bir trenle İzmir'e gidecektim. İzzet Paşa benim Sakız Adası'ndan İngiliz hükümetine telgraf çekip Osmanlı ülkesindeki durum hakkında biraz ipucu vermemi istiyordu. Türklerin İngilizlerle barış yapmak ve İngilizlerin himayesi altına girmek istediklerini özellikle vurguladı. Rauf Bey her gelişmeyi Sakız'a bildirmemi rica etti benden. Bu sayede Osmanlı İmparatorluğu'na hükümetinin kendine güven duymasının sağlanacağını, İsviçre'deki Miralay Halil Bey'e haber verilmesi planının bu amaca hizmet etmeyeceğini söyledi.

Rauf Bey ayrıca İngilizlerin Çanakkale Boğazı konusunda ısrarcı davranmaması gerektiğini, bunun İstanbul'da keşmekeşe sebep olabileceğini de belirtti. "Ondan sonra da kim bilir neler olur. Osmanlı İmparatorluğu İngilizlerle dost olmak istiyor, bu dostluğu teşvik etmek İngiltere'nin de işine yarayacaktır. Konuş-

maya oturmadan önce her şeyin kararlaştırılmış olması gerekiyor. Yardıma ihtiyacımız olursa İngilizleri çağırır ve Çanakkale Boğazı'nı onlara açarız. O zamana kadar bizi rahat bırakın. Yani, bize centilmen gibi davranın, biz de size sadakat gösterelim."

Mali bir krizin ortaya çıkma ihtimali de vardı, zira Almanya Osmanlı Devleti'ne beş yüz milyon pound değerinde borç para vermişti. Bu yüzden Osmanlı Devleti'nin mali durumu Almanya'ya bağlıydı, Almanya yenilgiye uğratılır da mali durumu sarsılırsa Osmanlı Devleti'nin de sarsılacaktı. Bu İngiltere için iyi bir yatırım olacaktı, zira Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanya'ya olan borcunu ödemek için kenara koyduğu para üzerinde söz sahibi olacaktı.

"İngiltere sakince işini yapsın ve bir centilmen gibi Osmanlı Devleti'ne güvensin. Osmanlı Devleti bunu takdirle karşılayacaktır." Rauf Bey Halep'in henüz düşmediğini, ama İngilizlerin gittikçe yaklaştığını, şehre herhangi bir mukavemetle karşılaşmadan gireceklerini söyledi. "Mukavemet etmeyeceğiz" dedi. "Allenby'nin 80.000 kişilik kuvvetine mukavemet edecek 20.000 askerimiz yok. Üç ordumuzdan (Dördüncü, Yedinci ve Sekizinci ordular) Yedinci ve Sekizinci'si ya imha edildi veya esir edildi, Dördüncü Ordu'dan da geriye yalnızca enkazı kaldı.[356] Çok sayıda firar var. İngilizlerle yaptığımız Suriye'deki son muharebede çok sayıda asker firar etti; artık savaşmak istemiyorlar."

Rauf Bey benimle son derece dostane bir şekilde vedalaşarak gece yarısı saat 1'de yanımdan ayrıldı, teknesine binip İstanbul'a doğru yola çıktı. Ayrılmadan önce bana çok iyi davrandıklarını ve itibar gösterdiklerini hatırlatarak Osmanlı İmparatorluğu için en iyisini yapmamı istedi. Tekrar görüşmek dileğiyle ayrıldık.

356 Bu malumat pek de hakikate uygun değildir. Çünkü Yedinci Ordu sevkülceyş [strateji] birliklerinin bir kısmını muhafaza etmişti. (Ask. Tar. Enc.)

Evime dönüp de hizmetlilerin sabah çıkacağım yolculuk için bavullarımı hazırladıklarını görünce ne kadar heyecanlandığımı tahmin edersiniz.

"18 Ekim. Yüzbaşı Morland ile Tevfik Bey, iki İngiliz emir subayı, Hintli hizmetkârım Simon ve bagajlarımla birlikte Heybeliada ile Büyükada arasındaki kanala doğru kürekle ilerledik. Öğlene doğru yat geldi, Rahmi Bey güvertedeydi. Marmara Denizi kıyısındaki Bandırma limanına doğru yola çıktık. Oraya akşam saat 6'da vardık. Bir saat sonra İzmir Valisi'nin hususi treniyle yola çıktık.

19 Ekim. İzmir'e öğlen vardık. Herkes birlikte yolculuk ettiğim İzmir Valisi'ni görmeye gelmişti. Şehrin sokakları kalabalıktı. Vali bir yanında ben, bir yanında da orada ikamet eden İngilizlerden biri, Bay Whittal, motora binerken her taraftan tezahürat ve sevinç çığlıkları yükseldi. Bunu görünce çok şaşırdım. Bay Whittal benim oraya gideceğimi İzmir'deki herkesin öğrendiğini ve bunun barış anlamına geldiğini bildiğini söyledi."

Vali, Bay Whittal'ın ailesiyle birlikte beni şehrin dışında "İngiliz Köyü" isimli yerdeki evine yemeğe davet etti. Yemekte aşağı yukarı yirmi kişi vardı. Osmanlı ülkesinden ayrıldığım pek de sır değilmiş anlaşılan!

Sokakta Oxford Hafif Piyade Taburu'ndan Yüzbaşı Munday'le karşılaştım. İzmir'e birkaç kilometre mesafedeki bir esir ordugâhında kalıyordu. Rahmi Bey onu yanımda götürmeme izin vermişti.

Öğleden sonra saat 2'de Türk devletine ait bir römorkörde olmam gerekiyordu, ama bagajların geç gelmesi yüzünden yola ancak 3.30'da çıkabildik. İzmir Körfezi'nden geçip Midilli'ye dümen kırdık. Orada bir İngiliz savaş gemisiyle karşılaşmayı ümit ediyorduk. Almanlar tarafından durdurulma riskine girmek istemediğimden gece mayınlı bölgeden geçmeyi dene-

memiz gerektiğinde ısrar ettim, çünkü dolunay vardı ve deniz çarşaf gibiydi. Römorkörden sorumlu Türk subayı "Ama ekselansları, bir mayına çarpar da size bir şey olursa, beni divanı harbe verirler" diyerek itiraz etti. Ona "Mayına çarparsak ne olacağını sen de ben de anlamayız zaten" dedim, riski göze aldık. Beş mayın hattından geçtik.

"20 Ekim. Sabaha karşı saat 3'te Midilli limanına vardık, ortalıkta tek bir tekne bile yoktu. İki kere ıslık öttürünce bir motorlu tekne göründü, güvertesindeki İngiliz deniz subayı bize el salladı: 'Kimsin?'

'General Townshend' diye seslendim.

'Şükürler olsun! Sizi gördüğüme sevindim efendim' dedi subay.

Tekrar İngiliz bayrağı altındaydım."

Donanmaya komuta eden amirale telgraf çektim ve yanına gidebilmem için bana süratli bir tekne göndermesini rica ettim, sonra bir telgraf da Londra'ya, Amiral Wemyss'e çekerek karıma serbest bırakıldığımı ve Londra'ya doğru yola çıktığımı bildirmesini istedim. Savaş Dairesi'nin sekreterine de önce benzer bir telgraf çektim, sonra Osmanlı Devleti'nin durumunu ve Dışişleri Dairesi'ne gönderdikleri teklifi anlatan uzun bir açıklama yolladım.

"20 Ekim (devam). Öğleden sonra saat 3'te Mondros'a vardım. Amiral gemisine bindim. Akdeniz Donanması Başkomutanı Amiral Sir Arthur Calthorpe ile Tümamiral Sir Michael Culme-Seymour beni hararetle karşıladı. İmparatorluk Genelkurmay Heyeti'nden ikinci bir emre kadar Mondros'ta kalmamı, oradaki mevcudiyetimin mümkün mertebe gizli tutulması gerektiğini bildiren bir telgraf aldım."

Donanmada Amiral Seymour'un misafiri olarak kaldım. Türk delegeler 26 Ekim'de geldi, *Agamemnon* isimli savaş gemisinde biraz dolaştık, konferans ertesi gün başladı.

Türk heyeti Bahriye Nazırı Rauf Bey, Halep'ten gelen Türk kurmay subaylarından Miralay Sadullah Bey[357] ve Reşat Hikmet Bey'den oluşuyordu. Türk Deniz Kuvvetleri'nden Tevfik Bey de onlarla birlikte gelmişti. Hatırlayacağınız gibi Tevfik Bey, İstanbul'da benim yâverliğimi yapmış ve donanmaya kadar bana refakat etmişti.

Tabiidir ki, bu konferansta olanları anlatmam mümkün değil. Benden orada bulunmam istenmediği halde görüşmeler kilitlendiğinde yardım ederim düşüncesiyle konferans boyunca donanmada bekledim.

Konferansla ilgili düşüncelerim, İngiltere'ye döndükten sonra Hindistan Dışişleri Bakanı Bay Montagu'ya yazdığım aşağıdaki gayriresmi muhtırada yer almaktadır:

15 Kasım 1918

Sayın Bay Montagu,

Bir Barış Konferansı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nun durumu değerlendirilirken saygın Türklerin büyük bir kısmının savaş boyunca İngiltere'nin yanında yer aldığı unutulmamalıdır. Bu inkâr edilemez bir gerçektir. İktidara gelen Enver ve Talât'ın liderliğindeki İttihad ve Terakki Partisi Alman altınlarıyla satın alınmıştı. İttihad ve Terakki Partisi tamamen kokuşmuş bir partidir, üyeleri savaş esnasında servet elde etmeye çalışmaktan başka bir şey yapmamışlardır.

Enver, Talât ve şürekâsı ülkeyi tamamen korkuyla yönetmişlerdir. Sultan Abdülhamid'in yöntemini izlemişler ve onlara karşı gelen herkesi anında yok etmişlerdir.

Türk köylüsü ile işçi kesiminin dürüst olduğu ve hükümetlerinin işlediği suçlardan dolayı cezalandırılmaması gerektiği de unutulmamalıdır.

Konferansta söz hakkım olmuş olsaydı yukarıda sıraladığım unsurları da göz önünde bulundurarak, Osmanlı

357 Kaymakam [yarbay] olan Sadullah Bey Sekizinci Ordu Erkânıharbiye Reisi [kurmay başkanı] idi. (Ask. Tar. Enc.)

Devleti'ne aşağıdaki geniş Stratejik ve Siyasi çerçeveye göre muamele eder, iki alanın birbirine karışmasını engellemeye çalışırdım, zira tarihin de ispat ettiği gibi, Siyaset'in Strateji'ye müdahale etmesi çoğunlukla felaketle sonuçlanır. Ayrıca, Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mareşal İzzet Paşa'nın bugüne kadar ve bugün de İngiltere'yle dost olduğu unutulmamalıdır. Bana özgürlüğümü iade ettiği görüşmemizde İzzet Paşa Osmanlı Devleti'ne yardım etmemi istemiş ve İngiltere'ye daima saygı duymuş bir aileden geldiğini, Kırım Savaşı'nı ve Lord Beaconsfield'i unutmadığını ifade etmişti. Çanakkale ve İstanbul boğazlarını açmaya hazır olup olmadığı soruma, buna ve işgal altındaki topraklara (Irak ve Suriye'ye) padişahın hâkimiyeti altında olmak koşuluyla özerklik tanımaya hazır olduğu cevabını verdi, ardından da istediğimiz garantiyi alabileceğimizi söyledi. Osmanlı Devleti'nin istediği tek şeyin İngiltere'nin himayesi olduğunu ifade etti. İngiltere için Doğu yolu üzerinde sonunda ona rahatsızlık verecek bir iktidardansa Osmanlı Devleti gibi ona sadık ve itaatkâr bir müttefik olacak olan bir ülkenin bulunmasının daha iyi olacağını söyledi. "Ama şerefimize halel getirecek koşulları kabul edemeyiz, biz Bulgar değiliz" dedi. "Biz şerefimize önem veririz, şerefimizi lekeleyecek koşulları kabul etmektense sırtımızı duvara verip savaşmayı yeğleriz. Siz savaşmaya sevk edildiğinde Türklerin neler yapabileceğini bilirsiniz, çünkü onlarla savaştınız. Bizi İstanbul'dan, yani Osmanlı İmparatorluğu'nu yüzyıllardır yaşadığımız Avrupa'dan sürmeye kalkışmayın, çünkü bunu kabul etmemiz imkânsız."

Mareşalin söylediği şeylere genel itibariyle katıldığımı söylemeliyim. Bulgarları Avrupa'daki Osmanlı topraklarına yerleştirmenin bir faydası olacağını sanmıyorum. Yunanlıları da oraya yerleştirmek bence bir fayda sağlamaz, onları koruyacak İngiliz piyadeleri ortada kalmayınca Türkler onları anında kapı dışarı edeceklerdir. Türkleri Doğu yolumuz üzerinde tutmanın daha faydalı olacağı kanaatindeyim.

Bahriye Nazırı Rauf Bey'in söylediğine göre, İzzet Paşa İstanbul'u serbest bir liman haline getirmeye de hazırmış. Elde edeceğimiz bu büyük ticari fayda, Karadeniz'e giriş

imkânı ve Çanakkale Boğazı, Gelibolu ve İstanbul Boğazı'nın elimize geçmesinin sağlayacağı büyük stratejik fayda sayesinde bütün Osmanlı ülkesi emrimize amade olacak. Osmanlı ülkesinin Asya kıtasındaki iç bölgelerinde yer alan şehirleri işgal etmekte bir fayda görmüyorum. Aksine, böyle bir şey büyük bir stratejik hata olur, zira bu dağılmak anlamına gelir; bir başka deyişle, savaşın altı esas ilkesinden birinin, yani kuvvetlerin tasarrufu ilkesinin çiğnenmesi demektir bu.

Ben olsam aynı sebeple Makedonya'yı veya Suriye'yi de işgal etmezdim; böyle bir şey yaparsak askerlerimizi boş yere buralara hapsetmiş oluruz. Çanakkale ve İstanbul boğazlarını ele geçirmekle Osmanlı Devleti'ni de avcumuzun içine aldığımız düşünülürse bunun ne kadar gereksiz olduğu daha iyi anlaşılır.

Hükümet Irak'ın bir kısmını elde tutmanın cazip olduğunu düşünüyorsa, o zaman Basra vilayetini elimde tutardım. Burasını da serbest bir liman haline getirirdim; ama Basra Körfezi ile Hint Okyanusu zaten elimizde olduğu için Basra'yı elde tutmanın çok da zorunlu olduğunu sanmıyorum.

Osmanlı hükümeti şüphesiz ki mali yardım talebinde bulunacaktır. Rauf Bey bana mali destek almadan da idare etmeye çalışacaklarını söyledi, ama Osmanlı Devleti'nin Almanya'ya olan beş yüz milyon Türk lirası borcundan dolayı mali bir krizin muhtemel olduğunu da ifade etti. Mali konular bir uzman görüşü gerektirir elbette, ama dışarıdan bakan biri olarak bana Osmanlı Devleti'nin bu mali durumuyla ilgilenmek hiç de fena bir fikir değilmiş gibi geliyor, çünkü Almanya'ya olan borcunu ödemek için kenara ayırdığı paraya el koyarak Osmanlı Devleti'nin borç ödemesi konusunda söz sahibi olabiliriz. Hatta bütün demiryollarına ve ticaretine de el koymalı, tüccarlarımızı iş yapmaları için İstanbul'a yerleştirmeliyiz, böylece yatırdığımız parayı çeşitli yollardan kat be kat fazlasıyla geri alabiliriz.

Ermenistan konusuna gelince, söz hakkım olmuş olsaydı bu meseleyi şu şekilde çözme yoluna giderdim: Hindistan'da benimsediğimiz diplomatik çizgiyi burada da benimser ve halkın baskı görmesini önlemek için buralara İngilizleri yerleştirirdim. Ermenilere yapılan korkunç şeyleri

çok iyi biliyorum (hatta herkesten daha iyi bildiğimi söyleyebilirim), ama Türklerin Ermeni meselesinin İngilizlerin İrlanda meselesine benzer bir mesele olduğunu da unutmamak lazım. Onlara yapılan haksızlıklara ne kadar üzülsem de, Ermenilerin her fırsatta Ruslarla ve İngilizlerle birlikte Türklere karşı hep entrika çevirdiği hakikatini de teslim etmem gerekir. Türkler esasen yabanidir, fesatla başa çıkmak için XIV. Louis'nin (bizim Avam Kamarası'nın) kullandığı yöntemlerden farklı yöntemler kullanırlar.

Söz hakkım olmuş olsaydı, bir barış konferansında Osmanlı İmparatorluğu meselesine yukarıda ifade ettiğim genel hatlar çerçevesinde bir yaklaşım benimserdim.

Saygılarımla,
Charles V.F. Townshend

27 Ekim günü Mondros'ta Kraliyet istihkâm subaylarından Albay Newcombe ile görüştüm. Osmanlı ülkesinde savaş esiri olarak kalmış, çeşitli badireler atlatmış, kaçmaya teşebbüs ederken yakalanmış ve nihayet esaretten kurtulmayı başarmıştı. Newcombe, İstanbul'u "gizlice" terk ettiğim günün ertesinde bu haberin gazetelerde yer aldığını söyledi. Bu da bu olayı bizzat Osmanlı hükümetinin açıkladığını gösteriyordu. İzmir'de halk tarafından karşılanmamın sebebi de anlaşılmıştı. Böylece İngiliz hükümetinin Mondros'a gelişimin gizli tutulması konusundaki ısrarlı çabası da boş bir çaba olarak kalmıştı.

29 Ekim'de Türk delegelerin Gelibolu tabyalarının işgali meselesini Babıâli'ye danışmaları için konferansa ara verildi. Türk delegeler Çanakkale ve İstanbul boğazlarının açılmasını kabul ettiler.

30 Ekim gecesi *Agamemnon*'da İngiltere ve müttefikleri ile Osmanlı İmparatorluğu arasında mütareke imzalandı. Gece saat 11 sıraları Amiral'in *Triad* isim-

li yatında *Agamemnon*'a gidip Rauf Bey'le görüşmem gerektiğini bildiren bir telgraf aldım. (Konferans akşam saat 9'da sona ermişti.) Telgrafı okuyunca görüşmelerin kilitlendiğini düşündüm.

Agamemnon'a çıkınca mütarekenin imzalandığını öğrendim, İngiliz ve Türk delegelerin hepsinin memnun olduğunu gördüm. Rauf Bey hararetle elimi sıktı ve "Barışı mümkün kıldığınız için Osmanlı Devleti size ne kadar müteşekkir olsa azdır. Bayan Townshend'le birlikte sizi İstanbul'a davet etmekten başka bir şey gelmiyor elimizden" dedi. Sonra beni kamarasına davet etti, hususi olarak söylemek istediği şeyler vardı. Kamarasında Lord Curzon'la görüşüp ona Osmanlı İmparatorluğu'nu İngiltere'nin sadık bir müttefiki sayabileceğini, İstanbul'dan ayrılmadan önce padişahın kendisine İngiltere'yle mutlaka barış imzalaması gerektiğini söylediğini iletmemi istedi benden. Onlara mali yardımda bulunabileceğimizi ümit ediyorlardı; çok fazla değil, yalnızca krizi atlatmalarına yetecek kadar bir yardım istiyorlardı, zira Almanya'nın Osmanlı Devleti'ne mali zorluklar çıkaracağı muhakkaktı.

Rauf Bey, "Yunanlılarla Ermenilere her açıdan eşit hak tanıyacağımıza güvenebilirsiniz" dedi. "Zira Osmanlı ülkesi birlik içinde olmazsa varlığını sürdüremez. Bunu Lord Curzon'a açıklama işini size bırakıyorum, çünkü ülkemizin içinde bulunduğu durumu ve her türlü iç çekişmelerin önüne geçilmesinin ne kadar elzem olduğunu gayet iyi biliyorsunuz. Osmanlı Devleti'nin Araplara herhangi bir şekilde müdahale etmek gibi bir niyeti asla yok. Özerk olabilirler, ama siz de çok iyi biliyorsunuz ki, Araplar kendi kendilerini yönetmeyi beceremezler, bu özerkliğin padişahın hükümranlığı altında olması gerekir."

Rauf Bey'e esaret günlerimde bana yaptığı bütün iyiliklerden dolayı teşekkür edip onunla vedalaştım.

Sonra, gece yarısı saat 1'de o ve diğer Türk delegeler bir yolcu gemisiyle oradan ayrıldılar.

Osmanlı İmparatorluğu'nun bu erken tesliminin savaşı aylar öncesinden bitirdiğini ve daha sonra Paris'te görüştüğüm Mösyö Clemenceau'nün de ifade ettiği gibi, milyonlar değerinde para ve binlerce hayat kurtardığını söylesem abartmış olmam. Ekim 1918'de Osmanlı İmparatorluğu'nun ani çöküşünün ardından Avusturya ile Almanya da anlaşma masasına oturacaktı. Hatırlanacağı üzere, İstanbul'un Almanya Büyükelçisi benim barış anlaşması için şehirden ayrıldığımı biliyordu, çünkü Türkler İstanbul'dan ayrıldığım gecenin sabahı Almanya'ya telgraf çekmişlerdi. Anlaşma olmasaydı Türkler Allenby'ye dört beş ay, hatta daha fazla mukavemet edebilirlerdi. Büyük komutan Edmund Allenby'nin başarısını küçük göstermek gibi bir niyetim yok, böyle bir şeyi yapacak son kişi benim. Barış sağlanmasındaki naçizane katkımın nasıl hayırlı şeylere vesile olduğunu ifade etmeye çalışıyorum sadece.

21. Bölüm
Sonuç

Kaldığım süre boyunca bana gösterdikleri nezaket ve misafirperverlikleri için Amiral Calthorpe ile Amiral Seymour'a teşekkür ettikten sonra ertesi gece, yani 31 Ekim gecesi Kaptan Bedford yönetimindeki *Forward* isimli yolcu gemisine bindim. Gemi Korint Boğazı üzerinden Otranto'ya geçecek, oradan da Roma, Paris rotasını izledikten sonra Londra'ya ulaşacaktı. Roma'ya 3 Kasım günü öğleye doğru saat 11.30'da vardım ve Avusturya'nın (tahmin ettiğim gibi) Osmanlı Devleti'nin hemen ardından barış talebinde bulunduğunu öğrendim.

Paris'e 5 Kasım'da vardım. Orada karım da bana katıldı, birlikte Hotel Meurice'de üç dört gün kaldık. Birçok arkadaşımla karşılaştım orada.

Mösyö Clemenceau ile görüşme şerefine de nail oldum. Yaptığım şeylerden dolayı, bilhassa da Osmanlı İmparatorluğu'nu savaştan çıkardığım için beni hararetle kutladı ve bu sayede milyonlar değerinde para ve binlerce hayat kurtarıldığını söyledi. Görüşmemiz esnasında Mösyö Clemenceau'ye bir telgraf geldi. Telgrafı bana da gösterdi. Almanlardan geliyordu, bir mütareke görüşmesi yapmak için müttefiklerin ileri karakollarından geçme izni istiyorlardı.

Savaştan önce tanıştığım ve savaş olması halinde Alman taarruz kuvvetinin nasıl bir manevra anlayışı benimsemesi gerektiği konusunu daha 1911'de tartıştı-

ğım Mareşal Foch'la tekrar görüşecek olmaktan dolayı heyecanlıydım.

Tarihçiler ve devlet adamları savaş meydanlarında kuvvetlerini başarıyla yönetmiş olan generallere genellikle "öngörü", "düşmanın maksat ve hareketlerini önceden sezme yeteneği" gibi Tanrı vergisi özellikler atfederler. Bu gibi doğaüstü özellikler yalnızca vakanüvislerin hayallerinde mevcuttur. Benzer özelliklere yer veren ifadelere Alman kuvvetlerinin 1914'te Belçika'da gerçekleştirdikleri manevra için yazılan gazete yazılarında da rastladım. Aşağıda aktardığım olay, söz konusu manevranın 1911'de tartışıldığını duyduğumu göstermesi açısından ilginç olabilir.

Tümgenerallik rütbesine terfi edildikten sonra Güney Afrika'daki görevimden dönmüş ve General Foch'u Ecole de Guerre'deki (Harp Okulu) çalışma odasında ziyaret etmiştim. Yanımda Fransız orduları Başkomutanı Joffre'un kurmay heyetine yeni atanmış olan Komutan Mordacq da vardı; onunla ilk tanıştığım sıralarda Foch'un idaresindeki Ecole de Guerre'de hocalık yapıyordu. Mordacq şimdi general ve Mösyö Clemenceau'nün askeri danışmanı. Onunla savaş sanatıyla ilgili yoğun çalışmalarda bulunduğum sıralarda Paris'te tanışıp arkadaş olmuştum. Strateji konusunda onunla sık sık fikir alışverişinde bulunmuştum. Mordacq, Foch'un öğrencisiydi. 1912'de yayımlanan *La Stratégie-Historique-Evolution* isimli kitabında Mordacq stratejiyle, bilhassa da Napolyon doktriniyle ilgili çalışmalarıma atıfta bulunarak beni ihya etmişti. Bu kitaptan önce 1910'da *Etudes Stratégiques* isimli o meşhur kitabı yayımlanmıştı. Bu kitabı Lord Nicholson ile Lord French'e hararetle tavsiye etmiştim. Bu kitabın savaşı kazanmamızda büyük bir payı olduğunu düşünüyorum, zira Mordacq'ın yazdıkları genelkurmayımız ve İtalya ile İspanya ordularının genelkurmay heyetleri

tarafından derinlemesine incelendi, hatta çoğu uyarlandı; Bulgaristan ile Romanya genelkurmay heyetlerinin de aynı şeyi yaptığı kanaatindeyim. Yeri gelmişken onun 1912'de yayımlanan *Politique et Stratégie dans une Democratie* isimli kitabından da söz edeyim. Bu kitap Mordacq'ın yazılarının savaşta ne kadar önemli bir rol oynadığını görmek açısından okunmaya değer.

Foch'un Ecole de Guerre'deki çalışma odasında yaptığımız o konuşmada Foch, büyük harita üzerinde Almanların cepheye 380 km mesafedeki Köln–Mülhausen hattına 42 ila 45 kolorduyla nasıl yığınak yapacağını anlattı. "Bu savaş değil," dedi Foch, "bir Germen istilası." Foch sonra Alman ordularının sağ kanadının geniş ve kapsamlı bir çevirme hareketiyle Belçika'ya nasıl gireceğini anlattı. İngiltere'nin savaşa katılması gerektiğini ve bunun sebepsiz olmadığını söyledi, "Zira Prusyalılar bir kez Belçika'ya girdikten sonra zorla çıkarılmadan orasını terk ederler mi sanıyorsunuz" dedi. Bir strateji öğrencisi olarak bana Köln–Mülhausen gibi geniş bir hatta yayılmış bir cephe için nasıl bir çare düşündüğümü sordu. Napolyon böyle bir cepheye nasıl bir çözüm bulurdu, diye sordu. "Napolyon olsa böyle bir cepheye stratejik nüfuz yöntemini kullanırdı, yani, asıl kuvvetiyle ya düşmanın sıklet merkezine ya da kanatlarından birine taarruz ederdi, zira düşmanın yanları ile gerisine taarruz etme esasına dayalı o en sevdiği çevirme manevrasından yararlanmak böyle geniş bir cephe için imkânsızdır" dedim. Foch aynı fikirde olduğunu söyledi.

Foch, Almanların Köln'den başlayıp Koblenz'e, oradan da Liège'in karşısındaki stratejik öneme sahip Malmédy ordugâhlarına kadar inşa ettikleri çift hatlı üç demiryolu şebekesi hakkında da konuştu. Bu konuyu hemen ardından Genelkurmay Başkanı Mareşal Sir W. Nicholson'a yazdığım bir mektupta da dile

getirmiştim. Mektubu 24 Ekim 1911'de Château de Champs'dan göndermiştim. Mektupta konunun geçtiği bölümü aşağıya aktarıyorum:

> Size isminden sıkça bahsettiğim Ecole de Guerre'den Komutan Mordacq'la uzun bir görüşmem oldu. Mordacq yenilerde Fransız ordusunun yeni başkomutanı General Joffre'un heyetine atandı. Mordacq, Rue Bassano'daki evimizde beni ziyaret etti. Savaş çıkması halinde Fransız ve Alman ordu gruplarının muhtemel harekât bölgesi hakkında konuştuk.
>
> Hatırlarsanız Güney Afrika'daki görevimden üç aylık izinle ayrılıp ülkeme döndükten sonra, geçen mayıs ayında, Ecole de Guerre'in komutanı General Foch'la görüştüğümü size söylemiştim. General Foch son zamanlarda XX. Kolordu'nun 13. Tümen komutanı olarak atanarak Chaumont'daki genel karargâha geçti. Foch'u Fransa'nın önde gelen stratejistlerinden biri olarak görüyorum, onun bir öğrencisi olmaktan da gurur duyuyorum. Almanların Köln–Koblenz hattından (Almanların stratejik kanadının harekât üssü) Belçika sınırında bulunan ve Liège'in karşısına, doğusuna düşen Malmédy'deki stratejik ordugâhlarına kadar uzanan çift hatlı üç demiryolu şebekesi inşa ettiğinden bahsetmiştim size hatırlarsanız. Bu üç demiryolunun birkaç köyden ibaret seyrek nüfuslu, dolayısıyla ticari açıdan hiç de kıymetli olmayan bir arazi üzerinde bulunduğunu da söylemiştim. Bu şebekenin mükemmel indirme istasyonları ve trenlerin yön değiştirmeleri için geniş dönüş yolları da var. Malmédy ordugâhında büyük cephaneliklerin yanı sıra iki yüzden fazla motorlu vasıta bulunuyor (bunlar orada süratle sınırı geçip Meuse boyunca ilerleyen demiryolu hattını kesmek amacıyla bekletiliyorlar belli ki). Fransızlar bu demiryollarının Malmédy ordugâhına dört gün içinde yedi kolordu taşıyabilecek kapasitede olduğunu söylüyorlar.
>
> Bu veriler ile birlikte Almanların Alsace–Lorraine bölgesini tahkim ettikleri hakikati Almanların bu bölgeyi asgari kuvvetleriyle tali bir savaş alanı, yani savunma meydanı olarak

kullanmak istediklerine işaret ediyor kesinlikle. Asıl kuvvetleriyle asıl savaş alanında, yani taarruz alanında (Belçika ve Lüksemburg'da) büyük bir çevirme hareketi gerçekleştireceğe benziyorlar.

Asıl kuvvetlerine en iyi generalleri komuta edecektir. Namur ile Meuse üzerinden çevirme manevrası yapıp Fransa'ya girmeye çalışacaklardır. Bu tertip Napolyon ilkelerine uygun ve daha geniş bir alana uyarlanmış şeklidir (Köln'den Mülhausen'e uzanan 380 km'lik bu cepheye Almanlar 37 kolordu yığacaklardır). General Foch, Almanların Flushing'deki Scheldt'e şerit çekmelerinin sebebinin Belçika'daki stratejik öneme sahip sağ kanatlarının takviye meselesini halletmek olduğu görüşündedir. Bu tertip tam anlamıyla Napolyon tarzı bir nihai muharebe anlayışıyla yapılmış; yani Napolyon'un bütün bir seferi o çok sevdiği strateji ve taktik sisteminden yararlanarak büyük bir zafer kazanma fikri üzerine inşa etmesi anlayışıyla. Buradaki strateji ve taktikten kasıt, düşmanın yanları ile gerisine manevra yapmak: Napolyon'un deyişiyle *sur les derrières* manevrası. Napolyon'un bu manevralarının en iyi örnekleri 1800, 1805 ve 1806 (Jena) seferlerinde görülür...

Mektupta bundan sonra Almanların bu manevrasını karşılamak için Müttefik ordularının nasıl gruplanması gerektiği konularına değiniyorum. Çok yer işgal eder diye hepsini buraya yazmıyorum. Yaptığım alıntının, Almanların Belçika üzerine gerçekleştirdiği çevirme hareketinin bir öngörü olduğu yollu iddialara (ki bahsi geçen generalin bile bu özelliği kendisine yakıştırmadığından eminim) gereken cevabı yeterince verdiğini sanıyorum.

Yukarıda alıntısını yaptığım mektubu Mareşal Nicholson'a, İmparatorluk Ordusu genelkurmay başkanına göndermiştim (onu çok iyi tanıyordum ve ona çeşitli stratejik meseleler hakkında mektup yazmayı alışkanlık haline getirmiştim); mektubun ilgiyle okundu-

ğundan hiç şüphem yok. Yanlış hatırlamıyorsam, mektubu gönderdikten kısa bir süre sonra Lord French ile General Grierson, Meuse ve Namur vadisini ziyaret etti.

General Foch bahsi geçen konuyla ilgili konuşması sırasında bana, "İngiltere, Fransa ve Rusya dişlerini gösterirse savaş olmaz, ama gösterilecek dişler sağlam olmalı, İngiltere'nin dişleri öyle değil; ordu çıkmaz o dişlerden" demişti.

Artık Avrupa'nın bir numaralı lideri olduğunu ispat etmiş olan meşhur Mareşal Foch'la görüşmeye can atıyor olmam gayet tabii idi. Mösyö Clemenceau'yle görüştüğüm gün onunla da randevum vardı. Ama otomobille karargâhının bulunduğu şatoya çıktığım sırada şatodan ayrılmıştı. Mösyö Clemenceau'yle Almanlarla yapılacak mütareke konusunu görüşmek üzere aniden Paris'e çağrılmıştı. Ertesi gün oradan ayrılmam gerekiyordu, bu yüzden Mareşal'le görüşme imkânı bulamadım ne yazık ki.

9 Kasım Cumartesi günü Victoria İstasyonu'na vardım, birkaç dostumla akrabam beni sevinçle karşıladılar.

1911 senesinde tuttuğum günlüklerimde General Foch'un bana gönderdiği aşağıdaki iki mektubu buldum, ilgi çekici olabilir. 4 Aralık tarihli günlüğüme de şunları yazmışım: "2 Rue Bassano'daki evde General de la Croix ve Lyautey'le öğle yemeğinde beraber olduk. General de la Croix geçen sene Fransa'da başkomutanlık görevinde bulundu, Fransız genelkurmay heyetinin o kendine güvenine mazhar olduğu her halinden belli. Daha yenilerde yaştan emekli oldu. Derin strateji ve yüksek taktik bilgisine sahip çok kabiliyetli bir asker, ondan çok etkilendim. General Lyautey, Britanya'daki kolordunun komutanı, siyasete çok hevesli görünüyor ve diğer Fransız generallerin yanında genç gösteriyor. Sohbetimiz sırasında General Foch'un kabiliyetlerine hayranlık duyduğumu söyleyince Lyautey memnun oldu. 'Size tamamen katılıyorum' dedi."

Hatırlanacağı üzere, Lyautey bir zamanlar Savaş Bakanlığı yaptı, şimdi ise Kuzey Afrika'nın Fransız genel valisi. De la Croix'nın savaş sırasında *Temps*'te çıkan askeri yazılarını ise bilmeyen yoktur herhalde.

Paris, 22.8.1911

Ecole Supérieure de Guerre
Okul Komutanına
Sevgili General,

Tümgenerallik rütbesine terfiiniz konusunda verdiğiniz iyi habere memnun oldum. Bu haber, kariyeriniz açısından muhteşem koşullarda gelmiş oldu. En içten tebriklerimi sunuyorum.

Ben de Doğu sınırımızda bulunan VII. Kolordu'ya bağlı 13. Tümen'in komutanlığına atandığımı öğrendim. Bu tümeni büyük tatbikatlarda sevk ve idare etmek üzere bu akşam yola çıkıyorum. Bu komutanlık beni çok memnun etti. Genel karargâhım olan Chaumont, Paris'e sadece 4 saat uzaklıkta. Zaman zaman Paris'e uğrayabileceğimi düşünüyorum, hele sizi de orada bulabileceğimi bilirsem fırsatı hiç kaçırmam. Manevralarınız hakkında söylediklerniz çok ilgimi çekti. Birlikleriniz talim ve eğitimde çok iyi ilerlemeler kaydediyorlar.

En iyi duygularımı kabul ediniz, sevgili general.

J. Foch

Chaumont, 6.11.1911

VII. Kolordu, 13. Tümen
General

Sevgili General,

Paris'te öğle yemeği için yaptığınız nazik davet Chaumont'da elime geçti ve size cevap vermem imkânsızdı. Telgrafta, bu randevuyu kaçırmaktan duyduğum üzüntüyü yeterince dile getiremedim. Mektubunuz bende, yakında Fransa'ya geleceğiniz yönünde bir umut doğurdu. Hatta

Chaumont'a da gelirsiniz diye düşünüyorum. Beni biraz önceden haberdar edin. Sizi burada ağırlamaktan çok mutlu olacağım. Habersiz gelirseniz, beni bulamayabilirsiniz. Tümenim çok geniş bir alana yayılmış durumda. Lons le Saulnier'de bir ve Besançon'da iki alayım var; bunlardan bağımsız olarak Langres ve Chaumont'da iki alay daha mevcut. Kış aylarında kışla manevraları ve subay talimleri yapıyoruz. Ben de zaman zaman bunları izlemeye gidiyorum, bu nedenle çok yolculuk etmek zorunda kalıyorum.

Büyük tatbikatlarımıza katılamamanıza çok hayıflandım. Kanaatimce tatbikatlar çok güzel geçti. Savaşa tamamen hazırdık. Üstün geleceğimiz kesindi. Sonucu görecektik. Ama Fransız–Alman anlaşması imzalandı. Peki ama, Avrupa'ya tam bir sükûnet geldi mi? İngiltere'de yeni fırtınalar belirmedi mi? İstanbul'da veya Balkanlar'da ne olacak? İlkbaharda, belki de yine top atışlarıyla çözülmesi gerekecek yeni sorunlar ortaya çıkabilir mi? Yakında Mısır'daki İngiliz kuvvetlerinin komutanlığına atanmanızı bekliyorum, ama bundan önce, Avrupa'da yeni güçlükler yaşanabileceğini düşünüyor musunuz?

Champs'daki başarılı avlarınızdan dolayı sizi kutluyorum. Bu yıl, 16 Ağustos'ta komutasını aldığım yeni tümen ve 15 Ekim'e kadar bununla birlikte sürdürdüğüm Harp Okulu komutanlığı nedeniyle ne yazık ki tüfekle tek bir el bile ateş edemedim.

Elveda, sevgili General, umarım yakında görüşürüz. En iyi duygularımla,

J. Foch

Her kesimden insandan yaptıklarımı sevgiyle anan, takdir eden yüzlerce mektup aldım. Bunların içinden Sir John Nixon'ın baş kurmay subayı görevinde bulunan, sonra bir tugayın başına geçip Kût'u kurtarmak için mücadele veren Tümgeneral Kemball'm gönderdiği mektubu aşağıya aktarıyorum:

Flagstaff House, Mhow,
Orta Hindistan,
22 Kasım 1918

Değerli dostum Townshend,

Reuters'te sizin ülkeye sağ salim döndüğünüz ve Londra'da çok iyi karşılandığınız haberini okuyunca çok sevindim.

Ümit ederim ki, savaşın sonunda hizmetlerinizin değeri daha da takdir edilir ve cesur 6. Tümen hususi olarak ödüllendirilir.

Ama hiçbir ödül sizin ve askerlerinizin yaşadığı uzun ve korkunç esaret hayatınızın karşılığı olamaz. Cesur Kût garnizon kuvvetinin akıbetine herkesin derinden üzüldüğünü samimiyetle söyleyebilirim.

Size ait olmayan bir hatadan ötürü esir düşene kadar gösterdiğiniz büyük komutanlık kabiliyetini daha fazla gösterme fırsatını kaybetmenize de üzüldüğümü ayrıca ifade etmek isterim. Nixon'ın sağlığının bozulması büyük bir talihsizlik oldu, zira hastalanmasaydı sizi oradan çıkarırdı, eminim...

Gelgelelim, her şey aleyhimizeydi, o koşullarda görevimizi yerine getirmemiz zordu. Askerler iyiydi ve ağır zayiatlar, bilhassa makineli tüfek ateşi yüzünden çok ağır zayiatlar verilmesine rağmen son derece cesurca savaştılar.

İyi olduğunuzu ümit ederim.

En derin saygılarımla,
G. Kemball

Ülkeme döndükten sonra tabii ki Irak soruşturma raporunu okudum, kitaplaştırılmış halini. Raporu okuduktan sonra soruşturmadan alnımın akıyla çıkmış olmanın mutluluğunu yaşadım.

Soruşturma Komisyonu'nun başkanı olan Lord George Hamilton'ın gönderdiği mektupları aşağıya aktarıyorum. Bu mektuplar benim için bir teselli kaynağı.

17 Montagu Street,
Portman Square, W.I.
18 Kasım 1918

Sayın Sir Charles,

Ufak bir grip sebebiyle bir süre istirahat etmem icap etti, yoksa sizi daha önce arama mutluluğuna erişmek isterdim. Öncelikle İngiltere'ye sağ salim döndüğünüze sevindiğimi ifade etmeme ve Irak'ta gerçekleştirmiş olduğunuz muhteşem işlerden dolayı halkın minnettarlığını kazandığınız için sizi tebrik etmeme izin verin. Irak Komisyonu'nun başkanı olarak halkın bu minnet duygusunu şahsen paylaştığımı ifade etmek isterim. Bir gazetecinin sizinle yaptığı röportajı okudum. O röportajda anlattığınız olayların Komisyon'un raporuyla tamamen uyum içinde olduğunu görmek beni memnun etti. Askerlerin çoğu mahrumiyet ve açlık yüzünden öldüğü için Kût'taki garnizon kuvvetinin büyük bir kısmı ne yazık ki bu olayları doğrulayamayacak.

Komisyon'da bir şey iyice anlaşılmış oldu: Kût'ta yapılan savunma o kadar muhteşemdi ki, nihayetinde gelen teslimi silip götürdü, prestij kaybedeceğimiz yerde fazlasıyla prestij kazanmış olduk.

Size daha nice başarılar ve aydınlık günler dilerim,

En derin saygılarımla,
George Hamilton

17 Montagu Street,
Portman Square, W.I.
14 Şubat 1919

Sayın Sir Charles,

Mektubunuzu aldım, çok sevindim. Sizinle görüşmeyi canıgönülden isterim. Ne yazık ki, şu sıralar çok meşgulüm, ama birkaç gün sonra size tekrar yazıp bir buluşma tarihi ayarlayacağım. Sizinle sohbet etmeyi çok isterim.

Irak Komisyonu'nun raporunu okuduğunuza sevindim, çünkü sizinle ilgili rapor hazırlarken elimizde dolaylı ispatlar vardı, ama sizin daha Irak'a ilk ayak bastığınızdan itibaren Seferi Kuvvet'in belkemiği olduğunuzu, Bağdat istikametindeki ilerleme hareketinin sizin doğru muhakemeler yaparak karşı çıkmanıza rağmen yapıldığını ve gerek Selmanıpâk'tan çekilirken gerekse sonrasındaki uzun Kût savunmanız esnasında karşılaştığınız talihsizliklere karşı insani sınırlar dahilinde ne gerekiyorsa yaptığınızı hepimiz çok iyi anladık...

En derin saygılarımla,
George Hamilton

Kitabımı çok değer verdiğim iki mektupla bitirmek istiyorum. Bunlardan biri Kût'a yardımıma gelmek için kahramanca bir çaba gösteren cesur Aylmer'den, diğeri de benim eski alayımın, Royal Fusiliers'in komutanından.

British Empire Hotel,
De Vere Gardens,
Londra, W.8.
8.11.1918

Sevgili Townshend,

O uzun sürgün günlerinden sonra artık ülkemize geri dönmüşsünüzdür diye düşünüyorum. Bu mektubu size hoş geldiniz demek ve sizi en kalbi duygularımla selamlamak için yazıyorum.

Daima aklımdaydınız. Savaşa devam edemediğiniz ve muhteşem bir şekilde başladığınız işi tamamına erdiremediğiniz için üzülmüş olabileceğinizi tahmin etmiş ve ben de sizin namınıza üzülmüştüm. Gösterdiğiniz gayretler neticesinde Osmanlı İmparatorluğu ile olan savaşa son vermeyi başardığınız için sizi kutlarım. Kût'ta bekleyen sizlere yardım ulaştırmayı başaramamış olmam benim en büyük üzüntü

kaynağım olmaya devam edecek, çünkü orada birçok dostum vardı. Görevden alındıktan sonra sizden ve Melliss'ten gelen mesajlar beni ne kadar mutlu etti anlatamam.

En derin saygılarımla,
E.G. Aylmer

Craigs,
Dumfries, N.B.
18 Kasım 1918

Sayın Townshend,

Uzun süren meşakkatli olaylardan sonra ülkenize döndünüz. Alay namına en samimi duygularımla sizi tebrik ederim. Ayrıca görevinizi kahramanca yerine getirdiğiniz için size minnettar olduğumuzu ve bu çabalarınızın kısa zamanda hak ettiği saygıyı görmesini ümit ettiğimizi ifade etmek isterim.

İyi olduğunuzu ümit eder, saygılar sunarım.

Geoffrey Barton

Türklerin taarruza geçmesi halinde düzenlenecek harekâtın planı

6. Tümen Karargâhı,
16 Aralık 1915

(Kıtalara tebliğ edilmek üzere)

Bir muharebe hattında başka kıtalarla çevrili halde taarruz bekleyen herhangi bir kuvvet için geçerli olan kıtaların taksimiyle ilgili genel prensipler komutan komutasındaki tümen için de geçerlidir. Savunma mevcut mevzide derinlemesine taksim edilir, gerisinde iyi korunan ulaştırma hattı olmalıdır, zira ateşten saklanma ve korunma savunma harekâtlarında hayati öneme sahip unsurlardır.

Kıtalar iki esas kısma ayrılır. Başkomutanlık İhtiyatları ismiyle bilinen kısım şartlar uygun olduğunda taarruz etmeye hazır vaziyette bekler, diğer kısım mevzii savunur.

Toplar düşmanın yaklaşma istikameti ile muhtemel top mevzilerini kontrol altına alacak şekilde yerleştirilir.

Mevziin savunulması görevini üstlenen piyadeler desteklerle ve kendi kısımlarından oluşturulacak bir ihtiyat kuvvetiyle ateş hattına gruplar halinde yerleşirler.

Mevzi şu anki gibi genişse, kısımlara ayrılır ve bu kısımların her birinde müstakil birlikler görevlendirilir.

Bu şekilde bir piyade tugayı Esas Savunma Hattı'nın sol kısmını, diğeri de sağ kısmını tutar. Bir tugaydan oluşan Başkomutanlık İhtiyatları mevziin arazinin ge-

nel durumu ve özellikleri itibariyle sonraki ilerleme hareketi için en uygun hattı sunduğu kısmına yerleştirilir.

O halde düşmanın taarruza geçmesi halinde muharip komutan komutasındaki tümen Esas Savunma Hattı'nı, yani tabyadan başlayıp koruganlar boyunca ilerleyen ileri hattı tutacak ve bu hattı Başkomutanlık İhtiyatlarıyla takviye edecektir. Esas Savunma Hattı ne pahasına olursa olsun terk edilmeyecektir. Düşmanın mevcudu şu anda yalnızca 10.000 asker civarında. Bunların 1500'ü nehrin sağ yakasında; ayrıca düşman 12 Aralık gecesi ağır zayiat verdi. Bizim 9000 kadar muharip askerimiz var. Dolayısıyla askerlerimize şu durumda açık arazide taarruz ettiğimiz takdirde düşmanı muhakkak yeneceğimizin anlatılması gerekir, zira birçok muharebede görüldüğü üzere açık arazide düşmandan çok daha üstünüz. Bu sebeple, Tümen Türkler taarruz ettiğinde meydana gelecek neticeden korkmuyor, bırakın taarruz etsinler. Yalnız Başkomutanlık İhtiyatları'na bağlı askerlerin yukarı sürülmeleri ve derhal iyi ulaştırma yolları oluşturulması ve bu yolların askerlerin düşmana ateş etmelerini sağlayabilecek şekilde düzenlenmesi son derece elzemdir. Bu yapılması gereken en önemli iş, her şeyden önce bu yaklaşma yollarının yapılması gerekiyor, diğer işler bu yollar yapılana kadar askıya alınmalıdır.

C.V.F. Townshend
Tümgeneral,
Kût Kuvveti Komutanı[358]

358 Görüldüğü üzere, düşmanın sayısına göre bin eksiğim olduğu halde tebliğde gücümü abarttım. Bunun bir sebebi subay ve eratlara cesaret vermekti, bir sebebi de komutanların genelde tebliğler vs gibi düşmanın eline geçebilecek yazılı belgelerde kendi kuvvetlerinin gücünü abartmaları eğilimini bizzat taşıyor olmamdı. Kûtülamare ile Selmanıpâk Muharebeleri için askerlerin muharebe düzeninin planını yazarken de aynı şeyi yapmıştım. Orada askerlerimin şevki kırılmasın diye düşmanın sayısını bilerek az yazmıştım. (G.T.)

General Aylmer'in 16 Aralık 1916 tarihindeki durum değerlendirme raporu

Aylmer Kût'un etrafındaki ve Kût'un aşağısında, Dicle üzerindeki düşman kuvvetlerinin toplam mevcudunun 17.000 asker ve 54 top olduğu tahmininde bulunmuştu. Türkler, 1 Ocak'ta Kût'a varması beklenen 7000 asker ve 9 toptan oluşan 5. Tümen'i takviye kuvveti olarak kullanabilir. Yakınlarda Felluce'de olduğu bildirilen 7000 asker ve 24 toplu Fırat Tümeni'nin (26. Tümen) kendini daha erken bir tarihte göstermesi muhtemel. Bu iki tümen, yardım kuvveti gelmeden Kût'a varabilir.

36. ve 37. Tümenler beraberlerinde 44 topla 20-27 Ocak tarihleri arasında, yani Aylmer komutasındaki Dicle Kolordusu varmadan önce, ama güçlü bir tümenden oluşan daha küçük bir yardım kuvvetinden sonra Kût'a gelebilir.

"Halihazırda ciddiyet arz eden en önemli durum Townshend'in kuvvetindeki İngiliz askerlerin yıpranmışlığı ile Hint askerlerinin moral düşüklüğü. 5. Tümen'in ve ayrıca muhtemelen Fırat Tümeni'nin 1 Ocak'ta veya öncesinde Kût'a varması Townshend üzerindeki baskıyı daha da artıracaktır."

Ruslar Kirmanşah'tan doğruca Bağdat üzerine düşmanı etkili bir şekilde püskürtebilecek bir ilerleme hareketi gerçekleştirirlerse, takviye kuvveti olarak gönderilen tümenlerin bir kısmı geri çekilebilir, ama Aylmer böyle bir harekete bel bağlamıyor. (Ben de aynı şekilde.)

"Yukarıdaki unsurlar göz önünde bulundurulduğunda, Townshend'in 15 Ocak'a kadar dayanacağı hesabına güvenerek hareket etmek bence tehlikeli. En iyisi bu tarihi dikkate alıp ona mümkünse 10 Ocak'a kadar yardım ulaştırmaya çalışmak. Bu durumda yar-

dım kuvveti olarak tasarlanan tümenlerden ikisini diğerlerinden daha önce hazırlamak gerekecek."

Yardım kuvveti: General Aylmer, Meerut Tümeni, süvari tugayı ile fazladan bir piyade tugayının ayrıca eklenecek toplarla birlikte 3 Ocak'ta Alî el Garbî'ye yığınak yapabileceği görüşündeydi. 3. Lahor ve 7. Meerut Tümenlerin bir araya gelip birlikte harekete geçmeleri üç haftayı bulur. Kût'taki kuvvetimin de yardımıyla hareket edecek olan daha küçük yardım kuvvetinin 27.000 asker ve 87 toptan meydana geleceği tahmin ediliyor. Bu kuvvetin üçte biri fazlasıyla yıpranmış olan askerlerimden oluşuyor olacak. Aylmer Kût'a yardım harekâtını Dicle Kolordusu'nun tamamıyla gerçekleştirirse, fazladan 16.000 Türk askeri ile 44 topu da hesaba katması gerekecek.

Aylmer yukarıdaki değerlendirmeye 5000'inin silah altında olduğu düşünülen Arapların dahil edilmediğini söyledi.

"Townshend'in hafif silah mühimmatının altı hafta dayanacak miktarda olduğu anlaşılıyor. Toplam top mühimmatı ise üç ila dört hafta yetecek miktarda, ama bu tür harekâtlarda çok önemli bir rol oynayan obüsler için yeterli mühimmatı yok. Townshend'in elinde halihazırda tüfek kullanan 7800 sağlıklı adamı var. Muhasara başladığından bu yana günlük ortalama piyade zayiatı 75. Bu oranda zayiat vermeye devam ederse, piyade zayiatı 1 Ocak'ta 1200, 15 Ocak'ta ise 2400 olur.

Bütün kolordunun yardım hareketini tek seferde gerçekleştirmesi tabii ki en ideal olanı, zira sahip olduğumuz güç bizi başarılı bir muharebeden sonra yolda ciddi biçimde durdurulmadan Bağdat'a kadar götürecektir.

Kût'un muhasaradan kurtarılması harekâtı daha küçük bir yardım kuvvetiyle, yani yalnızca Meerut Tümeni, fazladan bir tugay ve süvari tugayıyla ger-

çekleştirilme yoluna gidilirse, yardım kuvvetine refakat eden çok sayıda nakliye vasıtası sebebiyle Dicle Kolordusu'nun tamamının Kût'a gidişi gecikecektir. O zaman Bağdat'ı alacak kadar güçlü olmayacak ve Dicle Kolordusu'nun kalan kısmının gecikmeli gelişini beklemek zorunda kalacağız. Türkler de bu arada muhakkak yeniden toplanıp daha güçlü bir mevzide karşımıza çıkacaklar veya muhtemelen tekrar taarruz edecekler. Burada en önemli nokta, Townshend'e zamanında yardım ulaştırmak, zira onun herhangi bir şekilde bozguna uğratılmasının sadece bu ülkede değil, Hindistan'da da ciddi siyasi etkileri olur."

General Aylmer raporunu Alî el Garbî'den 3 Ocak'ta elindeki mevcut kuvvetlerle, yani Meerut Tümeni, fazladan bir piyade tugayı ve süvari tugayıyla harekete geçme fikrinden yana olduğu, daha büyük bir kuvvetin cepheye gidişini geciktirecek olsa bile bunun yapılması gerektiği ifadeleriyle bitiriyordu. Aylmer güçlü bir tümenle süvari tugayının Kût'u muhasaradan kurtarmaya yeteceği kanaatindeydi.

Yukarıdaki değerlendirmeyle ilgili yorumlar

Temel savaş ilkelerinden Kuvvetlerin Tasarrufu ilkesine göre Aylmer'in ilerlemeye geçmeden önce elindeki bütün kuvvetleri birleştirmesi gerekiyordu. Kuvvetlerini birleştirmeden önce ilerlemek Kuvvetlerin Tasarrufu ilkesinin çiğnenmesi demektir, ki tarihte bu tür ilerleme harekâtları daima felaketle veya kuvvetin yenilgisiyle sonuçlanmıştır. Bir yardım kuvvetinin işinin muhasarayı uzatmaktan ziyade onu ortadan kaldırmak olduğu doğrudur; Aylmer'in Kuvvetlerin Tasarrufu ilkesini bu yüzden önemsemediği anlaşılıyor. Hatırlanacağı üzere, Kropotkin, bütün kuvvetlerini birleştirmeden Harbin'den ilerlemeyi kabul

etmediği, kuvvetlerini birleştirdiğinde Japonların hepsini Mançurya'dan silip süpüreceği güvencesini verdiği halde savaş bakam ona karşı çıkmış ve Arthur Limanı'nın ne pahasına olursa olsun kurtarılması gerektiğini söylemişti. Olay Wafangon felaketiyle neticelenmişti tabii ki. Halbuki Arthur Limanı 35.000 kişilik bir garnizon kuvvetinin koruduğu son derece güçlü bir müstahkem mevkiydi, kendi başının çaresine bakabilirdi.

Ben ise Kût'ta büyük kısmının morali bozuk cılız bir kuvvetin korumasındaki çürük, zavallı bir müstahkem ordugâhtaydım ve Türkler kararlı bir taarruz düzenlerse sonucu ne olur diye kara kara düşünüyordum. Ayrıca, tarihte korunmak amacıyla kendini müstahkem ordugâhın içine kapatan kuvvetlerin, sonunda daima düşmana teslim olmak zorunda kaldığını bilmek de canımı fena halde sıkıyordu. İngiliz takviye kuvvetleri gelip muharebeye katılıncaya kadar Altıncı Türk Ordusu'nun ilerleyişini durdurmayı acilen yapılması gereken stratejik bir hareket olarak gördüğüm için Kût'ta bir müstahkem ordugâh kurma ve hemen sonrasında muhasara altına alınma riskini göze almıştım. İngiliz kuvvetleri Irak'ta olduğundan kurtarılmayı sabırsızlıkla beklemem ve kurtarılmayı istememem gayet doğaldı.

Yardım kuvvetimizin bir kısmı diğer kuvvetlerle birleşmeden ilerlemeye geçmekle Kuvvetlerin Tasarrufu ilkesini ihlal etmişti etmesine, ama düşman da aynı hatayı yapıyordu. Türklerin Altıncı Ordusu Kût'a gruplar halinde gönderilmişti. Dolayısıyla beni bir an önce muhasaradan kurtarmak için harekete geçmekle Aylmer'in doğru bir şey yaptığı pekâlâ söylenebilirdi, hele ki kuvvetimin bozguna uğraması halinde bunun Hindistan'da yıkıcı etkileri olacağı düşünülürse. Aylmer kendine hedef olarak en zaruri noktayı, yani

kuvvetimin muhasaradan derhal kurtarılması konusunu seçmekte haklıydı. Gelgelelim, 1 Ocak'ta bana gönderdiği telgrafta da söylediği gibi Aylmer, beni muhasaradan kurtarmak amacıyla 3 Ocak'ta Alî el Garbî'den bir tümenle harekete geçmeyi tercih etse de, Şeyh Saad'dan bütün kuvvetlerle kolordu halinde ilerlemenin yardım kuvveti açısından en iyi plan olduğu fikrindeydi. Aynı gün kendisine gönderdiğim telgrafta onun bu fikrine katıldığımı belirtmekle kalmamış, Kuvvetlerin Tasarrufu ilkesine uygun olduğundan bu planı izlemesi için onu teşvik de etmiştim.

Lüzumu halinde orta hatta çekilme ve orasını işgal etmeyle ilgili gizli plan

Gizli

6. Tümen Karargâhı,
29 Aralık 1915

(Bu plan, 22 Aralık 1915'te hazırlanan 256-G no'lu "2. Hatta Çekilme ve Orasını İşgal Etmeyle İlgili Plan" başlıklı planı geçersiz kılmaktadır.)

Yalnızca tugay komutanları ile tümen istihkâm şube müdürüne verilecektir. Bahsi geçen komutanlar birlik komutanlarına gizli talimat verecektir. Onlar da geri çekilmek durumu hasıl olduğunda işgal edecekleri konak ve yerleri tespit için vekillerini gönderecekler. Askerler arasında hemen geri çekilme niyeti yaratmamak için bütün bunlar kesinlikle gizli tutulacaktır. Bu planın bütün ayrıntıları birinci hattaki kıtaların komutanlarıyla doğrudan irtibat halinde olacak olan Başkomutanlık İhtiyatları komutanı hazırlayacaktır.

Mevcut kıtalar:

1- Esas hattın savunulmasında görev alacak mevcut kıtalar şu şekildedir:

Kuzeydoğu Kısmı

4 tabur
Bir Sirmur Lağımcı Bölüğü
Maxim Topçu Bataryası
Gönüllü Topçu Müfrezesi

Kuzeybatı Kısmı

4 tabur
Başkomutanlık İhtiyatları
5 tabur

Gündüz Normal Tertibat:

2- Yukarıdaki birliklerin gündüz tertibatı:

Kuzeydoğu Kısmı

3 tabur tabya içinde
1 tabur siperlerde
3 nöbetçi nehir kıyısında

Kuzeybatı Kısmı

4 tabur esas hattın siperlerinde

Başkomutanlık İhtiyatları

5 tabur[359], "A", "B", "C", "E", "F" konaklarında

Ek kıtalar

48. İstihkâm Bölüğü "D" konağında, 17. ve 22. Lağımcı ve Mayıncı bölükleri

Gece. Kuzeydoğu ve Kuzeybatı kısımları yukarıdaki gibi olacak:

Başkomutanlık İhtiyatları:

(*a*) Bir tabur yakın ihtiyat kuvveti olarak "P" noktasında.

359 Nehrin batı yakasına daha az –50– nöbetçi yerleştirilecekti. (G.T.)

(*b*) Bir tabur, ateş hattından kurtulduktan sonra şafak vaktine kadar "K" noktasında bekleyecek.

(*c*) Bir tabur yakın ihtiyat kuvveti olarak "H" noktasında şafak vaktine kadar bekleyecek.

(*d*) İki tabur ordugâhta bekleyecek. Uyku için 2. siper hattında veya konağında –48. İstihkâm Bölüğü, 17. ve 22. Lağımcı ve Mayıncı bölükleri.

3- Tabyadan çekilmek gerekirse (ki böyle bir şey ihtimal haricinde), "B" tabyasının doğusundan nehir kıyısına kadar uzanan henüz inşa aşamasındaki sipere Kuzeydoğu Kısmı yerleşecek.

4- Çekilme hareketini himaye etmek üzere yeni sipere Başkomutanlık İhtiyatlarından bir tabur tabyadan çekilme başlamadan önce yerleşecek.

Kuzeydoğu Kısmı geri çekileceği zaman bu kısmın komutanı bu isteği Başkomutanlık İhtiyatları komutanına bildirecek, o da bunun üzerine bir tabur gönderecek.

Kuzeydoğu Kısmı yeni sipere yerleştikten sonra bu kısmın komutanı mümkün olduğunca kısa bir süre içinde Başkomutanlık İhtiyatlarına bir tabur gönderecek.

Bu durum yakın ihtiyat kuvveti olarak "H" noktasında bulunan taburun Kuzeydoğu Kısmı'na katılması şartıyla geçerlidir.

O zaman bu hattaki tertibat şu şekilde olacaktır:

Gündüz.
Kuzeydoğu Kısmı
3 tabur, 1. hatta
1 tabur, ihtiyat kuvveti olarak orta hatta
Gece
Kuzeybatı Kısmı. Önceki gibi.
Gece. Kuzeydoğu Kısmı. Gündüzki gibi.
Kuzeybatı Kısmı. 2. paragrafta belirtildiği gibi.

5- Esas hattan daha da fazla çekilmek gerektiğinde ve yeni siper lüzumlu hale geldiğinde (ki böyle bir şey ihtimal haricinde) orta hat ele geçirilip tutulacak.

6- Yaklaşma istikametlerini bloke etmek ve düşmanı erkenden hendek kazmaya zorlamak için derhal orta hattın önüne 100 ila 200 metre aralıklarla her biri 50 piyadeden oluşan yanları uzun dört küçük kapalı tabya oluşturulmalıdır.

Bu görevi Başkomutanlık İhtiyatları komutanı Tümen İstihkâm şube müdürüyle irtibat halinde yerine getirecektir.

7- Orta hat iki kısma ayrılmıştır: Nehrin doğu kenarından yaklaşık 800 metre batıya, yani ihtiyat irtibat hendeği hariç, ihtiyat siperlerine kadar uzanan Kuzeydoğu Kısmı ile onun bittiği yerde başlayıp nehrin batısına kadar uzanan Kuzeybatı Kısmı'na. Orta hat yaklaşık 1900 metre genişliğinde.

8- Esas hattan ve yeni siperden çekilmeden önce orta hattı tutmak şart. Birbirine yakın siperlerin düşmanla çarpışması halinde, Başkomutanlık İhtiyatlarından bir tabur, geri çekilen kuvveti ateşle himaye etmek üzere Kuzeydoğu Kısmı'nın orta hattaki yerini tutacaktır.

Başkomutanlık İhtiyatlarından bir başka tabur da Kuzeybatı Kısmı'nın orta hattaki yerini tutacaktır.

Kuzeydoğu ve Kuzeybatı kısımlarının komutanları mümkünse taburlarını orta hattın hangi bölümüne göndermek istediklerini Başkomutanlık İhtiyatları komutanına bildireceklerdir. Aksi takdirde ateşi kademeler halinde tutacak, irtibat hendeklerini boş bırakacaklardır.

9- Geri çekilirken, koşullar müsaitse, Kuzeydoğu Kısmı'nın komutanı 2. hatta iki tabur gönderecektir.

Kuzeybatı Kısmı'nın komutanı 2. hatta üç tabur gönderecektir.

Bu taburlar, 2. hatta taksim edilmek veya koşullar müsaitse korunaklara yerleştirilmek üzere Başkomutanlık İhtiyatları komutanının emri altına geçecektir.

Kısım komutanları ile Başkomutanlık İhtiyatları komutanı birbirleriyle irtibat kurarak taburların bir hattan öbürüne nasıl geçeceklerini aralarında kararlaştıracaklardır.

Yardım kuvvetinin yardımıyla Kût'tan çıkmak için gerekli düzenleme

Komutanlara,

General Aylmer'in kuvveti geldikten sonra ona yardım etmek üzere Kût'tan çıkıp bu kuvvetle nehrin sol yakasında, tabyanın yakınlarında birleşeceğim zaman kuvvetlerin muhtemel tertibatının aşağıdaki gibi olacağını bütün tugay komutanlarına bildiririm:

(1) General Aylmer'in kuvveti Kût'a yaklaşırken:

O sırada Başkomutanlık İhtiyatı olarak görev yapan tugay, emrim üzerine harekete geçecek ve 17. Tugay'ın desteğiyle tabyanın güneyine himaye mevzii halinde yerleşecek.

(2) Tuğgeneral Hamilton komutasındaki 18. Tugay Orta Hat'ta ilerleyecek ve Başkomutanlık İhtiyatı haline getirilecek. Orta Hat'ta ilerlemeden önce Kût'u koruması için bir tabur bırakacak, daha sonra sağ yakadaki meyankökü üreten köyde bir tabur alacak.

Ondan sonra muharebe düzenim şu şekilde olacak:

Sağ yakada Asıl Kuvvet–

Daha önce Başkomutanlık İhtiyatları olan tugay kuvvetin önünde olacak.

17. Tugay destek görevi görecek.

Ayrıca 48. İstihkâm Bölüğü ve 1 Sahra Topçu Bataryası da bu kuvvete dahil edilecek.

Halihazırda Kuzeybatı Kısmı'nda yerleşik olan bir tugay ile Lağımcı ve Mayıncılardan ve iki sahra topçu bataryası ile bir obüs bataryasından oluşan Asgari Kuvvet, ilerleme emri verildiğinde Dicle'nin sol yakası boyunca ilerleyecek. Başkomutanlık İhtiyatları tümen komutanının emrinde olacak (Tümen Karargâhı ile Başkomutanlık İhtiyatları tümen komutanının emri altında olacak).

İlke gereği, Asıl Kuvvet'i Asgari Kuvvet'in sağına, etkili topçu menzili dahilinde, yani 2500 metre dahilinde bir yere taşıyacağım.

Bu iki koldan birinin ilerleyişi ciddi bir mukavemetle karşılaşırsa, diğer kol komşu kolun ilerlemesini engelleyen düşman kuvvetine derhal kuşatma harekâtı düzenleyerek kolun ilerlemesine yardımcı olacak.

Başkomutanlık İhtiyatlarını iki kolun arasındaki boşluğun gerisine, Asıl Kuvvetine, Asgari Kuvvet'ten daha yakın olacak şekilde yerleştireceğim.

Not: Norfolklar 18. Tugay'a tekrar katılacak.

C.V.F. Townshend
Kût, 20 Ocak 1916

Aylmer'in kuvvetiyle birlikte gerçekleştirilecek harekâtın planı

(Harekât, emir defterimden alınmıştır)

A Planı— Türklerin sol yakada bulunan ve Kût'un batısına düşen esas ordugâhlarına taarruz etmek için. Taarruzu iki kol halinde gerçekleştireceğim:

"A" Kolu sağ yakadan taarruza geçecek: Asıl Kuvvet ve Taarruz Manevra Kanadı.

"B" Kolu sol yakadan taarruza geçecek, nehir kenarı boyunca ilerleyecek: Asgari Kuvvet.

"A" Kolu: İki tugaydan oluşacak, yani 17. Piyade Tugayı (tabyada yarım tabur bırakacak) ve bu harekât başladığı sırada ikinci siper hattında Başkomutanlık İhtiyatlarında bulunacak olan tugay. Bütün makineli tüfekler bir araya toplanıp "A" koluyla birlikte gidecek. İlave kuvvetler: 48. İstihkâm Bölüğü ve 17. Tabur.

"B" Kolu: Bu harekât başladığı sırada "Orta siper hattı"nda bulunacak olan tugaydan oluşacak. İlave kuvvetler: Lağımcı ve mayıncılar.

Bizimle birlikte gelebilecek durumda olan topçuların büyük kısmı "B" koluyla beraber olacak (2 Sahra Topçu Bataryası).

Başkomutanlık İhtiyatları, General Hamilton komutasındaki 18. Tugay'dan oluşacak ve ikinci siper hattına yerleşecek. Harekât için bir tugay alınacağından, hastaneler ile ikmal maddelerini korumak üzere Kût'ta bir tugay bırakılması şart.

Başkomutanlık İhtiyatları, tümen komutanının emrinde olacak.

Prensip gereği "A" kolunu "B" kolunun sağında, etkili sahra topu menzilinde, yani aralarında 2500 metre mesafede olacak şekilde hareket ettirmem gerekir.

Bu iki koldan birinin ilerleyişi ciddi bir mukavemetle karşılaşırsa, diğer kol komşu kolun ilerlemesini engelleyen düşman kuvvetine derhal kuşatma harekâtı düzenleyerek kolun ilerlemesine yardımcı olacak.

Karargâh heyeti, A Planı'na uygun olarak ayrıntılar üzerinde çalışacak.

B Planı— Şu anda sol yakada, Hanne'de bulunan Türk kuvvetine Türklerin sol yakadaki esas ordugâhlarına geri çekilirken taarruz etmek suretiyle General Aylmer'in kuvvetine destek olma planı. General Aylmer sağ yakadaki manevrasında başarılı olursa

Türkler bu çekilme hareketini mutlaka gerçekleştireceklerdir.

Bu harekâtta da iki kol olacak.

"B" Kolu: Asgari Kuvvet. 17. Piyade Tugayı. (Tabyayı korumak üzere yarım tabur bırakacak.) İlave kuvvetler: Lağımcı ve Mayıncılar ve 17. Tabur.

"A" Kolu: Asıl Kuvvet. Harekât gerçekleştirildiği sırada Başkomutanlık İhtiyatlarında bulunacak olan tugay ve General Hamilton komutasındaki 18. Tugay'dan iki Tabur. İlave kuvvetler: 48. İstihkâm Bölüğü ve bir Sahra Topçu Taburu.

18. Tugay'ın geride bıraktığı kuvvetler: 1 tabur Kût'ta, 1 tabur meyankökü üreten köye.

"B" Kolu tabyanın Kuzeydoğu çıkışından açık araziye çıkıp nehir kenarı boyunca ilerleyecek.

"A" Kolu tabyanın batısındaki "A" tabyasından açık araziye çıkıp manevranın taarruz kanadının bir kısmını oluşturan "B" kolunun 1,5 km kadar kuzeyine ilerleyecek.

Not: Kuzeybatı Kısmı'nın siperlerinde görev yapan tabur, tabyanın batısındaki "A" kolunun açık araziye çıkışına yardımcı olacak.

Karargâh Heyeti yukarıdaki planın ayrıntıları üzerinde çalışacak.

6. Tümen'in sağ yakaya geçişiyle ilgili "C" Planı ve bu hareketin ateşle himayesi konusunda alınacak önlemler– Bu hareket topların, hasta ve yaralıların, mühimmat ve ikmal maddelerinin sağ yakaya naklini de kapsamaktadır. Bu nakil işlemi gerçekleştirildikten sonra orta hat ve tabyada bulunan kıtalar bu savunma hatlarını kademeler halinde çekilerek tahliye edecekler. Önce 17. Tugay ile tabya garnizon kuvveti orta hatta çekilecek, sonra Kuzeybatı Kısmı'nda yer alan

tugay 2. savunma hattına çekilecek. Onun arkasından 17. Tugay 2. savunma hattına çekilecek. Bu çekilme hareketi gerçekleştikten sonra Kuzeybatı Kısmı'ndaki tugay, Başkomutanlık İhtiyatlarındaki tugayın yardımıyla tuğla ocağı üzerinden geri çekilecek ve köprüyü geçecek. Sonra 17. Tugay köprüye en kısa yoldan gidip karşıya geçecek. Bu hareketi orta hattın karşısında, sağ yakada bulunan toplar himaye ateşiyle koruyacak.

Bütün bunlar gerçekleştikten sonra 2. hattaki Başkomutanlık İhtiyatlarındaki tugay, soldan (batıdan) taburlar halinde kademe kademe çekilecek ve köprüden geçecek. 18. Tugay harekât boyunca Kût'un dış duvarının kuzeybatı bölümünü, tuğla ocağını ve mezarlık tabyasını koruyacak, böylece artçı olacak. General Hamilton benim işaretimle birlikte çekilme hareketine başlayacak, önce tuğla ocağına, sonra şehre, oradan da mezarlığa çekilecek ve köprüden geçerek sağ yakaya ulaşacak.

Karargâh heyeti topların, hastaların, yaralıların, mühimmatın ve ikmal maddelerinin nehrin karşısına geçirilmesiyle ilgili planın ayrıntılarını "D" Planı'na uygun şekilde belirleyecek.

Not: Lağımcı ve mayıncılar köprü ve sallarla, 48. İstihkâm Bölüğü de Kraliyet Topçu komutanının emri altında toplarla ilgilenecek.

General Aylmer'in kuvvetiyle birlikte harekât gerçekleştirmek üzere Hayy nehrini geçme planı– I- Meyankökü üreten köydeki garnizon kuvvetini (yani, 2 tabur ve Racputlardan bir çift bölük) General Hamilton'ın tugayından geriye kalan kısmıyla takviye edeceğim, sonra o sırada ikinci siper hattındaki Başkomutanlık İhtiyatlarında bulunan tugayı (bu tugay bir taburunu Kût'ta bırakacak) da katarak bütün kuvveti ortalama üç gece içinde gemiyle karşıya geçireceğim.

Sol yakada mevzilenmiş olan topçu birliği bu iki tugayın hareketine destek sağlayacak. Bu iki tugay gündüz en yakın siperleri ele geçirecek, sonra da köyün batı ve güneyindeki siperleri ele geçirmek için hazırlık yapacak, bu arada topların bir kısmı düşmanın sağ yakada, meyankökü üreten köyün yukarısındaki, yani köyün kuzeybatısındaki top mevzilerine yönelecek.

Bu taarruz sayesinde yardım kuvveti Hayy'ı geçebilir.

II- General Aylmer bu harekâttan sonra düşmanın nehrin sağ yakasında, Şumran kıvrımındaki esas ordugâhına taarruz etmeye karar verirse, 17. Tugay'ı meyankökü üreten köye göndereceğim. Böylece tümenin üç tugayı elimde olacak, bu tugaylarla nehir kıyısı boyunca cepheden düşmanın yukarıda bahsi geçen ordugâhına ilerleyeceğim. Elimdeki kuvvetler Asgari Kuvvet'i, yani cephe taarruz kuvvetini, General Aylmer'in kuvveti de Asıl Kuvveti'ni, yani manevra kanadını oluşturacak. Aylmer'in kuvveti benim güneybatı istikametimde yer alacak ve düşman ordugâhını güneybatıdan kuşatacak.

General Aylmer'in harekâtı başarılı olursa düşmanın nehrin epey yukarısına doğru, Aziziye'ye kadar geri çekileceğinden eminim.

Karargâh Heyeti kıtaların meyankökü üreten köye geçişiyle ilgili ayrıntılar üzerinde yukarıda bahsi geçen fikri, yani "D" Planı'nı göz önünde bulundurarak çalışacak.

***

I. Karargâh subayı

Sol yakada, Hanne'den geri çekilmesi halinde düşmana taarruz etmek maksadıyla hazırladığım B Planı'nı uygulamaya geçirmek için Tugay Komutanları (4) ile 10. Tugay'ın Topçu komutanına, Kraliyet Sahra Topçu komutanına, Tümen İstihkâm şube müdürüne,

Muhabere Servisi komutanına, Levazım Dairesi başkan yardımcısına, Sıhhiye Hizmetleri başkan yardımcısına gizli verilmek üzere bir 6. Tümen harekât emri hazırlıyorum.

30., 18. ve 17. Tugayların komutanları yarın sabah saat 7'de vereceğim emirle talimatlarımda belirttiğim buluşma yerlerine yürümeye hazır bekleyecekler.

Kolordu komutanının 21 Şubat tarih ve 13/318/G sayılı mesajındaki bilgi, bu mesaj ayrıca gizli bir muhtıra olarak verilerek komutanlara bildirilecektir. Kolordu komutanı düşmanın Hanne mevziine yarın, yani 22 Şubat günü, şafak vakti bir baskın taarruzu düzenlemek için (bu taarruza kuvvetinin tamamı katılacak) gerekli hazırlıkları tamamlamış.

Düşman mevziinden dışarı çıkarılabilirse, muharip komutan komutasındaki tümen General Aylmer'le birlikte düşmana taarruz edecek.

Kuzeybatı Kısmı'nın komutanı dikkatini, tümenin düşmana taarruz etmek üzere muhasarayı yarması halinde kuvvetinin düzenleyeceği şaşırtma harekâtıyla ilgili talimatlara vermelidir.

C.V.F. Townshend
21 Şubat 1916

22 Şubat 1916 akşamı kıtaların hazır bulunma durumlarında değişiklik emri verilmiştir, yani askerler ordugâhlarından veya konaklarından uzun süre ayrılmayacaklar, bütün küçük düzenlemeler tugay komutanları tarafından yapılacaktır.

C.V.F. Townshend
21 Şubat 1916

Dicle'nin sağ yakasına geçmek ve muharebede General Aylmer'le birlikte hareket etmek için "E" Planı–

I. Karargâh subayı

Lütfen bu planı aşağıdaki noktaları dikkate alarak "C" Planı (Kût'un sağ yakaya tahliyesi) gibi hazırlayın:

Kût'un emniyeti dikkate alınarak oluşturulacak Azami Kuvvet'in komutasını devralacağım ve yardım kuvveti görünür görünmez bu kuvvetle nehri geçeceğim.

Geride Kût'un emniyeti dikkate alınarak oluşturulacak ve Kût'un savunma hatlarını, şehri ve sağ yakadaki meyankökü üreten köyü koruyacak bir Asgari Kuvvet bırakacağım.

Azami Kuvvet: İki zayıf tugay ve bir kısmı eksik 63. Sahra Topçu Bataryası.

A Kolu:

Muvakkat tugay: Albay Evans komutasında.

Norfolklar

Oxfordlar

22. Pencap Alayı

66. Pencap Alayı

B Kolu:

O sırada Başkomutanlık İhtiyatlarında bulunacak olan tugay

Sıhhiye müfrezesi ve yaralılar için bir kısım at arabası, yani asgari kısım

150 atımı taşımak için adam, 1 günlük pişmiş yiyecek ve kalın palto

"E" Planı'na ek–

Söylediklerimi tekrar ediyorum:

Kût'un savunulması için geride bırakılacak olan asgari kuvvet Kuzeybatı Kısmı'ndaki tugayın komu-

tanının komutasında olacak ve Kuzeybatı Kısmı'nın tugayından oluşacak.

17. Tugay (1 İngiliz ve 1 Hint taburu eksik).

18. Tugay (1 İngiliz taburu eksik).

Bütün tümen topçuları (63. Kraliyet Sahra Topçu Bataryası'nın 4 topu hariç bütün topları).

Bunun epey büyük bir Asgari Kuvvet olduğu görülüyor, ama sol yakadaki Türk kuvvetinin ileriye çok fazla çıkıntı yapan cephemize şiddetli bir karşı taarruza geçebileceğini göz önünde bulundurarak bundan daha küçük bir kuvvetin Kût'un emniyetini sağlayamayacağı kanaatindeyim. Ayrıca nehri geçmede kullanacağımız mevcut vasıtalar (iki asma varagele, *Sumana* ve bir şat) sebebiyle daha büyük bir Azami Kuvvet'le muhasarayı yarıp karşıya geçebileceğimizi de sanmıyorum. Anladığım kadarıyla asma varagelelerin kurulma süreleri yaklaşık beş saat, ki bu son derece uzun bir süre. Üstelik Tümen İstihkâm şube müdürünün söylediğine göre, elimizdeki iki asma varagele saatte 150'den fazla adam taşıyamazmış. *Sumana* ile şat saatte 400 adamı karşıya taşır zannederim.

Bir nehri geçerken şu kural uygulanır: Asgari Kuvvet düşmana nehri cephe taarruzu gerçekleştirerek geçmeye çalışacağına inandırmak için bir şaşırtma harekâtı yapar, bu esnada manevranın taarruz kanadını oluşturan Asıl Kuvvet, Azami Kuvvet'in yanı kadar bir mesafeden, yani çevirme manevrası mesafesinde bir yerden nehri geçer.

Bu kurala uygun olarak meyankökü üreten köydeki garnizon kuvvetiyle bir şaşırtma harekâtı düzenlemeyi ve bu esnada muhasarayı yarma harekâtına katılacak olan "A" kolu ile Kût'un doğu istikametinde, nehir kıvrımında, yani en kapalı ve düşman topçu ateşinden en iyi korunan yerde bulunan "B" Kolu'nu Dicle'nin sağ yakasına geçirmeyi planlıyorum.

Nehri gece geçmek niyetinde değilim, çünkü yardım kuvvetinin geleceğinden tam emin değilim. Kût'ta hava düzgün olduğu halde Sanaiyat yakınlarında yağmur yağabilir ve yardım kuvveti yağmurlu bir günde ilerleyemeyebilir. Böyle bir durumda sağ yakadaki taarruz kuvvetim şiddetli bir taarruza uğrayacak, düşman Kût'a her istikametten genel bir taarruza geçecek ve bu muhasarayı yarma manevrası büyük bir felaketle olmasa bile büyük bir zayiatla neticelenecektir.

Savunma hatlarımızı gece gerçekleştirilecek tehlikeli bir hareketin kaderine terk edebilecek durumda değilim. Bu sebeple, yardım kuvveti görünene kadar yarma kuvvetini nehrin karşısına geçirme harekâtına başlamayacağım. Ayrıca, nehri gece geçersek Türkler yardım kuvvetinin hangi istikametten geleceğini kesinlikle anlar. Askerlerimin ciddi bir mukavemetle karşılaşacağını sanmıyorum. Onları gruplar halinde karşıya geçireceğim, Türklerin inşa ettiği nehrin karşısındaki siperlere yerleşecek, Türklerin esas siper hattına (bu siper aslen nehir kıyısının doğusunda bulunan eski bir su yolu zannederim) doğru ilerleyecekler. İlk kol nehri geçtikten sonra bütün lağımcı ve istihkâmcıları karşıya geçireceğim ve muhasaradan hemen çıkmamaya karar verirsem sağ yakadaki siperleri köprübaşı şeklinde inşa ettireceğim. Lağımcı ve mayıncılar ile istihkâmcılardan sonra yarma kuvvetinin kalan kısmı nehri geçecek.

Yarma kuvvetim sağ yakada birliğini muhafaza ettiği sürece durumun gerektirdiği şekilde hareket edebilirim. General Aylmer'in Es-Sinn mevziinin ileri sağ (yani güney) yanına gerçekleştireceği kuşatma taarruzuna katılmak veya yardımcı olmak fikrindeyim.

Yardım kuvveti Es-Sinn mevziine yerleşir yerleşmez Kût otomatik olarak muhasaradan kurtulur– Türkler fena halde bozguna uğrarlarsa geri çekileceklerdir ve

bu çekilme hareketleri muhtemelen düzensiz olacaktır. Sonra da Hayy köprüsünden geçmeye çalışacaklar, o zaman da süvarilerimiz ile ağır toplarımızın büyük bir kısmı onları tehdit edecektir.

C.V.F. Townshend
Tümgeneral
Kûtülamare, 2 Mart 1916

Tabya ne pahasına olursa olsun terk edilmeyecek–
I. Karargâh subayı

Lütfen General Aylmer'in kuvvetine yardım etmek üzere sağ yakaya geçeceğimizi ve General Aylmer'in kuvvetini sağ yakadaki Es-Sinn mevziine yerleştirmesi halinde bizim otomatik olarak muhasaradan kurtulacağımızı, yani Kût'u terk etmemiz gerektiğinde sağ yakaya geçip Es-Sinn'de General Aylmer'in kuvvetiyle birleşeceğimizi tugay komutanlarına bildirin. Hougomont prensibi gereği tabyanın ne pahasına olursa olsun terk edilmemesi gerektiğine karar verdim.

Şurası açık ki, ben yarma kuvvetiyle nehri geçtikten sonra Kût'un komutasını alan muharip komutan, kuvvetinin mevcut kuvvetin bile şu anda savunmakta zorlandığı geniş hattı savunacak güçte olmadığını (ve buna benzer sebepler) ileri sürerek tabyayı tahliye ederse, düşman tabyayı derhal işgal edecek ve General Aylmer'in kuvvetiyle birleşmek için yapacağımız her harekâta ciddi müdahalelerde bulunacaktır. Ayrıca tabyanın terk edilmesi tuğla ocağını toplarımızın menzilinden çıkaracak ve şehirde büyük zayiatlara vs sebep olacaktır.

Tabyaya erzak konması için gerekli bütün hazırlıkları yapın, ben de tabyadaki garnizon kuvvetinin mevcudunu o kuvvete komuta edecek olan Albay Brown'la birlike ayarlayacağım.

Tabyanın savunulması ve işgaliyle ilgili daha önce gönderdiğim genel talimatlar bu hazırlıklara göre değiştirilsin.

C.V.F. Townshend
3 Mart 1916

Harekât emir defterimden aldığım bölümlere devam ediyorum–

Komutanlara genel talimatlar:

5 Mart 1916, tugaylara

General Aylmer'in Kût'u muhasaradan kurtarmak amacıyla başlattığı harekâtın arefesinde, aklıma gelen her ihtimali göz önünde bulundurarak aşağıdaki planları, daha doğrusu harekât projelerini hazırladım. Zira düşmanın ne yapacağını kestirmek ve General Aylmer'in taleplerini tam anlamıyla karşılayabilmem imkânsız.

Düşmanın güneydoğu istikametinde General Aylmer'in kuvvetini gördüğü anda beni Kût'ta tutmak, yani Kût'ta çakılı kalmamı sağlamak ve yardım kuvvetiyle birlikte hareket etmek üzere sağ yakaya geçmemi engellemek amacıyla Kût'un Kuzeybatı veya Kuzeydoğu savunma hatlarına taarruz etmesi kuvvetle muhtemel. Bu taarruzlar düşman askerlerinin şehrin içine kadar nüfuz edeceği bir nihai taarruz biçiminde de gerçekleştirilebilir, bir Asgari Kuvvet'le tespit taarruzu biçiminde de; böyle bir taarruz daha muhtemel, ki bu çeşit taarruzlar ancak elde edilen başarılar esas muharebe alanına iletildiği durumlarda layıkıyla yapılır.

Hanne'deki Türk kuvveti de bulunduğu yerden çekilip tabya ve savunma hatlarımızın Kuzeydoğu Kısmı'na yapılacak taarruza katılabilir.

Bu sebeple, şehrin güneydoğu bölgelerine koşullara ve şehrin savunma taleplerine uygun ve taarruz sa-

vunmasına imkân verecek kudrette bir Başkomutanlık İhtiyatı, yani Asıl Kuvvet gönderecek şekilde hazırlık yaptığım görülecektir. Bu kuvvet iki tugaydan oluşacak, bu iki tugay da aslen düşmanın yaklaşma istikameti olarak belirlenen iki noktada mevzilenecek olan iki Asgari Kuvvetimden (General Delamain Kuzeybatı yaklaşma istikametinde, General Hoghton, Kuzeydoğu yaklaşma istikametinde mevzilenecekti) herhangi birine anında gönderebileceğim bir merkezi mevzide bulunacak.

Asıl Kuvvetimi düşmanı tespit etmekle görevli Asgari Kuvvetlerden biriyle süratle birleştirebilirsem, bu kuvvetleri zorlayacağı muhtemelen olan düşman kuvvetinin her taarruzunu muhakkak geri püskürtebilir, onu ezebilir veya bozguna uğratabilirim.

Düşman Kuzeybatı veya Kuzeydoğu kısımlarına taarruz etmezse, General Aylmer'e yardımcı olmak üzere nehri geçme hazırlıklarım devam edecektir.

Toplarımı General Aylmer'in talebi doğrultusunda mümkün olduğunca doğu ve güneydoğu ateş bölgelerine hâkim olacak şekilde yerleştirdiğim görülecektir; ama bununla kalmayıp Kraliyet Topçu komutanıyla beraber Kuzeybatı ve Kuzeydoğu savunma hatlarımın ciddi bir taarruzla karşı karşıya kalabileceği ihtimalini göz önünde bulundurarak topları Kuzeybatı ve Kuzeydoğu hatlarını tarama ateşiyle himaye etmek üzere süratle şehrin içine çekecek şekilde ayarladık.

C.V.F. Townshend
Tümgeneral
Kût, 5 Mart 1916

15 Mart 1916 itibariyle Kûtülamare'deki durumla ilgili değerlendirme

(1) (a) Düşmanın Dicle'nin sol yakasında, Hanne'de tahkimat kurmuş olan ve bu mevziyi korumak amacıyla geride kademelenen Asıl Kuvveti, 2 tümen (51. ve 52. Alaylar ile 12. Alay) ve iki alaydan oluşan bir müfreze hariç toplam muharip sayısı yaklaşık 14.000, top sayısı da 27.

(b) Dicle'nin sağ yakasında "Es-Sinn mevzii" ismiyle bilinen mevzide bulunan Asgari Kuvvet, iki tümene yakın (üçte bir oranında eksik) bir kuvvetten oluşuyor ve mevcudu 8000 muharip, 19 top şeklinde. 35. Tümen çok zayıf.

(c) Türk tespit kuvveti, yani gözetleme kuvveti sol yakada, Şumran'da bulunuyor. Bir kısmı sağ yakada, iki mevzi birbirine bir köprüyle bağlı. Kuvvet 45. Tümen, ayrıca 3 tabur ve 23 toptan oluşuyor, asker sayısı 7000 ila 8000 civarı. Bütün bu kuvvetlerin toplam muharip sayısı 29.000 ila 30.000, toplam top sayısı da en aşağı 69.

A ile B noktası arasındaki irtibat yalnızca Magasis'teki sallarla sağlanıyor. Yukarıdaki toplama istihbarat raporlarından öğrendiğimiz bazı başıboş taburları da eklememiz lazım. Yani Halil Paşa'nın komutasında en fazla 30.000 asker olduğunu söyleyebiliriz.

Düşman 8 Mart'ta ağır zayiat verdi, ama zayiatının boyutları hakkında bir fikrim yok. Mektubu getiren Halil Paşa'nın yâveri subaylarıma her iki tarafın eşit derecede zayiat verdiğini söylemiş.

(2) Düşman kuvvetini takviye için Bağdat'tan üç tümen daha gönderildiğini düşünüyorum. Von der Goltz'un harekât merkezi var; oradan Irak ve İran'da merkezi mevzilere yerleşmiş (veya iç hatlarda mevzilenmiş) Türk kuvvetlerini Bağdat'tan yönetiyor. Türk-

ler Irak'ta Dicle bölgesinde İngilizlere, İran'da da batı harekât sahasında Baratov komutasındaki Rus kuvvetine karşı savaşıyor. Baratov ayrıca Kirmanşah, Takigera Geçidi hattından Bağdat'a karşı harekât düzenliyor.

Hanikin: Von der Goltz'un Baratov'un ilerleyişini durduran asgari kuvvetinin gücünü bilmiyorum, ama birkaç tümenden oluştuğunu söyleyebilirim. Baratov'un elinde ise, çeşitli görevlerle İran'a küçük kollar halinde kuvvetler gönderdiği için, sadece 15.000 askerlik bir kol var. Baratov gönderdiği mesajların altına "İran'daki Rus Seferi Kuvvetler Komutanı" imzası atıyor. Von der Goltz'un Kût'a gönderilecek olan yukarıdaki üç Türk tümenini Baratov'un önünden çekilen Türk asgari kuvvetini takviye etmek amacıyla Hanikin'e yönlendirmiş olması muhtemel. Ayrıca Erzurum'un düşmesi sebebiyle Von der Goltz'un komutasında bir araya gelip bir asıl kuvvet oluşturması düşünülen bütün Türk takviye kuvvetleri çeşitli yerlere yönlendirilmiş, böylece Von der Goltz'un planları bozulmuş olabilir. Baratov Hamedan'a varışından Kirmanşah'a gidene kadar bana telgraf çekti, kuvvetinin ilerleyişiyle ilgili bilgiler verdi, kısa bir süre sonra Irak'ta görüşeceğimizi ümit ettiğini belirtti. Rusların küçük kollar halinde İran'ın çeşitli yerlerine dağılmış olmalarına bakınca, onların Bağdat'a kararlı bir ilerleme hareketi düzenlemek niyetinde olduklarına inanasım gelmiyor. Zira böyle bir niyetleri olsaydı bu küçük kolları birleştirip bir Asıl Kuvvet meydana getirirlerdi.

(3) Vadi'de bekleyen Gorringe komutasındaki kolordunun mevcudu nedir bilmiyorum, ama 25 Ocak 1916 tarihinde Genel Karargâh'tan gelen telgraftan yardımıma gelmek üzere yola çıktıktan sonra, 8 Mart'ta sağ yakada düşmana taarruza geçtiği sırada Aylmer'in 20.000 muharibi olduğunu tahmin ediyorum. O muharebede ne kadar zayiat verdi bilmiyorum, ama Halil

Paşa bana gönderdiği mektubunda Aylmer'in ölü ve yaralı 4000 zayiatı olduğunu belirtmişti. Aylmer "zayiatım çok fazla" demişti, o yüzden bu 4000 zayiat tahminini doğru kabul ediyorum. 13. İngiliz Tümeni Gorringe'in kuvvetiyle (yalnızca 12.000 askerden oluştuğunu zannediyorum) birleştiğinde Gorringe'in elinde yaklaşık 28.000 muharip ve 70 ila 80 top olacak. 13. Tümen'in mevcudu nedir bilmiyorum, ama Gelibolu Yarımadası'nda çok ağır zayiat verdiklerine göre sadece 12.000 muharipten oluşuyor olsa gerek.

(4) Kût'u muhasaradan kurtarma harekâtının hangi istikametten yapılacağını biliyor olsaydım 8 Mart'taki başarısız taarruzdan sonra prensip gereği bütün kuvvetimle sol yakadan nihai bir taarruz gerçekleştirirdim. Şu sebeple:

I. Düşmanın esas kuvveti sol yakada, bu sebeple prensipte bizim esas hedefimiz konumunda. Hanne'deki bu kuvvet imha edildikten sonra takip edilirse, sağ yakadaki Türk kuvveti de dağılır ve Hayy istikametinde geri çekilir, tıpkı geçen eylül ayında düzenlediğim harekâtta olduğu gibi ve Kût muhasaradan kurtulur.

II. Bir kolla akşam karanlığında sağ yakada bir şaşırtma hareketi düzenler, düşmanın sağ yakadaki kuvvetini tahkim etmesini sağlardım. Sonra bu kolu karanlıktan yararlanarak gizlice geri çeker, köprüden geçirip sol yakaya alırdım. Arkasından gece yürüyüşe geçer ve Azami Kuvvetimle düşmanın sol yanı ile gerisine kuzeyden geniş bir çevirme manevrası düzenlerdim.

III. Sağ yakada buradaki köprübaşını korumak üzere iki ila üç tabur ve bir bataryadan oluşan karma müfreze şeklinde bir asgari kuvvet bırakırdım yalnızca.

IV. Sol yakadaki düşman kuvvetini yerine sabitlemek için bir yaymak suretiyle mümkün mertebe büyük göstermeye çalışır, ayrıca gücünü artırmak için toplarımın büyük kısmını bu kuvvetin emrine verir-

dim. Böylece, mümkün olduğunca büyük bir azami kuvvetle düşmanın yanına, geçen eylül ayında Kût Muharebesi'nde gerçekleştirdiğim gibi bir çevirme taarruzu gerçekleştirirdim.

V. Yardım kuvveti sol yakadan harekât gerçekleştirirse, Kût'a yaklaştığında ona yardım edebilirim, yani Kuzeydoğu savunma hattımın önündeki siperlere taarruz edebilir ve tespit kuvvetini geri püskürtebilirim.

VI. Ama eğer yardım kuvveti bana sağ yakadan yaklaşırsa, Dicle'yi asma varageleler üzerinden büyük bir zorlukla ve son derece yavaş bir biçimde geçebilirim. Bu da beni tam anlamıyla muharebede saf dışı bırakır. Elimdeki vasıtalarla ve ateş altında dört saatte 2000 adamımı karşıya geçirebilirsem ne âlâ.

VII. Gorringe'in harekâtını sol yakada gerçekleştirmesinin bir yararı da, gemilerinin onunla birlikte ilerlemesine imkân tanıması, böylece mühimmat ve yiyecek ikmali ile yaralıların tahliyesinin daha hızlı gerçekleşmesini sağlaması.

(5) Harekâtı sağ yakadan gerçekleştirmesi halinde ise bütün gemilerini epey bir geride bırakmak zorunda kalacak, elinde çok az vasıta olacağı için su, yiyecek ve yaralıların tahliyesi konusunda çok sıkıntı çekecek. Aylmer de bu tür zorluklar yüzünden geri çekilmek zorunda kaldı zannederim.

(6) O arazide olmadığım için Gorringe'in azami kuvvetiyle sol yakada düşman mevziinin sol yanına çevirme taarruzu gerçekleştirirken zorluk çekip çekmeyeceğini bilmiyorum. Ama taarruzu gerçekleştirebilir de arkasından ihtiyat kuvvetlerini devreye sokabilirse, taarruz kesinlikle başarılı olur bence. Ondan sonra bir tugay düşman kuvvetinin Suvade bataklığındaki kısmını kontrol altında tutabilir. Orası Gorringe'in taarruz edeceği düşman mevziinin 15 km kadar batısında, geçen eylül ayında düşman kuvvetine çevirme taarruzu gerçekleştirdiğim yerde.

(7) Düşman'ın Şumran'daki tespit kuvveti[360] 8 Mart'taki gibi çok fazla bir şey yapamayacaktır, zira kuvvetlerini takviye için sol yakada ilerleyecek olurlarsa önümden geçmek zorunda kalacaklardır, ben de onlara taarruz ederim.

(8) Düşmanın sağ yakada, Es-Sinn'deki kuvveti nihai taarruz gerçekleştiremeyecek kadar yayılmış vaziyette. En az 17 km uzunluğunda son derece geniş bir hattı tutuyor, ayrıca Duceyle tabyasının güneyinden başlayıp Hayy nehrine kadar uzanan siperleri koruyorlar ve orada siper kazmaya hâlâ devam ediyorlar. Bu yaptıkları tabii ki tehlikeli bir şey, çünkü Avrupa'da iki kolordunun koruyacağı mevziyi 8000 adamla koruyorlar, bu yüzden de hattın her tarafında çok zayıflar; ama suyla ve yaralıların tahliyesiyle ilgili zorluklar Es-Sinn manevrasını ihtimal dışı bırakıyor.

(9) Gorringe harekât alanında olduğu için her iki yakanın artısını eksisini daha iyi değerlendirebilecek bir konumda tabii. Ben bulunduğum yerden teorik değerlendirmelerde bulanabilirim ancak. Bence Baratov'dan Gorringe'in ilerleme hareketinden birkaç gün önce sağlam bir taarruz yapmasını istemek gerekir, böylece buradaki Türk kuvvetlerin dikkati Bağdat'a çekilmiş olur. Baratov'un Takigera'da mukavemetle karşılacağını sanıyorum, ama diğer bütün dağ geçitlerindeki kuvvetler gibi oradaki kuvvet de pekâlâ kuşatılabilir.

360 Kût'a baskı yapan ve onu muhasara altında tutan kuvvet. (G.T.)

6. Tümen
4 Aralık 1915 İtibariyle Muharip Birliklerin Mevcudu

Birlikler	Subaylar		Erler	
	İngiliz	Hint	İngiliz	Hint
6. Tümen Karargâhı	15	—	35	6
16. Piyade Tugay Karargâhı	3	—	9	6
2. Dorset Alayı	12	—	315	—
66. Pencap Alayı	3	8	—	488
104. Rifles Alayı	2	7	—	322
117. Mahratta	5	8	—	393
17. Piyade Tugay Karargâhı	2	—	10	6
1. Oxford&Bucks Hafif Piyade	8	—	332	—
22. Pencap Alayı	7	5	—	395
103. Mahratta Hafif Piyade	5	17	—	529
119. Piyade Alayı	5	12	—	470
18. Piyade Tugay Karargâhı	3	—	8	6
2. Norfolk Alayı	7	—	234	—
7. Racput Alayı	6	5	—	357
110. Piyade Alayı	4	7	—	330
120. Piyade Alayı	7	10	—	445
2. R.W. Kent Alayı	6	—	267	—
1/4 Hants	10	—	163	—
24. Pencap Alayı	8	11	—	484
67. Pencap Alayı	8	10	—	332
76. Pencap Alayı	9	13	—	333
2/7 Gurka	6	8	—	502

Birlikler	Subaylar		Erler	
	İngiliz	Hint	İngiliz	Hint
Topçu Tuğgeneral ve Erkânı	3	—	5	2
10. Tugay (Kraliyet Sahra Topçu Birliği) Karargâhı	2	—	11	—
63. Kraliyet Sahra Topçu Batarayası	2	—	133	26
76. Kraliyet Sahra Topçu Batarayası	2	—	124	26
82. Kraliyet Sahra Topçu Batarayası	3	—	132	27
1/5 Hants Obüs Bataryası	3	—	110	55
Tümen Cephane Kolu	3	2	48	27
Ağır Topçu Tugay Karargâhı	2	—	4	—
86. Ağır Topçu Bataryası, Kraliyet Garnizon Topçusu	4	—	56	—
104. Ağır Topçu Bataryası, Kraliyet Garnizon Topçusu	3	—	37	54
Maxim Bataryası	2	—	11	26
11. Bakım Tugayı	1	—	—	—
Tümen İstihkâm Şube Karargâhı	1	—	—	—
17. Bölük, 3. Lağımcı ve Mayıncı	2	3	2	166
22. Bölük, 3. Lağımcı ve Mayıncı	3	—	—	171
Köprücü Kolu	1	—	—	29
Tarama Işıldağı Kısmı	1	—	—	11
34. Tümen Muharebe Bölüğü	4	1	54	87
48. İstihkâm Bölüğü	7	7	—	358
23. (Tümen) Süvari	2	1	—	70
6. Süvari Tugay Karargâhı	5	—	1	1
"S" Kraliyet Ağır Topçu Bataryası	3	—	94	32
14. Hussars	20	—	397	—
7. Lancers	8	12	—	319
16. Süvari Alayı	7	10	—	209
33. Süvari Alayı	9	11	—	252
Süvarı Tugayı Cephane Kolu	1	—	7	19
Süvari Tugayı Muhabere Kolu	1	—	4	10
Toplam	246	168	2603	7381.
Genel Toplam	10.398			

ÖZET

Süvari	1505	6 Aralık'ta gönderildi
Topçu	946	
Lağımcı ve Mayıncı	390	
Muhabere Servisi	146	
Piyade	7411	
	10.398	
Çıkarılan	1505	6 Aralık'ta gönderildi
	8893	

6. Tümen
15 Mart 1916 İtibariyle
Muharip Birliklerin Haftalık Mevcudu

Birlikler	Subaylar		Erler	
	İngiliz	Hint	İngiliz	Hint
6. Tümen Karargâhı	15	—	37	—
16. Piyade Tugay Karargâhı	3	—	11	—
2. Dorset Alayı	9	—	332	—
66. Pencap Alayı	5	15	—	424
104. Rifles Alayı	5	7	—	251
117. Mahratta	5	14	—	324
17. Piyade Tugay Karargâhı	2	—	11	7
1. Oxford&Bucks Hafif Piyade	7	—	303	—
22. Pencap Alayı	7	9	—	306
103. Mahratta Hafif Piyade	5	17	—	298
119. Piyade Alayı	5	15	—	352
18. Piyade Tugay Karargâhı	3	—	7	—
2. Norfolk Alayı	7	—	303	—
7. Racput Alayı	5	6	—	315
110. Mahratta Hafif Piyade	5	11	—	266
120. Piyade Alayı	5	12	—	337
30. Piyade Tugay Karargâhı	3	—	1	—
2. R.W. Kent Alayı	6	—	270	—
1/4 Hants	7	—	152	—
24. Pencap Alayı	5	12	—	430
67. Pencap Alayı	3	9	—	261
76. Pencap Alayı	6	15	—	347
2/7 Gurka	5	14	—	409

Birlikler	Subaylar		Erler	
	İngiliz	Hint	İngiliz	Hint
48. İstihkâm Bölüğü	6	8	—	344
Tümen İstihkâm Şube Karargâhı	5	—	3	2
17. Bölük, Lağımcı ve Mayıncı	3	2	2	143
22. Bölük, Lağımcı ve Mayıncı	2	2	1	153
Sirmur Lağımcı	1	4	—	66
Köprücü Kolu	1	1	—	25
Tarama Işıldağı Kısmı	1	—	10	—
30. Tümen Muhabere Bölüğü	5	2	48	95
30. Tümen Kısmı	1	—	10	12
23. (Tümen) Süvari	1	2	—	85
Süvari Deposu	—	5	18	144
Kraliyet Süvari Topçu Karargâhı	2	—	7	3
10. Tugay (Kraliyet Sahra Topçu Birliği) Karargâhı	1	—	13	—
63. Kraliyet Sahra Topçu Batarayası	3	—	86	36
76. Kraliyet Sahra Topçu Batarayası	4	—	92	31
82. Kraliyet Sahra Topçu Batarayası	3	—	82	27
6. Cephane Kolu	3	1	45	105
1/5 Hants Obüs Bataryası	2	—	92	54
Kraliyet Garnizonu Ağır Topçu Tugayı Karargâhı	1	—	4	—
86. Ağır Topçu Bataryası, Kraliyet Garnizon Topçusu	4	—	70	14
104. Ağır Topçu Bataryası, Kraliyet Garnizon Topçusu	3	—	40	59
Gönüllü Topçu Bataryası	3	—	39	—
1. Genel İkmal Bakım Tugayı	1	—	—	4
Maxim Bataryası	1	—	8	19
17. Tugay Komutasında Muvakkat Topçu	2	—	91	—
Kolordu Muhabere Bölüğü	—	1	24	11
Kraliyet Yıldırım Kolordu Grubu	3	—	41	11
Toplam	190	184	2253	5770
Genel Toplam		8397		

Süvari	235
Topçu	962
Piyade	6396
Lağımcı ve Mayıncı	427
Muhabere Servisi	173
Kraliyet Topçu Muvakkat ve Muhtelif Birlikler	184
	8397

Kûtülamare'de Muhasara Boyunca Çeşitli Tarihlerdeki Göreve Hazır Kıtalar

	Süvari	Topçu	Lağımcı ve Mayıncı	Muharebe	Piyade	Muhtelif ve Topçu Birlikleri	Toplam
4 Aralık 1915	1505	946	390	146	7411	—	8893
23 Ocak 1916	207	1048	464	171	6430	36	8356
7 Şubat 1916	207	942	453	176	6530	197	8505
21 Şubat 1916	231	943	439	177	6566	196	8552
8 Mart 1916	255	945	426	174	6444	488	8432
15 Mart 1916	255	962	427	173	6396	184	8397
20 Mart 1916	258	961	428	172	6404	187	8410
3 Nisan 1916	261	953	434	172	6376	188	8384
19 Nisan 1916	258	935	436	177	6168	187	8161

Birlikler	İngiliz Subaylar					Hintli Subaylar					Erler					Hizmetliler					Toplam
	Ölü	Yaralanarak ölen	Yaralı	Kayıp	Hastalıktan ölen	Ölü	Yaralanarak ölen	Yaralı	Kayıp	Hastalıktan ölen	Ölü	Yaralanarak ölen	Yaralı	Kayıp	Hastalıktan ölen	Ölü	Yanalanak ölen	Yaralı	Kayıp	Hastalıktan ölen	
W. Kents	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	9	13	54	—	1	—	—	2	—	—	79
Hants	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—	6	15	24	—	—	—	—	1	—	—	49
24. Pencap	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	15	10	89	2	11	2	1	3	—	—	133
67. Pencap	—	1	3	1	—	—	—	1	—	1	14	16	65	14	15	1	1	5	—	1	139
76. Pencap	—	1	2	—	—	1	—	4	—	—	32	17	90	2	16	2	1	3	—	—	171
2/7. Gurka	—	1	1	—	—	1	—	4	—	—	28	9	74	—	12	1	—	1	—	—	132
48. İstihkâm	—	—	2	—	—	—	—	—	1	—	17	22	83	—	16	—	2	5	—	2	150
Tümen İstihkâm Şube Karargâhı	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	2
17. Lağımcı ve Kazmacı	1	—	1	—	—	—	—	2	—	—	4	1	18	—	9	—	—	1	—	2	39
22. Lağımcı ve Kazmacı	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	9	2	26	—	6	—	1	1	—	—	46
Lağımcılar	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	3	9	9	—	5	1	1	2	—	—	31
23. Süvari	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	2	3	—	—	—	—	—	—	2	11
Süvari Deposu	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	7	11	—	5	—	—	1	—	—	25
Kraliyet Garnizon Topçusu	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	1	5

Birlikler	İngiliz Subaylar					Hintli Subaylar					Erler					Hizmetliler					Toplam
	Ölü	Yaralanarak ölen	Yaralı	Kayıp	Hastalıktan ölen	Ölü	Yaralanarak ölen	Yaralı	Kayıp	Hastalıktan ölen	Ölü	Yaralanarak ölen	Yaralı	Kayıp	Hastalıktan ölen	Ölü	Yanalanak ölen	Yaralı	Kayıp	Hastalıktan ölen	
Tümen Karargâhı	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	4
16. Tugay	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1
Dorset	2	1	2	—	—	—	—	—	—	—	19	13	40	—	5	1	—	1	—	1	85
66. Pencap	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	27	9	56	2	26	1	—	6	—	—	129
104. Rifles	—	—	1	—	—	1	1	3	—	1	19	12	75	—	35	1	2	2	—	2	155
117. Mahratta	1	1	—	—	—	—	—	1	—	—	18	20	89	5	24	1	—	3	—	2	165
Oxford	1	—	3	—	—	—	—	—	—	—	17	14	52	1	7	—	—	3	—	2	100
22.Pencap	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	10	14	43	10	20	3	—	4	—	3	109
103. Mahratta Hafif Piyade	—	—	4	—	—	—	1	—	—	—	47	40	136	3	71	2	1	—	—	7	312
119. Piyade	1	—	2	—	1	2	—	1	—	—	35	22	110	—	42	1	3	—	—	2	222
18. Tugay	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Norfolk	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	8	9	46	—	9	1	1	3	—	2	80
7. Racput	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	11	9	45	—	29	—	4	5	—	—	103
110. Piyade	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	15	27	28	2	29	—	—	1	—	—	104
120. Piyade	1	—	1	—	—	—	1	2	—	—	30	7	58	1	35	2	—	1	—	4	143

Kûtülamare'de 4 Aralık 1915 ile 31 Mart 1916 tarihleri arasında hastalıktan ölenler dahil birliğe göre zayiat durumu.

Birlikler	İngiliz Subaylar					Hintli Subaylar					Erler					Hizmetliler					Toplam
	Ölü	Yaralanarak ölen	Yaralı	Kayıp	Hastalıktan ölen	Ölü	Yaralanarak ölen	Yaralı	Kayıp	Hastalıktan ölen	Ölü	Yaralanarak ölen	Yaralı	Kayıp	Hastalıktan ölen	Ölü	Yanalanak ölen	Yaralı	Kayıp	Hastalıktan ölen	
30. Keskin Nişancı Tugayı	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	1	—	—	—	—	3
Kolordu Muharebe Bölüğü	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	3	—	2	—	—	3	—	—	9
Kraliyet Sahra Topçusu	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	—	—	—	—	1	—	—	5
Papaz	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Sıhhiye	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	2	1	5	—	4	9	17	62	—	14	116
İkmal	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	1	4	6	1	—	11	13	20	—	3	59
Nakliye	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	8	—	—	18	21	102	3	24	177
R.I.M.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	3	—	—	5
Toplam	**8**	**9**	**44**	**1**	**2**	**7**	**6**	**19**	**1**	**3**	**427**	**370**	**1510**	**43**	**454**	**63**	**72**	**259**	**3**	**87**	**3388**

Not: Toplam İngiliz Subay 64; Hintli Subay 36; Erler 2804; Hizmetliler 484; Genel Toplam 3388.

Birlikler	İngiliz Subaylar					Hintli Subaylar					Erler					Hizmetliler					Toplam
	Ölü	Yaralanarak ölen	Yaralı	Kayıp	Hastalıktan ölen	Ölü	Yaralanarak ölen	Yaralı	Kayıp	Hastalıktan ölen	Ölü	Yaralanarak ölen	Yaralı	Kayıp	Hastalıktan ölen	Ölü	Yanalanak ölen	Yaralı	Kayıp	Hastalıktan ölen	
10. Tugay	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	2
63. Batarya	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5	12	11	—	1	—	—	—	—	—	29
76. Batarya	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	5	6	28	—	2	—	—	1	—	—	44
82. Batarya	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1	5	13	—	2	—	—	1	—	2	25
Cephane Kolu	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	2	5	8	—	1	1	—	—	—	1	20
Hants Batarya	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	1	3	15	—	3	—	1	1	—	5	31
Ağır Tugay	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
86. Batarya	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	5	12	—	1	—	—	4	—	—	23
104. Batarya	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	17	—	3	—	—	1	—	2	25
M.A. Tugayı	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
23. M. Batarya	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	2
Gönüllü Batarya	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—	7	2	26	—	1	1	1	2	—	—	43
Maksim Batarya	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	12	—	1	—	—	—	—	—	16
34. Keskin Nişancı Bölüğü	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1	4	11	—	5	—	—	2	—	2	26

ÖZET

	Olay Yerinde Ölenler	Yaralandıktan Sonra Ölenler	Yaralılar	Kayıplar	Hastalıktan Ölenler	Toplam
İngiliz Subaylar	8	9	44	1	2	64
Hintli Subaylar	6	7	19	1	3	36
İngiliz Erat	84	103	343	2	36	568
Hintli Erat	343	263	1171	41	418	2236
Hizmetliler	63	72	259	3	87	484

Muhasara Esnasında Kûtülamare'deki Zayiatın Özeti

4 Aralık 1915'ten 29 Şubat 1916 ve 31 Mart 1916 tarihine kadar

Olay Yerinde Ölenler	455	504
Yaralandıktan Sonra Ölenler	391	454
Yaralılar	1608	1836
Kayıp veya Firari	30	48
Hastalıktan Ölenler	443	546
Toplam Ölü Sayısı	1289	1504

Muhasara Esnasında Kûtülamare'deki Hafif Silah Mühimmatının Durumu

4 Aralık 1915	7250 tüfeğe	822 fişek
28 Ocak 1916	7250 tüfeğe	740 fişek
21 Şubat 1916	7250 tüfeğe	735 fişek
15 Mart 1916	7250 tüfeğe	731 fişek

4 Aralık 1915 İtibariyle Kûtülamare'deki Cephanelikteki Mühimmatın Durumu

Adet	Silahlar		Atım Miktarı	Top Başına Atım Miktarı
19	18 pound	Şarapnel	11200	590
2	13 pound	Şarapnel	3540	590
4	5 inç top	Şarapnel	860	215
4	5 inç top	TNP	832	208
4	5 inç obüs	Şarapnel	314	78
4	5 inç obüs	TNP	947	236
2	4 inç top	Şarapnel	460	230
2	4 inç	TNP	521	260

Kûtülamare'de Cephanelikteki Mühimmatın Durumu

Toplar	28 Ocak 1916	23 Mart 1916
18 pound şarapnel	7206	6252
13 pound şarapnel	939	781
5 inç şarapnel	539	452
5 inç TNP	463	349
4 inç şarapnel	131	138
4 inç TNP	407	105
15 pound şarapnel*	424	377
4.7 inç şarapnel	210	189**
4.7 inç C-uçlu	692	595**
4.7 inç TNP	324	268**

* İki adet top, karakol savunma topu olarak kullanıldı.

** Gemi topu

Dizin

1806 (Jena) seferi 655
1806 muharebesi 4
XII. Karl (İsveç kralı) 19, 148
XIV. Louis 648

Abadan Adası 35
Abdülhamid (Sultan) 645
Abercrombie, James 82
Adolf, Gustav 19
Afgan savaşı 182
Afganistan 51, 122, 282, 410, 425
Afrika 88, 546
Afte-Duceyle tabyası 505
Afyon Karahisar 609, 619, 620
Agamemnon 644, 648, 649
Ağır Topçu Bataryaları 72
Ahvaz 42, 43, 47, 48, 49, 54, 60, 65, 67, 103, 108, 112, 149, 190, 191, 196, 410, 558
Akdeniz 639, 644
Akka savunması 238
Alî el Garbî 128, 132, 152-154, 156-159, 163, 164, 315, 332, 336, 377, 384, 385, 386, 388-391, 396, 416, 419, 423, 438, 446, 460, 666, 667, 669
Allenby, Edmund 629, 633, 642, 650
Alma muharebesi 164, 270
Alman garnizonu 630
Alman İmparatorluğu 610
Alman ordusu 25, 28, 141, 196, 249, 653, 654
Alman Parlamentosu 629
Almanya 6, 12, 20, 39, 196, 273, 612, 621, 622, 629, 635, 636, 642, 647, 649, 650
Alsace 13, 24, 141, 654
Alsace–Lorraine 13, 141, 654
Amanos 609, 612
Amare 43, 47, 53, 60, 62, 71-73, 78, 79, 95, 97, 98, 100-114, 119-122, 124, 127-132, 142-147, 149-151, 154, 157, 158, 161, 168, 169, 171, 176, 184, 186-191, 196, 232, 300, 308, 315, 323, 332, 336, 337, 371, 376, 377, 385, 444, 446, 455, 467, 468, 470, 471, 484, 488, 490, 510, 524, 558, 573
Amerika 13, 56, 492, 621, 622
Amerikan Elçiliği 616, 619, 620, 621
Amiral gemisi 644
Anadolu 106, 131, 156, 190, 272, 596, 602, 609, 618, 619, 623, 633
Anderson (Binbaşı) 67
Anize 215
Annesley, A.S.R. 70, 80, 132, 143, 151, 226, 367, 429, 430, 467
Arabistan 106, 239
Arap(lar) 35, 38, 40, 47, 49, 53, 54, 55, 56, 63, 66, 67, 74, 85, 86, 89, 100, 101, 106, 108, 125, 147, 151, 155, 167, 180, 183, 186, 187, 191, 215, 216, 223,

224, 230, 235, 236, 241, 244, 288, 296, 297, 304, 309, 311, 312, 315, 323, 327, 354, 361, 368, 379, 381, 385, 386, 394, 396, 404, 405, 410, 430, 461, 462, 469, 475, 487, 490, 491, 492, 495, 498, 511, 526, 548, 557, 572, 573, 575, 581, 584, 609, 627
Armstrong, George 620
Arthur Limanı 668
Aspern muharebesi 11
Aşar deresi 53, 83
At Nalı Bataklığı 499
Atabe 166, 178, 344, 475, 539, 544, 552, 565
Atlantik Okyanusu 16
Austerlitz 5, 24, 136, 137
Avam Kamarası 207, 648
Avrupa 6, 16, 20, 29, 39, 141, 197, 213, 239, 271, 272, 395, 438, 463, 510, 539, 602, 633, 637, 646, 656, 658, 690
Avrupa Savaşı 6
Avusturya 8, 12, 15, 597, 613, 616, 635, 636, 640, 650, 651
Avusturya Almanları 635
Aylmer, A. (General) 396, 397, 406, 408, 409, 410, 416-419, 421, 424-427, 429-438, 444, 445, 447, 450-452, 454-462, 465, 466, 468-470, 472, 473, 476, 478-480, 484-492, 496-498, 500-502, 504-508, 511-517, 519, 520, 522, 523, 527-530, 532, 539, 545, 547, 563, 574, 578, 661, 665-669, 673-680, 682-685, 687-689
Aziz Bey (Amare kaymakamı)
Aziziye 36, 45, 156, 186-190, 195, 198, 200-204, 207, 208, 211-213, 215, 216, 218, 221, 223-226, 228, 230, 231, 233, 239, 241, 243, 277, 293-295, 297, 298, 301, 302, 306, 308, 312, 366, 379, 388, 505, 509, 540, 558, 559, 576, 678

Babıâli 637, 640, 648
Bagila 36, 192, 200
Bağdadî 229, 230, 244, 354
Bağdat 16, 47, 51, 67, 71, 106, 107, 112, 113, 119-122, 124-126, 131, 132, 138, 144, 149, 153, 155, 156, 177, 184, 186, 188, 190-194, 197-201, 211, 214, 220, 228, 232-235, 238-242, 255, 258, 268, 277, 286, 287, 293, 296, 308, 337, 338, 347, 348, 350, 351, 357, 358, 362, 374, 377, 385, 388, 389, 392, 400, 405, 406, 409, 410, 415-418, 429, 459, 467, 469, 471, 484, 485, 490, 499, 504, 509, 519, 520, 521, 542, 545, 555, 557-559, 602, 607-610, 613, 614, 619-624, 633, 640, 661, 665-667, 686, 687, 690
Bağdat Yolu 234
Bahran 46, 47, 56, 57, 76-78, 86, 87, 91-99, 325, 327, 328
Bahreyn Adası 35
Bahriye Mektebi 615, 623, 624
Balkan İttifakı 4
Balkanlar 658
Baltık kıyıları 39
Bandırma 626, 634, 641, 643
Baratov, Nikolay 459, 471, 495, 499, 509, 519, 552, 687, 690
Barrett, Arthur 35, 38-42, 45, 47-49, 51
Basra 35, 38-45, 47, 48-51, 53, 54, 58, 60, 62, 64-70, 72, 79, 81-83, 86, 94, 105, 113-115, 120,

123, 124, 126, 130, 132, 144, 147, 149, 150, 152, 154, 155, 189-191, 196, 197, 212, 239, 287, 294, 313-315, 332, 336, 371, 374, 376-378, 389, 391, 396, 409, 410, 419, 421, 455, 468, 471, 477, 484, 485, 488, 495, 499, 520, 525, 633, 647
Basra Körfezi 35, 51, 53, 123, 647
Basra Limanı 35
Bastow, H.V. 51, 69, 98, 181, 297, 502
Başkomutanlık İhtiyatları 366, 367, 380, 663-677, 680
Bataklık Arapları 100, 108, 113, 331
Batum 626
Bavyera 629, 637
Bazaine, F.A. 25, 29, 195, 375, 390
Beach (Albay) 241, 242
Beaconsfield (Lord) 646
Bedford (Kaptan) 651
Begg (Kraliyet Topçusu Yüzbaşı) 70, 143, 412
Belçika 7, 21, 141, 614, 635, 652-655
Belfort 523, 524
Belgaum 54
Belisarius, Flavius (Romalı general) 52, 278, 610, 613
Benedek, Ludwig August Ritter von (Mareşal) 8, 15
Beresford (Lord) 555, 598
Bernadotte, Jean-Baptiste Jules 136
Besançon 658
Beyt-i İsa 402, 496, 565, 578, 582, 585, 586, 587
Beyt-i Meyyid 396
Bidesurka 499
Birbek deresi 73, 75, 77, 91, 92, 94, 330
Bireyke 67
Black Watch Taburu 448, 453
Blois-Johnson, T.G. (Yarbay) 76, 89, 145, 329
Blosse Lynch 73, 80, 96, 127, 222, 297, 331, 349
Blücher, Gebhard Leberecht von (Mareşal) 25, 27, 29, 596
Bombay 35, 54, 114, 119, 197
Bonapart, Napolyon 1, 3-5, 7-15, 17-20, 22-29, 31, 64, 120, 133-137, 139, 148, 177, 196, 198, 199, 252, 253, 391, 400, 495, 509, 597, 613, 617, 652, 653, 655
Booth (Binbaşı) 403
Bostan 261, 266, 281, 283, 287-289, 292, 295, 358
Bouillon, Godfrey de 613
Britanya 51, 69, 182, 499, 569, 656
Brooke (Yüzbaşı) 90
Brooking (General) 123, 374
Brown, W.H. 145, 406, 414, 683
Bulgar ordusu 630
Bulgaristan 272, 630-632, 636, 653
Buller 546
Burgazada 641
Burgos 400
Burma 55
Bursa 618
Buşir 123, 124
Büyük Friedrich 4, 5, 19-21, 134
Büyük İskender Geçidi 613
Büyükada 616, 617, 620, 622-624, 627, 628, 632, 636, 637, 639, 640, 643

Calthorpe, Arthur (Amiral) 644, 651
Cambrai muharebesi 21
Campbell, Colin (General) 164
Cardew, H.S. (Yüzbaşı) 70

Carnegy, G.P.O. (Binbaşı) 146
Cebelitarık 224
Cellal 77, 78
Cenova 391, 458, 525, 597
Cerablus 197, 611
Cezire 229, 244, 499, 608
Chalons 195
Champs 52, 658
Chanzy (General) 310
Charles (Avusturya Arşidükü) 11
Chaumont 654, 657, 658
Chippendale 607
Chitty (Albay) 142, 226, 227, 312, 367, 387
Cintra Konvansiyonu 194, 458, 523, 525
Clausewitz, Carl von 2, 15, 19
Cleeve, E.S. (Yarbay) 146
Clemenceau, Georges 650, 651, 652, 656
Clery, C.B.L. (Yarbay) 145
Climo (Albay) 84, 91, 158, 163, 264, 265, 269, 328, 340, 360, 510
Clio 73, 88, 97, 98, 100
Codrington, E. (Yarbay) 146
Comet 100, 101, 102, 104, 127, 159, 181, 200, 222, 301, 308, 312
Conduite de la Guerre (Savaş yönetimi üzerine) 13
Cookson (Deniz Kıdemli Yüzbaşı) 70, 71, 181, 205, 207
Cornwall 624
Cornwallis 390, 492
Cotter, H.J. (Topçu Binbaşı) 63
Cotton (Binbaşı) 476
Courtenay (Albay) 408, 412
Coventry, W.J. (Teğmen) 303
Cowley (Deniz Yüzbaşı) 132, 157, 336, 592
Cox, Percy 131, 223, 231, 386, 404, 405, 455, 457, 473, 474, 485, 495, 499, 504, 510, 526, 542, 550, 563, 564, 571, 600
Crewe (Lord) 429, 555
Croix (General) 656, 657
Ctesiphon (Selmanıpâk) 45, 204, 212
Culme-Seymour, Michael (Tümamiral) 644
Curzon (Lord) 649
Cümeyse 244, 292, 354, 355

Çahala 172, 342-344, 582, 585, 587, 588
Çanakkale 120, 121, 190-192, 238, 633, 637-642, 646-648
Çatalca 239, 630, 632, 633
Çitral 462, 471

Dağıstanlı Mehmet Fazıl Paşa 47, 48, 103
Daily Mail 12
Danimarka 6
Darley, J.R. (Yarbay) 145
Davie, J.H.M. (Binbaşı) 69, 142, 420
Davison (Tümgeneral) 66
Davoust 136, 597
Delamain, W.S. (General) 35, 38, 41, 50, 54, 62, 65, 76, 129, 144, 153-157, 167, 168, 176-180, 182-184, 186, 187, 202, 204, 205, 208, 211, 219-221, 252, 260, 261, 263-265, 273-275, 279, 280, 285, 294, 303, 305-307, 322, 338, 342, 345, 346, 348, 349, 357, 360, 361, 367, 380, 387, 394, 467, 506, 512, 528, 570, 618, 685
Delhi 486, 493
Dicle 42, 45-47, 55-58, 60, 62, 66, 67, 70, 72-74, 76, 85, 87, 88, 92, 94, 98, 103, 105, 107-109,

113, 122, 124, 126, 138, 140, 155, 162, 165, 166, 169, 171-173, 179-181, 184, 187, 189-191, 195, 199, 201, 202, 215, 218, 228, 232, 234, 238, 245, 247, 255, 262, 270, 283, 293, 296, 297, 299, 300, 311, 323, 327, 328, 331, 332, 338, 343, 354-356, 371, 374, 375, 377, 382, 386, 396, 398, 410, 429, 432, 434, 437, 456, 466, 478-480, 482-484, 489, 491, 496, 497, 499, 500, 507, 513, 517, 521-524, 528, 534, 537, 543, 545, 549, 564, 567, 569, 584, 587, 600, 603, 607-610, 620, 665-667, 674, 680, 681, 686, 687, 689
Dicle Kolordusu 429, 528, 539, 603, 665-667
Dikenli 418, 437
Dirhemiye 54, 64, 65, 67, 68
Diyale 201, 203, 235, 247, 255, 263, 271, 274, 277, 279, 281, 283, 284, 287-289, 292, 356, 363
Dobbie (General) 46, 55, 58, 62, 65, 70, 75, 77, 84, 321
Dogralar 62, 476, 486
Doğu Afrika 114, 120, 486
Doğu Hindistan Kumpanyası 394
Doğu Roma İmparatorluğu 52
Douamont 525
Dresden 26
Duceyle tabyası 475, 478, 490, 496, 505, 506, 511, 513-516, 523, 530, 690
Duff, Beauchamp (Başkomutan Sir) 122, 123, 171, 429
Dumra 123
Dwarka 51, 52
Ebu Kale muharebesi 217
Ebu Muhammed 72
Ebu Ramaney 161, 162, 167
Ebu Ruman tepeleri 556, 565
Ebu Sidre 37, 72, 79, 101
Ebukır 82
Ecole de Guerre (Harp Okulu) 652-654
El-Hanne 479, 481, 484, 487, 490, 496, 497, 500-502, 504, 505, 512, 522, 537, 540, 542, 545, 550, 551, 553, 565, 578, 579
El-Hanne mevzii 479, 481, 490, 496, 497, 501, 502, 505, 545, 551, 553
El-Hanne taarruzu 545
El-Huir 58, 70, 74, 77, 99, 325
El-Kutuniye 216-218, 228, 229, 233, 234, 241, 243, 244, 246, 294, 295, 297, 301, 351-353, 464
Enver Paşa 454, 594, 608, 610, 613-618, 622, 624, 625, 627, 629, 634-636, 638, 645
Enver–Talât hükümeti 636
Ermenistan 538, 647
Erzurum 125, 337, 484, 495, 498, 508, 521, 596, 687
Eski Basra 68
Espiègle 73, 87, 89, 90, 92, 94, 95, 97, 98, 100
Es-Sinn 124-126, 128, 129, 138, 149, 150, 153, 155, 159, 160, 167, 173, 180, 314, 338, 343, 375-377, 388, 389, 398, 399, 417, 419, 422-424, 433, 437, 439, 445, 447, 464, 465, 469, 470, 475, 476, 478, 479, 486, 490, 491, 496, 497, 500, 505, 507, 512-515, 517, 534, 543, 551, 552, 565, 591, 682, 683, 686, 690

Es-Suyût 53, 55
Etudes Stratégiques 652
Evans, R.E. (Albay) 70, 82, 142, 176, 217, 265, 368, 377, 382, 387, 403, 442, 512, 680
Eyaletler Konfederasyonu 637
Eylau 5

Falkenhayn (General) 623
Farmer (Binbaşı) 231
Fav 35, 38, 41, 53
Felahiye 402, 437, 448, 452, 454, 465, 469, 470, 496, 500, 521, 556, 562, 564, 566, 578, 579, 591, 592, 621
Felluce 197, 389, 665
Fırat nehri 42, 45, 55, 58, 67, 85, 113, 171, 188, 191, 308, 323, 371, 374, 499, 611, 665
Fırat vadisi 499
Filistin 16, 17, 24, 618
filotilla 97, 130, 149, 160, 181, 343, 348
Firefly 222, 225, 230, 243, 301, 308, 312, 354, 355, 425
Firman (Deniz Yüzbaşı) 592
Fitzgerald, O. (Albay) 601
Flanders 171
Flushing 655
Foch (Mareşal) 7, 12, 13, 21, 24, 29, 629, 652-656
Foeschwiller 310
Forbes (Binbaşı) 143
Fort George 69
Forth Köprüsü 611
Forward 651
Franchet, d'Espérey (Başkomutan) 631
Fransa 2, 12, 13, 16, 20, 21, 24, 29, 39, 45, 50, 51, 52, 120, 121, 141, 142, 144, 148, 149, 195, 196, 199, 200, 270, 273, 278, 287, 390, 424, 444, 458, 508, 519, 524, 536, 597, 623, 635, 654-657
Fransız Harp Okulu (Ecole de Guerre) 137
Fransız kuvveti 135, 524
Fransız ordusu 2, 148, 249, 654
Frazer Tabyası 215, 224, 225, 230
Frazer, G.S. (Albay) 145, 223, 224
French, Viscount 519, 652, 656
Friedland 5
Fry (General) 45, 46, 54, 65, 67, 79, 130, 145, 173, 176, 179, 181, 182, 201, 202, 338, 339, 342, 344, 345

Galata Köprüsü 632
Gamble, R.N. (Albay) 69, 97, 142, 145
Garnett (Yüzbaşı) 412
Gazi Osman Paşa 640
Gazze 622
Gelibolu 16, 149, 194, 197, 239, 272, 273, 415, 432, 477, 530, 557, 630, 638, 640, 647, 648, 688
Gelibolu tabyası 638, 648
Germen istilası 653
Gilchrist (Binbaşı) 143
Gneisenau 30
Goeben 618, 623
Goldfrapp 387
Goltz, Colmar von der (Mareşal) 253, 254, 371, 374, 375, 377, 385, 392, 409, 410, 412, 418, 415, 425, 433, 437, 438, 454, 496, 525, 542, 686, 687
Gordon (General) 81
Gorringe, George (General) 49, 50, 60, 67, 103, 113, 120, 124, 189, 220, 226, 313, 340, 368, 426, 455, 528, 533, 534, 537, 538,

543, 545-547, 549-554, 556-566, 568, 570, 574, 578-580, 584, 587-590, 594, 600, 607, 687-690
Gravelotte 5, 134
Grenfell (Lord) 600
Gribbon (Yüzbaşı) 396, 397, 425
Grier, H.D. (Albay) 63, 387, 408
Grierson (General) 656
Gunfad 157
Gurkalar 264, 267, 477, 579
Güney Afrika 50, 548, 652, 654
Güney Amerika 142
Güney Irak 35

Haig 19
Halep 156, 200, 315, 609, 611, 612, 624, 634, 642, 645
Halfiye 103, 106, 108, 109, 112
Halil Paşa 241, 246, 268, 269, 271, 433, 454, 520-522, 525, 527, 528, 542, 562, 590, 593, 594, 596, 602, 603, 608, 619, 620, 622, 639, 641, 686, 687
Halim Bey 58, 102, 103, 106
Halla 78
Hamam-ı Alil 608
Hamedan 389, 410, 499, 509, 687
Hamilton, George (General) 219-221, 228, 229, 243, 251, 261-263, 267, 269, 274, 279, 280, 281, 298, 303, 305-307, 359, 367, 380, 387, 467, 498, 506, 528, 659, 673, 675-677
Hampshire 568
Hamson (İngiliz Konsolosu) 620
Hanikin 125, 126, 410, 519, 552, 687
Hanne 447, 465, 496, 502, 551, 675, 678, 679, 684, 686, 688
Hannibal 19, 148, 400
Hants 63, 72, 127, 151, 154, 158, 168, 222, 333, 341, 342, 360, 362, 366, 373, 691-694, 697, 698
Hants Obüs Bataryası 72, 127, 158, 168, 222, 333, 341, 342, 360, 362, 366, 692, 694
Harbiye Nezareti 614, 615, 622, 627, 633
Hardinge (Genel Vali) 110, 114
Hariana Lancers Alayı 146, 221
Havize 37, 47, 60
Haydarpaşa 614, 624
Hayy bölgesi 36, 105, 124, 191, 314, 371, 372, 374, 389, 393, 398, 426, 432, 439, 441, 442, 445, 461, 468, 475, 478, 479, 481-483, 489-491, 500, 505, 506, 508, 511-515, 517, 518, 524, 536, 537, 540, 543, 544, 547, 552, 553, 560, 589, 678, 683, 688, 690
Hayy köprüsü 478, 505, 506, 512, 514, 515, 517, 552, 553, 560, 683
Hayy nehri 314, 371, 372, 426, 441, 442, 445, 461, 468, 475, 478, 481, 483, 511, 537, 540, 547, 677, 690
Hehir, P. (Albay) 69, 143, 151, 157, 477, 547
Heybeliada 615-617, 620, 624, 641, 643
Hindenburg, Paul von 21, 24, 25, 28
Hindistan 38, 46, 49-52, 54, 65, 66, 84, 110, 111, 121-123, 139, 144, 145, 170, 171, 182, 187, 188, 191, 192, 194, 200, 205-207, 212-214, 218, 239, 282, 347, 385, 393, 394, 397, 405, 410, 425, 461, 464, 467, 471, 476, 477, 485, 486, 492, 497, 502, 518, 527, 531-533, 535, 542, 552, 555, 557, 565, 576,

577, 581, 593, 599, 610, 633, 645, 647, 659, 667, 668
Hindistan Buharlı Gemicilik Şirketi 51
Hindistan Bürosu 170
Hindistan ordusu 49, 50, 53, 72, 84, 113, 142, 143, 153, 164, 188, 205, 212, 287, 387, 533, 535, 599
Hindular 187, 493, 523, 527, 581
Hint Okyanusu 114, 147, 647
Hint yarımadası 270
Hoghton, F.A. (General) 129, 145, 178, 183, 184, 208, 211, 214, 215, 219-221, 250, 260-262, 265, 273-275, 278, 280, 281, 314, 352, 357, 358, 367, 380, 387, 406, 467, 506, 512, 548, 685
Huddleston, G.C.R. (Teğmen) 70
Hunza Nagar 528

Inkerman 270
Irak 16-18, 21, 24, 35, 38, 40, 42, 44-46, 49, 51, 52, 54, 63, 64, 95, 107, 109, 111, 113, 119-121, 123, 144, 148, 149, 163, 167, 169, 171, 182, 189, 191-193, 195, 200, 205, 231, 238, 239, 242, 272, 277, 283, 288, 293, 302, 308, 315, 317, 318, 337, 371, 374, 375, 385, 390, 391, 397, 402, 405, 410, 423, 428, 433, 440, 441, 445, 455-457, 461, 464, 467, 477, 485, 486, 495, 496, 499, 500, 509, 520, 521, 526, 558, 559, 572, 573, 576, 592, 597, 600-603, 608, 610, 622, 623, 628, 637, 646, 647, 659-661, 668, 686, 687
Islahiye 609, 612
Islington (Lord) 555

İmam Mansur 462, 544, 552, 553
İndus nehri 610
İngiliz birlikleri 171, 203, 448, 506
İngiliz donanması 73, 597, 633, 636-639, 641
İngiliz filosu 390, 639
İngiliz hükümeti 123, 214, 399, 462, 525, 620, 633, 639, 641, 648
İngiliz Sahra Hastanesi 321, 322, 329, 349
İngiliz savaş gemileri 391, 612, 641, 643
İngiltere 20, 45, 52, 121, 122, 135, 278, 387, 471, 488, 492, 531, 557, 601, 603, 613, 616, 619, 624, 634, 637, 638, 640, 641, 642, 645, 646, 648, 649, 653, 656, 658, 660
İngiltere Dışişleri Bakanlığı 616
İran 62, 122, 147, 169, 238, 392, 409, 410, 418, 425, 471, 490, 536, 686, 687
İrlanda 141, 531, 648
İshak Bey (Miralay) 603, 607, 608, 609, 611, 612, 614
İskoçya 531
İspanya 4, 12, 20, 28, 198, 255, 652
İstanbul 4, 102, 107, 124, 131, 156, 192, 197, 239, 242, 278, 468, 504, 521, 550, 596, 601, 602, 605, 609, 611, 614-618, 620-623, 625, 626, 628-630, 632-637, 639-642, 645-650, 658
İstanbul Boğazı 637, 640, 641, 647
İstihkâm Bölüğü 62, 72, 76, 127, 158, 172, 251, 298, 322, 329, 342, 357, 364, 413, 670, 671, 673, 675, 676, 677, 692, 694
İsviçre 6, 639, 641
işkampavya 41, 54, 55, 73, 77, 81,

89, 95, 127, 156, 168, 181, 244, 304, 314, 411, 547, 594, 602, 615, 637
İtalya 4, 8, 15, 52, 597, 652
İtilaf devletleri 20, 622, 629, 631, 632, 635
İtilaf kuvvetleri 17, 632, 637
İttifak kuvvetleri 635
İttihad ve Terakki Partisi 645
İzmir 521, 637, 639, 641, 643, 648
İzmir Körfezi 643
İzmit Körfezi 614
İzzet Paşa (Mareşal) 616, 632, 633, 635-641, 646

Jena 5, 24, 136, 596, 655
Joffre (Fransız orduları Başkomutanı) 19, 652, 654
Jomini 2, 5, 28, 31, 316
Jön Türkler 272
Julnar 130, 131, 132, 222, 348, 349, 591, 592, 608
Juno 123
Junot, Jean-Andoche 444, 458, 523, 524, 630
Jüstinyen (Roma İmparatoru) 52, 278, 610

Kabil 192
Kafkaslar 106, 194, 199, 268, 413, 626, 637
Kahire 55, 616, 618
Kaletü's-Salih 37, 60, 72, 81, 100, 101, 105, 107-109, 149, 154
Karaçi 50, 51, 114, 119, 123
Karadeniz 641, 646
Karun nehri 41, 42, 47, 49, 67, 113, 127, 336
Kasr-ı Şirin 410, 418, 459
Katayban 62
Kazvin 495
Keary (Tümgeneral) 424
Kemball (General) 53, 64, 124, 126, 152, 270, 283, 326, 424, 430, 431, 433, 434, 517, 658, 659
Keşmir 613
Kırım 273, 638
Kırım Savaşı 38, 646
Kirmanşah 410, 418, 471, 489, 499, 508, 509, 665, 687
Kitchener, Earl 477, 489, 598, 601
Koblenz 653, 654
Koeniggrätz 5, 8, 15, 134
Konya 609
Korint Boğazı 651
Köln 653-655
Kropotkin, Pyotr Aleksiyeviç 6, 667
Krupp 81, 91
Kudüs 16
Kurna 33, 42, 43, 45-49, 53-56, 58-60, 62-66, 70-73, 75, 77-80, 82, 83, 85, 86, 89, 94, 97, 99, 100-102, 106, 107, 114, 129, 131, 142-145, 147, 149, 152, 154, 163, 184, 186, 187, 191, 196, 224, 238, 283, 296, 315, 323, 324, 327, 330, 331, 490, 510, 558-560, 573, 580, 603
Kurna muharebesi 58, 82, 85, 99, 102, 149, 184, 187, 315, 327, 573
Kurna–Amare harekâtı 53, 72, 142, 143, 145, 152, 558
Kuseybe 249, 251, 266, 268, 277, 289, 356, 359
Kût 21, 43, 106, 117, 125-129, 132, 139, 144, 150, 152, 156, 160, 180, 181, 183, 184, 187, 189, 190, 196, 198, 201, 202, 204, 207, 215, 225, 228, 258, 281, 283, 286, 293, 295-297, 300, 301, 311-316, 318, 338, 363, 367-369, 371-396, 398, 400, 404, 406, 408, 412, 415, 416, 419, 421-426, 430, 433,

435-437, 439-442, 444-448, 450-452, 456, 458-460, 462, 465-471, 473, 475-482, 484-487, 489, 491-512, 517-519, 521-528, 530, 531, 533-538, 540-543, 548, 549, 558-561, 564, 566-571, 573, 574, 576, 580, 583, 584, 587, 589, 590, 594, 596-598, 600, 601, 603, 613, 616, 619-622, 624, 639, 640, 658-661, 665-668, 673-677, 680-684, 687-689 bkz. Kûtülamare
Kût savunması 371, 383, 393, 468, 475, 517, 523, 560, 569, 576, 596, 598, 600, 603, 613, 639, 661
Kûtülamare 43, 105, 106, 108, 112, 114, 115, 119, 121, 122, 124, 127, 128, 131, 138, 144, 148, 154, 160, 171, 172, 182, 184-188, 190, 193-197, 199, 202-208, 211, 215, 218, 219, 223, 227, 232, 234, 245, 248, 249, 253, 269, 283, 289, 292, 293, 296, 318, 332, 349, 367, 374, 378, 387, 409, 422, 443, 464, 467, 484, 489, 492, 495, 500, 503, 510, 515, 521, 531, 532, 541, 542, 549, 556-558, 560, 563, 570, 577, 588, 592, 595, 599, 602, 603, 621, 664, 683, 686, 695, 696, 700, 701
Kûtülamare muharebesi 172, 182, 186, 190, 195, 208, 211, 218, 219, 227, 234, 248, 269, 318, 332, 464, 467, 556, 558, 563
Kuveyt 53
Kuzey Afrika 52, 657
Kuzey Amerika 142
Kuzey Denizi 16
Kuzey Hindistan 54, 576
La Stratégie-Historique-Evolution 652
Ladysmith 542, 546, 569
Lahor 114, 168
Lake, Percy (Sir) 455, 457, 473, 474, 485, 495, 499, 504, 510, 513, 526, 542, 550, 563, 564, 600
Langlois (General) 29
Langres 658
Lawrence 73
Leachman (Yüzbaşı) 128, 160, 215, 225
Leç 230, 247, 258-260, 275, 277, 284-287, 289, 292-295, 362-365
Leipzig 4, 12
Les Principes de la Guerre (Savaşın ilkeleri üzerine) 12
Lethbridge, E.A.E. 145
Lewis Pelly 66, 73, 85, 90, 92, 97, 102
Liège 653, 654
Limni 638
Liverpool (Lord) 192
Lizbon 162, 372, 458, 524, 630
Lodge, F.C. (Binbaşı) 145
Loire 2, 121, 310
London 623
Londra 119, 241, 361, 397, 533, 616, 629, 637, 644, 651, 659, 661
Lons le Saulnier 658
Lordlar Kamarası 429, 555, 598-601, 619
Ludendorff, Erich 21, 24, 28
Luksor 53
Lübeck 40, 596
Lüksemburg 655
Lyautey (General) 656, 657

MacDonald, Jacques 27
MacGeorge, H.K. (Yarbay) 145
Mack (General) 4, 5, 135, 372, 375, 390

Mackenzie (Kıdemli Deniz Albay) 130, 159
MacMahon (Mareşal) 24, 25, 135, 195, 310
Madug 537, 538, 541
Magasis 437, 514-516, 530, 541, 543, 550, 552-554, 557, 560, 591, 592, 686
Mahsudiye 301, 354
Maillard (General) 29
Makedonya 647
Malamir 80, 171, 231
Malinof 630, 636
Malmédy 653, 654
Maltepe 629
Mamure 609, 612
Mançurya 4, 6, 9, 668
Mandalay 55
Mantua 26
Marengo 8
Marling 409
Marmara Denizi 614, 615, 626, 638, 640, 643
Marmaris 56, 97, 98, 100, 103, 327
Marne 13, 16, 17, 19, 21, 120
Marsch (Teğmen) 80
Mason, Browne 69, 143
Masséna 5, 135, 390, 391, 525, 597
Matthews (Teğmen) 260, 397
Maude (General) 242, 621, 622
Mears, C.D. (Binbaşı) 146
Mecidiye 73, 80, 96, 132, 157, 168, 179, 222, 297, 312, 331, 349, 592
Mecr-i Kebir Kanalı 72, 81
Meheyrice 468, 475, 481
Melbourne 464
Melliss, Charles (General) 48, 50, 220, 221, 251, 261, 263, 267, 268, 274, 279, 285, 300, 301, 303-305, 309, 311, 313, 359, 361, 367, 380, 387, 465-467, 512, 528, 580, 582, 618, 662
Metemme 81
Metz 195, 375, 390, 435
Meuse 654, 655, 656
Mezible 56, 73, 78, 79, 86, 94, 95, 99, 327
Mezira 37, 45-47, 76, 85, 323
Mezopotamya 43, 52, 278
Mısır 48, 51, 52, 120, 168, 287, 467, 484, 485, 497, 533, 616, 658
Mısırlı İzzet Paşa 632
Michigan gölü 56
Midilli 626, 643, 644
Miner 73
Molesworth (Yarbay) 63
Moltke, Helmuth von 1, 2, 8, 9, 10, 16, 19, 22-25, 28, 29, 31, 133-136, 177, 196, 199, 252, 253
Mondego Körfezi 39, 141
Mondros 628, 644, 648
Mons 120
Montagu (Hindistan Dışişleri Bakanı) 645
Mordacq (General) 652-654
Morland (Yüzbaşı) 142, 260, 275, 378, 387, 603, 607, 617, 620, 623, 626, 643
Moskova 196
Muffling 30
Muhammed (Peygamber) 204, 212, 278
Muhammere 37, 40, 43, 47
Mukden savaşı 4, 5, 134
Munday (Yüzbaşı) 643
Murdoch, Burn 217
Murray, James Archibald Wolfe (General) 40, 57, 119, 534, 601, 602, 622
Musandak 160
Muskat 52, 53

Musul 125, 138, 199, 241, 337, 499, 504, 609, 610
Musul 97, 100, 147, 168, 222, 349
Mülhausen 653, 655
Müşerre kanalı 103, 108

Nahilat 90, 93, 165, 166, 172, 176, 182, 342, 343, 344, 419, 420, 496, 537, 539, 556
Namur 655, 656
Napier 217, 316
Napolyon doktrini 29, 617, 652
Napolyon savaşları 1, 509, 613
Narew 120
Nâsıriye 42, 43, 47-49, 72, 105, 113, 120, 124, 125, 149, 153, 190, 191, 196, 314, 336, 371, 372, 374, 389, 426, 467, 524, 558, 580
Nâzım Paşa 627
Nevison, T. (Yarbay) 146
New Orleans 88
Newcombe (Albay) 648
Nicholson, W. (Mareşal) 652, 653, 655
Niemen 196
Nil nehri 53, 70, 148, 152, 195, 197, 217
Nilt kalesi 528
Ninova 609
Nixon, John (General) 49, 53, 59, 60, 64, 65, 68, 71-73, 79, 81-84, 97, 104, 105, 108-111, 113-115, 120-122, 124, 130, 131, 141, 144, 150, 152, 156, 168-171, 176, 182, 188, 189, 193-195, 198-200, 204-207, 214, 215, 224-226, 231, 232, 240, 241, 243, 261, 267, 270, 274, 283, 287, 300, 315, 318, 323, 326, 371, 372, 376, 386, 387, 405, 408, 409, 424, 429, 464, 485, 555, 558, 574, 658, 659
Nogi 4
Norfolk Tepesi 56, 73, 76, 77, 87, 89, 90, 91, 93, 99, 325, 327, 330, 331
Nunn (Albay) 87, 88, 89, 95, 98, 100, 102, 103, 300, 304, 312
Nureddin Bey 107, 109, 113, 122, 124-126, 131, 138, 139, 143, 150, 152, 153, 155-157, 160-163, 165-170, 173, 177, 183, 191-193, 200-202, 207, 208, 216, 217, 233-235, 238, 241, 245, 269, 272, 318, 337-340, 355, 375, 392, 394, 425, 431-433, 454
Nusaybin 610

Odin 38, 55, 73, 88, 90, 97, 98, 100
Oldenburg 40
Orah 164, 313, 431, 433, 540
Osman Paşa 372, 375, 468, 594, 596
Osmanlı hükümeti 192, 596, 615, 627, 632, 633, 636, 638, 640, 641, 647, 648
Osmanlı İmparatorluğu (Devleti, ülkesi 35, 241, 272, 594, 610, 612, 615, 618, 626, 629, 630, 632, 633, 634, 635, 637, 638, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 661
Otranto 651
Oudinot 27

Pakenham 88
Pandit 493
Paris 2, 25, 26, 137, 195, 196, 387, 616, 650, 651, 652, 656, 657
Parr, H.O. (Albay) 145, 473, 591, 607
Pasifik 16

Pathan 62, 486
Peardrop menderesi 72, 73, 99, 323
Peck, Wilfred 603
Peebles (Yarbay) 329
Peek, Wilfred 501
Peel, B.G. (Yüzbaşı) 69, 98, 142, 363, 365, 367
Pelle (General) 310
Pencaplılar 264, 267, 268
Pencker (General) 30, 31
Peninsular War (Yarımada savaşı) 316
Penny 81
Pera 615, 616, 617, 628, 632
Persler 52, 278, 610
Plevne savunması 238, 372, 375, 466, 468, 471, 569, 574, 596, 639, 640
Politique et Stratégie dans une Democratie 653
Port Arthur kuşatması 4
Portekiz 5, 17, 141, 194, 400, 444
Pozantı 609, 610, 613, 614
Prens Adaları 615
Preston, E.E. (Binbaşı) 70
Prusya 12, 30, 596
Puşt-i Kuh 410

Quebec 40, 57, 534

Rabiye 396
Racputlar 476, 486, 677
Radcliffe, F.W. (Binbaşı) 145
Rahmi Bey (İzmir valisi) 641, 643
Ratisbon 5, 137
Rauf Bey (Bahriye Nazırı) 633, 636, 637, 639, 640, 641, 642, 645, 646, 647, 649
Ravalpindi 50, 51, 150
Redan 413
Reid (Asteğmen) 608
Reilly (Binbaşı) 160, 161, 162, 165, 179, 180, 187, 188, 203, 204, 246, 258, 262, 268
Resul Ayn 609, 610, 611, 620
Reşat Hikmet Bey 645
Reuters 519, 521, 555, 659
Rimington (General) 313, 314, 378
Roberts, James (Tuğgeneral) 114, 218-221, 228, 285, 359, 386, 387
Robinson, R.A. (Tuğgeneral) 47
Roma İmparatorluğu 52, 278, 651
Romanya 24, 238, 630, 653
Rota 46, 56, 57, 72-74, 78, 95, 99, 327, 328
Rue Bassano 654, 656
Rumeyle 172, 498
Rumla 99, 327
Rus kuvvetleri 121, 385, 687
Rus-Japon Savaşı 6
Rusya 12, 24, 25, 28, 622, 656

Sabri Bey 180, 217, 463, 464
Sadullah Bey (Miralay) 645
Sahrice 46, 56, 99, 327
Saisbannah 234
Sakız Adası 637, 641
Saksonya 637
Salemi 80, 222, 243
Samara 607, 609, 610
Sanaiyat 166, 167, 170, 183, 192, 402, 439, 495, 496, 522, 551, 553, 556, 557, 559, 560, 564, 565, 568, 571, 589-591, 682
Sedan 13, 134, 135, 195
Seferî Hizmet Talimnamesi 135, 248, 324, 336, 341, 342, 347
Selânik ordusu 629, 630, 632
Selman-ı Pâk 36, 204, 212, 235, 262, 278
Selmanıpâk 21, 36, 45, 52, 126, 131, 138, 149, 150, 156, 181,

184, 186, 188, 190-194, 197, 198, 200-204, 207, 209, 216, 218, 219, 225, 228-235, 240-242, 245-247, 258, 260, 262, 272, 273, 276, 278, 281, 283-285, 287-290, 292, 293, 295, 296, 302, 308-310, 316, 318, 352, 353, 355, 356, 375, 387, 392, 393, 395, 400, 401, 405, 406, 408, 412, 449, 454, 464, 465, 467, 470, 472, 478, 479, 493, 501, 504, 510, 511, 518, 521, 524, 531, 555, 558-561, 566-568, 571, 576, 587, 603, 661, 664
Selmanıpâk muharebesi 21, 194, 219, 225, 240, 241, 260, 272, 287, 296, 309, 355, 387, 392, 393, 395, 405, 406, 478, 504, 510, 567
Selukiye 233, 266, 356
Seymour, Michael Culme (Amiral) 644, 651
Shaitan 73, 85, 90, 97, 101, 102, 103, 127, 159, 200, 222, 297
Shakespear, L.W. (Albay) 69
Shushan 70, 71, 301, 354, 399
Sırbistan 630
Sihler 187, 476, 581
Silahlanmış Millet (Millet-i Müsellaha) 254
Silezya 21, 629
Simla 114, 115, 119, 121, 123, 128, 132, 156, 171, 194, 361, 484
Simmons (Binbaşı) 114
Sind vadisi 613
Singleton (Deniz Teğmen) 97
Sinn Ebter 500
Sinne 499
Slater (Teğmen) 129
Smith, H.B. (Binbaşı) 64, 130, 145, 146, 322, 324, 387, 408
Smithett (Albay) 268
Sofya 630
Stapleton, F.H. (Yüzbaşı) 69, 143
Stewart, Herbert (Sir) 217
Sudan 48, 67, 168, 576, 601
Sumana 97, 102, 127, 159, 222, 229, 243, 373, 398, 411, 458, 483, 507, 537, 543, 544, 546, 552, 560, 563, 572, 582, 583, 585, 681
Superior gölü 56
Suphi Bey 41, 45
Suriye 156, 239, 622, 628, 629, 637, 642, 646, 647
Suvade 160, 165, 167, 172, 173, 179, 181, 344, 580
Suvaib 323, 325, 328
Suveyce 160, 344, 496, 540
Süleyman Askerî 46, 47, 49
Süvara 607
Swan 80
Sweet (Teğmen) 397
Sydenham 429
Sykes, J.A. 628

Şadi 201, 311, 312, 314, 315
Şam 629
Şefik Paşa 40, 611
Şeyh Acil Arapları 244
Şeyh Saad 126, 128, 129, 131, 132, 151, 153, 157-159, 161, 180, 300, 315, 332, 376, 379, 386, 388, 389, 391, 395, 414, 417, 420-423, 426, 428, 430-433, 440, 443, 445, 454, 458, 460, 462, 488, 490-492, 534, 549, 550, 669
Şidhef 214
Şihab 243, 544
Şirur 243, 544

Şuayyibe 48, 49, 50, 54, 68, 105, 106, 153, 164, 186, 224, 239, 276, 471, 564
Şuayyibe muharebesi 49, 50, 105, 106, 153
Şubibat 431, 433
Şumran 312, 314, 415, 423, 425, 476, 481, 483, 501, 505, 514-518, 530, 536, 540-544, 552, 678, 686, 690

Tak-ı Kisrâ 258, 262, 265, 266, 277, 278
Takigera 687, 690
Talât Paşa 616, 634, 635, 645
Tarabya 632
Tarsus 609, 610, 612, 613
Temps 657
Tevfik Bey (Bahriye Yâveri) 47, 48, 615, 620-623, 634-637, 643, 645
Thames 82
Thorneycroft 167, 602
Tikrit 607
Times 11, 308, 477, 478, 600
Tirol 613
Toros dağları 609, 610, 613
Torres Vedras 162, 372, 390, 438
Townshend, Charles V.F. 2, 88, 113, 122, 148, 171, 183, 205-207, 214, 238, 242, 243, 266, 271, 292, 302, 305, 309, 317, 318, 326, 337, 350, 374, 378, 387, 409, 422, 427, 439-442, 454, 460, 463-465, 468, 470, 472, 477, 490, 492-495, 503, 532, 535, 549, 555, 561, 566, 567, 577, 594, 597-600, 603, 621, 644, 648, 659, 661, 662, 664-667, 674, 679, 683-685
Trablusgarp Seferi 52
Trench, C. (Yüzbaşı) 303
Triad 648
Tudway (Teğmen) 387, 511
Türk mevzii 55, 56, 59, 65, 83, 87, 160, 172, 219, 258, 262, 278, 323, 328, 330, 447, 470, 501, 504, 515, 550

Ukra 120
Ulm 4, 5, 135, 372, 375, 390
Ulve 77, 91, 99
Umman 52
Utterson (Binbaşı) 231, 265
Uzeyr 37, 72, 80, 81, 95, 97, 98, 100, 107
Uzeyr Türbesi 37, 80, 81, 95, 97, 98, 100

Van 125, 337, 499
Van gölü 499
Varşova 120, 123
Verdun 19, 407, 525
Vistula 120
Vittoria muharebesi 135

Wafangon felaketi 668
Wagram muharebesi 5, 11
Waterloo 4, 270
Wellesley, Arthur (Sir) 39
Wellington (General) 7, 20, 25, 26, 135, 141, 192, 194, 198, 270, 372, 390, 400
Wemyss (Amiral) 575, 580, 591, 593, 644
Willcocks, James (Sir) 519
Willisen (General) 24, 57
Winsloe (Binbaşı) 145, 147, 387
Wolseley (Lord) 152
Wood (Teğmen) 304, 387
Wörth 195
Wüttenberg 637

Yarımada Savaşı 38, 39, 141, 273, 634
Yedi Yıl Savaşı 39
Yeni Basra 68
Yorktown 390, 492
Younghusband (General) 388, 389, 390, 391, 421, 424, 426, 433, 434
Yser nehri 171
Yusuf İzzettin (Prens) 504

Zaragoza 255, 458
Zor 204, 207, 215, 216, 218, 229, 233, 234, 237, 240, 243-247, 294-297, 351-354, 599
Zor Bend 204
Zübeyir 37, 68

I. Dünya Savaşı'nda İngiliz ordusunun Osmanlı topraklarındaki ilk eylemi, Kasım 1914'te Basra'nın işgaliydi. İngiltere açısından Hindistan yolunun denetimi için hayati önem taşıyan bu harekât, daha geniş bir planın parçasıydı.

1915'te Tümgeneral Townshend komutasındaki 6. Hint Tümeni, planın geri kalanını tamamlamak üzere Mezopotamya Seferi'ni başlattı. Amaç Selmanıpâk üzerinden Bağdat'a ilerleyerek bölgenin hâkimiyetini kısa sürede ele geçirmekti.

Harekât İngilizler açısından parlak başladı. Ancak aralık başlarında Goltz Paşa komutasındaki Altıncı Ordu, Nureddin Paşa'nın yönettiği harekâtla Selmanıpâk'ta İngiliz ordusunu durdurarak Kûtülamare'ye çekilmek zorunda bıraktı. Halil Paşa komutasında süren Kûtülamare kuşatması sonucunda İngiliz ordusu büyük kayıplar vererek 29 Nisan 1916'da teslim oldu.

Kûtülamare böylece Osmanlı Devleti'nin Çanakkale'nin yanı sıra İngilizleri mağlup ettiği ikinci cephe oldu. Bu yenilgi İngiltere'de büyük yankı uyandırdı. General Townshend 1920'de bu kitabı yayımlayarak mağlubiyetini ve esaret hayatını kendi açısından belgeledi. 1921'de Askerî Tarih Encümeni tarafından notlandırılarak Türkçeye çevrilen anılar, bu tarihten sonra ilk kez İngilizceden çevrilerek okuyucuyla buluşuyor.

General Sir Charles Vere Ferrers Townshend (1861-1924) kuşaklardır İngiliz ordusuna hizmet veren bir ailede doğdu. Sandhurst Kraliyet Askeri Akademisi'ni bitirdi. 1884'te Sudan'a, 1891'de Hindistan'ın Gilgit bölgesine düzenlenen seferlere katıldı. 1895'te yerel halk Çitral kalesini kuşattığında albay rütbesiyle kalenin komutanıydı ve buradaki başarısı Bath madalyasıyla ödüllendirildi. 1898'de Mısır'daki İngiliz ordusunda Lord Kitchener'ın kumandası altında Omdurman muharebesinde Mehdi kuvvetlerine karşı savaşarak bir madalya daha kazandı. 1899-1902 döneminde Güney Afrika'daki II. Boer Savaşı'na katıldı. I. Dünya Savaşı başladığında 6. Hint Tümeni'nin komutanlığına atandı ve 1915'te Mezopotamya Seferi'ne çıktı. Bu seferi, uğradığı yenilgiyi ve İstanbul'daki esaret hayatını 1920'de yayımladığı bu kitabında anlattı. Mondros Mütarekesi'nde arabuluculuk görevi üstlendi. 1920-22 döneminde bağımsız muhafazakâr milletvekili olarak Avam Kamarası'na seçildi. Kûtülamare'deki başarısızlıkları ve yol açtığı kayıpların resmi raporlarla ortaya dökülmesinden sonra itibarını giderek kaybetti ve 1924'te gözden düşmüş emekli bir asker olarak öldü.

9 786053 606437

18212 AVL

KDV dahil fiyatı
24 TL